

ISSN 1330-3724

HRVATSKI ISELJENIČKI ZBORNIK

Summaries in English • Resúmenes en español

2026.

**HRVATSKI
ISELJENIČKI
ZBORNIK**
2026.

HRVATSKA MATICA ISELJENIKA
Zagreb, prosinac 2025.

Nakladnik / Publisher / Editorial

Hrvatska matica iseljenika

Croatian Heritage Foundation

Fundación para la Emigración Croata

Zagreb, Trg Stjepana Radića 3

E-mail: hmi-info@matiss.hr

www.matis.hr

Za nakladnika / For the publisher / Por la editorial

Zdeslav Milas

Urednica / Editor / Editora en jefe

Vesna Kukavica

Uredništvo / Editorial Bord / Consejo editorial

Zdeslav Milas, Vesna Kukavica, Snježana Radoš

Fotografije / Photographs / Fotografias

Arhiva HMI, HINA, IKA, Jurica Galoić, Ratko Mavar

Prevoditelji / Translators / Traductores

Adrian Beljo – za engleski / for English / croata – inglés

Verónica Vlaho – za španjolski / for Spanish / al español

Lektori / Language Editors / Correctores de estilo

Sandra Ćudina – za hrvatski / for Croatian / croata

Željka Somun – za engleski / for English / inglés

Željka Somun – za španjolski / for Spanish / al español

Design

Denis Stankov

DTP

Ljubičasti mrav, Zagreb

Tiskara / Printing house / Imprenta

Denona, Zagreb

Naklada / Print run / Edición

300

Digitalni repozitorij

<https://matis.hr/hrvatski-iseljenicki-zbornik/>

ISSN 1330-3724

HRVATSKI ISELJENIČKI ZBORNIK

**CROATIAN EMIGRANT ALMANAC
ANUARIO PARA LA EMIGRACIÓN CROATA**

2026.

HRVATSKA MATICA ISELJENIKA
Zagreb, prosinac 2025.

Naslovnica

U POČETKU BIJAŠE KRALJEVSTVO – Izložba u povodu 1100 godina Hrvatskoga Kraljevstva / Kruna iz anžuvinskog doba, sredina 14. stoljeća, Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti (iz Crkve sv. Šime) / Galerija Klovičevi dvori, listopad 2025. – veljača 2026. / Ustupljena fotografija

Cover

IN THE BEGINNING WAS THE KINGDOM – an exhibition marking 1100 years of the Croatian Kingdom / Crown from the Angevin period, mid-14th century, Zadar, Permanent Exhibition of Church Art (from the Church of St. Simeon) / The Klovičevi dvori Gallery, October 2025 – February 2026 / Submitted photo

Portada

AL PRINCIPIO ERA UN REINO – Exposición con motivo de los 1100 años del Reino de Croacia / Corona de la época angevina, de mediados del siglo XIV, Zadar. Exposición permanente de arte sacro (de la iglesia de San Simeón) / Galería Klovičevi dvori, octubre de 2025 – febrero de 2026 / Imagen cedida

PREDGOVOR

Novi svezak *Hrvatskoga iseljeničkog zbornika* s 29 odabranih autorskih priloga posvećen je 75. obljetnici osnutka Hrvatske matice iseljenika (1951.). Utemeljitelji Matice bili su vrsni intelektualci i povratnici iz tuđine, dok su joj danas – nakon demokratskih preobrazbi devedesetih – ustroj i djelatnost definirani *Zakonom* koji je donio Hrvatski sabor (2018.), pozicionirajući je kao jedinstvenu kulturnu ustanovu i neizostavnu sastavnicu cjelovite institucionalne skrbi o Hrvatima izvan domovine.

Iseljenici su mnogostruko obilježili vlastite obitelji u domicilnim odredištima diljem svijeta, zavičajne sredine svojih predaka, hrvatsko društvo i državu pa su radovi objavljeni u ovomu Matičinu ljetopisu zrcalo svojega doba i odraz aktualnih dinamičnih međunarodnih okolnosti – koje su izmještenošću svojih protagonista utjecale na stajališta ljudi, društvenih skupina i političkih institucija, otvarajući time prostor za dijalog i povratničke inicijative. Ljudi u pokretu oduvijek su na taj način promicali društvene i civilizacijske obrasce ponašanja te pridonosili boljitku svojih obitelji, transferu znanja, gospodarskome napretku, očuvanju hrvatskoga kulturnog i nacionalnog identiteta u planetarnim megapolisima, gradeći trajne mostove između domovine i višemilijunske dijaspore. Neupitno, Hrvati izvan Republike Hrvatske sukreatori su epoha kojima je naš narod u domovini prolazio u složenim prilikama u nekoliko država. Okolnosti su bile uistinu zahtjevne pa se iseljeništvo nametnulo kao značajan fenomen, koji zaslužuje osmišljenu institucionalnu skrb – koja je prije točno 35 godina zaslužno uvrštena u prvi Ustav demokratske Republike Hrvatske (članak 10.), kojim se iseljeništvo jamči „osobita skrb i zaštita“. Svjedočili smo nacionalnoj pomirbi svih Hrvata u zajedničkoj nam borbi za neovisnost Lijepe Naše tijekom Domovinskoga rata 1990-ih kao kruni tisućljetne težnje za slobodom raseljenoga hrvatskog bića. Suvremeno hrvatsko zajedništvo na globalnoj razini stoga rezultira logičnom potrebom sažimanja naših rasutih tragova s udaljenih meridijana u cilju predstavljanja i sintetskog vrednovanja ostvarenjā ljudi hrvatskih korijena u zasebnoj serijskoj publikaciji kakvom se pokazao ovaj Matičin godišnjak, zahvaljujući suradnji uvrštenih publicista koji slikom i riječju efektно opisuju recentna postignuća našijenaca u kulturi i znanosti, povratničke i gospodarske pothvate te razne događaje koji su obilježili povijest i sadašnjost hrvatskog izvandomovinstva. Obuhvaćeni su i strateški projekti Vlade RH i Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH te Ministarstva demografije i useljeništva.

Šest tematskih cjelina *Hrvatskoga iseljeničkog zbornika 2026.* – Znaci vremena, Kroatistički obzori, Mostovi, Povjesnica, Znanost te Nove knjige – povezuju tako s više ili manje informacija hrvatske zajednice sa svih kontinenata. Naslovnicu krase naša *kruna* (14 st.), eksponat s velebne izložbe iz zagrebačke Galerije *Klovičevi dvori*, posvećene aktualnoj 1100. obljetnici Hrvatskog Kraljevstva.

Vesna Kukavica, urednica

INTRODUCTION

The latest *Croatian Emigrant Almanac* presents 29th articles that celebrate 75 years since the founding of the Croatian Heritage Foundation. The CHF founders were intellectuals and others who had moved back from abroad (1951), while now – following the 1990s transition to parliamentary democracy – its structure and operations are defined by legislation adopted in 2018, positioning it as a culture institution, and an essential actor in a scheme of comprehensive institutional care for Croats outside Croatia.

There is a myriad of ways in which moving abroad is impactful: it touches family life in a new homeland, the region of origin in the ancestral homeland, Croatian society as a whole, and the Croatian polity. The articles published here are a reflection of their time, and of a dynamic international scene in which displacement has impacted the views expressed by people, social groups, and political institutions, creating a space for dialogue and repatriation initiatives. People on the move have always shaped patterns of behaviour in society, working towards their family's welfare, in knowledge transfer, economic progress, holding on to their cultural and national identity in the world's major cities, and building lasting bridges between the former homeland and a diaspora numbering in the millions. That Croats outside Croatia have been co-creators of a complex history people in the homeland have lived, in a series of now defunct polities, is unquestionable. These were truly demanding circumstances, and emigration emerged as a resulting and significant phenomenon, warranting a well-conceived institutional framework enshrined 35 years ago in Article 10 of Croatia's Constitution, guaranteeing people who have moved abroad "special care and protection." During the Homeland War of the 1990s we witnessed a national reconciliation among all Croats in a shared struggle for the independence of *Our Beautiful Homeland*, the achievement of a millennial aspiration for the freedom of a scattered nation. Appropriate, thus, to worldwide Croatian unity today is a synoptic overview of ideas and events, aimed at a synthetic evaluation of the achievements of people of Croatian ancestry, and presented in a serial publication – a role this volume has assumed over the years thanks to the collaborating authors. They have effectively described, in images and words, recent achievements in culture and science, repatriation and business ventures, and a range of events that have marked the past and present of the Croatian diaspora, including the strategic projects of Croatia's Government, in particular of its Central State Office for Croats Abroad, and its demography and immigration ministry.

The six sections of the 2026 *Croatian Emigrant Almanac*: Signs of the Times, Croatian Philological Horizons, Bridges, A History, Science, and New Books, bring together ethnic Croatian communities from around the world. The cover features an Angevin crown exhibited at Zagreb's *Klovičevi dvori* gallery as part of an exhibition celebrating a *Croatian kingdom* created 1,100 years ago.

Vesna Kukavica, editor

INTRODUCCIÓN

El nuevo volumen del *Anuario de la Emigración Croata*, con 29 aportes de autor, está dedicado al 75° aniversario de la Fundación para la Emigración Croata. Creada en 1951 por destacados intelectuales y retornados, hoy, tras las transformaciones democráticas de los años 90, su estructura y actividad están reguladas por el Parlamento Croata (2018), que la define como una institución cultural única y un componente esencial del sistema de atención institucional a los croatas que viven fuera de la patria.

Los emigrantes han dejado una profunda huella en sus familias, en sus comunidades, y en la sociedad y el Estado croatas. Por eso, los trabajos incluidos en este anuario reflejan su tiempo y las dinámicas circunstancias internacionales actuales que, mediante la movilidad de sus protagonistas, han influido en las actitudes de individuos, grupos e instituciones, abriendo espacio para el diálogo y para nuevas iniciativas de retorno. Las personas en movimiento han impulsado históricamente modelos sociales y civilizatorios, contribuyendo al bienestar familiar, a la transferencia de conocimientos, al progreso económico y a la preservación de la identidad cultural y nacional croata en las grandes urbes. Así han construido puentes duraderos entre la patria y su numerosa diáspora. Los croatas de la emigración han sido, sin duda, coprotagonistas de las diversas etapas históricas que nuestro pueblo en la patria ha atravesado en circunstancias complejas en el marco de diferentes estados. En circunstancias realmente exigentes, la emigración se consolidó como un fenómeno significativo que merece una atención institucional bien concebida. Por ello, hace 35 años fue incorporada a la primera Constitución de la República de Croacia (art. 10), que le garantiza “especial atención y protección”. La reconciliación nacional de todos los croatas en nuestra lucha común por la independencia durante la guerra en los años 90 fue la culminación de un milenario anhelo de libertad. La unidad croata actual a escala global hace necesaria la recopilación de nuestras huellas dispersas por el mundo, para presentar y valorar los logros de las personas de origen croata en una publicación seriada independiente. Este anuario cumple justamente esa función, gracias a la colaboración de publicistas que describen los recientes logros de nuestros compatriotas en la cultura y la ciencia, las iniciativas de retorno, los emprendimientos económicos y los acontecimientos que han marcado la historia y el presente de la diáspora croata. A ello se suman los proyectos estratégicos del Gobierno de la Rep. de Croacia, de la Oficina gubernamental para los croatas en el exterior y del Ministerio de Demografía e Inmigración.

Las seis unidades temáticas del *Anuario de la Emigración Croata 2026* – Signos de los tiempos, Horizontes croatísticos, Puentes, Historia, Ciencia y Nuevos libros – conectan a todas las comunidades croatas. En la portada se encuentra la Corona Angevina, una pieza expuesta en la muestra de la Galería *Klovičevi dvori* de Zagreb, dedicada al 1100° aniversario del Reino de Croacia.

Vesna Kukavica, editora

ZNACI VREMENA

Savjet mladih Hrvata izvan Republike Hrvatske ovih je dana imenovala Vlada RH na prijedlog hrvatskih zajednica diljem svijeta. Posrijedi je savjetodavno tijelo Vlade RH s ciljem očuvanja i osnaživanja hrvatskoga identiteta među mlađim generacijama Hrvata izvan Republike Hrvatske, poticanja povezivanja i suradnje s Hrvatskom te boljega međusobnog umrežavanja hrvatskih zajednica diljem svijeta, promocije kulturnih, obrazovnih i poslovnih mogućnosti u Hrvatskoj te osnaživanja za povratak u Lijepu Našu. Škole hrvatskoga jezika, povijesti i kulture – uključujući iznimno dobro posjećene festivale, razne manifestacije, seminare folklornog stvaralaštva te sportske priredbe – u organizaciji Hrvatske matice iseljenika zadivljujući su primjer prožimanja društvenih i kulturnih praksi Z generacije sa svih kontinenata.

Na fotografiji: Polaznici
Sveučilišne škole hrvatskoga jezika
i kulture prigodom razgledanja
Nacionalnog parka Plitvička jezera.
Foto: HMI

IVAN TEPEŠ

MATIČINI 75 GODINA U AFIRMACIJI HRVATSKOGA KULTURNOG IDENTITETA

Naši iseljenici su aktivni sudionici epoha kojima su se i sami probijali u potrazi za kruhom i slobodom pa je 75. obljetnica formiranja i djelovanja Matice na raznorodnoj skrbi o iseljeništvu logična prigoda da se rezimiraju tragovi njihovih međusobnih veza i postignuća u afirmaciji hrvatskoga kulturnog zajedništva na globalnoj razini. Sveukupno djelovanje Matice može se podijeliti na dva ključna razdoblja, piše dr. sc. Ivan Tepeš s Instituta za istraživanje migracija. Prvo je vezano uz djelovanje u vrijeme socijalizma. To je razdoblje započelo osnivanjem Matice u veljači 1951. i trajalo je do travnja 1990., kada su održani prvi višestranački izbori u Hrvatskoj na kojima je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica pod vodstvom dr. Franje Tuđmana, što je rezultiralo i velikim promjenama u Matici iseljenika, kako personalnim, tako i programskim. Nakon toga je započelo drugo razdoblje, a karakterizira ga djelovanje u suvremenoj državi Hrvatskoj pod službenim nazivom institucije – Hrvatska matica iseljenika. Ona umrežava svojim bogatim programskim aktivnostima hrvatske zajednice sa svih kontinenata.

Opovijesti Hrvatske matice iseljenika¹ pisano je prigodom njezinih jubilar-nih obljetnica djelovanja, kako u Matičinu *Hrvatskom iseljeničkom zbor-niku*, tako i u časopisu *Matica*. Zadnji vrlo detaljan tekst napisan je pri-godom 70. obljetnice, koja je obilježena 2021. godine.² Taj tekst, kao i svi raniji tekstovi, nastali su ponajprije na temelju podataka prikupljenih iz časopisa *Matica*, koje su ostavili svjedoci vremena Matičina djelovanja. Jedan dio podataka preuzet je i iz nekoliko znanstvenih radova napisanih o Matici iseljenika koji su se ponaj-prije odnosili na razdoblje djelovanja u vrijeme Matičina predsjednika Većeslava

¹ Današnja Hrvatska matica iseljenika pod tim nazivom djeluje od 1991. godine, a od svog osnutka 1951. pa do tada djelovala je pod nazivom Matica iseljenika Hrvatske. S obzirom na to, a zbog lakšeg praćenja teksta, umjesto punog naziva institucije i njezinih kratica, u tekstu se bez obzira na razdoblje koristi naziv Matica iseljenika.

² Holjevac, Željko. „Sedamdeseta obljetnica Hrvatske matice iseljenika“. *Hrvatski iseljenički zbor-nik* (2021.), 11-22.

Holjevca.³ U ovom tekstu dodatno su korišteni i podaci iz znanstvenih radova objavljenih u proteklih pet godina,⁴ odnosno u razdoblju nakon ranije navedene zadnje objavljene sinteze povijesti Matice iseljenika prigodom 70. obljetnice njezina djelovanja. Ti noviji radovi nastali su ponajprije na temelju podataka iz arhivskih dokumenata Matičina fonda koji se nalazi u Hrvatskome državnom arhivu, fondova raznih državnih i republičkih institucija te obavještajnih i diplomatskih dokumenata iz vremena Jugoslavije.

Povijest iseljavanja s hrvatskih područja

Za lakše razumijevanje djelovanja Matice iseljenika i koncepata njezinih programa važno je obratiti pozornost na povijest iseljavanja s obzirom na to da su temeljne razlike među skupinama Hrvata izvan Republike Hrvatske zapravo rezultat razlika u vremenskim razdobljima njihova iseljavanja.

Prvi veliki val iseljavanja Hrvata s njihovih etničkih područja, odnosno današnjih država Hrvatske i Bosne i Hercegovine, započeo je još u 15. i 16. stoljeću, u vrijeme osmanlijskih osvajanja. Potomci iseljenika iz toga vala danas su pripadnici hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, Češkoj, Slovačkoj, Srbiji, Italiji, Austriji i Rumunjskoj.

Drugi veliki iseljenički val započeo je u drugoj polovini 19. stoljeća i trajao je sve do Prvoga svjetskog rata, kada se iseljavanje zbog ratnih prilika zaustavilo. Hrvatska je tijekom drugoga vala bila u sklopu Austrougarske monarhije, a područje s kojeg se najmasovnije iseljavalo bila je Dalmacija. Taj val je karakterizirao odlazak u prekoceanske zemlje, odnosno države Sjeverne i Južne Amerike, te u Australiju i Novi Zeland. Potomci tih iseljenika danas čine skupinu Hrvata izvan Republike Hrvatske koja se naziva hrvatsko iseljeništvo. U istu skupinu ubrajaju se i iseljenici i njihovi potomci iz trećega i četvrtoga iseljeničkog vala.

Treći val iseljavanja započeo je završetkom Prvoga svjetskoga rata i događao se u međuratnom razdoblju 1920-ih i 1930-ih godina, kada se Hrvatska nalazila u sastavu novoosnovane države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno od 1929. Kraljevine Jugoslavije. To razdoblje, osim odlazaka u prekoceanske zemlje, karakterizira i povećan odlazak na rad u zapadnoeuropske zemlje, ponajprije u Belgiju i Francusku. Početkom Drugoga svjetskog rata ponovno dolazi do zaustavljanja masovnijeg iseljavanja zbog ratnih prilika.

³ Spehnyak, Katarina. „Večeslav Holjevac u političkim događajima u Hrvatskoj 1967. godine“, Časopis za suvremenu povijest (2000), br. 2: 567-594. Kraljević, Iva. „Matica iseljenika Hrvatske 1964. – 1968.“, Časopis za suvremenu povijest (2009.) br. 1: 71-92.

⁴ Tepeš, Ivan. „Politička dimenzija posjeta izaslanstva Matice iseljenika Hrvatske iseljeničkim zajednicama u Australiji 1971. godine“, Časopis za suvremenu povijest (2022.), br. 2: 333-367; Tepeš, Ivan. „Odraslo hrvatskoga proljeća na rad s hrvatskim iseljenicima – slučaj Hrvatske bratske zajednice“, Časopis za suvremenu povijest (2023.), br. 3: 495-526; Tepeš, Ivan. „Djelovanje Franje Tuđmana u Matici iseljenika Hrvatske“. U: Dr. Franjo Tuđman – život i naslijeđe. Zagreb: 2024., 55-86.

Završetkom rata započeo je četvrti val iseljavanja koji je karakterizirao cijelo vrijeme postojanja socijalističke Jugoslavije. S obzirom na to da su okolnosti vezane uz taj val najviše utjecale na osnivanje Matice iseljenika i njezino djelovanje u prva četiri desetljeća, potrebno se detaljnije osvrnuti na njega. To je zapravo bio složen proces iseljavanja u tri karakteristične etape.

Prva etapa obuhvatila je prve poslijeratne godine, odnosno razdoblje od 1945. do 1950. godine. Odmah nakon završetka rata u svibnju 1945. iz Hrvatske je u emigraciju otišlo više desetaka tisuća ljudi bježeći od nove komunističke vlasti. Među njima je bilo vojnika i civila vezanih uz vojne i administrativno-državne strukture Nezavisne Države Hrvatske (NDH), ali i pripadnika bivših građanskih stranaka i civila nevezanih uz strukture NDH. Oni su prvo bili smješteni u izbjegličkim logorima po Austriji, Njemačkoj i Italiji, a krajnja odredišta nakon toga većini su bile prekoceanske zemlje, dok je manji dio ostao u Europi. U istom razdoblju nova komunistička vlast imala je i kampanju povratka iseljenika, koju su provodili ponajprije putem iseljeničkih aktivista koji su simpatizirali komunistički pokret. Kampanja nije postigla željeni uspjeh jer se veliki dio iseljenika-povratnika, suočen sa stvarnošću života u Hrvatskoj i tadašnjoj Jugoslaviji, ponovno vratio u iseljeničtvo. Problem za Jugoslaviju među tim tzv. „progresivnim iseljenicima“ predstavljala je i Rezolucija Informbiroa 1948. i sukob Staljina i Tita, nakon čega se isprva većina hrvatskih iseljenika lijevoga političkog usmjerenja priklonila Staljinu, tako da su i oni postali problem za Jugoslaviju, pa samim time i novoosnovanu Maticu iseljenika Hrvatske.⁵

Druga etapa iseljavanja događa se tijekom 1950-ih godina ilegalnim prelascima granice, ponajprije motivirana ekonomskim razlozima.

Treća etapa iseljavanja započela je 1960-ih otvaranjem granica i legalnim odlaskom stotina tisuća ljudi na rad u inozemstvo. Najveći udio među njima bili su oni koji su otišli u Njemačku, ali je bilo i značajnijih odlazaka u Australiju i Kanadu. Ta skupina iseljenika bila je popularno nazivana „Gastarbajteri“. Iseljeničtvo se nadalje početkom 1970-ih popunilo i dionicima Hrvatskog proljeća, nakon njegova sloma u prosincu 1971. godine.

Vrlo važnu i značajnu ulogu u društvenome i političkome životu iseljenika tijekom razdoblja četvrtoga vala odigrala je politička emigracija koja je domovinu napustila 1945. godine. Ona se vrlo brzo u zemljama doseljenja počela organizirati, stvarati kulturna i sportska društva, graditi domove i tiskati novine, okupljajući se također i oko župa i društava pod okriljem Katoličke crkve. Njihov glavni moto bilo je stvaranje neovisne države Hrvatske izvan okvira bilo kakve Jugoslavije. Iako malobrojnija u odnosu na starije iseljenike i njihove potomke te na ekonomske iseljenike pristigle 1960-ih i 1970-ih godina, politička emigracija ipak je na sve njih vršila golem utjecaj. Prema jugoslavenskim izvorima iz 1971., hrvatska politička emigracija izdavala je ukupno oko 150 listova u oko 400 tisuća primjeraka, zatim stotine tisuća letaka

⁵ Napeta situacija oko Rezolucije Informbiroa i sukoba Staljina i Tita uvelike je popustila nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine.

i veliki broj knjiga, a uz to je emitirala i 25 radijskih satova. S druge strane, u iseljeništvu su u prilog Jugoslaviji pisala samo 4 lista, među kojima je najutjecajnije bilo glasilo Hrvatske bratske zajednice u Americi (HBZ) *Zajedničar*, a iz SR Hrvatske se u iseljeništvu dodatno slalo 3700 primjeraka *Vjesnika*, 400 primjeraka *Večernjeg lista*, 7 tisuća primjeraka *Arene* i 6 tisuća primjeraka časopisa *Matica*.

S obzirom na to da je svoj rad temeljila na antikomunističkoj platformi, hrvatska politička emigracija uživala je i određenu neslužbenu potporu političkih i obavještajnih krugova zemalja u kojima je živjela jer su te države tijekom Hladnoga rata bile dio zapadnog, demokratskog, antikomunističkog i antisovjetskog bloka predvođenog Sjedinjenim Američkim Državama (SAD).

Veliki utjecaj hrvatske političke emigracije ipak nije mogao spriječiti dio iseljenika i njihovih potomaka da njeguju dobre odnose s jugoslavenskim vlastima, koje su pak uživale blagonaklonost država Zapadnoga hladnoratovskog bloka, počevši od Titova sukoba sa Staljinom 1948. pa sve do jugoslavenskog djelovanja u bloku nesvrstanih zemalja tijekom razdoblja Hladnoga rata. Upravo taj dio iseljenika bio je temelj suradnje s iseljeništvom koju je razvila Matica iseljenika nakon svoga osnutka 1951. godine, a najznačajnija iseljenička organizacija s kojom je to realizirano bila je Hrvatska bratska zajednica Amerike.

Počeci djelovanja Matice iseljenika i njezina prva četiri desetljeća događaju se upravo u uvjetima dinamike navedenoga četvrtoga iseljeničkog vala.

Opći povijesni okvir djelovanja Matice iseljenika

Sveukupno djelovanje Matice iseljenika od njezinih početaka do danas može se podijeliti na dva ključna razdoblja. Prvo je vezano uz djelovanje u vrijeme socijalizma, dok je Hrvatska bila dio Jugoslavije. To razdoblje započelo je osnivanjem Matice iseljenika u veljači 1951. i trajalo je do travnja 1990., kada su održani prvi višestranački izbori u Hrvatskoj na kojima je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica pod vodstvom dr. Franje Tuđmana, što je rezultiralo i velikim promjenama u Matici iseljenika, kako personalnim, tako i programskim. Nakon toga je započelo drugo razdoblje koje traje do današnjih dana, a karakterizira ga djelovanje u suvremenoj državi Hrvatskoj pod službenim nazivom institucije – Hrvatska matica iseljenika.

Oba razdoblja u Matičinu djelovanju mogu se promatrati na dvije razine. Jedna razina obuhvaća političko-ideološku dimenziju odnosa prema hrvatskom iseljeništvu, a druga je vezana uz kulturno-programsko djelovanje. U prvom razdoblju djelovanja političko-ideološke smjernice puno su više utjecale na Matičin programsko-kulturni rad nego što je to bio slučaj u drugom razdoblju. Politička dimenzija Matice iseljenika u aktivnostima s iseljeništvom u vrijeme socijalizma bila je uvjetovana dvama glavnim okvirima. Jedan je stvaran u domovini putem socijalističkih društveno-političkih čimbenika koji su nastojali pridobiti hrvatsko iseljeništvu za simpatije prema Jugoslaviji i socijalističkom uređenju, istodobno

nastojeći smanjiti utjecaj hrvatske političke emigracije. Drugi okvir stvarao se u hrvatskom iseljeništvu u sklopu kojeg je s jedne strane bila hrvatska politička emigracija koja je imala golem utjecaj s idejama o uspostavi neovisne demokratske hrvatske države, dok je s druge strane bio dio iseljenništva koji je simpatizirao jugoslavenski režim ili bio nepolitičan i unatoč svemu nastojao održavati veze sa „starim krajem“. Iako sputavana političkim okvirima u razdoblju socijalizma, Matica iseljenika je ipak razvila značajne kulturne veze s Hrvatima izvan domovine, kako s hrvatskim iseljeništvom, tako i s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine u susjednim zemljama.

Matica iseljenika tijekom razdoblja socijalizma odigrala je i značajnu ulogu u vrijeme Hrvatskog proljeća, koje je u njoj počelo još u njegovoj pripremnoj fazi, u vrijeme mandata Matičina predsjednika Većeslava Holjevca, a svoj kraj doživjelo njegovim slomom u Karađorđevu u prosincu 1971. godine.

U drugom razdoblju djelovanja Matice iseljenika, politička dimenzija također je odigrala određenu ulogu, ali ne tako snažnu kao u vrijeme socijalizma, i to ponajprije u samim počecima tog razdoblja, kada se događao snažan politički zaokret u odnosima domovine i iseljenništva. Uspostavom samostalne i neovisne Hrvatske djelovanje hrvatske političke emigracije ispunilo je svoj cilj i ona više nije imala razloga postojati, stoga hrvatsko iseljenništvo nije više predstavljalo politički problem za domovinu, nego baš naprotiv, jedinstvo domovinske i iseljene Hrvatske, odnosno hrvatska pomirba bila je glavni politički moto koji je promovirao prvi hrvatski predsjednik dr. Franjo Tuđman. Sukladno potpunom nestanku političkih napetosti u odnosima između domovine i iseljenništva, i Matičina kulturna djelatnost postala je njezina jedina preokupacija i pravi most bez ikakvih prepreka u odnosima između Hrvata u domovini i onih u iseljeništvu.

Prvo razdoblje djelovanja Matice iseljenika

Institucijska briga matične države prema hrvatskome iseljeništvu počela se voditi desetljećima prije osnivanja Matice iseljenika Hrvatske. U Zagrebu se Iseljenička služba oblikovala još u sklopu Zemaljske vlade za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju od 1869. godine. Netom prije izbijanja Prvoga svjetskoga rata u Zagrebu je 1912. osnovano Društvo sv. Rafaela kao katoličko društvo za zaštitu i pomoć hrvatskim iseljenicima. Iako je Društvo nakon toga jedno vrijeme prestalo s radom, obnovljeno je u vrijeme zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca, koji je 1940. pokrenuo i časopis Društva pod nazivom *Hrvat u tuđini*. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova u Zagrebu su djelovale i institucije pod državnim okriljem, i to od 1922. do 1923. Generalni iseljenički komesarijat, a nakon njega do 1939. Iseljenički komesarijat koji je ukinut uspostavom Banovine Hrvatske, u sklopu koje je pak osnovan Iseljenički odsjek Odjela za socijalnu politiku Banovine Hrvatske. Državna organizacija koja je djelovala u međuratnom razdoblju bio je i Savez organizacije iseljenika (SORIS), koji je djelovao od 1928. do 1940., a od 1933. do 1940. djelovao je i Iseljenički muzej u Zagrebu, koji je od 1937. do 1940. imao i podružnicu u Splitu.

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata zanimanje države za rad s iseljenicima nastavljeno je osnivanjem Uprave za iseljenička pitanja, a 1948. osnovan je Odjel za iseljenička pitanja pri Ministarstvu rada NR Hrvatske. No osjećala se potreba za jačanjem veza s iseljeništvom pa je 1951. uz povećani angažman iseljenika-povratnika osnovana Matica iseljenika Hrvatske. Osnivačka skupština održana je u Zagrebu 12. veljače 1951., a za prvoga predsjednika izabran je dr. Zlatan Sremec. Matica iseljenika osnovana je kao kulturno-prosvjetno društvo sa zadaćom održavanja kulturnih veza između iseljeništva i domovine. U sklopu zadaće održavanja kulturnih veza, prema riječima njezinih osnivača, bio je utkan i političko-ideološki zadatak senzibiliziranja iseljeništva za Jugoslaviju i njezino socijalističko uređenje. Odmah nakon Matičina utemeljenja osnivaju se i Matičini područni odbori. Prvi su osnovani u Splitu i Rijeci, a kasnije i u drugim mjestima po Hrvatskoj. Već u prvoj godini rada Matica iseljenika otvorila je svoju čitaonicu u Gajevoj ulici 2a u Zagrebu, a u prosincu 1951. pokrenula je izdavanje časopisa *Matica*, koji je isprva bio dvomjesečnik, a od siječnja 1953. mjesečnik. Osim časopisa *Matica* važnu ulogu u Matičinu djelovanju bilo je i pokretanje tiskanoga godišnjaka *Iseljenički kalendar* 1955. godine. Obje tiskovine od samih početaka izlaženja pa sve do danas predstavljaju glavnu sponu Matice iseljenika s iseljeništvom. Uz izdavanje tiskovina, Matica iseljenika je za iseljenike i njihove organizacije nabavljala narodne nošnje, tamburaške instrumente, glazbene note, gramofonske ploče, školske knjige i magnetofonske vrpce, što je imalo i značajnu ulogu u očuvanju hrvatskoga jezika među iseljenicima. Zauzvrat su iseljenici, odnosno njihovi klubovi, razne organizacije i domovi, prikupljali dokumentaciju povijesnog značenja za iseljeništvo i slali Matici iseljenika za Matičin Povijesni odjel. Prve godine Matičina djelovanja bile su obilježene organizacijom gostovanja kulturnih društava iz Hrvatske među iseljeništvom, kao i gostovanje iseljeničkih skupina u domovini, a posvećivala se određena pozornost skrbi pri povratku iseljenika i usmjeravanju njihove pomoći staroj domovini. Kako su iseljenici i njihove organizacije imale mnogobrojne teškoće u radu oko očuvanja hrvatskoga jezika, Matica iseljenika im je pomagala posredovanjem u razmjeni kulturnih i prosvjetnih djelatnika i slanjem školskih knjiga i glazbenih nota. Matičinim posredstvom počeli su se izmjenjivati kulturni djelatnici iz domovine i iseljeništva, a Matica iseljenika pomagala je iseljenicima uspostaviti i veze s drugim kulturnim ustanovama, organizacijama i pojedincima iz staroga kraja.

Od samih početaka Matica iseljenika počela je surađivati i s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine, pogotovo onima iz Gradišća u Austriji, što se posebno razvilo nakon 1955.⁶ godine. Istodobno s osnivanjem Matice iseljenika Hrvatske, osnovane su i Matice iseljenika u drugim jugoslavenskim republikama, pa su u međusobnoj suradnji od 1954. započele s organiziranjem *Iseljeničkog tjedna* prilikom kojega su se

⁶ Godine 1955. potpisan je tzv. Austrijski državni ugovor, odnosno „Ugovor o ponovnoj uspostavi samostojne i demokratske Austrije“. Ugovor su potpisale Savezničke okupacijske snage – SAD, Sovjetski Savez, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo, čime je prestala okupacija te se ponovno uspostavila samostalna, suverena i demokratska Austrija nakon Drugoga svjetskog rata. Ugovorom su u članku 7. uređena prava Slovenaca i Hrvata, kao manjina u područjima Koruške, Gradišća i Štajerske, uključivši pravo na stvaranje svojih organizacija i upotrebu vlastitoga jezika.

organizirale turneje iseljenika po Hrvatskoj i ostalim dijelovima Jugoslavije. Pokretanje *Iseljeničkog tjedna* imalo je za cilj što bolje upoznati širu javnost tadašnje Hrvatske i Jugoslavije s iseljeništvom, pa su se po mnogim gradovima i selima održavale priredbe i predavanja o životu iseljenika te puštali informativni filmovi o njima. Prilikom završetka prvoga *Iseljeničkog tjedna* u kolovozu 1954. održana je i nogometna utakmica između Dinama i Hajduka na zagrebačkome stadionu. Od početka 1960-ih godina kao glavno odredište završetka *Iseljeničkog tjedna* u Hrvatskoj ustalio se Samobor, u kojem se održavao tradicionalni *Iseljenički piknik* na kojemu su se okupljali hrvatski iseljenici iz svih krajeva svijeta.

Te 1960-e označavaju i značajno širenje djelovanja Matice iseljenika Hrvatske. Tada dolazi do povećanog vala iseljavanja pa se i rad Matice iseljenika širi. To širenje vidljivo je i u broju pretplatnika na časopis *Matica*, koji je 1955. imao 1.680, a 1967. godine 5.161 pretplatnika. Godine 1964. svečano je otvorena i nova Matičina zgrada u kojoj Matica iseljenika djeluje i danas, odnosno Dom iseljenika u Trnjanskoj ulici u kojem je premještena i Matičina čitaonica, uređen Klub iseljenika i iseljenika-povratnika, a u njemu su se održavale priredbe i sastanci. Iz Matice iseljenika su 1960-ih publicirane i dvije značajne knjige na temu iseljeništa. Prvo je izdana memoarsko-publicistička knjiga Matičina potpredsjednika i iseljenika-povratnika Stjepana Lojena *Uspomene jednog iseljenika*, a 1967. Matičin predsjednik Većeslav Holjevac objavio je knjigu *Hrvati izvan domovine*, koja je i do danas ostala neizostavni dio literature istraživača hrvatskog iseljeništa i hrvatske nacionalne manjine.

Upravo je Holjevečev predsjednički mandat od 1964. do 1968. snažno obilježio razdoblje Matičina djelovanja 1960-ih, ali i ostavio snažan pečat na cijelo razdoblje do 1990. godine. Osim snažnog razvoja i širenja Matice iseljenika, Holjevečev mandat bio je obilježen i vrlo snažnom političkom dimenzijom koja se kretala u suprotnom smjeru od tadašnjih vlastodržaca. U to je vrijeme komunistička vlast smatrala Maticu iseljenika jednim od žarišta širenja tzv. hrvatskoga nacionalizma. Prema njima, glavni nositelji hrvatskoga nacionalizma bili su predsjednik Matice iseljenika Većeslav Holjevac i član Glavnog i Izvršnog odbora Matice iseljenika Franjo Tuđman, koji je na tim dužnostima također proveo razdoblje od 1964. do 1968. godine. Tuđman je kao Matičin dužnosnik ljeti 1966. obišao i dio hrvatskog iseljeništa u SAD-u, gdje je održao susret i s pojedinim pripadnicima hrvatske političke emigracije. Nakon povratka u Zagreb, u listopadu 1966., održao je predavanje u Matičinoj dvorani tijekom kojega je iznio prijedlog za uspostavljanje suradnje i s tim dijelom hrvatskog iseljeništa, što je onda postao jedan od glavnih argumenata za političku diskreditaciju Tuđmana, a i Holjevca, koji ga je u tome podržavao. Obojici se na teret stavljalo negiranje jugoslovenstva i isticanje hrvatstva u sklopu Matice iseljenika i na stranicama časopisa *Matica*. Holjevcu se zamjeralo i toleriranje pjevanja „nacionalističko-klerikalnih“ pjesama u prostorijama Matice iseljenika prilikom dočeka nove 1967. godine. Poseban naglasak stavljen je na pjesme „Rajska djevo, kraljice Hrvata“, „Ustani, bane Jelačiću“, „Još Hrvatska ni propala“ i drugih u njegovoj prisutnosti. Za Tuđmana je presudno bilo njegovo predavanje nakon povratka s puta po SAD-u i prijedlog povezivanja s hrvatskom političkom emigracijom. Sve navedeno bili su predmeti saslušavanja „Komisije

Slika 1. Ekскурzije potomaka naših iseljenika od Aljaske do Ognjene zemlje, preko juga Afrike do Australije i Novoga Zelanda te bližega europskog susjedstva obilježile su djelovanje Hrvatske matice iseljenika, od njezina osnutka 1951. Foto: HMI

Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske za ispitivanje nacionalističkih pojava u Matici iseljenika Hrvatske“, koja je uspostavljena nakon objave *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* u ožujku 1967. godine. Holjevac i Tuđman izbačeni su iz Saveza komunista, ali su formalno ostali na svojim pozicijama u Matici iseljenika do 1968. godine. Bez obzira na Tuđmanovu i Holjevu smjenu, nacionalni hrvatski žar u Matici iseljenika ponovno je došao do izražaja 1971. tijekom vrhunca Hrvatskog proljeća, nakon čega je neutraliziran, kao i u cijeloj Hrvatskoj. Nakon toga je zavladala „hrvatska šutnja“, a Matica iseljenika surađivala je samo s onim iseljeničkim organizacijama koje se nisu protivile jugoslavenskoj komunističkoj vlasti, s time da ni sve iseljeničke organizacije nisu preporučivale suradnju s Maticom iseljenika.

Širenjem opsega djelovanja Matica iseljenika se tijekom 1960-ih godina, a u svrhu što kvalitetnije suradnje s iseljeništvom, povezala i s drugim društvenim, kulturnim i znanstvenim institucijama iz Hrvatske. Tako je ostvarila suradnju s Radio-televizijom Zagreb koja je uvela tjedne emisije „Našim građanima u svijetu“ i „Emisiju za Gradišćanske Hrvate“. Ostvarila je suradnju i s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti, Filozofskim fakultetom u Zagrebu, Savezom sindikata, Zavodom za zapošljavanje radnika, raznim kulturno-umjetničkim ansamblima u Hrvatskoj, filmskim

Slika 2. Zagreb – Spomenik Većeslavu Holjevcu, autoru nulte znanstvene knjige o našem milijunskome iseljeništvu „Hrvati izvan domovine“ (1967.) te najpoznatijem predsjedniku Matice iseljenika, koji je izgradio Dom iseljenika tijekom svog mandata od 1964. do 1968.; član Glavnog i Izvršnog odbora Matice iseljenika u tome razdoblju bio je dr. sc. Franjo Tuđman, koji je kao Matičin dužnosnik ljeti 1966. obišao dio hrvatskog iseljenništva u SAD-u, gdje je održao susret i s pojedinim pripadnicima hrvatske političke emigracije. Foto: HINA

tvrtkama, turističkim organizacijama iz Hrvatske koje su pomagale u turnejama iseljenika po domovini te drugim ustanovama koje su sadržajem svoje djelatnosti mogle pomoći i obogatiti Matičin rad s Hrvatima izvan svoje domovine. U tom smjeru Matica iseljenika surađivala je i s folklornim ansamblom „Lado“, kojemu je pomagala oko organiziranja turneja u inozemstvu među hrvatskim iseljeništvom. Posebnu suradnju Matica iseljenika razvila je s Nogometnim savezom Hrvatske, kako bi se poboljšala suradnja s nogometnim iseljeničkim klubovima, pa i onima pod nazivom „Croatia“, kao što je to primjerice bio slučaj s „Croatijom“ iz Melbournea, čije je vodstvo posjetilo Dom iseljenika u Zagrebu u studenome 1971. godine. Taj posjet bio je uzvratni posjet Matici iseljenika nakon posjeta Matičina izaslanstva Australiji u ljeto 1971. godine. Tada je jedan od glavnih zadataka međusobne suradnje bilo dovođenje igrača iz Hrvatske pa su tako već 1972. u „Croatiji“ Melbourne zaigrali Stjepan Benić iz Karlovca i poznati nogometaš zagrebačkoga Dinama Stjepan (Štef) Lamza.

Nadalje, te 1960-e su bile godine kada je snažno pojačana i suradnja s Hrvatskom bratskom zajednicom Amerike, najbrojnijom i financijski naj snažnijom iseljeničkom organizacijom, koja je tih godina imala oko 120 tisuća članova diljem SAD-a i Kanade. Prve turneje HBZ-a po Hrvatskoj Matica iseljenika organizirala je već 1958., pa onda 1960., kada je HBZ Matici iseljenika darovao poveze 42 godišta svoga lista *Zajedničara*, što je

tada bio veliki dar za Matičin iseljenički arhiv i Povijesni odjel. Tijekom 1960-ih bilo je nekoliko gostovanja HBZ-ovih tamburaških sekcija u domovini, a vrhunac zajedničke dotadašnje suradnje dogodio se 1969. godine. Tada je HBZ u suradnji s Maticom iseljenika organizirao u Zagrebu proslavu svoje 75. godišnjice, prilikom čega je sjednica Uprave HBZ-a održana u Gradskoj vijećnici Grada Zagreba. Godine 1976. održan je prvi Tamburaški festival Omladinske kulturne federacije Hrvatske bratske zajednice Amerike u Zagrebu, tradicija koja se nastavila održavati i nadalje 1981. i 1986. godine.

Matica iseljenika je 1970-ih i 1980-ih godina nastavila svoju djelatnost organizirajući tečajeve hrvatskoga jezika, stipendiranja učenika i studenata pripadnika hrvatske nacionalne manjine i hrvatskih iseljenika, pogotovo njihova učenja na području hrvatskoga jezika, povijesti i etnologije. Od 1980. Matica iseljenika započela je s održavanjem programa Ljetne škole hrvatskoga jezika i folkloru, koja je bila namijenjena mlađem naraštaju koji je želio steći ili proširiti znanja o hrvatskome književnom jeziku i folkloru. Program se sastojao od dva dijela u ljetnim mjesecima. Prvi mjesec polaznici su prolazili tečaj jezika u Zagrebu, a nakon toga bi dva tjedna proveli na jadranskoj obali na tečaju folkloru. Jezični dio programa izradili su stručnjaci zagrebačkoga Centra za učenje stranoga jezika, a folklorni dio seminara bio je u nadležnosti Prosvjetnoga sabora Hrvatske, Zavoda za narodnu umjetnost i Etnografskoga muzeja u Zagrebu.

Iz razdoblja 1980-ih, a vezano uz djelovanje Matice iseljenika, neizostavno je spomenuti i ujedinjenje Centra za istraživanje migracija i narodnosti i Zavoda za migracije i narodnosti, koji su se 1984. spojili u Institut za migracije i narodnosti.⁷ Zavod za migracije i narodnosti proizašao je 1965. iz Povijesnoga odjela Matice iseljenika i od tada djeluje u Matičinoj zgradi u Domu iseljenika sa svom svojom povijesnom iseljeničkom građom. Sukladno tome, i Institut je nastavio djelovati u istom prostoru i neizostavna je točka za interdisciplinarno znanstveno proučavanje hrvatskog iseljenništva i manjina, a od 1985. izdaje i znanstveni časopis *Migracijske i etničke teme*.

Prvo razdoblje djelovanja Matice iseljenika obilježili su njezini sljedeći predsjednici: Zlatan Sremec (1951. – 1958.); Vicko Krstulović (1958. – 1964.); Većeslav Holjevac (1964. – 1968.); Jure Franičević Pločar (1968. – 1970.); Oleg Mandić (1970. – 1978.); Vanja Vranjican (1978. – 1985.) i Stjepan Blažeković (1985. – 1990.).

Drugo razdoblje djelovanja Matice iseljenika od 1990. do danas

Promjene u djelovanju Matice iseljenika mogu se najbolje pratiti listajući njezin časopis *Matica*. Najveća promjena dogodila se u travnju 1990., nakon održanih prvih višestranačkih izbora na kojima je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica. Tada dolazi do promjene u vodstvu Matice iseljenika, ali i u temama koje su se otvarale u njezinu časopisu. Tako se prvi put u njezinoj povijesti na stranicama časopisa *Matica* pojavljuje tekst o stradanjima Hrvata na Bleiburgu i Križnome putu, što je izazvalo i neke negativne reakcije pojedinih istaknutih iseljenika koji su s *Maticom* surađivali u

⁷ Institut za migracije i narodnosti od 2024. djeluje pod nazivom Institut za istraživanje migracija.

proteklom razdoblju. *Matica* je u skladu s novom demokratskom klimom objavila i takva kritička pisma s argumentiranim uredničkim odgovorom. Na stranicama *Matice* mjesto za intervju pronašli su brojni hrvatski politički emigranti koji su se nakon niza godina, pa i desetljeća, ponovno vratili u Hrvatsku i zauzeli visoke pozicije u novoj hrvatskoj vlasti.

Od dvobroja kolovoz-rujan 1990. do broja iz veljače 1993. časopis *Matica* izlazio je pod nazivom *Nova Matica*. U uredničkom objašnjenju promjene naziva iz 1990. pisalo je: „Stara je izreka: *Nomen est omen* – ime je uistinu znakovita poruka. [...] *Matica* se konačno i bez odgađanja okreće cjelokupnom hrvatskom narodu izvan domovine! [...] Ako se, međutim, stara *Matica*, s bilo kojih razloga, ‘zatvorila’ prema brojnim Hrvatima u svijetu, zadaća je *Nove Matice*, najkraće rečeno, široko otvoriti vrata i pokušati nadoknaditi makar dio onoga što je žalosno propušteno i popraviti što se popraviti daje.“

Hrvatski politički emigranti postali su i njezini ravnatelji pa je tako ravnatelj u dva navrata od 1990. do 1992. i od 2000. do 2003. bio emigrantski pjesnik Boris Maruna. Od 1991. do 1993. ravnatelj je bio urednik poznate emigrantske *Hrvatske revije* Vinko Nikolić, a od 1993. do 2000. čelnu dužnost obnašao je poznati emigrantski aktivist i hrvatski političar Ante Beljo.

Politika, a manje kulturna djelatnost, zauzimala je važno mjesto u Matičinu djelovanju 1991. godine, kada je situacija u Hrvatskoj postajala sve zaoštrenija i kada je eskalirala velikosrpska agresija na Hrvatsku. Hrvatska matica iseljenika tada je bila snažan most između ratom zahvaćene domovine i iseljenika koji su joj na sve načine pomagali. Časopis *Nova Matica* među iseljenike slala je mnogobrojna izvješća i fotografije s hrvatskih ratišta. Sjedište Hrvatske matice iseljenika u tim ratnim okolnostima postala je i mala opskrbna točka putem koje se dio prijeko potrebnog oružja za obranu Hrvatske nabavljenog u iseljeništvu distribuirao prema hrvatskim ratištima.

Smirivanjem ratne situacije *Matica* iseljenika sve se više okretala svojoj glavnoj kulturnoj i društvenoj misiji odmaknutoj od ratnih strahota. S nekim preinakama revitalizirali su se poneki stari programi, a na scenu su stupili i novi. Tako iz toga razdoblja proistječu i dugogodišnji Matičini programi od kojih je većina aktualna i danas – *Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture* od 1991.; *Mala škola hrvatskoga jezika i kulture* od 1993.; ekološki projekt *Eco-Heritage Task Force* od 1993.; *Ljetna i zimska škola hrvatskoga folklora* od 1994.; kulturna manifestacija *Tjedan hrvatskih manjina*; Nagrada u kulturi manjinskim ruralnim područjima europskog susjedstva *Najselo te Forum hrvatskih manjina* od 1994.; *Dani hrvatskoga pučkog teatra* od 1995. i *Dani hrvatskoga filma* u dijaspori te u BiH od 1995. godine; *Dani iseljenika* u južnoj Hrvatskoj u organizaciji područnih ureda HMI-ja u Rijeci, Zadru, Splitu i Dubrovniku...

Usto, razvila se i velika humanitarna aktivnost iseljeništvu za siročad iz Domovinskoga rata putem Zaklade „Dora“, čiji je suosnivač i Hrvatska matica iseljenika od 1991. godine i to uz dva osnovna programa pomoći: program kumstava iz iseljeništvu i program stipendiranja darovitih učenika i studenata slabijega imovinskog stanja.

Slika 3. Mala škola hrvatskoga jezika i kulture privlači polaznike iz četrdesetak zemalja svijeta.
Foto: HMI

Slika 4. Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture najdugovječniji je akademski program HMI-ja, koji se realizira u suradnji s Rektoratom Sveučilišta u Zagrebu. Foto: HMI

Slika 5. Škola hrvatskog folklora povezuje ljubitelje hrvatske tradicijske kulture sa svih kontinenata. Foto: HMI

Na stranicama Matičina časopisa *Matica* početkom 1990-ih i pogotovo početkom 2000-ih godina mogu se pronaći i tekstovi u kojima se analizira Matičin rad, smatrajući da bi se – uz programe temeljene na tradicijskoj kulturi i scenskoj primjeni folklor – programski sadržaj trebao osnažiti na način da Hrvatska matica iseljenika postane modernija kulturna institucija koja bi Hrvatsku povezala sa svijetom na način kako to rade njemački *Goethe institut*, francuski *Institut français* i britanski *British Council*.

Matičini programi šire se tako i tijekom 2000-ih godina pa su redom pokrenuti Seminar „Stvaranje kazališta“ od 2001., Multimedijski projekt „Dodiri svjetova: Hrvatska – Čile“ te *Hrvatska etnoriznica* – radionica za izradu i rekonstrukciju hrvatskih narodnih nošnji i tradicijskih tekstilnih vještina od 2002.; Natječaj za literarne i novinarske radove učenika Hrvatske nastave u inozemstvu *Zlatna ribica* i Književni natječaj „Silvije Strahimir Kranjčević“ za iseljeničku kratku priču te Knjižni niz „Hrvatska književnost u iseljeništvu“ za prijevode istaknutih hrvatskih pisaca španjolskoga i engleskoga govornog područja, kao i Knjižni niz na hrvatskome i engleskome jeziku za popularizaciju izuma iseljenih hrvatskih prirodoslovaca „Ugledni hrvatski znanstvenici u svijetu“ od 2003.; organizacija turneja iseljeničkih folklornih i kazališnih grupa uz gostovanja istaknutih umjetnika iz dijaspeore po Hrvatskoj od 2004.; Festival klapa iz hrvatskog iseljeništvu od 2006.; Izložba iseljeničke nakladničke djelatnosti na Interliberu od 2006.; Kulturna manifestacija „Tjedan Hrvata iz Bosne i Hercegovine“ uz Reviju tradicijske odjeće i nakita Hrvata iz BiH, 2007.; Revija i izbor najljepše Hrvaticе u narodnoj nošnji izvan RH od 2014., i drugo.

Slika 6. Nakladnička djelatnost Hrvatske matice iseljenika, uz časopis Matica i godišnjak Hrvatski iseljenički zbornik, obuhvaća raznovrstan nakladni program u tri knjižna niza – Hrvatska književnost u iseljeništvu; Ugledni hrvatski znanstvenici u svijetu te sociološku ediciju Hrvati u svijetu.

Slika 7. Djelatnici Hrvatske matice iseljenika iz područnih ureda u Dubrovniku, Splitu, Puli, Rijeci i Vukovaru te iz središnjeg ureda u Zagrebu s ravnateljem mr. sc. Zdeslavom Milasom. Matičini programi povezuju hrvatske zajednice iz pedesetak zemalja svijeta sa svih kontinenata što je vidljivo na Matičinu trojezičnome internetskom portalu www.matis.hr, uz koji je vezan rastući digitalni repozitorij s elektroničkim inačicama Matičinih publikacija, među kojima dominira jedinstveni iseljenički časopis Matica. Foto: Jurica Galoić

Ulazak Hrvatske u Europsku uniju 2013. otvorio je put za olakšan odlazak Hrvata na rad u europske zemlje što je, uz ekonomsku krizu započetu još 2008., uzrokovalo pojavu još jednoga novog vala iseljavanja, a ulaskom u europski schengenski prostor bez granica i Hrvatska matica iseljenika dolazi na jednu novu razinu svoga djelovanja. Od tada za nju ne postoje granice koje su dijelile Hrvate iz domovine s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine u europskim zemljama, kao i s hrvatskim iseljenicima diljem Europske unije. Svi oni postali su dio jednoga širega zajedničkog prostora, što je dovelo do povećane pokretljivosti ljudi i njihove interakcije u EU. Na taj način je olakšana i provedba Matičinih projekata.

Matica iseljenika cijelo vrijeme i nakon 1990. nastavila je posebnu suradnju s Hrvatskom bratskom zajednicom Amerike pa je tako Tamburaški festival Omladinske kulturne federacije Hrvatske bratske zajednice Amerike održan u Zagrebu 1997., 2004., 2013., 2018. te 2024. godine. Posljednji održani festival 2024. bio je povijesni jer je HBZ prvi put održao zajednički nastup omladinske i starije sekcije, što je bio veliki zajednički organizacijski izazov za Hrvatsku bratsku zajednicu Amerike i Hrvatsku maticu iseljenika, koji su obje institucije uspješno položile, što je još jednom pokazalo rezultat izvrsne višedesetljetne zajedničke suradnje.

Hrvatska matica iseljenika je nakon 1990. godine uvijek usko surađivala s našim državnim institucijama zaduženima za veze s iseljenicima, pa se tako pokazala korisnim partnerom u provedbi programa Ministarstvu iseljeništva i Ministarstvu povratka i useljeništva devedesetih, dok se tijekom 2000-ih stalna suradnja uspostavila s *Upravom za hrvatske manjine, iseljeništvo i useljeništvo* Ministarstva vanjskih poslova RH. Uspostavom *Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske* (SDUHIRH) sredinom 2012., to tijelo u ime Vlade RH postaje nadležno za djelovanje Hrvatske matice iseljenika, s kojom usko surađuju svi njegovi djelatnici, uključivši i čelnike toga tijela. Od 2012. do 2016. predstojnica SDUHIRH-a bila je Darija Krstičević, a od 2016. do danas čelnik te institucije je državni tajnik Zvonko Milas.

Hrvatska matica iseljenika danas usko surađuje i s drugim državnim institucijama i organizacijama s kojima dijeli zajednički interes održavanja veza s iseljeništvom, posebno s Ministarstvom demografije i useljeništva, Ministarstvom kulture, Ministarstvom znanosti, obrazovanja i mladih, Ministarstvom vanjskih i europskih poslova te hrvatskim diplomatsko-konzularnim predstavništvima po svijetu.

Sukladno *Zakonu o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske i Zakonu o Hrvatskoj matici iseljenika* iz 2018., Hrvatska matica iseljenika svoje programe ostvaruje sa sve tri skupine Hrvata izvan Republike Hrvatske, odnosno hrvatskim iseljenicima, pripadnicima hrvatske nacionalne manjine u europskim zemljama i Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Hrvatskom maticom iseljenika upravlja Upravno vijeće sastavljeno od pet članova i njezin ravnatelj, koji je prema položaju član Savjeta Vlade RH za Hrvate izvan RH. Hrvatska matica iseljenika ustrojena je u dvije službe, od kojih je jedna administrativna, a druga programska služba koja se sastoji od odjela za kulturu, odjela za nakladništvo i odjela za obrazovanje i znanost. Uz središnjicu u Zagrebu, u sastavu Matice iseljenika djeluju podružnice u Vukovaru, Puli, Rijeci, Splitu i Dubrovniku.

Od kraja 1990-ih godina Hrvatska matica iseljenika ušla je i u novo komunikacijsko doba koje je obilježeno djelovanjem i primjenom informacijsko-komunikacijskih tehnologija i digitalnim sadržajima. Od 1998. dostupna je internetska stranica www.matis.hr, koja je 2005. prerasla u interaktivni internetski portal, koji je trojezičan – na hrvatskom, engleskom i španjolskom jeziku. Pokrenut je zasebno i Internet-ski portal za učenje i poučavanje hrvatskoga jezika „Hrvatski izvan domovine – hrID“ kao i Hrvatski internetski tečaj HiT u suradnji sa Sveučilištem u Zagrebu. Također je važan i Matičin digitalni repozitorij te elektroničke inačice izdanja časopisa *Matica, Hrvatskoga iseljeničkog zbornika te Leksikona hrvatskog iseljeništva i manjina*, koji predstavlja kapitalno leksikografsko djelo vezano uz hrvatsko iseljeništvo i manjine, a čiji je sunakladnik Hrvatska matica iseljenika. Ukorak s novim trendovima Matica iseljenika danas ima i svoje stranice na društvenim mrežama kao što su Facebook, Instagram i LinkedIn.

Na kraju je važno spomenuti ravnatelje u drugome Matičinu razdoblju koji su redom bili: Boris Maruna (1990. – 1992.), Vinko Nikolić (1992. – 1993.), Ante Beljo (1993. – 2000.), Boris Maruna (2000. – 2003.), Nikola Jelinčić (2003. – 2006.), Katarina Fuček (2006. – 2008.), Danira Bilić (2008. – 2009.), Katarina Fuček (2009. – 2012.), Marin Knezović (2012. – 2017.), Mirjana Ana Maria Piskulić, v. d. (2016. – 2017.) i Mijo Marić (2017. – 2025.), dok je aktualni ravnatelj mr. sc. Zdeslav Milas započeo svoj mandat od ljeta 2025. godine.

SUMMARY

AFFIRMING CROATIAN CULTURAL IDENTITY OVER THE CHF'S 75 YEARS

Our emigrants were active participants in the periods in which they themselves were trying to make it, searching for a better life and freedom, so the 75th anniversary of the establishment and operation of *Matica* for the diverse care of the emigration is a logical opportunity to summarize the traces of their mutual ties and achievements in the affirmation of Croatian cultural unity at the global level. The overall operation of *Matica*, from its beginnings to the present, can be divided into two key periods, writes Ivan Tepeš, Ph.D. from the Institute for Migration Research in Zagreb. The first period is related to activities during the period of socialism, when Croatia was part of Yugoslavia. This period began with the establishment of *Matica iseljenika* in February 1951 and lasted until April 1990, when the first multi-party elections were held in Croatia, which were won by the Croatian Democratic Union under the leadership of Dr. Franjo Tuđman, resulting in major changes in *Matica iseljenika*, both in terms of personnel and program. This was followed by the second period, which continues to the present, characterized by activities in the modern state of Croatia under the official name of the institute – *Hrvatska matica iseljenika* (Croatian Heritage Foundation – CHF). With the support of the Government of the Republic of Croatia and in cooperation with relevant state bodies, the institute connects Croatian communities on all continents with its diverse program activities.

RESUMEN

75 AÑOS DE LA FEC EN LA AFIRMACIÓN DE LA IDENTIDAD CULTURAL CROATA

Nuestros emigrantes son participantes activos de las épocas en las que ellos mismos han debido luchar por su sustento y su libertad, por lo que el 75° aniversario de la Fundación para la Emigración Croata (FEC) es una ocasión lógica para resumir las huellas de sus vínculos y los logros en la afirmación de la comunidad cultural croata a nivel global. Según el dr. Ivan Tepeš, del Instituto de Investigación sobre Migración, de Zagreb, la obra de la FEC, desde sus comienzos hasta la actualidad, se divide en dos periodos claros. El primero, relacionado con su labor durante el socialismo, cuando Croacia era parte de Yugoslavia, que comenzó con la fundación de la institución en febrero de 1951 y se prolongó hasta abril de 1990, con la celebración de las primeras elecciones multipartidistas en Croacia, ganadas por la Unión Democrática Croata liderada por el dr. Franjo Tuđman, lo que también dio lugar a importantes cambios en la FEC, tanto en el personal como en los programas que ofrecía. A partir de entonces comenzó el segundo periodo que sigue hasta el día de hoy, caracterizado por su labor bajo el nombre oficial de Fundación para la Emigración Croata. Esta institución, con el apoyo del Gobierno de Croacia y los órganos estatales competentes, conecta mediante sus programas a las comunidades croatas de todo el mundo.

BOŽO SKOKO

TRIDESET PETA OBLJETNICA PRVOG USTAVA REPUBLIKE HRVATSKE

Trideset i pet godina od donošenja *Božićnog ustava* Republike Hrvatske predstavlja povijesni i pravni jubilej velikog značaja za hrvatsku državu i narod. *Božićni ustav* iz 1990. označio je početak pune državne suverenosti Hrvatske, raskid s komunističkim režimom te utemeljenje demokratske pravne države bazirane na vrijednostima vladavine prava i tržišnoga gospodarstva. Zato je važno izraziti ponos na naslijeđe prvoga hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana i njegove generacije koja je u ključnome povijesnom trenutku donijela *Božićni ustav* i otvorila put neovisnoj Hrvatskoj. Ovaj povijesni i pravni okvir pruža temeljnu platformu i za daljnji razvoj RH kao moderne i međunarodno relevantne države, koja s ponosom gleda na svoje korijene, a s optimizmom prema budućnosti u sklopu prestižne OECD-ove zajednice, koja nam je ostala kao posljednja točka međunarodne afirmacije. Nakon ulaska RH u EU, na čemu su radile i lijeve i desne vlade, treba istaknuti doprinose aktualne Vlade koja je, unatoč nizu izazova, osigurala gospodarski rast, ali i uređeniju institucionalnu skrb za hrvatski narod u domovini i dijaspori, piše prof. dr. sc. Božo Skoko, komunikolog sa Sveučilišta Algebra Bernays.

U prigodi obilježavanja 1100. obljetnice uspostave Hrvatskog Kraljevstva, koja se proteklu godinu obilježavala nizom prigodnih manifestacija i projekata diljem domovine, u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu postavljena je velebna izložba „U početku bijaše kraljevstvo“, koja prati nit državnosti tijekom stoljeća, od nastanka hrvatske države i narodnih vladara u ranome srednjem vijeku preko izbora tuđih dinastija u nadolazećim razdobljima, do zajedničkog suživota s drugim južnoslavenskim narodima. Ondje su izložene neprocjenjive umjetničke, kulturološke i povijesne vrijednosti iz cijele Hrvatske, a priču o kraljevstvu pričaju i neki od najvažnijih hrvatskih srednjovjekovnih spomenika, poput Višeslavove krstionice i sarkofaga kraljice Jelene. Budući da je u postavu izložbe naglasak na pravnom i simboličkom kontinuitetu hrvatske državnosti, priča završava uspostavom neovisne i samostalne Republike Hrvatske, a završetak teškog i mukotrpnog povijesnog hoda u potrazi za ponovnom uspostavom vlastite države predstavljen je primjerkom hrvatskog Ustava iz 1990. godine.

Naime, zgodno se poklopila i 35. obljetnica otkako je Hrvatska kao samostalna država dobila svoj prvi Ustav. Budući da je donesen tek nekoliko dana uoči Božića, ostao je poznat i kao Božićni ustav. Njegovu usvajanju prethodili su prvi slobodni i demokratski parlamentarni izbori u proljeće te godine i konstituiranje višestranačkoga Hrvatskog sabora, čime je završilo razdoblje komunističkoga jednopartijskog jednoulmlja te su širom otvorena vrata demokraciji, zbog čega upravo 30. svibnja, dan kad je konstituiran Sabor, slavimo i kao Dan državnosti. Budući da je Hrvatska u to vrijeme formalno-pravno još bila Socijalistička Republika, njezino predsjedništvo je u srpnju Saboru predložilo donošenje ustava koji će odraziti volju građana izraženu na izborima, ali i stoljetne težnje hrvatskoga naroda za neovisnost. Odluka o izradi novoga ustava usvojena je na svečanoj sjednici 25. srpnja, a amandmanom na tada postojeći Ustav Hrvatski sabor je promijenio dotadašnji naziv Socijalistička Republika Hrvatska u Republika Hrvatska i ukinuo socijalistička obilježja, uključujući crvenu zvijezdu petokraku, čime su nakon 45 godina komunističke diktature formalno-pravno ukinuti simboli toga ideološkog, jednopartijskog sustava. Istoga dana svečano je podignuta povijesna hrvatska zastava s kvadratićima, kojima se ponosimo još od srednjega vijeka, na jarbolima Markova trga.

Kao ciljevi novoga ustava zacrtani su: definiranje Hrvatske kao suverene države hrvatskoga naroda i pripadnika drugih naroda i manjina, kao parlamentarne demokracije, u kojoj će biti vladavina prava i tržišno gospodarstvo. Predlagatelji su se vodili najboljim europskim iskustvima, a značajan je bio utjecaj i pripadnika hrvatske dijaspeore koji su i te kako znali koje su vrijednosti slobodnih društava i demokracije.

Na „teškom i odgovornom poslu” pripreme novoga ustava, kako je tada naveo predsjednik Hrvatskoga sabora Žarko Domljan, radile su Komisija za ustavna pitanja Sabora i Ustavotvorna komisija Predsjedništva Republike, a imajući u vidu političke i državno-pravne smjernice koje je dao novoizabrani hrvatski predsjednik dr. Franjo Tuđman. U Ustavotvornu komisiju imenovano je 229 ljudi iz svih društvenih staleža, od kojih su 152 osobe djelotvorno sudjelovale u njezinu radu. Prema svjedočenju Vladimira Šeksa, koji je vodio saborsku Komisiju za ustavna pitanja, interes za novi ustav bio je velik, a svoje su prijedloge davali građani, mjesne zajednice, skupštine općina, političke stranke, stručna i druga udruženja i vjerske zajednice. Njezine su sjednice bile otvorene za javnost i svaki njezin radni materijal bio predmet znatiželje i komentara. Prvi nacrt, koji je ostao poznat i kao „Krčki nacrt“, izrađen je početkom kolovoza u Malinskoj na otoku Krku, gdje se u miru okupila radna skupina saborske Komisije za ustavna pitanja u kojoj su bili Šeks, Smiljko Sokol, Krunoslav Olujić i tajnik Sabora Ljubomir Valković. Podsjetimo, bilo je to vrijeme tzv. balvan revolucije, koja je izbila u okolici Knina, odnosno pobune dijela srpskog pučanstva potaknutog srbijanskim vrhom iz Beograda i teškom artiljerijom beogradskih medija. Iz mnogočlane Ustavotvorne komisije proizašla je druga stručna radna skupina u sastavu: Veljko Mratović, Smiljko Sokol, Nikola Filipović, Branko Smerdel i tajnik Darko Bekić, koja je pak dala svoj obol i smjernice. Konačni tekst prijedloga ustava priredila je „Redakcijska skupina”, koju su činili – Vladimir Šeks iz Hrvatske demokratske zajednice, profesor politologije Zdravko Tomac iz oporbenog SKH-SDP-a te profesor ustavnoga prava

Smiljko Sokol. Takav pristup jamčio je uravnoteženost i uključenost znanosti i struke, ali i ključnih političkih stranaka. Izvorišne osnove, odnosno preambulu, napisao je osobno predsjednik Franjo Tuđman, inače povjesničar. One opisuju temelje suvremene hrvatske države, odnosno državni kontinuitet proteklih stoljeća i mogu zaista poslužiti kao mala lekcija iz povijesti i podsjetnik na neprekinutost hrvatske državnosti, ali i poštovanje volje hrvatskoga naroda.

U početku jasno stoji kako ovaj dokument izražava tisućljetnu nacionalnu samobitnost i državnu opstojnost hrvatskoga naroda, potvrđenu slijedom ukupnoga povijesnog zbivanja u različitim državnim oblicima te održanjem i razvitkom državotvorne misli o povijesnome pravu hrvatskoga naroda na punu državnu suverenost. To se posebno očitovalo: u stvaranju hrvatskih kneževina u VII. stoljeću; u srednjovjekovnoj samostalnoj državi Hrvatskoj utemeljenoj u IX. stoljeću; u Kraljevstvu Hrvata uspostavljenome u X. stoljeću; u održanju hrvatskoga državnog subjektiviteta u hrvatsko-ugarskoj personalnoj uniji; u samostalnoj i suverenoj odluci Hrvatskoga sabora 1527. godine o izboru kralja iz habsburške dinastije; u samostalnoj i suverenoj odluci Hrvatskoga sabora o pragmatičnoj sankciji iz godine 1712.; u zaključcima Hrvatskoga sabora 1848. godine o obnovi cjelovitosti Trojedne Kraljevine Hrvatske pod banskom vlašću, na temelju povijesnoga, državnoga i prirodnoga prava hrvatskoga naroda; u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. godine o uređenju odnosa između Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i Kraljevine Ugarske na temelju pravnih tradicija obiju država i Pragmatičke sankcije iz 1712. godine; u odluci Hrvatskoga sabora 29. listopada godine 1918. o raskidanju državnopravnih odnosa Hrvatske s Austro-Ugarskom te o istodobnome pristupanju samostalne Hrvatske, s pozivom na povijesno i prirodno nacionalno pravo, Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, proglašenoj na dotadašnjem teritoriju Habsburške Monarhije; u činjenici da odluku Narodnog vijeća Države SHS o ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1. prosinca 1918. godine), poslije (3. listopada 1929. godine) proglašenoj Kraljevinom Jugoslavijom, Hrvatski sabor nikada nije sankcionirao; u osnutku Banovine Hrvatske 1939. godine kojom je obnovljena hrvatska državna samobitnost u Kraljevini Jugoslaviji; u uspostavi temelja državne suverenosti u razdoblju Drugoga svjetskog rata, izraženoj nasuprot proglašenju Nezavisne Države Hrvatske (1941.) u odlukama Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943.), a zatim u Ustavu Narodne Republike Hrvatske (1947.) i poslije u ustavima Socijalističke Republike Hrvatske (1963. – 1990.). Preambula Ustava jasno govori o kontinuitetu državnosti i označava i povijesni trenutak u kojem je donesen riječima: „Na povijesnoj prekretnici odbacivanja komunističkog sustava i promjena međunarodnog poretka u Europi, hrvatski je narod na prvim demokratskim izborima (godine 1990.), slobodno izraženom voljom potvrdio svoju tisućgodišnju državnu samobitnost“.

Izvorišne osnove doživjele su dvije naknadne promjene. Godine 1997. uvršten je dio o Domovinskom ratu, a 2010. godine nabrojane su sve 22 nacionalne manjine, koliko ih živi na području Hrvatske, kao i formulacija o pobjedi hrvatskih branitelja u pravednom, legitimnom i oslobodilačkom Domovinskom ratu. Tako tamo izrijeком stoji kako u temelje hrvatske države ulazi i Ustav Republike Hrvatske iz 1990. te pobjeda

Slika 1. Prvi predsjednik RH povjesničar dr. sc. Franjo Tuđman – osobno je napisao izvorišne osnove, odnosno preambulu, prvog Ustava Republike Hrvatske. Foto HINA / HE

hrvatskoga naroda i hrvatskih branitelja u pravednom, legitimnom, obrambenom i oslobodilačkom Domovinskom ratu (1991. – 1995.) kojima je hrvatski narod iskazao svoju odlučnost i spremnost za uspostavu i očuvanje Republike Hrvatske kao samostalne i nezavisne, suverene i demokratske države. Preambula završava riječima kako „poštujući, na slobodnim izborima odlučno izraženu volju hrvatskoga naroda i svih građana, Republika Hrvatska oblikuje se i razvija kao suverena i demokratska država u kojoj se jamče i osiguravaju ravnopravnost, slobode i prava čovjeka i državljanina, te promiče njihov gospodarski i kulturni napredak i socijalno blagostanje“. Uistinu, pravi mali spomenik pisane riječi hrvatskoj državnosti, ali i jasan smjer za izgradnju suverene i neovisne Hrvatske.

Svi koji su prije trideset i pet godina pisali novi ustav bili su svjesni velike odgovornosti, ali i bogate hrvatske pravne baštine koja nam je tijekom stoljeća podarila brojne zakonike i statute te podignula ljestvicu prilično visoko. Primjerice, Vinodolski zakonik iz 1288. ističe institut svjedoka u pravnome postupku u vrijeme dok je u većini Europe bilo prakticirano provođenje torture kao instrument dokazivanja, a žene su u tom zakoniku bile tada zaštićenije nego što su to danas u mnogim dijelovima svijeta.

Nacrt novog ustava objavljen je u dnevniku Vjesnik 27. studenoga, a do 20. prosinca Komisiji za ustavna pitanja pristiglo je oko tisuću stranica primjedbi i prijedloga. Sinerzijom svih snaga i zainteresirane javnosti nastao je prilično kratak i jasan ustav kao jedinstven pravni dokument hrvatskoga naroda i svih građana Hrvatske trajne vrijednosti.

Slika 2. Konačni tekst prijedloga Ustava priredila je „Redakcijska skupina“, koju su činili – pravnik Vladimir Šeks iz HDZ-a, profesor politologije Zdravko Tomac iz oporbenog SKH-SDP-a te profesor ustavnoga prava Smiljko Sokol. Takav pristup jamčio je uravnoteženost i uključenost znanosti i struke, ali i ključnih političkih stranaka – uz poštovanje volje hrvatskoga naroda. Foto: HINA

Božićni ustav bio je prvi demokratski ustav nove hrvatske države, usvojen jednoglasno od strane zastupnika, čime su utvrđene temeljne političke, društvene i gospodarske slobode. S vremenom je Ustav mijenjan i prilagođavan, no njegovi temeljni principi ostaju čvrsti okviri pravne sigurnosti. Hrvatska je njime definirana kao jedinstvena, nedjeljiva demokratska i socijalna, suverena država u kojoj su zajamčena prava čovjeka, pravo vlasništva i vladavina prava. Ustavnim je odredbama suverenitet Republike određen kao „neotuđiv, nedjeljiv i neprenosiv“. Njime je omogućeno izdvajanje Hrvatske iz državno-pravne sveze s drugim jugoslavenskim republikama, odnosno iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, odnosno stvaranje samostalne i neovisne države. Također je utvrđeno da „saveze s drugim državama Republika Hrvatska sklapa zadržavajući suvereno pravo da sama odlučuje o prenesenim ovlastima i pravo da slobodno iz njih istupa“. Ustav je zajamčio i slobodu osnivanja političkih stranaka, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi, kao i slobodu poduzetništva i tržišta kao temelje gospodarstva, a odredio je službenu uporabu hrvatskoga jezika te ravnopravnost svih naroda i manjina kao državljana Hrvatske. Također je utvrđen dvodomni parlament, odnosno Sabor sastavljen od Zastupničkog i Županijskog doma (koji je kao gornji dom regionalne zastupljenosti kasnije ukinut).

Na zajedničkoj sjednici tadašnjih triju vijeća (Društveno-političko vijeće, Vijeće općina i Vijeće udruženog rada), Hrvatski sabor je 22. prosinca 1990. donio Odluku o proglašenju Ustava Republike Hrvatske. Predsjednik Tuđman tom je prigodom rekao kako je donošenje ustava bez ikakvih dvojbi izniman povijesni čin zbog dvaju razloga: „Prvo, stoga što ovaj Ustav označuje konačan raskid s komunističkim, tzv. socijalističko-samoupravnim jednostranačkim sustavom, zasnovanim na društvenom vlasništvu i plansko-dogovornoj privredi. I drugo, radi toga što on čini temeljnicu u izgradnji pune nacionalno-državne suverenosti Hrvatske; ono tvarno i duhovno stanište, u državotvorno-političkom smislu, na kojemu će hrvatski narod moći nadograđivati i do kraja dovršiti svoj dom slobode i neovisnosti, na području unutarnjih i međunarodnih odnosa.“ Time je predsjednik Tuđman nagovijestio dolazak neovisne i samostalne, međunarodno priznate Hrvatske koja je svanula otprilike za godinu dana. Doduše, ta 1991. godina bila je duga, teška i krvava.

Ali iz današnje perspektive možemo reći da je žrtva urodila obilnim plodom te da su udareni čvrsti temelji i da možemo biti ponosni na sva hrvatska ostvarenja u protekla tri i pol desetljeća.

Postignuća Lijepe Naše vrijedna divljenja

Podsjetimo, od međunarodnog priznanja, Hrvatska je u samo tri desetljeća ostvarila primjetan napredak: članica je Ujedinjenih naroda od 1992., Vijeća Europe od 1996., NATO-a od 2009., a od 1. srpnja 2013. članica je Europske unije. Od 2023. Hrvatska je članica eurozone i Schengenskog prostora i prvi put u povijesti više nije „gospodarstvo s tržištem u nastajanju“, već je postala 38. država u svijetu koja pripada „naprednim gospodarstvima“. U tijeku su pregovori s Organizacijom za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), koja okuplja najrazvijenije zemlje svijeta i kojoj bi Hrvatska mogla pristupiti već ove 2026. godine.

Trideset i pet godina od donošenja Božićnog ustava Republike Hrvatske predstavlja povijesni i pravni jubilej velikog značaja za hrvatsku državu i narod. Božićni ustav iz 1990. označio je početak pune državne suverenosti Hrvatske, raskid s komunističkim režimom te utemeljenje demokratske pravne države bazirane na vrijednostima vladavine prava i tržišnoga gospodarstva. Zato je važno izraziti ponos na naslijeđe prvoga hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana i njegove generacije koja je u ključnome povijesnom trenutku donijela Božićni ustav i otvorila put neovisnoj Hrvatskoj. Ovaj povijesni, pravni i društveni okvir pruža snažnu temeljnu platformu i za daljnji razvoj Hrvatske kao moderne, stabilne i međunarodno relevantne države, koja s ponosom gleda na svoje korijene, a s optimizmom prema budućnosti u sklopu prestižne OECD-ove zajednice, koja nam je ostala kao posljednja točka međunarodne afirmacije. Nakon Tuđmana i njegovih vlada, na čelu Hrvatske se izmijenio i niz drugih lidera, kako na Markovu trgu, tako i na Pantovčaku. Nisu svi zdušno radili i žrtvovali se za Hrvatsku, ali iza svakoga od njih je ostao neki trag ugrađen u razvoj zemlje. Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, na čemu su radile i lijeve i desne vlade, treba biti pošten i istaknuti doprinose aktualne Vlade koja je, unatoč nizu izazova s kojima smo

se susreli – od pandemije i potresa do kriza izazvanih ratom u Ukrajini – osigurala stabilnost i kontinuirani gospodarski rast punih devetnaest kvartala, ali i institucionalnu skrb za hrvatski narod u domovini i dijaspori, što svjedoči o odgovornom vođenju države i usmjerenju prema prosperitetnoj budućnosti. Time Hrvatska stvara sigurnu pravnu i gospodarsku osnovu koja je komplementarna s očekivanjima i standardima OECD-a. A to članstvo otvara nove gospodarske međunarodne perspektive, čemu su raduju i brojne hrvatske zajednice u razvijenim državama članicama.

„Hrvatska je danas veliko gradilište, poželjno mjesto za život, država s rekordnim rastom kupovne moći stanovništva, država niske nezaposlenosti, izrazito povoljnih kamatnih stopa za građane i gospodarstvo, niske zaduženosti i visokoga kreditnog rejtinga, država s najbržim gospodarskim rastom u Europskoj uniji i globalna turistička velesila“, poručio je predsjednik Hrvatske udruge poslodavaca Mislav Balković na Danu poduzetnika krajem prošle godine. Dodao je kako je to posljedica mudrih političkih odluka, marljiva i predanoga rada njezinih radnika i poduzetnika, političke stabilnosti i više od tri desetljeća zajedničkih težnji prema istom cilju: boljem društvu i boljem gospodarstvu. Također je istaknuo kako, promatrajući svakodnevno geopolitička previranja, ratove u Ukrajini i Gazi i nestabilnosti drugdje u svijetu, možemo biti ponosni na našu teritorijalnu cjelovitost, neovisnost i članstvo u NATO savezu, a uz već pokrenuta i buduća vlastita ulaganja u sigurnost i obranu te energetske samodostatnost sve to predstavlja temelj na kojemu možemo dalje izgrađivati Hrvatsku.

Citirajući prvog čovjeka hrvatskih poslodavaca, s pravom možemo reći kako, nakon brojnih stoljeća u kojima su našim prostorima prolazili razni osvajači, u kojima su naši ljudi izgrađivali druga carstva i države, danas razvijene europske zemlje i njihovi porezni obveznici ulažu novac u to da se naša razvijenost i, ako hoćete, kvaliteta života, izjednači s onom u Uniji. Teško je u svijetu uopće zamisliti, a kamoli naći bolje okruženje za malu i otvorenu državu u razvoju. Naime, značajna odrednica naših dobrih ekonomskih pokazatelja i uspjeha je naše članstvo u Europskoj uniji, snažnom gospodarskom prostoru od 450 milijuna ljudi koji zajedničkim tržištem, valutom i pogodnostima Schengenskog prostora potiče razvoj svojih članica.

Na žalost, često nismo svjesni što imamo i baštinimo. Zato moramo osvijestiti, mudrije štititi i čuvati naše bogatstvo, vrijednosti i način života. Svjesni smo izazova koji se nalaze pred nama, kao i dodatnih napora koje moramo u Hrvatskoj poduzeti kako bismo uhvatili još snažniji korak s razvijenim europskim zemljama i kako bismo uistinu postali useljenička zemlja, koja privlači mlade i obrazovane ljude svjesne prednosti života u Hrvatskoj. Naš daljnji razvoj i približavanje europskoj razini razvijenosti i kvalitete života, koje očekujemo u sljedećem desetljeću, ali i moguće promjene fokusa u europskim financijskim poticajima u predstojećem višegodišnjem financijskom razdoblju, trebaju u prvi plan staviti investicije u privatnom sektoru kako bismo nastavili ostvarivati visoke stope gospodarskog rasta u budućnosti. Tu Hrvatska nedvojbeno može računati i na hrvatsku dijasporu. No, kako reče profesor Balković, nužan preduvjet za takve investicije je povoljno sveukupno gospodarsko okruženje koje osigurava povrat investicije na razini usporedivoj s onom u drugim EU članicama. Drugim

Slika 3. Predsjednik Vlade Andrej Plenković u Portorožu (RS) na sastanku s liderima formata EU MED 9. Hrvatska kao sredozemna zemlja predstavlja međunarodna vrata za srednju Europu, a tu će dimenziju naglasiti 2026. godine u kojoj predsjedja dvjema inicijativama, formatom EU MED 9 i Inicijativom triju mora. Foto: EPA / HINA / Vlada RH

riječima, da bismo osigurali investicije u privatnom sektoru iz inozemstva, naše kompanije u prosjeku trebaju ostvarivati stope profitabilnosti koje su usporedive s onima koje ostvaruju naši EU konkurenti u istim gospodarskim sektorima. S druge strane, jedino investiranjem možemo ostvariti veće dodane vrijednosti i time bolju konkurentnost. Kako bismo to postigli, poslodavci u Hrvatskoj vide dodatni prostor u smanjenju ukupnoga poreznog opterećenja na rad uz supstituciju poreznog prihoda u porezima na razne oblike rente. Doduše, tim smjerom smo kao država krenuli i samo trebamo odlučno nastaviti. Također su svjesni kako je gospodarski razvoj opterećen manjkom kadrova u gospodarstvu uz višegodišnji rast broja zaposlenih u javnom sektoru, što pak daje jedinstvenu priliku za provedbu nužnih reformi i daljnju digitalizacije javne uprave, koje mogu osigurati uspješnu tranziciju dijela zaposlenih iz javnog prema privatnom sektoru.

A jedna od važnih poluga razvoja je i naš pravni sustav, odnosno Ustav i zakoni. Pravna sigurnost je ključna za ulaganja i jačanje poslovanja u Hrvatskoj jer osigurava predvidivost pravnog okruženja, štiti investitore od neočekivanih promjena i potiče povjerenje stranih i domaćih ulagača. Ona omogućuje slobodan prijenos dobiti i kapitala te jednak tretman svih investitora, što je zajamčeno Ustavom Republike Hrvatske. Učinkovit pravosudni sustav i pravna sigurnost oblikuju poslovno okruženje i usmjeravaju odluke o ulaganjima, posebno u kritičnim sektorima poput energije, transporta i financija. Nedostatak predvidivosti može izložiti investitore nesigurnosti i otežati donošenje odluka. Zapravo, pravna sigurnost podržava konkurentnost, ulazak u globalne lance vrijednosti i prilagodbu industrije uz specijalizirano znanje i tehnologije.

Na tom putu Ustav je temeljit okvir. Sve ostalo može se rješavati zakonima i propisima, a još više učinkovitom profesionalnom i pravednom provedbom.

Umjesto zaključka

Na kraju nam ostaje otvoreno pitanje – treba li Ustav RH mijenjati? To je pitanje koje često čujemo i o kojem se vode rasprave među hrvatskim političarima i stručnjacima. Neki bi tako izbacili preambulu smatrajući kako je imaju tek rijetke europske države. Drugi bi maknuli nabranje svih nacionalnih manjina i umjesto definicije kako je Hrvatska država hrvatskoga naroda i nacionalnih manjina definirali hrvatsku političku naciju, u kojoj bi svatko mogao biti Hrvat tko to želi i tko ispuni određene kriterije. Ta tema je posebno postala važna kako Hrvatska postaje useljenička zemlja. Dakle, u državi imamo etničke Hrvate i pripadnike „nacionalnih“ manjina, koje se zbog koje-kakvih pogrešnih politika često više povezuje s njihovim „matičnim“ državama nego s Hrvatskom, iako ovdje žive generacijama. Pritom nije jasno kako se u Hrvatskoj doživljava pojam nacije, kao što nema jasne razlike između nacionalnih i narodnih manjina. Naime, pripadnici manjina dijelovi su drugih naroda, ali ne nužno i tamošnjih političkih nacija jer, budimo realni, u Hrvatskoj ima pripadnika manjina koji u životu nisu boravili u svojoj „matičnoj“ zemlji niti ih što veže za tamošnji politički život. U svijetu je već davno uzelo maha stajalište kako su nacije u biti političke tvorevine, koje u prvi plan stavljaju građansku lojalnost i političku pripadnost, odnosno državljanstvo, a ne kulturni identitet, etničku ili neku drugu pripadnost. Uostalom, glasovita francuska *Larousseova* enciklopedija kaže: „Nacija je pravna osoba u koju spada ukupnost pojedinaca koji se pridržavaju jednoga te istog Ustava i koja se razlikuje od pojedinca po tome što je nositelj suvereniteta. A narod je ukupnost ljudskih bića koja žive na jednome određenom teritoriju i imaju zajedničko podrijetlo, povijest, mentalitet i jezik.“ Primjerice, u Francuskoj, koja je uređena kao moderna politička nacija, svi koji ondje žive i imaju tamošnje državljanstvo osjećaju se Francuzima, bez obzira na njihovo podrijetlo, etničku, vjersku, kulturnu, regionalnu ili neku drugu pripadnost. Slična je situacija i u Italiji i Španjolskoj, unatoč njihovu federalnom uređenju. No, za razliku od mnogih europskih država, u kojima se aktualiziraju pitanja o definiranju nacionalne zajednice, asimilaciji, multikulturalnosti, useljavanju i identitetu, u Hrvatskoj se o tim pitanjima uopće ozbiljno i trezveno ne raspravlja, ni na znanstvenoj ni na političkoj razini. Možda postoji neopravdan strah da bi se time otvorila mnogobrojna pitanja, ne samo ona vezana uz etničku, jezičnu i kulturnu pripadnost naših građana, nego prije svega pitanje političkog opredjeljenja, odnosno – što mi zapravo želimo kao narod i društvo. A znamo da već godinama nemamo jasnog konsenzusa o tim važnim nacionalnim dilemama.

Budući da u Hrvatskoj ne postoje Hrvati kao politička nacija, već samo narod, nameće se pitanje što ćemo s onim pripadnicima različitih manjina i doseljenika koji se izjašnjavaju kao politički Hrvati, a pritom nerijetko ponosno čuvaju i svoju (drugu) etničku pripadnost? Većini je to logično jer ovdje žive od rođenja, osjećaju se dijelom ove kulture i načina života, integrirani su u društvo i Hrvatska im nešto znači... Neki možda ovdje nisu ni živjeli, ali su dali svoje živote za ovu zemlju, poput mladog Francuza Jeana-Michela Nicoliera, koji je kao hrvatski branitelj ubijen na Ovčari, a posthumno je dobio hrvatsko državljanstvo. S druge strane, možemo li, primjerice, hrvatske Srbe koji su se u Domovinskome ratu borili za svoju domovinu, a bilo ih je dosta, smatrati političkim Hrvatima, ako se oni tako

osjećaju? Ili kako definirati naše sugrađane bilo kojega etničkog podrijetla, ako vole i poštuju ovu zemlju te se smatraju dijelom ove političke zajednice, poput potpunih stranaca koji su svoju budućnost vezali uz ovu zemlju i daju joj doprinos? Hoćemo li im priznati da su Hrvati iako to nisu rođenjem već vlastitim izborom ili ćemo ih cijelog života gledati sumnjičavo, zbog našega nacionalnog čistunstva!? Hrvatska bi danas sigurno izgledala sasvim drukčije bez doprinosa pripadnika drugih naroda, koji su se osjećali Hrvatima ili su zadržali svoju nacionalnu pripadnost, ali su bez kalkuliranja živjeli za Hrvatsku. Zato bi svako inzistiranje isključivo na etničkom podrijetlu ili vjerskoj pripadnosti bilo licemjerno prema tim velikanima, kao što je licemjerno pretvaranje pripadnosti manjinskim zajednicama, kako je rekao bivši predsjednik Josipović u glasovitoj polemici s Miloradom Pupovcem, u etno-biznis. Uostalom, može li netko tko od rođenja živi u ovoj zemlji i uživa sva njezina prava ne osjećati Hrvatsku, boriti se samo za prava svoje manjine ili emocionalno biti skloniji interesima neke druge države, a ne one u kojoj želi ostarjeti? Jasno je da sve to ovisi s jedne strane o tome koliko je država otvorena prihvatanju drugih i drukčijih, pa se oni ovdje mogu osjećati kao kod kuće, a s druge koliko je netko pošten i dobronamjeran prema zemlji u kojoj živi i spreman početi razmišljati „hrvatski“, bez fige u džepu. Istina je da bi trebalo napraviti pošten iskorak s obje strane, jer ćemo inače i dalje dragocjenu energiju gubiti na sukobe.

Uz ove, iznimno radikalne promjene Ustava, tu je nekoliko onih tehničke prirode, a tiču se ovlasti predsjednika i Vlade, odnosno Sabora. Neke od nelogičnosti ili nedostatnih preciznosti osjećamo prilikom konstituiranja Sabora (zašto je Sabor konstituiran tek kad izabere predsjednika?) ili davanja mandata potencijalnome premijeru od strane predsjednika (na temelju potpisa onih koji će tek glasovati u Saboru?). A nejasnoće u definiranju pojedinih ovlasti stvorile su nam dvije vanjske politike, sukobe oko imenovanja veleposlanika i konzula, izbora članova Ustavnog suda ili predsjednika Vrhovnog suda. Jasnije precizirani članci učinili bi sustav daleko funkcionalnijim. No, za to će trebati smanjiti emocije, a pojačati razum te prestati promatrati pojedine dužnosti ovisno o aktualnim dužnosnicima. Imena i likovi se mijenjaju, a dužnosti i institucije ostaju, kao i Hrvatska. Zato ne dovodimo u pitanje institucije bez obzira na to koliko god nam se sviđali ili ne sviđali njihovi aktualni nositelji.

Znamo da je jako teško mijenjati Ustav jer to zahtijeva nacionalni konsenzus. Građani u rukama imaju mogućnost referenduma, ali je njegovo održavanje iznimno zahtjevno. A najpoznatiji referendum koji je proveden je onaj o definiciji braka, kada su građani odlučili da je brak zajednica muškarca i žene. Iako taj detalj prije Ustav nije jasno propisivao, ta je odredba postala dio Ustava i tako zaštitila ovu tradicionalnu zajednicu koja svoje uporište ima u Bibliji. Čujemo prijedloge kako građanima treba ustavom zajamčiti pravo na plaćanje gotovinom po uzoru na susjednu Sloveniju i sl. Nema dvojbe kako će nova vremena i novi izazovi otvoriti i neke nove teme i područja definiranja jer, na žalost, živimo u vremenima kada se neke zdravorazumske stvari onako kako smo ih desetljećima doživljavali, više ne podrazumijevaju. No, sve izmjene i dopune neće narušiti važnost Božićnog ustava, koji poput svjetionika stoji i obasjava naše vrijeme i hrvatsku budućnost.

SUMMARY

35TH ANNIVERSARY OF THE FIRST CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF CROATIA

Thirty-five years since the adoption of the *Christmas Constitution* of the Republic of Croatia represents a historical and legal jubilee of significant importance for the Croatian state and people. The *Christmas Constitution* of 1990 marked the beginning of Croatia's full state sovereignty, a break from the communist regime, and the establishment of democratic rule grounded in the values of the rule of law and the market economy. Consequently, it is important to express pride in the legacy of the first Croatian President Franjo Tuđman and his generation, who adopted the *Christmas Constitution* at a crucial historical moment, paving the way for an independent Croatia. This historical, legal and social framework provides a strong fundamental platform for the further development of Croatia as a modern, stable and internationally relevant country, which proudly looks back to its roots and with optimism towards the future within the prestigious OECD community, the last point of international affirmation. After Croatia's accession to the EU, the efforts of both left and right Governments, noteworthy is the contribution of the current Government, which, despite numerous challenges – ensured stability and continuous economic growth for a full nineteen quarters, as well as stronger institutional care for the Croatian people in the homeland and diaspora, writes Professor Božo Skoko, Ph.D., a leading Croatian communication specialist from Algebra Bernays University in Zagreb.

RESUMEN

35° ANIVERSARIO DE LA PRIMERA CONSTITUCIÓN DE LA REPÚBLICA DE CROACIA

Los 35 años de la promulgación de la *Constitución de Navidad* de la República de Croacia representan un aniversario histórico y jurídico de gran importancia para el Estado y el pueblo croata. Esta Constitución, aprobada en 1990, marcó el inicio de la plena soberanía estatal de Croacia, la ruptura con el régimen comunista y el establecimiento de un estado de derecho democrático, basado en los valores de la ley y de la economía de mercado. Por eso es importante expresar orgullo por la herencia del primer presidente croata Franjo Tuđman y de su generación que, en un momento histórico crucial, adoptó la Constitución de Navidad y abrió el camino hacia una Croacia independiente. Este marco histórico, jurídico y social proporciona una sólida plataforma fundamental para el desarrollo continuo de Croacia como un Estado moderno, estable e internacionalmente relevante que mira con orgullo hacia sus raíces y con optimismo hacia el futuro dentro de la prestigiosa comunidad de la OCDE, último punto de afirmación internacional. Tras el ingreso de Croacia a la UE gracias al esfuerzo de gobiernos tanto de izquierda como de derecha, cabe destacar las contribuciones del Gobierno actual que, a pesar de los muchos desafíos, ha garantizado estabilidad y un crecimiento económico continuo durante diecinueve trimestres completos, así como una mayor atención institucional al pueblo croata dentro y fuera del país, escribe el prof. dr. Božo Skoko, destacado comunicólogo croata de la Universidad Algebra Bernays, de Zagreb.

MARINA PERIĆ KASELJ, NATASHA RUŽIĆ

USELJAVANJE POTOMAKA HRVATSKIH ISELJENIKA IZ JUŽNE AMERIKE: DEMOGRAFSKI, IDENTITETSKI I RAZVOJNI POTENCIJAL

Zagrebački Institut za istraživanje migracija, uz potporu Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH, proveo je nedavno istraživanje pod nazivom „Mjere za useljavanje, integraciju i zapošljavanje hrvatskih iseljenika i potomaka hrvatskih iseljenika iz Južne Amerike” u partnerstvu s Hrvatskom gospodarskom komorom i Sveučilištem Sjever. Rezultati pokazuju snažan interes našijenaca za preseljenjem i radom u Hrvatskoj, osobito među mlađom visokoobrazovanom populacijom. Istraživači otkrivaju kako se doprinos useljenika iz Južne Amerike ogleda u *multikulturalnom kapitalu* jer potomci Hrvata donose poznavanje latinoameričkih kultura španjolskog i portugalskog govornog područja, ekonomskih i društvenih praksi s tih udaljenih meridijana – što bi Hrvatskoj moglo pomoći u otvaranju prema razvijenim tržištima. Useljavanje potomaka hrvatskih iseljenika iz zemalja Južne Amerike, čija se brojnost procjenjuje na oko pola milijuna osoba, jedan je od prioriteta Nacionalne razvojne strategije RH do 2030. godine, koja povratništvo iz dijaspe općenito ubraja među bitne mjere demografske obnove i razvoja Lijepe Naše.

Hrvatska dijaspora predstavlja jednu od najsnažnijih globalnih sila. Rasprostranjena diljem svijeta, ona nije samo zajednica sjećanja i identiteta, nego i razvojni resurs koji može imati presudnu ulogu u budućnosti Hrvatske. Posebno se to odnosi na hrvatske zajednice u Južnoj Americi – Čileu, Argentini, Peruu, Brazilu i drugim državama Južne Amerike – gdje se procjenjuje da živi više od pola milijuna osoba hrvatskog podrijetla. Njihova brojnost, organiziranost i očuvani identitetski kapital čine ih važnim čimbenikom u demografskoj i društvenoj revitalizaciji domovine. Istodobno, Hrvatska se suočava s dubokom demografskom krizom. Negativni prirodni prirast, ubrzano starenje stanovništva i iseljavanje mladih i radno sposobnih u zemlje Europske unije dovode do manjka radne snage. Taj nedostatak posljednjih godina nadomješta se priljevom radnika iz dalekih azijskih zemalja. Dugoročno održivo rješenje ne može se temeljiti samo na privremenoj radnoj snazi bez

kulturne i identitetske povezanosti s Hrvatskom. Upravo zato, povratak i useljavanje potomaka hrvatskih iseljenika iz Južne Amerike mora biti jedan od prioriteta nacionalne politike (usp. Pokos, 2017.; Draženović i dr., 2018.; Franc i sur, 2018.; Perić Kaselj, 2024.).

Ova orijentacija jasno je istaknuta u Strategiji odnosa Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske, kao i u Nacionalnoj razvojnoj strategiji do 2030. godine, gdje se povratak iseljenika i useljavanje njihovih potomaka navode kao ključne mjere demografske obnove i društvenog razvoja.

Hrvatsku dijasporu ne možemo promatrati kao homogenu cjelinu niti je generalizirati, jer se ona razlikuje prema vremenu iseljavanja, prostoru i broju useljenika, društvenim okolnostima u kojima su odlazili te područjima u koja su se naseljavali (Perić Kaselj, 2014., 2016.). Svaka zajednica razvijala je vlastite obrasce integracije i očuvanja identiteta, a upravo zato svaka hrvatska dijaspora ima svoj specifičan razvoj. Takva je i dijaspora u Južnoj Americi – slojevit i višegeneracijski, oblikovana različitim migracijskim valovima (Perić Kaselj, 2012., 2014., 2024.).

Prvi veliki val iseljavanja, tzv. stara prekomorska migracija, događao se krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Velik broj Hrvata, osobito iz Dalmacije, Dubrovnika, Boke kotorske, Istre i kontinentalne Hrvatske, iseljavao se u Čile, Argentinu, Peru i druge zemlje Latinske Amerike. Riječ je bila o masovnoj ekonomskoj migraciji (Antić, 1991.).

Nakon Drugoga svjetskog rata, iseljavanje u Južnu Ameriku poprimilo je i političke dimenzije. Iseljavali su se pripadnici političke emigracije, ali i civili izbjegli iz logora, osobito u Argentinu i Čile. Potomci tih skupina danas čine važan potencijal za povratak jer posjeduju izraženi emocionalni kapital prema domovini svojih predaka (Perić Kaselj, 2012.; 2014.; 2024.).

Na temelju tih iskustava nameće se ključno pitanje: tko su danas useljenici iz Južne Amerike?! Za razliku od povijesnih migracijskih valova gdje su se iseljavali uglavnom poljoprivrednici i radnici, današnji potencijalni povratnici potomci su treće, četvrte i ine generacije iseljenika, najčešće visokoobrazovani, sa znanjima i vještinama koje ih čine vrijednim resursom za modernizaciju Hrvatske (Levak i sur., 2020.; Franc, 2020.; Perić Kaselj, 2024.).

Istraživanje „Mjere za useljavanje, integraciju i zapošljavanje povratnika i potomaka hrvatskih iseljenika iz Južne Amerike“

Institut za istraživanje migracija (IMIN) uz financijsku potporu Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH proveo je u razdoblju 2023. – 2024. istraživanje vezano uz hrvatsku dijasporu u Južnoj Americi pod nazivom „Mjere za useljavanje, integraciju i zapošljavanje hrvatskih iseljenika i potomaka hrvatskih iseljenika iz Južne Amerike“ u partnerstvu s Hrvatskom gospodarskom komorom i Sveučilištem

Sjever, a cilj mu je bio oblikovati pilot-model useljavanja i integracije potomaka Hrvata treće, četvrte i ine iseljeničke generacije uza zaključke prethodno provedenih empirijskih istraživanja Instituta za istraživanje migracija (IMIN) vezano uz hrvatsku dijasporu u Južnoj Americi.

Ako uzmemo u obzir emigracijski kontekst, posljednji snažan emigracijski val započeo je globalnom gospodarskom krizom 2008. godine, a dodatno se intenzivirao ulaskom Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine. Taj val smatra se jednim od najnepovoljnijih u hrvatskoj povijesti jer se događa u okolnostima smanjene fertilnosti, prirodnog pada, ukupne depopulacije i ubrzanog starenja stanovništva (Pokos, 2017.). Službeni podaci DZS-a pokazuju da se u razdoblju 2011. – 2022. godine iz Hrvatske iselilo više od 375.555 osoba, dok ih se u istom razdoblju uselilo 270.806, što znači negativan migracijski saldo od 104.749 ljudi. Tek je 2022. godine zabilježen pozitivan saldo (+11.685). Posebno zabrinjava što se gotovo polovica iseljenika nalazi u dobnoj skupini 20 – 39 godina, a 80% u radno sposobnoj dobi (15 – 64), što dodatno ugrožava tržište rada, osobito u istočnoj Hrvatskoj (Draženović i dr., 2018.). Prognoze budućih migracija hrvatskih građana upozoravaju na mogućnost gubitka i do 20% populacije u idućih trideset godina, što bi moglo imati teže društvene i gospodarske posljedice.

Istodobno, Hrvatska se suočava s nedostatkom radne snage. Nakon pandemije koronavirusa zabilježen je znatan porast imigranata iz azijskih zemalja. Najveći broj registriranih imigranata u razdoblju 2011. – 2021. dolazio je iz Nepala (3.046), Kine (2.056), Indije (1.981) i Filipina (1.780), (Eurostat, 2023.). Povećava se i broj druge generacije te kasnijih generacija Hrvata koji se doseljavaju iz Kanade, Australije i SAD-a (Perić Kaselj i Ružić, neobjavljeni podaci projekta *Mjere za useljavanje...*). Hrvatska je time postala privlačna destinacija za strance, no paradoksalno – istodobno se mladi Hrvati nastavljaju iseljavati (Vukić, Perić Kaselj, Škiljan, 2023.). Iako je 2022. bila prva godina s pozitivnim migracijskim saldonom, broj Hrvata koji su napustili zemlju (46.287) ostaje previsok, a dugoročno bi mogao promijeniti demografsku strukturu stanovništva.

Kako bi se odgovorilo na ove izazove, Hrvatska je pokrenula izmjene politika i zakona usmjerenih na reguliranje priljeva migranata, ali i na privlačenje Hrvata i njihovih potomaka da se dosele u domovinu.

Projekt *Mjere za useljavanje...* istražuje upravo interes Hrvata u Južnoj Americi za povratkom/useljavanjem, njihov profil, potrebe i prepreke. Projekt je usklađen s ključnim nacionalnim dokumentima, osobito s *Nacionalnom razvojnom strategijom RH do 2030. godine*, koja ističe dva strateška cilja: **Strateški cilj 1.** Konkurentno i inovativno gospodarstvo – s naglaskom na povezanost znanosti i gospodarstva; **Strateški cilj 6.** Demografska revitalizacija i bolji položaj obitelji – odgovor na dugotrajne negativne trendove depopulacije i starenja stanovništva.

Projekt je ujedno povezan sa *Strategijom odnosa RH s Hrvatima izvan RH*, posebno s ciljevima: Poticanje povratka hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka u Republiku Hrvatsku i Provedba projekata zapošljavanja povratnika u skladu s potrebama tržišta rada.

Ključni ishod istraživanja jest izravan doprinos izradi pilot-modela useljavanja, integracije i zapošljavanja potomaka Hrvata iz Južne Amerike.

Specifičnosti dijaspore i motivacija za povratkom

Motivacija za povratkom/useljavanjem među hrvatskom dijasporom višedimenzionalne su i oblikovane kombinacijom povijesnih, emocionalnih, gospodarskih i političkih čimbenika (Levak i sur, 2020.; Ružić, 2023.). Potomci Hrvata iz Australije, primjerice, imaju drukčije potrebe i motivaciju od onih iz Čilea ili Argentine. Zbog toga svaku skupinu treba promatrati zasebno, poštujući emocionalne i pragmatične dimenzije „povratka“, međugeneracijsku dinamiku, društveno-kulturne i ekonomske aspekte integracije. Motivi za povratkom/useljavanjem nisu bez teškoća. Najčešće prepreke uključuju: institucionalne barijere – spora i komplicirana birokracija, nedostatak učinkovitih programa integracije, gospodarsku nesigurnost – neizvjesnost zapošljavanja i priznavanja diploma, jezične teškoće – otežana integracija na tržištu rada, sociokulturne izazove – suočavanje s dvojnim identitetom i prilagodba novoj sredini (Erozan, 2021.).

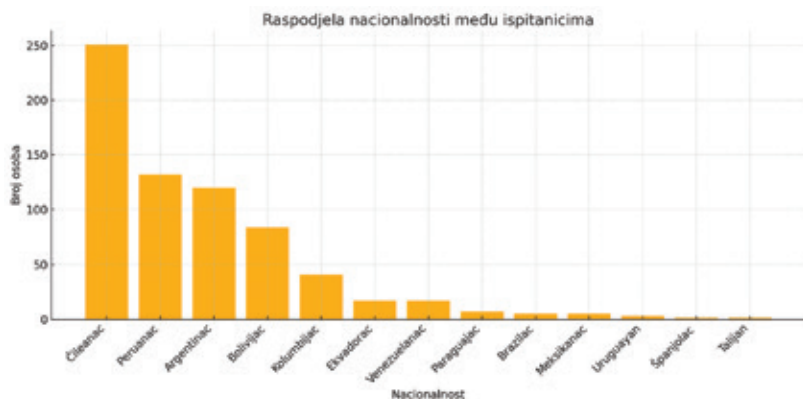
Metodologija istraživanja

U istraživanju je primijenjena kombinirana metoda koja uključuje kvantitativne i kvalitativne podatke s ciljem dobivanja cjelovitije slike o motivima, profilima i preprekama povratka. Takav pristup omogućio je istodobno mjerenje šireg uzorka i dublje razumijevanje osobnih iskustava ispitanika. Kao istraživački instrument korišten je online upitnik oblikovan na temelju pregleda relevantne literature i identificiranih ključnih tematskih cjelina vezanih uz povratak. Upitnik je sadržavao pitanja o demografskim karakteristikama, motivima za povratak, planovima i preprekama. Distribuiran je putem Google obrasca. Empirijsko istraživanje nadopunjeno je kvalitativnim istraživanjem putem online fokus grupe – s osam ispitanika/ca iz hrvatskih zajednica u više država Južne Amerike. Sudionici su diskutirali o osobnim iskustvima, izazovima i očekivanjima, čime su prikupljeni detaljni kvalitativni podaci. Prilikom prikupljanja podataka suglasnost ispitanika pribavljena je virtualno. Svim sudionicima dan je sažet prikaz svrhe istraživanja, zajamčeno im je pravo na povlačenje podataka te su im pruženi kontakt-podaci glavnog istraživača i institucije. Distribucija upitnika provedena je putem ključnih Facebook stranica i preko istaknutih pojedinaca u hrvatskim zajednicama. U prvome krugu prikupljanja podataka, osobito u Čileu, korištena je metoda „snježne grude“ (snowball effect) radi širenja uzorka. Kvantitativni podaci analizirani su u statističkome softveru, što je omogućilo identifikaciju obrazaca u odgovorima. Kvalitativni podaci (transkripti fokus grupa i pisani odgovori u upitnicima) obrađeni su u softveru *NVivo 14*. Materijal je kodiran prema ključnim temama, a gdje je bilo potrebno uvedene su podkategorije. Radi jačanja valjanosti istraživanja provedena je triangulacija rezultata iz kvantitativnih i kvalitativnih izvora.

Rezultati empirijskog istraživanja

Ukupno 687 osoba sudjelovalo je u upitniku tijekom 2023. i 2024. godine. Od toga se 10 sudionika nedavno doselilo u Hrvatsku. Grafikon prikazuje nacionalnosti osoba koje su iskazale interes za mogućnost useljavanja u Hrvatskoj. Najveća skupina ispitanika identificira se kao Čileanci (251), a slijede Peruanci (132) i Argentinci (120). Značajno su zastupljene i nacionalnosti iz Bolivije (84) i Kolumbije (41), uz manji broj ispitanika iz drugih zemalja.

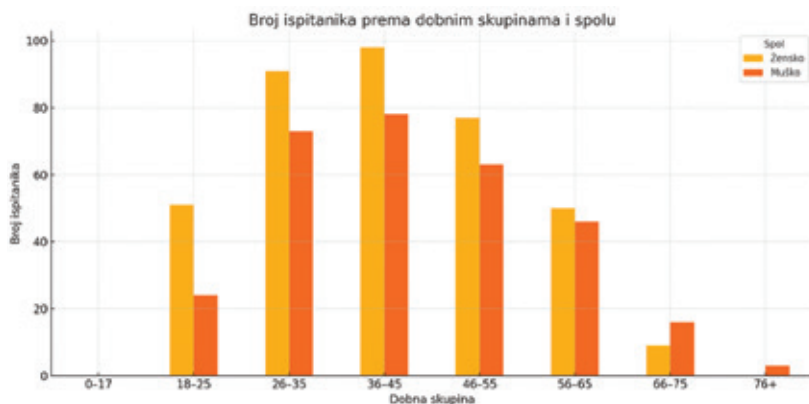
Ova raspodjela jasno upućuje na snažan interes iz južnoameričkih zemalja, osobito iz Čilea i Perua. Podaci odražavaju znatnu prisutnost hrvatske dijasporu i njihovih potomaka u Južnoj Americi, od kojih mnogi razmatraju ponovno povezivanje s hrvatskim korijenima te istražuju osobne i profesionalne prilike u Hrvatskoj.

Grafikon 1. Raspodjela nacionalnosti među ispitanicima

Grupirani stupčasti grafikon u nastavku prikazuje broj ispitanika razvrstanih prema dobnim skupinama i spolu. Podaci pokazuju da je najzastupljenija dobn skupina 26 – 35 godina, s osjetno većim brojem ženskih ispitanica u odnosu na muške. Taj trend se nastavlja i u dobnjoj skupini 36 – 45 godina, što sugerira da su žene u ranoj i srednjoj fazi karijere osobito zainteresirane za studiranje, rad ili preseljenje u Hrvatsku. U dobnjoj skupini 18 – 25 godina dobro su zastupljeni i muški i ženski ispitanici, što upućuje na snažan interes među mlađim odraslim osobama, bez obzira na spol. Zastupljenost u starijim dobnim skupinama (46 i više) postupno opada, iako žene i dalje čine većinu u gotovo svim dobnim skupinama. Ova raspodjela naglašava da mlađa ženska populacija ima veći interes za mogućnosti preseljenja u Hrvatsku.

Na pitanje „Živate li u Hrvatskoj?” ukupno 677 ispitanika odgovorilo je s „Ne”, dok je samo 10 ispitanika odgovorilo s „Da”. To znači da se 10 osoba već preselilo u Hrvatsku, ali su sudjelovali u istraživanju kako bi podijelili svoja iskustva i potrebe. Stupčasti grafikon prikazuje različite razloge zbog kojih su ispitanici izrazili interes za život u Hrvatskoj. Najčešći motiv bio je rad ili pokretanje posla, što je označio 481 ispitanik. U tu brojku uključeno je i devet osoba koje su posebno istaknule interes za

Grafikon 2. Broj ispitanika prema dobnim skupinama i spolu

sezonski rad, što upućuje na privlačnost Hrvatske kada je riječ o kratkoročnim radnim prilikama, osobito u sektorima poput turizma i poljoprivrede. Značajan broj ispitanika izrazio je i želju za osnivanjem vlastitog posla, što upućuje na snažan poduzetnički interes. Ulaganje je također bio jedan od ključnih motiva, što sugerira povjerenje u gospodarski potencijal Hrvatske ili njezino tržište nekretnina. Neki ispitanici bili su motivirani mogućnostima studiranja, što pokazuje interes mlađih osoba i onih koji žele studirati u Hrvatskoj. Na kraju, dio sudionika izrazio je interes da se presele kao umirovljenici, što znači da su kvaliteta života i okruženje važni čimbenici za odabir Hrvatske kao mjesta za život u kasnijoj životnoj dobi.

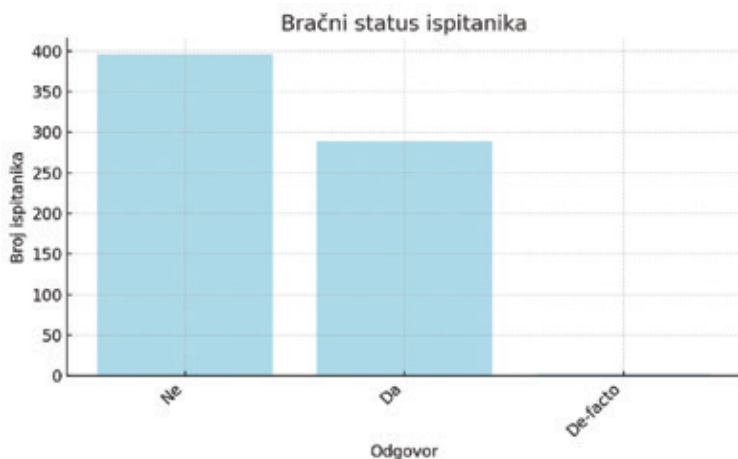
Među ispitanicima koji su izrazili interes za pokretanje vlastitog poslovanja uočene su sljedeće razlike prema dobi i spolu. Većina su muški ispitanici (7 osoba) s prosječnom dobi od 51,4 godine. Njihove su godine u dobnoj skupini od 32 do 67, što upućuje

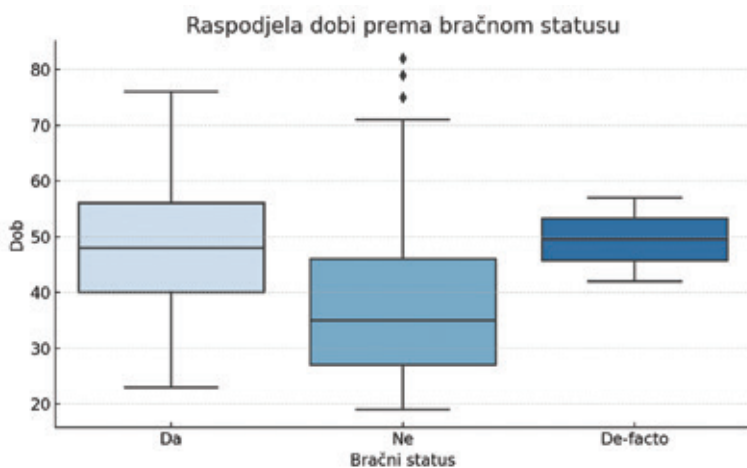
Grafikon 3. Interes za životom u Hrvatskoj

na sklonost poduzetnika srednje ili kasne faze karijere. Ženskih ispitanica ima manje (2 osobe) i one imaju nižu prosječnu dob od 38 godina (od 26 do 50 godina). Možemo zaključiti kako su među onima koji žele pokrenuti posao u Hrvatskoj muškarci brojniji i u pravilu stariji, što može biti rezultat prikupljenog iskustva ili financijske stabilnosti. Istodobno, ženske poduzetnice u skupini mlađe su dobi, što može upućivati na rani ili početni poduzetnički interes.

Što se tiče bračnog statusa, ispitanici koji su u braku u pravilu su stariji. Oni koji nisu u braku uglavnom pripadaju mlađim dobnim skupinama. Ovo upućuje na jasnu povezanost između dobi i bračnog statusa: starije osobe češće su u braku, što je u skladu s općim društvenim trendovima.

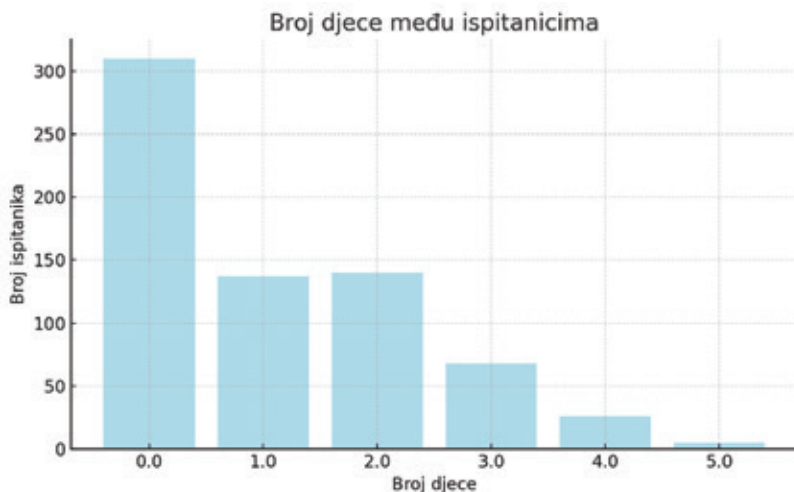

Grafikon 4. Bračni status ispitanika

Grafikon 5. Dobna raspodjela prema bračnom statusu

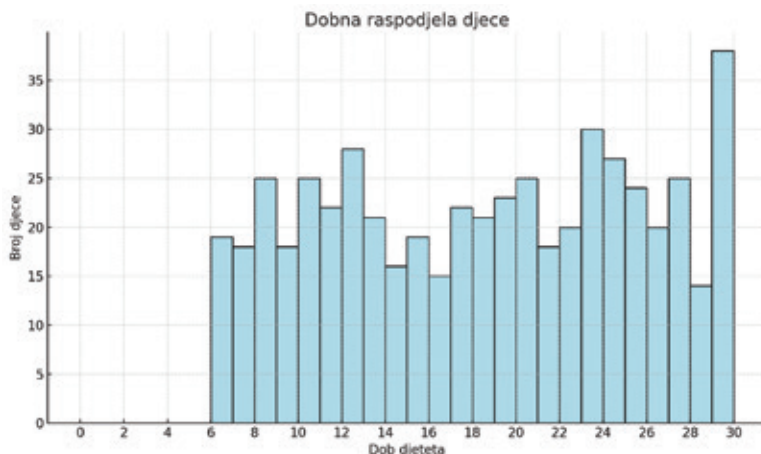
Grafikon 6. prikazuje koliki je broj djece među ispitanicima. Najviše ispitanika navelo je da ima dvoje djece, a zatim slijede oni s jednim djetetom ili bez djece. Manji, ali primjetan broj ispitanika naveo je da ima troje, četvero, pa čak i petero djece. Ova raznolikost odražava širok spektar obiteljskih situacija među sudionicima istraživanja. Kako se Hrvatska i dalje suočava s izazovima povezanim s padom broja stanovnika i starenjem populacije, dolazak mlađih obitelji iz dijasporne mogao bi pridonijeti oživljavanju lokalnih zajednica, povećanju upisa u škole te jačanju dugoročnoga društvenog i gospodarskog razvoja zemlje.

Grafikon 6. Broj djece među ispitanicima

Važno je uzeti u obzir dobnu strukturu djece. Ispitanici su naveli da imaju djecu u dobi prikladnoj za školovanje, osobito na skali od 5 do 15 godina, što upućuje na zaključak da obitelji koje razmatraju preseljenje u Hrvatsku imaju djecu koja bi tek trebala krenuti u školu ili bi nastavila svoje obrazovanje u Hrvatskoj. Šira analiza podataka pokazuje kako su neki ispitanici prijavili djecu stariju od 30 godina, što najvjerojatnije upućuje na samostalnu, odraslu djecu. To je u skladu s činjenicom da su neki sudionici sami u dobi od 50 ili 60 godina, što upućuje na kombinaciju mlađih obitelji i starijih roditelja s odraslom djecom. Ova raznolikost sugerira da interes za Hrvatsku postoji među različitim generacijama – i među obiteljima s maloljetnom djecom i među roditeljima odrasle djece koji žele obnoviti veze s Hrvatskom ili preseliti se.

Ispitanici su također zamoljeni da navedu svoj obrazovni status. Podaci su razvrstani u sljedeće kategorije: Srednja škola („medios”, „secundaria”, „bachiller”, „secundaria completa”, „bachillerato”); Viša stručna sprema/tehničko obrazovanje („técnico superior”, „técnico profesional”); Visoko obrazovanje („superior”, „superiores”, „universitario”, „universitarios”, „educación superior”, „universitario completo”, „universitario incompleto”); Stručne titule/zanimanja (npr. „abogado”, „contador auditor”, „ingeniero civil”, „arquitecta”,

Grafikon 7. Dobna struktura djece

„master”). Grafikon prikazuje obrazovnu strukturu ispitanika razvrstanu u šire kategorije. Većina sudionika ($n = 182$) navela je da ima sveučilišno ili više obrazovanje. Slijede oni sa završenom srednjom školom ($n = 80$) te oni koji su naveli specifične profesionalne titule ili zvanja, poput pravnika, inženjera ili arhitekta ($n = 80$), a koji su svrstani u kategoriju „Stručna titula/zanimanje“. Manji broj ispitanika ($n = 36$) naveo je tehničko ili strukovno obrazovanje. Značajan udio odgovora ($n = 294$) svrstan je u kategoriju „Drugo/neprecizirano“ zbog nejasnih, nepotpunih ili neuobičajenih opisa. Ukupno je 672 odgovora uspješno kategorizirano, što je nešto manje od ukupnoga broja ispitanika ($n = 687$), jer je 15 osoba ostavilo to pitanje prazno ili su dali odgovor koji se nije mogao jasno klasificirati.

Sudionici su pitani jesu li spremni raditi bilo kakav posao dok uče hrvatski jezik. Grafikon 9. pokazuje da je većina ispitanika voljna to učiniti. To upućuje na visoku razinu fleksibilnosti i motivacije, što je posebno značajno s obzirom na to da mnogi ispitanici imaju visoko ili sveučilišno obrazovanje. Njihova spremnost da prihvate bilo koji oblik rada, neovisno o vlastitim kvalifikacijama, pokazuje snažnu predanost integraciji i prilagodbi. Time pokazuju ozbiljnu namjeru za preseljenjem i doprinosom hrvatskom društvu, čak i u izazovnim početnim fazama učenja jezika.

Gotovo svi sudionici izrazili su interes za učenje hrvatskoga jezika putem interneta prije dolaska u Hrvatsku. Ovaj podatak dodatno potvrđuje visoku razinu motivacije za pripremu i prilagodbu, kao i ozbiljnost namjere da se integriraju u hrvatsko društvo.

Stupčasti grafikon prikazuje studijske programe za koje su ispitanici izrazili interes u Hrvatskoj. Među najpopularnijim odabirima ističu se hrvatski jezik, poslovanje/ menadžment, medicina, inženjerstvo i umjetnost, što upućuje na širok i raznolik spektar akademskih interesa. Ukupno 662 ispitanika izrazilo je želju za studiranjem u Hrvatskoj, što upućuje na snažan obrazovni interes u dijaspori. Ova razina interesa ima važne implikacije za hrvatski sustav visokog obrazovanja. Prije svega, potražnja za programima poput poslovanja, medicine i inženjerstva – koji često zahtijevaju tehničku ili stručnu

Grafikon 8. Obrazovna struktura ispitanika

nastavu – sugerira potrebu za kvalitetnim sveučilišnim programima, moguće na više jezika. Budući da mnogi ispitanici ne govore hrvatski, nužno je ponuditi pripremne programe hrvatskoga jezika (npr. jednogodišnje intenzivne tečajeve) kako bi se olakšala integracija i postigao akademski uspjeh. Osim toga, interes iz inozemstva naglašava priliku za daljnju internacionalizaciju hrvatskih sveučilišta, uključujući širenje studijskih programa na engleskome ili španjolskome jeziku. Takvi naponi mogli bi privući talente i dodatno ojačati položaj Hrvatske kao obrazovne destinacije u regiji.

Grafikon 9. Spremnost na obavljanje bilo kakvog posla tijekom učenja hrvatskoga jezika

Grafikon 10. Interes za online nastavu u svrhu pripreme za dolazak ili preseljenje u Hrvatsku

Drugo područje aktivnosti koje izaziva znatan interes je ulaganje u Hrvatsku. Tablica 1. prikazuje različita područja u koja bi ispitanici željeli ulagati. Napomena: ako je jedan sudionik naveo dva područja interesa, primjerice nekretnine i turizam, svaki je interes zasebno evidentiran kao jedan odgovor u odgovarajućoj kategoriji. Najizraženije područje ulaganja su nekretnine, sa 158 ispitanika koji su pokazali namjeru za ulaganjem, što odražava trajno povjerenje u hrvatsko tržište nekretnina. Slijede gastronomija (46 ispitanika) i start-up projekti (32 ispitanika), što upućuje na snažan poduzetnički duh i interes za poslovima vezanim uz prehrambenu industriju. Turizam ostaje značajan

Grafikon 11. Interes za studijskim programima u Hrvatskoj

sektor, s 23 potencijalna ulagača, što je u skladu s ulogom Hrvatske kao etablirane turističke destinacije. Ostala područja, poput građevine, poljoprivrede, informatičke tehnologije, umjetnosti te zdravlja i ljepote, također su zastupljena, iako u manjoj mjeri. Raznolikost područja, od veterinarskih usluga i eko-tržnica do centara za osobni razvoj, pokazuje kako su ispitanici raznoliki, kreativni te otvoreni za doprinos hrvatskome gospodarstvu na jedinstvene načine. Ovakav spektar interesa naglašava prilike za kreatore politika da dodatno podrže mala i srednja poduzeća, pojednostave postupke ulaganja i ponude ciljane poticaje po sektorima, u skladu s iskazanim prioritetima.

Većina ispitanika ima hrvatsko državljanstvo, što upućuje na snažnu spremnost ili interes za poduzimanje koraka prema preseljenju u Hrvatsku ili integraciji u hrvatsko društvo. Značajan broj odgovora označen je kao „Bez odgovora”, što može upućivati na neodlučnost, nesigurnost ili jednostavno preskakanje pitanja. Ukupno 154 osobe odgovorile su s „Ne”, dok je 88 ispitanika navelo da su „u postupku”, što sugerira da su već započeli pripreme. Dodatno, 18 ispitanika izričito je izrazilo želju da započnu postupak, što upućuje na daljnji potencijal za uključivanje, uz odgovarajuću podršku i informiranje. Ovi rezultati

Područje ulaganja	Broj ispitanika
Nekretnine	158
Gastronomija	46
Start-u povi	32
Turizam	23
Ovisi o analizi potreba tržišta	10
Graditeljstvo	9
Poljoprivreda	8
Trgovina	6
IT	5
Umjetnost	5
Zdravlje i ljepota	5
Ugostiteljstvo	4
Savjetovanje	3
Uvoz i izvoz	3
Usluge	3
Obrazovanje	3
Marketing	3
Dizajn	2
Kripto	1

Područje ulaganja	Broj ispitanika
Arhitektura	1
Energetski projekti	1
Proizvodi	1
Stočarstvo	1
Veterinarstvo	1
Prijevoz	1
Već imam mali biznis	1
Telekomunikacije	1
Sport	1
Pravo	1
Estetika pasa	1
Rekreacija	1
Dizajn i kostimografija	1
Osobni razvoj i centar ljepote	1
Optika	1
Stomatološka klinika	1
Pomorstvo	1
Ekološka tržišta	1

Tablica 1. Područja interesa za ulaganje

Grafikon 12. Posjedovanje hrvatskog državljanstva

upućuju na opću otvorenost i motiviranost značajnog dijela ispitanika za povezivanje s Hrvatskom, ali i na potrebu za boljom komunikacijom i podrškom tijekom procesa.

Prema otvorenim odgovorima na pitanja iz upitnika identificirali smo dominantne tematske cjeline:

Izražen interes za život ili integraciju u Hrvatskoj

Sudionici su naveli da im je motivacija rad ili pokretanje vlastitog posla. Komentari vezani uz preseljenje u Hrvatsku često su uključivali emocionalnu ili kulturnu povezanost, znatiželju ili planove za selidbu. Primjeri uključuju: „Me gustaría vivir en Croacia.” (Volio/voljela bih živjeti u Hrvatskoj.); „Quiero mudarme y trabajar allá.” (Želim se preseliti i raditi tamo.); „Estoy buscando opciones para establecerme en Croacia.” (Tražim mogućnosti za život u Hrvatskoj.). Drugi komentari izražavaju motivaciju i otvorenost, čak i kada je znanje jezika ili poznavanje pravnih procedura ograničeno.

Nesigurnost ili uvjetovanost praktičnim okolnostima

Neki ispitanici izrazili su interes koji ovisi o rješavanju praktičnih prepreka poput financija, dokumentacije ili mogućnosti za zapošljavanje. Njihovi komentari pokazuju oprezan optimizam: „Depende de la dirección y objetivos del programa.” (Ovisi o smjeru i ciljevima programa.); „Mi problema sería los pasajes, pero los pagaría si vale la pena.” (Problem bi bile avionske karte, ali bih ih platio/la ako se isplati.); „Quiero hacerlo, pero necesito ayuda con los trámites.” (Želim to učiniti, ali trebam pomoć s papirologijom.). Ovi rezultati sukladni su prethodnim istraživanjima (Erogan, 2021.) i upućuju kako bi, uz odgovarajuću podršku – poput jasnih informacija, pomoći pri procedurama ili financijske potpore – mnogi ispitanici mogli konkretno započeti s ostvarivanjem svojih planova.

Pitanja o životu u Hrvatskoj (rad, obrazovanje i sl.)

Nekolicina sudionika iskoristila je prostor za komentare kako bi postavila pitanja, čime su pokazali interes, ali i potrebu za jasnijim informacijama. Uobičajene teme uključuju obrazovanje, zapošljavanje i jezične prepreke: „¿Cómo es la educación en Croacia?” (Kakvo je obrazovanje u Hrvatskoj?); „¿Hay oportunidades laborales para extranjeros?” (Postoje li radne prilike za strance?); „¿Qué opciones tengo si no hablo bien el idioma?” (Koje su mi mogućnosti ako ne govorim dobro jezik?). Ovi komentari sugeriraju da se mnogi nalaze u fazi istraživanja i kako bi im bile od koristi pristupačnije, višejezične informacije o životu u Hrvatskoj.

Obrazovanje. Sudionici su pokazali interes i za vlastito obrazovanje, ali i za mogućnosti obrazovanja svoje djece: „¿Cómo es la educación en Croacia?” (Kakvo je obrazovanje u Hrvatskoj?). Jedan od ispitanika nada se kako će dobiti stipendiju za učenje jezika, posao i socijalna prava pri preseljenju. Jedan od ispitanika komentirao je kako se želi trajno doseliti, raditi i studirati te biti „koristan, a ne teret” hrvatskom društvu. Briga za obrazovanje djece bila je izrazito zastupljena u komentarijama: „Možemo li se preseliti u Hrvatsku iako nemamo državljanstvo, kako bi moja djeca mogla ići u školu dok ja radim?”; „Moj glavni prioritet je da moja djeca mogu studirati u Hrvatskoj; počeli smo s tečajevima hrvatskog jezika.”; „Imam tinejdžericu — može li upisati fakultet u Hrvatskoj kad navrší 18 i je li fakultet skup?”; „Predškolsko i osnovno obrazovanje moje djece: jesu li javne škole besplatne i održava li se nastava samo na hrvatskom ili i na engleskom jeziku?”; „Stvarno bih voljela preseliti se u Hrvatsku i studirati tamo zajedno sa svojom djecom.”; „Moj otac je rođen u Hrvatskoj; trebam informacije o školovanju za svoje maloljetno dijete.”; „Zabrinuta sam zbog zdravstva i obrazovanja za svoje malo dijete ako se preselimo.” Komentari upućuju na to kako je nužno poboljšanje komunikacije i dostupnosti informacija o obrazovnome sustavu kao poluga za jačanje interesa i spremnosti za preseljenje u Hrvatsku.

Analiza kvalitativnih podataka

Uz podatke prikupljene metodom fokus grupe analizirali smo stavove pripadnika hrvatske dijaspe iz Južne Amerike s ciljem razumijevanja njihove percepcije hrvatskoga identiteta, odnosa prema Hrvatskoj, doprinosa promociji i brendiranju Hrvatske, povezanosti s domovinom i prepreka s kojima se suočavaju u pokušaju očuvanja jezika i kulture, kao i u nastojanjima da se vrate ili gospodarski povežu s Hrvatskom.

Percepcija hrvatskoga identiteta

Hrvatsko podrijetlo važan je dio identiteta potomaka hrvatskih iseljenika i predstavlja emocionalni i kulturni temelj njihova identiteta (neovisno o iseljeničkoj generaciji).

„To je dio mene“ – naslijeđe, jezik, običaji, vrijednosti.

Pokazalo se kako ispitanici osjećaju obvezu **čuvanja** „onoga što su njihovi roditelji donijeli preko oceana“. („Važno je zbog korijenja i ponosa.“) Neki sudionici ističu da,

iako su rođeni izvan Hrvatske, često se više osjećaju Hrvatima nego Hrvati u Hrvatskoj, jer je taj identitet bio svjesno njegovan tijekom života u iseljeničkoj zajednici. Sudionici gotovo jednoglasno smatraju kako je održavanje veze s Hrvatskom – dužnost, **čast** i potreba. Za njih to predstavlja odgovornosti prema precima („da tradicija ne umre sa mnom“), prenošenje identiteta na djecu i unuke, očuvanje kontinuiteta dijasporске zajednice u dominantno nehrvatskom okruženju.

„Za mene, hrvatsko podrijetlo nije samo oznaka u dokumentima, nego temelj mog identiteta. To su pjesme koje pjevamo, običaji koje prenosimo, vrijednosti koje živimo. Smatram da je to naša dužnost – ne kao obveza, nego kao prirodna potreba da sačuvamo ono što nas čini posebnima. Ako mi to ne prenesemo na mlađe, izgubit će se nešto vrijedno – ne samo za nas, nego i za Hrvatsku.”

Odnos prema Hrvatskoj

Što se tiče osobne percepcije Hrvatske, sudionici fokus grupe uglavnom daju emocionalno pozitivnu, ali realističnu sliku Hrvatske. Možemo izdvojiti s jedne strane romantičnu i emotivnu vezu gdje se Hrvatska doživljava kao „lijepa naša“, zemlja predaka, domovina srca. Često se ističe nostalgija, ljubav prema jeziku, krajolicima, kulturi i osjećaj da Hrvatska „ima dušu“. S druge strane postoji manje romantična realnija i iskustvena strana jer s vremenom, osobito nakon posjeta ili pokušaja povratka, percepcija postaje realnija i kritičnija, uz razočaranja vezana uz birokraciju, inertnost i društvenu podjelu. Među privlačnim faktorima ističu: **sigurnost** (Hrvatska se smatra iznimno sigurnom zemljom u usporedbi s većinom južnoameričkih država), **prirodna ljepota i okoliš** (čistoća, more, otoci i krajolici su ključni identitetski simboli koje iseljenici vole isticati), **kultura i tradicija** (autentična i očuvana kulturna baština i istaknuta je snažna **želja** za njezinim očuvanjem), **ljubaznost ljudi** (lokalno stanovništvo doživljava se kao toplo, obiteljski orijentirano i otvoreno prema strancima), **povezanost s Europom** (poglavito za mlađe iseljenike). Među nedostacima koji priječe ili otežavaju povratak navode se: **birokracija i neefikasnost** (administracija je spora, često nepristupačna, ponekad i neprijateljski nastrojena prema povratnicima), **nedostatak institucionalne podrške povratnicima** (povratnici se osjećaju izgubljeno prilikom pokušaja preseljenja, u procesu nostrifikacije diploma, ostvarivanja prava ili pokretanja posla), **ekonomska stagnacija i slabe prilike za mlade** (vide Hrvatsku kao zemlju s malim mogućnostima za karijeru bez „veza“ ili **članstva** u političkim strukturama), **socijalna pasivnost i manjak ambicije** (doživljaj da se u Hrvatskoj često „ne želi više“, da ljudi pristaju na minimalno, u usporedbi s borbenim duhom u Južnoj Americi), **društvena podijeljenost i jugonostalgija** (neki iseljenici izražavaju zaprepaštenje što je u Hrvatskoj i dalje prisutna nostalgija za bivšim sustavom).

Doprinos potomaka Hrvatskoj

Svoj doprinos Hrvatskoj, a na osnovi iskustva **života** u južnoameričkim državama, vide u **poduzetničkom duhu i fleksibilnosti**. U zemljama poput Perua i Argentine, kako ističu, ljudi su naviknuti tražiti prilike i sami stvarati posao. Potomci Hrvata u tim zemljama naglašavaju kako se i iz vrlo skromnih uvjeta može pokrenuti posao. Taj

mentalitet smatraju vrijednim doprinosom za Hrvatsku, gdje često prema njihovu mišljenju postoji pasivan stav da „država treba osigurati posao“. Jedan od bitnih doprinosa bio bi i **multikulturalni kapital** jer potomci Hrvata donose znanje španjolskoga jezika, poznavanje latinoameričke kulture, ekonomskih i društvenih običaja, što bi moglo pomoći Hrvatskoj u međunarodnim odnosima i otvaranju prema tržištima Latinske Amerike. Zatim **edukacijski, kulturni i stručni doprinos** budući da je većina potomaka visokoobrazovana te mogu pridonijeti obrazovanju, znanosti i kulturi – ali i prijenosu znanja uz gastronomiju, umjetnost, povijesne narative, književnost i poduzetništvo. Mogu biti temelj u **izgradnji mostova i brendiranja zajedničkih vrijednosti** kao što je povezivanje religijskim i kulturnim simbolima (npr. spomenuta svetkovina svetoga Vlade u Peru) koje ima snažan simbolički i promotivni potencijal za obje strane.

Promocija i brendiranje Hrvatske

Većina aktivnih članova hrvatskih zajednica u Južnoj Americi sudjeluje u različitim projektima koji su izravno ili neizravno povezani s Hrvatskom. Aktivnosti se održavaju u nekoliko glavnih područja: **Kulturne i turističke manifestacije** (Organizacija folklornih večeri, dani hrvatske kulture, proslava državnih praznika, uz uključivanje lokalne zajednice; Sudjelovanje u promociji Hrvatske kao turističke destinacije uz predavanja, izložbe, putopisne večeri, npr. koncerti klapa, promocija hrvatske kuhinje, radionice jezika i pisma); **Gastronomija i knjige** (Izdavanje i promocija kuharica s hrvatskim receptima, npr. „Mi recetario básico de cocina croata“; Sudjelovanje na gastronomskim sajmovima, gdje se hrvatska kuhinja predstavlja lokalnoj publici); **Poduzetničke i gospodarske aktivnosti** (Hrvatsko-argentinska ili Hrvatsko-brazilska komora te povezivanje malih i srednjih poduzeća s Hrvatskom; Pojedinci savjetuju druge kako pokrenuti poslovanje ili investirati u Hrvatskoj, na temelju osobnog iskustva); **Donacije i humanitarni rad** (Sudjelovanje u prikupljanju pomoći za Hrvatsku, osobito nakon prirodnih nepogoda (npr. potresa); **Pomoć u obnovi domova, kulturnih objekata i školskog materijala.**

Sve nabrojene aktivnosti smatraju korisnim zbog više razloga i s različitih razina: za Hrvatsku jer je promoviraju, pomažu povratnicima i gospodarski je povezuju sa zemljama Južne Amerike; u dijaspori jačaju zajednice, identitet i sudjeluju u edukaciji mladih; za vlastiti osjećaj korisnosti jer pridonose Hrvatskoj i povezuju se s korijenima.

„Radim besplatno u klubu, svaki dan, više nego kad sam bila mlada. Za mene to nije posao – to je čast.“

Kako zaključujemo, mogućnosti i angažman postoje, ali često ovise o osobnoj inicijativi i entuzijazmu, a manje o sustavnoj podršci. Motivacija je visoka, osobito među onima koji žele očuvati hrvatski identitet i pomoći novim generacijama da ga upoznaju.

„Da, sudjelujem u projektima vezanim uz Hrvatsku u našem kulturnome klubu. Organiziramo manifestacije, promičemo hrvatsku kuhinju, pomažemo ljudima koji žele putovati ili investirati. Također pomažemo humanitarno kad zatreba. Motivacije imamo – to nam je poziv. Voljeli bismo više institucionalne podrške iz Hrvatske jer sad najčešće sve sami organiziramo. No, sve što činimo, činimo s ponosom i zbog ljubavi prema zemlji svojih predaka.“

Kao prepreke ističu nedostatna fincijska sredstva, slabu podršku odnosno komunikaciju s institucijama u Hrvatskoj i preveliku birokraciju kod zajedničkih projekata.

Ističu kako postoje stalne inicijative i da često sami organiziraju kulturne događaje, predavanja, edukacije, prevode knjige, promoviraju Hrvatsku turistički većinom bez institucionalne podrške. Spomenuli su kako žele proširiti te horizonte i imati dvosmjernu komunikaciju (naveli su primjer da se u turističkoj ponudi uvede sadržaj na španjolskome jeziku ili da kuhari iz Južne Amerike promoviraju hrvatsku kuhinju u svojim zemljama). Stoga postoji potreba za suradnjom između hrvatskih iseljeničkih organizacija i institucija u domovini koja bi trebala biti **češća**, strukturiranija i funkcionalnija, a ne samo povremeno traženje potpore ili formalni susreti.

„Nije dovoljno da nas se sjeti kad su izbori ili kad treba popuniti kvotu u savjetima – treba stalna, živa veza.“

Sudionici prepoznaju nekoliko konkretnih područja gdje bi bolja povezanost bila korisna: **Kultura i jezik** (zajednički projekti, razmjene nastavnika, digitalne platforme za učenje jezika); **Obrazovanje i znanost** (stipendije za djecu iseljenika, suradnja sveučilišta, uključivanje znanstvenika iz dijaspe u hrvatske istraživačke timove); **Ekonomija i investicije** (edukacija iseljenika o mogućnostima ulaganja u Hrvatsku, ali i hrvatskih poduzetnika o tržištima Južne Amerike); **Mladi i nove generacije** (kampovi, festivali, razmjene, online mentorstva); **Zajednička platforma**: stvaranje središnje platforme za sve iseljeničke organizacije, umjesto rascjepkanih inicijativa.

Većina sudionika poznaje rad drugih organizacija u Južnoj Americi, ali ističu nedostatak povezanosti s Hrvatima iz drugih dijelova svijeta, kao što su Australija, Kanada ili Europa. Smatraju da međusobno upoznavanje i razmjena iskustava može ojačati hrvatski identitet u iseljeništvu, ali i pružiti praktičnu pomoć (npr. zajednički nastupi na sajmovima, kulturnim događajima, političko zastupanje).

„Kad bi nas povezali kao mrežu – imali bismo snagu, a sad svatko radi za sebe.“

Internetsku tehnologiju prepoznaju kao ključni alat za povezivanje, osobito u vremenu globalne mobilnosti i udaljenosti. WhatsApp grupe, Zoom susreti, Facebook stranice i YouTube kanali često zamjenjuju fizička okupljanja i služe kao informacijski, edukativni i kulturni kanali. Digitalna rješenja smatraju se osobito važnima za uključivanje mlađih generacija koje se više ne vežu isključivo za klubove i domove, već za online zajednice. Sudionici predlažu središnju digitalnu platformu na kojoj bi se povezivale iseljeničke udruge, kalendari događaja, materijali za jezik, povijest, kulturu i mogućnosti za povratak.

„Internet nam je dao mogućnost da se čujemo, vidimo i učimo jedni od drugih. Bez toga bi mnogi klubovi već izumrli.“

Ulaganje u Hrvatsku

Istaknut je osobni interes za ulaganja u Hrvatskoj koji je često emocionalno motiviran – želja da se „nešto ostavi u domovini“ ili da se omogući povratak, barem djelomičan (npr. u mirovini), oprezno promišljen – zbog ranijih negativnih iskustava,

birokratskih prepreka ili nepouzdatih informacija. Najčešće spominjani oblici interesa: **Kupnja nekretnine** (za osobne potrebe ili kao investicija za turizam); **Otvaranje obrta ili malog poduzeća** (uglavnom u turizmu, gastronomiji, prijevodu, edukaciji); **Donacije i podrška projektima u kulturi ili obrazovanju i sudjelovanje u projektima povratka mladih ili pomoći zajednicama u Hrvatskoj**.

„Razmišljamo da se vratimo pola godine živjeti u Zadar i pola godine biti u Čileu.“

Prepreke povratku su uglavnom **neefikasni birokratski sustav** (spori i nejasni postupci, „zatvoreni krugovi“, korupcija). Zatim **nedostatak informacija i podrške** – nemaju gdje dobiti pouzdane informacije ili pomoć oko procesa ulaganja. **Administrativne prepreke** – primjerice: teškoće u dobivanju domovnice, prijave boravka, otvaranja računa, registracije poduzeća.

„Znate koliko ih se vratilo pa nakon godinu dana odustalo jer nisu mogli dobiti papire?“

Sudionici gotovo jednoglasno navode da je upravo birokracija u Hrvatskoj glavni razlog zašto mnogi ne ostvaruju planirani povratak. (Hrvatska ne prepoznaje poduzetnički potencijal dijaspore. Povratnici nailaze na zid šutnje i birokracije. Mnogi obrazovani potomci nailaze na problem nepriznavanja svojih kvalifikacija u Hrvatskoj. Ekonomska neizvjesnost i nepoduzetnička klima. Sustav je spor i nedovoljno poduzetnički orijentiran. Simbolička, ali ne i stvarna integracija). Hrvatska je u percepciji sudionika često „emotivna domovina“, ali ne i prostor u kojem se mogu realizirati bez prepreka. Iseljenici izražavaju potrebu za jasnim povratničkim politikama, personaliziranom administrativnom podrškom, ekonomskim i obrazovnim programima namijenjenima njima i njihovim potomcima.

Starije generacije izražavaju manju **želju** za izravnim ulaganjem, ali često pomažu djeci i unucima da započnu posao u Hrvatskoj. Mlađe generacije su poduzetnije, no traže sigurnost, efikasnost i jasan povrat investicije. Zainteresiranost postoji, ali nije kanalizirana – nedostaje infrastruktura, savjetodavna tijela i podrška iz Hrvatske.

„Mi znamo kako poslovati u krizama, ali Hrvatska nas ne zna primiti. Nama ne treba pomoć, nego partnerstvo.“

Predlažu mjere za poticanje ulaganja hrvatske dijaspore kao što je uspostava jedinstvenog centra za dijasporu. Osnivanje centralizirane kontakt točke (fizičke i digitalne) za sve upite dijaspore vezane uz poduzetništvo, nekretnine, boravišni status, državljanstvo i ulaganja u cilju olakšavanja administrativnih procesa i pružanja personalizirane podrške na stranim jezicima (španjolski, engleski, portugalski). Na taj način umanjile bi se birokratske barijere i povećalo povjerenje ulagača iz dijaspore.

„Da, osobno sam zainteresiran za ulaganje u Hrvatskoj – bilo u nekretnine, podršku kulturnim projektima, pa čak i poduzetništvo. Međutim, bez ozbiljnije pomoći i jasne institucionalne podrške, to je jako teško ostvarivo. I drugi Hrvati u mojoj zajednici imaju sličan interes – Hrvatska im je bliska, ali im mora biti i dostupna. Ako se administracija ne pojednostavi i ne omogući jasna komunikacija, mnogi će tu priliku propustiti.“

Zaključak

Rezultati prve faze istraživanja pokazuju snažan interes potomaka Hrvata iz južnoameričkih zemalja za preseljenjem u Hrvatsku. Glavni interes bio je za rad ili pokretanje posla u Hrvatskoj, što su pokazali ispitanici u radno aktivnoj dobi.

Rezultati također pokazuju da je potrebno ojačati komunikaciju i izvore informacija. Točna informacija i programi za zapošljavanje i socijalnu integraciju ključni su za ovu skupinu. Oko polovice ispitanika ima djecu – iako su mnoga djeca sada odrasla, dio ispitanika ima i mlađu djecu, što upućuje na to da i obitelji pokazuju interes za preseljenje u Hrvatsku. Te obitelji će zahtijevati dodatnu i učinkovitu jezičnu podršku, kao i pomoć pri integraciji u školski sustav.

Činjenica da većina ispitanika navodi kako su spremni raditi bilo koji posao dok uče hrvatski jezik (bez obzira na obrazovnu razinu) upućuje na visoku razinu motivacije za uspješnu integraciju u hrvatsko društvo. Ukupno 39 sudionika priložilo je svoj životopis uz upitnik, čime su dodatno iskazali ozbiljnu namjeru za preseljenjem i zaposlenjem u Hrvatskoj. Budući da podaci pokazuju kako je golema većina ispitanika spremna učiti hrvatski jezik online prije dolaska, hrvatske institucije trebaju dodatno razviti online i virtualnu ponudu jezičnih programa kako bi olakšale povratnicima i potomcima učenje jezika, što pozitivno utječe na njihovu integraciju.

Kvalitativno istraživanje nadopunjuje i potvrđuje da hrvatska dijaspora u Južnoj Americi zadržava snažan osjećaj identiteta i lojalnosti prema Hrvatskoj, unatoč fizičkoj udaljenosti i institucionalnim preprekama. Njihova percepcija Hrvatske duboko je slojevita: dok emocije i kulturna pripadnost ostaju snažne, svakodnevna stvarnost često razočara iseljenike/potomke koji žele ostvariti dublju povezanost ili se vratiti. Usporedba s realnostima Južne Amerike pokazuje da iseljenici nose adaptivnost, optimizam i poduzetnički duh, a od Hrvatske očekuju više organiziranosti, otvorenosti i profesionalnosti.

Potomci hrvatskih iseljenika iz Južne Amerike mogu Hrvatskoj ponuditi mnogo više od nostalgične veze. Riječ je o ljudima koji imaju kapacitet za **kulturnu i ekonomsko-društvenu sinergiju između dviju država i kontinenata**. Njihova spremnost da pridonesu je snažna – ali očekuju i da ih Hrvatska vidi kao partnere, a ne samo kao korisnike programa ili broj u dijaspori.

Sustavno vrednovanje dijasfore kao resursa – ne samo kulturnog, već i ekonomskog i političkog – ključ je održiva razvoja odnosa između Hrvatske i njezinih iseljenika, odnosno potomaka hrvatskih iseljenika. Moramo prepoznati dijasporu kao snažnu globalnu silu jer, kao što je rekao jedan od sudionika istraživanja, „dijaspore nije samo folklor; ona je živi most između domovine i svijeta“.

Literatura

- Antić, Lj. (1991.). *Hrvati u Južnoj Americi do 1914*. Zagreb: IMIN.
- Draženović, I., Kunovac, M., & Pripužić, D. (2018). Dynamics and determinants of emigration: The case of Croatia and the experience of new EU member states. *Public Sector Economics*, 42(4), 415–447.

- Erdogan, Z. (2021). Extending the rights of diaspora through external voting in the Balkan countries: An analysis of the seven independent states of the former Yugoslavia. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(6), 1763–1779.
- Franc, S., Perić Kaselj, M., & Škreblić Kirbiš, I. (2020.). Policies for promoting diaspora investment in countries of origin. *Obrazovanje za poduzetništvo*, 10(1), 104–116.
- Levak, N. K., Luchetti, M. F., & Perić Kaselj, M. (2020.). Labour market participation of returnees to the cultural homeland, Croatia: Processes to participation. In *Proceedings from the Migration and Identity: Culture, Economy and State. International Conference, December 2018* (pp. 377–389). Institute of Migration and Ethnic Studies.
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2022.). *Nacionalni plan razvoja odnosa Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske do 2027.* g. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/o-nama/planovi/nacionalni-plan-razvoja-odnosa-republike-hrvatske-s-hrvatima-izvan-republike-hrvatske-do-2027-godine/6204>
- Hrvatski sabor. (2021., 5. veljače). *Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030.* https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html
- Perić Kaselj, M. (2012.). Etnički identitet hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka u Čileu u kontekstu povijesnih i društveno-političkih promjena u zemlji podrijetla. In S. Božić (Ed.), *Zbornik radova Institucionalizacija hrvatske dijaspe* (pp. 97–130). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Perić Kaselj, M. (2014.). Dijasporske zajednice u kiber prostoru: Virtualni identiteti hrvatskih etničkih zajednica u Čileu i Argentini. *Studia Ethnologica Croatica*, 26, 91–119.
- Perić Kaselj, M., & Vukić, A. (2015.). Religijska praksa i nacionalni simboli hrvatskih etničkih zajednica u Argentini. *Bošnjačka pismohrana*, 19, 105–126.
- Perić Kaselj, M. (2016.). Domovinski rat i hrvatska dijaspora: Identiteti iseljenika i potomaka iseljenika dobrovoljaca Domovinskog rata. In Ž. Hemer & M. Sabolović (Eds.), *Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa: Simbol, identitet i Domovinski rat* (pp. 67–85). Zagreb: Hrvatsko grboslovno i zastavoslovno društvo.
- Perić Kaselj, M. (2024.). Identiteti hrvatskih iseljenika/potomaka u Čileu i Argentini: Povijesna i suvremena perspektiva. In M. Perić Kaselj & M. Luchetti (Eds.), *Migracijski procesi između Hrvatske i Južne Amerike* (pp. 24–44). Zagreb: IMIN.
- Pokos, N. (2017.). Osnovna demografska obilježja suvremenog iseljavanja iz Hrvatske. *Političke analize*, 7(31), 16–23.
- Ružić, N. K., Jurčević, K., Ramljak, O., & Luchetti, M. F. (2023.). Ključni čimbenici iseljavanja iz Hrvatske i ostanka u iseljeništvu prema percepciji iseljenika. *Migracijske i etničke teme*, 39(1), 81–104. <https://doi.org/10.11567/met.39.1.4>
- Ružić, N. K., Jurčević, K., & Perić Kaselj, M. (2023, June). The influence of temporal aspects of return migration and decision-making processes for Croats living abroad on their potential for return. Paper presented at *Migration, Time, and Temporality Conference*.
- Ružić, N. K., Posavec, K., & Perić Kaselj, M. (2025, May 6–7). Return migrants negotiating their paths...: Case study of Croatian returnees and their descendants from Australia. In *Program of the Symposium „Return Migration: Temporalities, Projects, Impacts”*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb.
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (n. d.). *Strategija o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*. Retrieved October 18, 2023, https://hrvatiizvanrh.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/opcenito_djelokrug/hmiu1622297517.pdf
- Vukić, A., Perić Kaselj, M., & Škiljan, F. (2023.). Znanje o društvenom prostoru – motivi i namjere mladih za migriranje unutar Europske unije. *Sociologija i prostor*, 61(1), 223–247. <https://doi.org/10.5673/sip.61.1.10>

SUMMARY

RETURN MIGRATION OF DESCENDANTS OF CROATIAN EMIGRANTS FROM SOUTH AMERICA: DEMOGRAPHIC, IDENTITY AND DEVELOPMENT POTENTIAL

Zagreb's Institute for Migration Research, with the support of the Central State Office for Croats Abroad, conducted a recent survey entitled *Measures for Immigration, Integration and Employment of Croatian Emigrants and Descendants of Croatian Emigrants from South America* in partnership with the Croatian Chamber of Commerce and University North. The results show a strong interest from emigrant descendants for returning and working in Croatia, especially among the younger highly educated population. Researchers reveal that the contribution of return migrants from South America to the Republic of Croatia is reflected in their *multicultural capital* because the descendants of Croats bring knowledge of Latin American cultures of the Spanish and Portuguese-speaking countries, economic and social practices from these distant meridians – which could help Croatia open up to the developed markets of Latin America. Return migration of descendants of Croatian emigrants from the countries of South America, whose number is estimated at half a million people, is one of the priorities of the *2030 National Development Strategy of the Republic of Croatia*, which generally considers return from the diaspora among the important measures of demographic renewal and social development of the Republic of Croatia.

RESUMEN

INMIGRACIÓN DE DESCENDIENTES DE ORIGEN CROATA DE SUDAMÉRICA: POTENCIAL DEMOGRÁFICO, DE IDENTIDAD Y DE DESARROLLO

El Instituto de Investigación sobre Migración, de Zagreb, junto con la Oficina central gubernamental para los croatas en el exterior, realizó un estudio titulado 'Medidas para la inmigración, integración y empleo de emigrantes croatas de América del Sur y sus descendientes', en colaboración con la Cámara Croata de Comercio y la Universidad del Norte. Los resultados muestran que el grupo estudiado, especialmente los jóvenes con educación universitaria, tiene gran interés en trasladarse y trabajar en Croacia. Los investigadores destacan que los inmigrantes provenientes de Sudamérica aportan un *capital multicultural* significativo, al compartir conocimientos sobre las culturas latinoamericanas de habla española y portuguesa, así como sobre sus prácticas económicas y sociales, lo que podría favorecer la apertura de Croacia hacia los mercados desarrollados de América Latina. La población de croatas y sus descendientes en la región se estima en medio millón de personas, y su retorno a la patria es una prioridad de la *Estrategia Nacional de Desarrollo de la República de Croacia* hasta 2030, considerándose esencial para la renovación demográfica y el desarrollo social del país.

IVANA BAŠIĆ

ATRAKTIVNE KULTURNE PRAKSE LIJEPE NAŠE I PREKOGRANIČNA SURADNJA

U članku je sažeta panorama atraktivnih iskoraka naših umjetnika i prevoditelja te odabranih kulturnih događaja u Republici Hrvatskoj koji su obilježili proteklu godinu. U panoramskom pregledu dominira izložbeni pothvat iz Galerije Klovićevi dvori. Riječ je o monumentalnoj izložbi „U početku bijaše kraljevstvo“, koja se u Zagrebu održava do sredine veljače 2026. Priređena je u povodu obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva (2025.). Tematske cjeline osmišljene su joj u skladu s ključnim političkim, društvenim, vjerskim i kulturnim fenomenima koji su obilježili pojedina razdoblja hrvatske povijesti. U drugome dijelu članka donosimo izbor prekograničnih kulturnih događaja s hrvatskim predznakom koji na osobit način povezuju naše umjetnike s kolegama u domicilnim sredinama, posebno iz onih zemalja gdje u većem broju žive građani hrvatskih korijena. Primjerice, u tom je smislu zapažena kulturna aktivnost hrvatske zajednice u Kanadi i hrvatska glazbena dijaspora u Njemačkoj, zemlji s najvećim brojem orkestara i kazališta po glavi stanovnika. Njezin je uspjeh najvidljiviji u vrhunskoj karijeri dirigenta Ivana Repušića.

U panoramskoj skici zapaženijih kulturnih praksi Lijepe Naše ove godine dominira jedan izložbeni pothvat. Riječ je o monumentalnoj izložbi „U početku bijaše kraljevstvo“, otvorenoj 16. listopada 2025. u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu, koja se održava u povodu obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva i koja s više od 400 artefakata prikazuje ključne trenutke hrvatske povijesti. Izložba je podijeljena na tematske cjeline, osmišljene u skladu s dominantnim političkim, društvenim, vjerskim i kulturnim fenomenima koji su obilježili pojedina razdoblja hrvatske povijesti. Autori izložbe ugledni su stručnjaci s područja povijesti i povijesti umjetnosti, Dino Milinović, glavni autor te koautori Tomislav Galović i Trpimir Vedriš, dok je kustosica izložbe Iva Sudac Andreis. Izložba donosi najznačajnije artefakte i dokumente koji svjedoče o kontinuitetu hrvatske državnosti, a iz mnoštva ključnih spomenika izdvaja se Višeslavova krstionica koja ima neporecivu simboličku, civilizacijsku i umjetničku vrijednost. Posjetitelji također mogu vidjeti najznačajnije natpise s imenima hrvatskih knezova, kraljeva i kraljica, među kojima se ističe natpis sa sarkofaga kraljice Jelene koji je poslužio za rekonstrukciju dijela vladarske dinastije Trpimirovića u 10. stoljeću. Osobite ljepote je *kruna* iz anžuvinskog

doba (koju smo izabrali za naslovnicu HIZ-a), koja datira iz sredine 14. stoljeća (posuđena za ovu priliku iz postava Stalne izložbe crkvene umjetnosti iz crkve sv. Šime u Zadru). Tu je isto tako i Bašćanska ploča, prvi pisani spomenik na glagoljici i narodnom jeziku, zatim Ladislavov plašt iz Riznice zagrebačke katedrale, primjeri kamene plastike Jurja Dalmatinca, Ivana Dunkovića, Nikole Firentinca i Franje Vranjanina-Laurane, nadgrobni spomenik zagrebačkog biskupa Luke Baratina, dokumenti koji svjedoče o pustošenjima zemlje nakon poraza u Krbavskoj bitci, posebna prostorija posvećena 19. stoljeću i Hrvatskome narodnom preporodu. Zaseban dio izložbe oblikovan je u prizemlju te u potpunosti posvećen vladarskoj ličnosti kralja Tomislava i njegovu fenomenu koji se razvijao tijekom stoljeća i kulminirao velikim jubilejom 1925. godine.

Izložba se održava pod visokim pokroviteljstvom Vlade Republike Hrvatske i u koordinaciji Ministarstva kulture i medija. Izložbu je otvorio predsjednik Vlade RH Andrej Plenković, koji je tom prigodom naglasio kako svjedočimo tisućljetnom kontinuitetu državnosti, kulture i jezika hrvatskoga naroda, po čemu jesmo opstali tijekom izazovnih stoljeća, dodavši kako 1100 godina Hrvatskog Kraljevstva slavimo na temelju prvog tituliranja jednoga hrvatskog vladara naslovom *rex* u papinim pismima datiranim 925. godinom. Predsjednik Vlade Plenković istaknuo je kako ova izložba nije samo pogled unatrag, nego i potvrda trajnosti jedne ideje – *ideje hrvatske državnosti*, koja se tijekom stoljeća ponovno obnavlja i potvrđuje u vremenu u kojem živimo. Dodao je kako izložba nije samo kulturni događaj, nego jedinstvena prigoda za približavanjem ključnih elemenata hrvatske državnosti tijekom povijesti, a posebno se osvrnuo na mlade naraštaje koji na ovaj način uče o bogatoj povijesti hrvatskoga naroda. Izložba završava nizom eksponata bliže našem vremenu, slaveći suverenu Lijepu Našu i njezin prvi Ustav, nazvan *Božićnim ustavom*, koji je okrunio povijesna i recentna nastojanja hrvatskoga naroda, domovinske i iseljene Hrvatske, u težnji za samostalnom i neovisnom Republikom Hrvatskom, koju je utemeljila generacija na čelu s prvim hrvatskim predsjednikom i utemeljiteljem suvremene hrvatske države dr. sc. Franjom Tuđmanom 1991. godine. Uz predsjednika Vlade RH bila je i ministrica kulture i medija dr. sc. Nina Obuljen Koržinek, a okupljenima su se obratili ravnatelj Galerije Klovićevi dvori Antonio Picukarić i glavni autor izložbe Dino Milinović. Organizacija izložbe povjerena je Galeriji Klovićevi dvori, Hrvatskome državnom arhivu, Hrvatskome povijesnome muzeju, Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu te Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Na izložbi, među tridesetak dvorana, atraktivne su dvorane s romansiranim interpretacijama 19. i 20. stoljeća, česte u povijesnom slikarstvu Mate Celestina Medovića i Otona Ivekovića ili, pak, makete za monumentalni konjanički spomenik Roberta Frangeša Mihanovića, inače postavljen u srcu Zagreba. Tu su i filmovi tematski vezani uz jubilej, koji ujedno predstavljaju začetke hrvatske filmografije i filmske produkcije. Izložba se finalizira djelomičnom rekonstrukcijom zagrebačke izložbe iz 1925. godine, čime svjedočimo o kontinuitetu slavljenja velikog jubileja. Izložbu prati bogato opremljen katalog s tekstovima na hrvatskome i engleskome jeziku iz pera brojnih stručnjaka i opisom eksponata izložbe te fotografijama. Izložbeni pothvat odražava krunski događaj jubilarne 2025. godine, posvećen proslavi 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva.

Slika 1. Predsjednik Vlade RH Andrej Plenković, autori izložbe Dino Milinović, Tomislav Galović i Trpimir Vedriš u društvu s predstavnicima organizatora i pokrovitelja izložbe „U početku bijaše kraljevstvo...“ u Galeriji Klovićevi dvori oko Višeslavove krstionice, koja ima neporecivu simboličku, civilizacijsku i umjetničku vrijednost. Foto: HINA / Vlada RH

Podsjetimo, dana 14. ožujka 2024. godine Hrvatski sabor proglasio je 2025. godinu „Godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva“ kao podsjetnik na bitne trenutke u povijesti hrvatskoga naroda – godinu krunjenja prvoga hrvatskog kralja Tomislava kao i njegov spomen u pismu pape Ivana X. kojim je 925. godine sazvan Prvi splitski crkveni sabor – čime je Hrvatska postala samostalnim i priznatim kraljevstvom, što je imalo ključnu ulogu u oblikovanju hrvatskoga nacionalnog identiteta i suverenosti. Izložba „U početku bijaše kraljevstvo“ ostat će otvorena u Klovićevim dvorima do 15. veljače 2026. godine, a nakon Zagreba bit će u prilagođenom obliku predstavljena u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, gdje će vas dočekati za ljetne praznike iduće godine. No, Split – unatoč toj najavi – nije mirovao!

Arheološki hommage splitskim crkvenim saborima iz 925. i 928. godine

Velika izložba „Ecclesia et Regnum – Splitski crkveni sabori 925. i 928. godine“, koja također obilježava 1100 godina Hrvatskog Kraljevstva i dvaju spomenutih povijesnih splitskih sabora, u Arheološkome muzeju u Splitu – otvorena je

početkom prosinca i prema arheološkim mjerilima nedvojbeno spada u najvažnije događaje ove godine. Izložba okuplja više od 250 izvornih izložaka iz više od 30 hrvatskih, bosanskohercegovačkih i crnogorskih institucija, a prikazuje ključan povijesni trenutak kada su odluke splitskih sabora oblikovale crkveni ustroj i pridonijele političkoj konsolidaciji srednjovjekovne hrvatske države. Ujedinjenjem dalmatinskih i hrvatskih gradova u jedinstvenu crkvenu pokrajinu sa središtem u Splitu potvrđen je primat splitskoga nadbiskupa, a postavljeni su temelji snažnijih veza Hrvatske i dalmatinskih gradova. Iz 925. godine potječe i pismo pape Ivana X., u kojem se hrvatski vladar Tomislav prvi put naziva kraljem. Ravnatelj Arheološkoga muzeja u Splitu Ante Jurčević istaknuo je da izložba prikazuje najvrjednije spomenike iz svih biskupija koje su sudjelovale na saborima. Nitko od slavenskih naroda, osim Hrvata, nema spomenike poput ovih – s latinskim natpisima, glagoljicom ili ćirilicom, koji spominju opate, biskupe, kraljeve, kneževe i župane. Među najpoznatijim eksponatima ulomak je oltarne pregrade s imenom kneza Trpimira, Trpimirova darovnica, Sarkofag nadbiskupa Ivana, Plominski reljef, Krčki natpis, Povaljski prag, Branimirov natpis i dio zdenca splitske krstionice. Posebnu vrijednost čine rijetki arhivski dokumenti, poput Splitskog evangelijara, Bandurijeva Imperium Orientale i Velike Biblije iz Dubrovnika (Biblia Atlantica). Autorski tim izložbe čine Ante Jurčević, Maja Petrincec, Vinicije B. Lupis, Jakov Vučić, Ana Azinović Bebek, Krešimir Filipec i Josip Višnjić, dok je kustosica Ivana Banovac.

Oratorij Mateja Meštrovića „Anno Domini 925. Kralj Tomislav“

Posebno se od protekloga ljeta ponosimo praizvedbom oratorija „Anno Domini 925. Kralj Tomislav“ skladatelja i pijanista Mateja Meštrovića, u izvedbi Orkestra i Zbora Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu ujedinenog s gostujućim zborom iz Sjedinjenih Američkih Država, pod dirigentskom palicom Jonathana Griffitha, dirigenta koncertne dvorane Carnegie Hall u New Yorku. Oratorij je oduševio publiku na zatvaranju prestižnoga domovinskog Zagreb Classic festivala. Djelo psano na hrvatskom i latinskom jeziku, čiji se autorski dijelovi isprepliću s liturgijskim tekstovima tj. gregorijanskim koralima kao što su Pater Noster, Dies Irae, Te Deum i Gloria – predstavlja glazbeno-scenski spektakl za svaku dušu. Uz pijanista i skladatelja Mateja Meštrovića kao autora libreta i glazbe, glavni urednik Večernjeg lista Dražen Klarić autor je narativnih dijelova koje je publika imala priliku čuti u izvedbi jednog od najuglednijih hrvatskih glumaca Dragana Despota. Ovaj glazbeni spektakl tek je jedan u nizu događaja kojim se obilježavaju važni trenutci u povijesti hrvatskog naroda – točnije, spomen prvoga hrvatskog kralja Tomislava u pismu pape Ivana X. kojim je 925. godine sazvan Prvi splitski crkveni sabor – čime je Vatikan službeno priznao Hrvatsku kao samostalno kraljevstvo, što je imalo ključnu ulogu u oblikovanju hrvatskoga nacionalnog identiteta i suverenosti.

Laureati prestižne domovinske 66. Nagrade *Vladimir Nazor*

Među zaslužnim pojedincima iz područja kulture koji su obilježili proteklu godinu neupitno treba izdvojiti dobitnike Nagrade „Vladimir Nazor“. Riječ je o najvećoj državnoj nagradi koja se od 1959. godine dodjeljuje kao priznanje najboljim umjetničkim ostvarenjima u području književnosti, glazbe, filma, kazališta, likovnih i primijenjenih umjetnosti te arhitekture i urbanizma. Nagrada nosi ime jednog od velikana hrvatske kulture – pisca Vladimira Nazora, koji odjekuje kao simbol kulturne baštine i nacionalnoga identiteta. U području književnosti nagradu za životno djelo dobio je jedan od najčitanijih hrvatskih prozaika, filmski i televizijski scenarist, akademik Goran Tribuson, a godišnja nagrada dodijeljena je Franji Nagulovu za knjigu poezije „Krvava knjiga“. Za područje glazbe nagradu za životno djelo dobio je gitarist i glazbeni pedagog Darko Petrinjak, a godišnju nagradu za dirigentsko i skladateljsko djelovanje Ivan Josip Skender. Nagradu za životno djelo u području filma dobio je redatelj Zrinko Ogresta, a godišnja nagrada pripala je redatelju Nebojši Slijepčeviću za međunarodno nagrađivani film „Čovjek koji nije mogao šutjeti“. Suvremenom književnom i likovnom umjetniku Vladi Marteku Nagrada „Vladimir Nazor“ za životno djelo dodijeljena je za područje likovne i primijenjene umjetnosti, a godišnju nagradu za isto područje dobila je slikarica Dubravka Rakoci

Slika 2. Istaknuti umjetnici i kulturni djelatnici – dobitnici ovogodišnje Nagrade „Vladimir Nazor“. Foto HINA

za izložbu „Kruženje“ u Galeriji Galženica u Velikoj Gorici. Kazališni redatelj Paolo Magelli nagrađen je za životno djelo u području kazališne umjetnosti, a godišnja nagrada dodijeljena je genijalnoj glumici Zrinki Cvitešić za ulogu *Jele* u predstavi „Ekvinocijo“ Ive Vojnovića, premijerno izvedenoj na Dubrovačkim ljetnim igrama. Ta uloga utjelovljuje najpotresnije ženske emocije vezane uz rane prošlostoljetne iseljeničke odlaske naših mladića u Ameriku. Arhitekt Veljko Oluić dobio je nagradu za životno djelo za područje arhitekture i urbanizma, a Marin Mikelić i Tomislav Vreš godišnju nagradu za proizvodno-poslovnu zgradu *Dubrovčan* u Velikom Trgovišću.

Čestitavši u ime Ministarstva kulture i medija svim dobitnicima, onima koji su nagrađeni za cjeloživotni doprinos umjetnosti kao i onima koji su u protekloj godini ostvarili nagrađeno djelo, ministrica Obuljen Koržinek istaknula je kako Nagrada „Vladimir Nazor“ nikada nije samo formalno priznanje, već izraz poštovanja prema onima koji su svojim radom pridonijeli temeljnim estetskim vrijednostima – oblikovanju naše kulturne samosvijesti. „U nizu desetljeća, tijekom turbulentnih društvenih razdoblja i promjene vrijednosnih sustava, ova je nagrada evo punih 66 godina zadržala vjerodostojnost upravo zahvaljujući tomu što je znala prepoznati ono što nadilazi vremenska i prostorna ograničenja – umjetničku autentičnost, predanost, hrabrost i originalnost izraza“, naglasila je ministrica prigodom uručjenja nagrada laureatima u Zagrebu, 17. lipnja 2025. godine. Podsjetila je kako umjetnost nije samo estetski doživljaj, nego i temeljni etički i vrijednosni orijentir ljudskog djelovanja u svijetu – ona ima snagu povezivanja, propitivanja, iscjeljivanja te dodala da u vremenu globalnih izazova, ubrzanih promjena i sveprisutnih digitalnih komunikacija umjetnici i umjetnice svojim senzibilitetom i vizijom otvaraju nove horizonte razumijevanja i zajedništva.

Nagrada „Iso Velikanović“ istaknutim prevoditeljima

Kako hrvatska dijaspora živi u više od četrdeset zemalja svijeta u kojima se govori više desetaka različitih jezika, pozornost nam je također privukla svečanost dodjele državne Nagrade „Iso Velikanović“ za proteklu godinu. Riječ je o najvećem priznanju za književnopravodilački rad u Republici Hrvatskoj, koje je za životno djelo dodijeljeno akademiku Mislavu Ježiću, jednom od najboljih hrvatskih prevoditelja koji je na hrvatski jezik preveo neka od ključnih vjerskih i filozofskih djela čovječanstva. Među brojnim njegovim prijevodima sa starogrčkoga, staroperzijskoga i srednjoindijskoga, to jest prakrta i sanskrta, posebnu važnost imaju njegovi prijevodi nekih od središnjih djela indijske civilizacije, čime ih je učinio dostupnima i na hrvatskome jeziku. Godišnja Nagrada „Iso Velikanović“ za najbolji književni prijevod uručena je Lei Kovács za prijevod francuskoga romana „Dobrosvite“ autora Jonathana Littella koji je objavila nakladnička kuća *Fraktura*, čiji nakladni program donosi i niz važnih iseljeničkih pisaca i prevoditelja poput Alide Bremer s njemačkom adresom.

Dragulj izvedbenih umjetnosti

Među ključnim kulturnim događajima godine neosporno je i nova scena HNK2 u Zagrebu. Naime, Hrvatsko narodno kazalište je 3. studenoga svečano otvorilo novu suvremenu kazališnu pozornicu HNK2 u zagrebačkoj Ulici Božidara Adžije 7a, spektakularnim programskim kolažem koji je označio povijesni trenutak za hrvatsku kulturu. Nakon više od sedamdeset godina iščekivanja prikladne lokacije i mogućnosti izgradnje druge polivalentne scene, HNK2 postao je stvarnost – prostor koji ujedinjuje tradiciju, inovaciju i viziju budućnosti hrvatskoga glumišta. Nova scena predstavlja jedan od najvažnijih infrastrukturnih i umjetničkih iskoraka u novijoj kulturnoj povijesti, simbolizirajući dolazeće etape u životu nacionalnog kazališta Z generacije, u godini kada HNK u Zagrebu slavi 130. obljetnicu otvorenja svoje povijesne zgrade. Riječju, HNK2 strateški je projekt nacionalnog značenja i jedno od najvećih ulaganja u kulturni sektor u posljednjih nekoliko desetljeća, s ukupnom vrijednošću investicije od 45 milijuna eura, koju su zajednički realizirali Ministarstvo kulture i medija te Vlada Republike Hrvatske, uz udio iz FSEU-a. Realizacija HNK2 čin je ponosa za cijelu hrvatsku kulturu, čarobno prizorište koje će omogućiti suvremene produkcije, raznorodne inovativne umjetničke izazove i još sugestibilniji živi kontakt s publikom. Sažeto, pozornica HNK2 povezuje kazališnu umjetnost i novu tehnologiju čineći je jednom od najmodernijih kazališnih polivalentnih scena u ovom dijelu Europe. Posebnost projekta jest i njegova povezanost s radionicama i tehničkim pogonom HNK, zahvaljujući čemu se prvi put u povijesti središnjega nacionalnog kazališta cijeli proces stvaranja predstave, od ideje do izvedbe, događa u jedinstvenome, funkcionalnome i arhitektonski lijepome prostoru.

„Drago mi je što smo otvorili novu scenu HNK2, koja će biti dom Drame, Opere i Baleta, te evocirati slavnu prošlost hrvatskih umjetnika, kulture, jezika i identiteta. Ovaj projekt vrijedan je 45 milijuna eura, a realiziran je iz *pepela potresa* u sklopu velikog procesa obnove kulturnih, sakralnih, znanstvenih, obrazovnih i zdravstvenih objekata u Zagrebu. Nova scena HNK označava prekretnicu za sve one koji su je godinama, čak desetljećima, sanjali, a za nas je to bila prigoda da Zagrebu osiguramo novi veliki, obnovljeni kulturni objekt. Želim puno uspjeha umjetnicima i siguran sam kako će publika rado dolaziti u HNK2“, rekao je prigodom svečanog otvorenja nove scene predsjednik Vlade Republike Hrvatske mr. sc. Andrej Plenković.

Hrvatska glazbena dijaspora u bavorskoj prijestolnici¹

Hrvatska glazbena dijaspora, prema ocjeni naše renomirane muzikologinje Jane Haluze objavljenoj u Vijencu, osobito je jaka u Njemačkoj, zemlji s najvećim brojem orkestarsa i kazališta. Uspjeh naše glazbene dijaspore posebno je vidljiv u Münchenu, gdje je proteklo desetljeće kao uspješan koncertni i operni dirigent djelovao Ivan Repušić (koji karijeru odnedavno nastavlja u Berlinskoj operi). Otkako je postao šef-dirigent

¹ Tekst u cijelosti preuzet iz Vijenca autorice Jane Haluze... (<https://www.matica.hr/vijenc/nac/818%20-%20820/hrvatska-glazbena-sila-u-munchenu-38364/>).

Slika 3. Dirigent Ivan Repušić izvrsno surađuje s glazbenicima u domovini, a najljepši primjer te suradnje su jubilarne 65. Glazbene večeri u sv. Donatu. Foto: HINA / MKM RH

Minhenskoga radijskog orkestra, njegova misija bila je predstaviti zahtjevnoj minhenskoj publici remek-djela hrvatske glazbe. Kako je riječ o ansamblu koji djeluje u sklopu Bavorskog radija (BR), svaki njegov koncert snima se i/ili izravno prenosi u radijski eter, a često se i pohranjuje na albumu etikete *BR-Klassik*. Tako je 2019. ostvario koncertnu izvedbu Gotovčeva *Ere s onoga svijeta*, godinu kasnije Kuljerićev *Hrvatski glagoljaški rekviјem*, što je u protekloj sezoni kulminiralo dvama projektima u Prinzregententheateru: koncertnom izvedbom opere *Judita* Frane Paraća u prosincu, te izvedbom *Hrvatske mise* Borisa Papandopula u veljači, uz još jednu Paraćevu skladbu, *Dona nobis pacem*, te sudjelovanjem vodećega njemačkoga glumca hrvatskih korijena Miroslava Nemeca u čitanju hrvatske poezije.

Nemjerljiv je Repušićev doprinos predstavljanju hrvatske glazbe u inozemstvu; svaka od izvedbi popraćena je radijskim emisijama, predstavljanjima, razgovorima i objašnjenjima u sklopu šireg konteksta hrvatske kulture. Često u izvedbama sudjeluju i njemački pjevači, poput Zbora Bavorskoga radija, učeći pritom izgovor hrvatskoga jezika. Repušićeve dragocjene ideje ne bi bile moguće da ih svesrdno, financijski i moralno ne podržava Vlada RH zalaganjem generalnoga konzula u Münchenu Vladimira Duvnjaka. Njegov koncept stvaranja identiteta hrvatske kulture njezinom najkvalitetnijom klasičnom glazbom vrijedan je pohvale i dobar primjer za naše druge veleposlaničke i konzularne misije u svijetu. Duvnjak koristi svaku prigodu da Hrvatsku predstavi u najljepšem svjetlu, pa je tako još svima u sjećanju svečani koncert u prestižnoj dvorani *Herkules* u palači Residenz, kada su s ciljem prikupljanja novca za pomoć Ukrajini nastupili Zbor HRT-a i

Minhenski radijski orkestar uz vokalne soliste i Repušića u čast triju okruglih obljetnica: *30 godina od njemačkog priznanja Republike Hrvatske*, *50 godina Stalne komisije Hrvatska – Bavarska* i *30 godina Hrvatske turističke zajednice* u Münchenu. Program koncerta uravnoteženo se kretao između hrvatskih i njemačkih remek-djela, pri čemu su hrvatski interpreti pjevali njemačku glazbu i obrnuto. Na prošlom *Oktoburfestu* prodefilirala je u svečanoj povorci gradom i povorka *Sinjskih alkara*, uz veliku senzaciju i zanimanje međunarodne publike. Sprega Repušića i Duvnjaka iznjedrila je platformu kojom su Hrvati, najbrojnija nacionalna manjina u Bavarskoj, stekli novi ugled u prijateljskoj zemlji.

Pred kraj mandata u Münchenu Repušić je nanizao uspješne nastupe i u Bavarskoj državnoj operi gdje je 2022. debitirao dirigirajući Verdijevim *Krabuljnim plesom*, otvorivši sezonu kasnije gala-koncertom *Opera za sve* i vrativši se ovoga svibnja pred pult te *A-operne kuće* u Verdijevu *Don Carlosu* kao adekvatna zamjena Zubinu Mehti, uz svjetske pjevačke zvijezde poput baritona Erwina Schrotta i Georgea Peteana. Sve to puno znači u zajednici čija je glazbena scena važan dio svakodnevnog života, na području gdje i mi imamo što pokazati.

Dobar primjer važnosti glazbe u minhenskome životu dogodio se krajem lipnja u golemoj crkvi sv. Mihaela, gdje se inače vode mise na hrvatskome jeziku: minhenski kardinal Reinhard Marx predvodio je svečanu misu u čast otvorenja *150. Opernog festivala* uz sudjelovanje ansambla Bavarske državne opere koji je na koru crkve pod vodstvom umjetničkog voditelja, generalnoga glazbenog ravnatelja Vladimira Jurrowskog, izvodio stavke Mozartove Krunidbene mise. Ta je nedjelja bila radna i za hrvatskoga bas-baritona Matiju Meića koji je u predivnoj akustici staroga drvenog kazališta Künstlerhaus uz suprugu, mezzosopranisticu Martinu Meneghini, otpjevao recital Brahmsovih i Wagnerovih solo-pjesama na koncertu *Ljubiti, tugovati, živjeti* za Wagnerovo društvo koje ih je nekoć stipendiralo. Na predstavi u matičnoj opernoj kući Gärtnerplatztheateru 24. lipnja taj vrsni umjetnik ostvario je izvanrednu kreaciju *Scarpije* u Puccinijevoj *Tosci* pod vodstvom Michaela Balkea te u impresivnoj režiji, scenografiji, kostimografiji i svjetlosnim efektima koje potpisuje svestrani talijanski umjetnik Stefano Poda. U istoj kući na stalnom je angažmanu i hrvatski tenor Matteo Ivan Rašić, a donedavno je bio i dirigent Darijan Ivezić. S nestrpljenjem iščekujemo daljnje uspjehe hrvatske glazbe i glazbenika u Münchenu.

Spomenik u Ženevi vizionaru svjetskog zdravstva Andriji Štamparu

Zanimljivo, u Ženevi je postavljen spomenik vizionaru svjetskog zdravstva našem Andriji Štamparu u obliku skulpture „Oblik prostora“ genija hrvatske likovne umjetnosti Ivana Kožarića, 23. svibnja 2025. godine. Naime, uoči sjednice 78. skupštine Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), na kojoj se razgovaralo o rješavanju globalnih zdravstvenih problema, predsjednik Vlade RH Andrej Plenković otkrio je spomenik Andriji Štamparu, velikanu svjetskog zdravstva, jednom od utemeljitelja WHO-a i prvom predsjedniku Svjetske zdravstvene skupštine,

Slika 4. Ženeva. Spomenik utemeljitelju i prvom predsjedniku Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) Hrvatu Andriji Štamparu u obliku skulpture „Oblik prostora“ velikana hrvatske likovne umjetnosti Ivana Kožarića. Foto: EPA / HINA / Vlada RH

čiji rad i nasljeđe i danas nadahnjuju zdravstvene djelatnike i zdravstvene politike diljem svijeta. Iznimna međunarodna vrijednost dugogodišnjeg djelovanja Andrije Štampara dokazana je i nedavnim velikim priznanjem, uvrštenjem *Dnevnika Andrije Štampara* (1931. – 1938.), koji se čuva u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu, u registar UNESCO-ova programa *Pamćenje svijeta*. Andrija Štampar (1888. – 1958.) bio je hrvatski liječnik međunarodnoga ugleda, pionir u području javnog zdravstva i socijalne medicine koji je prije gotovo 100 godina inaugurirao koncept univerzalno dostupne i besplatne javne zdravstvene skrbi te isticao važnost zajedničkog rada medicinskih stručnjaka i države u borbi protiv bolesti i bijede te u poboljšanju životnih uvjeta najugroženijih slojeva društva. Bio je jedan od osnivača Svjetske zdravstvene organizacije koji je od 1946. godine predsjedao njezinom Privremenom komisijom sve do službenog utemeljenja 1948. godine, a kao zdravstveni stručnjak Zdravstvene organizacije Lige naroda i Rockefellerove zaklade radio je na promicanju i organizaciju javnog zdravstva u različitim dijelovima svijeta (Europa, SAD, Kanada, Rusija, Daleki istok, posebno Kina). Pred sjedištem Svjetske zdravstvene organizacije u Ženevi, donacija Vlade i Zaklade „Ivan Kožarić“ – spomenik Andriji Štamparu kao trajan simbol predanosti Hrvatske načelima globalnog zdravlja i solidarnosti, ostat će tako skulptura „Oblik prostora“, jednog od najvećih hrvatskih likovnih umjetnika europske slave Ivana Kožarića. Riječ je o djelu nastalom 1965. godine u istoimenome ciklusu kojim je taj vječiti mladić, duhovit i nepredvidiv, zaigrano i slobodno istraživao materijalizaciju zraka ili praznog prostora.

Filmska ostvarenja s iseljeničkom tematikom i filantropija hrvatskih poduzetnika

U povodu *Svjetskoga dana audiovizualne baštine / World Day for Audiovisual Heritage* (WDAVH), koji se na inicijativu UNESCO-a tradicionalno obilježava 27. listopada, ove sezone uočili smo hvalevrijedan napor istarske udruge ArtRencontre bračnoga para poduzetnikā Tamare i Kristijana Floričića, koja s velikim entuzijazmom predstavlja zanemarene umjetnine hrvatskoga slikara i kipara međunarodnoga ugleda s polustoljetnom pariškom adresom – Slavka Kopača (Vinkovci, 21. VIII. 1913. – Pariz, 23. XI. 1995.). Tekuća 2025. istodobno je i posebna godina jer audiovizualni arhivi diljem planeta obilježavaju 20. obljetnicu povelje WDAVH-a o jačanju svijesti o važnosti audiovizualne i filmske baštine, čija multimedijska građa doista otvara prozor u svijet nevjerojatno jedinstvenih priča. Te priče generacijama otkrivaju domišljatost ljudskoga duha koji izranja iz raznolikosti kulturā, potičući bujnu inspiraciju.

Hrvatska kulturna povijest na globalnoj razini, obilježena iseljeničkim sudbinama, takvu inspirativnu audiovizualnu priču ljetos je dobila na *Pula Film Festivalu* i to na premijeri dvosatnoga dokumentarnog filma o hrvatsko-francuskome umjetniku pod nazivom „Slavko Kopač: Barbarska profinjenost“, snimljenom u produkciji udruge ArtRencontre. Režiju filma potpisuje Dražen Majić, a scenarij Maja Ivić. Film prati slikarev dinamičan životni put, od rodnih Vinkovaca preko Zagreba i Firence, pa sve do Pariza, gdje je postao blizak suradnik Andréa Bretona i Jeana Dubuffeta. Posebna vrijednost filma je što o umjetniku govori čak 21 stručnjak, među kojima su, uz ostale, Annie Le Brun, Michel Thévoz, Lucienne Peiry, Pauline Goutain, Fabrice Flahutez, Roberta Trapani, Pietro Nocita te s hrvatske strane novinar i diplomat Mirko Galić, slikar Tomislav Buntak, kustos Željko Marcuiš, uz Kopačeva prijatelja iz djetinjstva Dražena Švagelja. Okupiti tako velik broj relevantnih sugovornika koji žive u više država u jednome filmu vrlo je zahtjevno, osobito što su umjetniku Kopaču i sin i supruga ranije preminuli. No, srećom, na aukciji u Drouotu (2017.) supružnici filantropskoga žara Floričić otkupljuju nasljeđe inovativnoga Slavonca s ateljeom i umjetninama – pa priča ide dalje u osvajanje zaslužene umjetničke pozicije Slavka Kopača.

Tako je u Firenci od 12. rujna do 13. studenoga u Akademiji likovnih umjetnosti (Accademia delle Arti del Disegno) bila prikazana velika retrospektivna izložba posvećena Kopaču pod naslovom „Slavko Kopač. Skriveno blago. Informalna umjetnost, nadrealizam, art brut“. Izložba se održava u organizaciji istarske udruge ArtRencontre i firentinske Akademije, uz pokroviteljstvo Ministarstva kulture i medija RH, Regije Toskana i Grada Firence. Prva retrospektivna Kopačeva izložba u Italiji, osamdeset godina nakon njegove prve izložbe u Firenci (1945.), postavljena je oko dva dominantna razdoblja Kopačeva stvaralaštva, firentinskoga i pariškoga, a čini je više od stotinu njegovih remek-djela, kao i arhivska građa te djela drugih umjetnika koji su utjecali na njegov umjetnički razvoj, čime su kustosi Roberta Trapani i Pietro Nocita ponudili jedinstvenu priliku za novo vrednovanje umjetničkoga opusa Slavka Kopača i to u vrhunskim galerijskim uvjetima talijanske Akademije s polutisućljetnom tradicijom.

Slavko je u Firenci boravio od 1943. do 1948., a upravo je firentinska Akademija značajno utjecala na njegov daljnji umjetnički razvoj. Predsjednica Akademije Cristina Acidini istaknula je kako Akademija s posebnim zadovoljstvom ugošćuje izložbu ovoga hrvatskog umjetnika s izrazitim inovativnim nadahnućima, koji zaslužuje da ga se pamti u gradu gdje je „doživio svoje umjetničko oslobođenje“. Izložbu je otvorio hrvatski veleposlanik u Talijanskoj Republici Jasen Mesić, posebno naglasivši potporu Ministarstva kulture i medija izložbi koja briše prašinu zaborava s umjetničkog djelovanja ovoga našeg Parižanina, a otkriva još jednu kulturnu poveznicu Hrvatske i Italije. Veleposlanik Mesić zahvalio je udruzi ArtRencontre, odnosno Tamari i Kristijanu Floričiću na uzornome kolekcionarskom angažmanu kojim promiču umjetničku baštinu ovoga velikoga hrvatskog umjetnika.

Uz izložbu, ljubitelji umjetnosti u toj najstarijoj Akademiji na svijetu 17. listopada dočekala je poslastica – studijski dan posvećen Kopaču kao ključnoj figuri na raskrižju europskoga nadrealizma, informela i art bruta. Svestrani umjetnik Slavko Kopač, nakon 47 godina stvaralaštva u Parizu gdje je bio suosnivač Compagnie de l'Art Brut (Grupe Art bruta), preminuo je u krugu svoje obitelji u francuskoj prijestolnici u 82. godini života prije točno trideset godina. Domovinu je za života često posjećivao, njegujući kulturne veze između Lijepe Naše, Italije i Francuske.

Tri prekogranična pothvata umjetničke provenijencije od Amerike preko Europe do Australije i nagrada „Didovo oko“

Iz ovogodišnjih prekograničnih kulturnih veza izdvajamo tri zadivljujuća primjera dobre prakse.

Zanimljiv razvojni potencijal ima *Međunarodni hrvatski filmski festival* (CIFF), koji je u Šibeniku utemeljila američka glumica i producentica dalmatinskih korijena Ella Mische, čiji festivalski pothvat spaja neke od najboljih svjetskih filmskih dostignuća s publikom njezine mediteranske djedovine, a s druge strane umrežava brojne tržišne zahtjeve producenata hit televizijskih serija, koji sve više žele snimati u RH – od Dubrovnika do Vukovara, zahvaljujući uspjehu koji su postigle *Igre prijestolja*, *Robin Hood* ili pak *Ratovi zvijezda*. Umjetnica Mische uočila je prazninu u filmskoj distribuciji u srednjoj Europi pa su njezini potezi u otvaranju poslovnih prilika nezavisnome filmskom tržištu vrlo atraktivni! Naša diplomacija odmah joj je pružila potporu kao i *Hrvatska turistička zajednica*, te bivša američka veleposlanica u RH Nathalie Rayes, koja je za to u Šibeniku primila priznanje. Uz četverodnevni festival s 40 filmova s raznih meridijana u Krešimirovu gradu održana je i konferencija pod nazivom „Demistifikacija međunarodne distribucije“, dok su zadnjeg dana uručene nagrade filmašima. Najboljim filmom na CIFF-u proglašen je dokumentarac o Dalaj Lami, čiji je producent Richard Gere. Nagradu CIFF-a *Didovo oko* za najbolji scenarij osvojio je film „Samoća“ Sišćanina s američkom adresom Bobbyja Grubića i slavnoga dramatičara Mire Gavrana. Uz agilnu Renee Pea, hrvatsku generalnu konzulicu u

Los Angelesu, šibenskome festivalu podršku su dali svojim poslovnim angažmanom i brojni uspješni američki Hrvati poput poduzetnika Tonyja Keruma iz *Tony's Food Servicea*, jedne od vrsnih tamošnjih tvrtki za *catering* na filmskim snimanjima. Naša Amerikanka Ella Mische ima ozbiljnu namjeru Šibenik pridružiti listi globalno priznatih destinacija filmskih festivala.

U Novome Marofu, gradiću u srcu Varaždinske županije, afirmira se, kao drugi primjer, ljetna *Hrvatska operna akademija*, zahvaljujući umjetniku Davidu Oštrelu, pjevaču prestižne Berlinske državne opere, koji je u rodnome gradu ponovno okupio polaznike iz 20 zemalja svijeta. *Hrvatska operna akademija* više je od umjetničkoga projekta, to je most između svjetske glazbene scene i lokalne zajednice. I kao treće važno postignuće jednog našijenca, ponosni smo na uspjeh australsko-hrvatskoga slikara Charlesa Billicha, koji je ljetos u Parizu u UNESCO-u odlikovan na proslavi 30. obljetnice Osnivačke povelje *Olymp'Artsa* za cjeloživotnu posvećenost globalnoj kulturi putem *Olimpijskih igara*.

Odlikovani kanadski promicatelji hrvatskih kulturnih i gospodarskih vrijednosti

Od mnoštva kulturnih događaja koji su obilježili hrvatsku dijasporu najlakše se odlučiti za pojedince koji su primili hrvatska državna odličja u Kanadi, gdje naše veleposlanstvo i njihovi vrijedni djelatnici, uz bogate diplomatske aktivnosti, rade iznimno vrijedan kulturni napor poput spomenutog Duvnjaka iz Münchena. Tako je veleposlanik Republike Hrvatske u Kanadi, Vice Skračić, u svojstvu izaslanika predsjednika Republike Hrvatske Zorana Milanovića, uručio proljetos (2. V. 2025.) Bobu Bratini, bivšemu kanadskome parlamentarcu i istaknutome članu hrvatske za-

jednice u Kanadi, odlikovanje Reda Ante Starčevića. Gospodin Bob Robert Bratina dao je značajan prinos afirmaciji hrvatskih vrijednosti s čelne pozicije Kanadsko-hrvatske međuparlamentarne skupine prijateljstva, nesebično radeći na jačanju kanadsko-hrvatskih odnosa, kao i promicanju hrvatske državnosti, identiteta i kulturne baštine u Kanadi. Tome je bio posvećen i dok je obnašao dužnost gradonačelnika Hamiltona, od 2010. do 2014. godine. Kako je istaknuo veleposlanik Skračić u svojem govoru, g. Bratina je tijekom svoje profesionalne i političke karijere, sve do nedavnog umirovljenja, ostao intenzivno uključen u kulturni i društveni život hrvatske zajednice u Hamiltonu, jedne od najstarijih u

Slika 5. Bob Robert Bratina i Vice Skračić.
Foto: MVEP

Kanadi. Kao kanadski državljanin druge generacije, s obiteljskim korijenima u Hrvatskoj, g. Bratina utjelovljuje vrijednosti, tradiciju i duh zajedništva kojim se ponašaju hrvatski iseljenici u Kanadi, kao uspješni i priznati integrirani članovi kanadskog društva, koje su pomogli izgraditi zajedno s drugima. Uručenje odlikovanja g. Bratini održano je u Burlingtonu, Ontario, u sklopu prestižne 21. godišnje svečanosti Kanadsko-hrvatske gospodarske komore, a u povodu dodjela nagrada za izvrsnost (*Business Excellence Awards*). Riječ je o događaju koji je postao jedan od glavnih skupova hrvatske zajednice u Kanadi, okupljajući svake godine stotine članova i drugih uzvanika iz poslovnih, javnih i političkih krugova kojima ovom prilikom iskazujemo zahvalnost što afirmiraju hrvatsko ime u toj razvijenoj zemlji velikoga međunarodnog ugleda. Osim dodjele priznanja za postignuća za poslovne i profesionalne uspjehe, poduzetništvo i inovacije, Komorine nagrade za izvrsnost također su dodijeljene i pojedincima za izniman doprinos zajednici, a posebnu vrijednost za vitalnost zajednice imaju i školarine koje Komora svake godine dodjeljuje studentima i mladim istraživačima.

Prethodno je veleposlanik Republike Hrvatske u Kanadi, Nj. E. Vice Skračić, zajedno s generalnim konzulom RH u Mississaugi Antom Jovićem, bio u službenom posjetu provinciji Saskatchewan (6. – 9. IV. 2025.). Središnji događaj u sklopu susreta s hrvatskom zajednicom bila je dodjela odlikovanja Reda Ante Starčevića gospođi Lynne Yelich, koji je u Saskatoonu uručio veleposlanik Skračić kao izaslanik predsjednika Republike Hrvatske Zorana Milanovića.

Gospođa Lynne Yelich prva je osoba hrvatskog podrijetla na dužnosti ministra u federalnoj vladi Kanade i ujedno članica Kabineta vlade. Obnašala je dužnost državne ministrice za vanjske i konzularne poslove (2013. – 2015.), te državne ministrice za gospodarsku raznolikost Zapadne Kanade (2008. – 2013.), a prije toga bila je parlamentarna tajnica za ljudske resurse i socijalni razvitak (2006. – 2008.). Zastupnica u federalnom Parlamentu od 2000., gđa Yelich bila je iznimno angažirana u promicanju bilateralnih odnosa Hrvatske i Kanade na svim razinama. I nakon povlačenja iz političkog života, gđa Yelich ostala je posvećena inicijativama koje čuvaju i promiču hrvatski identitet i baštinu u sklopu zajednice u Kanadi, kao i njegovanju odnosa s domovinom. Dodjela odlikovanja održana je u sklopu svečanog događaja u organizaciji Hrvatskoga kulturnog kluba Saskatoon, čiji su članovi također organizirali posjet i druženje sa širom zajednicom u povijesnome naselju Kenaston, gdje su se naselile prve hrvatske obitelji prije više od stoljeća. Prigodom posjeta održan je niz sastanaka

Slika 6. Lynne Yelich i Vice Skračić.
Foto: MVEP

s predstavnicima provincijskih vlasti u Regini, uključujući provincijsku guvernerku gđu Bernadette McIntyre, te predsjednika Zakonodavne skupštine g. Todda Goudyja, a tom prigodom hrvatsko izaslanstvo je formalno predstavljeno i u Zakonodavnoj skupštini Saskatchewan na početku njezina zasjedanja, uz prigodne riječi nadležnih ministara. U Saskatoonu je održan sastanak s gradonačelnicom Cynthiom Block radi predstavljanja Hrvatske i hrvatskog naslijeđa u okolici Saskatoona. Sastanci posvećeni predstavljanju recentnoga gospodarskog profila Hrvatske održani su s ministrom za međunarodnu trgovinu i razvoj izvoza Saskatchewan, g. Warrenom Kaedingom, zamjenikom ministra za resurse i energetiku g. Blairom Wagarom, te s provincijskom tajnicom gđom Jamie Martens. S obzirom na središnju važnost rudarske industrije i energetike za gospodarstvo Saskatchewan, cilj je bio predstaviti Hrvatsku kao regionalno energetska i infrastrukturno čvorište, te inovativna tehnološka rješenja i to posebice za rudarsku industriju, koja Hrvatsku čine zanimljivim i pouzdanim partnerom u kontekstu inicijativa za diverzifikaciju trgovinskih pravaca i partnera. Veleposlanik je također održao sastanke s poslovnim sektorom u Saskatoonu i Regini, a na poziv predsjednice Gospodarske komore Saskatchewan, Prabhe Ramaswamy, hrvatsko izaslanstvo pridružilo se konferenciji *Food, Fuel & Fertilizer Global Summit*, što je bila prigoda za daljnje susrete s predstavnicima sektora prirodnih resursa. U cilju promicanja vidljivosti hrvatskog naslijeđa i poduzetništva, u Saskatoonu je također organiziran posjet uglednoj strojarскоj tvrtki manje veličine *Croatia Industries* koju je osnovao hrvatski iseljenik, a koja i nakon njegova umirovljenja posluje pod izvornim imenom koje je postalo sinonim za kvalitetu i pouzdanost. Također je organiziran posjet Sveučilištu Saskatchewan te održan sastanak s potpredsjednikom za istraživanja, dr. sc. Baljitom Singhom, što je bila prigoda za osvrnuti se na mogući nastavak suradnje s hrvatskim institucijama. U sklopu posjeta veleposlanik je održao i predavanje za predstavnike nekoliko fakulteta, predstavljajući Hrvatsku pod naslovom „Partner za prosperitet“, s naglaskom na hrvatska inovacijska postignuća i potencijal za znanstveno-istraživačku suradnju. (*Izvor: Veleposlanstvo RH u Kanadi*)

Dani hrvatske baštine diljem Kanade

Kanadska provincija Alberta ovoga je proljeća proglasila 30. svibnja *Danom hrvatske baštine*, prepoznajući vrijedni doprinos koji su hrvatski iseljenici utkali u kulturu, gospodarstvo i društvo toga dijela Kanade. Ovu simboličnu odluku, koja je poseban izraz poštovanja svim kanadskim Hrvatima, proglasila je 15. svibnja 2025. ministrica umjetnosti, kulture i položaja žena Tanya Fir, u skladu sa Zakonom o posebnim danima, na poticaj čelnštva hrvatske zajednice u Calgaryju i Veleposlanstva Republike Hrvatske u Kanadi, uz potporu niza hrvatskih udruženja u Alberti. Alberta se time pridružila provinciji Ontario koji je prošle godine također službeno proglasio 30. svibnja *Danom hrvatske baštine*. Veleposlanik Republike Hrvatske u Kanadi, Vice Skračić, pridružio se svečanoj proslavi u Hrvatskome kulturnom centru u Calgaryju 31. svibnja koji je okupio najširu zajednicu u obilježavanju ovoga iznimnog dana koji predstavlja simbol zajedništva, nacionalnoga ponosa i hrvatskoga identiteta u Kanadi. Čestitajući na proglašenju *Dana hrvatske baštine*, kao i Dan državnosti Republike

Slika 7. Sudionici Dana hrvatske baštine u Alberti. Foto: MVEP

Hrvatske, veleposlanik Skračić ujedno je prenio čestitke ministrice kulture i medija Republike Hrvatske dr. sc. Nine Obuljen Koržinek, ističući ponos što su hrvatske vrijednost, kultura, tradicija i duh zajedništva koji povezuje naraštaje hrvatskih iseljenika ostavili neizbrisiv trag u povijesti, društvu i kulturi Alberte. Proslava *Dana hrvatske baštine* također je prigoda za istaknuti trajne veze koje spajaju hrvatske zajednice diljem Kanade s Republikom Hrvatskom, čuvajući i jačajući hrvatski identitet i zajedništvo, u čemu Vlada Republike Hrvatske ostaje važnim partnerom uz svoje programe posvećene potpori hrvatskom iseljentištvu i promicanju hrvatske kulture u inozemstvu. (*Izvor: Veleposlanstvo RH u Kanadi*)

Ulaganja u kulturu povratnika iz Kanade

U rastućoj niši urbanoga turizma inventivan poslovni potez ostvario je povratnik i filantrop Damir Šlogar, otvorivši u Zagrebu Muzej povijesti videoigara i to u godini kada se naša selekcija od 12 proizvođača igara uspješno predstavila na EXPO-u u Osaki u sklopu ljetšnjega tematskog tjedna *Learning and Playing*.

Muzej povijesti videoigara, otvoren ovih dana u srcu Zagreba u Draškovićevoj 10, utemeljio je IT poduzetnik i povratnik iz kanadskoga Londona Damir Šlogar, koji je u globalnoj igračkoj industriji više od četiri desetljeća. Posrijedi je prvoklasna urbana atrakcija s jedinstvenim postavom u ovome dijelu Europe, a rezultat je Šlogarove privatne investicije vrijedne više od dva milijuna eura. Tako se na 800 četvornih metara na tri kata može uživati i razgledati raznovrsna interaktivna muzejska građa koja sadrži

više od 3000 izložaka iz svijeta videoigara, koje je taj rođeni Zagrepčanin skupljao od djetinjstva na dvama kontinentima. Ekskluzivni izložci zrcale tehnološki napredak čovječanstva s ključne vremenske okomice za tu specifičnu industriju od kasnih pedesetih do ranih dvijetisućitih, pokazujući kako su videoigre dio suvremene kulture i u kojoj su svoj obol dali i Hrvati. Primjerice, sam inicijator muzeja Damir Šlogar, čije su kreacije utkane u oko 150 naslova videoigara, svoj poslovni uspjeh u toj branši postigao je u Kanadi gdje je osnovao studio videoigara *Big Blue Bubble*, čija je najpopularnija igra bila *My Singing Monsters*, koja je privukla više od 100 milijuna igrača na 13 jezika diljem planeta.

Poduzetnik Šlogar vratio se s obitelji u mirniju europsku luku, nakon dva desetljeća prekoceanskih poslovnih izazova, isprva u Francusku da bi se zatim skrasio u Lijevoj Našoj. Svoj studio videoigara prodao je švedskoj kompaniji *Enad Global* 7 za 76 milijuna kanadskih dolara (2020.), nastavivši nakon toga karijeru drukčijeg tempa u Zagrebu, gdje ga pamtimo kao pionira emisija o videoigramima devedesetih na jednoj komercijalnoj televiziji.

Ovaj Šlogarov muzej ima cilj educirati, inspirirati i zabaviti posjetitelje tijekom uzbudljiva putovanja u povijest videoigara. Urbani turizam visokih standarda kao dio kulturnoga turizma, čini se, među prvima su u Lijevoj Našoj afirmirali upravo povratnici iz dijaspore kao dio neodoljive turističke ponude europskih i svjetskih prijestolnica pa stoga ne čudi interes i prepoznavanje potencijala ovoga turističkog kolača od strane pripadnika generacije Z, koja i u Hrvatskoj postaje sve vidljiviji pokretač promjena.

Među igračim draguljima Šlogarova muzeja su igre koje se mogu odigrati, uključujući *Space Invaders* (1978.), *Asteroids* (1979.) i *Pac-Mana* (1980.). Posjetitelje prema kronološkome redu nastanka privlači i jedna od najrjeđih igara koja se može sresti u ovakvim muzejima kao što je *Tennis for Two* (1958.), prve komercijalno dostupne videoigre *Computer Space* (1971.), prve kućne konzole za videoigre *Magnavox Odyssey* (1972.), prve komercijalno uspješne videoigre *Pong* (1972.) i raritetne ručne konzole za videoigre *Microvision* (1979.) i slično. Damirova zbirka može se pohvaliti i jednom od najopsežnijih kolekcija videoigara vodećih izdavača i franšiza kao što su *Elite* (*Firebird*), *Ultimate Play The Game*, *Diablo*, *Warcraft*, *Ever Quest*, *Strategic Simulations*, *Cinemaware*, *Bullfrog*, *Origin Systems*, *Lucas Arts* i mnogi drugi. Logično, posjetitelji u Damirovu muzeju mogu isprobati igre i na vrlo rijetkim konzolama kao što su, primjerice, *Atari Lynx*, *Nintendo Virtual Boy* ili pak *Vectrex*. Zagrebački Muzej povijesti videoigara može se pohvaliti i najvećim *Pac-Manom* na planetu, ali i najmanjim svjetskim *Tetrisom*. Uglavnom, videoigre – pokazuje se – bitan su dio urbane kulture i umjetnosti internetske epohe jer sintetiziraju danas i na mobilnim uređajima sliku, zvuk, riječ, pokret i ono što je najvažnije – personalnu interakciju.

Nakon burnog *američkog sna* u kanadskome Londonu pokraj Toronta, Šlogaru *hrvatski san* pri povratku nije donio žučni mir, već neočekivane ozbiljne zdravstvene teškoće pa je lani završio na liječenju zloćudne bolesti u zagrebačkoj Kliničkoj bolnici Dubrava. U zahvalu za izlječenje nakon višemjesečnoga boravka na Zavodu za

hematologiju, zdravstvenome osoblju donirao je uređaj vrijedan više od 130 tisuća eura. Riječ je o sekvenatoru nove generacije, koji će omogućiti uvođenje novih pretraga i još brže liječenje onkoloških pacijenata. Filantropski je to čin – vrijedan iskrenog poštovanja!

Posebno nam je drago da je Damirov muzej otvoren ovoga ljeta kada je Hrvatska uspješno predstavila domaću industriju videoigara na Svjetskoj izložbi *EXPO 2025* u Osaki. Tako je u Japanu *Hrvatski audiovizualni centar*, u suradnji s Ministarstvom vanjskih i europskih poslova RH, predvodio hrvatski tim kreativaca koji su nastupili u sklopu tematskog tjedna *Learning and Playing* od 17. do 28. srpnja 2025. godine. Uz projekt *Games Croatia*, koji okuplja *Klaster hrvatskih proizvođača videoigara*, *Reboot*, *Hrvatski eSport savez* i *Inkubator PISMO* iz Novske – Hrvatsku je zastupala selekcija od 12 videoigara u sklopu nacionalnoga paviljona s ekološkom i klimatskom pričom. Ovime se Hrvatska pridružuje vodećim zemljama poput Japana, Belgije, Australije i Ujedinjenog Kraljevstva u promoviranju svojih najpopularnijih videoigara.

Roman godine „Tako neka bude“ pisca Roberta Međurečana

Iz mnoštva književnih događaja izdvajamo samo jedan – pisca s braniteljskim iskustvom. U Zaboku je protekle jeseni uručena Nagrada „Ksaver Šandor Gjalski“, a dobitnik je pisac Robert Međurečan za roman „Tako neka bude“, u izdanju nakladničke kuće Sandorf. Odlučio je tako žiri u sastavu: Strahimir Primorac, Dunja Detoni Dujmić, Sofija Keča, Ingrid Lončar i Kristian Novak kao predsjednik žirija. Robert Međurečan rođen je 1969. godine u Zagrebu. Iza sebe ima objavljenih pet romana.

Slika 8. Laureat pisac Robert Međurečan i predsjednica DHK Hrvojka Mihanović. Foto HINA

Prvi roman „Prodajem odličja, prvi vlasnik“ objavljen je 2008. i odmah postao vrlo zapažen – prikazao je Domovinski rat i branitelje na drukčiji način od plošnih medijskih napisa. Te je godine roman bio nominiran u svim natječajima za roman godine. I njegovi sljedeći romani – „Kad jaganjci utihnu u Zdihovu“ (2011.), „Krletka za glinenog goluba“ (2019.) i „Domovina to go“ (2022.) redovito su uvrštavani među romane godine.

„Roman *Tako neka bude* – izabran između 74 pristigla na natječaj – na jedinstven način ujedinjuje vrhunski povijesni realizam i hrabar intelektualni izazov koji gađa izravno u suvremeni hrvatski kontekst. Roman vješto rekonstruira Galileju prvog stoljeća, jezik, običaje, političke sile i okrutnost rimskog okupatora opisuje dokumentarnom točnošću, ali pripovijest istodobno nosi napet trilerski tempo koji čitatelja drži u stalnom iščekivanju. Međurečan ne igra na sigurno, daje slobodnu reinterpretaciju konteksta Novog zavjeta, koja će zasigurno uznemiriti one koji polažu pravo na ekskluzivno tumačenje Kristova nauka. Roman raskrinkava kako političke i vjerske elite instrumentaliziraju mesijanske ideje, ali paralelno otvara i dublju, prijeko potrebnu refleksiju o onome što bi temelj kršćanstva trebao biti: upornost u ljubavi, oprost i dostojanstvenome odnosu prema drugome“, stoji u obrazloženju žirija. Nagrađeni pisac je sudionik Domovinskoga rata, iznimna osobnost koja svojom dobrotom zaslužuje veliku pozornost čitateljske publike.

Novi prijevod Biblije na hrvatski jezik

Događaj godine vrijedan iznimnog poštovanja je i predstavljanje novog prijevoda Biblije na hrvatski jezik, koje se dogodio 12. prosinca u Zagrebu. Dvadeset i tri prevoditelja, profesori Svetoga pisma s bogoslovnih fakulteta u Zagrebu, Splitu, Đakovu, Ri-

jeci i Sarajevu, zajedno s prevoditeljima drugih kršćanskih denominacija, utkali su u ovaj prijevod svoju molitvu, trud i znanje. Izdanje su nakon 20 godina rada zajednički objavili Hrvatsko biblijsko društvo iz Zagreba, splitska nakladna kuća Verbum i Naša ognjišta iz Tomislavgrada, a prijevod su uredili pokojni fra Božo Lujčić i profesor Mato Zovkić. Ovaj projekt, ostvaren u suradnji kršćanskih vjeroispovijedi, nosi i snažnu ekumensku dimenziju. Prema riječima uzoritoga Dražena Kutleše, nadbiskupa metropolita zagrebačkoga i predsjednika Hrvatske biskupske konferencije: „Hrvatska povijest koju tvori gotovo 1400 godina kršćanstva ne može se razumjeti bez Biblije. Biblija, prevedena i prepisivana, bila

Slika 9. Biblija (2025.). Izdanje su zajednički objavili Hrvatsko biblijsko društvo iz Zagreba, naklada Verbum iz Splita i Naša ognjišta iz Tomislavgrada. Foto: IKA

je čuvarica našega kulturnog, jezičnog, etničkog i etičnog identiteta kroz stoljeća. Od srednjovjekovnih prijepisa do velikih izdanja iz 20. stoljeća, prijevod biblijskih tekstova oblikovali su i hrvatski književni jezik. Mnogi naši standardizirani izrazi, metafore i etički obrasci neposredno su izvedeni iz Svetoga pisma, pa s pravom možemo reći da je Biblija majka naše pismenosti i naše duhovne baštine.“ Iz Proslova mons. Dražena Kutleše, nadbiskupa metropolita zagrebačkoga i predsjednika Hrvatske biskupske konferencije: „Ovim novim prijevodom Biblije nastojalo se pružiti tekst koji je vjeran izvorniku, a istovremeno pristupačan i razumljiv suvremenom čitatelju. Muškarcima i ženama našega vremena koji, suočeni s nesigurnostima i brzim promjenama sve više tragaju za duhovnošću i dubljim smislom života, ovaj prijevod može pomoći da uđu u dinamizam nepokolebljive i nepromjenjive Božje riječi, pružajući im sigurno utočište u svim životnim okolnostima.“

Dojmljivo vizualno oblikovanje korica stiliziranim granama masline predočava oko naslova prepoznatljiv hrvatski zemljopisni oblik, koji se proteže preko naslovnice i hrpta, simbolizirajući prevoditeljski tim iz svih krajeva Hrvatske, ujedinjen u ovom velikom vjerskom i kulturnom pothvatu.

Knjižnice u fokusu Matičina 30. Foruma hrvatske nacionalne manjine iz europskoga susjedstva

Nakon št je Mjesec hrvatske knjige u fokusu imao knjižnice – to se nastavilo i u ostalim državnim manifestacijama usredotočenim na kulturu čitanja. Međunarodni sajam knjiga 47. Interliber, na kojemu je u Zagrebu ove jeseni od 11. do 16. studenoga svoje novitete predstavilo oko 360 izlagača, potaknuo je tako u Lijepoj Našoj rekordan interes čitatelja za *svijet knjige*. Interliber uobičajeno bilježi stotine tisuća posjetitelja, među kojima su bile i pojedine učeničke ekskurzije iz hrvatske dijaspore. Na otvorenju te naše najznačajnije kulturne manifestacije predsjednik Vlade Republike Hrvatske Andrej Plenković istaknuo je kako taj zagrebački međunarodni sajam jača hrvatsko nakladništvo, knjigu, čitanje i znanje. Izrazio je radost što se u zajedničkoj misiji snažnije krenulo u promicanje čitanja i medijske pismenosti među mladima. Usredotočujući se na knjižno-nakladnički sektor, premijer je naglasio kako se ulaže više od 10 milijuna eura u sve segmente nakladništva u RH s ciljem promicanja svih profesija vezanih uz književno-umjetničko stvaralaštvo, uključujući i naslove vezane za hrvatsko iseljenništvo. Nakladnicima se osiguravaju sredstva za potporu izdanja vrijednih knjiga, oko 2 milijuna eura godišnje, a za oko 80 najkvalitetnijih nakladničkih portfelja koji krajem godine rezultiraju sa 600 kvalitetnih naslova, kao i sve većim brojem zvučnih knjiga koje su uključene u programe potpore. U suradnji s knjižnicama provodi se otkup knjiga koji omogućuje da najvrjednija djela dođu u knjižnice i tako budu dostupna širokoj čitateljskoj publici. Za to se izdvaja 5,3 milijuna eura i time se financira nabava više od 100 tisuća primjeraka knjiga, te se osiguravaju sredstva narodnim knjižnicama koje vlastitim radom bitno pridonose vidljivosti knjiga i promicanju čitanja.

Slika 10. Sudionici 30. Foruma hrvatske nacionalne manjine u organizaciji HMI-ja u društvu s ravnateljem HMI-ja mr. sc. Zdeslavom Milasom i izaslanikom predsjednika Vlade RH ministrom vanjskih i europskih poslova dr. sc. Gordanom Grlićem Radmanom. Foto: Jurica Galoić

Među knjigama koje tiskaju Hrvati izvan RH primijetili smo na Interliberu vrlo vrijedni knjižni niz etnoloških monografija o Hrvatima u Vojvodini kao što su sljedeće knjige: „Hrvati u Banatu: doseljavanje, tradicijska baština i identitet“ (2024.) i „Identitet srijemskih Hrvata kroz prizmu tradicijske baštine“ (2025.) Recentna etnološka i kulturnoantropološka istraživanja Hrvata u Vojvodini rezultirala su s reprezentativnim znanstvenim monografijama, koje je tiskao Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata u sunakladi s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu i *FF Pressom*. Knjige su, iz pera skupine vrsnih znanstvenika iz Hrvatske i Srbije te iz pera nadarenih studenata, a glavna urednica spomenutih knjiga je prof. dr. sc. Marijeta Rajković Iveta iz Zagreba. Ove kvalitetne etnološke studije opremljene su iscrpnim znanstvenim aparatom, uključujući pouzdane bibliografije, literaturu i izvore, te popis kazivača i odabranu fotografsku građu. Obradena je cjelokupna tradicijska kultura Hrvata u Vojvodini, koju pripadnici hrvatske zajednice višestoljetno brižno njeguju u svakodnevnom kulturnim i društvenim praksama diljem toga multikonfesionalnog i multietničkoga prostora. Kazivači iz svih hrvatskih zajednica u Vojvodini isticali su kulturne i društvene običaje i pobožnosti svoje sredine pa je riječ o i o knjigama za svaku obiteljsku knjižnicu, ali i javne knjižnice.

Knjižnice su najvitalniji centri kulture, posebno u manjim sredinama – kako u Republici Hrvatskoj tako i u europskom nam susjedstvu gdje u 12 okolnih zemalja višestoljetno žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine. Stoga je Vlada RH odlučila od sljedeće godine u narodnim knjižnicama pokrenuti nacionalni program razvoja čitanja i medijske pismenosti.

Na tom je tragu Hrvatska matica iseljenika u sklopu svoje dionice odlučila knjizi i knjižnicama te medijskoj pismenosti posvetiti svoj jubilarni godišnji stručni skup, 30. *Forum hrvatske nacionalne manjine* pod naslovom „Knjižnice i društvene mreže hrvatske nacionalne manjine u europskom susjedstvu“ koji je uspješno održan u Zagrebu 5. prosinca 2025. Propitivala se u krugu stručnjaka nova uloga knjižnica i čitalaštva u očuvanju i promicanju hrvatske kulture i jezika u višejezičnom okružju izvan domovine. Sudionici *Foruma* bili su predstavnici hrvatskih manjinskih zajednica, stručnjaci za kulturu i obrazovanje te predstavnici nadležnih institucija Republike Hrvatske, Ministarstva kulture i medija te Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH, uključujući vodeće ličnosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice – koje su predstavile bogate hrvatske digitalne repozitorije, dostupne jednim klikom miša na zaslonu naših mobilnih uređaja.

Posljednjih godina svjedočimo značajnim promjenama u načinima na koje ljudi – pogotovo učenici i studenti, konzumiraju pisani sadržaj, što se nadasve odražava među naraštajima koji odrastaju u digitalnom okružju. Generacija Z prva je generacija koja odrasta uz pametne telefone, društvene mreže i mobilni internet. Te okolnosti oblikuju njihovu svakodnevnicu, načine usvajanja znanja, stil komunikacije, oblikovanje identiteta, ali i odnos prema knjizi, jeziku i čitanju. Drugim riječima, živimo u vremenu kada se javljaju novi oblici čitateljske kulture koji prate digitalne formate i društvene mreže, naglasio je na 30. Matičinu Forumu ravnatelj HMI-ja mr. sc. Zdeslav Milas. Pojave poput *BookToka* ili pak *fan fikcije* koja donosi obilje literarnih radova raznih zajednica obožavatelja u kojima mladi kreiraju priče po svojoj želji s likovima iz svoga omiljenoga medijskog sadržaja (filma, serije, knjige) – upućuju na to da čitanje nije nestalo, nego se transformiralo! Uz tiskane knjige, pripadnici generacije Z sve češće konzumiraju priče i razne udžbeničke tekstove na ekranima i to – gledajući filmove, videoigre, društvene mreže ili čitajući e-knjige. Na koji način se prilagođavaju novim tendencijama manjinske knjižnice koje djeluju pri hrvatskim organizacijama i dvojezičnim školama u okolnim nam zemljama gdje višestoljetno žive našijenci, čulo se tijekom rasprave na 30. *Forumu*. Novitete u nakladničkoj djelatnosti tih geografskih širina najpouzdanije prate tri tjednika: austrijske *Hrvatske novine*, mađarski *Hrvatski glasnik* i vojvođanska *Hrvatska riječ*. Nakladnici su im Hrvatsko štamparsko društvo iz Željeznog i Beča, Neprofitno poduzeće za izdavačku djelatnost i kulturu *Croatica* iz Budimpešte te Novinsko-izdavačka ustanova *Hrvatska riječ* iz Subotice. Ministarstvo kulture i medija RH podupire opremanje svih knjižnica pri lektoratima hrvatskoga jezika i kulture na inozemnim sveučilištima, ne zaboravljajući potporu za čak dvjestotinjak malih priručnih knjižnica pri našim kulturno-umjetničkim društvima u dijaspori poput Hrvatske knjižnice *Ljudevita Gaja* iz Donje Lastve u Boki kotorskoj, čiji je osnivač HKU *Dux Croatorum* ili pak izvrsne knjižnice smještene u prostorijama Gradišćansko-hrvatskoga centra u Beču koja nosi ime znamenitoga Franje Rottera. Svi sudionici 30. *foruma hrvatske nacionalne manjine* iz europskoga susjedstva su ove godine na dar primili veliku donaciju recentne knjižne produkcije koji im je financijski i organizacijski omogućilo Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske.

SUMMARY

ATTRACTIVE CULTURAL PRACTICES OF OUR BEAUTIFUL COUNTRY AND CROSS-BORDER COOPERATION

The article provides a summary panorama of the most interesting cultural events in the Republic of Croatia that marked the past year. Dominating the panorama is the exhibition from Klovićevi Dvori Gallery; opened on October 16, 2025, the monumental *In the Beginning Was the Kingdom* exhibition is being held in Zagreb until mid-February 2026. It was organized to mark the 1100th anniversary of the Croatian Kingdom. The exhibition's thematic units are designed in accordance with the dominant political, social, religious and cultural phenomena that have marked the individual periods of Croatian history. The authors of the exhibition are distinguished experts in the field of art history – Dino Milinović, Tomislav Galović and Trpimir Vedriš. The second part of the article presents a selection of cross-border cultural events that, in a special manner, connect Croatian artists with colleagues from abroad, especially from those countries where our emigrants live. In this regard, the Croatian music diaspora is quite prominent in Germany, the country with the highest number of orchestras and theaters per capita. Its success is particularly evident in Munich, where Ivan Repušić is a successful conductor. Since becoming Chief Conductor of the Munich Radio Orchestra, his mission has been to present masterpieces of Croatian music to a demanding European audience.

RESUMEN

PRÁCTICAS CULTURALES ATRACTIVAS DE CROACIA Y LA COOPERACIÓN TRANSFRONTERIZA

El artículo presenta un panorama resumido de los acontecimientos culturales más interesantes de la República de Croacia que se destacaron durante el año pasado. En él domina la exposición en la Galería *Klovićevi dvori*. Se trata de la monumental exposición „Al principio fue el reino“, inaugurada el 16 de octubre de 2025 y que permanecerá abierta hasta mediados de febrero de 2026. La exposición fue organizada con motivo de la conmemoración del 1100 aniversario del Reino de Croacia. Las unidades temáticas de la exposición fueron concebidas según los fenómenos políticos, sociales, religiosos y culturales dominantes que marcaron distintos periodos de la historia croata. Los autores de la exposición son prestigiosos especialistas en Historia del Arte: Dino Milinović, Tomislav Galović y Trpimir Vedriš. En la segunda parte del artículo presentamos una selección de eventos culturales transfronterizos que conectan de manera especial a los artistas croatas con sus colegas del extranjero, especialmente de aquellos países donde viven nuestros emigrantes. La diáspora musical croata es, en este sentido, muy destacada en Alemania, país con el mayor número de orquestas y teatros per cápita. Su éxito es particularmente visible en Munich, donde trabajó como director el exitoso Ivan Repušić. Desde que se convirtió en director principal de la Orquesta de la Radio de Munich, su misión ha sido presentar a la exigente audiencia europea las obras maestras de la música croata.

KROATISTIČKI OBZORI

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske brine se o najširem spektru aktivnosti i potreba naših sunarodnjaka koji žive izvan granica Lijepe Naše. Stoga ova tematska cjelina donosi novosti o nastavi hrvatskoga jezika i kulture te programima i projektima koji izravno pridonose očuvanju i osnaživanju hrvatskoga jezika i kulture. S tim u vezi, djelovanje se poduzima u dva jednako važna smjera: jedan je očuvanje specifičnih tradicijskih kulturnih praksi autohtonih hrvatskih zajednica i razvoj suvremene kulture Hrvata izvan Hrvatske gdje god živjeli te njihovo integriranje u cjelovitu hrvatsku kulturu, a drugi upoznavanje Hrvata izvan Hrvatske s ključnim čimbenicima i nosivim sastavnicama recentne hrvatske kulturne produkcije kako bi svi oni mogli biti njezini punopravni dionici. Ovo djelovanje značajno pridonosi podizanju svijesti o bogatstvu naše kulture te istodobno izravno pridonosi i razvoju globalnoga hrvatskog zajedništva.

Na fotografiji: Polaznici iz iseljeništva jezičnih, kulturnih i ekoloških programa Hrvatske matice iseljenika, koji se vrlo često odlučuju odabrati studijske programe u domovini svojih predaka poput ovih sudionika Matičina *Eco Heritage Task Force* programa. Foto: HMI

MILAN BOŠNJAK, VEDRAN ISKRA

POTPORA OČUVANJU I RAZVOJU HRVATSKOGA JEZIKA I KULTURE U INOZEMSTVU

U radu su prikazane aktivnosti, programi i projekti usmjereni na očuvanje hrvatskoga jezika i kulture izvan Republike Hrvatske koje Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske provodi samostalno, u suradnji s drugim državnim i javnim ustanovama iz Republike Hrvatske ili organizacijama Hrvata izvan Republike Hrvatske. Posebna pozornost posvećena je programima digitalne epohe namijenjenima učenicima i učiteljima hrvatskoga jezika i kulture te pozitivnim utjecajima takvih programa na određene pojavnosti imanentne sustavima poučavanja hrvatskoga jezika i kulture u inozemstvu. Usto, u radu su prikazani projekti organizacija Hrvata izvan RH koje su financirali Vlada Republike Hrvatske i Središnji državni ured, a koji izravno ili neizravno pridonose očuvanju i promociji hrvatskoga jezika i kulture. U radu se naglašava doprinos nastave hrvatskoga jezika i kulture – *Hrvatske nastave u inozemstvu* razvoju globalnoga hrvatskog zajedništva.

Hrvatske državne i javne ustanove pružaju snažnu i trajnu potporu aktivnostima koje pridonose očuvanju i poboljšanju statusa i položaja hrvatskoga jezika (i kulture) izvan Republike Hrvatske, a takvo sustavno djelovanje hrvatskih ustanova proizlazi iz strateškoga temelja, *Strategije o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske* i *Nacionalnoga plana razvoja odnosa Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske do 2027. godine* te zakonskoga okvira, *Zakona o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske* i *Zakona o hrvatskom jeziku*. Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske u skladu s tim dokumentima pruža potporu mnogim programima, projektima i aktivnostima organizacija i pojedinaca Hrvata izvan Republike Hrvatske, ali i onih iz Republike Hrvatske, kojima je cilj očuvanje hrvatskoga jezika među Hrvatima izvan Lijepe Naše: od potpore učenju i poučavanju hrvatskoga jezika na osnovnoškolskoj, srednjoškolskoj i visokoškolskoj razini te poticanju znanstvenih istraživanja o hrvatskome jeziku do potpore izdavaštvu i knjižnoj djelatnosti te medijima i kulturnim ustanovama čiji se programi provode na hrvatskome jeziku. Već se u tako ocrtanome okviru može prepoznati sadržajna raznovrsnost u aktivnostima koje pridonose očuvanju i promociji hrvatskoga jezika u svemu njegovu bogatstvu, kako hrvatskoga standardnog jezika tako i njegovih narječja i dijalekata. Najčešće se očuvanje hrvatskoga jezika među

Hrvatima izvan Republike Hrvatske identificira u poučavanju hrvatskoga jezika, što i jest temelj njegova očuvanja i čemu se, razumljivo, pridaje velika pažnja, no vrijedno je istaknuti da se hrvatski jezik čuva i promiče i mnogim drugim aktivnostima. Naravno, iznimno su važni udžbenici, znanstvena i stručna izdanja o hrvatskome jeziku izvan Republike Hrvatske te kroatistički znanstveni skupovi, a od velikoga broja drugih različitih aktivnosti mogu se spomenuti programi hrvatskih kazalištaraca u Mostaru i Pečuhu, u Vitezu, Subotici i Stuttgartu, mnogobrojni radijski i televizijski programi na hrvatskome jeziku na svim kontinentima, kao i glasila i časopisi te brojna i vrijedna publicistička i beletristička izdanja itd.

U sklopu svoje nadležnosti i djelokruga rada, ključan doprinos daje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih, koje je nadležno za poučavanje hrvatskoga jezika izvan Republike Hrvatske, bilo da je riječ o sustavu hrvatske nastave u inozemstvu ili lektoratima hrvatskoga jezika na stranim visokoškolskim ustanovama. Značajan doprinos daju i druge javne, znanstvene i kulturne ustanove Republike Hrvatske pa tako Agencija za odgoj i obrazovanje organizira i provodi stručne skupove za učitelje koji poučavaju hrvatski jezik izvan Republike Hrvatske, dok Hrvatska matica iseljenika svojim programima na poseban način također pridonosi očuvanju hrvatskoga jezika, a filozofski fakulteti u Zagrebu, Splitu, Rijeci, Osijeku, Zadru i Puli uz omogućavanje učenja hrvatskoga jezika za odrasle u centrima za učenje hrvatskoga kao stranoga jezika, među kojima se prema tradiciji i broju polaznika ističe *Croaticum*, Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Hrvatima izvan Hrvatske stipendije za učenje hrvatskoga jezika u tim centrima donedavno je dodjeljivao Središnji državni ured, a od svoje uspostave dodjeljuje ih Ministarstvo demografije i useljeništa.

Sustav poučavanja hrvatskoga jezika i kulture izvan Republike Hrvatske obogaćuju programi i aktivnosti koje Središnji državni ured provodi samostalno ili u suradnji s drugim hrvatskim institucijama zaduženima za obrazovanje i/ili skrb o Hrvatima izvan Republike Hrvatske, o čemu će biti više riječi u ovome članku.

Seminari i radionice hrvatskoga jezika i kulture u prekooceanskim i europskim državama

Sustav hrvatske nastave u inozemstvu u nadležnosti je Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih te ono organizira redovita stručna usavršavanja i seminare za učitelje zaposlene u tom sustavu, dok stručno usavršavanje za učitelje koji održavaju nastavu na hrvatskome jeziku u redovitom sustavu odgoja i obrazovanja u državama u kojima žive organizira Agencija za odgoj i obrazovanje. Organiziraju se i brojne ljetne, a nedavno i zimske škole hrvatskoga jezika u domovini, no bez obzira na kvalitetne programe usavršavanja, često se javlja potreba za pružanjem dodatne stručne pomoći učiteljima i učenicima u njihovim sredinama, ponajprije onima izvan sustava Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih, kako u prekooceanskim državama tako i u europskim.

Stoga je, nakon uspješno održanih seminara i radionica u Kanadi 2017., Sjedinjenim Američkim Državama 2018. i Australiji 2019. godine, pokrenut novi ciklus seminara i radionica hrvatskoga jezika i kulture u prekooceanskim državama, u organizaciji Središnjega državnoga ureda, s istim partnerima: Ministarstvom znanosti, obrazovanja i mladih, Hrvatskom maticom iseljenika i Agencijom za odgoj i obrazovanje te u suradnji s diplomatsko-konzularnim predstavništvima Republike Hrvatske, hrvatskim župama/zajednicama i tamošnjim hrvatskim učiteljima. Kao i 2017. godine kad su se seminari i radionice u Kanadi održali u travnju 2017. godine u Torontu, Georgetownu/Norvalu, Mississaugi, Oakvilleu i Ottawi,¹ uz sudjelovanje oko 600 učenika i 30 učitelja, novi ciklus je isto tako započeo u Kanadi, gdje su se od 24. travnja do 4. svibnja 2025. održavali seminari i radionice hrvatskoga jezika i kulture za učitelje i učenike u Hamiltonu, Torontu, Mississaugi, Norvalu, Londonu, Vancouveru i Calgaryju, a u njemu je sudjelovalo oko 250 učenika i 50 učitelja.²

Seminari i radionice održani su za učitelje i učenike koji poučavaju i uče hrvatski jezik u sklopu međunarodnoga jezičnog programa (*International Languages Program*), organiziranog i financiranog od obrazovnih vlasti pokrajine Ontario (Hamilton, Toronto, Norval) te za učitelje i učenike koji poučavaju i uče hrvatski jezik u sklopu katoličkih župa ili udruga Hrvata (London, Vancouver i Calgary).³ Nastava se razlikuje s obzirom na prvi ili drugi način organizacije. Naime, međunarodni jezični program (*International Languages Program*), u koji spada i nastava hrvatskoga jezika, u nadležnosti je područnih školskih odbora koji su zaduženi za organizaciju nastave, odabir i zapošljavanje učitelja te odobravanje udžbenika i nastavnih materijala. Učiteljima u održavanju nastave pomažu mladi volonteri, većinom pripadnici hrvatske zajednice, koji skupljaju bodove obavljanjem društveno angažiranih poslova kojima se pridonosi zajednici. Tako se organizirana nastava najčešće održava petkom u poslijepodnevним satima ili subotom u prijedpodnevним satima, a učitelji dobivaju određenu naknadu za svoj rad. Nastava hrvatskoga jezika koju organiziraju hrvatske župe ili udruge, kao što je to slučaj s Londonom, Vancouverom i Calgaryjem, počiva gotovo samo na entuzijazmu pojedinaca koji je održavaju i o njima uvelike ovisi budućnost hrvatskoga jezika u tim sredinama. Takva nastava nije dio obrazovnoga sustava kao što je to slučaj s mjestima u kojima je u nadležnosti kanadskih obrazovnih vlasti (*Schoolboards*, školski odbori), no također se održava najčešće vikendom. Nastava hrvatskoga jezika u župama održava se već desetljećima te su zahvaljujući podršci i angažiranosti Katoličke Crkve i svećenika u očuvanju hrvatskoga jezika u organizaciji nastave, ali i mnogih drugih aktivnosti, do danas opstale

¹ Članovi stručnog tima koji su provodili seminare i radionice 2017. godine bili su Lidija Cvikić, Jasna Aničić, Biljana Petljak Zekić, Grozdana Lajić Horvat i voditelj stručnoga tima Milan Bošnjak.

² Članovi stručnoga tima koji su provodili seminare i radionice 2025. godine bili su Lada Kanajet Šimić, Andrea Jakopiček, Martina Mijić, Grozdana Lajić Horvat i voditelj stručnoga tima Vedran Iskra.

³ Seminari i radionice održani u Kanadi doprinose su i očuvanju hrvatskoga identiteta u mlađih generacija svih (pot)kategorija hrvatskog iseljništva/dijaspore, jednoga od ključnoga srednjoročnoga razvojnog izazova navedenoga u Nacionalnome planu razvoja odnosa Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske do 2027. godine.

mnoge zajednice Hrvata izvan Hrvatske. Iako su ta dva modela učenja i poučavanja hrvatskoga jezika strukturalno različita, istovjetna su fenomenološki jer utječu na generacije mladih Hrvata izvan Lijepe Naše čineći ih povezanim s Hrvatskom i privrženima njezinoj kulturi i tradiciji. Također, djeca i mladi na nastavi hrvatskoga jezika susreću se sa svojim sunarodnjacima, čuvajući tako zajedništvo, što je jedan od važnijih čimbenika u očuvanju nacionalnoga identiteta u najmlađih, prema važnosti možda odmah nakon obiteljskoga utjecaja. Uz doprinos poznavanju hrvatskoga jezika, u njima će ostati osjećaj formiran u razvojnim razdobljima njihova odrastanja, kasnije nenadoknadiv i nezamjenjiv u oblikovanju nacionalnoga identiteta i drugih. Zato je potrebno s osobitom pažnjom brinuti se o svakome mjestu na kojemu se održava nastava hrvatskoga jezika te s istom zauzetošću podržavati mogućnosti uspostavljanja novih mjesta na kojima će mladi Hrvati učiti naš hrvatski jezik.

Tijekom boravka u Vancouveru stručna skupina posjetila je Katoličku srednju školu *Notre Dame* gdje je predstavljena inicijativa za uvođenje hrvatskoga kao izbornoga jezika koju su pokrenuli nastavnici hrvatskoga podrijetla zaposleni u toj školi, a u tome su načelnu podršku dobili i od školske uprave. Važnost te inicijative je u tome što bi njezinim ostvarenjem poučavanje hrvatskoga jezika u Britanskoj Kolumbiji postalo dio obrazovnoga sustava i to u vrlo uglednoj školi, a to bi ujedno bio i važan doprinos promociji hrvatskoga jezika i Republike Hrvatske. Ovdje su entuzijizam i motivacija učitelja glavni pokretači za ostvarenje inicijative, a te su osobine ujedno i važni čimbenici stabilnosti i kontinuiteta održavanja dvaju modela poučavanja hrvatskoga jezika. Usmjerenost na održavanje odgovarajuće ili dovoljne razine motivacije i entuzijazma u učitelja jest ona karika u lancu koja katkad ostaje nedovoljno primijećena u promišljanjima o unaprijeđenju kvalitete jednoga od ovih dvaju modela poučavanja hrvatskoga jezika i kulture izvan Republike Hrvatske. Govoreći općenito i imajući u vidu sve države u kojima hrvatski jezik uče djeca i mladi Hrvati izvan Republike Hrvatske, poznato je da je jedno od dominantnih obilježja poučavanja hrvatskoga jezika izrazita heterogenost, uočljiva u mnogim segmentima: dobnoj strukturi učenika i njihovoj razini poznavanja hrvatskoga jezika, stručnosti učitelja i njihovu poznavanju hrvatskoga standardnoga jezika,⁴ nacionalnim jezicima kojima su okruženi sudionici procesa poučavanja, općedruštvenim pojavnostima društava u kojima sudionici procesa žive, različitim nacionalnim obrazovnim sustavima itd. Nepodudarnosti mogu predstavljati teškoće u nastojanjima za sustavnim unaprijeđenjem kvalitete poučavanja jer da bi se djelovalo sustavno i usmjereno, potrebno je prepoznati onaj dio procesa poučavanja hrvatskoga jezika izvan Republike Hrvatske na koji se može utjecati te koji je isti i zajednički bez obzira na okolnosti u kojima se proces događa. Tim zahtjevima može udovoljiti motivacija učitelja kao jedan od

⁴ Učitelji se razlikuju po stručnosti i jezičnim kompetencijama, od onih koji su diplomirani učitelji hrvatskoga ili kojega drugog jezika ili diplomirani učitelji razredne nastave i kojima je poznavanje i uporaba hrvatskoga standardnog jezika na najvišoj razini, do onih koji nemaju obrazovanje pedagoškoga i/ili jezikoslovnoga usmjerenja te nedovoljno poznaju hrvatski standardni jezik. Također, učitelji se razlikuju i po vremenu dolaska u inozemstvo, što nedvojbeno utječe na poznavanje hrvatskoga jezika, pa onda i na njihov rad u nastavi, od onih koji su došli u zemlju prije nekoliko godina, do onih čiji su predci došli prije mnogo desetljeća.

glavnih pokretača i održavatelja poučavanja hrvatskoga jezika i kulture izvan Republike Hrvatske, stoga se u trenucima promišljanja o unaprjeđenju kvalitete poučavanja valja usmjeriti (i) na motivaciju učitelja, koja je uz ispunjenje ostalih temeljnih elemenata jamac stabilnosti i kontinuiteta poučavanja hrvatskoga jezika i kulture izvan Republike Hrvatske. Učitelji u Kanadi dijele snažnu motivaciju i želju za poučavanjem hrvatskoga jezika te je potrebno osvrnuti se na ulogu kakvu imaju susreti nalik onomu iz proljeća 2025. godine na učitelje, učenike i cjelokupnu hrvatsku zajednicu. Posjedovanje visoke razine motivacije, entuzijazma i težnje da hrvatski nacionalni identitet opstane među mladim pripadnicima hrvatske iseljeničke zajednice snažan su i čvrst pokretač poučavanja hrvatskoga jezika, jer kada je taj poticaj dovoljno jak da poziva na djelovanje, pojedinci započinju s uspostavljanjem nastave hrvatskoga jezika ili se uključuju u već postojeću, a opstojnost nastave uvelike ovisi o snazi početnih ideja, što su one snažnije to je snažnije i jamstvo kontinuiteta pa i kvalitete nastave. Takve težnje valja dodatno cijeniti u nerijetkim primjerima s učiteljima bez formalnoga kroatističkog i/ili pedagoškog obrazovanja koje je, s druge strane, često izvor slabljenja početne motivacije zbog susretanja s izazovima i problemima u čijem se svladavanju učitelji pouzdaju uglavnom u vlastita rješenja za čije donošenje nisu osposobljeni odgovarajućim znanjima i vještinama, a što često rezultira postupnim slabljenjem motivacije i na kraju dovodi do toga da gasne i želja za održavanjem same nastave. Dakako da pad motivacije i entuzijazma može biti prisutan bez obzira na formalno obrazovanje učitelja, a da bi se izbjegla nepovratna šteta, potrebno je usmjeriti aktivnosti institucija kojima je u središtu pažnje obrazovanje, briga i skrb o Hrvatima izvan Republike Hrvatske na održavanje entuzijazma i motivacije učitelja. Seminari i radionice za učitelje u prekoceanskim državama dobar su primjer takvih aktivnosti, one mogu biti podrška i poticaj učiteljima jer stvaraju prilike za stjecanje znanja i vještina koje pozitivno utječu na održavanje odgovarajuće razine motiviranosti, a formalni i neformalni susreti tijekom održavanja programa svojevrsan su znak učiteljima da su njihovi trud i rad prepoznati, što nikako nije nevažna povratna informacija. Naime, u svojem radu učitelji se susreću sa specifičnim teškoćama o kojima rijetko imaju priliku razgovarati, a što također može dovesti do smanjenja motivacije i entuzijazma. Ovakvi događaji su prigoda za razgovor o takvim temama i uspješan način podizanja razine motivacije učitelja, što za sobom nosi pozitivan uzročno-posljedični učinak na kvalitetu odgojno-obrazovnog procesa, učenike i njihovu motivaciju za pohađanjem hrvatske nastave, njihove roditelje te na cjelokupnu hrvatsku zajednicu. Višestruka važnost ovakvih susreta proizlazi i iz toga što učitelji na njima dobivaju uvid u stručna znanja i spoznaje koje primjenjuju u svome radu, a od pomoći su im i stručni materijali, izvori i kontakti. Susreti takve vrste su važan poticaj i doprinos održavanju hrvatske nastave, no iluzorno je očekivati da se samo jednim susretom može postići krajnji cilj i uspostaviti trajna kvaliteta nastave. S druge strane, teško je očekivati i da nadležne institucije u potpunosti preuzmu zadaću provođenja takvih događaja učestalošću potrebnom za održavanje dostatne motivacije učitelja jer takve potrebe postoje u mnogim mjestima gdje žive Hrvati, što bi zahtijevalo znatne resurse. Potrebno je stoga poticati učitelje, ali i hrvatsku zajednicu u određenoj sredini, da seminari i radionice kakvi su održani u Kanadi budu poticaj učiteljima za samostalno organiziranje koordinacijskih

sastanaka, stručnih skupova na kojima će međusobno predstavljati primjere dobre prakse ili onih na kojima će sudjelovati drugi stručnjaci.

Za razliku od Kanade u kojoj postoji duga tradicija poučavanja hrvatskoga jezika, u nekim sredinama zbog različitih okolnosti može izostati kontinuirano poučavanje hrvatskoga jezika pa je potrebno posebno prilagoditi aktivnosti usmjerene očuvanju hrvatskoga jezika među djecom i mladima. Jedna od takvih aktivnosti je *Putujuća škola*, program koji se provodi u organizaciji Hrvatske matice iseljenika i Središnjega državnoga ureda, a uključuje radionice namijenjene djeci i mladima Hrvatima izvan Republike Hrvatske, ponajprije u sredinama u kojima nije organizirana hrvatska nastava.⁵ Jezična, dramska, likovna ili kulturološka radionica osmišljena su tako da sudionici uz igru i stvaralaštvo uče hrvatski jezik i kulturu, a program je dosad održan u mjestima u Sjevernoj Makedoniji (2022.), Sloveniji (2023.) i Italiji (2024.) u kojima se u vrijeme održavanja programa nastava hrvatskoga jezika privremeno ili stalno nije održavala.⁶

Program je to kojim se djeci i mladima pruža mogućnost da budu u doticaju s hrvatskim jezikom i kulturom uz radionice koje su metodički i kulturološki prilagođene specifičnim potrebama hrvatske zajednice u sredini u kojoj se održavaju. Sudionici u radionicama susreću se sa sadržajima neposredno, iz prve ruke, stvaraju vlastite dojmove i stavove o Hrvatskoj te razvijaju potencijal za buduća zajednička nastojanja u očuvanju hrvatskoga nacionalnog identiteta koji je čvrsta veza između pojedinca i Hrvatske.

Unatoč dojamu da živimo u vremenu i svijetu u kojemu je jednostavno i povoljno putovati, odnosno u kontekstu ove teme da naši sunarodnjaci mogu brzo i jednostavno doći do svoje domovine, postoje primjeri koji takav dojam opovrgavaju. Činjenica je da djeca i mladi iz mnogih država u kojima žive Hrvati relativno često borave u Lijepoj Našoj, bilo da je riječ o posjetu obitelji, turističkome posjetu ili kao rezultat projekata ili suradnja koje provode organizacije Hrvata izvan Republike Hrvatske. Ipak, postoje i oni naši sunarodnjaci koji unatoč hrvatskome podrijetlu i relativnoj blizini Hrvatske nikada u njoj nisu bili. Primjerice, u radionicama *Putujuće škole* koje su se održavale u Moliseu u svibnju 2024. godine sudjelovalo je 50 učenika od kojih, unatoč relativnoj blizini Italije, nitko nije bio u Hrvatskoj. Izostanak odlaska u Hrvatsku uvjetovan je različitim individualnim i kolektivnim, povijesnim i društvenim okolnostima u kakvima žive hrvatske zajednice u svijetu, a djeca i mladi koji nikada nisu boravili u Hrvatskoj svoj dojam o njoj stvaraju posredno, pod utjecajem obitelji, okoline i raznih drugih izvora. Uz ostalo, ovakvim programima se osim učenja hrvatskoga jezika postiže i stvaranje izravne, vlastite, konkretnije slike o Hrvatskoj, utemeljene na vlastitim dojmovima nastalim na temelju osobnih doživljaja i interakcija.

⁵ Radionice koje su se provodile u mjestima u kojima živi hrvatska nacionalna manjina doprinose su i poboljšanju pristupa hrvatskome jeziku i latiničnome pismu kao temeljnoj razvojnoj odrednici očuvanja autohtonosti hrvatske nacionalne manjine, ključnoga srednjoročnoga razvojnog izazova navedenoga u Nacionalnome planu razvoja odnosa Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske do 2027. godine.

⁶ Voditelji radionica *Putujuće škole* su Lada Kanajet Šimić, Vedran Iskra, Grozdana Lajić Horvat, Anja Lovrenščak i Paula Bučar.

Kontinuirana potpora projektima organizacija Hrvata izvan RH koji pridonose osnaživanju hrvatskoga jezika i kulture

Ustanove i udruge Hrvata izvan Republike Hrvatske neizostavan su partner institucijama Republike Hrvatske na putu očuvanja hrvatskoga jezika, a rezultat su takve suradnje mnogobrojni izvrsni projekti koji pridonose njegovu očuvanju i promociji.

U rad mnogih organizacija uključeni su pojedinci koji svojim idejama, trudom i ustrajnošću čine da učenje i poučavanje hrvatskoga jezika i kulture bude kreativno i aktualno. Mnogobrojne njihove ideje i zamisli ostvarene su uz podršku Središnjega državnog ureda, a shematski bi se takav odnos mogao prikazati najjednostavnijom formulom kauzalnosti *ideja + podrška = realizacija*, pri čemu do realizacije dolazi samo uz obvezatnost svakoga dijela formule, odnosno prisutnosti i djelovanja svakoga dionika procesa. Realizacijom proces ne završava, on se, dapače, unaprijeđuje jer je često odlika uspješne realizacije kontinuiranost, dakle nastavak provođenja ideje, a u mnogim slučajevima razvoj i nadogradnja početne ideje. U takvome odnosu pojedinci i organizacije u inozemstvu započeli su mnoge projekte učenja i poučavanja hrvatskoga jezika i kulture koji su kasnije postali ne samo kontinuirani, već i tradicionalni. Sasvim konkretno, ti projekti obuhvaćaju potporu učenju i poučavanju hrvatske nastave od Europe, preko Afrike, Sjeverne i Južne Amerike do Australije i Novoga Zelanda, bilo da je riječ o osnovnoškolskoj, srednjoškolskoj ili visokoškolskoj razini. Geografskoj širini, kao i širokomu rasponu razina ili stupnjeva obrazovanja kojima je bila pružena potpora može se dodati još jedna širina, a to je širok raspon namjene potpora koji obuhvaća potporu pri obnovi ili uređenju vanjskih ili unutarnjih dijelova škola, opremanju knjižnica i kupnji

Slika 1. Školska priredba, HN Švicarska. Foto: HMI

knjiga, nastavnih i didaktičkih materijala, financiranju izvannastavnih i izvanškolskih aktivnosti, suradnji škola, provođenju ljetnih i zimskih škola, ekskurzija itd. Tu se ubrajaju i programi stručnoga usavršavanja učitelja, poput onih održanih u Bosni i Hercegovini, Republici Srbiji ili Mađarskoj, kao i podrška brojnim znanstvenim istraživanjima i sudjelovanjima hrvatskih znanstvenika na konferencijama čije su spoznaje pridonijele promociji hrvatskoga jezika. Potpora se redovito pruža relevantnim kroatističkim znanstvenim skupovima izvan Republike Hrvatske, *Danima Balinta Vujkova* u Subotici, Međunarodnome kroatističkome znanstvenom skupu u Pečuhu te kroatističkim i kroatološkim konferencijama u organizaciji Centra za hrvatske studije Sveučilišta Macquaire u Sydneyu, uz neizostavnu potporu kroatističkim i drugim skupovima u domovini.

Uz podršku učenju i poučavanju hrvatskoga jezika kao najvažnijem i najizravnijem načinu njegova očuvanja, Hrvati izvan Republike Hrvatske su u bližem ili daljem, posrednom ili neposrednom, kontinuiranom ili povremenom doticaju (i svim stupnjevitim određenjima između tih krajnosti) s mnogim drugim aktivnostima i praksama koje pridonose tomu da hrvatski jezik bude zastupljeniji, prisutniji i bliži. Središnji državni ured stoga kontinuirano podržava mnoge takve aktivnosti i prakse, među kojima se mogu izdvojiti ulaganja u javne televizijske servise koji izvještavaju na hrvatskome jeziku i u kojima je zastupljen program namijenjen Hrvatima, kao što je Radiotelevizija Herceg-Bosne, srbijanski pokrajinski javni servis TV *Vojvodina* u Novome Sadu, Regionalni studio Mađarske televizije u Pečuhu ili hrvatska redakcija ORF-a *Gradišće* u Željeznome. Tu se može ubrojiti i podrška radijskim servisima, kao i mrežnim portalima (ili mreži portala, kao što je primjer u Bosni i Hercegovini) sa sadržajima na hrvatskome jeziku te razvoju digitalnih platforma i sadržaja na njima, kao i knjižnicama, časopisima te različitim tiskovinama. Značajna podrška pružena je kazališnoj i filmskoj umjetnosti na hrvatskome jeziku, pri čemu osobito treba istaknuti podršku dvama narodnim kazalištima izvan Republike Hrvatske, Hrvatskome narodnom kazalištu u Mostaru i Hrvatskome kazalištu u Pečuhu te mnogobrojnim muzejima i izložbenim prostorima s temama vezanim uz Hrvate izvan Republike. Zastupljenosti i promociji hrvatskoga jezika u svijetu nesumnjivo pridonose i prijevodi knjiga s hrvatskoga jezika na engleski, španjolski, njemački, rumunjski i slovački, kojima je također pružena potpora Središnjega državnog ureda. Važno je reći da se sustavna i kontinuirana podrška pruža očuvanju hrvatskoga jezika u svom njegovu bogatstvu, kako standardnoga jezika, tako i njegovih narječja i dijalekata.

O važnosti projekata koji na izravan ili neizravan način pridonose očuvanju i zastupljenosti hrvatskoga jezika izvan granica Republike Hrvatske, u sredinama u kojima u većem broju žive Hrvati, svjedoče i projekti koji su proglašeni projektima od strateškoga značaja za Hrvate izvan Republike Hrvatske.⁷ Već se iz samih naziva institucija ili organizacija koje su nositelji aktivnosti može iščitati značaj i utjecaj kakav imaju na očuvanje i zastupljenost hrvatskoga jezika.

⁷ Vlada Republike Hrvatske od 2022. godine proglašava projekte od strateškoga značaja za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Ova politički i financijski vrlo značajna potpora za pojedine je projekte jednokratna, dok se češće nastavlja i dodjeljuje na temelju odluke o nastavku potpore pojedinim projektima od strateškoga značaja.

Niz može započeti sa Sveučilištem u Mostaru, jedinim javnim sveučilištem u Bosni i Hercegovini na kojemu se izvodi nastava na hrvatskome jeziku te već spomenutim jedinim profesionalnim kazalištem Hrvata u Bosni i Hercegovini, Hrvatskim narodnim kazalištem u Mostaru. Ulaganje u jedini javni medij na hrvatskome jeziku u Bosni i Hercegovini, Radioteleviziju Herceg-Bosne, proglašeno je projektom od strateškoga značaja, kao i podrška obnovi Katoličkoga školskog centra *Fra Petar Barbarić* u Travniku te izgradnja osnovne škole s predškolskom ustanovom i sportskom dvoranom u Fojnici i obnova Gimnazije fra Dominika Mandića u Širokome Brijegu. Pružena je i financijska potpora gotovo svim muzejima u Bosni i Hercegovini koji čuvaju hrvatsko naslijeđe, koji su rznica višestoljetne prisutnosti katoličke vjere, hrvatske kulture i jezika u Banjoj Luci, Gučkoj Gori, Kreševu, Livnu, Ljubuškom, Mostaru, Plehanu, Tolisi. Među ostalim, i time se pokazuje iznimno važna i nezamjenjiva uloga Katoličke Crkve u očuvanju hrvatskoga jezika, kulture i identiteta, koja je toliko velika i važna da se u nekim državama katoličko doslovno izjednačava s hrvatskim i hrvatsko s katoličkim.

Jedan od najvećih projekata hrvatske nacionalne manjine bila je izgradnja Hrvatskoga doma – Matice u Subotici, čijim su završetkom izgradnje i otvorenjem u lipnju 2023. godine sjedište dobile tri važne institucije Hrvata u Republici Srbiji: Hrvatsko nacionalno vijeće u Republici Srbiji, Novinsko-izdavačka ustanova *Hrvatska riječ* i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Još jedan projekt Hrvatskoga nacionalnog vijeća u Republici Srbiji jest projekt *Rasti gdje si posijan – vrtići na hrvatskome jeziku: izgradnja, rekonstrukcija i adaptacija*, a važno je i ulaganje u medije hrvatske nacionalne manjine, Radio *Dux* iz Tivta, *Hrvatski glasnik* iz Kotora te *Hrvatske novine* iz Željeznoga. Značajan doprinos očuvanju hrvatskoga jezika u Mađarskoj jest sustavno ulaganje u Hrvatsko kazalište u Pečuhu, zatim u Multimedijalni muzej Hrvata u Mađarskoj te u obnovu ili uređenje zgrada u kojima se nalaze hrvatske odgojno-obrazovne ustanove. Isto tako, proglašivši je projektom od strateškoga značaja, Vlada Republike Hrvatske financira obnovu i modernizaciju Dvojezične rumunjsko-hrvatske gimnazije u Karaševu.

Projektom od strateškoga značaja za Hrvate izvan Republike Hrvatske proglašena je i digitalizacija dokumenata i obnova prostora Hrvatskoga etničkog instituta u Chicagu koji na razne načine pridonosi očuvanju hrvatskoga jezika, hrvatske kulture i hrvatskoga nacionalnog identiteta. Institut pola stoljeća djeluje u okrilju hrvatskih franjevacu te od 1975. godine čuva brojne vrijedne predmete, zapise, slike, fotografije i razne pisane tragove koji svjedoče o životu i djelovanju Hrvata s druge strane Atlantika.

S ciljem povezivanja djece i mladih Hrvata izvan Republike Hrvatske i stvaranja mreže povezanih škola i nastavnih mjesta iz Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine te država u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine i hrvatskoga iseljništva, Središnji državni ured pokrenuo je projekt *Korijeni*.

Program posebne upisne kvote, kojim se pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskoga iseljništva omogućuje upis na hrvatska visoka učilišta, provodi se vrlo uspješno već osmu godinu. Njime se, uz dostupnost kvalitetnih akademskih programa na

hrvatskome jeziku, mladim Hrvatima omogućuje boravak i život u Republici Hrvatskoj, što nesumnjivo blagotvorno utječe na njihovo poznavanje hrvatskoga jezika i kulture. Od akademske godine 2018./2019. do danas ukupno je upisano 250 studenata iz 27 država, najviše iz Srbije, zatim Njemačke, Crne Gore, Austrije, S. Makedonije, Slovenije, Argentine te Švicarske. Studenti najveće zanimanje pokazuju za studij elektrotehnike i računarstva, psihologije, zdravstvenih studija, ekonomije te za studij hrvatskoga i drugih jezika. Svim studentima osigurava se smještaj u studentski dom te stipendija Središnjega državnog ureda.

Ulaganje u mlade najbolje je i najpouzdanije ulaganje u budućnost, a od projekata koji se provode s mladima i za mlade još posebno treba istaknuti projekt *Domovina* koji pruža priliku mladima iz iseljeničtva da u dva tjedna upoznaju hrvatsku – povijest, prirodnu i kulturnu baštinu. Projekt raste svake godine u željenome smjeru – sve veći broj polaznika ostaje u Hrvatskoj na *Croatiumu* sa željom za snažnijim povezivanjem sa svojim korijenima, ali i olakšavanjem mogućnosti preseljenja u Hrvatsku.

Na kraju, važno je spomenuti i besplatne internetske tečajeve hrvatskoga jezika razine A-1 i A-2 sa sučeljima na engleskome i španjolskome jeziku koje je pokrenuo Središnji državni ured u suradnji s *Croatiumom* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu prije osam, odnosno sedam godina i kojima je do kraja 2025. godine pristupilo oko 35.000 korisnika iz 130 država. Usto, s istim izvoditeljem potpisan je ugovor za izradu web/mobilne aplikacije za učenje hrvatskoga jezika na razini B-1 koja će biti dostupna od početka 2026. godine.

Globalno hrvatsko zajedništvo – paradigma razvoja hrvatskoga naroda, nacije i države u 21. stoljeću

Na jednome mjestu napisano je kako je *usvajanje jezika neodvojivo od usvajanja kulture, tradicijskih obrazaca i životnog stila i onda kad je sama nastava pojedinoga jezika identitetski neosvijestena, a kad je identitet u prvome planu, kako je to u svim oblicima učenja hrvatskoga jezika koji se organiziraju za Hrvate izvan Hrvatske, onda je upoznavanje baštine, povijesti, zemljopisa i kulture u najširem smislu temeljni sadržaj nastave*.⁸ Na početku ovoga teksta navedeni su strateški dokumenti na kojima se temelje ukratko predstavljene aktivnosti i brojne druge koje zbog ograničenoga opsega ovoga članka nisu mogle biti spomenute. Na žalost, za razliku od hrvatskoga jezika te nastave hrvatskoga jezika i kulture, pitanje kulture Hrvata izvan Hrvatske nije na isti način zastupljeno u *Nacionalnom planu razvoja kulture i medija za razdoblje od 2023. do 2027. godine* niti u *Pregledu kulturnog razvoja i kulturnih politika Republike Hrvatske iz 2022. godine*, no jest u već spomenutom *Nacionalnom planu razvoja odnosa Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske do 2027. godine*. Na temelju toga plana i *Zakona o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*, kao središnje tijelo državne uprave za odnose s Hrvatima izvan Hrvatske,

⁸ Bošnjak, Milan: *Zašto učiti i kako poučavati hrvatski jezik i kulturu u inozemstvu?*, Kroatologija, god. 15, br. 1, 2024., str. 195-210.

Slika 2. Sydney: Učenici na proslavi hrvatskog jezika i kulture, NSW. Foto: MVEP

Središnji državni ured brine se o najširem spektru aktivnosti i potreba naših sunarodnjaka koji žive izvan granica Lijepa Naše. U članku se dosad puno govorilo o nastavi hrvatskoga jezika i kulture te programima i projektima koji izravno ili neizravno pridonose očuvanju i osnaživanju hrvatskoga jezika i kulture, a u završnome dijelu više riječi će biti o kulturi koja se, prema prirodi stvari, neraskidivo veže s identitetom i, uz hrvatski jezik, ono je po čemu se Hrvati prepoznaju kao pripadnici istoga naroda.

S tim u vezi, djelovanje se poduzima u dva jednako važna smjera: jedan je očuvanje specifičnih tradicijskih kulturnih praksi autohtonih hrvatskih zajednica i razvoj suvremene kulture Hrvata izvan Hrvatske gdje god živjeli te njihovo integriranje u cjelovitu hrvatsku kulturu, a drugi upoznavanje Hrvata izvan Hrvatske s ključnim čimbenicima i nosivim sastavnicama hrvatske kulture kako bi mogli biti njezini punopravni dionici. Ovo djelovanje, ali i osvješćivanje potrebe njegova razvijanja, značajno pridonosi integrativnosti i integriranosti hrvatske kulture, podizanju svijesti o širini, različitosti i bogatstvu naše kulture te pripadnosti hrvatskoj kulturi, a time izravno i razvoju globalnoga hrvatskog zajedništva. Ono je, po našem sudu, ne samo važna nadogradnja, nego preduvjet razvoja hrvatskoga naroda, hrvatske nacije i hrvatske države, štoviše globalno hrvatsko zajedništvo jedina je sveobuhvatna i održiva paradigma razvoja Hrvatske i svega hrvatskoga u 21. stoljeću. Nadamo se i vjerujemo da će mu snažno pridonositi i *Tjedan Hrvata izvan Republike Hrvatske* koji će se prvi put obilježiti 2026. godine, a koji je jedna od važnih novosti koje donose izmjene i dopune *Zakona o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*, koje je Hrvatski sabor usvojio krajem lipnja 2025. godine, kao što ga desetljećima razvijaju i grade aktivnosti koje se provode diljem svijeta u razgranatoj mreži nastavnih mjesta nastave hrvatskoga jezika i kulture – hrvatske nastave u inozemstvu.

SUMMARY

SUPPORT OF THE CENTRAL STATE OFFICE FOR CROATS ABROAD FOR THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE CROATIAN LANGUAGE AND CULTURE ABROAD

The paper presents the activities, programs and projects aimed at preserving the Croatian language and culture outside the Republic of Croatia, which the Central State Office for Croats Abroad implements independently, in cooperation with other state and public institutions from the Republic of Croatia or organizations of Croats abroad. Special attention was dedicated to programs intended for Croatian language and culture students and teachers and the positive impacts of such programs on certain phenomena inherent in systems of teaching Croatian language and culture abroad. Furthermore, the paper presents the projects of organizations of Croats abroad funded by the Government of the Republic of Croatia and the Central State Office, which directly or indirectly contribute to the preservation and promotion of the Croatian language and culture. The paper emphasizes the contribution of Croatian language and culture teaching – the *Croatian Teaching Abroad* program to the development of the global Croatian community.

RESUMEN

APOYO DE LA OFICINA CENTRAL GUBERNAMENTAL PARA LOS CROATAS EN EL EXTERIOR A LA PRESERVACIÓN Y DESARROLLO DEL IDIOMA Y LA CULTURA CROATAS EN EL EXTRANJERO

El trabajo presenta actividades, programas y proyectos orientados hacia la preservación del idioma y la cultura croata fuera de las fronteras que la Oficina central gubernamental para los croatas en el exterior realiza de manera independiente, en colaboración con otras instituciones estatales y públicas de Croacia o con organizaciones croatas en el extranjero. Se presta especial atención a los programas destinados a estudiantes y docentes de idioma y cultura croata, así como a los efectos positivos de dichos programas sobre ciertas manifestaciones inherentes a los sistemas de enseñanza del idioma y la cultura croata en el extranjero. Además, se presentan proyectos de organizaciones de croatas del exterior, financiados por el Gobierno de la República de Croacia y la Oficina central gubernamental para los croatas en el exterior, que contribuyen directa o indirectamente a la preservación y promoción del idioma y la cultura croata. El trabajo destaca el aporte de la enseñanza del idioma y la cultura croata al desarrollo de la comunidad croata global.

O OSOBNOME IMENU TOMISLAV U HRVATSKOME IMENOSLOVLJU

Narodno ime Tomislav složeno je od osnova *Tom-* (< *tomiti* ‘pritiskivati, mučiti’) i *-slav* (< **slava* ‘slava’) te ima višestruku simboliku. Iako ga je nosio prvi hrvatski kralj, stoljećima je živjelo gotovo isključivo u kronikama i epskim djelima. Oživjelo je tek u XIX. stoljeću u razdoblju buđenja nacionalne svijesti, a njime je zatim obilježena proslava tisućite obljetnice Hrvatskog Kraljevstva – nakon koje se ime Tomislav počelo odražavati i u hrvatskoj ojkonimiji (preimenovanjem sela Kozla na Pelješcu u Tomislavovac i gradića Duvna u BiH u Tomislavgrad). Također, Tomislavovo ime postiže veću vidljivost u razdoblju hrvatskog proljeća. Drugim riječima, osobno ime Tomislav obilježilo je prijelomna razdoblja suvremene hrvatske povijesti, piše u svjetlu recentnog obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva jezikoslovac dr. sc. Domagoj Vidović s Instituta za hrvatski jezik. Prema posljednjemu popisu stanovništva to osobno ime je peto muško ime po čistoći te ga je 2021. nosilo 34.433 stanovnika Republike Hrvatske. Potvrđeno je i u drugim slavenskim antroponimikonima, od čega zarana u makedonskome, bugarskome, poljskome i češkome, a u novije vrijeme i u slovenskome, srpskome i slovačkome.

U povijesti svakoga naroda postoje osobe koje se svojim likom i djelom prometnu u mitsku figuru oko koje se poslije gradi moderna nacionalna svijest. Grci su tako mitskom figurom učinili jednoga književnika, Homera, no mnogo češće mitskim figurama postajali se ratnici (ne nužno vladari) poput Cezara, Karla Velikoga, Rolanda, El Cida, Ivane Orleanske ili Rikarda Lavljega Srca, a događalo se da se u istoj mitskoj figuri ujedini lik vojnoga i duhovnoga vođe poput Mojsija. I hrvatsku su povijest obilježili ratnici (spomenut ću ovdje tek jednu ženu, Milu Gojsalić, kako bih pokazao da povijest hrvatskoga junaštva nipošto nije muška ekskluziva), čak i mnogi nehrvatskoga podrijetla poput mitskih ili stvarnih boraca protiv Osmanlija kao što su Kraljević Marko ili Skenderbeg. Hrvatsku su povijest ujedno obilježavali i duhovni vođe poput blaženoga Alojzija Stepinca. Međutim, otkad su preporodna zbivanja prije dvjestotinjak godina počela doticati hrvatski puk, jedna se osoba iz najslavnijega razdoblja drevne hrvatske povijesti, razdoblja hrvatskih narodnih vladara, izdvojila. Bio je to prvi hrvatski kralj Tomislav, narodni vladar koji je učvrstio hrvatsku vlast na moru, prvi u potpunosti povezao primorsku i kopnenu Hrvatsku te vladar tijekom čije je vladavine uspostavljena čvrsta crkvena hijerarhija na cjelokupnome hrvatskom etničkom prostoru. Njegov je lik hrabrio narodnjake u obrani od pomađarivanja (sjetimo se

samo budnice *Tomislav* Vladimira Nazora koja završava stihom *Tu ćeš me naći. Čekam te na Dravi.*), u njegovu je čast priređena velika proslava 1000. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925., i to u razdoblju žestokoga potiranja hrvatskoga imena koje će svoj vrhunac doživjeti 1928. atentatom u beogradskoj skupštini (pazite i tu simboliku, 1000 godina prije, 928. na Drugome je crkvenom saboru u Splitu potvrđena i zavazda zapečaćena veza Hrvata i Rima, a time i Hrvata i zapadnoga kulturnog kruga), nadijevanjem se osobnoga imena Tomislav uoči, tijekom i nakon hrvatskoga proljeća prkosilo komunističkomu režimu, a ove se godine nacionalni ponos ponovno budi obilježavanjem 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva*. Uistinu je tu obljetničku godinu onomastički najuputnije obilježiti obradbom osobnoga imena prvoga hrvatskog kralja, Tomislava.

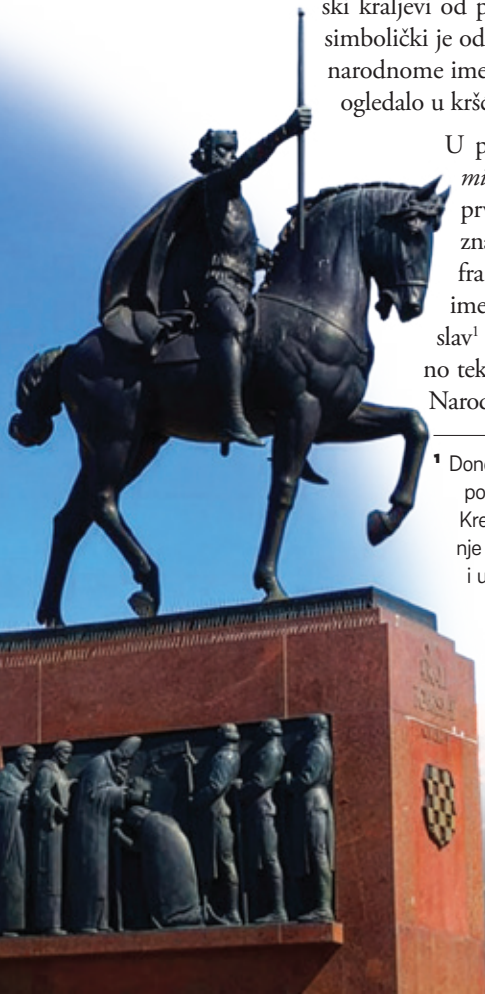
Postanje i potvrđenost osobnoga imena Tomislav

Kralj Tomislav (vladao oko 910. – 928.) jedan je od posljednjih narodnih vladara koji je nosio isključivo narodno ime. Naime, dvadesetak godina nakon Tomislavove vladavine za hrvatskoga je kralja okrunjen Mihajlo Krešimir II. (949. – 969.), a to što su hrvatski kraljevi od polovice X. stoljeća nosili i narodno i kršćansko ime simbolički je održavalo hrvatsku etničku posebnost (što se ogledalo u narodnome imenu) i hrvatsko trajno pristajanje uz kršćanstvo (što se ogledalo u kršćanskome imenu).

U povijesnim su vrelima zabilježeni likovi *Tomislao*, *Tomislauo* i *Tamislao*, latinizirani likovi osobnoga imena prvoga hrvatskog kralja. Hrvatski se lik Tomislav navodi znatno poslije, u književnim djelima Jerolima Kavanjina i fra Andrije Kačića Miošića iz XVIII. stoljeća. Poput većine imena hrvatskih narodnih vladara ni narodno ime Tomislav¹ nema kontinuitet potvrđenosti, pa je ponovno oživljeno tek u XIX. stoljeću iako ni onda nije bilo osobito često.² Narodnomu imenu Tomislav srodna su zarana potvrđena

¹ Donekle je iznimkom osobno ime Krešimir (stariji je lik Kresimir), potvrde čijih se inačica mogu pronaći i u XV. stoljeću (tako je ime Kresoje 1475. potvrđeno u Zažablju, a 1587. na Pelješcu se spominje Miho Krešin; Vidović 2014: 321, Vekarić 1995: 360), a odrazilo se i u prezimenskome fondu (usp. prezime Krešić zabilježeno od XV. stoljeća; Vidović 2014: 110). Godine 1323. potvrđeno je u Krku i osobno ime Suynimir koje bi se moglo povezati s narodnim imenom Zvonimir (Jireček 1962: 346; usp. i Brgles 2018: 124, 125), a možda bi se s kraljevskim imenom Zvonimir moglo povezati i osobno ime Zonchus u Grblju (Čulić 1991: 132, Stjepčević 2003: 291).

² Primjerice, u devet je splitskih župa u razdoblju 1867. – 1897. potvrđen tek jedan nositelj toga imena (Rogošić 2016: 154).

narodna imena Tomidrag (prvi je put potvrđeno u Ninu 1072.; Arj 18: 459) i Tomidrug (latinizirani lik *Tomidruko* potvrđen je 1080.; Šimunović 2006: 369), koja također sadržavaju početni antropoformant **Tom-*, a u vrelima se još spominje i narodno ime Tomimir.³ Etimolozi narodno ime Tomislav drže složenim od antroponimnih osnova *Tom-* (< *tomiti* ‘pritislivati, mučiti’) i *-slav* (< **slava* ‘slava’; Čilaš Šimpraga i dr. 2018: 268, Keber 2008: 464, 465 i ERHSJ III: 480), a katkad se, zbog bliskozvučnosti, ono povezuje i s kršćanskim imenom Toma. Pri tumačenju pojedinih pokraćenih i izvedenih imena treba imati na umu da je srednjovjekovna imena Tomas, Tomica, Tomko, Tomša i sl. uputnije povezivati s kršćanskim imenom Toma, a suvremena imena Tomi, Tomica, Tomko i Tomo češće se (iako ne uvijek) povezuju s narodnim imenom Tomislav.⁴ Ime prvoga hrvatskog kralja najčešće se izgovara kao Tòmislav i Tomislav (tako se najčešće izgovara u Imotskoj, Vrgorskoj i Neretvanskoj krajini, Makarskome primorju, Hercegovini i dijelovima Bosne te na dubrovačkome području), a zabilježen je i izgovor Tòmisłáv (Cetinska krajina).

Narodno je ime Tomislav potvrđeno i u drugim slavenskim antroponimikonima. Tako su u makedonskome antroponimikonu u XV. i XVI. stoljeću potvrđeni likovi Tomisav (XVI. st.) i Tomislav (Ivanova 2006: 435), a u bugarskome je u istome razdoblju potvrđen samo lik Tomislav (Ilčev 1969: 488). U literaturi se navode i starije potvrde za lik Tomisław u poljskoj te lik Tomislav u češkoj antroponimiji (Svoboda 1964: 88), a potvrde su u slovenskoj,⁵ srpskoj,⁶ ruskoj i slovačkoj (Tomislav) te mađarskoj antroponimiji (Tomiszláv) novijega datuma.

Odrazi osobnoga imena Tomislav u toponimiji

I odrazi narodnoga imena Tomislav u hrvatskoj toponimiji razmjerno su rijetki. Na hrvatskome narodnom prostoru s tim se osobnim imenom može povezati tek ojkonom Tomišlje⁷ (G Tomišalja) u Borču kod Kalinovika u istočnoj Hercegovini. Tomišlje su do Drugoga svjetskog rata stoljećima nastanjivali hrvatski planišтари koji su ljeti boravili u Popovu i Zažablju, a zimi u gorama sjeveroistočne Hercegovine. Za taj toponim u jedninskome liku Marko Snoj (2009: 431) smatra da je nastao od sveze **Tomimysl'e Selo*

³ Narodna su imena Tomidrug i Tomimir potvrđena i u srpskome antroponimikonu (Grković 1977: 195).

⁴ U posljednjih dvadesetak godina kršćansko ime Toma ponovno je među popularnijima. Tako je 2024. bilo treće ime po čestoci među novorođenim dječacima, odmah nakon osobnih imena Luka i Jakov (SP 2024: 7).

⁵ U Sloveniji je prema posljednjim podatcima osobno ime Tomislav 151. muško ime po čestoci. Najčešće se nadijevalo 1951. – 1980., nešto rjeđe 1941. – 1950. i 1981. – 1990., a, slično kao u Hrvatskoj, rijetko se nadijeva nakon 2000. (<https://www.stat.si/ImenaRojstva#/names?name1=Tomislav&gend1=M>)

⁶ U srpskoj antroponimiji navedeno ime počelo se češće nadijevati nakon što ga je kralj Aleksandar Karađorđević dao svomemu sinu (prvi je sin ponio kršćansko ime Petar, koje se smatralo srpskim iako je obilno potvrđeno i među Hrvatima, a treći Andrej, koje se smatralo slovenskim). Selo Andrašvar u sjevernoj Bačkoj promijenilo je, na zahtjev srpskih kolonista, ime u Tomislavci u rujnu 1929. u čast princa Tomislava Karađorđevića.

⁷ Službeno je ime naselja Tomišlja.

‘Tomimislovo selo’ ili *Tomisl’e Selo ‘Tomislavovo selo’ te ga povezuje s osobnim imenima *Tomimyslb ili *Tomislavb. Ujedno iz istih osobnih imena izvodi slovenski ojkonomi Tomišelj (izvodi ga ili iz hipokoristika *Tomisel koji povezuje ili s likom *Tomyslb, nastao haploglogijom iz *Tomimyslb, ili iz hipokoristika *Tomislb, koji dovodi u vezu s likom *Tomislavb). Za toponime, pak, Tomačevo i Tomaj (Snoj 2009: 430, 431) drži da se mogu izvesti ili iz osobnih imena *Tomimyslb, *Tomislavb i *Tomimirb ili iz osobnoga imena Tomaž, slovenske inačice kršćanskoga imena Toma.⁸

Novijega su nadnevka ojkonomi Tomislavovac na Pelješcu i Tomislavgrad na razmeđu Dalmacije, Hercegovine i Bosne. Tomislavovac u Crnoj Gori na Pelješcu u povijesnim se vrelima prvi put spominje 1393./1396. pod latiniziranim likom Cosel. Poslije se spominje pod hrvatskim imenom Kozlo, a otkad se provode službeni popisi stanovništva, naselje se naziva Kozo (Vekarić 1989: 112). U povodu 1000. obljetnice Tomislavove krunidbe stanovnici su Kozla uputili molbu Ministarstvu unutrašnjih djela da naselje promijeni ime u Tomislavovac, što je odobreno 1927. (Marunčić 2011: 46). Tomislavgrad se, pak, u srednjovjekovlju i tijekom austrougarske vlasti nazivao Županjac, za osmanlijske okupacije Nova Tvrđava (Sedidžedid) i Županj-potok, od 1918. do 1928. nazivao se Duvnom, a u veljači 1928. na zamolbu je mjesnoga stanovništva u čast 1000. obljetnice osnutka Hrvatskoga Kraljevstva prozvan Tomislavgradom. Iako je u kraljevskome ukazu stajalo da je grad dobio ime po Tomislavu Karađorđeviću rođenomu 19. siječnja 1928., svima je bilo jasno da je ime dobio po prvome hrvatskome kralju koji se po legendi okrunio na Duvanjskome polju. Nakon Drugoga svjetskog rata komunističke su vlasti u službenu uporabu vratile ime Duvno, a na referendumu provedenom 12. kolovoza 1990. Duvnjaci su konačno presudili da službeno ime njihova grada postane i ostane Tomislavgrad.⁹

Rasprostiranje imena Tomislav

Narodno ime Tomislav prema posljednjim dvama popisima bilo je peto po čestoci u Hrvatskoj s tim da je broj njegovih nositelja pao s 39.105 prema popisu iz 2011. na 34.433 prema popisu iz 2021. Ime prvoga hrvatskog kralja najčešće se nadijevalo od 70-ih godina XX. stoljeća, kad je u Gradu Zagrebu, Zagrebačkoj i Požeško-slavonskoj županiji bilo na prvome, a u cijeloj Hrvatskoj na trećemu mjestu po čestoci

⁸ Možda se i ime sela Tomisław u Donjoj Šleskoj, koji su nastanjivali Lužički Srbi, može povezati sa slavenskim imenom Tomislav iako se u vrelima obično povezuje s imenom Thomas, njemačkom inačicom kršćanskoga imena Toma (zabilježeni su njemački likovi *Thommendorf*, *Thomesdorf* i *Thomedorf*). Naselja čija bismo imena mogli povezati s narodnim imenom Tomislav ili s kršćanskim imenom Toma (iako se vjerojatnijim čini povezivanje s kršćanskim imenom Toma) ima razmjerno mnogo na hrvatskome ozemlju (npr. Tomaš, Tomašanci, Tomaševci, Tomaševec, Tomašica, Tomašići, Tomašinci, Tomašnica, Tomica, Tomići, Tomingaj, Tominovac i Tomišići, a možda i Tompojevci (usp. Tompa < Tomislav). U Bosni i Hercegovini s tim bi se osobnim imenima mogla povezati naselja Tomašica i Tomina u Bosanskoj krajini.

⁹ <https://www.matica.hr/hr/811/duvanjsko-polje-izmeu-historiografije-mjesta-pamcenja-i-mita-37832/>

nadijevanja.¹⁰ Nakon 2000. ime se sve rjeđe nadijeva te, primjerice, 2024. nije bilo ni među 50 najčešćih muških imena koja su se te godine nadjenula. Ujedno se u razdoblju 2011. – 2021. smanjio i broj nositelja ženskih imena Tomislava (s 917 na 818) i Tomislavka (s 30 na 27), a u statistici više nisu zabilježena dvorječna imena Ivan Tomislav Tomislav Ante, koja su 2011. imala po 10 nositelja.¹¹

Zaključak

Narodno ime Tomislav složeno je od osnova *Tom-* (< *tomiti* ‘pritiskivati, mučiti’) i *-slav* (< **slava* ‘slava’) te ima višestruku simboliku. Iako ga je nosio prvi hrvatski kralj, stoljećima je živjelo gotovo isključivo u kronikama¹² i epskim djelima. Oživjelo je u tek u XIX. stoljeću u razdoblju buđenja nacionalne svijesti, a njime su obilježeni proslava 1000. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, nakon koje se to osobno ime počelo odražavati i u ojkonomiji (usp. naselja Tomislavovac na Pelješcu i Tomislavgrad u Bosni i Hercegovini), te u razdoblju uoči, tijekom i nakon hrvatskoga proljeća, dakle u prijelomnim razdobljima suvremene hrvatske povijesti. Danas je to osobno ime peto muško ime po čistoći.

Narodno ime Tomislav potvrđeno je i u drugim slavenskim antroponimikonima: u makedonskome su antroponimikonu u XV. i XVI. stoljeću potvrđeni likovi Tomisav (XVI. st.) i Tomislav, a u bugarskome je u istome razdoblju potvrđen lik Tomislav. U literaturi se navode i starije potvrde za lik Tomisław u poljskoj te lik Tomislav u češkoj antroponimiji.

Literatura

- Arj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. I– XXIII. 1881. – 1976. JAZU. Zagreb.
- Brgles, Branimir. 2018. Old Croatian personal names ending in **mir* in historical context. *The oldest linguistic attestations and text in the Slavic languages*. Ur. Kapetanović, Amir. Holzhausen. Beč. 113–133.
- Čilaš Šimpraga; Ivšić Majić, Dubravka; Vidović, Domagoj. 2018. *Rječnik suvremenih hrvatskih osobnih imena*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- Čulić, Gracijela. 1991. Struktura antroponimije Boke kotorske u XIV. i XV. stoljeću. *Onomastica Jugoslavica* 14. 87–132.
- ERHSJ = Skok, Petar. 1971. – 1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* I – III. JAZU. Zagreb.

¹⁰ Među deset najčešćih muških imena ni u jednome se popisnome razdoblju osobno ime Tomislav nije našlo samo u Istarskoj županiji, a među deset najčešćih muških imena prema popisu iz 2021. to ime nije bilo još u Dubrovačko-neretvanskoj, Splitsko-dalmatinskoj i Međimurskoj županiji (prema popisu iz 2011. nije bilo ni u Varaždinskoj županiji). Usp. <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2021/results/censusnames.htm> i Čilaš Šimpraga i dr. 2018: 268.

¹¹ Usp. <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2021/results/censusnames.htm> i Čilaš Šimpraga i dr. 2018: 329.

¹² Kao kuriozitet navodim da Tomislava u Budvanskim analima spominje hrvatski književnik iz Budve Krsto Ivanović (2024: 68), a Budva je ujedno najistočnije naselje u kojemu je postavljena spomen-ploča u povodu 1000. obljetnice krunidbe kralja Tomislava. Ploča je postavljena 27. prosinca 1925. Još malo istočnije, u Sutomoru su na zvonu crkve svete Marije Hrvati iz Zankovića u Spiču (nedaleko od Bara) ugravirali zapis u čast prvomu hrvatskom kralju.

- Grković, Milica. 1977. *Rečnik ličnih imena kod Srba*. Vuk Karadžić. Beograd.
- Imena*. Republika Slovenija. Statistični ured. <https://www.stat.si/ImenaRojstva#/names?name1=Tomislav&gend1=M> (pristupljeno 1. srpnja 2025.)
- Imena i prezimena u Hrvatskoj*. Državni zavod za statistiku. <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2021/results/censusnames.htm> (pristupljeno 30. kolovoza 2025.)
- Ilčev, Stefan. 2012. *Rečnik na ličnite i familite imena u Bŭlgarite*. Izdavačelstvo „Iztrok-Zapad“. Sofija.
- Ivanova, Olga. 2006. *Makedonski antropnomastikon (XV – XVI. vek)*. Olga Ivanova. Skopje.
- Ivanović, Krsto. 2024. *Budvanski anali*. Pr. Mitrović, Katarina; Kisić, Milica. JU Narodna biblioteka Budva. Budva.
- Jireček, Konstantin. 1962. *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg veka*. *Zbornik Konstantina Jirečeka*, 2. Ur. Dinić, Mihajlo. Naučno delo. Beograd.
- Keber, Janez. 2008. *Leksikon imen: Onomastični kompendij*. Celjska Mohorjeva družba. Maribor.
- Marunčić, Tonko. 2011. *Proslava tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva (925. – 1925.) na dubrovačkom području*. Dubrovački muzeji – Muzej suvremene umjetnosti, Dubrovnik. Dubrovnik.
- Rogošić, Andrea. 2016. Osobna imena u Splitu u razdoblju preporodnoga pokreta. *Folia onomastica Croatica* 25. 143–165.
- Snoj, Marko. 2009. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Založba Modrijan – Založba ZRC. Ljubljana.
- SP = Statistički prikaz Ministarstva pravosuđa, uprave i digitalne transformacije 35. 2024. Ministarstvo pravosuđa, uprave i digitalne transformacije. Zagreb.
- Stjepčević, Ivo. 2003. *Arhivska istraživanja Boke kotorske*. Gospa od Škrpjela – Hrvatska gospodarska komora, Predstavništvo za Crnu Goru – Kulturno zavičajno društvo „Napredak“ Gornja Lastva. Perast.
- Svoboda, Jan. 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Nakladatelství Československé akademie věd. Prag.
- Šimetin Šegvić, Nikolina. 2024. Duvanjsko polje između historiografije, mjesta pamćenja i mita. *Hrvatska revija* XXIV/4. <https://www.matica.hr/hr/811/duvanjsko-polje-između-historiografije-mjesta-pamćenja-i-mita-37832/> (pristupljeno 28. kolovoza 2025.)
- Šimunović, Petar. 2006. *Hrvatska prezimena*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- Vekarić, Nenad. 1989. *Pelješka naselja u XIV. stoljeću*. Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku. Dubrovnik.
- Vekarić, Nenad. 1995. *Pelješki rodovi (A – K)*, sv. 1. Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice 5/1. Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Dubrovnik.
- Vidović, Domagoj. 2014. *Zažapska onomastika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.

- Hrvatski sabor proglasio je 2025. godinu „Godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva“ kao podsjetnik na bitne trenutke u povijesti hrvatskoga naroda – godinu krunjenja prvoga hrvatskog kralja Tomislava kao i njegov spomen u pismu pape Ivana X. kojim je 925. godine sazvan Prvi splitski crkveni sabor – čime je Hrvatska postala samostalnim i priznatim kraljevstvom, što je imalo ključnu ulogu u oblikovanju hrvatskoga nacionalnog identiteta i suverenosti. Jednako tako, s početkom Hrvatskog Kraljevstva, koje je pripadalo zapadnome kršćanskom naslijeđu, na hrvatskim se prostorima pojavljuju prvi dokumentirani glasi o glagoljici i krvenoslavenskom jeziku u bogoslužju, koji će u idućim stoljećima postati kulturnim i identitetskim obilježjem Hrvata. „Godina obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva“ jedinstvena je prilika za isticanje bogate kulturne i umjetničke baštine hrvatskoga naroda. U obilježavanju ove važne obljetnice sudjeluju sve najbitnije nacionalne kulturne i obrazovne institucije na inicijativu Družbe Braće Hrvatskoga Zmaja i Matice hrvatske, uz podršku Ministarstava kulture, obrazovanja i znanosti Vlade RH. (Op. ur)

SUMMARY

ON THE PERSONAL NAME TOMISLAV IN CROATIAN ONOMASTICS

The native name *Tomislav* is composed of the basic elements *Tom-* (< *tomiti* 'to press, to struggle, to torture') and *-slava* (< **slava* 'glory') and carries multiple symbolism. Although it was borne by the first Croatian king, for centuries, it lived almost exclusively in chronicles and epic works. It was revived only in the 19th century during the period of the Croatian National Revival, followed by the commemoration of the thousandth anniversary of the Croatian Kingdom – after which the personal name *Tomislav* began to be reflected in Croatian oikonymy (renaming the village of Kozla on Pelješac to Tomislavovac and the town of Duvno in Bosnia and Herzegovina to Tomislavgrad). Furthermore, the name *Tomislav* achieves greater visibility in the period prior to, during and after the Croatian Spring. In other words, the personal name *Tomislav* marked milestones in modern Croatian history, writes philologist Domagoj Vidović, Ph.D., from the Croatian Language Institute in Zagreb in light of the recent marking of the 1100th anniversary of the Croatian Kingdom. According to the latest census, this personal name is the fifth most popular male name in terms of frequency, and in 2021, it was borne by 34,433 inhabitants of the Republic of Croatia. It has been confirmed in other Slavic anthroponyms, of which earlier in Macedonian, Bulgarian, Polish and Czech, and more recently in Slovenian, Serbian and Slovak.

RESUMEN

SOBRE EL NOMBRE TOMISLAV EN LA ONOMÁSTICA CROATA

El nombre popular *Tomislav* se compone de las raíces *Tom-* (< *tomiti* 'oprimir, atormentar') y *-slav* (< **slava* 'gloria'), y posee una simbología múltiple. Aunque fue el nombre del primer rey croata, durante siglos se conservó casi exclusivamente en crónicas y obras épicas. Resurgió en el siglo XIX, durante el despertar de la conciencia nacional. Posteriormente se utilizó para conmemorar la celebración del milenario del Reino de Croacia, tras lo cual el nombre propio *Tomislav* comenzó a reflejarse también en la toponimia croata (renombrando el pueblo de Kozla, Pelješac, como Tomislavovac, y la ciudad de Duvno, BiH, como Tomislavgrad). El nombre *Tomislav* alcanza mayor visibilidad en el periodo previo, durante y después de la Primavera Croata. En otras palabras, el dicho nombre ha marcado periodos clave de la historia contemporánea de Croacia, según el dr. Domagoj Vidović, filólogo del Instituto de la Lengua Croata, de Zagreb, a la luz de la reciente conmemoración del 1100° aniversario del Reino de Croacia. Según el último censo, este nombre es el quinto más frecuente entre los hombres. En 2021, lo llevaban 34.433 habitantes de la República de Croacia. También se encuentra en otros antropónimos eslavos, desde tiempos antiguos en macedonio, búlgaro, polaco y checo, y, más recientemente, en esloveno, serbio y eslovaco.

JOSIP MIHALJEVIĆ

GLAGOLJIČNE MREŽNE IGRE: UČENJE GLAGOLJICE NA ZABAVAN I INTERAKTIVAN NAČIN¹

Ovaj rad prikazuje glagoljične igre koje se nalaze na mrežnim internetskim stranicama Staroslavenskoga instituta (<https://stin.hr/>), središnje akademske ustanove za istraživanje hrvatske glagoljice i glagoljaštva. Svrha tih igara je pomoći korisnicima u učenju glagoljičnih slova i brojeva, hrvatskih crkvenoslavenskih riječi te gramatike. Rad sažeto opisuje svaku igru te, umjesto zaključka, najavljuje koje se igre planiraju izraditi u budućnosti. Glagoljica je prvo pismo kojim su Hrvati bilježili svoj materinski jezik već u 10./11. stoljeću. To hrvatsko povijesno pismo jedan je od simbola nacionalnoga identiteta na temelju kojega smo i danas prepoznatljivi u Europi i svijetu. *Dan hrvatske glagoljice* obilježava se 22. veljače pa se stječe lijepa prigoda da se i vi putem Mreže poigrate s čitateljskom zajednicom Hrvatskoga iseljeničkog zbornika! S vremenom se razvio velik broj kulturnih aktivnosti u domovini i dijaspori koje promiču vrijednosti glagoljičnog pisma, među kojima su i ove internetske interaktivne igre.

Glagoljica je slavensko pismo nastalo u 9. stoljeću, koje je osmislio Grk Konstantin Ćiril, čiji je nadimak bio Filozof, sa svrhom učvršćenja kršćanskoga nauka među Slavenima u Moravskoj (današnja Češka i Slovačka). U toj mu je misiji pomagao stariji brat Metod. Zajedno su poznati pod imenom Sveta braća (Mihaljević, Mihaljević i Šimić, 2024: 10–12), a preveli su s grčkoga liturgijske knjige na slavenski jezik. Njihovi protivnici, nezadovoljni činjenicom da se bogoslužje ne obavlja na latinskome jeziku, nakon Metodove smrti protjerali su njihove učenike iz Moravske, što je dovelo do širenja glagoljice u druge slavenske zemlje, na prostoru današnje Bugarske, Makedonije i Hrvatske (Fučić, 1997: 260).

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu projekta *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta – DigiSTIN* i projekta *Ćirilčne pismovne varijante u Hrvatskoj: paleografska raščlamba i evolucija pismenosti kroz povijest – HRVĆIRPAL* (IP-2025 02-5681). Prvi projekt financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovoran je samo autor te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Drugi projekt u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost.

Slika 1. Crkva svete Lucije u Jurandvoru na otoku Krku, u kojoj je pronađena Bašćanska ploča na tlu crkve. Foto: HINA / Wikipedija

U Hrvatskoj glagoljica ima posebno mjesto jer su se Hrvati najdulje aktivno koristili njome od svih slavenskih naroda, sve do kraja 19. stoljeća (Mihaljević, Mihaljević i Šimić, 2024, 17–18). Treba napomenuti da su Hrvati jedan od malobrojnih naroda koji se u dijelu svoje povijesti služio trima različitim pismima: latinicom, glagoljicom i hrvatskom ćirilicom (koja se još naziva bosančica). Upotrebljavali su latinicu za latinski i hrvatski jezik, glagoljicu za crkvenoslavenski i hrvatski jezik te ćirilicu samo za hrvatski jezik (Botica, 2024: 31). Neki od najvažnijih povijesnih pisanih spomenika nastali su upravo na glagoljici, poput *Bašćanske ploče* (oko 1100.), na kojoj se prvi put na hrvatskome jeziku spominju hrvatski kralj Zvonimir i hrvatski narod, zatim najstariji cjelovito sačuvan zapis običajnog prava u Hrvatskoj *Vinodolski zakon* (1288.) te prva tiskana knjiga u Hrvatskoj *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1483.) (Mihaljević, Mihaljević i Šimić, 2024: 55–60). Hrvati su s vremenom prilagodili oblik glagoljice te je time nastala hrvatska ili *uglata glagoljica* koja se nastavila koristiti za pisanje u Hrvatskoj (Ibid.: 15–16).

Iako se glagoljica danas više ne upotrebljava kao aktivno pismo i dalje se smatra važnim dijelom hrvatske baštine, povijesti i kulture te pobuđuje interes različitih skupina govornika hrvatskoga jezika, odraslih i djece, pa čak i stranaca. To se može vidjeti po brojnim školskim radionicama i predavanjima na temu glagoljice, različitome nakitu, grafitima i tetovažama s glagoljičnim motivima te televizijskim emisijama posvećenim glagoljici i glagoljaštvu. Osim toga, 2019. godine Hrvatski sabor je na inicijativu

Instituta za hrvatski jezik proglasio 22. veljače Danom hrvatske glagoljice i glagoljaštva (Hrvatski sabor, 2019.). Važno je napomenuti i da se od uvođenja eura 2023. godine na kovanicama od 1, 2 i 5 centa nalazi glagoljični natpis *HR* (Europska središnja banka, 2023.).

Projekt DigiStin

Staroslavenski institut, osnovan 1952. godine, temeljna je ustanova koja se bavi proučavanjem glagoljice, glagoljaštva i crkvenoslavenskoga jezika (Staroslavenski institut, 2015.). U novije vrijeme, u sklopu projekta *Razvoj modela digitalne infrastrukture Staroslavenskoga instituta (DigiSTIN)*, Institut se sve više usmjerava na izradu digitalnih sadržaja na mrežnoj domeni *stin.hr*, u cilju popularizacije glagoljaške baštine (Staroslavenski institut, 2023.). Na mrežnim stranicama Instituta nalaze se virtualne izložbe²,³, aplikacija za stvaranje glagoljičnih slika⁴ i baza glagoljaških pjesama⁵. U sklopu projekta planirana je i izrada interaktivnih karata glagoljaških spomenika, izrada glagoljaške rute po otoku Krku, obrazovnih videozapisa te vremenske lente povijesti glagoljaštva. Ipak, najbrojniji i najpopularniji sadržaji su igre za učenje glagoljice.⁶

Igre za učenje glagoljice

Igre za učenje glagoljice izrađuju se od 2016. godine i objavljuju se na mrežnim stranicama Staroslavenskoga instituta, nalaze se u izborniku *Glagoljica > Obrazovne igre*. Prva izdana igra bila je pamtilica za sparivanje glagoljičnih i latiničnih slova.

Do listopada 2025. izrađeno je četrnaest igara. Sve igre izrađene su tako da se mogu igrati s pomoću mrežnoga preglednika, a većina ih ima responzivan dizajn prilagođen različitim veličinama zaslona i korištenju na mobilnim uređajima. Igre se dijele na one namijenjene učenju slova, brojeva, riječi i gramatike, a u planu je i izrada igara za učenje povijesti glagoljaštva. Neke igre već su prikazane u člancima Mihaljević (2016.), Mihaljević (2017.), Mihaljević (2018.), Mihaljević (2019.) i Mihaljević (u tisku).

Igre za učenje slova

U igrama za učenje glagoljičnih slova koristi se font *FSGLA*⁷ Staroslavenskoga instituta za hrvatsku glagoljicu, autora Frane Pare, koji se može slobodno preuzeti i upotrebljavati.

² <https://stin.hr/novakov-misal/> (17. 10. 2025.)

³ <https://stin.hr/zgombicev-zbornik/> (17. 10. 2025.)

⁴ <https://stin.hr/stvori-sliku-s-tekstom-na-glagoljici/> (17. 10. 2025.)

⁵ <https://stin.hr/glagoljasko-pjevanje/> (17. 10. 2025.)

⁶ <https://stin.hr/obrazovne-igre/> (17. 10. 2025.)

⁷ <https://stin.hr/wp-content/uploads/2025/01/fs gla.ttf> (24. 10. 2025.)

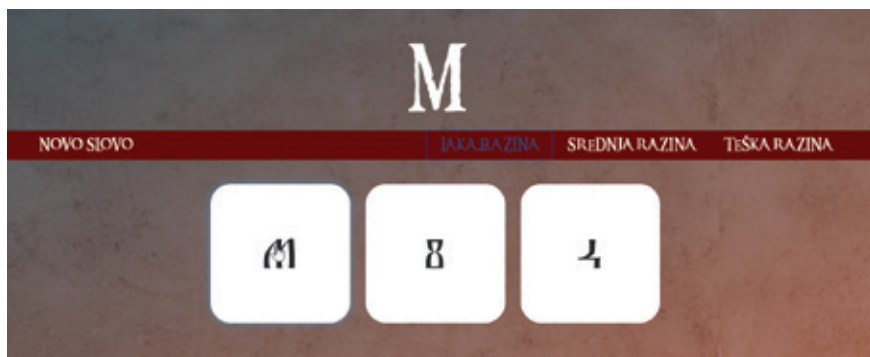

Slika 2. U pamtilici se može prepoznati koja se slova sparuju i na temelju boje.

Igre uključuju memorijsku igru ili pamtilicu u kojoj igrači trebaju spariti odgovarajuća latinična i glagoljična slova. Igra je podijeljena na dva dijela. Prvi dio obuhvaća prvih osamnaest slova glagoljične azbuke, a drugi dio preostalih osamnaest. U igri se koriste ilustracije iz *Ljubljanskoga misala* i *Ljubljanskoga brevijara*.

Za učenje slova postoji i kviz u kojemu se prikaže latinično slovo za koje treba odabrati točno glagoljično slovo. Može se prilagoditi težina kviza tako da bude više ili manje odgovora, ali uvijek je samo jedan točan.

Osim toga, razvijena je i igra zmijske u kojoj zmija, koja kao glavu ima latinično slovo, *proždire* njegovu glagoljičnu inačicu. Nakon svakoga progutanog slova pojavljuje se novo slovo. Popularna je igra *tetris*, u kojoj se, kad se blokovi slože u red, unutar njih pojavljuju glagoljična slova, dok je sa strane prikazana njihova transliteracija na latinicu.

Slika 3. Slova su odabrana nasumično u kvizu za učenje glagoljičnih slova.

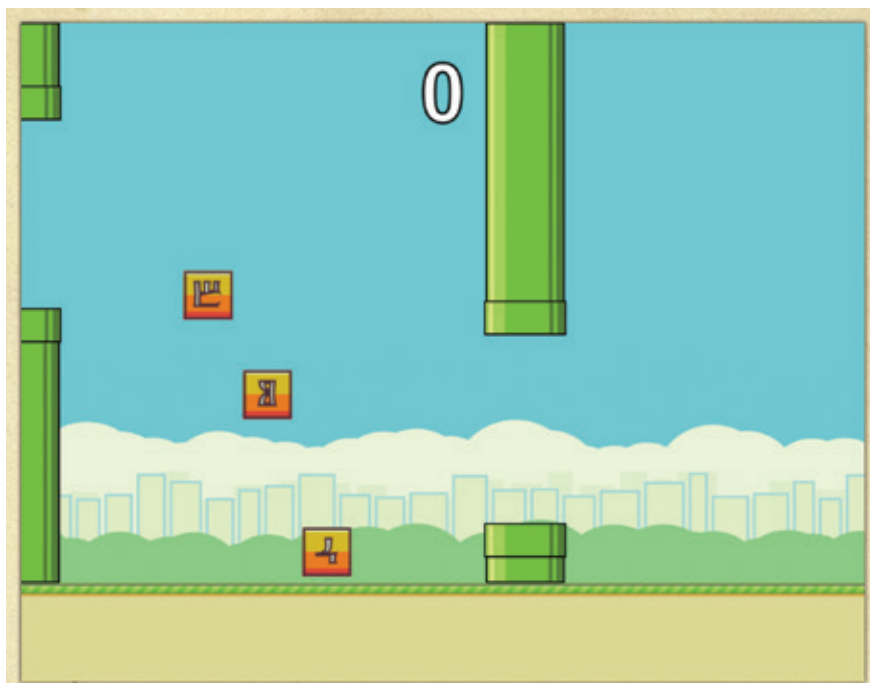
Slika 4. Na lijevoj strani igra zmije, a na desnoj tetris.

Postoje i tri igre pucanja (engl. *shooter*). Jedna od njih je *Svemirska glagoljica*, u kojoj se svemirskim brodom gađaju glagoljična slova koja se, kad ih se pogodi, nakratko prikažu na latinici. Druga igra *Glagoljatrix* igra se tako da se latiničnim slovom gađaju glagoljična slova koja se izmjenjuju. Treća je i najnovija igra pucnjave *Glagoljostrelka*, koja je inspirirana igrom *Space Invaders*. U igri protivnici su prikazani kao kružići koji sadržavaju glagoljična slova, pri čemu se u svakome kružiću nalazi različito slovo. Igrači mogu odabrati žele li gađati glagoljična ili latinična slova, koja se nalaze unutar kružića. Kad pogode određeno slovo, nakratko se prikaže njegova inačica na glagoljici ili latinici, ovisno o prethodnome odabiru igrača.

Na stranici je i popularna igra *Leteća glagoljica*, inspirirana mobilnom igrom *Flappy Bird*. U njoj igrač unosi riječ koja se zatim prikazuje glagoljičnim pismom, a zatim upravlja glagoljičnim slovima koja tvore tu riječ i predstavljaju živote. S pomoću tih slova igrač mora proći između prepreka u obliku cijevi.

Slika 5. U Glagoljostrelki protivnici su raspoređeni u obliku glagoljičnoga slova, primjerice slova p.

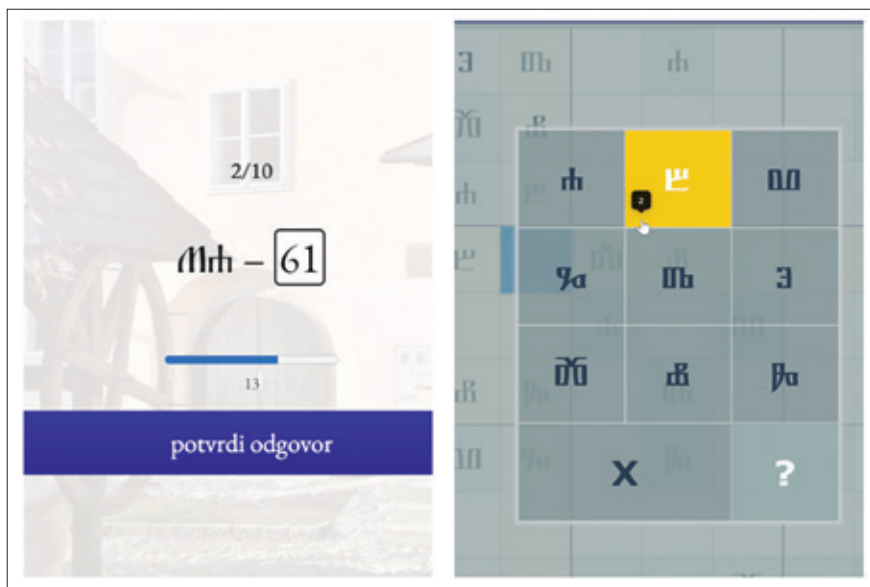
Slika 6. U *Letećoj glagoljici* što je napisana riječ dulja, to igrač ima više života.

Igre za učenje brojeva

Brojevi se zapisuju također glagoljičnim slovima. Često se, kako bi se prepoznalo da je riječ o broju, dodaju točkice ispred slova ili crta titla (˘) iznad slova (Mihaljević, Mihaljević i Šimić, 2024, 16). Prva igra koja je izrađena za učenje brojeva igra je

Slika 7. Primjer razine u igri u kojoj se dovlači odgovarajuće slovo koje predstavlja broj.

Slika 8. S lijeve strane kviz za učenje brojeva, a s desne sudoku.

dovlačenja *Dovuci glagoljična slova na pravo mjesto*, u kojoj treba dovući glagoljično slovo do odgovarajućega broja. S pomoću te igre dovlačenja može se na isti način učiti i slova.

Druga igra za učenje brojeva je kviz u kojemu se igraču napiše broj na glagoljici te ga treba prepoznati i utipkati u polje. Za taj kviz moguće je odabrati raspon brojeva na temelju kojega se želi učiti brojeve. U slučaju pogrešnoga odgovora daje se popratna obavijest o točnome odgovoru. Posljednja igra za učenje brojeva je *sudoku* u kojemu su brojevi napisani glagoljicom.

Igre za učenje riječi

Na Facebookovoj stranici Instituta⁸ postojala je rubrika *Glagoljska riječ mjeseca*, u kojoj se svaki mjesec objavljivala nova riječ napisana na glagoljici te je bila prikazana sa značenjem i prigodnom slikom. Sve riječi su preuzete s Facebookove stranice te se za njih napravila interaktivna galerija⁹ i kviz znanja. U kvizu je za svaku riječ, prikazanu na latinici i glagoljici, ponuđeno četiri odgovora povezana uz njezino značenje, od kojih je samo jedan točan. Povratna informacija o točnome ili netočnome odgovoru te o točnome rješenju popraćena je slikom koja je korištena u originalnoj objavi na Facebooku.

⁸ https://www.facebook.com/stin.hr/?locale=hr_HR (24. 10. 2025.)

⁹ <https://stin.hr/rjec-mjeseca/> (24. 10. 2025.)

Slika 9. Primjer pitanja u kvizu s povratnom obavijesti popraćenom slikom koja sadržava objašnjenje.

Druga igra je osmosmjerka s glagoljicom u kojoj igrači traže riječi u tablici koje su napisane na glagoljici. Popis riječi koji se traži napisan je na latinici te su riječi izvađene iz Školskoga rječnika hrvatskoga jezika Instituta za hrvatski jezik. Riječi su svaki put nasumično odabrane te su slova svaki put drukčije izmiješana. Moguće je i ispisati osmosmjerku na papir te je rješavati kemijskom ili običnom olovkom.

Igre za učenje gramatike

Posljednja kategorija igara uključuje kvizove za učenje gramatike koji su povezani sa stranicom e-gramatika.¹⁰ Namijenjeni su ponajprije studentima koji se bave crkvenoslavenskim jezikom. Trenutačno imamo dva kviza za učenje sklonidbe imenica:

Slika 10. Kad se mišem prijeđe preko slova, prikazuje se kako je slovo napisano na latinici.

¹⁰ <https://stin.hr/gramatika/> (24. 10. 2025.)

jedan za učenje glavne sklonidbe, a drugi za učenje sporedne sklonidbe. Prije početka igranja igrač odabire rod (muški, ženski ili srednji) i tip sklonidbe koji želi vježbati. U kvizu za sporednu sklonidbu imenica može se vježbati *i*-sklonidba, *n*-sklonidba i *u*-sklonidba za muški rod; *i*-sklonidba, *r*-sklonidba i *v*-sklonidba za ženski rod; te *n*-sklonidba, *s*-sklonidba i *t*-sklonidba za srednji rod. U kvizu za glavnu sklonidbu imenica može se vježbati *o*-sklonidba i *jo*-sklonidba za muški i srednji rod te *a*-sklonidba i *ja*-sklonidba za ženski rod. Pitanja u kvizu prikazuju se u obliku rečenice u osnovnome obliku, a uz njih su u zagradi navedeni padež i broj (jedinina ili množina). U povratnoj obavijesti nakon odgovora prikazuje se tablica sa svim oblicima, čime se pruža sveobuhvatan gramatički pregled.

The image shows two side-by-side screenshots of a language quiz interface. The left screenshot shows a question: "2/21. drugi (L dv.)" with four input fields containing the word "drugi" in different cases. The right screenshot shows the same question with the correct answer "drugu (L dv.)" highlighted in red. Below the answer is a table showing the declension of the word "drugi" in the masculine gender, singular and plural, across all cases. The table is titled "muški rod" and "n-sklonidba".

	jedinina	množina
N	drugi	drugi
G	druga	druga
D	drugu	drugima
A	druga/drugu	drugi
V	drugi	drugi
I	drugi	drugi
L	drugim	drugima

Slika 11. Primjer pitanja s lijeve strane za koje se nakon odgovora prikazuje povratna obavijest koja sadržava sve oblike zadane riječi.

Budući planovi

Stranica s igrama vrlo je posjećena. Prema podacima Googleove analitike (*Google Analytics*), od 2015. godine, kad je pokrenuta novija mrežna stranica *stin.hr*, nalazi se na šestome mjestu po broju pregleda, s približno 5,9 tisuća pregleda. Ispred nje su stranice s člancima o glagoljici, hrvatskoj ćirilici i srodnim temama. Najpopularnije su igre *Tetris s glagoljicom* te igra *Dovuci glagoljična slova na pravo mjesto*.

U planu je da se izrade kulturne i povijesne igre u sklopu vremenske lente koja će prikazati povijest hrvatske glagoljice i glagoljštva od misije Ćirila i Metoda do danas, kad se glagoljica nalazi na eurokovanicama. Već su osmišljeni kvizovi s po deset pitanja za iduća razdoblja:

- Početci glagoljice i slavenske pismenosti (9. stoljeće)
- Rano hrvatsko glagoljštvo (10. – 13. stoljeće)

- Zlatno doba glagoljaštva (14. – 16. stoljeće)
- Sumrak glagoljaštva (17. – 19. stoljeće)
- Glagoljaštvo u moderno doba (20. stoljeće – danas).

Planira se da se vremenska lenta s kvizovima objavi na Dan hrvatske glagoljice i glagoljaštva 22. veljače 2026.

U planu je i izrada kartaške igre pasijans (soliter) za popularizaciju glagoljice. Demo-inačica već je dovršena. U konačnoj inačici potrebno je još zamijeniti brojeve glagoljičnima te klasične ilustracije kralja, kraljice i dečka zamijeniti motivima iz hrvatskih misala i brevijara.

Tablica 1. Pregled videoigra od početka 2015. do danas (16. 10. 2025.)

Naziv igre	Ukupan broj pregleda
Tetris s glagoljicom	2 504
Dovuci glagoljična slova na pravo mjesto	2 233
Riječ mjeseca (Glagoljska riječ mjeseca – kviz)	1 401
Glagoljostrelka	1 143
Pamtilica s glagoljicom	1 136
Glagoljosmjerka (Osmosmjerka s glagoljicom)	889
Leteća glagoljica	757
Pogodi glagoljično slovo	682
Glagoljojed	351
Svemirska glagoljica	269
Glagoljatrix	264
Glavna sklonidba imenica	246
Nauči brojeve	231
Sporodna sklonidba imenica	94
Ukupno	3 783

U sklopu projekta Ćirilične pismovne varijante u Hrvatskoj: paleografska raščlamba i evolucija pismenosti kroz povijest – HRVĆIRPAL, koji financira Hrvatska zaklada za znanost, planira se izraditi igre za učenje hrvatske ćirilice (bosančice) koje će biti slične spomenutim igrama za učenje glagoljice. Hrvatska ćirilična baština najmanje je zastupljena u usporedbi s drugim segmentima pismenosti hrvatskoga srednjovjekovlja, ali ima dokumentiranu upotrebu od 11./12. stoljeća sve do 19. stoljeća (Paskojević, 2024: 9). S pomoću interaktivnih sadržaja, koji uključuje igre, planira se popularizirati i proširiti znanje o njezinoj kulturnoj i povijesnoj važnosti.

Literatura i izvori

- Birtić, M., Bartolec, G., Hudeček, L., Jojić, L., Kovačević, B., Lewis, K., Matas Ivanković, I., Mihaljević, M., Miloš, I., Ramadanović, E., & Vidović, D. 2012. Školski rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga.
- Botica, I. 2024. Prožimanje pisama hrvatskoga jezika u vremenu i prostoru. U *Prožimanja u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 51. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Iva Nazalević Čučević i Suzana Cohu. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola, str. 31–47.
- Europska središnja banka. 2023. Hrvatska eurokovanica. <https://www.ecb.europa.eu/euro/co-ins/html/hr.hr.html> (17. 10. 2025.)
- Fučić, B. 1997. Hrvatski glagoljski i ćirilski natpisi. U *Hrvatska i Europa – Rano doba hrvatske kulture – Svezak I*. Zagreb: Školska knjiga. str. 259–282
- Hrvatski sabor. 2019. Hrvatski sabor 22. veljače proglasio Danom hrvatske glagoljice i glagoljstva. <https://www.sabor.hr/hr/hrvatski-sabor-22-veljace-proglasio-danom-hrvatske-glagoljice-i-glagoljstva> (17. 10. 2025.)
- Mihaljević, J. (u tisku). Razvoj obrazovnih igara za učenje glagoljice: Proces, izazovi i tehnologije. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik*.
- Mihaljević, J. 2016. Elektroničke mrežne igre za učenje glagoljice. *Baščina: glasilo Društva prijatelja glagoljice* 17, 35.
- Mihaljević, J. 2017. Nove mrežne igre za učenje glagoljice. *Baščina: glasilo Društva prijatelja glagoljice* 18, 42–43.
- Mihaljević, J. 2018. Zabavna glagoljica. *Hrvatski jezik* 5(4), 25–27.
- Mihaljević, J. 2019. Volim glagoljicu. *Baščina: glasilo Društva prijatelja glagoljice* 20, 81–82.
- Mihaljević, M., Mihaljević, A., & Šimić, A. 2024. *Glagoljica za znatiželjne*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Paro, Frane. 2024. *FSGLA.ttf*. Preuzeto s <https://stin.hr/wp-content/uploads/2025/01/fsgla.ttf> (24. 10. 2025.)
- Paskojević, K. 2024. *Srednjovjekovna dubrovačka slavenska kancelarija: Dinamika pisma u ćiriličnim ispravama Dubrovačkoga arhiva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- Staroslavenski institut. 2015. O nama. <https://stin.hr/o-nama/> (17. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2021a. Misal kneza Novaka. Preuzeto s <https://stin.hr/novakov-misal/> (24. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2021b. Žgombićev zbornik. Preuzeto s <https://stin.hr/zgombicev-zbornik/> (24. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2023. DigiStin. <https://stin.hr/sadrzaj/digistin/> (17. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2024a. Glagoljska riječ mjeseca. Preuzeto s <https://stin.hr/rijec-mjeseca/> (24. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2024b. Stvori sliku s tekstem na glagoljici. <https://stin.hr/stvori-sliku-s-tekstom-na-glagoljici/> (24. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2025a. Facebook stranica Staroslavenskoga instituta. https://www.facebook.com/stin.hr/?locale=hr_HR (24. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2025b. Glagoljaško pjevanje. Preuzeto s <https://stin.hr/glagoljasko-pjevanje/> (24. 10. 2025.)
- Staroslavenski institut. 2025c. Gramatika. <https://stin.hr/gramatika/> (24. 10. 2025.)

SUMMARY

ONLINE GAMES: LEARNING THE GLAGOLITIC SCRIPT IN A FUN AND INTERACTIVE WAY

This paper presents the Glagolitic games found on the website of the Old Church Slavonic Institute (<https://stin.hr/>), the central academic institution for the research of the Croatian Glagolitic script and Glagolitism. The purpose of these games is to help users learn Glagolitic letters and numbers, Croatian Church Slavonic vocabulary and grammar. The paper briefly describes each game and, instead of a conclusion, announces which games are planned to be developed in the future. As a reminder, the Glagolitic script was the first script utilized by Croats to record their mother tongue, as early as in the 10th/11th century. This Croatian historical script is one of the indispensable symbols of national identity, based on which we are still recognizable and unique in Europe and the world. The *Day of the Croatian Glagolitic Script* is celebrated on February 22 – a wonderful opportunity for you to play with the readership of the Croatian Emigrant Almanac! The commemoration of this day was initiated by the *Croatian Language Institute* in Zagreb – with the approval of Croatian Parliament, which chose February 22 to commemorate the day when the first Croatian book, the missal – “Misal po zakonu rimskoga dvora” – was printed in 1483. Over time, several cultural activities have developed in the homeland and the diaspora to promote the significance of the Croatian Glagolitic script, including these online games.

RESUMEN

JUEGOS GLAGOLÍTICOS EN LÍNEA: APRENDIENDO EL ALFABETO GLAGOLÍTICO DE FORMA DIVERTIDA E INTERACTIVA

Este trabajo presenta los juegos glagolíticos que se encuentran en la web del Instituto del Esloveno Antiguo (<https://stin.hr/>), institución académica central dedicada a la investigación del glagolítico croata y su cultura. El fin de estos juegos es ayudar a los usuarios a aprender letras y números en glagolítico, y las palabras del esloveno eclesiástico croata y su gramática. El trabajo describe brevemente cada juego y, en lugar de una conclusión, anuncia qué juegos planean desarrollar en el futuro. El glagolítico fue el primer alfabeto que los croatas usaron para escribir en su lengua materna ya en los siglos X y XI. Se trata de una escritura histórica, uno de los ineludibles símbolos de la identidad nacional, gracias a la cual seguimos siendo reconocibles en Europa y en el mundo. El *Día del glagolítico croata* se celebra el 22 de febrero, lo que brinda una excelente oportunidad para que el lector, a través de la red, se divierta junto con la comunidad lectora del Anuario de la Emigración Croata. La celebración de este día fue iniciada por el *Instituto de la Lengua Croata* y aprobada por el Parlamento Croata. En dicha fecha, en 1483, se imprimió el primer libro croata: el “Misal según el rito de la curia romana”. Con el tiempo, se ha desarrollado un gran número de actividades culturales que promueven los valores del alfabeto glagolítico croata, entre las cuales se encuentran también estos juegos en línea.

Brzo, lako i zanimljivo ovladajte temeljima hrvatskoga jezika učite kada želite i gdje želite
A fast, easy and interesting way to learn the basics of Croatian. Learn when and where you want.

Sveučilište u
Zagrebu

srce

HiT-1

**Prvi sveučilišni on-line tečaj hrvatskoga
kao drugoga i stranoga jezika**

*The first on-line course of Croatian as second
and foreign language*

Proljetni semestar / Spring semester

2. ožujka – 25. svibnja 2026. (prijave do 20. veljače 2026.)

March 2 – May 24, 2026 (application deadline is February 20, 2026)

Jesenski semestar / Autumn semester

14. rujna – 6. prosinca 2026. (prijave do 4. rujna 2026.)

September 14 – December 6, 2026 (application deadline is September 4, 2026)

- 7 nastavnih cjelina u sustavu MoD (utemeljen na Moodleu)
- 150 nastavnih aktivnosti
- 24 sata online nastave uživo
- iskusni lektori, stručnjaci za hrvatski kao ini jezik
- interaktivan, komunikacijski i individualiziran pristup učenju jezika
- mogućnost stipendije
- 7 learning units in the Moodle-based e-learning system
- 150 learning activities
- 24 hours of real-time communication online
- experienced language instructors, specialists in Croatian as L2
- an interactive, communicative and individual approach to language learning
- the possibility of a scholarship

Pogledajte videopriloge o tečaju na mrežnoj stranici

Look at videos about the course at web page

www.matis.hr

Obavijesti i upisi

additional information and enrollment:

ecroatian@unizg.hr

ŽELJKA LOVRENČIĆ

SLAVNI RAMÓN DÍAZ ETEROVIC – LAUREAT ČILEANSKE NACIONALNE NAGRADE ZA KNJIŽEVNOST

Prozaist Ramón Díaz Eterovic jedan je od najznačajnijih latinsko-američkih pisaca kriminalističkih romana i jedan od najistaknutijih pripadnika naraštaja 1980-ih, znanog kao *Nueva Narrativa* ili *N. N. generacija*. Taj naraštaj, u kojem je sudjelovao veliki broj pisaca hrvatskih korijena poput Antonia Skármete ili pak aktualnog laureata Nacionalne čileanske nagrade za književnost Eterovica, prekinuo je s tzv. *kreolskom školom pisanja* u čileanskoj literaturi koja se bavila anakronom tematikom, dok su pripadnici *N. N. naraštaja* uglavnom rođeni pedesetih godina prošlog stoljeća – osvajali čitateljsku publiku inventivnom suvremenom prozom, moćnoga kritičkog promišljanja univerzalne zbilje. Počeli su pisati u vrijeme državnoga udara kad se na tim južnoameričkim geografskim širinama nije moglo slobodno izražavati jer je vladala stroga cenzura. Njihova su djela simbol otpora – puna nadahnute metaforike i ironije. Likovi Eterovicevih romana, od kojih su četiri prevedena na jezik njegovih hrvatskih predaka, gotovo uvijek su individualci suprotstavljeni snagama koje uzrokuju raspad morala i društveno nametnutih vrijednosti.

Poznato je da su čileanski Hrvati od svoga dolaska u Čile uspješni na svim područjima. Istaknuli su se u znanosti, politici, crkvenoj hijerarhiji, poduzetništvu, novinarstvu, a osobito u kulturi i umjetnosti, prije svega književnosti. Danas možemo govoriti o čak četiri naraštaja čileanskih književnika hrvatskih korijena koji u književnosti te zemlje zauzimaju istaknuto mjesto. Zbog toga nije čudo da je ovoga rujna prestižnu Nacionalnu nagradu za književnost dobio ugledni pjesnik, esejist, pisac priča i romanopisac Ramón Díaz Eterovic koji se od sada svrstava na ne baš mali popis potomaka Hrvata dobitnika toga značajnog priznanja. Na njemu se nalaze i Ernesto Livacic, Roque Esteban Escarpa i Antonio Skármeta kao dobitnici te ugledne nagrade za književnost, Eric Goles (egzaktne znanosti), Lenka Franulic i Patricia Stambuk (novinarstvo), ekolog Fabian Jaksic (prirodne znanosti) i Ivan Jaksic (povijest). Vezano uz dodjelu nagrade uglednom piscu kriminalističkih romana, književnik Álvaro Bisama je u *Revista Santiago* istaknuo: „Díaz Eterovic je uvijek pisao na način koji je bio udaljen od bilo kakve mode i buke. Sjedinjavao je književnost i ulicu te stvarao vlastiti stil.“

Laureat čileanske Nacionalne nagrade za književnost i slavni pisac hrvatskih korijena **Ramón Díaz Eterovic** do sada je objavio 22 romana, 12 zbirke priča, jedan grafički roman, više zbirke dječje poezije, niz knjiga za mlade i više zbirke eseja. Njegova četiri romana prevedena su na hrvatski jezik uz potporu Hrvatske matice iseljenika.

Izvor fotografije: Wikipedija / Wikimedia Commons.

Ramón Díaz Eterovic rođen je 15. srpnja 1956. u Punta Arenasu. Živio je u tzv. hrvatskoj četvrti u koju su se uglavnom smještale hrvatske obitelji. Roditelji su mu Magdalena Eterovic Martinic, podrijetlom iz Pučišća na Braču i Ramón Díaz Silva. Živi u Santiagu, oženjen je književnicom Sonijom Gonzáz i otac je troje djece. Godine 1974. iz rodnoga grada odlazi u Santiago kako bi na Čileanskom sveučilištu studirao političke i upravne znanosti. Tu započinje sa svojom intenzivnom i plodonosnom književnom djelatnosti. Godine 1975. osniva književnu skupinu „Extravagario“¹ i glavni je urednik časopisa *Luz verde para el Arte* (Zeleno svjetlo za umjetnost), jednoga od prvih časopisa koji se počinju objavljivati u razdoblju vojne diktature i koji nije dočeka peti broj; zabranjen je jer je četvrti broj bio posvećen Pablu Nerudi. Između 1980. i 1995. bio je glavni urednik časopisa za poeziju *La Gota Pura* (Čista kap) koji je imao značajnu ulogu u približavanju poezije tadašnjim mladim Čileancima, a između 1991. i 1993. predsjednik Društva čileanskih književnika. U travnju 2002. organizirao je prve Susrete pisaca kriminalističkih romana u Čileu.

Njegove su priče objavljene u mnogim nacionalnim i međunarodnim antologijama, a prijevodi romana objelodanjeni u Hrvatskoj, Francuskoj, Portugalu, Španjolskoj, Grčkoj, Nizozemskoj, Njemačkoj, Argentini i Italiji. Kod nas su mu do sada prevedena četiri romana (*Trčanje za vjetrom*, *Sedmero Simenonove djece*, *Ne zaljubljuj se u*

¹ Extravagario – čudan, neobičan, bizaran. Pjesnička zbirka Pabla Nerude objavljena 1958. (nap. a.).

stranca i Druga želja), a neke priče i pjesme te tekstovi o njemu objavljeni su u našim relevantnim književnim časopisima i u Hrvatskome iseljeničkom zborniku. Među autorima tekstova o ovome uglednom piscu ističu se Jerko Ljubetić i Željka Lovrenčić.

Díaz Eterovic jedan je od najznačajnijih latinsko-američkih pisaca kriminalističkih romana i jedan od najistaknutijih pripadnika naraštaja 80-ih, također poznatog kao Naraštaj državnog udara ili N. N. (Nueva Narrativa). Taj naraštaj prekinuo je s tzv. kreolskom školom koja se uglavnom bavila selom i folklorizmom, a njegovi pripadnici uglavnom su rođeni pedesetih godina prošlog stoljeća. Počeli su pisati u vrijeme državnog udara kad se nije moglo slobodno izražavati jer je vladala cenzura. Njihova su djela simbol otpora, izdavana u malim nakladama i puna metaforike i ironije. Ti pisci istražuju svijet zaboravljenih i odbačenih ljudi te onaj mladih, psihopata, Indijana, osoba na marginama društva, proganjanih... Među njima se ističu i književnici hrvatskih korijena – Antonio Skarmeta, Juan Mihovilovich, Eugenio Mimica Barassi te Díaz Eterovic.

Od šezdesetih godina prošlog stoljeća kriminalistički roman u čileanskoj književnosti, ali i šire, u latinsko-američkoj književnosti, doživljava pravi procvat jer mnogi autori posežu za njim kako bi slobodno pisali u vrijeme diktatura u svojim zemljama koje je sa sobom donosilo nesigurnost i strah te, kasnije, o političkim i gospodarskim manipulacijama u vrijeme neoliberalizma. Poseban uspjeh ima u Argentini, Meksiku i Čileu 70-ih i 80-ih godina prošlog stoljeća. Začetnik toga smjera je brazilski književnik Rubem Fonseca, a najpoznatiji predstavnici španjolsko-meksički pisac Paco Ignacio Taibo II, Meksikanac Rafael Ramírez Heredia, Kolumbijac Santiago Gamboa, Kubačanac Leonardo Padura i Čileanci Díaz Eterovic i Roberto Bolaño.

Laureat čileanske Nacionalne nagrade za književnost i slavni pisac hrvatskih korijena, Ramón Díaz Eterovic, do sada je objavio 22 romana, 12 zbirke priča, jedan grafički roman, više zbirke dječje poezije, niz knjiga za mlade i više zbirke eseja. Među njegovim brojnim djelima nalaze se knjige poezije *El poeta derribado* (Iskrpljeni pjesnik, 1980.) i *Pasajero de la ausencia* (Prolaznik u odsutnosti, 1982.) te knjige priča *Cualquier día* (Bilo koji dan, 1981.), *Obsesión del Año Nuevo* (Opsjednutost Novom godinom, 1982.), *Atrás sin golpe* (Natrag bez udarca, 1985.), *Ese viejo cuento de amor* (Ta stara priča o ljubavi, 1986.), *Muchos gatos para un solo crimen* (Puno mačaka za samo jedan zločin, 2005.), *Un viejo taxi sobre la nieve* (Stari taksi na snijegu, 2011.) i Chumango, 2012.

Godine 1994. objavio je antologiju *Crímenes criollos: antología del cuento policial chileno* (Kreolski zločini: antologija čileanske kriminalističke priče). S književnikom Diegom Muñozom Valenzuelom objelodanio je pak tri antologije *Contando el cuento: joven narrativa chilena* (Pričajući priču: mlada čileanska narativa, 1986.), *Andar con los cuentos: nueva narrativa chilena, 1948 – 1962* (Hodati s pričama: nova čileanska narativa, 1948. – 1962., 1992.) i *Cuentos en dictadura* (Priče iz vremena diktature, 2003.).

Isto kao i drugi pripadnici naraštaja 80-ih ili „Nove čileanske narative“ među kojima su, među ostalima i proslavljeni Roberto Ampuero i Luis Sepúlveda, Díaz Eterovic uglavnom piše kriminalističke romane – saga o detektivu Herediji obuhvaća

dvadesetak romana: *La ciudad esta triste* (Grad je tužan, 1987.), *Solo en la oscuridad* (Sam u tami, 1992.), *Nadie sabe más que los muertos* (Nitko ne zna više od mrtvaca, 1993.), *Ángeles y solitarios* (Anđeli i osamljenici, 1995.), *Nunca enamores a un forastero* (Ne zaljubljuj se u stranca, 1999.), *Los siete hijos de Simenon* (Sedmero Simenonove djece, 2000.), *El ojo del alma* (Oko duše, 2001.), *El hombre que pregunta* (Čovjek koji pita, 2002.), *El color de la piel* (Boja kože, 2003.), *A la sombra del dinero* (U sjeni novca, 2005.), *El segundo deseo* (Druga želja, 2006.) itd. Godine 2005. na nacionalnoj televiziji TVN prikazana je serija Heredia & Asociados (Heredia i partneri), temeljena na pustolovinama detektiva Heredije.

Díaz Eterovic dobitnik je brojnih nacionalnih nagrada od kojih se ističu Nagrada za knjigu koju dodjeljuje čileansko Vijeće za knjigu ili Nagrade grada Santiaga koju je dobio tri puta. Od međunarodnih nagrada, dobio je nagradu *Anna Seghers* nje-mačke Umjetničke akademije (1997.) i Nagradu *Las Dos Orillas* (Dvije obale) koju dodjeljuje šest europskih izdavača u vrijeme održavanja Salona južnoameričke knjižice u Španjolskoj.

Ovaj pisac do sada je napisao mnoštvo priča objavljenih u knjigama i antologijama objelodanjenim u Čileu i u inozemstvu. U njima do izražaja dolaze njegov jednostavan i realističan stil te emotivnost. U nekima od njih glavni su junaci Hrvati: *El regreso de Senkovic* (Senkovićev povratak) i *El legado del Mar* (Nasljeđe mora). U ovoj posljednjoj razvidna je piščeva povezanost s precima koji su u Čile stigli s Braća. U priči naslovljenoj *Mi padre se peinaba a lo Gardel* (Moj se otac češljao kao Gardel) prevladava pak nostalgija za rodnim Punta Arenasom, djetinjstvom i ranom mladosti koje je proveo na krajnjem jugu zemlje, dok je priča naslovljena *Atrás sin Golpe* (Natrág bez udarca) koja navodno govori o boksačima zapravo kritika vojnog režima.

U prvom romanu Díaza Eterovica prevedenom na hrvatski *Trčanje za vjetrom* objavljenom 1997. i nagrađenom uglednom nagradom Planeta Argentina, nema detektiva Heredije; u tome detektivsko-špijunskom romanu glavni je junak Hrvat Yako Rendic, a radnja se događa u piščevu rodnome gradu Punta Arenasu. Djelo je temeljeno na stvarnim događajima iz Drugoga svjetskog rata, a piscu ih je, još kao dječaku, ispričao susjed. U romanu se s puno nostalgije oživljava ozračje s početka dvadesetog stoljeća kad je u ovaj grad na krajnjem jugu Čilea po špijun-skome zadatku došao hrvatski iseljenik koji se upleo u međunarodnu spletku. Namjeravao je ostati u Punta Arenasu do kraja rata, ali zbog strastvene ljubavi s miljenicom javne kuće Martinom koja izaziva osvetu, zauvijek ostaje uz nju i Čileanca Changa.

O tome romanu kritičar Ramiro Rivas kaže: „S ovim novim djelom Ramón Díaz Eterovic pokazuje raznolikost svojega pisanja i zrelost dostignutu u više od desetak djela koja ga uvrštavaju među najzanimljivije pisce nove čileanske proze.“²

² Zemljar, Ante: *Realizam detektivskih romana Ramóna Díaza Eterovica*. Pogovor romanu *Trčanje za vjetrom* (nap. a.).

Uzbudljivi kriminalistički romani

Svoj prvi „neokriminalistički“ roman *Grad je tužan* Díaz Eterovic napisao je 1985., u vrijeme diktature, a objavio 1987. U jednom intervjuu izjavljuje da ga je završio za sedam dana. Također navodi da je smatrao da se kriminalističkim romanom najbolje može prikazati društvena i politička situacija u zemlji te da je Heredia neka vrsta osvetnika i svjedoka. Ovaj pisac upravo tom vrstom proze na najrealističniji način opisuje stvarnost svoje zemlje i grad u kojemu živi. Tema ovoga romana je nestanak osamnaestogodišnje studentice medicine Beatriz o čemu detektiva Herediju obavještava njezina sestra Marcela. Budući da se Beatriz često svađala s ocem, njezin se nestanak u početku smatra bijegom iz zemlje. Nakon razgovora sa studentičinom prijateljicom Teresom, studentom Franciscom (Panchom) zaljubljenim u nju, s upravom Fakulteta i nizom drugih ljudi, Heredia shvaća da svi tragovi vode do sigurnosnih i obavještajnih snaga. Ubrzo se otkriva da je ovaj događaj vezan uz politiku i morbidna djela krvnika iz Pinochetova režima. Roman duboko uranja u tadašnju čileansku stvarnost i dubinski analizira posljednje godine diktature te povijesni i politički kontekst toga doba. Díaz Eterovic u ovome romanu neizravno, ali i izravno, govori o brutalnosti vojnog režima i otkriva ono što su vlasti prešućivale.

Na pisanje kriminalističkih romana u kojima je glavni lik detektiv Heredia Díaz Eterovica su potaknuli romani Georgesa Simenona, Raymonda Chandlera, Osvalda Soriana, predstavnika sjevernoameričkoga kriminalističkog romana Dashiella Hammetta, Mickeya Spillanea i Jamesa Ellroya, čileanskih autora Manuela Rojasa i Carlosa Droguetta, ali i Cervantesov *Don Quijote*. Također je čitao stručne knjige i časopise vezane uz kriminalistiku. Naoko lagano štivo omogućilo mu je da se pozabavi širom društvenom tematikom, da upozori na razne nepravilnosti u čileanskome društvu i kritizira sve ono što smatra lošim. Njegov je detektiv biće od krvi i mesa, nije nikakav superjunak nego obični čovjek koji se kreće ulicama Santiaga, promatra svijet oko sebe i spreman je za suočavanje s ozbiljnim temama poput korupcije, trgovine oružjem, problema nestanka zatočenika u vrijeme vojne diktature ili pak s onima migracijskim i društvenim. Heredia se s nostalgijom sjeća vremena vladavine predsjednika Allendea i vlade Nacionalnog jedinstva (Unidad Popular); doba neoliberalizma u kojemu žive i autor i glavni lik njegovih romana detektivu Herediju se gadi. Smatra da ima previše nasilja i bijede s jedne strane i bogatstva i borbe za profit s druge. Ovaj detektiv je u neprestanoj potrazi za nečim čega više nema, u stalnom prosvjedu zbog stvarnosti u kojoj živi. Ni u ljubavi mu ne ide baš najbolje: žene dolaze u njegov život, ali isto tako brzo odlaze (primjerice Claudia iliti María Fernanda iz romana *Nitko ne zna više od mrtvacu* ili Griseta iz *Sedmero Simenonove djece*).

Za svog junaka Díaz Eterovic kaže da ima neka obilježja klasičnog detektiva iz kriminalističkih romana (samoća, skepticizam, pravednički duh, neka vrst sklonosti marginalnosti) i da pripada liniji detektiva Marlowa ili Lewa Archera kojima su pridodani idealizam i „ludilo“ Don Quijota. Napominje i da je htio da bude nalik prosječnom Čileancu pa

Heredia zbog toga voli književnost, nogomet i konjske trke. Usto, krase ga smisao za humor i izvjesna doza pesimizma te čežnja za šezdesetim godinama prošlog stoljeća, odnosno za vremenom prije diktature kad se vjerovalo u pravdu, solidarnost i istinu, ističe. Mnogi misle da je samotni detektiv alter ego pisca i da preko njega izražava svoje stavove o bolnim temama. Možda je tako bilo u početku, ali kasnije tu ulogu preuzima mačak Simenon.

On se pojavljuje u drugom romanu s detektivom Heredijom naslovljenom *Sam u tami*, objavljenom u Argentini 1992. Ime je dobio po Georgesu Simenonu jer se, prvi put kad se pojavio u Heredijinu uredu, smjestio na primjerke sabranih djela tog pisca i zaspao. U tome romanu Heredia pomaže lijepoj stjuardesi i nastoji otkriti događaje vezane uz smrt jedne žene i mrežu trgovaca drogom. Uz njegove stalne pratitelje mačka, prodavača u kiosku Anselma i kolegu Dagoberta Solisa, čitatelj ovdje susreće čitavu galeriju likova – od policajaca i odvjetnika do profesionalnih ubojica te upoznaje razne četvrti Santiaga i Buenos Airesa.

Nakon objavljivanja knjige *Nitko ne zna više od mrtvaca*, mačak je sve prisutniji. U početku nije govorio, odnosno Heredia nije zamišljao da razgovara s njim, ali sada njihovi opsežni razgovori puni Simenonovih duhovitih i ponekad ironičnih primjedaba postaju značajni za razvoj radnje. Dok puši cigarete marke „Derby“ i pije viski, svoja razmišljanja redovito dijeli s bijelim mačkom koji mu je najbolji prijatelj i katkad jedino društvo. Ponekad s njim raspravlja o egzistencijalnim problemima ili traži rješenje zločina koje istražuje. A nekad se te rasprave izravno tiču detektivova vjernog pratitelja i njegove egzistencije:

– *Strašna pijanka – oglasio se Simenon odstupajući nekoliko koraka. – Bolje da prošetam po četvrti jer danas će se u ovoj kući kasno doručkovati.*

– *Život promatraš samo s gledišta svojega glupog trbuha.*

Ravnodušan, Simenon je krenuo svojim putem i, nakon što je skočio tri puta, vidio sam da je nestao kroz prozor, prema obzoru zahrdalih krovova.

(Sedmero Simenonove djece, str. 134).

U spomenutom romanu Heredia uspijeva riješiti jedan težak slučaj – otkriva istinu o mladom, uhićenom i nestalom bračnom paru čije se dijete rađa u zatvoru. Pretpostavlja se da ga je netko ilegalno posvojio. Sudac Cavens potajice moli detektiva da istraži taj slučaj jer mu se čini da državne institucije zadužene za takve postupke ne obavljaju svoj posao na zadovoljavajući način. Uz pomoć prijatelja i svoje besprijekorne intuicije, Heredia saznaje da je dijete predano obitelji jednoga vojnika i uspijeva ga vratiti njegovoj pravoj obitelji.

Kritika je iznimno hvalila roman *Andeli i osamljenici* čija je radnja smještena u sredinu devedesetih godina kad se događa navodno samoubojstvo Maríje Fernande Arredondo, poznate novinarkе i nekadašnje Heredijine ljubavnice kojoj prijete međunarodni trgovci oružjem. Tema mu je korupcija, nasilje i nedostatak poštenja onih koji su na vlasti. U prvim romanima Díaza Eterovica osjeća se snažan utjecaj sjevernoameričkoga kriminalističkog romana koji se kasnije postupno gubi.

U romanu *Sedmero Simenonove djece*, nagrađenom uglednom nagradom *Las Dos Orillas*, drski i lukavi mačak, Heredijin nerazdvojni suradnik, dospijeva u središte

pozornosti jer postaje otac. I to samohrani. Inače, Simenon posvuda prati svoga gazdu pa tako i u hotel. Ovo je jedan od duhovitih razgovora koji detektiv vodi na recepciji:

- *Želim sobu za sebe i svojega prijatelja – rekao sam, stišćući Simenona u naručju.*
- *Hotel ne dopušta ulazak životinjama – graknula je stara.*
- *Moj maćak i ja svuda idemo zajedno. On je miran tip i već je obavio svoje nužde. Osim toga, ova stračara nije baš Hyatt.*
- *Morali ste misliti na to – dodala je debela izračunavajući dodatnu cijenu za naplatu.*
- *Uvjeravam vas da ništa ne stavljate na kocku, a, osim toga, maćke je mokrenje mnogo otmjenije od povraćanja pijanaca. Osim toga, spreman sam platiti dvadeset posto više od normalne vrijednosti i sumnjam da će vam netko dati takvu ponudu u sljedećih petnaest godina.*

(Sedmero Simenonove djece, str. 23).

Heredia u ovome romanu pokušava rasvijetliti ubojstvo istaknutog odvjetnika, iza čega se skriva mračna drama vezana uz izgradnju plinovoda između Čilea i Argentine. Tu se isprepliću i politički i gospodarski interesi koji narušavaju ekološku ravnotežu, a detektiva najviše zanimaju korupcija i bahatost vladajućih. Premda se trudi uspješno riješiti razne slučajeve, nimalo ne vjeruje u pravdu na Zemlji.

Ovaj roman koji su kod nas objavili Nakladni zavod Matice hrvatske i Hrvatska matica iseljenika zabavno je, ali nimalo površno djelo. Radi se o napetoj kriminalističkoj priči koja je ujedno prikaz jednog vremena, prostora, zemljovida, te kritika političkoga i društvenoga života Čilea i njegova glavnoga grada. Privatni detektiv bez imena, antijunak i anarhist, simbol je naraštaja traumatiziranog posljedicama diktature, a iza njegove vječne spremnosti na nove pustolovine krije se veliko piščevo zanimanje za socijalnu problematiku.

U povodu objavljivanja ovoga djela na hrvatskome jeziku, Ramón Díaz Eterovic napisao je poruku u kojoj se obratio hrvatskih čitateljima i, uz ostalo, istaknuo:

García Márquez rekao je da književnost služi kako bi se čovjeka još više voljelo. Slažem se s njegovim riječima jer osjećam da sam sa svakom svojom knjigom dobio nove prijatelje i čitatelje. Zbog toga, i zato što ne sumnjam da će roman „Sedmero Simenonove djece“ pomoći da se poveća broj mojih hrvatskih prijatelja, želim zahvaliti Nakladnome zavodu Matice hrvatske i Hrvatskoj matici iseljenika što su omogućili njegovo izdavanje; Željki Lovrenčić koja je uložila svoj trud i talent u prijevod romana i pjesniku Borisu Maruni zbog njegova nesebičnog prijateljstva i zanimanja za moj rad, što mi omogućuje, posredstvom mašte i riječi, biti bliže Hrvatskoj.

Grlim vas iz Čilea, s najdubljim prijateljstvom za sve moje stare i nove hrvatske prijatelje.

Ramón Díaz Eterovic,
Santiago de Chile, 27. siječnja 2004.

U druga dva romana prevedena na hrvatski *Ne zaljubljuj se u stranca* i *Druga želja* glavni junak, detektiv Heredia, pokušava riješiti ubojstvo mlade žene u pišćevu rodnome gradu Punta Arenasu i bavi se još jednom aktualnom društvenom temom – položajem staraca u suvremenome čileanskom društvu.

Zanimljiv je i roman *El hombre que pregunta* (Čovjek koji pita, 2017.) u kojemu istražuje smrt poznatoga književnog kritičara za kojega se misli da je stradao u prometnoj nesreći. No, njegova susjeda i bivša ljubavnica Berta Zamudio smatra da nije tako. U ozračju za nje-ga svojstvenih ironije i humora, Heredia se bavi istraživanjem boemskih četvrti Santiaga.

Posljednja dva romana Díaza Eterovica u kojima je glavni lik detektiv Heredia su: *El color de la piel* (Boja kože, 2023.) i *Dejaré de pensar en el mañana* (Prestat ću razmišljati o sutra, 2024.).

U romanu *Boja kože* detektiv se bavi istraživanjem smrti Alberta Coiroa, mladog Peruanca koji je došao u Čile u potrazi za poslom i koji je živio u okolici poznate četvrti u blizini rijeke Mapocho gdje i on sam živi. Kao i uvijek, u svojoj se istrazi oslanja na Simenonove savjete, a pomaže mu i jedan starac koji ga uvodi u svijet lualica i ljudi koji spavaju na ulici. Ubrzo otkriva ilegalna kasina i salone za igranje biljara te trgovinu kokainom.

U svome dvadesetom romanu *Prestat ću razmišljati o sutra* Díaz Eterovic obrađuje još jednu aktualnu temu – Covid. Zbog mnogih smrti izazvanih zarazom tim virusom, Heredia počinje preispitivati svoj život i sprema se suočiti s budućnosti.

O žanru koji ga je proslavio, Díaz Eterovic govori u djelu *Heredia y otras pistas sobre el policial* (Heredia i drugi policijski tragovi, 2024.). Ono se sastoji od tri dijela naslovljenih *Tragovi jedne istrage*, *Zločin pisanja* i *Heredia, samoća nije dobar posao*. U prvome dijelu spominje autore koji su utjecali na njegovo stvaralaštvo i (uspješno) pisanje kriminalističkih romana. Posebno su zanimljive usporedbe *El Quijotea* i kriminalističkoga romana zbog „želje za pravdom“ i „nepovjerenja u one koji su na vlasti“, povezivanje Pabla Nerude i kriminalističkih romana te analiza utjecaja Luisa Sepúlveda na čileanske pisce kriminalističkih romana. Drugi dio sastoji se od dva eseja u kojima analizira podrijetlo, razvoj i položaj kriminalističkog romana u čileanskoj književnosti te opisuje njegove razne aspekte. U trećem dijelu donosi fiktivni (i jedini) intervju s detektivom Heredijom te njegov susret s Pepeom Carvahom, slavnim inspektorom iz romana španjolskoga pisca kriminalističkih romana Manuela Vásqueza Montalbána. U knjizi je objavljen i „Mali priručnik za pisanje kriminalističkih romana“, namijenjen svima onima koji se žele okušati u tome žanru.

U djelima Díaza Eterovica značajnu ulogu ima grad: ponekad je to Punta Arenas, nekada Buenos Aires, ali najviše Santiago čijim ulicama korača Heredia. Kao što je već spomenuto, on živi u staroj gradskoj četvrti u blizini rijeke Mapocho koja čileanski glavni grad dijeli na dva dijela. Ona je puna kolorita, tradicionalnih barova, tržnica, kabareta... Nekada je bila boemska i u nju su 20-ih i 30-ih godina prošlog stoljeća zalazili književnici koji su imali istaknuto mjesto u čileanskoj književnosti, među njima i Neruda. U životopisnim barovima koji odišu patinom, detektiv sluša razne

priče o svojim sugrađanima: neki su od njih žrtve sustava koji ih je pomeo, neki su sve izgubili i sada, očajni i zaboravljeni, preživljavaju na ulicama Santiaga. Čileanski glavni grad možda najznačajniju ulogu ima u romanu *Andeli i osamljenici* u kojemu se događa drama u koju su uključeni trgovci oružjem te stari policajci i umirovljeni Pinochetovi agenti. Književni kritičar Álvaro Bisama u svome tekstu *Heredia* naglašava da je jedna od najdirljivijih scena u romanu upravo ona u kojoj Heredia vidi kako na kulturnoj tržnici Mercado Central ubijaju Solísa, njegova starog prijatelja policajca. Također ističe da taj detektiv sluša grad „koji izgleda kao silovita i tužna poezija. Na taj način fikciju pretvara u sentimentalni krajolik s tužnim i bijesnim stanovnicima, s fontanama i izbjeglicama koje se nikada nikamo neće vratiti, krajolik s nekoliko starih pjesama što odjekuju u nekoj sjeni“.

Književne veze s Hrvatskom

Godine 1997. Ramón Díaz Eterovic bio je gost Zagrebačkih književnih razgovora. Tom je prigodom prvi put posjetio zemlju svojih predaka, otišao u Pučišća i upoznao rođake. Koliko mu znači činjenica da su njegove knjige prevedene na hrvatski svjedoče i ove njegove riječi: *Ta izdanja u Hrvatskoj neka su vrst produženja mojih korijena u zemlji djedova. Uzbudim se kad pomislim da ima čitatelja koji mi čitaju knjige na jeziku mojih predaka i kad mislim da su time jako zadovoljni. Osjećam da su moje knjige tiskane u Hrvatskoj neka vrst povratka mojih predaka o kojemu su zacijelo mnogo sanjali, a nikad ga nisu mogli ostvariti. One su također zagrljaj koji prelazi granice i stoga što su mnoge moje priče i romane prevele osobe koje su živjele u Patagoniji.*³ *Osjećam se kao dio književnosti koja govori o životu hrvatskoga naroda. Zbog toga ne mogu a da ne izrazim svoju zahvalnost svima onima koji su učinili da moji tekstovi imaju povlasticu da ih upoznaju čitatelji u Hrvatskoj.*⁴ Da mu je Hrvatska bliska ovaj ugledni književnik potvrdio je i pogovorom dvojezične antologije naslovljene *Chile-Croacia 2024* koju smo uredile čileanske književnice Carmen Troncoso, Ximena Troncoso i ja, i u kojoj je zastupljeno 15 hrvatskih i 15 čileanskih književnika. U njemu, uz ostalo, naglašava važnost veza i mostova između dvaju naroda koje potvrđuje i ta knjiga. Prema njegovim riječima pjesme zastupljenih autora su: *pisma koja su dolazila iseljenicima koji su rekli zbogom svojoj zemlji i svojim rođacima koji su ih se sjekali uz nostalgiju, i odlazila od njih. Pisma koja su plovila kroz namreškane valove i jednoga dana dolazila na svoja odredišta, nalik bocama s porukama koje su brodolomci bacali u more s nadom da će pojačati odjek svojih riječi.*

Neka i dalje namreškanim valovima plove pisma-pjesme koja snagom književnosti povezuju dvije zemlje! Zbog snažnih poveznica između Hrvatske i Čilea i mi osjećamo ponos što se još jedan od plejade čileanskih književnika naših korijena vinuo u sam vrh književnosti te zemlje i s druge strane oceana šaljemo iskrene čestitke (i našem) Ramónu.

³ Ovdje misli na Jerka Ljubetića i Željku Lovrenčić (nap. a.).

⁴ Díaz Eterovic Ramón: *Knjige kao produženje korijena*. U: Hrvatske knjige izvan Hrvatske. Španjolska Croatica. Katalog izložbe 30. INTERLIBER. Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, 2007., str. 8-9. Preveo Jerko Ljubetić.

Literatura

- Bisama, Álvaro: *Heredia*. <https://revistasantiago.cl/diccionario-portatil/heredia>
- Chile-Croacia 2024: Antología poética bilingüe*. Santiago: RIL editores, 2024. Selección: Carmen Troncoso, Ximena Troncoso. Traducción: Željka Lovrenčić
- Díaz Eterovic, Ramón: *Ángeles y solitarios*. Santiago: LOM ediciones, 2018.
- Díaz Eterovic, Ramón: *El color de la piel*. Santiago: LOM ediciones, 2013.
- Díaz Eterovic, Ramón: *La ciudad está triste*. Santiago: LOM ediciones, 2023.
- Díaz Eterovic, Ramón. *Dejaré de pensar en el mañana*. Santiago: LOM ediciones, 2024.
- Díaz Eterovic, Ramón: *El hombre que pregunta*. Santiago: LOM ediciones, 2002.
- Díaz Eterovic, Ramón: *Druga želja*. Zagreb: AGM – Hrvatska matica iseljenika, 2010. Prijevod Željka Somun
- Díaz Eterovic, Ramón: *Ne zaljubljuj se u stranca*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Hrvatska matica iseljenika, 2001. Prijevod Martina Wolff
- Díaz Eterovic, Ramón: *Sedmero Simenonove djece*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Hrvatska matica iseljenika, 2003. Prijevod Željka Lovrenčić
- Díaz Eterovic, Ramón: *Solo en la oscuridad*. Santiago, LOM ediciones. 2003.
- Díaz Eterovic, Ramón: *Trčanje za vjetrom*. Zagreb: Nova knjiga RAST, 1999. prijevod Željka Lovrenčić
- Franken Kurzen Clemens A.: *Ramón Díaz Eterovic como representante de la novela negra chilena (Ramón Díaz Eterovic kao predstavnik čileanskoga crnog romana)*. <https://www.cielo.php?script=sciarttex&pid=S0718-09342000004800002>
- Fuentes, Pablo Retamal: *Ramón Díaz Eterovic y otras pistas sobre el policial*. En: *Anales de Literatura Chilena*, N 42, 2024.
- García Bustos, Javier: *Ramón Díaz Eterovic: El triunfo de una literatura social y política (Pobjeda društvene i političke književnosti)*. <https://revistaabismo.com/ramon-diaz-eterovic-el-triunfo-de-una-literatura-social-y-politica/>
- Lovrenčić, Željka: *Od pustinje do ledenjaka. Književnost čileanskih Hrvata*. Pula: Istarski ogranak društva hrvatskih književnika, 2013.
- Santini, Benoit: La violencia de la dictadura en *La ciudad está triste* (Nasilje u vrijeme diktature u romanu *Grad je tužan*). *Escrituras policíacas. La historia, la memoria. America Latina*, Astraea, Bologna, vol. 2, 2009, str. 131-148.
- Vilches, Freddy O.: Entrevista al escritor chileno Ramón Díaz Eterovic. *El neopolicial latinoamericano: del cuarto cerrado a las calles de la gran ciudad latinoamericana* (Intervju s čileanskim književnikom Ramónom Díazom Eterovicem. *Latinsko-američki neopolicijski roman: Od zatvorene sobe do ulica velikoga latinsko-američkoga grada*). https://www.persee.fr/doc/carav_1147-6753_2006_num_87_1-2945

SUMMARY

FAMOUS CRIME NOVELIST RAMÓN DÍAZ ETEROVIC – LAUREATE OF THE PRIZE FOR LITERATURE IN CHILE

The Chilean-Croatian prose writer Ramón Díaz Eterovic is one of the most significant and prolific Latin-American crime novelists and one of the most prominent members of the 1980s generation, also known as the Generation of the Chilean Coup d'Etat or the generation of writers united under the symbolic acronym N.N. (Nueva Narrativa). The characters of Eterovic's novels, four of which have been translated into the language of his great-grandfathers, are practically always individuals opposed to the forces that cause the breakdown of morality and socially imposed values. This inventive generation, which also included a notable number of writers of Croatian origin, such as the legendary Antonio Skármeta or the current laureate of the National Chilean Prize for Literature Díaz Eterovic, broke with the so-called Creole school of writing in Chilean literature that dealt with anachronistic rural themes and folklore, while members of the N. N. generation mostly born in the 1950s – won over the readership of the Hispanic world with inventive contemporary prose and a powerful critical reflection on human universal reality. They began writing at the time of the coup d'etat, when it was not possible to express themselves freely in this part of South America because of the strict censorship in place. Their works are a symbol of resistance – published in small print runs and full of inspired metaphors and irony.

RESUMEN

EL FAMOSO RAMÓN DÍAZ ETEROVIC – PREMIO NACIONAL DE LITERATURA DE CHILE

El prosista chileno-croata Ramón Díaz Eterovic es uno de los escritores de novelas policiales más importantes y prolíficos de América Latina, y uno de los representantes más destacados de la generación de los años 80, también conocida como la Generación del Golpe de Estado Chileno o la generación de la „Nueva Narrativa“ (N.N.). Los personajes de las novelas de Eterovic, cuatro de las cuales han sido traducidas al croata, son casi siempre individuos enfrentados a fuerzas que provocan la descomposición de la moral y de los valores impuestos por la sociedad. Esa generación innovadora, de la que también formó parte un número notable de escritores de origen croata, como el legendario Antonio Skármeta o el actual galardonado con el Premio Nacional de Literatura de Chile, Díaz Eterovic, rompió con la así llamada escuela criolla de escritura en la literatura chilena, centrada en temáticas rurales anacrónicas y en el folklorismo. En cambio, los miembros de la generación N.N., nacidos mayormente en la década de 1950, conquistaron al público lector del mundo hispánico con una prosa contemporánea e inventiva, caracterizada por un poderoso pensamiento crítico sobre la realidad universal del ser humano. Comenzaron a escribir en tiempos del golpe de Estado, cuando en aquellas latitudes sudamericanas no era posible expresarse libremente debido a la censura. Sus obras son un símbolo de resistencia: publicadas en tirajes pequeños y llenas de metáforas e ironías inspiradas.

MANUELA OBAD, SARA MARĐETKO

DJEČJE STVARALAŠTVO U ŠKOLSKOM ČASOPISU GOVORIMO HRVATSKI IZ ŠVICARSKE

Literarno i likovno stvaralaštvo učenika Hrvatske nastave u Švicarskoj Konfederaciji, objavljeno u časopisu *Govorimo hrvatski*, predstavlja spoj inovativne pedagoške prakse i uzorne kulturne misije proistekle iz *Kurikuluma Hrvatske nastave u inozemstvu*. Hrvatska nastava u inozemstvu organizira se od uspostave neovisnosti Lijepe Naše za djecu i mlade naših iseljenika u svrhu učenja i njegovanja materinskoga jezika i kulture u više od dvadeset zemalja svijeta. Uvođenje tematskih brojeva u švicarskoj obrazovnoj iseljeničkoj praksi od 2023. godine strukturiralo je radove i omogućilo im konceptualnu dubinu, dok je urednički postupak ravnomjerne zastupljenosti različitih nastavnih mjesta diljem Švicarske osiguralo širok reprezentativni okvir hrvatske provenijencije. Literarni zapisi i dječji crteži nisu samo vizualizirani dokumenti razvoja djeteta – oni su tragovi misaonog procesa u kojem dijete spaja osjećaj pripadnosti i iskustvo svijeta pojedine hrvatske migrantske obitelji u zemlji primateljici.

Dječje literarno stvaralaštvo učenika Hrvatske nastave u inozemstvu rezultat je pisanoga jezičnog izražavanja učenika u kojem se ocrtavaju osobni i kulturni identitet samih učenika, njihovih obitelji te zajednice Hrvata kojoj pripadaju u zemlji primateljici. Više od trideset godina literarni radovi učenika objavljuju se u časopisu Hrvatske nastave u Švicarskoj Konfederaciji *Govorimo hrvatski* gdje radovi postaju sredstvo artikulacije identiteta učenika i pripadnosti hrvatskoj kulturi i narodu.

Pisanje kao jednu od jezičnih djelatnosti nije lako ni jednostavno definirati. Pisanje je složena i kognitivno kompleksna aktivnost, dinamički sklop kognitivnih procesa na višoj i nižoj razini koji se ne izvodi dio po dio, nego je za njegovo ostvarenje potrebna unakrsna kombinacija i koordinacija spisateljskih strategija i tehnika (Nikčević-Milčević, 2015., prema Čudina-Obradović, 2014.).

I dok vještinu govorenja usvajamo spontano i svakodnevno, vještina pisanja uči se sustavno, traži poznavanje znakova, dovršenost iskaza i veće poštovanje jezičnih normi (Pavličević-Franić, 2005.), a može se ostvariti na raznim razinama ovladanosti.

Stvaralačka razina može se razvijati, ali djelomično ovisi i o darovitosti učenika. Stoga ne treba očekivati da će učenici prirodno znati stvaralački pisati. Učenike je potrebno

poučavati i voditi u njihovu otkrivanju sklonosti za pisanje te uvježbavati pisanje koje će dovesti do razvitka istog (Visinko, 2010.).

Za stvaralaštvo je dakle potrebno teorijsko znanje i umijeće pisanja, ali i nadahnuće za pisanje. Ono nema pravila niti se može učiti jer je usko povezano s našim raspoloženjem, razmišljanjima i osjećajima. Učitelj ima značajnu ulogu u prepoznavanju potreba svojih učenika pa je važno odabrati odgovarajuću metodu kako bi učenike potaknuli na stvaranje tekstova. Unatoč činjenici da učitelj koji posjeduje jači stvaralački potencijal postiže bolje rezultate u pisanju kod učenika, nije nužno da svaki učitelj bude pjesnik, ali je potrebno da ima iskustvo u području stvaralaštva.

Delač i Mioković (2008.) naglašavaju komunikaciju kao temelj nastave izražavanja, ali i kao cilj takve nastave. Navode kako „nastava izražavanja treba biti vedra, poticajna, stvaralačka, zasnovana na emocionalnosti i doživljajnosti“ (2008:10). Za takvu nastavu najprikladniji i najčešći su korelacijsko-integracijski te komunikacijski sustav. Oni pružaju odmak od tradicionalnog pristupa ka suvremenom pristupu, a on podrazumijeva „vedro ozračje, razigranost, stvaralačku znatiželju, primjerenost i učinkovitost u razvoju dječjeg jezičnog izričaja“ (Delač i Mioković, 2008:10). Dva temeljna obilježja ovih sustava su iskrena i otvorena komunikacija te korelacija i integracija nastave izražavanja.

Otvorena komunikacija ostvaruje se na nastavi i to u različitim smjerovima (učenik – učenik, učitelj – učenik/skupina učenika, učenik – skupina). Takva komunikacija mora uključivati sve jezične djelatnosti: govorenje, čitanje, slušanje i pisanje, a pomaže nam u ostvarivanju odgojno-obrazovnih ciljeva, također i u bogaćenju rječnika, aktivnom slušanju, u izricanju osjećaja i misli, stavova i doživljaja na smislen način. Komunikacijski pristup potiče učenike da budu otvoreni prema sebi i drugima, da mogu iskreno pisati i govoriti o sebi, svojim maštanjima i osjećajima, ali i da nauče prihvaćati mišljenja ostalih učenika u razredu (Delač i Mioković, 2008.).

Korelacija i integracija podrazumijeva unutarpredmetnu, ali i međupredmetnu povezanost. Pisanom izražavanju i stvaranju ne treba pristupiti izolirano, već nastavu izražavanja treba prožimati gramatikom, književnošću, medijskom kulturom i pravopisom jer cjelovito poučavanje kod učenika dovodi do boljih i kvalitetnijih rezultata. Uključivanje raznih umjetnosti (slike, glazba, riječ, pokret, film) u nastavu izražavanja potaknut će mogućnost za stvaralačku komunikaciju putem koje se stvaralaštvo i razvija (Delač i Mioković, 2008.).

Pri komunikacijsko-funkcionalnom pristupu treba koristiti razna načela, metode i nastavna sredstva jer s većom količinom izvora znanja učenici lakše percipiraju informacije i trajno ih pamte. Metode i sredstva treba prilagoditi učeničkim sposobnostima i dobi te samom sadržaju. Načela koja se ponajprije ostvaruju su „načelo primjerenosti i zanimljivosti, zatim životnosti, postupnosti i sustavnosti, obavijesnosti, individualnosti“ (Pavličević-Franić, 2005:78).

Vasić (1977.) razlikuje četiri vrste dječjeg rječnika, a to su: rječnik koji čine riječi koje dijete koristi u govoru, rječnik koji koristi u pisanju, rječnik koji prepoznaje u slušanju te rječnik koji prepoznaje u pisanju. Aktivni rječnik je onaj kojim se učenici služe u izražavanju, može se razaznati u praćenju njihova spontanoga ili usmjerenoga govora (primjerice, govor

u nastavi, usmeno odgovaranje na pitanja) te iščitavanjem njihovih pisanih radova, ponajprije sastavaka. Pasivni rječnik uključuje leksik koji učenik poznaje i razumije pri čitanju ili slušanju tekstova, ali ih ne uključuje u vlastito izražavanje. Pretpostavka je da leksičke jedinice s vremenom mogu prijeći iz pasivnog u aktivni rječnik. To je vezano uz pohranjivanje riječi iz pasivnog rječnika u dugoročno pamćenje, a postiže se višekratnim čitanjem lingvometodičkih predložaka zahvaljujući kojima učenik usvaja nove riječi, rješavanjem zadataka vezanih uz tekst i općenito detaljnijim radom na tekstu (Visinko, 2010.). Stoga, važno je da učenici stalno usvajaju nove pojmove o temama koje znaju.

Visinko (2010:86) navodi kako je „rječnik važna sastavnica svih jezičnih djelatnosti“. Nastava stvaranja i izražavanja ima dva vrlo važna zadatka u području leksika, a to su istraživanje dječjeg rječnika i njegovo bogaćenje. Bogaćenje rječnika u nastavi može se provoditi planirano i neplanirano. Neplanirano je ono kada učenik tijekom nastavne jedinice spontano usvaja leksičku jedinicu koju učitelj nije planirao obrađivati kako bi je učenici usvojili. Učenik usvaja riječ tako što sudjeluje u komunikaciji tijekom nastave. Planirano bogaćenje rječnika događa se leksičkim vježbama kojima se širi dječji pasivni i aktivni rječnik te povećava opseg pojmova (Gudelj-Velaga, 1990.). Bogaćenje rječnika iznimno je važan proces u nastavi jezičnog stvaranja jer što više riječi dijete usvoji, to će moći lakše i kreativnije stvarati vlastiti tekst u kojem će precizno i vjerodostojno iznijeti svoje emocije. Visinko (2010:90) naglašava „važnost uvjeta ranog učenja riječi za kvalitetu bogaćenja rječnika u kasnijim razdobljima“. Hoće li se i na kojoj razini učenik stvaralački izražavati ovisi o mnogo faktora kao što su dob učenika, spol, socioekonomski status i mnogi drugi čimbenici.

Uz pojam rječnika često se veže i riječ stil jer on predstavlja način izražavanja prema izboru riječi i uspostavljanju suodnosa među njima dok učenik piše ili govori određeni tekst. Okolina u kojoj dijete odrasta odražava se u njegovu rječniku i stilu, ali on ovisi i o osobinama djeteta.

Uloga učitelja u raznovrsnome stvaralačkom izričaju djece

Stvaralačko pisanje dugotrajan je proces jer učenici najprije moraju ovladati svim jezičnim djelatnostima što iziskuje mnogo vježbi i vremena. Često ne znaju kako započeti, kako vjerodostojno opisati riječima ono što su zamislili, stoga je prijeko potrebno neprestano poticati učenike prema uspješnom izražavanju i stvaranju tekstova. Nadalje, učenicima treba pokazati kako se nešto može reći na drukčiji ili bolji način i da ne moraju uvijek biti zadovoljni prvim tekstom ma koliko god on uspješno izgledao. Motivacija sama po sebi nije dovoljna za pisanje teksta, stoga je potrebno učestalo pisati kako bi se razvile vještine pisanja.

Učitelj ima neizmjerljivo važnu ulogu u poticanju učenika na pisanje, on je taj koji organizira izvore učenja, nadgleda učeničke aktivnosti te vrednuje konačan rezultat. Na samom početku nastavnoga sata učitelj treba kod učenika pobuditi interes za ovakav način rada, poticati učenike i usmjeravati ih na njihove obveze korak po korak do ostvarivanja zadanoga cilja. Kao rezultat činjenice da je govor učenika temelj nastave stvaranja i izražavanja te da postoji korelacija između govora i osobnosti govornika, proizlaze četiri načela stvaralačke nastave: načelo motivacije, načelo stvaralaštva, načelo razvojnosti i načelo zavičajnosti.

Nedostatak motivacije jedan je od ključnih problema u postizanju uspjeha u stvaralačkom pisanju učenika pa pisanje treba potaknuti intenzivnim emocijama i temama bliskim učenicima (neki aktualni ili neočekivani događaji ili promjene u prirodi, stilski oblikovan naslov koji će pobuditi maštu i sl.). Dobar poticaj je i objavljivanje učeničkih radova u raznim časopisima i slanje istih na natječaje. Motivacija sama po sebi nije dovoljna za pisanje teksta, stoga je potrebno učestalo pisati kako bi se razvile vještine pisanja.

Za stvaralaštvo je potrebno teorijsko znanje i umijeće pisanja, te nadahnutost za stvaranje. Za nadahnuće nema pravila niti se može učiti jer je usko povezano s našim raspoloženjem, razmišljanjima i osjećajima. Učitelj ima značajnu ulogu u prepoznavanju potreba svojih učenika te će prema tome odabrati odgovarajuću metodu kako bi učenike potaknuo na stvaranje tekstova.

Načelo razvojnosti u nastavi pisanog stvaralaštva podrazumijeva: jezični razvoj, razvoj govora i mišljenja te se postupno širi u nastavnome programu stvaralačke pismenosti s obzirom na učeničku dob, odnosno razred. Budući da se govorne vještine razvijaju, potrebno je kvalitetno osmisliti razrednu aktivnost. Ona za učenike ne smije biti preteška jer ih može demotivirati niti laka zato što će kod njih izazvati dosadu. Treba biti izazovna i u skladu s razinom učeničkih jezičnih i stvaralačkih sposobnosti (Gudelj-Velaga, 1990.).

Zbog važnosti da nastava bude povezana sa životom, postoji načelo zavičajnosti. U odgojno-obrazovnome procesu susrećemo standardni jezik, ali uz njega i varijacije nestandardnoga jezika. Svaki pojedinac izražava se svojim zavičajnim rječnikom, odnosno dijalektom ili žargonom. Njega učenik usvaja u svome najbližem okruženju kao što su dom i okolica. Učiteljski zadatak je osposobiti učenike za korištenje standardnim jezikom uz očuvanje

dijalekta. Stjepko Težak razmatra dijalektalni izričaj učenika i kaže da je zavičajna riječ najbolji put do ostvarivanja stvaralaštva i do oslobađanja učenika za jezični izraz. Također, Težak navodi da je zavičajan govor baza za ostvarivanje pravilnog odnosa prema drugim i nepoznatim dijalektima, ali i jezicima, a ovo je osobito značajno u hrvatskoj nastavi u inozemstvu. Zavičajni jezik učenike poistovjećuje s njihovom zavičajnom kulturom, pa tako i s nacionalnom i svjetskom kulturom (Gudelj-Velaga, 1990., prema Težak, 1981.).

Višedesetljetno švicarsko iskustvo u radu s učenicima

Časopis učenika Hrvatske nastave u Švicarskoj Konfederaciji *Govorimo hrvatski* koji uzastopno izlazi više od 30 godina rezultat je rada učiteljica koje tijekom školske godine vrijedno prikupljaju literarne i likovne radove učenika o važnim temama, događajima i projektima koje su provodili tijekom školske godine. S ciljem promicanja kreativnosti učenika Hrvatske dopunske škole u Švicarskoj, ali i šire, u domovini i ostalim zemljama u kojima jača hrvatsko iseljeničtvo, učiteljice tijekom godine prikupljaju literarne i likovne radove koji najkvalitetnije i najzornije odražavaju školsku godinu na izmaku. Vođene idejom o školskome časopisu kao nečemu opipljivu što će učenici i roditelji, ali i šira zajednica, moći pročitati, učiteljice imaju nimalo lagan zadatak pa je prije svega potrebna dobra suradnja svih učiteljica kako bi radovi i školski časopis u konačnici imali okvir i poruku.

Na različitim dijelovima Švicarske, različite dobi, mogućnosti i afiniteta, potaknuti različitim motivacijskim aktivnostima, koristeći različite metode i vođeni različitim tipovima i karakteristikama učiteljica, učenici tijekom školske godine pristupaju temama i motivima te pišu tekstove potaknuti onima koji su im bliski, koje susreću u svojoj svakodnevnici, koje su proživjeli, koje su dio njihova identiteta. Stoga, svaki broj časopisa već godinama donosi učenicima bliske teme kao što su obitelj i dom, slobodno vrijeme, godišnja doba, sreća i ljubav, mašta, škola, priroda i sl. S njima se svaki učenik može identificirati, a time i lakše izraziti pisanim jezikom.

Djeca osnovnoškolske dobi češće se usmjeravaju prema lirskoj poeziji gdje su glavni motivi najčešće priroda, životinje, pejzaži i motivi iz dječjeg svijeta (Rosandić, 1986.), što potvrđuju dječji literarni radovi koji govore o prirodi, vodi, životinjama i godišnjim dobima koji se javljaju u svakom broju časopisa. Čest su motiv također ljubav, obitelj i prijatelji. I kada sam naglasak pjesme nije na jednome od njih, u skoro svakoj objavljenjnoj pjesmi učenici će iskazati svoju ljubav prema motivu o kojemu pišu. U toj dobi djeca često pokazuju interes za pjesničko izražavanje jer mogu osjetiti ritam, izraziti svoje doživljaje te oživjeti pjesničke slike (Rosandić, 1986.). Kermek-Sredanović ističe da je do desete godine dječji život najčešća tema u kojoj se djeca u toj dobi pronalaze i za koju se zanimaju, dok u trinaestoj godini raste zanimanje za teme poput školskog života, obiteljskih i prijateljskih odnosa te ljubavi (Kermek-Sredanović, 1985.).

Bez obzira na bliskost tema i motivaciju da nešto napišu, mnogi učenici ipak ne znaju kako sročiti svoje misli, nedostaju im riječi i sinonimi jer svoju svakodnevnicu provode govoreći drugi jezik. Sve češće se u učionici susreću učenici koji su druga ili čak

treća generacija Hrvata koji slabo ili gotovo uopće ne govore materinski jezik, ali imaju želju izraziti se o određenoj temi ili zadatku koji je postavljen pred njih, sudjelovati zajedno s vršnjacima u aktivnostima. U takvim situacijama učenicima možemo pomoći tematskim riječima ili skupnim radom u kojem će i svojim skromnim rječnikom uspjeti izraziti se i imati osjećaj uspjehnosti i pripadnosti.

Ipak, kako bi časopis dobio strukturu i odlike pravoga školskog časopisa, u školskoj godini 2022./2023. uvedena je tema broja koja je uvijek aktualna, ali bliska učenicima. Uz već postojeće teme koje i dalje postoje u literarnome kutku, učenicima se tako otvorio još jedan prostor za stvaranje i izražavanje. Učiteljski je pak zadatak temu broja integrirati u što veći broj nastavnih sati kako bi učenici uz razne aktivnosti i projekte pristupili i obradili temu broja. Tema broja je nešto što treba obraditi do detalja i čemu treba posvetiti najveći broj stranica u listu, a potrebno ju je istraživati, kritički promišljati i na kraju doći do nekoga svrhovitog zaključka. Tako se 2023., kada je Republika Hrvatska uvela euro kao platnu valutu, tema broja nametnula sama od sebe. O temi su učenici slušali kod kuće među ukućanima, na televiziji, u učionici, a i emocionalna povezanost s kunom koju učenici susreću na svojim ljetovanjima i zimovanjima u domovini, u domovima baka i djedova, bila je inspirativna za mnoge. Učenici su istraživali o kuni i lipi pa pisali pjesme, priče, a okušali su se i novinarskim vrstama poput intervjua s odraslima o ličnostima koje su godinama krasile našu novčanicu kao što su Ivan Gundulić, Josip Jelačić ili medvjed s pet kuna. Idućih godina teme su još bile i Umjetnost te Hrvatski gradovi, čime se nastavila tradicija povezivanja i razvoja jezičnih kompetencija usvajanjem kulturne, povijesne i prirodne baštine, što u konačnici pridonosi boljem razumijevanju identiteta i osjećaja pripadnosti hrvatskoj kulturi i narodu.

Izazovi metodičkog ključa

Stvaralaštvo i unutarnja motivacija za stvaranje teksta vrlo je važan dio nastave i poučavanja hrvatskoga jezika. Tijekom poučavanja pisanja potrebno je voditi računa o učeničkim mogućnostima, potrebama i interesima te im prilagoditi motivacijske postupke kako bi oni što bolje utjecali na uspješnost stvaralačkog procesa. Učenike treba za pisanje poticati glazbom, filmovima, likovnim djelima, tekstovima, kazališnim predstavama, sjećanjima, emocijama i njihovim zanimanjem ili bilo kojim drugim sredstvom koje će u njima pobuditi unutarnju želju da iznesu svoje misli na papir.

Stvaralačkim pisanjem učenici izražavaju misli, osjećaje, stavove i raspoloženja prema određenoj temi. Kako bi izgradio vlastiti stvaralački identitet, učeniku je potrebno dati slobodu za izražavanje mišljenja, ne smiju ni u kojem pogledu biti ograničeni tijekom nastave. Svaki učenik je individualan, no svakome treba pristupiti jednako te ih poticati da dostignu maksimum svojih potencijala.

Literarno stvaralaštvo učenika Hrvatske nastave u Švicarskoj Konfederaciji koje se godinama objavljuje u školskom časopisu *Govorimo hrvatski* kao svojevrsna kronika života Hrvata u inozemstvu ocrtava osobni i kolektivni identitet učenika, obitelji u kojoj odrastaju, zajednice Hrvata kojoj pripadaju. Uvođenjem teme broja 2023. godine časopis je dobio strukturalni okvir istodobno zadržavajući širok raspon tema, a pritom ne

ograničavajući učenike u izražavanju te istodobno gradeći kontinuitet između generacija učenika. Tako literarni radovi učenika i časopis kao takav postaje simbol kulturalne povezanosti hrvatskog iseljeništva. Pisano izražavanje za učenike svakako je nimalo lak i jednostavan zadatak. Stvaralački pisati na materinskome jeziku istodobno odrastajući govoreći drugi jezik u multikulturalnoj zajednici velik je izazov za učenike, no motivirani i nadahnuti bliskim temama čak i oni manje vješti uz učiteljsko vodstvo mogu izraziti svoje misli i razmišljanja o temama koje su im bliske i prirodne.

II.

Dječje likovno stvaralaštvo u časopisu Hrvatske nastave u inozemstvu *Govorimo hrvatski*

Likovno stvaralaštvo učenika u sklopu Hrvatske nastave u inozemstvu predstavlja složen fenomen u kojem se susreću pedagoški, kulturni i identitetski aspekti obrazovanja. Kontekstualizacija dječjega likovnog stvaralaštva u sklopu časopisa *Govorimo hrvatski* omogućuje učenicima da svoja iskustva povežu s hrvatskom kulturnom baštinom, stvarajući most između osobnog izraza i kolektivne kulturne memorije (Bežen, Bošnjak, 2012:50). Učenje hrvatskoga jezika u ovome slučaju ne podrazumijeva samo stjecanje jezičnih kompetencija, već uključuje i upoznavanje Hrvatske, njezine povijesti, kulture, običaja, svakodnevnog života i društvenih vrijednosti. Kako ističe Priručnik, „osim razvoja jezičnih kompetencija, usvajanjem hrvatske kulturne, povijesne i prirodne baštine pridonosilo bi boljem shvaćanju života u Hrvatskoj i razvoju osjećaja pripadnosti hrvatskoj kulturi“ (Bežen, Bošnjak, 2012:50).

Likovni radovi koji se objavljuju u časopisu *Govorimo hrvatski* Hrvatske nastave u Švicarskoj Konfederaciji – bilo da se radi o crtežu, kolažu, fotografiji ili oblikovanju prostora – postaju sredstvo artikulacije identiteta, osobnog i kolektivnog, te funkcionalno služe kao pedagoški instrument u nastavi hrvatskoga jezika i kulture u iseljeništvu. Dječji radovi u časopisu *Govorimo hrvatski* često pokazuju kreativno interpretiranje tema, primjenu različitih likovnih tehnika i izražavanje osobnih iskustava u vizualnome obliku. Šarančić (2014:91–104) naglašava da likovno izražavanje jača sposobnost opažanja, predočavanja i shvaćanja djece, čime se povećava kvalitetno stvaralaštvo.

U izboru likovnih radova učiteljice često prate tematske smjernice broja časopisa, ali se radovi također razvrstavaju prema standardnim temama. Ovaj sustav omogućuje balans između individualnoga izraza učenika i kolektivnoga, tematski strukturiranoga okvira. Radovi učenika u časopisu obuhvaćaju različite motive – od prikaza obitelji, godišnjih doba, kućnih ljubimaca, osjećaja, dana obilježja, ali i motiva iz mašte koji se onda razvrstavaju prema temama likovno-literarnoga kutka: godišnja doba, sreća i ljubav, to sam ja, mašta, moja domovina, poznate osobe. Ovakvim planiranjem i selekcijom razvija se sposobnost učenika da promišljeno povezuje osobna iskustva s kulturnim kontekstom te da se uz likovni izraz artikulira njihov identitet.

Likovna edukacija u Hrvatskoj nastavi temelji se na iskustvenom učenju koje uključuje opažanje, doživljaj, izražavanje, artikulaciju i refleksiju (Bežen, Bošnjak, 2012:132). Učenici opažanjem neposrednog okruženja, promatranjem likovnih djela i vlastitim izražavanjem razvijaju individualizaciju i socijalizaciju, a istodobno se potiče poštovanje kulturne baštine mjesta iz kojeg potječemo i mjesta u kojem živimo (Bežen, Bošnjak, 2012:102). Ovaj aspekt obrazovanja posebno je značajan za djecu hrvatskih iseljenika, koja često žive u kulturno različitim sredinama i likovnim izrazom pronalaze način povezivanja s vlastitim korijenima i domovinom.

Likovne tehnike kojima se djeca koriste u časopisu *Govorimo hrvatski* uključuju slikarstvo, crtačke tehnike, prostorno-plastične tehnike, grafičke metode, kolaž, akvarel i pastel. Ove tehnike omogućuju izražavanje različitih emocionalnih i intelektualnih sadržaja te potiču razvoj fine motorike, koordinacije i vizualne percepcije. Likovni izrazi djece često reflektiraju njihove doživljaje, osjećaje i kreativnost, a uz izložbe i objave u časopisu dobivaju potvrdu i priznanje, što dodatno motivira njihove napore i angažman (Šarančić, 2014:91–104).

Popularni dječji časopisi, poput *Radosti*, *Smiba*, ali i *Govorimo hrvatski*, imaju važnu ulogu i u literarnom stvaralaštvu. Oni služe kao inspiracija, izvor zabave i edukacije te potiču djecu na samostalno čitanje i kreativno izražavanje (Javor, 2010:45). Interakcija između likovnog i literarnog izraza dodatno obogaćuje umjetničko iskustvo djece, jer ih uči povezivanju vizualnog i verbalnog izraza. Djeca tako razvijaju sposobnost interpretacije i stvaranja novih značenja uz kombiniranje riječi i slike, što ih priprema za složenije komunikacijske i intelektualne zadatke.

Časopis *Govorimo hrvatski* kao prostor likovne komunikacije i tematskoga izraza

Časopis *Govorimo hrvatski* pokrenut je s ciljem promicanja kreativnosti učenika Hrvatske nastave u Švicarskoj, ali i šire, u kontekstu hrvatskog iseljništva. Urednički koncept predviđa da svaka učiteljica za svako nastavno mjesto odabire po jedan literarni i jedan likovni rad koji najbolje predstavljaju dječje stvaralaštvo u toj zajednici. Takav pristup osigurava zastupljenost različitih krajeva i škola te pridonosi interkulturnoj razmjeni i povezivanju u hrvatskoj zajednici.

Od 2021. godine časopis je počeo objavljivati tematske brojeve, čime je, prema Turkoviću (2009:122), „učničko stvaralaštvo dobilo jasniji pedagoški okvir koji usmjerava izražavanje, ali ga ne ograničava“. Teme broja često su povezane s hrvatskim blagdanima, kulturnom baštinom ili aktualnim događajima. Učenici se tako likovno izražavaju na teme poput *Hrvatski novac*, *Hrvatski gradovi*, *Umjetnost*, što omogućuje da umjetničkom interpretacijom usvajaju elemente nacionalne kulture i oblikuju svoj kulturni identitet.

Urednička koncepcija omogućuje i postojanje tzv. standardnih tema, koje se pojavljuju u svakom broju – obitelj, škola, priroda, prijateljstvo i identitet. Time se stvara kontinuitet između generacija učenika, a časopis postaje i svojevrsna kronika života

Šarančić (2014:91–104) ističe važnost pozitivnih potvrda o vlastitom postignuću za motivaciju djece: „Zbog čestih pozitivnih potvrda o vlastitom postignuću, a rijetko dobivenih negativnih kritika kvalitete rada, djeca uživaju u mogućnostima daljnjih postignuća u likovnom radu i kreativnosti.“ Takve potvrde omogućuju da likovno stvaralaštvo postane proces u kojem djeca u kontinuiranoj praksi razvijaju samopouzdanje, osjećaj odgovornosti i kreativnu slobodu.

2021. – 2022. Uvođenje tematskoga okvira

Motivi hrvatske zastave, grba, mora i tradicionalnih uzoraka često se kombiniraju s urbanim ili međunarodnim elementima – simbolima mjesta u kojima djeca žive. Tako nastaje jedinstvena vizualna sinteza koja odražava iskustvo dvojezičnosti i dvojnoga

kulturnog identiteta. Hinić (2018:33) napominje: „Dječji crtež nije samo estetski čin, nego misaona konstrukcija svijeta“, što potvrđuju radovi u časopisu *Govorimo hrvatski*, gdje učenici likovno promišljaju globalne fenomene kroz prizmu vlastitoga identiteta.

2023. – Tema broja: Hrvatska kuna

Uvođenjem uredničke inovacije, na prijedlog učiteljice i glavne urednice Manuele Obad, teme broja – u časopisu za 2023. godinu posebno je naglašeno likovno izražavanje. Broj 32 (lipanj 2023.) nosio je temu *Hrvatska kuna*, u trenutku prelaska Republike Hrvatske s platne valute kune na euro. Ova tema bila je iznimno inspirativna: simbolička i emocionalna vrijednost kune potaknula je niz literarnih i likovnih interpretacija o identitetu, povijesti i simbolima Hrvatske. Naslovnica broja 32, rad učenice Anđeline Škokić (Basel – Brunnmatt), vizualno utjelovljuje temu: prikaz kovanice kune s elementima hrvatskoga grba i životinjskoga motiva povezan je s pojmom nacionalnoga simbola i kulturne prepoznatljivosti. Oko 25 likovnih radova u ovome broju prikazivalo je motiv kune, grba, kovanica, novčanica i prirodnih motiva, u tehnikama olovke, bojica i flomastera. Radovi su pokazivali visoku razinu razumijevanja kulturne simbolike kod učenika, ali i sposobnost kreativnog povezivanja osobnih i kolektivnih iskustava s temom. Dodatna vrijednost bile su izložbe s istom temom u Konzulatu Republike Hrvatske u Zürichu te Veleposlanstvu RH u Bernu. Na taj su način likovne radove, osim u časopisu *Govorimo hrvatski*, mogli vidjeti svi posjetitelji ustanova, ali i svi zainteresirani.

2024. – Tema broja: Umjetnost

U broju 33 (svibanj 2024.) tema je bila *Umjetnost*. Naslovnicu potpisuje učenica Lorena Lovrić (Frauenfeld), čiji rad kombinira motive palete, boja i hrvatskoga kulturnog identiteta, naglašavajući kreativnost kao univerzalnu poveznicu učenika u iseljeništvu. Ovaj broj posebno afirmira likovni izraz kao središnji oblik komunikacije učenika s temom. Likovni radovi nisu samo ilustracija, već samostalni interpretativni tekstovi. Djeca prikazuju poznate hrvatske umjetnike, narodne motive, glazbene instrumente, kazališne scene i apstraktne prikaze boje i oblika. Raznovrsne tehnike – tempera, akvarel, kolaž i digitalni crtež – omogućuju širok spektar izražajnih mogućnosti, a ukupno se u broju prepoznaje tridesetak radova, raspoređenih između tematskih učeničkih priloga.

2025. – Tema broja: Hrvatski gradovi

Broj 34 (lipanj 2025.) posvećen je *Hrvatskim gradovima*, čime časopis nastavlja tradiciju povezivanja nastave, kulturnog identiteta i likovnog stvaralaštva. Tema je odabrana u skladu s aktivnostima Hrvatske nastave u Švicarskoj, uključujući nove izložbe učeničkih radova u Generalnome konzulatu i Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Švicarskoj. Radovi učenika prikazivali su prepoznatljive gradske motive – katedrale, zvonike, rive, kamene ulice i gradske trgove – u tehnikama bojica, tempera, kolaža, vodenih boja, krede i ugljena ili kombiniranih tehnika. Radovi odražavaju individualne uspomene, obiteljske korijene i osjećaj pripadnosti gradu kao mikrokozmosu domovine. Naslovna stranica vizualno povezuje različite hrvatske gradove u jedinstvenu simboličku cjelinu, stvarajući likovnu kartu hrvatskoga identiteta.

Pedagoške i identitetske dimenzije dječjeg likovnog stvaralaštva

Likovno stvaralaštvo u Hrvatskoj nastavi u inozemstvu ima višestruku pedagošku funkciju. Prvo, ono razvija kreativnost, finu motoriku, vizualnu percepciju i sposobnost izražavanja osjećaja i misli u vizualnome obliku (Šarančić, 2014:91–104). Guilford i Löwenfeld (1958., prema Supek, 1987.) definirali su kreativnost kao sposobnost preoblikovanja predmeta, analize i apstrakcije te sinteze dijelova u novu cjelinu s novim značenjem. Dječji radovi u časopisu često pokazuju upravo te sposobnosti – uz slobodne i tematske zadatke učenici kreativno interpretiraju teme, primjenjuju različite likovne tehnike i izražavaju osobna iskustva.

Drugo, likovno stvaralaštvo pomaže u izgradnji identiteta i osjećaja pripadnosti. Prema Barbarić (2012:59), „stvaralačko iskustvo djeteta postaje mjesto susreta osobnoga i kulturnoga identiteta, a likovna umjetnost omogućuje da se taj susret oblikuje u vidljivu formu“. Učenici u likovnome izrazu predložuju svoj odnos prema Hrvatskoj, jeziku i kulturnom nasljeđu, povezuju osobna iskustva s kolektivnom kulturnom memorijom i razvijaju poštovanje za kulturnu baštinu (Bežen, Bošnjak, 2012:102). Likovno i literarno stvaralaštvo u časopisu međusobno se nadopunjuje. Učenici uz kombinaciju riječi i slike razvijaju interpretativne i komunikacijske vještine, sposobnost stvaranja novih značenja i kritičkog promišljanja (Javor, 2010:45). Ovakav pristup omogućuje učenicima da svoj identitet oblikuju kao aktivni kreatori kulturnih sadržaja, a ne samo kao pasivni primatelji.

Institucionalna potpora ključna je za kontinuitet i kvalitetu časopisa. Hrvatska matica iseljenika, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih te Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske aktivno promiču Hrvatsku nastavu u inozemstvu i afirmiraju učeničke publikacije. Kako navodi časopis *Matica* (2025:13), cilj *Govorimo hrvatski* nije samo objavljivanje učeničkih radova, već i „stvaranje zajedničkog prostora hrvatskoga jezika, slike i riječi, u kojem djeca iz različitih zemalja zajednički grade most prema domovini“. Taj opis precizno sažima ulogu časopisa: on nije tek pedagoški instrument, nego simbol kulturne povezanosti hrvatskog iseljeništva. Učiteljice hrvatske nastave djeluju kao posrednici između pedagoških ciljeva i dječjeg stvaralaštva. Turković (2009:125) naglašava da „učitelj ne nameće vizualni jezik, nego potiče dijete da vlastitim izrazom otkrije značenje svijeta koji ga okružuje“. Time se likovni radovi pretvaraju u prostor dijaloga između učenika, nastavnika i šire zajednice, a proces selekcije i objavljivanja dodatno motivira djecu, jača njihovo samopouzdanje i osjećaj identiteta.

Uzoran kulturni projekt učeničkog stvaralaštva

Likovno stvaralaštvo učenika Hrvatske nastave u Švicarskoj Konfederaciji, objavljeno u časopisu *Govorimo hrvatski*, predstavlja spoj pedagoške prakse i kulturne misije. Uvođenje tematskih brojeva od 2023. godine strukturiralo je radove i omogućilo im

konceptualnu dubinu, dok je urednička praksa ravnomjerne zastupljenosti različitih nastavnih mjesta osigurala širok reprezentativni okvir. Dječji crteži nisu samo vizualni dokumenti razvoja djeteta – oni su tragovi misaonog procesa u kojem dijete spaja osjećaj pripadnosti i iskustvo svijeta (Hinić, 2018:36). Radovi učenika odražavaju osobni i kolektivni identitet, povezuju dvojezične i dvojno kulturne kodove te promiču poštovanje kulturne baštine. *Govorimo hrvatski* stoga treba promatrati kao više od učeničkoga lista – to je kulturni projekt koji sustavno njeguje hrvatski identitet u iseljeništvu i omogućuje djeci da likovnim i literarnim izrazom postanu aktivni sudionici kulturnog stvaranja.

Literatura

- Bežen, A., Bošnjak, M. (2012.). *Hrvatska nastava u inozemstvu, priručnik za učiteljice i učitelje*. Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja
- Delač, S., Mioković, M. (2008.). *Stvaralačko pisanje: priručnik za stvaralačko pisanje u nižim razredima osnovne škole*. Zagreb: Profil
- Govorimo hrvatski*, br. 30 (2021.) – br. 34 (2025.). Hrvatska nastava u Švicarskoj Konfederaciji
- Gudelj-Velaga, Z. (1990.). *Nastava stvaralačke pismenosti*. Zagreb: Školska knjiga
- Kermek-Sredanović, M. (1985.). *Književni interesi djece i omladine*. Zagreb: Školske novine
- Nikčević-Milković, A. (2015.). *Psihologija pisanja – određenje područja, motivacija, samoregulacija, poučavanje, metode istraživanja, esejsko ispitivanje*. Preuzeto 1. 11. 2025. s <https://hrcak.srce.hr/file/184662>
- Pavličević-Franić, D. (2005.). *Komunikacijom do gramatike*. Zagreb: Alfa
- Rosandić, D. (1986.). *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga
- Vasić, S. (1977.). *Govor u razredu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja – Prosveta
- Visinko, K. (2010.). *Jezično izražavanje u nastavi Hrvatskoga jezika – pisanje*. Zagreb: Školska knjiga
- ***
- Barbarić, S. (2012.). *Likovno izražavanje djece i kulturni identitet*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Belamarić, D. (1987.). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bežen, A., Bošnjak, M. (2012.) *Hrvatska nastava u inozemstvu, priručnik za učiteljice i učitelje*, Zagreb, Ministarstvo znanosti i obrazovanja
- Govorimo hrvatski*, br. 30 (2021.) – br. 34 (2025.). Hrvatska nastava u Švicarskoj Konfederaciji.
- Hinić, M. (2018.). *Dječji crtež i simboličko mišljenje*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Javor, B. (2010.). *Dječji likovni izraz: razvoj, motivi i simbolika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matica (2025.). „Hrvatska nastava u inozemstvu: stvaranje mostova kroz jezik i kulturu“, *Matica*, br. 4, 12–14.
- Perak, D. (2016.). *Likovna komunikacija u ranoj i predškolskoj dobi*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci.
- Šarančić, S. (2014.). Dobrobiti likovnog stvaralaštva. *Napredak*, 154(1–2), 91–104.
- Turković, I. (2009.). *Likovna pedagogija: teorija i praksa*. Zagreb: Alfa.
- Zalar, V. (2017.). *Spoznajni aspekti dječjeg likovnog izražavanja*. Osijek: Filozofski fakultet.

SUMMARY

CHILDREN'S CREATIVITY OF LEARNERS OF CROATIAN TEACHING ABROAD PROGRAM WITH REVIEW OF SWISS MAGAZINE GOVORIMO HRVATSKI

The literary and artistic creativity of learners in Croatian school in the Swiss Confederation, published in the magazine *Govorimo hrvatski*, represents a combination of innovative pedagogical practice and the cultural mission deriving from the *Croatian Teaching Abroad Curriculum*. Since Croatia's independence, Croatian Teaching Abroad programs have been organized for the children and youth of our emigrants with the purpose of learning and nurturing their native language and culture in more than twenty countries around the world. The introduction of thematic topics in the Swiss educational emigrant practice since 2023 has structured the works and provided them with conceptual depth, while the editorial practice of evenly representing different teaching locations has ensured a broad representative framework of Croatian provenance. The children's drawings are not merely visual documents of a child's development – they are hints of the thought process in which a child combines a sense of belonging and the experience of the world of a Croatian migrant family. The learners' works reflect personal and collective identity, connect multicultural codes and promote respect for shared heritage. The magazine *Govorimo hrvatski* should, therefore, be considered an intercultural learners' magazine – that is, a publishing project that systematically nurtures Croatian identity within the multicultural mosaic of Europe.

RESUMEN

LA CREATIVIDAD INFANTIL EN LA REVISTA ESCOLAR GOVORIMO HRVATSKI DESDE SUIZA

La creación literaria y artística de los alumnos de la Enseñanza Croata en Suiza, publicada en la revista *Govorimo hrvatski*, es una combinación de una práctica pedagógica innovadora y una misión cultural derivada del Currículo de la Enseñanza Croata en el Exterior. La Enseñanza Croata en el extranjero se lleva a cabo desde la independencia de nuestra patria para niños y jóvenes hijos de nuestros emigrantes, con el fin de aprender y cultivar la lengua y la cultura maternas en más de veinte países. La introducción de números temáticos en la práctica educativa de la emigración en Suiza a partir de 2023 estructuró los trabajos y les proporcionó una profundidad conceptual, mientras que la práctica editorial de garantizar una representación equilibrada de los distintos centros de enseñanza ofreció un amplio marco representativo de procedencia croata. Los dibujos infantiles no son solo documentos visuales del desarrollo evolutivo del niño: son huellas de un proceso de pensamiento en el que el niño une el sentimiento de pertenencia con la experiencia del mundo de la familia migrante croata. Los trabajos de los alumnos reflejan la identidad personal y colectiva, conectan códigos multiculturales y promueven el respeto por el patrimonio común. Por ello, la revista *Govorimo hrvatski* debe considerarse como un boletín escolar intercultural, es decir, como un proyecto editorial que cultiva de manera sistemática la identidad croata en el mosaico multicultural de Europa.

MOSTOVI

Matičin godišnjak Hrvatski iseljenički zbornik podjednako ažurno prati one ljude koji su putovanje odabrali kao stil života, migrante raznih provenijencija na globalnim tržištima rada pa sve do naraštaja hrvatskih potomaka koji su se afirmirali u društvenim, gospodarskim i kulturnim središtima od Aljaske do Ognjene zemlje, juga Afrike, Australije i Novoga Zelanda, kao i onih koji su svoj novi dom našli diljem Staroga kontinenta. Upoznajte izazove s kojima se susreću naši iseljenici od onih iz savezne njemačke pokrajine Bavorske, preko Suščana koji žive u saveznoj američkoj državi New Jersey, do iseljenika koji su za sebe i svoje obitelji *obećanu zemlju* prepoznali u Australiji.

Izdvajamo izvorne znanstvene radove o slikaru Ivanu Benkoviću i kulturnom djelatniku Nikoli Fabijaniću (SAD), te poticajnu priču o čileansko-hrvatskome poduzetniku s kolekcionarskom strašću Paški Baburici...

konferencija

HRVATSKO
ISELJENIŠTV
GOSPODARSTVO
RAZVOJ
POSEBNO
PRIL

13.-15.10.

Osječko-baranjska
župa

Snaga Domovine

Na fotografiji: Državni tajnik Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH Zvonko Milas s ravnateljem Hrvatske matice iseljenika Zdeslavom Milasom na konferenciji „Hrvatsko useljeništvo i gospodarski razvoj – posebnosti i prilike“ u organizaciji Ministarstva demografije i useljeništva (Osijek 2025.), koja je zadivljujući primjer sinergije državnih tijela RH na strateškim projektima suradnje s milijunskom hrvatskom dijasporom. Foto: HINA

MONIKA BALIJA, TAMARA BODOR

IZMEĐU DOMOVINE I EUROPSKIH METROPOLA: HRVATSKA ZAJEDNICA U BAVARSKOJ

Prema posljednjim podacima statističkoga ureda Njemačke (Destatis) u toj je zemlji živjelo 425.810 Hrvata, čiji je broj u proteklih petnaestak godina znatno povećan. Gotovo 60 posto svih hrvatskih državljana u Njemačkoj pritom živi pretežno u dvjema (od šesnaest) njezinim saveznom pokrajinama, a najviše ih je u gospodarski snažnoj Bavarskoj – 133.225 osoba. Diljem Bavorske stoga nije rijetkost čuti naš jezik, osobito u Münchenu, glavnome gradu te tehnološki razvijene pokrajine, u kojem su Hrvati druga najbrojnija skupina migranata, nakon državljana Turske. Uz očuvanje identiteta, iseljeničke zajednice – poput ove naše migrantske zajednice u Bavarskoj – svojim domovinama pridonose i u pogledu novčanih doznaka, zatim prenošenja znanja, promicanja međunarodnoga utjecaja, privlačenja investicija, a atraktivne su i kao izvor demografskoga potencijala. Potvrda ovoga posljednjeg u kontekstu Hrvata u Bavarskoj je njihov dobni sastav – znatno povoljniji od dobnoga sastava stanovništva Hrvatske. Hrvati u Bavarskoj stoga za Lijepu Našu imaju višestruku važnost budući da kulturno, gospodarski i politički djeluju kao most između domovine i svijeta, afirmirajući se kao bitan čimbenik u oblikovanju transnacionalne hrvatske stvarnosti.

Veza između Bavorske i Hrvatske već je višedesetljetna, a oblikovana je u velikoj mjeri „valovima“ iseljavanja još u 20. stoljeću, osobito nakon Drugoga svjetskoga rata, i ekonomskim migracijama šezdesetih godina. „Valovi“ iseljavanja iz Hrvatske u Njemačku devedesetih i nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju dodatno su povećali broj Hrvata u Bavarskoj, koja je time postala jedno od glavnih središta očuvanja nacionalnoga identiteta izvan granica Hrvatske. Bavarska je tako od pokrajine koja je pridošlim Hrvatima pružila ponajprije mogućnosti zapošljavanja i boljega životnog standarda ubrzo postala i prostor njegovanja hrvatskoga jezika, kulture, tradicije...

Osim očuvanjem identiteta, iseljeničke zajednice svojim domovinama (potencijalno) pridonose i u pogledu doznaka, prenošenja znanja, međunarodnoga utjecaja, investicija,

demografskoga potencijala itd. Potvrda ovoga posljednjeg u kontekstu Hrvata u Bavarskoj je njihov dobni sastav, znatno povoljniji od dobnoga sastava stanovništva Hrvatske (Balić i Bodor, n. d.). Hrvati u Bavarskoj stoga za Hrvatsku imaju višestruku važnost te kulturno, gospodarski i politički djeluju kao most između domovine i svijeta, a u smislu suvremenoga razumijevanja dijaspora nisu tek (iseljenička) zajednica Hrvata izvan domovine, već važan čimbenik u oblikovanju transnacionalne hrvatske stvarnosti. Navedeno upućuje na potrebu kontinuiranih istraživanja posvećenih hrvatskim zajednicama izvan domovine s ciljem otkrivanja obrazaca migracije i integracije, načina na koje se hrvatski identitet prenosi i njeguje izvan domovine te otvaranja i odgovaranja na pitanja o ulozi dijaspora u oblikovanju domovine. Dodatno, izravno ili posredno, nude uvid u potencijalne modele suradnje između domovine i njezine dijaspora te mogućnosti njihova povratka (doseljavanja) u domovinu (njihovih predaka). Posljednje je istaknuto i kao jedan od strateških ciljeva u sklopu Strategije demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine (Narodne novine, 36/2024.).

S tim je ciljem tijekom prve polovice 2025. godine provedeno kvalitativno istraživanje među hrvatskim državljanima u Bavarskoj kako bi se istražila, najšire rečeno, njihova migracijska iskustva i namjere povratka. Istraživanje je provedeno metodom polustrukturiranoga intervjua, online putem, a ispitano je 16 hrvatskih državljana, pripadnika prve i druge generacije „iseljenika“. Prvi ispitanici prikupljeni su uživo, prilikom posjeta istraživačica Bavarskoj, a drugi metodom snježne grude. Intervjuima je pristupilo više žena nego muškaraca. Ispitanici su u trenutku intervjuiranja bili u dobi od 27 do 66 godina i radno aktivni, različitih razina obrazovanja, obiteljskih statusa i zemalja rođenja.¹ U nastavku rada bit će istaknuti rezultati provedenoga istraživanja vezani uz navike druženja ispitanika, povezanost s hrvatskom zajednicom u Münchenu, razlike u doživljaju identiteta i odnosa prema hrvatskoj zajednici između prve i druge generacije ispitanika. Ispitujući namjere povratka ispitanika, nametnulo se pitanje o utjecaju vlastitog doživljaja integracije u njemačko društvo na potencijalno razmišljanje o povratku pa se u nastavku prikazuju rezultati vezani uz taj i ostale čimbenike povratka poput društvenih i obiteljskih veza, učestalosti posjeta Hrvatskoj te ulaganja i investicija u domovinu.

Povezanost s hrvatskom zajednicom u Bavarskoj i doživljaj identiteta ispitanika

Kad je riječ o Hrvatima u Bavarskoj, najveći broj koncentriran je u glavnome gradu Münchenu i oko te njemačke pokrajine. Bavarska kao središte njemačkog katoličanstva i kulturološki odgovara Hrvatima, a Hrvatska katolička misija München jedna je

¹ S obzirom na opseg istraživačkih nalaza, dio rezultata izložen je u ovome radu, a dio u radovima pod naslovima „Migracijski procesi između Njemačke i Hrvatske: povratak prve i druge generacije hrvatskih iseljenika u Bavarskoj?“ i „Assessing the Return Migration Potential of Croats in Bavaria: Opportunities and Challenges for the Republic of Croatia“. U trenutku izrade ovoga rukopisa oba navedena rada bila su u postupku objavljivanja. U ovaj rad uključeni su određeni rezultati korišteni i u spomenutim člancima, dok preostali nalazi nisu ranije objavljeni ni u jednoj drugoj publikaciji.

Slika 1. U Bavarskoj živi 133.225 Hrvata, koji su snažna poveznica dviju zemalja RH i SRNJ. Stalna hrvatsko-bavarska komisija održala je 35. sjednicu u Osijeku (RH) s ciljem jačanja suradnje na području gospodarstva, pravosuđa, kulture, obrazovanja, turizma, energetike i sporta. Skupom su supredsjedale državna tajnica za Europu u Ministarstvu vanjskih i europskih poslova Andreja Metelko-Zgombić i državna ministrica za prehranu, šumarstvo i turizam Bavarske Michaela Kaniber. Foto: EPA / HINA

od najstarijih hrvatskih misija u iseljeništvu. Osnovana je 1948. godine i njezini prvi članovi bili su izbjeglice nakon Drugoga svjetskog rata kojima su se kasnije, od 1960-ih nadalje, pridružili ekonomski migranti, takozvani gastarbajteri (Tomašević 1998: 31). Danas se hrvatsko iseljenišтво u Bavarskoj može podijeliti na potomke iseljenika doseljenih u drugoj polovici 20. stoljeća, ratne i poratne migrante i iseljenike doseljene nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Iako je većina ispitanika ovoga istraživanja prikupljena u sklopu Hrvatske katoličke misije München, odnosno njezina akademskog kruga, nisu svi ispitanici jednako angažirani u aktivnostima zajednice. Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako je najveća razlika koja određuje stupanj angažiranosti razdoblje, odnosno razlog dolaska u Njemačku. Tako je najveći dio druge generacije rođenih u Njemačkoj ili pristiglih u ranoj dobi, više ili manje povezan s hrvatskom zajednicom. Razlozi su najčešće ti što su i roditelji bili ili su još uvijek aktivni članovi zajednice pa je zajednica postala dio identiteta ispitanika.

Kad nisam na poslu skoro stalno, svaki dan, vikendima. I vrlo sam aktivna u našim društvima, hrvatskoj zajednici. Jednim dijelom i to me drži tu ... (Ispitanica 3, 49 godina)

Sudjelujemo u raznim aktivnostima u Hrvatskom domu, vjernici smo, idemo na vjeronauk u župi, povezani smo s hrvatskom zajednicom jako. (Ispitanica 5, 45 godina)

Družim se i sa svojima, obitelji i prijateljima Hrvatima, ali sudjelujem i u hrvatskoj katoličkoj župi u Munchenu, dosta sam aktivna bila i još uvijek jesam. (Ispitanica 8, 31 godina)

Jedan pripadnik druge generacije, međutim, iako je odrastao i ostao povezan s hrvatskom zajednicom te je među Hrvatima pronašao i suprugu, s vremenom je prepoznao da ne dijeli vrijednosti s većinom njezinih članova.

U jednom trenutku sam isto izišao iz te zajednice jer su mi ti ljudi bili malo previše surovi. Puno ljudi koje sam poznao kako smo odrastali vidio sam da ja idem u neki drugi pravac, oni idu u neki drugi pravac...ne u političkom smislu, više, imali su neke drugačije poglede na stvari što se tiče žena, obitelji, suživota, komunikacije...primitivniji malo. (Ispitanik 12, 44 godine)

Za razliku od većine druge generacije, prva generacija Hrvata, osobito oni pristigli nakon 2013. godine, u većem broju ne sudjeluje u zajednici, a neki čak pokazuju i otklon od nje, što je u nekoj mjeri povezano i s razlozima napuštanja Hrvatske.

Ne družim se puno, idem na misu pa znam neke ljude iz crkve, a ne družim se zato jer ima tu puno generacija naših ljudi i došli smo u različito vrijeme i nisu nam ni motivi isti ni putevi. Ima ljudi koji su došli tu raditi neke niže kvalificirane poslove, ali došli smo tu i mi visokoobrazovani pa me te priče gdje ljudi samo kukaju zamaraju ... (Ispitanica 1, 36 godina)

Družim se povremeno, tamo u Misiji, ako bude nekih tema tamo na Akademskom krugu, no manje se družim s našima nego Nijemcima jer je to mentalitet naših ljudi zbog kojeg sam dijelom i otišla. (Ispitanica 4, 64 godine)

To ne, u okviru društva i slično ne, ali na poslu je dosta naših pa se svakodnevno družim s našima. (Ispitanica 7, 27 godina)

Ipak, dio ispitanika prve generacije, osobito oni mlađe životne dobi, ističu koliko im znači povezanost s hrvatskom zajednicom.

Družim se često i da, važno mi je to, da nema tog aspekta sigurno bi to utjecalo na moje razmišljanje o povratku. Dosta je tu njih bez obitelji pa se družimo međusobno i to nam olakšava. (Ispitanica 6, 37 godina)

Zašto sam toliko angažirana i što se tiče naših ljudi ovdje i zašto sam angažirana u našoj župi otkad sam došla, već deset godina sam aktivni član zajednice, to je zato što volim domovinu i zato što moje srce za nju još gori. (Ispitanica 13, 32 godine)

Mi smo znači otpočetak bili u tom našem klubu nogometnom (FC Croatia Munchen), a u njemu su sve naše udruge, svi su se uvijek vezali oko kluba jer je on bio najveći. Bili smo i u katoličkoj misiji, nismo bili toliko aktivni, ali ajmo reć da sam ja kroz klub upoznala sve te ljude i svi su nekako sudjelovali u podršci klubu kad sam imala mažoretkinje tako da sam, ono, bila 70 % uključena u te naše zajednice. (Ispitanica 16, 29 godina)

Značajno je da ti ispitanici pokazuju određenu tendenciju povratka u nekom životnom trenutku, ali i da je razlog njihova dolaska bio financijske prirode. Bilo da su u Njemačku došli s namjerom da se vrate, bilo da povratak planiraju tek u mirovini, Njemačka je zasad „obećana zemlja“ u vidu boljega životnog standarda i mogućnosti karijernoga razvoja.

Muž mi je policajac u Bavarskoj, imam malo djeteta i dvije firme tako da, trebalo bi nešto biti ekstremno atraktivno i super fenomenalno u Hrvatskoj da bih uopće pomišljala o povratku. (...) Ali isto, znači, nekako i kod mene je bio splet okolnosti, ali i potreba da vlastitoj obitelji zagwarantiram dobar start i dobre mogućnosti jer, eto, kao što sam rekla, meni sa završetkom faksa nije bilo takvog prosperiteta. (Ispitanica 13, 32 godine)

Ja sam u godinu dana postigla da sam top jedan bankar u Njemačkoj na području privatnih kredita. (...) Svakako kad se vratimo ostajemo raditi za Njemačku on-line, firma nam je tu registrirana, ja ću svakako morati ostati tu prijavljena jer tu plaćam poreze. Što se tiče konkretnog povratka, plana nemamo osim da ćemo nastaviti raditi on-line samo iz Hrvatske. (Ispitanica 16, 29 godina)

Iz odgovora Hrvata druge generacije, osobito onih rođenih u Njemačkoj, može se primijetiti kako je njihov doživljaj identiteta vezan uz širi kontekst koji je oblikovao njihov društveni status još od najranijih dana. Nije, dakle, riječ samo o pohađanju hrvatske katoličke župe odnosno misije, već o organizaciji dokolice koja je uključivala odlaske u hrvatske kafiće, druženje s vršnjacima hrvatskih korijena, stvaranje etnički homogenih društvenih veza.

Meni je smiješno to što čak ni kao studentica nisam nikad s njemačkim studentima izašla u grad, izlazak, uvijek sam po našim hrvatskim kafićima izlazila, tu je najveća koncentracija Hrvata u svijetu, u Münchenu, i to mi je puno uvijek značilo jer sam imala osjećaj da sam doma, nemamo osjećaj da smo toliko daleko od domovine, to mi je super, ne čeznemo za onima u domovini toliko zbog toga. (...) Oko osamdeset posto ljudi s kojima se družimo su Hrvati. Nikad nisam imala potrebu i želju pored svojih sunarodnjaka za prijateljima među Nijemcima. (Ispitanica 2, 38 godina)

Tu smo se počeli aktivno i većinski družiti s našima. Prije dok sam bio samac, vikendom se izlazi, ide se na kave, klasika. (Ispitanik 11, 33 godine)

Družim se i sa svojima, obitelji i prijateljima Hrvatima, ali sudjelujem i u hrvatskoj katoličkoj župi u Münchenu, dosta sam aktivna bila i još uvijek jesam. Ima nas tu puno pa jedini druge upoznemo i onda se više družimo s našima, a i imamo sličnije poglede na život, mišljenja i ostalo pa se i zato više družimo s našima. (Ispitanica 8, 31 godina)

Iako je pomalo teško razumjeti kako je „nemati osjećaj da smo toliko daleko od domovine“ nekome tko je rođen u Njemačkoj, riječ je o tzv. bifokalnosti; terminu koji karakterizira djecu Hrvata doseljenih u Njemačku koja su ondje rođena i odrasla

(Čapo Žmegač, 2005: 16). Ona se smatraju „kulturno kompetentnima” u oba sustava, njemačkom i hrvatskom, i mogu živjeti tu bifokalnost bez međusobnog konflikta. Ta specifična kompetencija snalaženja u dvama kulturno, lingvistički i socijalno različitim sustavima određuje velik dio identiteta Hrvata rođenih u Njemačkoj. Ona se očituje i u biranju bračnih partnera koji su isto tako Hrvati odnosno Hrvatice rođene u Njemačkoj jer te osobe imaju „iskustvo oba sustava i razumiju kako ih povezati u nekonfliktnu cjelinu” (Čapo Žmegač, 2005: 17). Slične rezultate o odabiru bračnih partnera pokazuje i istraživanje Marinović Golubić i Kopic (2024.). Od 16 ispitanika u ovom istraživanju njih 10 je u braku ili nekom obliku životnog partnerstva. Samo jedna ispitanica nije udana za Hrvata pri čemu je zanimljivo istaknuti kako njezin suprug Nijemac govori dobro hrvatski i planira „povratak” u Hrvatsku u mirovini.

Ja sam se i udala za Hrvata, uopće mi nije padalo na pamet da se udam za Nijemca, i uglavnom više-manje smo mi međusobno poudavani, poženjeni. I djecu zato uključujemo u folklor i druge aktivnosti da se druže s našima i tako onda to ide, nađu prijatelje Hrvate, kasnije partnere. Privatno puno gledamo da se družimo s našima, preko vanškolskih aktivnosti, a u školi s drugim nacijama, njemačkim učiteljima... Svi nekako gledamo da djecu uklopimo i u hrvatsku zajednicu u Njemačkoj, svi čeznemo za tim da nađemo partnera među našim ljudima, rijetko tko kaže da mu je svejedno i toliko je otvoren. (Ispitanica 2, 38 godina)

Suprug sam upoznao tu, ona je Hrvatica, isto je doselila, ista priča. (Ispitanik 12, 44 godine)

Ta je bifokalnost donekle i administrativna. Naime, veći dio pripadnika druge generacije, dakle Hrvati rođeni ili doseljeni u Njemačku u ranoj dobi, ima samo hrvatsko državljanstvo. Većina ih je rođena krajem 1980-ih i u ranim 1990-ima kada nije postojala opcija dvojnoga državljanstva. Iako su neki od njih rođenjem imali pravo zatražiti njemačko državljanstvo, ono nije bilo presudno za normalnu integraciju u društvo.

Samo hrvatsko imam ja, a djeca dvojno. Nisam nikad ni razmatrala dvojno, njemačko, nisam osjetila potrebu za tim. (Ispitanica 5, 45 godina)

Hrvatsko, hrvatsko, dvojno nemam. Kad sam se ja rodila, 1989., djeca nisu dobivala automatski dvojno državljanstvo, nisu imali pravo na njemačko državljanstvo s rođenjem, a moji nikad nisu tražili jer bi se morali ispisat iz hrvatskoga, a nije bila ni neka potreba, išla sam normalno u školu, faks, ne vidim ni sad potrebu kad bi mogla dobiti njemačko državljanstvo. (Ispitanica 9, 36 godina)

Hrvatsko, hrvatsko, ja sam još sa 16 godina mogla dobiti njemačko, nakon pet godina tu boravka i ako smo znali dobro njemački mogli smo dobiti njemačko državljanstvo, ali nisam imala nikad potrebu niti bi se osjećala dobro da sam uzela njemačko državljanstvo, kao da odbacujem svoje, a nisam imala ni potrebu za dvojnim. (Ispitanica 10, 47 godina)

Kako njemačko državljanstvo nije predstavljalo prepreku za normalno funkcioniranje u društvu, ne iznenađuje da se dio ispitanika nije odlučio za dvojno državljanstvo ni kada je to postalo moguće.

Ja i dalje imam hrvatsko državljanstvo, to nisam nikada mijenjao. Mislim, to se u Njemačkoj mijenjalo, sad vako, sad onako, ja znam u moje vrijeme je bilo do 21. si se morao odlučiti očeš hrvatsko ili njemačko. Ja sam ostao na hrvatskom i onda s vremenom ušli smo u Europsku uniju i onda za mene to više nije bilo relevantno. (Ispitanik 11, 33 godine)

Hrvatsko, imam dugo pravo na dvojno međutim nisam vidjela nikakav benefit pa i dalje imam samo hrvatsko, ne mijenjam sad to više ništa, po tome se vidi da nisam Njemica, ali sva druga prava imam pa ne vidim benefit toga da to radim i mijenjam. (Ispitanica 4, 64 godine)

Samo hrvatsko, nisam nikad ni razmišljala o dvojnomo, ja jesam ovdje asimilirana, ali nikad se nisam osjećala Njemicom (Ispitanica 3, 49 godina)

Utjecaj obiteljskih i društvenih veza te integracije na migracijske odluke hrvatskih državljana u Bavarskoj

Dosadašnja migracijska istraživanja nerijetko su u fokus stavljala društvene veze kao čimbenik (re)migracije. De Haas i sur. (2015.) ističu da društvene veze, osobito one u zemlji podrijetla, imaju pozitivan utjecaj, dok sociokulturna integracija u zemlji primitka ima negativan utjecaj na namjere povratka migranata. Rezultati intervjuja pokazali su da je gotovo jednak slučaj i s ispitanicima u ovome istraživanju. Razmišljanja ispitanika o ostanku u Njemačkoj ili povratku/preseljenju u Hrvatsku nerijetko nisu isključivo uvjetovane njihovim individualnim odlukama, već su duboko uvjetovane obiteljskim i društvenim mrežama. Potencijalni povratak pojedinih ispitanika tako bi mogao biti dio kolektivnoga procesa povratka njihovih članova obitelji, poznanika, prijatelja, odnosno emocionalno i praktično uvjetovan društvenim vezama.

Pola, pola, nam je obitelj, muževa je tu u Njemačkoj, moja dolje. Jednim djelom nas i to zadržava tu. Kad bi se oni vratili moguće da bi i nas to ubrzalo. (Ispitanica 5, 45 godina)

S obzirom na obitelj u domovini, mnogi ispitanici, osobito pripadnici prve generacije kojima pojedini članovi obitelji i dalje žive u Hrvatskoj ili su se u međuvremenu vratili, ističu osjećaj nostalgije za domovinom i svime u njoj. Pojedini ispitanici ističu da geografska blizina i digitalna povezanost (telefonski razgovori, česti posjeti) smanjuju osjećaj nostalgije, no mnogi proživljavaju intenzivne emocije povezane s domovinom, poput čežnje i duboke simboličke povezanosti s prostorom.

Trenutno ne, da mi se sad recimo vraća u Hrvatsku, kad mi se ide nekud u Hrvatsku odem, mi smo na 5-6 sati vožnje, nije nama Zagreb toliko daleko,

navikne se čovjek na to. Čujem se s roditeljima na dnevnoj bazi i par puta dođem u Hrvatsku. (Ispitanica 1, 36 godina)

Tamo sam doma, to je to. Jedan skroz drugačiji osjećaj. Dok sam na trajektu to počne, već na putu počne naravno već kad izađem iz garaže, al pogotovo kad sam lijepo u redu za trajekt. Katastrofa je kad se vraćam, to je katastrofa. Kad se zapale motori od trajekta na povratku (...) to mi je najgore, užas, ne smijem se sjetiti. (Ispitanica 15, 59 godina)

Vezano uz integraciju, većina ispitanika istaknula je kako se osjećaju u velikoj mjeri integrirano u njemačko društvo (pripadnici i prve i druge generacije), iako su pripadnici prve generacije iseljenika ipak i dalje svjesni da su u toj zemlji ipak stranci. Ispitanici, dakle, izražavaju visok stupanj subjektivnog osjećaja integriranosti u njemačko društvo, no uz nijansirane razlike. Pojedini ispitanici vrlo su samopouzđani vezano uz svoj stupanj integracije (jedan ispitanik čak s humorom naglašava da je „više Švabo nego što su Švabe“), dok drugi ističu svijest o svojoj „stranosti“ unatoč osjećaju uključenosti. Rezultati intervjua upućuju na to da integracija nije samo formalna ili strukturna, već i emotivno doživljena te se ostvaruje uz prilagodbu jeziku, običajima i kulturi. Također, ispitanici integraciju nerijetko doživljavaju kao proces uzajamnog prihvaćanja te na temelju svoga iskustva ističu da tek kada migrant prihvati vrijednosti domaćina, i on sam biva prihvaćen.

Integriranom se osjećam, mislim da mi Hrvati uglavnom jesmo. (Ispitanica 5, 45 godina)

Pa kratko sam ovdje, ali osjećam se integrirano, iako sam svjesna da sam stranac pa ne znam kako bih odgovorila na ovo pitanje. (Ispitanica 7, 27 godina)

Definitivno sam integriran, znam ponekad bit više Švabo nego što su Švabe (smijeh). Znaju se desit te neke situacije gdje sam precizniji od Švaba samih u nekim tim stvarima njihovim. (Ispitanik 11, 33 godine)

Osjećam se prihvaćeno, da, gledaju te nekad da si izvana, da nisi njihov, ali ako prihvatiš njih, njihovu kulturu, uvijek sam se pokušavala prilagoditi njihovom jeziku, običajima pa i oni tebe prihvate, osjećam se i integriranom. (Ispitanica 6, 37 godina)

Većina ih pritom nije iskusila neugodne situacije ili od domicilnog stanovništva diskriminirajuće situacije. Ispitanici su navodili kako u Münchenu ima mnogo stranaca, a Hrvati su vrlo slični Nijemcima, stoga su diskriminirajuće situacije nešto češće iskusili oni koji su u određenom razdoblju života živjeli u manjim mjestima izvan samoga središta Bavorske ili je to pak bio oblik diskriminacije prema spolu.

Prvo sam ja trebala prihvatiti da sam tu, u tom krugu, pa su me i oni prihvatili. Kad sam i lošije znala jezik, bili su otvoreni, rekli su tako učiš. Nisam imala takvih iskustava, nekad jedno od muškaraca, ali to su oni koji to jednostavno nose sa sobom, takvo ponašanje, ali to je bilo više prema meni kao ženi, u poslovnom sustavu, nego kao strancu, pokušavaju s nekim šalama omalovažiti kompetencije. (Ispitanica 3, 49 godina)

U Münchenu ne, tu ima puno stranaca i društvo je naviklo na to, ali u [naziv grada], tom malom gradiću, tu su me djeca vukla za kosu, govorili mi „ti si stranac, ne znaš dobro njemački“, a i od jednog profesora sam nešto doživjela u školi kad smo kao imali izbore, kao igru, i profesor mi je rekao pred svima „dobro, [ime ispitanica], ti pošto nisi Njemica, ti izađi sad van, ti ne možeš glasati“, to mi je bilo baš grozno, totalna diskriminacija. (Ispitanica 10, 47 godina)

Ipak, bez obzira na tek rijetka iskustva diskriminacije na temelju državljanstva, jedna je ispitanica istaknula da je u njezinu slučaju subjektivni osjećaj stranca u Njemačkoj/Bavarskoj među njezinim prvim čimbenicima potencijalnoga povratka.

Osjećam se prihvaćenom uglavnom, ali nekad ispliva neka situacija kad se sjetiš da si stranac, nije to svakodnevnica, ali događa se. To je među prvi faktorima potencijalnoga povratka (...). (Ispitanica 5, 45 godina)

Jensen i Pedersen (2007.) uz namjere povratka, odnosno ostanka vežu i djecu te nacionalnost supružnika, pri čemu navode da među migrantima iz razvijenih zemalja brak s osobom vlastite nacionalnosti povećava sklonost povratka ili ponovne migracije. Ipak, jedna je ispitanica u sklopu ovoga istraživanja udana za Nijemca te se s njim odlučila na povratak, odnosno preseljenje u Hrvatsku. Dio pak ispitanika s djecom maloljetne dobi izražava bojazan pri pomisli na na povratak u Hrvatsku, ponajprije radi velikih promjena s kojima bi se morali suočiti (nova škola, novi prijatelji i sl.), ali i radi njihove budućnosti koja je prema njihovu sudu ipak svjetlija u Njemačkoj.

(...) imam strah zbog djece jer su rođena tu, iako pričaju hrvatski i sve. Trenutno su djeca tu i iz tih razloga, njihova škola, njihov život je tu jer su tu rođeni, tu smo, tu je budućnost njihova. (Ispitanica 5, 45 godina)

Utjecaj supružnika na namjere ostanka ili povratka vidljiv je i u stavu druge ispitanice koja je u trenutku ispitivanja istaknula da trenutno planira ostati u Bavarskoj, a vratiti bi je jedino mogao partner, ako bi ga pronašla u Hrvatskoj.

Trenutno, nikad ne reci nikad, imam i posao koji bih mogla raditi u Hrvatskoj, ali trenutno bi me vratiti mogao jedino partner, ako ga nađem u Hrvatskoj, sredila sam si ovdje život i teško da bih se sad vraćala dolje (...). (Ispitanica 6, 37 godina)

Na povratak u zemlju podrijetla nerijetko utječu i investicije u domovini (de Haas i sur., 2014.), a isto potvrđuje i nekoliko ispitanika u sklopu ovoga istraživanja. Neki od njih upravo zbog namjere povratka u domovinu u Njemačkoj ne investiraju, drugi pak zbog istoga razloga aktivno investiraju u svoj rodni kraj i na taj način stvaraju povoljne okolnosti u domovini za njihov povratak.

Pa da, roditelji su nam dolje pa smatramo da će to ostati jednog dana nama i da ćemo imati gdje nastaviti živjeti, a planiramo i nešto baš svoje kupiti, u Njemačkoj recimo ništa ne investiramo. (Ispitanica 5, 45 godina)

Sad kad sam financijski stabilnija, da, planiram dolje kupiti stan da imam svoje za jedan dan kad se vratim. (Ispitanica 6, 37 godina)

Već sam kao mlada počela štediti, još u Mainzu u bolnici dok sam radila, tako da sam si sa tom štednjom nakon pet ili šest godina kupila apartman u [grad u Hrvatskoj]. (...) sada saniram kuću od roditelja [otok u Hrvatskoj] i tamo ću se onda vratiti, u tu kuću. (Ispitanica 15, 59 godina)

Imam dvije svoje firme i ulažem sad stvarno u Hrvatsku dolje i u neke projekte, ne baš hotel, nego ugostiteljstvo, nekretnine, znači iznajmljivanje, turizam, svašta nešto. (Ispitanica 16, 29 godina)

Vezano uz investiranje u domovinu, osim u vlastite svrhe, u sklopu intervjua jedna je ispitanica istaknula nedostatak „mostova“ u vidu suradnje između Njemačke i Hrvatske koje onemogućuje aktivnije investiranje iseljenika u domovinu. Dok s jedne strane postoji volja i interes iseljenika za investicijama i pomoć, s druge strane institucionalni okvir i sustav potpore nisu dovoljno razvijeni da bi tu suradnju omogućili, a strukturni jaz između potencijala dijaspore i stvarnih mogućnosti djelovanja u konačnici se reflektira na sporiji gospodarski razvoj domovine.

Nedostaju ti mostovi između Hrvatske i Njemačke, ima tu mnogih koji bi rado pomogli, investirali u Hrvatskoj, ali taj sustav nije u potpunosti nazrađen, na taj način bi se pomogla ekonomija Hrvatske. (Ispitanica 3, 49 godina)

Zaključak

Iako važan faktor povezivanja, Hrvatska katolička misija u Münchenu, kao središte okupljanja Hrvata u tom gradu, ne predstavlja jednaku važnost u životu svih sudionika ovoga istraživanja. Stupanj privrženosti zajednici ovisi o razdoblju dolaska u Njemačku kao i o razlozima napuštanja Hrvatske. Tako je druga generacija Hrvata, oni rođeni u Njemačkoj ili doseljeni u ranoj dobi, u većoj mjeri povezana sa zajednicom u sklopu nekih njezinih aktivnosti, pohađanja vjeronauka ili organiziranja događaja koji okupljaju Hrvate. S druge strane, pripadnici prve generacije Hrvata u Njemačkoj, osobito oni mlađe životne dobi, najčešće nemaju naviku druženja s Hrvatima u tom obliku, a neki pokazuju i odklon od zajednice. Iznimaka u ovom slučaju ima i kod jedne i kod druge generacije sudionika istraživanja. Bilo bi vrijedno istražiti koliko vjerske prakse odnosno praktična pobožnost pojedinaca utječe na njihov doživljaj pripadnosti hrvatskoj zajednici i u tom smislu određuje učestalost boravka u njoj. Što se tiče druge generacije Hrvata, njihova snažna privrženost hrvatskoj zajednici, manje ili više svjesna, može se objasniti činjenicom da su se, premda neizbježno integrirani u njemačko društvo, u najvećoj mjeri socijalno formirali u grupi jednakih sebi. Ta se bifokalnost očituje i u donošenju važnih životnih odluka poput biranja bračnih drugova. Tako su gotovo svi oženjeni ili zaručeni ispitanici u ovom istraživanju u vezi s drugim Hrvatima ili Hrvatima. Još jedna značajka tzv. bifokalnosti je i odnos prema državljanstvu. Naime, manji broj ispitanika koji su na to stekli pravo ima dvojno državljanstvo dok svi imaju hrvatsko. Premda im činjenica da nemaju njemačko državljanstvo ne predstavlja prepreku u svakodnevnom funkcioniranju i normalnoj integraciji, bilo bi zanimljivo istražiti zašto je jedino državljanstvo koje imaju ono hrvatsko

iako se neki od njih možda nikad ne namjeravaju vratiti ili odseliti u Hrvatsku. Kada je riječ o čimbenicima odluka o ostanu u Njemačkoj ili povratku u Hrvatsku, društvene i obiteljske veze i stupanj integracije među važnijima su. Odluke ispitanika često su uvjetovane obiteljskim i društvenim mrežama, dok osobna integracija, partnerstvo i briga za djecu dodatno oblikuju njihove migracijske planove. Financijske aktivnosti i ulaganja u domovini povezani su s namjerama povratka, ali institucionalni nedostaci ograničavaju njihov puni potencijal. Ostanak ili povratak migranata predstavljaju stoga složen proces u kojem se isprepliću emocionalne, socijalne, kulturne i ekonomske dimenzije.

Literatura i izvori

- Balija, M., Bodor, T. (n. d.). Assessing the Return Migration Potential of Croats in Bavaria: Opportunities and Challenges for the Republic of Croatia [radni naslov]. Rukopis predan u postupak objave.
- Bodor, T., Balija, M. (2025.). Migracijski procesi između Njemačke i Hrvatske: povratak prve i druge generacije hrvatskih iseljenika u Bavorskoj. [radni naslov]. Rukopis predan u postupak objave.
- Čapo Žmegač, J. (2005.). Transnationalisation and Identification among Youth of Croatian Origin in Germany. *Narodna umjetnost – Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 42 (1), 9-25.
- de Haas, H., Fokkema, T., Fihri, M. F., 2015: Return Migration as Failure or Success?: The Determinants of Return Migration Intentions Among Moroccan Migrants in Europe, *Journal of international migration and integration* 16 (2), 415-429.
- Destatis, <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/foreign-population-laender.html>, pristupljeno 24. kolovoza 2025. godine
- Jensen, P., Pedersen, J. P., 2007: To Stay or Not to Stay? Out-Migration of Immigrants from Denmark. *International Migration* 45 (5), 87-113.
- Marinović Golubić, M., Kopic, E. (2024.). Koga ljube hrvatski iseljenici u Njemačkoj – emotivne veze i bračni odabiri. U: Stjepan Šterc, Monika Balija, Tamara Bodor (ur.) *Zbornik radova s druge međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Suvremeni usud gasarbarjtersko-ga naslijeđa Hrvatske”*, 179-196.
- Narodne novine, 36/2024., Strategija demografske revitalizacije Republike Hrvatske do 2033. godine, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_03_36_580.html, pristupljeno 26. kolovoza 2025. godine
- Tomašević, L. (1998.), *Hrvatska katolička misija u Münchenu*. Knjižnica zbornika „Kačić” – monografije, dokumenti, građa..., br. 29., Split – München.

SUMMARY

BETWEEN THE HOMELAND AND EUROPEAN CAPITALS: THE CROATIAN COMMUNITY IN BAVARIA

According to the latest data from Destatis (Federal Statistical Office of Germany), there are 425,810 Croats living in that country, whose number has been steadily increasing over the past fifteen years. Almost 60 percent of all Croatian citizens in Germany live predominantly in two (out of sixteen) of its federal states, the highest number in the economically strong Bavaria – 133,225 people. Therefore, across Bavaria, it is not uncommon to hear our language, especially in Munich, the capital of this technologically developed state, where Croats are the second largest group of migrants, after Turkish citizens. In addition to preserving identity, diaspora communities – such as our migrant community in Bavaria – also contribute to their homelands in the form of remittances, knowledge transfer, promoting international influence, attracting investments, and are interesting as a source of demographic potential. Confirmation of the latter in the context of Croats in Bavaria is their age composition – significantly more favorable than the age composition of the population of Croatia. Consequently, Croats in Bavaria are of manifold importance to Croatia since they act culturally, economically and politically as a bridge between the homeland and the world, establishing themselves as an important factor in shaping the transnational Croatian reality.

RESUMEN

ENTRE LA PATRIA Y LAS METRÓPOLIS EUROPEAS: LA COMUNIDAD CROATA EN BAVIERA

Según datos recientes de la Oficina Alemana de Estadística (Destatis), en dicho país viven 425.810 croatas cuya cifra ha ido creciendo de manera constante durante los últimos quince años. Casi el 60% de los ciudadanos croatas en Alemania vive en dos de los dieciséis estados de la federación, la mayoría – 133.225 – en Baviera. Por eso, no es extraño escuchar allí el croata, especialmente en Múnich, la capital de esta región tecnológicamente desarrollada, en la que los croatas constituyen el segundo grupo de inmigrantes más numeroso, después de los turcos. Además de preservar la identidad, las comunidades de inmigrantes contribuyen a sus países de origen mediante las remesas, la transferencia de conocimientos, la promoción de la influencia internacional, la atracción de inversiones, y también como fuente de potencial demográfico, esto último, en el contexto de los croatas de Baviera, confirmado por su estructura de edad, significativamente más favorable que la del conjunto de la población de Croacia. Por eso, los croatas de Baviera tienen una importancia múltiple para nuestra patria ya que, en los ámbitos cultural, económico y político, actúan como puente entre el país de origen y el mundo, afirmándose como un factor clave en la configuración de la realidad croata transnacional.

ETNOGRAFSKI ZAPISI S OTOKA SUSKA: ISELJENICI, REZIDENTI I OTOČNE BUDUĆNOSTI

Zašto i nakon sedam desetljeća od odlaska, nakon što su dvije generacije rođene u SAD-u, Suščani i njihovi potomci posjećuju svoju (pra)postojbinu, propituje u zapisu akademkinja Jasna Čapo s Instituta za etnologiju i folkloristiku. Iseljenici s otoka Suska lančanom su migracijom otišli u potrazi za kruhom i slobodom u SAD, gdje se homogeno naseljavaju u gradić Hoboken na rijeci Hudson, u državi New Jersey. Danas Suščani prakticiraju sezonski *come back* na višetjedni godišnji odmor ili, ako su umirovljenici, cirkularno kretanje između SAD-a i Hrvatske, s višemjesečnim boravkom na otoku. No, *zavičajni balon* više ne funkcionira u SAD-u, jer su se obitelji raspršile i amerikanizirale; ali se na Susku enklava ponovno stvara kao specifični *iseljenički balon* ljudi sličnih američkih iskustava života (i zajedničkoga jezika, engleskoga!). Na fizičkom otoku formira se zaseban društveni otok *Amero-Sušćana*. Usto, na Susku se događa i nešto jedinstveno za hrvatske prilike – otočani, i domaći i iseljeni, ne žele razvijati masovni turizam! Svima je zajednički nazivnik – ljubav prema otoku i želja da ovu mediteransku oazu posjećuju koliko god mogu!

Zajedno s Marinom Blagaić krajem srpnja prošle godine boravila sam na otoku Susku. Naš dolazak u jeku ljeta, kad otok vrvi od posjetitelja, događaja i ljetnoga šušura, nimalo nije bio slučajan. Vrijeme posjeta odabrano je kako bismo susrele njegove nekadašnje stanovnike, iseljene Suščane (*Suicane*, *Suićane*, *Sansegote*) i njihove potomke i razumjele njihovu vezanost za otok podrijetla. Na otoku koji je praktično totalno iseljen šezdesetih godina 20. stoljeća nema značajnijega definitivnog povratka iseljenika. Tek su se tri obitelji vratile za stalno, svi ostali, sada već u nekoliko generacija, i nadalje žive u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD-u), a na otok svraćaju povremeno i sezonski, na nekoliko tjedana, uglavnom u ljetnim mjesecima. Tada nekoliko stotina Amerikanaca brojčano višestruko nadmaši stotinjak stalnih stanovnika, među kojima je samo dvadesetak posto autohtonih otočana. Ovaj po mnogočemu specifičan otok (Sokolić i Starc 2020.) tako živi i jednu specifičnu iseljeničko-povratničku i demografsku situaciju u kojoj *iseljenici/sezonski povratnici* u ljetnim mjesecima čine većinsko, a stalni stanovnici manjinsko stanovništvo. Demografski omjer snaga jednih i drugih u ljetnim mjesecima definira događaje i društvenost u ljetnim mjesecima kao i vizije otoka.

Slika 1. Malonogometni klub iseljenika, snimila J. Čapo

Iseljenike/sezonske povratnike u javnim se prostorima moglo najčešće susresti u *Malonogometnom klubu iseljenika* tik uz najveću pješčanu uvalu Spiažu. U ranim jutarnjim satima tu se pila kava u žensko-muškim društvima; rana poslijepodneva bila su rezervirana za muškarce – *Amerikanci*, *Merikoni* (tako domaći zovu iseljenike) i poneki lokalac igrali su šah ili kartali, razgovarajući na engleskom i lokalnom dijalektu (Guberina, Hraste i Hamm 1957.); jedne večeri je organiziran turnir u pokeru; na *Dan iseljenika* tu su prezentirani zlatnik i srebrnjak sa susačkim motivima koje je netom izdala Hrvatska narodna banka; ispred Kluba su održana natjecanja mladih u raznim vještinama, a tijekom večernjega koncerta i općenito ljetnih večeri Klub nije bio dovoljno velik da primi sve posjetitelje pa su sjedili na školskom zidu preko puta Kluba ili stajali naokolo s pićem u ruci. Pićem koje je iznimno jeftino za hrvatske prilike i najjeftinije na otoku. Nasuprot Klubu, ispred škole, na *Dan iseljenika* mladi su plesači uz povike odobravanja publike izveli susački tanac.

Na otoku je bilo posebno živahno prilikom obilježavanja 40. *Dana iseljenika* (2025.)^{1*}, kada su stigle brojne televizijske ekipe. Uz izjave malološinskih političara, biskupa (koji je tih dana obavljao vizitaciju župe), predstavnika Hrvatske narodne banke i predstavnice Hrvatske matice iseljenika, u televizijskim izvještajima uglavnom se mogao vidjeti standardni prikaz javnih događaja toga dana, no gotovo ništa se nije moglo saznati o tome kako iseljeni Sušćani obilježavaju taj dan u privatnoj sferi. U izvještajima nije bilo spomenuto da se taj dan obilježava velikim obiteljskim ručkom,

¹ *Čapo, J. (2024.). Etnografski zapisi s otoka Suska: iseljenici, rezidenti i otočne budućnosti. Etnološka istraživanja, (29), 127-139. Poveznica: <https://hrcak.srce.hr/325000> / *Zahvaljujemo autorici akademkinji Jasni Čapo iz Instituta za etnologiju i folkloristiku za ustupanje članka te uredništvu časopisa Etnološka istraživanja.

Slika 2. Susački tanac za Dan iseljenika, snimila J. Čapo

uz *makarune* domaće izrade i *zgvacet* (gulaš od raznih vrsti mesa) i mnoštvo gostiju, uglavnom članova šire obitelji koji su se zatekli na otoku i kojima je kratki ljetni odmor prilika za druženja koja zbog poslovnih obveza i udaljenosti nisu tako česta u SAD-u. Svaka iseljenica ima neku svoju tajnu izrade *makaruna*, a obitelj Matešić (Matessich) – Terry nam je velikodušno otvorila vrata svoga doma kako bi s nama podijelila vještinu izrade tradicijske tjestenine, koju je na muške članove obitelji, sinove i zetove, tzv. drugu generaciju iseljenika ili prvu rođenu u SAD-u, prenijela majka. Prema pričanjima kćeri, upravo je na nedjeljnim ručkovima s *makarunima* u SAD-u okupljala obitelj.

U izvještajima također nije bilo riječi o tome da se tjedan dana prije *Iseljeničkoga dana* organizira jedna druga, za iseljenike možda i važnija svečanost: *procesija križeva*. U spomen na pronalazak romaničkoga drvenog raspela (Veli Buoh, Veli križ) u moru, 2017. godine obnovljena je procesija nošenja križeva između Gornjega Sela i uvala u kojoj je raspelo nađeno. Procesija se u prošlosti održavala 3. svibnja, na dan kada je prema predaji križ pronađen u uvali *Pot tarnak* (Fučić 1997.); nakon revitalizacije održava se na treću nedjelju u srpnju, kada američki Suicani i njihovi potomci u najvećem broju posjećuju otok. I tradicije se, dakle, prilagođavaju demografskim prilikama otoka gotovo potpuno ispražnjenoga od prvotnih stanovnika, jer upravo za njih ta tradicija jedino i ima značenje. Nakon obredne procesije obitelji su se okupile oko svečanoga ručka, a druženje se nastavilo još dugo u noć, uz večernji program koji je organizirala otočna udruga *Salbun*.

U izvještajima o *Danu iseljenika* dominirala je svečana ženska susačka nošnja. Jedna je televizijska kuća inscenirala kretanje plesača oko statue *Sujčanice* čije su postavljanje ispred pošte/kluba osmislili i financirali upravo iseljenici preko udruge *Helping Hands for Susak* (v. niže). Pritom gledateljima nisu priopćeni najzanimljiviji detalji ovogodišnjega tanca.

Naime, bilo je to prvi put da su među plesačima bili samo Amerikanci, čak i dva Amerikanca bez susačkih korijena (od kojih je jedan budući susački zet!), odjeveni u živopisnu svečanu otočnu nošnju. Iseljenici su snimali događaj i istodobno ga prenosili mobilnim telefonom rođacima i prijateljima u SAD-u koji ove godine nisu došli. Izvještaji nisu prenijeli informacije o tome koliko je zahtjevno i dugotrajno odijevanje živopisne ženske nošnje, da izrada nošnje traje i do tri mjeseca te da se zbog toga procjenjuje na 2.000 USD, da se izrađuje u SAD-u te da znanje odijevanja posjeduje tek nekoliko žena koje žive na otoku ili u SAD-u. Kako odijevanje traje oko dva sata, a malo je žena koje to još znaju raditi, bilo je i onih koje su odustale od odijevanja. Jedna iseljenica, inače iskusna majstorica u izradi nošnje, toga je dana odjenula čak šest djevojaka! Istodobno, jedna mlada Sušćanka nema svoju nošnju, a da ju je i posudila od nekoga, ne bi joj imao tko pomoći u odijevanju!

U raznim televizijskim priložima mogli smo čuti da djevojkama nije vruće u nošnji sastavljenoj od nekoliko nizova podsuknji, *kamizota*, i od visokih „uvijek predebelih“ vunениh čarapa (usp. Mirković 1957: 19; Ribarić 1957; Selo.hr 2023.). No to nije točno, u nošnji je i te kako vruće, pa su djevojke često posezale za malim prenosivim ventilatorima kako bi se barem malo rashladile. No, mora im se odati priznanje jer su unatoč visokim temperaturama i nemogućnosti da zbog visoko podignutih *kamizota* spuste ruke satima izdržale u nošnji, još dugo nakon što su otplesale tanac, a televizijske kamere napustile otok. I ženama koje su nošnju odjenule za svečanu misu također treba odati priznanje za odlučnost da je nose na visokim temperaturama.

Povijesno-društveni kontekst nekad i danas i uzroci iseljavanja

Ovaj je maleni otok (3,8 km² površine) do kraja 19. stoljeća živio autarkično, a zatim je osloncem na vinogradarsku monokulturu (1,8 milijuna čokota na vrhuncu uzgoja!) postao dijelom regionalne trgovine grožđem i vinom. Sve do socijalizma od toga se moglo živjeti, unatoč zastarjelim tehnikama obrade i usitnjenim parcelama, što je dovelo i do značajnoga porasta stanovnika (oko 1.750, 1940-ih godina) i izgradnje Donjega Sela nasipavanjem pješčane uvale. Zbog svoje je pjeskovite geomorfološke strukture odolilo najezdi ušiju (filoksere) koja je poharala dalmatinske i europske vinograde krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Lokalna ekonomija preživjela je i austrijsku vinsku klauzulu 1891. godine kojom su talijanski vinari mogli izvoziti vino u Austro-Ugarsku bez carine i procjene kvalitete, no ne i plansku privredu i niske cijene vina koje je nametnula socijalistička država (Sokolić i Starc 2020.). Tada počinje iseljavanje.

Tijekom 1950-ih, prije legalizacije iseljavanja iz Jugoslavije, oko 400 ljudi na razne načine napušta otok; legalizacija 1962. širom otvara vrata odlascima s otoka na kojemu se više nije moglo preživjeti. Iseljenici mahom odlaze u SAD, gdje se homogeno naseljavaju u gradić Hoboken na rijeci Hudson, u državi New Jersey (Kovačić i Bara 2022.). Do masovnog iseljavanja dolazi zbog vinogradarske specijalizacije na malim posjedima, planske poljoprivrede i državnih ograničenja otkupnih cijena vina, zatvaranja tvornice prerade ribe na otoku i brodogradilišta na obližnjem Lošinj (Sokolić i Starc 2020.). Među razlozima su bili i politički moment ili „opresija komunističkoga

režima“, kao i procjena o manjku obrazovnih i općenito ekonomskih prilika za djecu (iz kazivanja iseljenika). Nekada najgušće naseljeni otok sjevernojadranskog arhipelaga tako je, u samo deset godina, između 1961. i 1971., izgubio 900 stanovnika (sa 1.199 spao je na 323!), (Kovačić i Bara 2022).

U New Jerseyu su Ilija Živković, Željka Šporer i Duško Sekulić (1995.) 1980-ih zatekli čvrsto povezanu, tradicionalno orijentiranu i endogamnu zajednicu Sušćana, koja se teško integrirala u američko društvo te je i u drugoj generaciji odolijevala asimilaciji. Povezani vjerom te okupljeni oko crkve, nogometnoga i dobrotvornoga društva, Sušćani su u iseljeništvu čuvali svoj zavičajni identitet i jezik usred američke države New Jersey stvorivši drugi Susak, otok usred američkoga društva, tisućama kilometara udaljen od jadranskoga otoka s kojega su potekli (v. knjižicu o životu Petra Volarića u Hobokenu, usp. Volaric 2016.).

Odlaskom stanovništva, a zatim i prodajom kuća 1980-ih godina, počinje nova faza otočne povijesti: otprilike 250 kuća otkupljuju tzv. vikendaši, od kojih su danas najbrojniji Slovenci i Austrijanci, a nešto je i Slavonaca i Zagoraca (uglavnom u Gornjem Selu). Od stotinjak stalnih stanovnika tek je nekoliko obitelji u Gornjem, ostali su u Donjem Selu. Autohtonih Sušćana stalno naseljenih na otoku najviše je dvadesetak, ostali su ili poneki vikendaši koji nakon umirovljenja ovdje provode veći dio godine ili noviji doseljenici s kopna, mlađi ili srednjih godina, koji se nakon neke životne krize ili u potrazi za mirnijim i prirodi bližim životom nastanjuju na otoku. Od nekadašnjih gotovo 700 kuća (684 su kućna broja!), dio je i nadalje, pretežno u Donjem Selu, u vlasništvu iseljenih Sušćana. Sudeći prema održavanim krovovima, o kućama se vodi briga iako se u njima najveći dio godine ne živi.

Na otoku cvjetaju građevinski poslovi. Nekoliko se građevinara preselilo s kopna, a među njima se našao i jedan Litvanac s obitelji. Preko zime to je i glavna djelatnost muške populacije na otoku, pa i nekoliko useljenika iz azijskih zemalja. Da je građevinarski sektor i najvažnija (i jedina!) gospodarska niša na otoku, svjedoči građevinski materijal rasut po ulicama i u ljetnoj neradnoj sezoni. Mogućnosti stalnoga zaposlenja na otoku su vrlo skromne; tek nekoliko ljudi radi na komunalnim poslovima, u vodovodu, pošti, Jadroliniji, školi i trgovini te u Klubu iseljenika koji je jedini ugostiteljski objekt otvoren cijele godine. Na otoku je i jedna medicinska sestra s priručnom apotekom, dnevno radi dva sata, povezana s bolnicom u Malom Lošinju. Prije nekoliko godina zatvorena je ljetna ispostava Turističke zajednice Maloga Lošinja gdje se barem sezonski mogla zaposliti jedna osoba.

Privrženost iseljenika i njihovih potomaka otoku

Zašto i nakon šest ili sedam desetljeća od odlaska, nakon što su dvije generacije rođene u SAD-u, Sušćani i njihovi potomci posjećuju svoju (pra)postojbinu? Razloge iseljenika nije teško razumjeti. Otišli su kao mladi ljudi ili djeca, neki u dramatičnim okolnostima bijega u američke luke s brodova kojima su plovili ili barkom preko Jadrana

u Italiju, nakon čega su u talijanskim prihvatilištima možda i nekoliko godina čekali useljeničku vizu za SAD (kao uostalom i drugi prebjeci iz Jugoslavije, Šarić 2015.). Kći jednoga iseljenika s emocijama i divljenjem postavila je retoričko pitanje: „Znaš li koliko treba hrabrosti da se spremi i napusti otok?“ Ta herojska putovanja (Campbell 1949.) ostala su u neizbrisivu sjećanju iseljenika, a kazivanja o njima prenesena su i na potomke. Neki su s roditeljima otišli u adolescentskoj dobi i vrlo dobro se sjećaju Suska pa su kao i njihovi roditelji emocionalno vezani uz formativno razdoblje života na otoku; „vuče nas tu, tu smo se rodili“, objasnilo je nekoliko iseljenika koji i nakon pet desetljeća redovito, svake ili svake druge godine, posjećuju otok. Neki dolaze i nekoliko puta godišnje, primjerice ljeti i u lov na lignje u studenome. Osim u nekoliko slučajeva, trajnoga povratka i nastanjivanja na otoku nema. Sušćani prakticiraju sezonski *come back* na višetjedni godišnji odmor ili, ako su umirovljenici, cirkularno kretanje između SAD-a i Hrvatske, s višemjesečnim boravkom na otoku. To je, uostalom, i najčešća praksa hrvatskih iseljenika i drugdje (Čapo 2019.).

Na Susku su iseljenici uredili roditeljsku kuću ili su kupili drugu, najčešće u Donjem Selu koje im je praktičnije za svakodnevni život (ovdje je jedina trgovina na otoku, pošta, škola, velika pješčana plaža, Klub iseljenika, пристаниšte brodova itd.), a kretanje lakše jer je cijelo naselje u jednoj razini (Gornje i Donje Selo povezuje oko 150 stuba, a prijevoznih sredstava, osim kariola i bicikala, nema na otoku). Donje Selo tijekom cijelog 20. stoljeća figurira kao centar mjesta, i u rezidencijalnom, institucionalnom i uslužnom smislu. U Gornjemu zimi živi tek nekoliko obitelji, a nekolicina iseljenika samo sezonski; drugi su se zbog praktičnih razloga preselili u Donje Selo, gdje je otvorena i kapelica kako se stariji ljudi ne bi morali penjati do župne crkve koja, zajedno s grobljem, upućuje na nekadašnji značaj Gornjega Sela kao središta.

Različiti su razlozi posjeta potomaka iseljenika, prve generacije rođene u SAD-u i njihove djece. Određuju ih okolnosti obiteljskoga života u Americi i mladenačka iskustva: jesu li sami ili s roditeljima dolazili u posjet na otok; jesu li tu boravili dulje vrijeme; kada su prvi put posjetili otok i koliko često su kasnije dolazili; je li obitelj zbog nekog razloga (ekonomske situacije, separacije roditelja, neke obiteljske tragedije) izbjegavala dolazak na otok, i slično. Obiteljske i pojedinačne migracijske priče vrlo su različite, no svima je zajednički nazivnik – ljubav prema otoku i želja da ga posjećuju koliko mogu. Neke osobe odmalena imaju iskustvo posjeta pa je za njih Susak kao mjesto „ljetnih praznika“ postao „drugi dom“ (usp. Čapo 2019.). Druge za otok veže vrijeme provedeno s bakom/djedom, pa tako i oni dijele nostalgiju iseljeničkih generacija prema davno prohujalom vremenu i emociju prema precima čije počivalište posjećuju na dobro održavanom groblju. U opreci s „moralno korumpiranim i nasilnim društvom“ u SAD-u, Susak se doživljava i kao mjesto „snažnih moralnih i vjerskih vrijednosti“ koje prva generacija rođena u iseljeništvu želi prenijeti i usaditi svojoj djeci kako bi postali „bolji ljudi“ i nosili se s izazovima američkoga života (iz kazivanja). Djeci pak, tj. drugoj generaciji rođenoj u SAD-u, otok prije svega znači slobodu i blisko druženje s članovima proširene obitelji. Doista, u nekim se obiteljima na nedjeljnom ručku okupljaju brojni rođaci; u drugima braća i sestre i njihove obitelji dijele stambeni prostor s roditeljima tijekom boravka na otoku. Stoga je otok

i mjesto intimnoga upoznavanja članova šire obitelji, učvršćivanja obiteljskoga zajedništva te učenja od starijih o otočnim tradicijama.

Susak je i mjesto upoznavanja i sklapanja prijateljstva među mladim Amerikancima. Neki su se upoznali tek na otoku. Naime, Amerikanci se na otoku uglavnom druže „između sebe“, jer komunikacija s otočanima koji nemaju iseljeničko iskustvo „ne ide, Amerikanci se ne mogu spojiti s ostalima“, rekla je jedna iseljenica. „Držimo se skupa“, rekla je druga. Premda to nije pravilo, jer su na otoku nastala i prijateljstva izvan američkoga kruga, s domicilnim Suščanima ili austrijskim vikendašima, na Susku se ipak dominantno reproducira isključivost društvenih i obiteljskih veza prve generacije iseljenika u SAD-u: dok su ondje godinama nakon useljavanja živjeli u susačkome zavičajnom balonu, kao susački otok u američkome moru (v. Živković, Šporer i Sekulić 1995.; „etnički balon“ prema Colic-Peisker 2002.), kada se okupe na Susku, potomci iseljenika na otoku prakticiraju nekadašnju isključivost svojih roditelja i djedova i baka u SAD-u time što preferiraju vrijeme provoditi u transnacionalnoj enklavi. Zavičajni balon više ne funkcionira u SAD-u, jer su se obitelji raspršile i amerikanizirale; na Susku se enklava ponovno stvara kao specifični iseljenički balon ljudi sličnih iskustava života u SAD-u (i zajedničkoga jezika, engleskoga!) koji dijele podrijetlo s otoka. Na fizičkom otoku formira se zaseban društveni otok Amero-Suščana. Bivanjem na otoku grade nova sjećanja i okupljaju se kao zajednica. Susreti i okupljanja na Susku za američke su iseljenike istodobno i dragocjeno obiteljsko vrijeme, vrijeme učenja o obiteljskoj prošlosti, ali i vrijeme širega društvenog povezivanja i usvajanja tradicijskih vrijednosti i osnaživanja privrženosti otoku. Tako se izgrađuje specifičan američko-susački identitet. Ti su procesi učinkoviti jer se događaju na pozadini ljetnoga odmora i uživanja, daleko od američke „brzine i hektike“. Stoga ne iznenađuje da iseljenici osjećaju snažnu povezanost s otokom i da se redovito sezonski vraćaju.

Ljubav prema otoku s kojega su potekli njezini roditelji jedna sugovornica rođena u Americi opisuje kao rezultat nenadanog uvida koji je imala prilikom prvog dolaska na otok. Tada petnaestogodišnja djevojka bila je zaprepaštena otokom bez vode i kupanicom bez tuša, ljuta na roditelje jer su je doveli ovamo. No, u jednome trenutku, skromne uvjete iz kojih potječu njezini roditelji, njihov i njezin život u SAD-u „koji je zaglavio između dviju kultura“ vidjela je u drugom svjetlu; pogled na Susak prilikom povratka s izleta na Lošinj naučio ju je „poniznosti“:

„Odjednom me pogodilo. Sad znam zašto su moji roditelji učinili to što su učinili. Počela sam cijeniti ono što imam, i što su nam roditelji omogućili. I to je bilo to. I sad se ježim od pomisli na taj trenutak. I točno se sjećam što sam tada nosila – majicu s tratinčicama na njoj. Kad se na brodu ukazao Susak, bio je to kao buđenje, i od tada želim stalno dolaziti ovamo i postala sam ponosna što sam Hrvatica.“

Slične iskaze o dubokim uvidima čula sam od brojnih potomaka iseljenika iz obiju Amerika, Australije, Njemačke ili Francuske (Čapo 2014.). Svima je zajednički iracionalan i neobjašnjiv osjećaj i prepoznavanje iskonske veze i pripadnosti mjestu i ljudima koje osoba nikada prije nije vidjela osim na fotografiji. Ovakvi iskazi o „krvi i tlu“ u podlozi su kritiziranih primordijalističkih tumačenja etničkoga identiteta (usp.

Slika 3. Pogled iz Gornjeg Sela, snimila J. Čapo

Golub 1996.). Međutim, ne može se osporiti da su za neke iseljenike/potomke iseljenika konstitutivni za stvaranje osjećaja pripadnosti, baš kao što su to i dijeljena iskustva susretanja i druženja na otoku. Naposljetku, to je i drastična razlika između života na Susku i američkih gradića države New Jersey: „Ovo je kao naš privatni otok. Tako je lijep. Takvoga mora nema nigdje. Nema posla, nema stresa, nema prometa. Osim toga, obožavam provesti tri tjedna s bakom i djedom“, rekla je jedna mlada djevojka iz treće generacije iseljenika (druge rođene u SAD-u).

Iseljeničke i lokalne vizije budućnosti

Osim što ga redovito sezonski posjećuju, Amerikanci vode brigu o svome otoku iz SAD-a: prije tridesetak godina platili su obnovu župne crkve, na otok su dopremili bager kojim je očišćen put iz Donjega u Gornje Selo te proširen put do groblja. Tik uz plažu Spiaza otvorili su Malonogometni klub iseljenika, koji funkcionira i kao mali fotomuzej otočne i iseljeničke prošlosti, dnevni boravak stalnih i povremenih Sušćana, caffè bar i mjesto razmjene misli i ideja, društvenih igara i večernjega druženja.

U dobroj tradiciji iseljeničkoga dobrotvornog društva *St. Nicholas Society of Sansego*, godine 2018. osniva se udruga *Helping Hands for Susak*, kojoj su na čelu pripadnici druge generacije iseljenika (tj. potomci iseljenika, rođeni u SAD-u). S ciljem održanja otočne zajednice u Americi i prikupljanja sredstava za poboljšanje uređenosti otoka dva ili tri

Slika 4. Ulica u Donjem Selu, snimila J. Čapo

Slika 5. Sujčanica i djevojka odjevena u svečanu nošnju, snimila J. Čapo

puta godišnje organiziraju događaje na kojima se okupi oko 150 – 200 ljudi, susačkih iseljenika u državi New Jersey. U samo nekoliko godina od osnivanja udruga je prikupila novac za održavanje puta do groblja, obnovu župnoga stana i manje popravke na crkvi te nabavku šatora za održavanje priredbi na otoku (u dogovoru i na traženje lokalne udruge mladih *Salbun*). Najveća investicija koju su do sada realizirali jest postavljanje skulpture *Sujčanice* (2022.), žene odjevene u svakodnevnu tradicijsku radnu odjeću s kablčićem grožđa na glavi. Kao inspiracija i poticaj za postavljanje lika susačke žene poslužile su skulpture u drugim gradovima, npr. zagrebačka *kumica* (iz kazivanja).

Odabir lika otočanke nije slučajna; žena u narodnoj nošnji zaštitni je znak otoka i iskazuje duboku vezu iseljenika s baštinom, a ima i dodatno značenje, objasnile su članice udruge, odricanja i mukotrpnoga rada otočnih žena, njihovih majki i baka. Stoga je i odjevena u stariju (*stegnutu i strogu*, Mirković 1957: 19) odjeću, po *susacku*, a ne u noviju šarenu i kratku verziju *kamizota* po *losinsku* (usp. Ribarić 1957.). Decentna skulptura postavljena je na ulazu u središte Donjega Sela, na velikome praznom prostoru u trokutu između pošte/ Kluba iseljenika, škole i prvih seoskih kuća. Okružena je pločama s imenima i prezimenima donatora, američkih iseljenika i njihovih potomaka, a uz nju je Turistička zajednica Maloga Lošinja postavila i dvojezični informativni tekst o susačkoj nošnji.

Sujčanica je i u ideji i u realizaciji primjer simboličke izvedbe (performiranja) iseljeničko-ga identiteta i tradicijske kulture koju generacije rođene u SAD-u nisu nikada upoznale,

nego su o njoj samo čule priče od roditelja i djedova i baka. To je u pravome smislu riječi naslijeđena kultura, usmeno prenošena daleko izvan konteksta svoga nastanka, nakon što su zbog egzistencijalnih razloga ljudi bili prisiljeni napustiti otok, ponekad u herojskim okolnostima. Prenošena je tijekom prvih godina snalaženja i mukotrpnoga rada u lukama New Jerseyja u specifičnoj otočnoj zajednici koja je, zahvaljujući homogenom naseljavanju u gradić Hoboken, osnovana ubrzo nakon dolaska. Ne samo obitelji, već i cijela transplantirana otočna zajednica bila je poticajan okvir za njegovanje otočnih tradicija, priča i vjerskih rituala. U iseljeništvu su otočne tradicije konzervirane u razdoblju svoga nastanka, a zbog potpunoga gubitka prvotnoga konteksta života postale su dragocjenim identitetnim markerima, koji su uspješno preneseni potomcima. *Sujčanica* je simbolički iskaz iseljenika o njihovu podrijetlu i pripadnosti otoku predaka unatoč tomu što tu ne žive stalno; njome iskazuju svoju zainteresiranost da otok napušten od svojih prvotnih stanovnika obilježe njegovom prošlošću.

Da je tradicijska nošnja jedan od ključnih simbola identiteta iseljenika vidi se i iz stava i držanja djevojaka koje su je odjenule za Dan iseljenika. Iz njihovih i iz riječi njihovih majki osjetio se ponos i zadovoljstvo što imaju priliku nastupiti u tradicijskoj odjeći, baš na otoku odakle su potekli njihovi djedovi i bake. „Odjenuti suicansku nošnju je privilegij i čast“, rekla je jedna žena rođena u SAD-u. Za drugu je to „baština“. Odijevanje nošnje „nas povezuje s našim precima na pozitivan način, jer smo tako daleko dospjeli. Naši roditelji nisu imali madrac za spavanje, bili su gladni. Zato su otišli. Kad odjeneš kamizot, pokazuješ da si uspio u životu, tvoji roditelji su ponosni... odaješ poštovanje njihovoj hrabrosti“, rekla je treća. Odijevanjem svečane ženske nošnje iseljenice rođene u SAD-u iskazuju zahvalnost prethodnim generacijama za njihovu hrabru životnu odluku da napuste otok, ponos na sve što su stekli i učinili, a ujedno i vlastitu pripadnost nekadašnjoj i sadašnjoj otočnoj zajednici. Nošnja se nosi i prilikom obiteljskih svečanosti, kao što je prije nekoliko godina bila proslava pedesete obljetnice braka Zore i Josipa Pine Morina, kad su žene iz obitelji iz triju generacija odjenule kamizot (Ekstravagant 2019.). Čak i ako nema publike ni fešte na kojoj će se osoba pokazati, svako odijevanje nošnje rezultira šetnjom kroz mjesto i fotografiranjem s prolaznicima na pozadini nekoga tipičnoga otočnog lokaliteta, dok se fotografije i video šalju u daleki američki svijet. *Kamizot* je stoga ne samo znak zavičajnoga identiteta, već postaje metonimija otoka Suska, znana i njegovim sadašnjim i nekadašnjim stanovnicima, Amerikancima, zahvaljujući televiziji prepoznatljiva i svim stanovnicima Hrvatske.

I dok je skulptura *Sujčanice* u nošnji do sada najjasniji performativno-identitetski čin udruge *Helping Hands for Susak*, i druge dosadašnje intervencije na otoku bile su usmjerene na održavanje i obnovu iseljenicima važnih simbola mjesta i nekadašnjega života njihovih roditelja, baka i djedova. Održavanjem groblja i čišćenjem puta do njega odaju počast svojim umrlim precima; popravcima crkve i župnoga stana žele osigurati ostanak župe i župnika na otoku.

Trenutno se u udruzi razmišlja o daljnjim intervencijama, koje bi bile praktične prirode. Željeli bi urediti prostor uz školu koji navodno poplavljuje olujno more. Ideja je da se prostor uredi i za ugodnije bivanje u njemu i oko njega za vrijeme fešti, npr. kada

Klub iseljenika postane premalen za sve one koji žele biti u središtu zbivanja. Svjesni su da će, kao i za druge intervencije u javni prostor, i za ovu biti potrebno razgovarati s gradskim službenicima u Malome Lošinj u te da prikupljanje dozvola i realizacija ideje neće ići lagano. Iskustvo s postavljanjem skulpture već ih je naučilo na dugotrajnost pothvata u koji će se eventualno upustiti.

Iseljenici ne zanemaruju specifični otočni kontekst u kojemu su, s jedne strane, oni sami daleko brojniji od lokalnoga stanovništva, a s druge, premda su jako privrženi otoku i redovito ga posjećuju, oni na njemu žive samo nekoliko tjedana, u najboljem slučaju nekoliko mjeseci godišnje i ne poznaju uvjete života i stvarne potrebe stalno prisutnih otočana: „Mi smo ovdje samo sezonski, lokalni ljudi su ovdje cijelo vrijeme. Oni zaslužuju najveće poštovanje i brigu. Oni su zapravo ti koji upravljaju otokom, ne mi“, u jednom je razgovoru istaknula iseljenica srednjih godina aktivna u udruzi *Helping Hands for Susak*. Druga je dodala da će uz komunikaciju s lokalnim stanovništvom dobiti ideje o tome što je potrebno njima kao stalnim stanovnicima.

Doista, iz aspekta Sušćana koji na otoku borave trajno, potrebe su brojne, prije svega sanacija i poboljšanje infrastrukture: rekonstrukcija šetnice uz plažu Spiaža gdje se u zimskim mjesecima nakuplja previše pijeska, proširenje nove rive i popločenje staroga pristaništa, sanacija groblja, pojačanje komunalne službe u ljetnim mjesecima, povećana opskrba vodom u ljetnim mjesecima, nabava vozila kako bi se stariji ljudi lakše mogli kretati između Gornjeg i Donjeg Sela, osiguranje stalne medicinske službe, otvaranje radnih mjesta kako bi se privukli novi stanovnici... samo su neke od potreba i sugestija koje smo čuli od otočana. Najvećim dijelom te intervencije spadaju pod ingerenciju Mjesnoga odbora Susak-Srakane koji djeluje u sklopu Grada Malog Lošinja. Ovisno o angažiranosti članova odbora, na otoku se više ili manje učini tijekom četverogodišnjeg mandata; uz podršku Maloga Lošinja jedna agilna predsjednica Mjesnoga odbora, povratnica iz SAD-a, uspjela je realizirati nekoliko komunalnih akcija, između ostaloga uređenje zida oko škole, uklanjanje smetlišta s ulaza u mjesto, betoniranje ceste između dvaju sela, istovar građevinskoga materijala na jednome mjestu na otoku i slično. I troje otočne školske djece, koje je Andrea Buča snimila za dokumentarni film *Stani na otoku: Susak 2022.* godine, također se referira na potrebu boljšega uređenja otoka, npr. uklanjanjem građevinskog materijala s ulica i daljnjim uređenjem nogometnog igrališta. Istodobno, izražavaju i želju da njihov „otok bude što prirodniji i da ne liči na grad“. U toj želji bi se definitivno složili i s iseljenicima i s novim doseljenicima iz grada koji su na otoku potražili utočište od gradske vreve i stresa.

Nedavno osnovana udruga *Salbun* okuplja uglavnom mlađe mještane i uz *Dobrovoljno vatrogasno društvo* jedina je otočna udruga. Uz novčanu pomoć iseljenika želja im je ponovno otvoriti starački dom i time osigurati prijeko potrebnu bolju medicinsku skrb na otoku. Osim što su organizirali čišćenje otoka, tečaj susačkoga dijalekta, posjetili starački dom u Malome Lošinj, postavili skromnu izložbu nošnji u svojim prostorijama i otvorili *second-hand trgovinu* kako bi se financirali, bili su iznimno uspješni u organizaciji adventskih događaja na otoku 2022. godine. Osim toga, sudjeluju u

obilježavanju *procesije križeva*, organizaciji *lignjade* na jesen te priređuju manje koncerte i prikazivanje filmova u ljetnoj sezoni. Uz praktične aktivnosti imaju i planove iz simboličnoga spektra: npr. otvaranje muzeja i nabavu barem jedne svećane ženske nošnje kako bi u njoj mogli nastupati na folklornim priredbama.

Vizije budućih intervencija na otoku i različite su i slične. Današnjim otočanima važnija je konkretna komunalna situacija i infrastrukturna dogradnja te otvaranje radnih mjesta (premda nemaju ideje kako bi se to realiziralo). Nekadašnjim otočanima i njihovim potomcima to su barem zasad manje važni elementi ulaganja u otok. Oni rijetki iseljenici koji su se vratili za stalno dijele iste brige kao svi stalno nastanjeni otočani. Onima koji na otoku provode tek nekoliko tjedana ili mjeseci važnije su simbolične prakse kojima u otočni prostor upisuju svoju prošlost i potvrđuju svoju privrženost otoku. Uz to, zainteresirani su i za uređenje okoliša i poboljšanje javnih površina koje sami koriste tijekom srpanjskih fešti. Stvarne otočne probleme ne poznaju jer je ovo za njih samo „ladanjski otok“ (Sokolić i Starc 2020.). Ipak, u nečemu se slažu svi: svi žele na neki način osigurati budućnost otoka. Naglasci su im pritom drukčiji: iseljenici misle da će ulaganjem u vjersku infrastrukturu osigurati kontinuitet njima vrlo važne vjerske službe na otoku – i tako i kontinuitet života na otoku. Osim toga, brinu se o svojem smještaju na otoku pa planiraju uložiti u hotel. Lokalno stanovništvo, pak, realnije drži da poboljšanje ekonomskih prilika može osigurati demografsku i svaku drugu budućnost otoka. Modernizaciju u smislu omasovljenja turizma ne žele ni jedni ni drugi.

U specifičnome kontekstu *bilocirane* otočne zajednice, koja je izvan otoka znatno veća od one na otoku, a ova posljednja je sastavljena većinom od doseljenika iz velikih hrvatskih gradova, dinamika odnosa iseljenika/sezonskih povratnika i lokalnoga stanovništva vrlo je specifična. *Iseljena populacija/sezonski povratnici* iskazuju golem interes za otok izdaleka, i to prije svega za otok kao simbolično uporište svoga identiteta i udobno mjesto ljetnog boravka. Željeli bi da otok ostane njihov mali privatni otok na kojemu će se svake godine u obiteljskome krugu odmoriti i napuniti baterije nakon stresne američke svakodnevnice. Stalni stanovnici, koji većinom nemaju kontinuitet života na otoku, u procijepu su između vlastitoga demografskog deficita, nedostatka gospodarskih prilika i izoliranosti otoka s jedne strane te, s druge, svoje vizije za održivijom otočnom budućnošću mimo globalnih turističkih tokova. Gotovo bi se moglo reći da se na ovome otoku događa nešto jedinstveno za hrvatske prilike – otočani, i domaći i iseljeni, ne žele razvijati otok turizmom, a pogotovo ne masovnim!

Trenutna dinamika odnosa iseljenoga i lokalnoga otoka dobro funkcionira. Uzajamno se poštuju, dogovaraju i pomažu, a američke investicije u obnovu kuća, njihovo održavanje, kao i posredovanje domaćih pri kupnji kuća Amerikancima, stalnome stanovništvu donose posao i zaradu. Gospodarska suradnja, dakle, već se realizira i pridonosi održanju života na otoku. Nadamo se da će se intenzivnijom društvenom interakcijom dviju skupina (eventualno i s drugim sezonskim stanovnicima) i dogovorima oko otočnih potreba ubuduće dogoditi daljnje konkretne akcije na korist svim stranama, što će pomoći održanju života na ovome specifičnome jadranskom otoku.

Literatura

- CAMPBELL, Joseph. 1949. *The hero with a thousand faces*. New York: Pantheon Books.
- CO-LIC-PEISKER, Val. 2002. „Croats in Western Australia: migration, language and class”. *Journal of Sociology* 38/2: 149-166, <https://doi.org/10.1177/144078302128756552> (pristup 6. 7. 2024.).
- ČAPO, Jasna, pripr. 2014. „Dvostruki povratak: od Australije do Hrvatske i natrag. Razgovor s gospođom Katarinom Brozović-Bašić”. U: *Didov san: transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*. J. Čapo et al., ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 147-173.
- ČAPO, Jasna. 2019. *Dva doma: hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacionalni fenomen*. Zagreb: Durieux.
- EKSTRAVAGANT. 2019. „Sa Zorom i Pinom čitav Susak proslavio zlatni pir!“ Objavljeno 24. kolovoza 2019., <https://extravagant.com.hr/sa-zorom-i-pinom-citav-susak-proslavio-zlatni-pir/> (pristup 9. 6. 2024.).
- FUČIĆ, Branko. 1997. *Terra incognita*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- GOLUB, Ivan. 1996. „Rodno mjesto kao teološko mjesto”. *Bogoslovska smotra* 65/2: 267-270, <https://hrcak.srce.hr/34195> (pristup 10. 6. 2024.).
- GUBERINA, Petar, HRASTE, Mate i Josip HAMM. 1957. „Govor”. U: *Otok Susak: zemlja, voda, ljudi, gospodarstvo, društveni razvitak, govor, nošnja, građevine, pjesma i zdravlje*. M. Mirković, ur. Zagreb: JAZU, str. 275-301.
- KOVAČIĆ, Vid i Mario BARA. 2022. „Otok i iseljenici između o(p)stanka i povratka: primjer iseljenika otoka Suska”. U: *Hrvatska izvan domovine: zbornik radova predstavljenih na 4. Hrvatskom iseljeničkom kongresu*.
- I. Hebrang Grgić et al., ur. Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva, str. 81-90.
- MIRKOVIĆ, Mijo. 1957. „Otočka zajednica Suska”. U: *Otok Susak: zemlja, voda, ljudi, gospodarstvo, društveni razvitak, govor, nošnja, građevine, pjesma i zdravlje*. M. Mirković, ur. Zagreb: JAZU, str. 3-28.
- RIBARIĆ, Jelka. 1957. „Radnost i nošnja”. U: *Otok Susak: zemlja, voda, ljudi, gospodarstvo, društveni razvitak, govor, nošnja, građevine, pjesma i zdravlje*. M. Mirković, ur. Zagreb: JAZU, str. 311-328.
- SELO.HR. 2023. „Nošnja otoka Suska”. Objavljeno 31. svibnja 2023., <https://www.selo.hr/nosnja-otoka-suska/> (pristup 11. 6. 2024.).
- SOKOLIĆ, Julijano i Nenad STARC. 2020. „An Outlier: the island of Susak”. U: *The notion of near islands: the Croatian archipelago*. N. Starc, ur. Lanham: Rowman & Littlefield Publishing Group, str. 249-270.
- ŠARIĆ, Tatjana. 2015. „Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća”. *Migracijske i etničke teme* 31/2: 195-220, <https://doi.org/10.11567/met.31.2.1> (pristup 11. 6. 2024.).
- VOLARIC, Peter. 2016. *Today we are blessed: So why not be happy?: a chapbook from the „Vanishing Hoboken“ series of the Hoboken Oral History Project*. Hoboken: Hoboken Historical Museum, <https://www.hobokenmuseum.org/chapbook/today-blessed-not-recollections-peter-volaric/> (pristup 12. 6. 2024.).
- ŽIVKOVIĆ, Ilija, ŠPORER Željka i Duško SEKULIĆ. 1995. *Asimilacija i identitet: studija o hrvatskom iseljeničtvu u SAD-u i Kanadi*. Zagreb: Školska knjiga.

SUMMARY

ETHNOGRAPHIC RECORDS FROM THE ISLAND OF SUSAK: EMIGRANTS, RESIDENTS AND FUTURE OF THE ISLAND

After seven decades since leaving, after two generations were born in the United States, why do Susak natives and their descendants still visit their (ancestral) homeland, asks Academician Jasna Čapo from the Institute of Ethnology and Folklore Research in Zagreb in her essay. Emigrants from the island of Susak embarked on a chain migration in the previous century in search of a better life and freedom in the United States, where they homogeneously settled in the town of Hoboken on the Hudson River, in the state of New Jersey. The Susak natives, today, in the 21st century, practice seasonal *returns* for multi-week vacations or, if they are retirees, circular movement between the USA and Croatia, with multi-month stays on the island of Susak. However, the *native land bubble* no longer works in the US, as families have dispersed and Americanized. Nevertheless, on Susak, the enclave forms once again as a specific diaspora *bubble* of people with similar American life experiences (and common language, English!). A separate social island of *American natives of Susak* is formed on the physical island of Susak. Furthermore, something unique for Croatian circumstances is occurring on this island – islanders, both local and from the diaspora, are unique in their opinion that they do not have a desire to develop the island through tourism, especially not mass tourism! Everyone shares the common denominator – love for the island and the desire to visit it as often as they can as a true Mediterranean ecological oasis!

RESUMEN

REGISTROS ETNOGRÁFICOS DE LA ISLA DE SUSAK: EMIGRANTES, RESIDENTES Y EL FUTURO DE LA ISLA

Jasna Čapo, del Instituto de Etnología y Folklore, de Zagreb, cuestiona el porqué, incluso después de siete décadas desde su partida y tras dos generaciones nacidas en Estados Unidos, los habitantes de Susak y sus descendientes siguen visitando su Patria. Los emigrantes de esta isla partieron durante el siglo pasado hacia EE.UU., en una migración en cadena, en busca de trabajo y libertad, asentándose en la ciudad de Hoboken, a orillas del río Hudson, NJ. Hoy, los habitantes de Susak suelen hacer un *regreso estacional* para pasar varias semanas de vacaciones o, si son jubilados, un *movimiento circular* entre EE.UU. y Croacia, con estancias de varios meses en la isla de Susak. Sin embargo, *la burbuja de origen* ya no funciona en Estados Unidos, porque las familias se han dispersado y se han americanizado; pero en Susak el enclave vuelve a formarse como una burbuja emigrante específica, compuesta por personas con experiencias de vida estadounidenses similares (y un idioma común: el inglés). En esta isla ocurre algo único en el contexto croata: los isleños, tanto los locales como los emigrados, son unánimes en su postura de no querer desarrollar la isla mediante el turismo, y menos aún el turismo masivo. A todos los une el mismo denominador: el amor por la isla y el deseo de visitarla en su calidad de verdadero oasis ecológico, siempre que les sea posible.

TATJANA MIHALIĆ

PROJEKT IZ PITTSBURGHA S LJUBAVLJU: KNJIŽNIČNA BAŠTINA HRVATSKIH ISELJENIKA

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu u suradnji s Hrvatskom bratskom zajednicom Amerike iz Pittsburgha tijekom 2024. provela je projekt „Iz Pittsburgha s ljubavlju“ s ciljem identificiranja, prikupljanja i valorizacije građe hrvatske baštine u dijaspori. Projekt je obuhvatio pregled knjižne i neknjižne građe, osobito glazbenih materijala, terenski rad u Pittsburghu te usporedbu fondova NSK i HBZ-a. U zbirci HBZ-a sačuvano je više tisuća raznovrsnih jedinica građe koje nisu zastupljene u fondu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Poseban naglasak u istraživanju stavljen je na glazbenu baštinu hrvatskih iseljenika, osobito zvučne zapise na gramofonskim pločama i tamburašku tradiciju koja je oblikovala identitet američkih Hrvata. Projekt je donio fascinantne podatke o glazbenoj i knjižničnoj riznici HBZ-a te otvorio mogućnosti za daljnja istraživanja među hrvatskim iseljeničkim zajednicama diljem planeta. Rezultati potvrđuju da glazbena tradicija iseljenika predstavlja dragocjenu poveznicu između domovine i dijasporu te bitan segment cjelokupne hrvatske kulturne baštine. Najznačajniji dio fonda su izvorne partiture hrvatskih skladatelja.

Kao najveća i najznačajnija baštinska knjižnica u Hrvatskoj, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje u tekstu NSK) svojim temeljnim zadaćama prikuplja i čuva cjelokupnu kulturnu baštinu koju je stvorio hrvatski narod. U tu vrstu građe uključena je i građa koju su stvorili Hrvati izvan svoje domovine, a često se ta građa naziva i inozemna Croatica te predstavlja vrijedan doprinos ukupnosti hrvatske kulture. S ciljem identificiranja i prikupljanja takve građe tijekom 2024. pokrenut je i realiziran projekt pod nazivom *Iz Pittsburgha s ljubavlju: knjižnična baština hrvatskih iseljenika* u suradnji NSK i Hrvatske bratske zajednice (HBZ) iz Pittsburgha,¹ a uz financijsku potporu Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Nositelj projekta bila je Hrvatska bratska zajednica, a Nacionalna

¹ Hrvatska bratska zajednica (Croatian Fraternal Union of America), najznačajnija i najveća organizacija hrvatskih iseljenika u SAD-u i Kanadi, utemeljena je 1894. u gradu Allegheny Cityju (sada sjeverni dio Pittsburgha). Usp. <https://cfu.org/about-cfu/history/>

Slika 1. Croatian Fraternal Union / Hrvatska bratska zajednica, 100 Delaney Drive, Pittsburgh, PA (Foto: S. Milošević, 2024.)

i sveučilišna knjižnica u Zagrebu bila je partnerska ustanova. Pripremne aktivnosti započele su još u prvoj polovici 2024. godine analizom pohranjene građe Hrvata iz Sjedinjenih Američkih Država u NSK, a nastavljene su u listopadu i studenome 2024. u Hrvatskoj bratskoj zajednici u Pittsburghu. Projekt je obuhvatio istraživanje knjižnog i neknjižnog fonda NSK radi identifikacije građe objavljene u Sjedinjenim Američkim Državama, usporedbu s fondom Hrvatske bratske zajednice i terenski rad u Pittsburghu proveden od 25. listopada do 4. studenoga 2024. godine.² Cilj projektne suradnje NSK i HBZ-a bio je promicanje kulturne suradnje Hrvata iz SAD-a i RH te afirmacija iseljeničke kulturne baštine i doprinosa iseljenika matičnoj hrvatskoj kulturi. Projektom se htjela istaknuti važnost očuvanja knjižnične baštine hrvatskih iseljenika i osnaživanje njezine pripadnosti nacionalnome kulturnom izričaju.

U knjižnici Hrvatske bratske zajednice sačuvane su tisuće jedinica raznih vrsta knjižne i neknjižne građe koje su tijekom 130 godina darivali njezini članovi. Građa ima veliku kulturološku vrijednost i svjedoči o identitetu hrvatskih iseljenika. Većinu te

² U projektu iz NSK sudjelovale su dr. sc. Tamara Štefanac, viša arhivistica i kustosica, dr. sc. Sanda Milošević, viša konzervatorica i dr. sc. Tatjana Mihalić, knjižničarska savjetnica.

Slika 2. „Zajedničar”, glasilo Hrvatske bratske zajednice, knjižnica HBZ-a (Foto: S. Milošević, 2024.)

građe posjeduje i NSK, no određeni knjižni naslovi iz fonda HBZ-a, uglavnom izdanja s kraja 19. i početka 20. stoljeća, nisu sačuvani u Hrvatskoj te su predloženi za digitalizaciju, kako bi ta građa bila sačuvana, a ujedno i lakše dostupna.³ Osim knjižne građe, HBZ posjeduje iznimno veliku i bogatu glazbenu knjižnicu, jednu od najvećih zbirki hrvatske glazbe izvan domovine Hrvatske. Iznimno je opsežan fond različitih vrsta građe: zvučna građa objavljena na različitim medijima, rukopisne i tiskane note, novine, fotografije te periodika tematski vezana uz organiziranje glazbenog života u iseljeništvu. Sva građa ima dokumentarnu, ali i povijesnu vrijednost i svjedoči o aktivnoj ulozi hrvatske dijasporu u kulturnom životu na američkom tlu.

Posebno su zanimljive gramofonske ploče od šelaka jer su to izdanja koja u većini slučajeva nisu zastupljena u Zbirci muzikalija i audiomaterijala (dalje u tekstu: Glazbena zbirka) NSK, a često nisu ni sačuvana u Hrvatskoj. Upravo će osvrt na glazbenu građu kao bitnu kulturnu poveznicu Hrvata u domovini i izvan nje biti jedan od glavnih aspekata rada na provedenom projektu.

Glazbena građa kao važan dio kulturne baštine

Neosporna je činjenica da dijasporska baština predstavlja kulturološki most te otvara nove mogućnosti razina poveznica zemalja dijasporu i matične zemlje. Tijekom

³ Za detalje o projektu usp. Štefanac, T.; Mihalić, T.; Milošević, S. (2025). Iz Pittsburgha s ljubavlju: glazbena i pisana baština hrvatskih iseljenika. Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 68, 1: 1–23.

Slika 3. HBZ, Hrvatski kulturni muzej „Bernard M. Luketich”, Pittsburgh, izložbeni prostor
(Foto: T. Mihalić, 2024.)

vremena, osim knjižne povijesti, hrvatska emigracija stvarala je i dio glazbene povijesti u obliku zvučnih snimaka, ali čuvala i dio one nematerijalne u obliku izvođenja tradicijske glazbe koja ju je spajala s domovinom. Glazbena baština kao vrsta neknjižne za razliku od knjižne ima i svoje specifičnosti – svoj puni značaj doživljava u izvedbi, a čuvanje i bilježenje trajnih artefakata glazbenog života, poput gramofonskih ploča, važan su dokument vremena koji je danas prepoznat kao važan dio kulturne i glazbene baštine. U kontekstu osnovnih zadaća koje obavlja NSK, važan dio predstavljaju zadaće prikupljanja i dostupnosti svih pojavnosti građe pa je stoga jedna od temeljnih premisa projekta, a prema tome i istraživanja, ugrađena u strateške ciljeve NSK o dostupnosti građe, podataka i knjižničnih usluga svim skupinama korisnika kako bi se unaprijedila izgradnja i upravljanje zbirkama, uključujući sustavno izrađivanu i dostupniju zbirku građe inozemne Croatice.

Danas je poznato da su zvučni zapisi na gramofonskim pločama krajem 19. i prvoj polovici 20. stoljeća vrijedan dio glazbene baštine, smješteni u brojnim ustanovama poput knjižnica i zvučnih arhiva poštujući sve specifičnosti i standarde bilježenja i čuvanja neknjižne građe. Zbirka muzikalija i audiomaterijala posebna je zbirka u NSK te se sustavno bavi prikupljanjem baštinske glazbene građe prema Knjižničnim strateškim ciljevima te smjernicama izgradnje zbirke. Najveći dio fonda Zbirke su izdanja prikupljena putem zakonski ugrađenog Pravilnika o obveznom primjerku, što znači da su najbrojnija glazbena izdanja hrvatskih nakladnika. Najznačajniji dio fonda su partiture hrvatskih skladatelja pa tako zbirka pohranjuje vrijedne izvorne partiture hrvatskih skladatelja, kao i njihove ostavštine.

Slika 4. Detalj iz Glazbene knjižnice HBZ-a (Foto: T. Mihalić, 2024.)

Kao poseban dio starijeg fonda zvučne građe Glazbena zbirka NSK čuva više od sedam stotina starijih ploča od šelaka inozemne građe Croaticice snimljenih i objavljenih u prvoj polovici 20. stoljeća u ovome dijelu Europe, dok je samo manji broj njih objavljen na području Sjedinjenih Američkih Država. Upravo zato građa koju je sačuvala Hrvatska bratska zajednica dragocjena je za hrvatsku glazbenu kulturu, osobito za početke diskografije u kojoj su važnu ulogu imali i glazbenici hrvatske dijasporice iz SAD-a.

Hrvatski iseljenici u Sjedinjenim Američkim Državama pridonijeli su bogatoj glazbenoj tradiciji koja se razvijala uz različite povijesne i društvene kontekste. Tijekom raznih migracijskih valova, posebno u razdoblju nakon Prvog i Drugog svjetskog rata, hrvatska dijaspora uspjela je očuvati i transformirati svoje glazbene tradicije, integrirajući ih u širi američki kulturni kontekst. Ova interakcija između hrvatske i američke kulture rezultirala je stvaranjem jedinstvenih glazbenih formi koje su odražavale identitet i zajedništvo iseljenika jer glazba nije samo umjetnički izraz, već i društveni fenomen.⁴ Jedan od najprepoznatljivijih elemenata glazbovanja hrvatskih iseljenika na svim kontinentima bila je tambura, a tamburaški sastavi i zajedničko muziciranje prepoznati su kao dio socijalnog i društvenog identiteta. Prilog tomu donosi i etnološko istraživanje na projektu hrvatske iseljeničke zajednice u Kanadi koje ponovno izdvaja tamburu kao sredstvo identifikacije i postizanja kohezije zajednice.⁵ Takva je situacija i u dijaspori Hrvata u SAD-u, gdje se muziciranje na tamburi pojavljuje od njihova dolaska u SAD,

⁴ Usp. Ceribašić, N. (2021). Music as recording, music in culture, and the study of early recording industry in ethnomusicology: A take on Edison Bell Penkala. *International review of the aesthetics and sociology of music*, 51, 2: 323-354.

⁵ Usp. Vukobratović, J. (2018). Memories of Music in the Croatian Community in Sydney, Cape Breton. *Etnološka tribina* 55, 1: 22-38.

a tamburaška društva osnivaju već prije 1900. godine.⁶ Podaci odgovaraju i povijesnim činjenicama – s prvim valom iseljavanja, koji se dogodio krajem 19. i početkom 20. stoljeća, obilježen ekonomskim razlozima, hrvatski iseljenici sa sobom su donijeli svoje tradicijske pjesme i plesove. Ove glazbene forme često su se izvodile na društvenim okupljanjima i svečanostima, čime su se održavale veze s domovinom i jačala zajednica.

Glazbena baština u fokusu istraživanja

Dosadašnje spoznaje o glazbenoj baštini iseljenika nisu se vodile sustavno te su stoga rezultirale povremenim, ali vrijednim studijama o glazbenom životu i tradiciji glazbovanja hrvatskih iseljenika u SAD-u s osobitim osvrtom na tamburaško muziciranje.⁷ Iako su zabilježena nastojanja o istraživanju glazbenih industrija i komercijalnih snimki, tek relativno odnedavno baština zvučnih izdanja na gramofonskim pločama u fokusu je znanstvenog istraživanja.⁸ Jedan od razloga zašto se taj dio glazbene prakse nije na vrijeme prepoznao kao dio sustavnog istraživanja dijela glazbene baštine, osobito kod nas, jest u tome što je etnomuzikologiji u fokusu često bio primarni segment istraživanja u obliku terenskih zapisa tradicijske glazbe, odnosno žive izvedbe.⁹

Istraživanje povijesnih zvučnih zapisa (u ovome kontekstu gramofonskih ploča na 78 okretaja) zahtjevno je jer ploče nisu sustavno prikupljane, a često se najopsežnije i najvrjednije zbirke nalaze kod privatnih kolekcionara. Kako bi se usustavilo i olakšalo istraživanje, nastojanja većih baštinskih ustanova poput knjižnica i (zvučnih) arhiva išla su u smjeru konvertiranja nakladničkih kataloga, često kao jedinih izvora podataka, u digitalni oblik i dostupne baze podataka. Međunarodno društvo zvučnih arhiva (IASA) 2015. godine pokreće projekt pod nazivom International Bibliography of Discographies: A Worldwide Collaborative Project s ciljem objedinjavanja digitaliziranih nakladničkih kataloga i baza podataka koje bi bile dostupne za pretraživanje bibliografija ne samo starije, već i novije zvučne građe. Projekt je stavio posebno težište na suradnju srodnih udruga, institucija, diskografa te privatnih kolekcionara kao bitnih čimbenika u dostavi i nadopuni stručnih (meta)podataka (IASA, 2020.).

Osim bibliografskih i diskografskih podataka, važno je digitalizirati zvuk sa zastarjelih medija, ponajprije radi njegove zaštite, ali i dostupnosti. S tim ciljem brojne baštinske ustanove su digitalizirale, samostalno ili projektno, zvuk sa starijih gramofonskih ploča.

⁶ Za više vidi Dobrovšak, Lj. (2010). Udruženja i društvene aktivnosti Hrvata u SAD-u i Kanadi. U: R. Mesarić Žabčić (ur.). *Migrantske zajednice, udruženja i društvene aktivnosti u Sjevernoj i Južnoj Americi: komparativni prikaz Hrvatska – Slovenija : zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 3. travnja 2009.* (str. 59-74). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

⁷ Usp. March, R. (2013.). *The Tamburitza Tradition: From the Balkans to the American Midwest*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press ; Miholić, I. (2004.). *Priča o tamburi (2004.)*. U: V. Kukavica (ur.). *Hrvatski iseljenički zbornik*, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na: <https://matis.hr/images/zbornici/2004/hr/bas2.htm>

⁸ Usp. Gronow, P. (2014.). The world's greatest sound archive 78 rpm records as a source for musicological research. *Traditiones*, 43, 2:31-49.

⁹ Ceribašić, *ibid.*

Upravo američke ustanove predstavljaju primjer dobre prakse, primjerice zvučni arhiv Internet Archive pokrenule su projekt The Great 78 Project, inicijativom s ciljem digitalizacije 250.000 ploča od 78 okretaja u minuti (500.000 pjesama) iz razdoblja između 1880. i 1960. godine, doniranih od raznih kolekcionara i baštinskih ustanova. Još jedan primjer dobre prakse dolazi sa Sveučilišta u Kaliforniji, Santa Barbara (University of California, Santa Barbara, USCB) pod nazivom Discography of American Historical Recordings (DAHR) kao proširenje diskografskog popisa Victor¹⁰ snimaka (EDVR) koje uključuje prethodno objavljene diskografske podatke licencirane od različitih izdavača.

U kontekstu hrvatskih istraživanja starije glazbene diskografije treba spomenuti znanstveni projekt *Diskografska industrija u Hrvatskoj od 1927. do kraja 1950-ih* s primarnim ciljem identifikacije nacionalne diskografske produkcije i stvaranja zajedničke baze podataka, a u sklopu kojeg su, između ostalih, istraženi i odjeci domaće diskografske industrije u sjevernoameričkoj dijaspori.¹¹ U tom kontekstu iseljenički tisak igrao je ključnu ulogu u širenju informacija o glazbenim događajima i tradicijama, kao i u očuvanju hrvatskoga jezika i kulture, a upravo preko tih izvora podataka identificira se više mjesta na istočnoj obali SAD-a (Oakland, Los Angeles) kao i na zapadnom dijelu SAD-a (u Chicagu, Pittsburghu, Detroitu, Clevelandu, Youngstownu i New Yorku), kao mjesta na kojima su se mogle nabaviti gramofonske ploče europske produkcije.¹² U SAD-u je već na samome početku 20. stoljeća postojala dobro razvijena diskografska industrija (Columbia, Victor) kao i izdanja koja su pripadala pojedinim iseljeničkim manjinama. Zahvaljujući dobrim vezama američkih i europskih diskografskih kompanija aktivna je bila razmjena ploča te je i tim putem hrvatsko iseljeništvo imalo poveznicu s hrvatskom glazbenom tradicijom, odnosno aktualnim repertoarom na europskom području.¹³

Terensko istraživanje otkrilo hrvatske baštinske dragulje u Pittsburghu

U planiranju istraživanja dijasporske zajednice konzultirano je više sekundarnih izvora kako bi se uspostavili metoda i plan istraživanja. S obzirom na to da ne postoji niti djelomična, a kamoli sveobuhvatna diskografija hrvatskih iseljenika,¹⁴ primijenila se dijelom metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije

¹⁰ Victor Talking Machine Company bila je američka tvrtka za snimanje i proizvodnju gramofona, osnovana 1901. godine u Camdenu, New Jersey. Bila je najveća i najprestižnija tvrtka te vrste na svijetu, najpoznatija po korištenju kulturnog zaštitnog znaka His Master's Voice. Usp. <https://thevictorcompany.com/>

¹¹ Usp. Dunatov, D. (2022). *Music-Making Overseas: Yugoslav 78rpm Record Production in North American Diaspora*, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=OMWwpiluJJk>

¹² Dunatov, *ibid.*

¹³ Usp. Gronow, *ibid.*

¹⁴ Lovrenčić, Ž. (2009). Inozemna Croatica u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 52, 1/4: 135-142, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/83019>

iseljeničkog tiska.¹⁵ Iako posve primjenjiva na klasičnu knjižnu i tiskanu građu, u slučaju istraživanja arhivskoga građiva, notne i vizualne građe dijasporskih zajednica, bilo ju je moguće primijeniti uzevši u obzir specifičnosti navedene građe i odnos zajednice prema prikupljenoj baštini uopće.

Osim toga, planiranje metodologije istraživanja i prikupljanje podataka teorijski se naslanjalo na metode prikupljanja podataka i vrste istraživanja preporučene u dokumentu Međunarodne organizacije za migracije (engl. *International Organization for Migration – IOM*, 2022.) koja omogućava fleksibilne metode prikupljanja i analize podataka dijasporskih zajednica u različitim kontekstima te na preporuke izgradnje zbirke zvučnih zapisa i opisa starijih zvučnih glazbenih izdanja na gramofonskim pločama nastalim do 1950. godine.¹⁶ S obzirom na to da se u ovom suradničkom projektu radilo o studiji slučaja – o specifičnoj građi glazbene knjižnice HBZ-a u Pittsburghu (engl. *Croatian Fraternal Union Music Library*) kao najvećoj zbirci glazbe – Croatici izvan granica Hrvatske, istraživanje je uključivalo pripreme radnje prema popisu glazbene građe koji je dostavio HBZ te nakon toga terenski rad i pregled građe *de visu* kako bi se ona identificirala i detaljno opisala te dobio uvid u stanje fizičkih primjeraka građe. Istraživanje je uključilo sljedeće pripreme aktivnosti: a) pregled dostavljenih popisa gramofonskih ploča HBZ-a te selekciju građe prema kriterijima građe inozemne Croatice kao građe od interesa za NSK te b) pretraživanje fonda NSK radi utvrđivanja postojećih primjeraka ploča. Kako ne postoji strukturirana jedinstvena diskografija niti u Hrvatskoj niti u američkim baštinskim ustanovama, za istraživanje je bilo potrebno pretraživanje i istraživanje sekundarnih izvora podataka – dostupnih kataloga nakladnika, kataloga knjižnica i srodnih ustanova te baza podataka i dostupnih mrežnih izvora.

Terenske aktivnosti istraživanja uključivale su pregled 493 gramofonske ploče *de visu* izdvojene kao one od interesa za NSK zbog nepostojanja primjeraka u knjižničnom fondu prema pročišćenom i pripremljenom popisu iz pripremnih aktivnosti (poslanog popisa). Zatim je izrađen detaljan popis gramofonskih ploča prema preporukama opisa koji uključuju naslove, autore, izvođače, nakladničke brojeve i brojeve matrica ploča. Na temelju toga izrađen je završni popis gramofonskih ploča prema kriterijima inozemne Croatice kao građe od interesa za uvrštavanje u fond NSK – bilo kao fizički primjerak, bilo kao digitalna inačica.¹⁷

U istraživanju su se provjeravali, osim pregleda stanja, svi podaci navedeni na ploči kako bi se utvrdili elementi koji odgovaraju smjernicama za izradu zbirke Croatice

¹⁵ Usp. Hebrang Grgić, I.; Barbarić, A. (2019.). Metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije iseljeničkog tiska. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 62, 1: 29-48, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na <https://doi.org/10.30754/vbh.62.174>

¹⁶ Usp. Lance, E. (ed.) (1983.). *Sound Archives – A Guide to their Establishment and Development*. IASA Special Publication No. 4. i Miliano, M. (ur.) (1999.). *The IASA Cataloguing Rules*. IASA: Stockholm.

¹⁷ Terensko istraživanje provedeno je od 28. listopada do 4. studenoga 2024. u sjedištu Hrvatske bratske zajednice u Pittsburghu (PA) u Sjedinjenim Američkim Državama.

Slika 5. Gramofonske ploče za pregled iz fonda Glazbene knjižnice HBZ-a (Foto: T. Mihalić, 2024.)

u NSK. Usto su bile potrebne kontekstualizacija te konzultacija dostupne literature, periodike te dostupnih nakladničkih kataloga. Iako je digitalizacija standard zaštite i dostupnosti svih starijih gramofonskih ploča na 78 okretaja, paralelno uz izradu popisa određivali su se i prioriteti digitalizacije, ponajprije u odnosu na smjernice i strateške ciljeve NSK. Tijekom terenskog rada identificiran je dio građe koja nije na unaprijed dostavljenim popisima, stoga se terenski rad morao prilagoditi vrsti i količini građe koja je zahtijevala drugu metodologiju: osim provjere popisa, bilo je potrebno svaku ploču fizički pregledati, provjeriti naslov, skladatelje i izvođače, zabilježiti izdavačke brojeve i brojeve matrica. Iz tog dijela ukupno je izdvojeno 242 ploče / 205 naslova koji odgovaraju kriterijima inozemne Croatice te su ploče pripremljene za moguće slanje i uvrštavanje u fond građe NSK. U svakom od ovih popisa predloženi su prioriteti za digitalizaciju u svrhu zaštite i dostupnosti. U već daleko odmakloj eri digitalizacije, digitalizirani zvuk sa starih gramofonskih ploča bio bi zanimljiv i značajan dio glazbene baštine s mogućnostima digitalnog objedinjavanja u Digitalnim zbirkama NSK.¹⁸

Sadržajnom analizom utvrdilo se da su na pločama glazbenici hrvatskog podrijetla koji su ili izvođači (vokalni ili instrumentalni) ili skladatelji. Izvođački sastav u najvećem su dijelu tamburaški sastavi, plesni sastavi te pjesme za solo i orkestralnu pratnju. Očekivano, žanrovski najviše ima tradicijskih pjesama i kola iz raznih dijelova Hrvatske, vojne glazbe, koračnica, popularne glazbe te solo popijevaka. Treba znati da više od 80 godina u Pittsburghu (PA) na tamošnjem Duquesne Universityju djeluje *Duquesne University Tamburitians* (danas *The Tamburitians*), čiji je ravnatelj dva desetljeća bio hrvatski iseljenik Walter W. Kolar. Kao vrsni svirač tamburice i

¹⁸ Digitalne zbirke NSK <https://digitalna.nsk.hr/>. Za više podataka o razvojnim projektima NSK i uspostavi Hrvatske digitalne knjižnice usp. Klarin Zadravec, S. (2024.). Put prema Hrvatskoj digitalnoj knjižnici Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U: V. Kukavica (ur). *Hrvatski iseljenički zbornik* : Hrvatska matica iseljenika. Str. 110-121.

Slika 6. Rukopisne note iz Glazbene knjižnice HBZ-a (Foto: T. Mihalić, 2024.)

zagovaratelj tamburaškog muziciranja, inicirao je i poticao izvođenje hrvatske tradicijske glazbe, stoga knjižnica posjeduje veći broj izdanja u njihovim izvedbama. Osim njih, zabilježeni su ansambli poput Skertich Brothers, Braca Kapugi Tamburitza Orchestra, Dave Zupkovich and his Balkan Recording Artists, Dalmatian Serenaders, Sloboda Tamburitza Orchestra, Tamburitza Orchestra Yavor i mnogi drugi zaslužni za razvoj i promicanje tamburaške glazbe u zajednici hrvatske dijaspore.

Tijekom terenskog rada dodatno je pronađen još jedan niz gramofonskih ploča koje zbog opsega posla i kratkog vremena terenskog rada nije bilo moguće pregledati i popisati. Knjižnica HBZ-a, osim zvučne građe, pohranjuje i dokumentarnu građu o hrvatskim glazbenicima iseljenicima poput fotografija, članaka, sitnog tiska i sličnog materijala koji bi bio vrlo zanimljiv izvor za daljnja istraživanja. Osim najznačajnije publikacije HBZ-a, glasila *Zajedničar*, posjeduje i novinsku građu koja se bavi tamburaškom glazbom i muziciranjem, ali nije zabilježena niti sustavno prikupljana. Takav su primjer novine *Tamburitza News* s napomenom pokraj naslova – „objavljuju se s ciljem napretka tamburaške glazbe“, a koje se u cijelosti bave tamburaškom glazbom. Utvrđeno je da postoje godišta iz 1930-ih, novine su objavljivane u Pittsburghu (Pennsylvania), a nađeno je i prvo godište (vol.1, no. 1) novina objavljeno u Austinu (Texas) u veljači 1937. godine.¹⁹ Prema prvome preliminarnom pregledu, novine sadrže jedinstven izvor podataka o glazbenicima, izvođačkim sastavima i izvedbama, a osobito onima vezanim uz hrvatske iseljenike – glazbenike koji su se bavili tamburaškom glazbom.

¹⁹ Iako je označena 1937. godina kao prvo godište, pronađen je svezak iz studenoga 1936., a kao urednik je naveden Matt L. Gouze. S naslovnice novina moguće je iščitati odluku uredništva kako je broj iz 1936. distribuiran besplatno kao poticaj svim orkestrima i entuzijastima tamburice.

Zaključak

Knjižnica HBZ-a posjeduje i velik fond notne građe u različitim glazbenim formatima (instrumentalne i zbarske partiture, dionice), od kojih je dio u rukopisima, autografima koje su skladatelji i aranžeri predali kao dar iz osobnih fondova. Prema dostupnim informacijama, sva notna građa digitalizirana je i dostupna za korištenje. S obzirom na pronalasku u fondu gramofonskih ploča, vrlo je vjerojatno da bi i u notnom fondu te u novinskom fondu bilo građe od interesa za NSK kao vrijednog materijala za izgradnju i upotpunjavanje fonda inozemne građe Croatice, a ujedno i daljnjih dokaza o kontinuiranoj glazbenoj praksi hrvatskih iseljenika u SAD-u. Daljnja istraživanja ostalih vrsta građe mogla bi biti predmet nekog od sljedećih istraživanja i upotpunjavanja podataka o glazbenom životu hrvatskih iseljenika.

Glazbena zbirka HBZ-a reprezentativni je primjer zbirke koju su stvorili hrvatski iseljenici u SAD-u – tamburaški sastavi. Tambura i repertoar hrvatske tradicijske glazbe bili su kontinuirane i važne kulturološke poveznice s domovinom, a ujedno i trajno bilježenje njihova sjećanja. To se očituje u opsegu i sadržaju zbirke jer je upravo senzibilnošću pojedinaca i njihovim darom trajno sačuvan dio hrvatske iseljeničke glazbene tradicije na američkom tlu. Kontinuitet glazbovanja tamburaških sastava i muziciranja na tamburici neprekidno traje, a generacije nekadašnjih iseljenika i dalje marljivo uče svirati tamburice s repertoarom hrvatskih pjesama, a premda mnogi od njih ne govore hrvatski, pjevaju na hrvatskom jeziku.²⁰

Osim rada na projektu u vidu identifikacije glazbene građe i procjene prioriteta digitalizacije, terenski rad obuhvatio je i susrete s članovima zajednice u kojoj je knjižna i glazbena građa nastala. Takvi susreti neprocenjivi su za dublje razumijevanje značenja hrvatske kulturne baštine u inozemstvu te bi stečena iskustva trebala poslužiti kao poticaj za daljnu suradnju s hrvatskim iseljenicima i zajedničko nastojanje u očuvanju hrvatske pisane i glazbene baštine.

S obzirom na aktivnu ulogu NSK u prikupljanju građe inozemne Croatice, a koji joj je propisan i legislativom, suradnički projekt proveo se upravo s aspekta prikupljanja, čuvanja i dostupnosti/digitalizacije građe hrvatske glazbene dijaspore. Navedeno terensko istraživanje u sklopu opisanoga suradničkog projekta prvo je takve vrste provedeno na knjižničnoj i glazbenoj građi HBZ-a te su dobiveni jedinstveni podaci. Treba razmisliti o daljnoj suradnji u kontekstu istraživanja drugih hrvatskih iseljeničkih zajednica u SAD-u koji su, sudeći prema istraženoj, ostavili duboki kulturološki trag, kako u iseljenoj zemlji tako i zemlji iz koje su se iselili – domovini Hrvatskoj.

²⁰ Ovom prilikom zahvaljujem svim djelatnicima Hrvatske bratske zajednice u Pittsburghu na omogućavanju pristupa svoj vrsti građe i odgovorima na sva pitanja tijekom terenskog rada. Za priliku prisustvovanja probi pjevača, plesača i svirača tamburaškog orkestra mladih u *Hrvatskom domu St. George* osobito zahvaljujem gospođi Bernadette Luketich-Sikaras, glavnoj tajnici / blagajnici HBZ-a te aktivnoj izvođačici tamburaške glazbe.

Literatura

- Ceribašić, N. (2021.). Music as recording, music in culture, and the study of early recording industry in ethnomusicology : A take on Edison Bell Penkala. *International review of the aesthetics and sociology of music* 51, 2: 323-354.
- Dobrovšak, Lj. (2010.). Udruženja i društvene aktivnosti Hrvata u SAD-u i Kanadi. U: R. Mesarić Žabčić (ur.), *Migrantske zajednice, udruženja i društvene aktivnosti u Sjevernoj i Južnoj Americi: komparativni prikaz Hrvatska – Slovenija : zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 3. travnja 2009.* (str. 59-74). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Dunatov, D. (2022.). *Music-Making Overseas: Yugoslav 78rpm Record Production in North American Diaspora*, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=OMWwpiIuJJk>
- Gronow, P. (2014.). The world's greatest sound archive 78 rpm records as a source for musicological research. *Traditiones* 43, 2: 31-49.
- Hebrang Grgić, I.; Barbarić, A. (2019.). Metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije iseljeničkog tiska. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 62, 1: 29-48, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na <https://doi.org/10.30754/vbh.62.1.74>
- IASA (2020). *International Bibliography of Discographies: A Worldwide Collaborative Project*, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na: <https://www.iasa-web.org/international-bibliography-discographies-worldwide-collaborative-project>
- Lance, E. (ed.) (1983.). *Sound Archives – A Guide to their Establishment and Development*. IASA Special Publication No. 4.
- Lovrenčić, Ž. (2009.). Inozemna Croatica u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 52, 1/4: 135-142, [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/83019>
- Klarin Zadravec, S. (2024.). Put prema Hrvatskoj digitalnoj knjižnici Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. U: V. Kukavica (ur). *Hrvatski iseljenički zbornik : Hrvatska matica iseljenika*. Str. 110-121.
- March, R. (2013.). *The Tamburitza Tradition: From the Balkans to the American Midwest*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Miholić, I. (2004.). Priča o tamburi (2004.). U: V. Kukavica (ur). *Hrvatski iseljenički zbornik : Hrvatska matica iseljenika*. [citirano: 2025-11-03]. Dostupno na: <https://matis.hr/images/zbornici/2004/hr/bas2.htm>
- Miliano, M. (ur.) (1999.). *The IASA Cataloguing Rules*. IASA: Stockholm.
- Štefanac, T.; Mihalić, T.; Milošević, S. (2025.). Iz Pittsburgha s ljubavlju: glazbena i pisana baština hrvatskih iseljenika. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 68, 1: 1–23.
- Vukobratović, J. (2018.). Memories of Music in the Croatian Community in Sydney, Cape Breton. *Etnološka tribina*, 55, 1: 22-38.

SUMMARY

THE FROM PITTSBURGH WITH LOVE PROJECT: LIBRARY HERITAGE OF CROATIAN EMIGRANTS

In 2024, the National and University Library (NUL) in Zagreb, in cooperation with the Croatian Fraternal Union of America (CFU) from Pittsburgh, conducted the *From Pittsburgh with Love* project with the aim of identifying, collecting and assessing Croatian heritage in the diaspora. The project included an overview of book and non-book materials, especially music items, fieldwork in Pittsburgh, and a comparison of NUL and CFU funds. Thousands of various material items are preserved in the CFU's collection, which are not found in the fund of the National and University Library in Zagreb. Particular emphasis in the research was placed on the music heritage of Croatian emigrants, especially the sound recordings on gramophone records and the tamburitza tradition that shaped the identity of American Croats. The project provided fascinating data on the CFU's music and library treasury and opened up opportunities for further research among Croatian diaspora communities across the planet. The results confirm that the music tradition of emigrants represents a valuable link between the homeland and the diaspora and an important segment of Croatia's entire cultural heritage. The most important part of the fund is the original scores by Croatian composers.

RESUMEN

PROYECTO DESDE PITTSBURGH CON AMOR: PATRIMONIO BIBLIOTECARIO DE LOS EMIGRANTES CROATAS

Durante 2024, la Biblioteca Nacional y Universitaria de Zagreb, en cooperación con la Unión Fraternal Croata con sede en Pittsburgh, EE.UU., llevó a cabo el proyecto “Desde Pittsburgh con amor”, con el fin de identificar, recopilar y poner en valor numerosos materiales del patrimonio croata en la diáspora. El proyecto incluyó la revisión de materiales bibliográficos y no bibliográficos, y en particular material musical, el trabajo de campo en Pittsburgh y la comparación de fondos de la Biblioteca Nacional y Universitaria de Zagreb y la Unión Fraternal Croata. En la colección de esta última se conservan varios miles de materiales que no están representados en el fondo de la BNU. La investigación puso un énfasis especial en el patrimonio musical de los emigrantes croatas, en particular en las grabaciones sonoras en discos de gramófono y en la tradición de la música de támburas que moldeó la identidad de los croatas de los Estados Unidos. El proyecto aportó datos fascinantes sobre el tesoro musical y bibliotecario de la UFC y abrió posibilidades para futuras investigaciones sobre las comunidades croatas emigrantes de todo el mundo. Los resultados confirman que la tradición musical de los emigrantes representa un valioso vínculo entre la patria y la diáspora, así como un componente esencial del patrimonio cultural croata en su conjunto. La parte más significativa del fondo la constituyen las partituras originales de compositores croatas.

STAN GRANIC

DOPRINOSI NIKOLE FABIJANIĆA CRKVI, NJEGOVU RODNOME OTOKU KRKU I HRVATSKOJ ZAJEDNICI U AMERICI

Krčanin velečasni Nikola (Nicholas) Fabijanić (1913. – 1980.) bio je u zatočeništvu fašističke Italije (1941.). U SAD je stigao kao izbjeglica i osoba bez državljanstva (1948.). Služio je kao pomoćni ili redoviti župnik u raznim župama njujorške nadbiskupije. Iako dodijeljen američkim rimokatoličkim župama, provodio je vjerske, društvene i kulturne djelatnosti za Krčane koji su živjeli u New Yorku. Fabijanić je, uz ostalo, zaslužan za uređivanje i izdavanje *Krčkoga kalendara* od 1951. do 1954. Bio je zaslužan i za organiziranje društvenih okupljanja tijekom kojih su se prikupljala financijska sredstva, lijekovi te mnoge druge humanitarne potrepštine namijenjene Krku, njegovu stanovništvu i biskupiji nakon razaranja u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Suradivao je i u hrvatskim useljeničkim novinama i časopisima u Sjevernoj Americi te je potpisao memorandum upućen i predan američkome predsjedniku Eisenhoweru 1954. godine o progonima katoličkog svećenstva i vjerskim slobodama u Jugoslaviji. Sudjelovao je u osnivanju Hrvatske akademije u Americi 1953. te je od 1955. do 1956. obnašao dužnost potpredsjednika, a od 1956. do 1958. preuzima ulogu predsjednika ovoga znanstvenog društva.

Krvavi Drugi svjetski rat doveo je do raseljavanja četrdesetak milijuna nenijemaca diljem Europe. Još jedanaest milijuna pojedinaca bili su prisilni radnici i raseljene osobe koje su saveznici zatekli na području bivšega njemačkog Reicha (Cutts 2000: 13). Među tim prognanicima bilo je 1 300 svećenika i redovnika koji su primali pomoć Uprave Ujedinjenih naroda za pomoć i rehabilitaciju u 1946. godini (LAC Displaced Persons). U ožujku 1948. Međunarodna organizacija za izbjeglice (utemeljena 1946.) pružila je pomoć za 1 119 svećenika od 597 000 izbjeglica koji su se još uvijek nalazili u Austriji, Njemačkoj i Italiji (Holborn 1956: 306). Među više od 500 raseljenih rimokatoličkih svećenika koji su se na kraju smjestili i našli dom u Sjedinjenim Američkim Državama bio je i vlč. Nikola (Nicholas) Fabijanić (1913. – 1980.), (Genizi 1993: 185). Pripadao je i skupini od 5 000 hrvatskih prognanika koji su se od 1948. do 1953. doselili u Sjedinjene Američke Države (Prpic 1971: 439).

Većina raseljenih osoba i prognanika poput Fabijanića, koji su se nastanili u Sjedinjenim Američkim Državama, uspješno su se uklopili u američko društvo. No, proces prilagođavanja nije se dogodio preko noći, već je trebalo nekoliko godina da se u potpunosti ostvari. U Fabijanićevu slučaju ta pretačenja ubrzana su time što je bio dodijeljen redovitim američkim župama njujorške nadbiskupije, a ne onima koje su osnovali i služili članovima hrvatske etnokulturne zajednice. Unatoč tome što je bio dodijeljen redovitim američkim župama, Fabijanić je ipak zadržao veze s hrvatsko-američkom zajednicom, osobito svojim vjerskim, društvenim, kulturnim i humanitarnim djelovanjem među Krčanima koji su se nastanili u New Yorku.

Slika 1. Vlač. Nikola (Miko) Fabijanić u mladosti. (Izvor: Uz dopuštenje mons. dr. Franje Velčića, generalnog vikara Krčke biskupije)

Kao što će ovaj pregled Fabijanićeva života otkriti, čak su i oni župnici koji su bili raspoređeni u redovite američke župe dali važan doprinos hrvatskoj etnokulturnoj zajednici u Sjedinjenim Američkim Državama.

Obrazovanje i ređenje

Prema upisu dijecezanskog svećenstva u arhivi nadbiskupije New York, Fabijanić je rođen u obitelji Ivke (rođ. Antončić) i Petra Fabijanića 1. lipnja 1913. u Omišlju na otoku Krku. Fabijanić je pohađao osnovnu školu u Omišlju, srednju školu u Krku, zatim je nastavio školovanje u Slavonskoj Požegi i na poslijetku u Visokom u Bosni i Hercegovini. Klasičnu gimnaziju u Visokom završio je 1933., a od 1933. do 1937. studirao je na Sveučilištu u Ljubljani. Zaredio ga je 29. lipnja 1937. u Krčkoj biskupiji biskup Josip Srebrnić (1876. – 1966.). Fabijanićevo obrazovanje i putovanja omogućili su mu da nauči talijanski, latinski, slovenski i engleski, a sporazumijevao se i na francuskome (ANYA Diocesan Registration; Eterovich 1965: 23).

Nakon ređenja Fabijanić je ministrirao mladima, a povremeno je o njegovu radu s mladima izvještavano u tisku u zagrebačkim publikacijama poput *Obitelji* i *Nedjelje*. Od ređenja do 1941. služio je kao kapelan na otocima Rabu, zatim Pagu (Novalja) i konačno Krku (Vrnbik). No, samo četiri godine nakon što je započeo svoju prvu pastoralnu službu, fašistička Italija anektirala je Fabijanićev rodni kraj i ovaj mladi svećenik, poznat kao vlač. Miko, postao je jedna od tisuće žrtava talijanskih okupacijskih vlasti.

Pod fašističkom okupacijom

Talijanske fašističke civilne i vojne okupacijske vlasti provodile su politiku prisilne talijanizacije domaćega hrvatskog stanovništva. Te vlasti usvojile su metode koje su uključivale fizičko maltretiranje, uništavanje i pljačku imovine, uključujući župe, zatvaranje civila bez razloga, namjerno granatiranje domova, namjerno gađanje civila koji su bježali i pogubljenja civila. Nazivi ulica, mjesta, naselja i gradova sustavno su zamijenjeni talijanskim nazivima. Hrvatska osobna imena i prezimena koja su se nalazila na osobnim iskaznicama okupacijskih vlasti preinačena su u talijanske ekvivalente. Sva kulturna, prosvjetna, društvena i sportska društva koja su se odbijala povezati s fašističkom strankom bila su zabranjena. Također, oni učitelji koji su predavali u hrvatskim školama izgubili su položaje, a škole su se talijanizirale. Kako je otpor mjesnog stanovništva jačao, talijanski okupatori zaoštrili su svoje napore protiv civilnog stanovništva masovnim deportacijama, internacijama, politikom kolektivnog kažnjavanja i osnivanjem koncentracijskih logora (LAC Conditions; Focardi 2014; Dizdar 2005; Walston 1997).

Praćenje, nadzor, maltretiranje, pritvaranje, deportacija i zatvaranje hrvatskih svećenika događalo se redovito u područjima pod talijanskom okupacijom. Dijecezanski svećenici i članovi vjerskih redova, osobito franjevački trećoredci koji su koristili starocrkvenoslavenski u vjerskim službama (glagoljaši), smatrani su glavnim metama ugnjetavanja u kampanji talijanizacije stanovništva (Kovačić 2005: 108-116; Krišto 1998a: 55-68). Fabijanića su, kao i tisuće drugih Hrvata, Slovenaca i Židova, uhitile talijanske vlasti. Oko ponoći u Vrbniku 18. kolovoza 1941. uhitili su ga poručnik Caprioli i nekoliko talijanskih karabinjera (Kovačić 2005: 109-110; Fabijanić 1952a). Tada je odveden i sutradan zatvoren u Trstu. Držan je u šest različitih zarobljeničkih logora prije nego što je 25. listopada 1941. prebačen u koncentracijski logor Pisticci, Basilicata, u južnoj Italiji (CMS NCWC Fabijanic; Velčić 2012; Capogreco 2019: 208-210). Unatoč intervencijama za Fabijanića njegova neposrednoga poglavara biskupa Srebrnića, apostolskoga nuncija u Italiji i kasnijega kardinala Francesca Borgoninija Duce (1884. – 1954.) te kardinala i vatikanskoga državnog tajnika mons. Luigija Maglionea (1877. – 1944.), talijanske vlasti odbile su ga pustiti. Talijanski dužnosnici zatvorili su i druge krčke svećenike, među kojima su samostanski nadstojnik Romano (Metod) Antončić, Jerolim Čubranić, kateheta Milan Defar, umirovljeni župnik Karlo Hlača, Janko Medved, Josip (Nikola) Milčetić, tajnik biskupa Srebrnića Ivan Žic-Rokov, Alfons (Teobald) Vlašić, Josip Volarić i Petar (Mikina) Žic (Kovačić 2005: 108-115, 180; Krišto 1998b: 162-163, 188-189, 306, 307).

Nakon što je Italija 8. rujna 1943. kapitulirala saveznicima, njemački nacisti postali su Fabijanićevi novi tamničari. Međutim, kasnije je uspio pobjeći svojim nacističkim tamničarima.¹ Ovo razdoblje Fabijanićeve života ukratko je obradio John McNally

¹ Nisu svi Krčani bili iste sreće. Ukupno 135 Krčana, gotovo isključivo Hrvata, umrlo je u nacističkim koncentracijskim logorima, fašističkim zatvorima ili tijekom uhićenja, dok ih je čak 381 stradalo kao pripadnici hrvatskih antifašističkih snaga (Kovačić 2008: 420-471).

u članku „Otac ‘Nick’ putovao je dugim, teškim putem do Newburgha” („Fr. ‘Nick’ Traveled Long, Hard Road to Newburgh”) koja se pojavila 20. travnja 1967. u novinama *The Catholic News*. McNally je napisao: „Oca Fabijanića zarobili su talijanski fašisti 1941. godine i držali u zatvoru do 1943. godine, kada je predan na milost i nemilost Hitlerovih SS-ovaca. Srećom, prijateljski talijanski stražar pomogao je u pokušaju bijega i vlč. Fabijanić se uspio sakriti u planinama sjeverne Italije... Konačno, prodorom savezničke vojske nekoliko mjeseci kasnije slijedilo je njegovim oslobođanjem.”

Dolazak u New York

Kada su se savezničke snage 1943. iskrcale na Siciliju i krenule sjevernije, Fabijanić je oslobođen i više nije bio bjegunac u skrivanju od svojih nacističkih zarobljenika.² Međutim, nije se mogao vratiti u svoju matičnu biskupiju koja je bila pod njemačkom okupacijom. Zbog toga je ostao u Italiji kao prognanik (*displaced person*) i sa svojim znanjem talijanskog pastoralno djelovao u zemlji sve do odlaska u Sjedinjene Američke Države.

Treba napomenuti da su se katolički klerici poput Fabijanića, koji su bili prognanici i raseljene osobe, suočavali s izazovima kako bi emigrirali. Prvo, svećenik nije mogao napustiti svoje dužnost bez pismenog odobrenja svog biskupa. Budući da je Krčka biskupija bila dio komunističke Jugoslavije, njezin biskup, koji je bio žrtva šikaniranja i progona novih vlasti, bio bi suočen s dodatnim sankcijama države ako bi dopustio iseljavanje na Zapad bilo kojem od svećeniku pod njegovom crkvenom vlašću. No bez toga pismenog dopuštenja niti jedan biskup u SAD-u ne bi primio svećenika useljenika poput Fabijanića u svoju jurisdikciju (Genizi 1993: 184). Zbog toga je Sveta konzistorijalna kongregacija (danas Kongregacija

Slika 2. Nakon dolaska u SAD vlč. Fabijanić isprva je boravio u župi svetog Ćirila i Metoda u New Yorku koju je hrvatska zajednica osnovala 1913. godine. (Izvor: Wikipedia; fotografija snimljena 2016.)

² Kada su se savezničke snage iskrcale na Siciliju 1943. i krenule sjevernije, morale su se suočiti s oko 50 000 netalijanskih izbjeglica, uglavnom Hrvata, Slovenaca i drugih Južnih Slavena (Genizi 1993: 184).

Slika 3. Gornji dio članka u kojem vlč. Nikola Fabijanić zahvaljuje onima koji su mjesec dana nakon njegova dolaska u Sjedinjene Američke Države organizirali prijam u New Yorku u njegovu čast. (Izvor: čikaški tjednik *Danica* od 25. kolovoza 1948., Hrvatski etnički institut u Chicagu)

za Fabijanića. Fabijanić je otputovao iz Napulja i stigao u New York 29. srpnja 1948. kao prognanik bez državljanstva. U početku je živio u župi svetog Ćirila i Metoda u New Yorku, koju je osnovala hrvatska zajednica (CMS NCWC Fabijanic).

Služba u nadbiskupiji New Yorka

Tijekom dva desetljeća nakon završetka Drugoga svjetskog rata, američki katolicizam doživio je značajan rast i poboljšan status. Katoličko stanovništvo u SAD-u poraslo je s 23,9 milijuna na 45,6 milijuna, što je porast od 90 posto. To je dovelo do porasta nadbiskupa i biskupa (58 posto), klera (52 posto), redovnica (30 posto) i sjemeništaraca (127 posto). Infrastruktura koja služi katolicima također doživljava neviđeni rast, što je dovelo do izgradnje 123 nove bolnice, 3 005 novih škola (osnovnih i srednjih škola) i 94 nova koledža i sveučilišta (Carey 2004: 93). U isto vrijeme došlo je do porasta misionarske svijesti među američkim katolicima dijelom kao odgovor na veću svijest o progonu Crkve iza željezne zavjese. Upravo u kontekstu procvata katoličanstva i zabrinutosti zbog nemilosrdnosti sovjetskog totalitarizma, više od 500 raseljenih ili izbjeglih svećenika i redovnika, uključujući i Fabijanića, dočekano je raširenih ruku u SAD-u (Carey 2004: 102; Hennesey 1981: 281, 289-290).

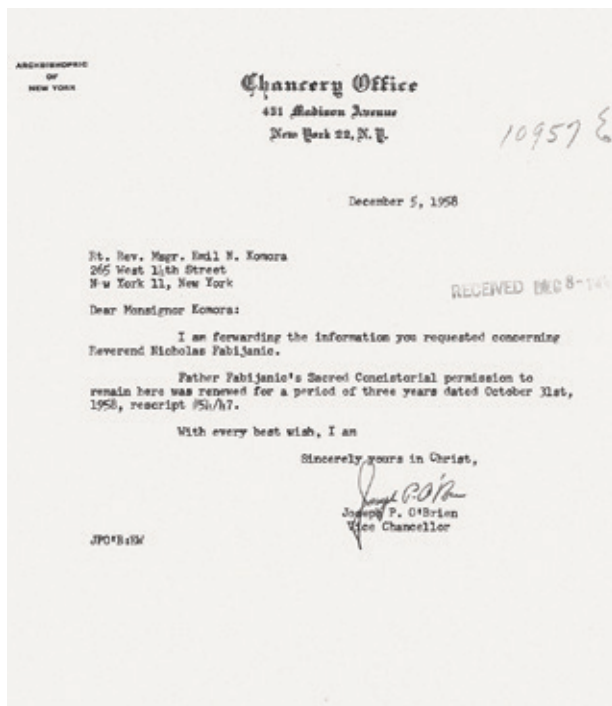
Dana 6. studenoga 1948. dodijeljen je Fabijanić da služi kao pomoćni župnik u sv. Martinu u Bronxu. Nastavio je služiti u istoj ulozi pomoćnog župnika, iako se naziv

za biskupe) izdavala reskripte (posebno dopuštenje) kako bi raseljenim klericima omogućila da ostanu i služe u biskupijama izvan crkvene jurisdikcije svojih matičnih biskupa (CMS NCWC Fabijanic).

Dok je bio u Italiji, Fabijanić je u lipnju 1947. primio vijest da, nakon što dobije odgovarajuće crkveno dopuštenje, može otići u Sjedinjene Države i nadbiskupija u New Yorku bila ga je spremna prihvatiti. Služba za ratnu pomoć (War Relief Services) Nacionalne katoličke socijalne konferencije (National Catholic Welfare Conference) i ured nadbiskupije u New Yorku angažirali su se u njegovo ime s američkim konzulatom u Napulju u Italiji kako bi osigurali izdavanje vize

mijenjao tijekom godina, u raznim župama nadbiskupije u New Yorku. Dodijeljen je crkvi sv. Jakova na Manhattanu 2. kolovoza 1949., crkvi Naše Gospe od Loretta na Manhattanu 2. lipnja 1951. i crkvi sv. Brendana u Bronxu 8. rujna 1953. godine. Nakon dodjeljivanja ovih zadataka premješten je sjevernije u crkvu sv. Trojstva, Poughkeepsie, 10. lipnja 1961. i sv. Patrika, Newburgh, 15. lipnja 1963. (CMS NCWC Fabijanic; ANYA Smith). Fabijanić je konačno 27. srpnja 1964. inkardiniran u nadbiskupiju New Yorka i time prestaje biti svećenik Krčke biskupije.³ Kako je napredovao u svladavanju engleskoga jezika, Fabijaniću su se povećavale odgovornosti i aktivnosti. To je uključivalo posjete katoličkoj srednjoj školi Sv. Patrik u Newburghu. Tijekom posjeta srednjoj školi 1965. godine na posebnom „trodnevlju zvanja” govorio je učenicima o dijecezanskom svećeništvu, oslanjajući se na svoje osobno iskustvo i biblijske primjere traženja zvanja i Božjeg poziva za poslanje u službi naroda (Sullivan 2017: 81).

Dana 15. prosinca 1969. Fabijanić je imenovan župnikom crkve sv. Antuna u Pine Plainsu, New York. U crkvi sv. Antuna Fabijanić je opsluživao zajednicu od oko 200 obitelji kada je krajem 1969. imenovan njezinim župnikom. U sklopu župne zajednice djelovala su brojna društva i klubovi, uključujući društvo Oltarske krunice, Klub žena, dječji zbor, te nedjeljna škola u kojoj su često dobrovoljno sudjelovali mladi

Slika 4. Pismo ureda nadbiskupije New York od 5. prosinca 1958. kojim se obavještava izvršni voditelj Katoličkog odbora za izbjeglice da je Sveta konzistorijalna kongregacija obnovila svoje dopuštenje vlč. Fabijaniću da može ostati još tri godine na dužnosti u nadbiskupiji u New Yorku. (Izvor: Center for Migration Studies, National Catholic Welfare Conference Department of Immigration Records, CMS 023, kutija 139, spis 4001, Fabijanic, Nikola 10/25/48)

³ Zbog toga se Fabijanićevo ime, za razliku od imena drugih svećenika i redovnika koji su služili na hrvatskim župama u iseljeništvu, ne pojavljuje u iznimno detaljnome *Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji / Cerkev v Jugoslaviji*, ur., Krunoslav Draganović, Srećko Bezić, Josip Crnković, Rafael Lešnik, Ivan Mršo, Zdravko Reven i Hinko Weber (Zagreb: Biskupska konferencija Jugoslavije, 1975).

Slika 5. Crkva sv. Antuna (Pine Plains, New York) gdje je vlč. Fabijanić obavljao župničku službu od 1969. do smrti 1980. godine. (Izvor: Wikipedia, fotografija snimljena 2017.)

župljani. Župna zajednica, njezina društva i njezin župnik organizirali su godišnje događaje uključujući Dan sv. Patrika, prikupljanja sredstava (*Penny Social*) i ljetni sajam (*bazaar*) koji je omogućio izlet za obitelji i djecu župe. Kako je istaknuto u mjesnim medijima, Fabijanić je angažirao i ohrabrivao svoje župljane u njihovim naporima vezanim uz njihova različita društva i nikada se nije libio povući za rukave i pomoći da se osigura uspjeh župnih projekata i događaja.

Dok je služio kao župnik u crkvi sv. Antuna, Fabijanić je nadgledao dva značajna projekta obnove kojima je crkva proširena i uvelike oplemenjena cjelokupnom estetikom. Godine 1971., samo nekoliko godina nakon njegova dolaska, crkva je obnovljena tako da je broj sjedećih mjesta povećan za trideset posto i na glavnome ulazu u crkvu izgrađeno je predvorje. Godine 1979. pokrenut je još jedan projekt obnove kako bi se zgrada crkve proširila te time omogućila izgradnja veće sakristije i novog svetišta. Crkvena dvorana također je proširena kako bi se dobio dodatni prostor za bolju prilagodbu nastavi župne nedjeljne škole. Ova poboljšanja pomogla su u boljem rješavanju vjerskih, obrazovnih i društvenih potreba župljana. O svim ovim aktivnostima izvještavale su mjesne novine.

U članku od 20. travnja 1967. u *The Catholic News* McNally opisuje Fabijanića kao „skromnog i neupadljivog” svećenika koji je bio dobrodošao gdje god je služio. U trenutku objave njegova imenovanja za službu u crkvi sv. Patrika, mons. William J. Guinan opisao je Fabijanića u mjesnim novinama *The Evening News* u Newburghu 15. lipnja 1963. kao „dobrog teologa i divnog svećenika”. Članci se pojavljuju u *The Catholic News* i u novinama poput *The Evening News*, *The Pine Plains Register-Herald* i *The Millbrook Round Table* i otkrivaju da je Fabijanić ne samo učinkovito služio u njemu dodijeljenim župama, nego se i uspješno integrirao u američko društvo.

Veze s hrvatskom zajednicom New Yorka

Iako je Fabijanić služio u redovitim župama nadbiskupije u New Yorku, družio se i s hrvatskom zajednicom i njezinim svećenicima i redovnicima koji su živjeli u Sjedinjenim Američkim Državama. To je uključivalo i njegovo sudjelovanje u vjerskim obredima u posebnim prigodama u hrvatskim etničkim župama kao što je vjenčanje njegova rođaka Paula Fabijanića s Coralie Zimmerle u njujorškoj crkvi sv. Ćirila i Metoda. Intervencijom njujorškog nadbiskupa Francisca kardinala Spellmana (1889. – 1967.), Nikola Mosunić dobio je studentsku vizu i primljen je u sjemenište sv. Josipa u Yonkersu. Kada je Mosunić 1964. zaređen za svećenika u nadbiskupiji New York, njegova prva misa slavljenja je u crkvi sv. Ćirila i Metoda. Iz Vatikana je dobiveno posebno dopuštenje da se misa održava dijelom na staroslavenskome, a dijelom na hrvatskome jeziku. Fabijanić je na ovoj misi održao homiliju na temu „Svećenik i žrtva”.

Fabijanić je također vodio pastoralne pohode i slavio misu na blagdan Duhova za skupinu Omišljana s Krka koji žive u New Yorku. Blagdan Duhova bio je poseban

CHICAGO, ILLINOIS, SRIJEDA, 30. LIPNJA, 1954.

Delegacija hrv. svećenika u Washingtonu Kod predsjednika Eisenhowera i američkog senata

Delegacija Saveza Hrvatskih Svećenika iz Amerike posjetila je predsjednika Udruženih Američkih Država gospodina Dwighta D. Eisenhowera dne 15. lipnja o. g. U delegaciji su bili: presvjetli monsignori: John S. Juriček, Omaha, Nebraska, Mijo M. Domladovac, Akron, Ohio, Josip Misić, Cleveland, Ohio, vlč. dr. Stjepan Lacković, Lackavanna, N. Y., Sebastijan Lončar, Pittsburgh, Pa. i Fr. Silvije Grubišić, Ambridge, Pa. Prema zaključku Saveza u delegaciji je imao sudjelovati i mnmp. dr. David Zrno, ali je u zadnji čas iz nepredviđenih razloga od toga morao odustati.

Pet minuta prije urećenog vremena gosp. Predsjednik već je bio sreman. da nas

Delegacija hrv. svećenika iz Amerike na izlazu iz Bijele Kuće

Prvi red s lijeva: Dr. S. Lacković, Hon. Louis E. Graham, Fr. S. Grubišić, Msgr. M. M. Domladovac; drugi red s lijeva: O. S. Lončar, Msgr. J. S. Juriček, Msgr. J. Misić.

Slika 6. Izaslanstvo koje je američkome predsjedniku Eisenhoweru predalo „Memorandum“ u vezi s vjerskim progonima i stanjem Hrvatske i njezinim narodom. „Memorandum“ su potpisala 143 hrvatska svećenika useljenika, među kojima i vlč. Nikola Fabijanić. (Izvor: čikaški tjednik Danica od 30. lipnja 1954., Hrvatski etnički institut u Chicagu)

vjerski blagdan koji i dalje svake godine slave članovi župe u Omišlju. Obredi omišljanske župe tijekom svetkovine Duhova uključivali su ranojutarnju procesiju iz župne crkve tijekom koje su se pjevale Litanije svetih na starinski način, nakon čega je slijedila posebna misa s pjesmama pjevanim ponajprije na staroslavenskome jeziku (Turato-Mešter 1970: 455-456; Bozanić 2010: 76). Sudjelovanjem u ovome obredu u New Yorku, Fabijanić je s drugima iz svoga rodnog kraja podijelio događaj koji je označio kulturni i vjerski kontinuitet s tradicijom zajedničkoga rodnoga grada i župe. To je bilo slično drugim etnokulturnim zajednicama u Americi (Harney 1978: 3-10, Ellis 1969: 167).

Uz pastoralne posjete, Fabijanić je povremeno surađivao i u novinama i časopisima koje je izdavala hrvatska useljenička zajednica u Sjedinjenim Američkim Državama. Godine 1951. u čikaškome *Hrvatskom kalendaru* izlazi njegov esej o povijesti, kulturi i društvenom razvoju otoka Krka (Fabijanić 1950.). U članku „Umrla je sestra Pavlimira Matić“ u tjedniku *Danica* iz 23. srpnja 1952., Fabijanić je odao počast sestri Pavlimiri Matić (1894. – 1952.) koja je bila poglavarica hrvatskih članica Družbe kćeri Božje ljubavi. Članovi ovog reda služili su u nekoliko župa, uključujući sv. Ćirila i Metoda u New Yorku gdje su Krčani činili skoro pedeset posto članova župe do ranih 1950-ih (Žic 2005: 230). Sestre su pomagale u svakodnevnom radu župa, održavale vjeronaučnu nastavu, vodile zborove, podučavale engleski jezik doseljenicima, a podučavale su i hrvatski jezik djeci u župnim školama. U tekstu o sestri Matić, Fabijanić je istaknuo njezinu predanost pomaganju obiteljima u nevolji i teškoćama, kao i neumorno zalaganje u prikupljanju i slanju humanitarne pomoći u stari zavičaj.

Fabijanić je postao državljanin Sjedinjenih Američkih Država 24. siječnja 1955. Iako je služio u redovitim župama nadbiskupije New York, Fabijanić je ostao zabrinut zbog stanja u poslijeratnom Krku i nedostatka vjerskih sloboda za članova katoličke vjere u njegovoj matičnoj župi i diljem Hrvatske. Zbog toga se 1954. pridružio hrvatskim katoličkim svećenicima (njih 142) iz Sjedinjenih Država, Kanade i drugih dijelova svijeta u potpisivanju „Memoranduma raznim vladama, vodećim državicima i vjerskim poglavarima, publicistima i novinskim agencijama u svezi s vjerskim progonima i stvarnim stanjem Hrvatske i njezina naroda“ (*Memorandum to Various Governments, Leading Statesmen and Religious Leaders, Publicists and News Agencies Regarding the Religious Persecutions and True Status of Croatia and Its People*). Memorandum je uručen američkome predsjedniku Dwightu D. Eisenhoweru u Bijeloj kući u Washingtonu i dodao ga je u Zapisnik američkog Kongresa (Zastupnički dom) zastupnik (Congressman) John R. Pillion iz New Yorka 22. lipnja 1954. godine. Memorandum je nastojao podići svijest u političkim krugovima na Zapadu o teškom stanju naroda i Katoličke crkve u Jugoslaviji. Također je zahtijevao da jugoslavenske vlasti prestanu s ugnjetavanjem i progonom katoličkog svećenstva, svojih biskupa i duhovnih poglavara drugih vjerskih zajednica u zemlji (Mirth 1954.). I o memorandumu i o delegaciji hrvatskih svećenika (Mijo Domladovac, Silvije Grubišić, Ivan Juriček, Stjepan Lacković, Sebastijan Lončar, Josip Mišić) koji su osobno dostavili dokument predsjedniku Eisenhoweru opširno se izvještavalo u mjesnim i katoličkim medijima diljem Amerike.

Humanitarna potpora Krku

U tom je razdoblju Fabijanić poticao i sudjelovao s drugim pojedincima podrijetlom s Krka u organiziranju humanitarnih pothvata preko svojih udruga i društava svih ideoloških uvjerenja kako bi se osiguralo više tona humanitarne pomoći. Dom njegova rođaka Paula Fabijanića bio je jedno od sabirnih mjesta gdje su se kutije s humanitarnim potrepštinama pripremale i pakirale prije slanja u Krk. Među humanitarnim pothvatima koje su Krčani koji žive u New Yorku te diljem Amerike i Kanade osigurali su vozilo hitne pomoći, operacijski stolovi, bolnička oprema, lijekovi, hrana, odjeća, igračke za djecu, pribor za pisanje i papir za djecu i mnoge druge osnovne potrepštine.⁴ Ta je humanitarna pomoć otpremljena građanima Krka od 1948. do 1955. godine kako bi im pomogla u ponovnoj izgradnji života i zajednice nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu. Pomoć je upućena i Krčkoj biskupiji za njezine potrebe, drugim dijelovima Hrvatske kao i potrebitim prognanicima i izbjeglicama u Njemačkoj, Austriji i Italiji (Bozanić 1996: 73-74; Fabijanić 1952b: 55).

U Krčku biskupiju poslano je misno ruho, svijeće i tamjan, a novčano su potpomognuti mladi sjemeništarc, katolička mladež te je poslana pomoć za obnovu oštećenih crkava i donacije za potporu srebrnom jubileju biskupa Srebrenića (Bozanić 1996: 73-74; CMS NCWC Fabijanić). Fabijanić je svoje krčke useljenike angažirao u New Yorku u sklopu raznih društvenih događaja koja su uključivala dramske i glazbene nastupe. Objasnio je u tekstu u *Krčkome kalendaru* 1953. da je između 1948. i 1952. pomogao organizirati četiri druženja u New Yorku i jedno u Philadelphiji. Svrha ovih događaja bila je „da se što izdašnije pomogne hrvatskoj sirotinji” kojoj je trebala humanitarna pomoć (Fabijanić 1952b: 53). Ovi društveni i kulturni događaji okupili su

⁴ Još 1925. godine njujorški ogranak Dobrotvornog društva sv. Antuna Omišaljškog (Benevolent Society of St. Anthony of Omišalj) prikupljao je priloge za potporu infrastrukturnih radova na plaži Pesja. Krajem 1930-ih Društvo sv. Ivana iz New Yorka, koje su 1933. godine osnovali doseljenici Omišljani, poklonilo je instrumente glazbenome klubu na Krku. Vrbničani koji su se nastanili u Vancouveru u Britanskoj Kolumbiji prikupljali su 1938. godine priloge za potporu tamburaškome orkestru mladih pri Hrvatskome radničkom domu u svome rodnom gradu te za pomoć petorici muškaraca krčkog podrijetla u Kanadi koji su 1938. godine otišli boriti se na strani republikanaca za vrijeme Španjolskoga građanskog rata. Krčanke koje su živjele u Vancouveru prikupile su 1945. godine 9 000 dolara, sljedeće godine Krčani u Torontu prikupili su 1 400 dolara za humanitarne potrebe stare domovine, a 1947. diljem Kanade za bolnicu na otoku prikupljeno je više od 5 000 dolara. Godine 1938. Ujedinjeni sinovi i kćeri otoka Krka (United Sons and Daughters of the Island of Krk) prikupljali su donacije u New Yorku, Chicagu i Pittsburghu kako bi pomogli izgradnju bolnice na otoku i do 1940. prikupili su 3 000 dolara. Početkom 1950-ih ta je organizacija slala specijaliziranu medicinsku opremu na Krk, a 1954. godine prikupila je 6 600 dolara donacije za projekt hidroelektrane na otoku. Informacije o ovim humanitarnim događajima pronađene su u izvješćima i člancima u *Zajedničaru* (Pittsburgh), *Slobodnoj misli* (Toronto), *Hrvatskome listu* and *Danici Hrvatskome koledaru* (New York), *Hrvatskome glasu* (Winnipeg), *Novostima* (Toronto), *Danici* (Chicago), *Matici* (Zagreb), *Krčkome zborniku* (Krk) i Knjižnica i arhivu Kanade – Library and Archives Canada (LAC), Radnik Papers fondovi 1946. – 1948., MG10J1, mikrofilm H-2037, Schedule no 1: Analysis of Contributions for Relief of Specified Areas to December 31, 1947.

prognanike i one koji su duže boravili u Americi, a također su poslužili za prikupljanje potrebnih sredstava za kupnju i slanje humanitarne pomoći u Krk.

Fabijanić je bio zadužen u Katoličkome odboru za izbjeglice (Catholic Committee for Refugees) nadoknaditi troškove svog putovanja iz Europe u Ameriku. Međutim, njegove stalne donacije kako bi ublažio očajničke pozive s Krka za pomoć značile su da je morao odgoditi svoju obvezu nadoknade troškova organizaciji koja mu je platila put u Ameriku. U lipnju 1954. konačno je mogao u potpunosti nadoknaditi troškove Katoličkome odboru za izbjeglice (CMS NCWC Fabijanić).

Pokretanje *Krčkoga kalendara*

S ciljem okupljanja Krčana doseljenih u SAD i nastanjenih u New Yorku i drugdje, Fabijanić je 1951. pokrenuo godišnji zbornik *Krčki kalendar*. Uređivao ga je i izdavao u New Yorku od 1951. do 1954. godine. Publikacija je slavila kulturu, specifično narječje, etnografiju, povijest, vjeru i postignuća naroda koji su nastanjivali otok Krk (Galović 2017; Bozanić 1996: 74-76). U prvom broju, Fabijanić je napisao kratku posvetu koja se vraća na nedavni svjetski rat, njegov utjecaj na stanovnike Krka i nadu u ljudsku sposobnost da ljubav pobijedi sve tragove mržnje koji su ostali zbog dubokih ožiljaka ostavljenih nakon strašnog sukoba:

Svim sinovima i kćerima otoka Krka,
Kojima je okrutnost rata oduzela život,
Svima, koje je nesreća zavila u crninu,
Svima, koji protežu svoje mršave ruke,
Da isprose komad odijela, lijek ili koricu kruha,
Svima, koji trpe od duševih i tjelesnih boli:
Za potvrdu istine, radi koje svijet trpi,
Za pobjedu kršćanske ljubavi, bez koje se svijet gubi,
Da se odrekemo mržnje, koja prolijeva nedužnu krv,
I ostavlja za sobom razrušene domove...

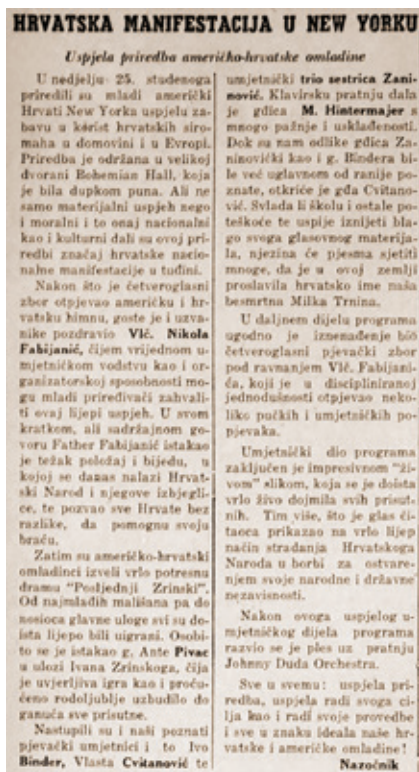
Članci u publikaciji bili su popraćeni ilustracijama i fotografijama, a sadržavali su i narodne poslovice, motivacijske i poučne aforizme te duhovite anegdote i odlomke.

Kako je istaknuo John Peter Kraljic, Fabijanićeva nastojanja da objavi *Krčki kalendar* bila su „gotovo donkihotski pothvat” (Kraljic 2023: 499). Kraljićev komentar o ovome izdavačkom pothvatu je na mjestu, jer su godišnjaci koje su pokretali pojedinačni članovi ili organizacije koje pripadaju hrvatskoj etnokulturnoj zajednici u SAD-u obično bili usmjereni na širu zajednicu, a ne na određenu regionalnu zajednicu s ograničenom čitateljskom bazom.

Recenzent koji je članak potpisao inicijalima A.R. („Krčki kalendar” za godinu 1954”), u čikaškom tjedniku *Danica* od 7. travnja 1954. godine opisuje ga kao kalendar ispunjen „bogatim sadržajima iz povijesti otoka Krka” koji uključuje prikaze života i postignuća uglednih osoba rođenih na otoku. Godišnjak je bio primjer vrste

Slika 7. Naslovnica Krčkoga kalendara 1952. djelo je Ivana Galantića, rođenoga Krčanina koji je bio profesor likovne umjetnosti u nekoliko američkih institucija.

Slika 8. Izvještaj o sudjelovanju vlč. Fabijanića s hrvatsko-američkom mladeži u prikupljanju sredstava u humanitarne svrhe. (Izvor: čikaški tjednik *Danica* od 5. prosinca 1951., Hrvatski etnički institut u Chicagu)

publikacije koju je često izdavalo useljeničko svećenstvo, a koja je funkcionirala „kao kulturna arterija koja spaja kulturu stare domovine i njezine nove doseljeničke kolonije” (Jones 1978: 11). Zbornik su novčano pomogli pojedinci iz New Yorka koji su vukli svoje podrijetlo s otoka Krka. Za njezino izdavanje darivali su i nekoliko organizacija koje su Krčani osnovali u New Yorku. Među njima su bili Društvo sv. Mihovila iz Svetoga Vida (St. Michael Society of Sveti Vid), Društveni klub Dubašnica u Americi (Dubašnica Social Club of America Inc.), Hrvatsko dobrotvorno društvo sv. Nikole sa otoka Krka (Benevolent Society of St. Nicholas of the Island of Krk) i Društveni klub Dobrinj (Social Club Dobrinj). Publikacija je također dobila imprimatur njujorškog nadbiskupa Francisa kardinala Spellmana koji se živo zanimao za Crkvu pod komunističkom vlašću u istočnoj Europi i tretman tadašnjega utamničenoga zagrebačkog nadbiskupa Alojzija kardinala Stepinca (1898. – 1960.). Spellmanovo duboko poštovanje prema Stepincu prikazano je u izgradnji srednje škole pod

imenom *Archbishop Stepinac High School* u White Plainsu blizu New Yorka. Za manje od godinu dana katolici New Yorka skupili su četiri milijuna dolara za izgradnju ove srednje škole 1948. godine (Hennesey 1981: 289). Ocjenjivač nadbiskupa Spellmana (*censor deputatus*) za godišnjak bio je vlč. dr. Ivan J. Ilijić (1918. – 1987.), koji je rođen u Rijeci, vuče korijene iz Omišlja i također je podupirao izdavanje kalendara.⁵

Tijekom priprema za izdavanje prvog sveska *Krčkoga kalendara* iz Krka su nastavili stizati zahtjevi za lijekove poput penicilina, streptomcina i natrijeva para-amino-salicilata. Novac koji je bio namijenjen za tiskanje kalendara iskorišten je umjesto toga za kupnju lijekova za slanje na otok. Kao rezultat toga, prvi svezak kalendara je šapirografiran. Naslovnicu je izradio umjetnik Ivan Galantić, rođeni Krčanin čija su djela krasila crkvu sv. Ćirila i Metoda u New Yorku. Galantić je postao profesor likovnih umjetnosti na Sveučilištu Wayne State (Detroit), Emmanuel Collegeu (Boston) i Sveučilištu Tufts (Medford, Massachusetts).⁶ Naslov koji je Fabijanić odabrao za publikaciju preuzet je iz izvornog izdanja koje je trajalo od 1938. do 1941. godine, a izlazilo je pod okriljem Društva krčkih Hrvata u Zagrebu, osnovanog 1936. godine. Godine 1993. *Krčki kalendar* ponovno počinje izlaziti te se nova serija poziva na oba prethodna izdavačka nastojanja (Galović 2008; Galović 2017).

Tematika kalendara koji je uređivao Fabijanić bila je slična onoj iz predratnog izdanja te je u nekim slučajevima uključivala pretiske iz prvih serija, posebice priloge mons. Mateja Hijacinta Polonija (1876. – 1967.). Prilozi su bili i od drugih svećenika, među kojima su Petar Žic (Mikina) (1909. – 1986.), Mihovil Bolonić (1911. – 1984.), Ivan Žic-Rokov (1906. – 1984.) i Atanazije J. Matanić (1922. – 2004.), (Velčić 2019: 223-238; Galović 2017: 111-117; Bolonić 1967). Sadržaj četiriju sveska slijedio je tradiciju tiskane kulture hrvatskih kalendara u doseljinstvu (Banov-Depope 2011; Dalbello Lovric 1999). Zbornik je sadržavao vjerski kalendar za iduću godinu i članke o katoličkim svecima i zaštitnicima otoka Krka, povijest i običaje Krčana, postignuća i aktivnosti Krčana koji žive u Americi, uključujući i njihove razne klubove, uglednike s otoka Krk, uspješne humanitarne pothvate poduzete u ime otoka te osmrtnice i spomen-obilježja. Ono po čemu se njujorški *Krčki kalendar* razlikovao od njegova prijašnjeg izdanja bilo je uključivanje informacija o životu i aktivnostima Krčana preseljenih u novo američko okruženje.

U recenziji objavljenoj 5. ožujka 1952. u tjedniku *Danica* („Hrvatski kalendari u Americi: Krčki kalendar“) o izlasku prvoga sveska *Krčkoga kalendara*, pohvalno je

⁵ Ilijić je pohađao Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum de Urbe i završio doktorat iz teologije na Sveučilištu Gregoriana 1949. godine. Njegov doktorski rad naslovljen je „Das Glagolitische Messbuch aus dem Jahre 1633 (Die Geschichte des Herausgabe)“. (Ilijić, Ivan J.“ (Eterovich 1965: 34).

⁶ Galantić je bio član Hrvatske trgovačke komore sa sjedištem u Detroitu. Neko je vrijeme obnašao dužnost u izvršnom odboru, a od 1955. do 1956. godine bio je suurednik i urednik glasila organizacije, *The Croatian Courier*. Više o Galantiću vidi: „Slikar Galantić ukrašuje crkvu“, *Danica*, 30. siječnja 1952.; „Razgovor sa slikarom Galantićem“, *Danica*, 3. rujna 1952.; „Izložba slikara Ivana Galantića“, *Croatia Press* (New York), br. 7-8: (1958): 17; „Galantić, Ivan“ (Eterovich 1965: 26).

istaknuto Polonijevo pisanje i njegovo „duboko poznavanje” povijesti i kulture Krka. Član utemeljitelja Društva krčkih Hrvata u Zagrebu 1936. godine, koji je obnašao dužnost predsjednika društva i bio suurednik te surađivao u međuratnome *Krčkome kalendaru*, bio je afirmirani doseljenički književnik Antun Bonifačić (1901. – 1986.), rodnom iz Punte na Krku,⁷ a surađivao je u *Njujorškome kalendaru* (Galović 2008: 127-129, 134-135). U nizu članaka u *Hrvatskoj reviji* Bonifačić se osvrnuo na izdanja *Krčkog kalendara za godinu 1952.*, *...za godinu 1953.* i *...za godinu 1954.* s ciljem predstavljanja izdanja i jedinstvene kulturne povijesti Krka široj hrvatskoj doseljeničkoj zajednici (*Hrvatska revija* 2: 1952: 170-171, 3: 1953: 88-89, 4: 1954: 78-79). Bonifačić je također pridonio člankom u posljednjem svesku publikacije iz 1955. godine. To je bio pregled mnogih kulturnih dostignuća tijekom stoljeća koja su nastala ili su bila pod utjecajem Krka i kasnije utjecala na šira hrvatska i europska kulturna dostignuća (Bonifačić 1954). Među kulturnim djelatnicima hrvatske dijaspare koji su sudjelovali u njujorškom godišnjaku bio je književnik i prevoditelj Antun Nizeteo (1913. – 2000.).⁸

U *Krčkome kalendaru 1953.* objavljeno je Fabijanićevo kratko povijesno i sociološko ispitivanje iseljavanja pojedinaca iz Krka u Sjedinjene Države. Dao je sažetak gradova gdje su se skupine Krčana naselile u Americi i gdje su se obitelji ukorijenile prije nego što su se kasnije preselile u druge regije. Osvijetlio je i neke od izazova s kojima se suočavaju krčki pioniri useljenici koji su desetljećima bili odvojeni od svojih obitelji. Ti muškarci koji su radili kao lučki radnici i često živjeli zajedno kako bi uštedjeli novac, slali su svoj teško zarađeni novac kući kako bi uzdržavali svoje žene i djecu. No, kako je naglasio Fabijanić: „Nikako se ne može zatajiti stalne opasnosti i za muža i za ženu takvih obitelji, jer nisu živjeli kao jedna duša, jedno srce, oko istoga stola, u istoj kući, rastavljeni kroz najvažnije i najplodnije godine svoga života“ (Fabijanić 1952c: 20-21).

Kako su desetljeća odmicala i gospodarstveni uvjeti se poboljšavali, pojavila se nova dinamika sa sve više krčkih doseljenika koji su dovodili svoje obitelji u Ameriku. To je dovelo do toga da se i mnogobrojna mala djeca, koja su se pridružila svojim očevima, ubrzo suočila sa silama asimilacije i akulturacije u Americi. Pohađanjem američkih škola i međudjelovanjem s kolegama iz razreda, sudjelovanjem u sportu i gledanjem filmova i televizije, bili su uronjeni u američki način života. To je rezultiralo gubitkom običaja, znanja i želje za očuvanjem svoje specifične kulture i materinskoga jezika.

Kako su godine i desetljeća prolazile, a krčke obitelji u Americi postajale socioekonomski mobilne, selile su se iz starih četvrti uz pristanište na bolja mjesta. Njihova su djeca uspjela u američkim školama i počela pohađati institucije visokog obrazovanja.

⁷ Za više o Bonifačiću vidi „Antun Bonifačić (1901. – 1986.)” u: Vinko Grubišić, *Hrvatska književnost u egzilu* (Barcelona-Munich: Knjižnica Hrvatske revije, 1991.), str. 95-115; Ruža Bonifačić, „Krčki folklor u opusu Antuna Bonifačića”, *Fluminensia*, 7:1 (1995): 111-127.

⁸ Više o Nizeteu vidi u: „Antun Nizeteo (1913.)” u: Grubišić, *Hrvatska književnost*, str. 175-186; Jelena Šesnić, „Antun Nizeteo: mediteranski pripovjedač hrvatskog iseljništva i periferne globalizacije”, *Pilar*, 23: 1 (2017): 47-64.

Slika 9. Naslovnica *Krčkoga kalendara* 1954. s portretom krčkog biskupa Josipa Srebrnića.

nih godina od 1923. do 1953. Srebrnić je morao ploviti kroz diktaturu prve Jugoslavije, okupaciju fašističke Italije, okupaciju nacističke Njemačke i na kraju diktaturu komunističke Jugoslavije. Njegovo je djelovanje za vrijeme talijanske, zatim i njemačke okupacije, istaknuo je Fabijanić. Srebrnić je intervenirao u ime Krčana zatočenih u raznim zatvorima u Italiji, kao i tisuća Slovenaca koje su Talijani zatvorili na otoku Rabu. Biskupovim zalaganjem preko Svete Stolice vršen je pritisak na fašističke talijanske vlasti da zatvore koncentracijski logor na Rabu 1942. Srebrnić je tijekom cijele talijanske okupacije intervenirao kako bi zaustavio prisilnu mobilizaciju Hrvata, odlučno branio upotrebu glagoljice u liturgiji i hrvatski jezik te čvrsto stajao protiv prisilne talijanizacije (Fabijanić 1953; Kovačić 2016). O tim je intervencijama izvijestio i londonski *Catholic Herald* od 20. listopada 1942. pod naslovom „Jugoslavenski biskup apelira Papi protiv talijanske nemilosrdnosti” („Yugoslav Bishop Appeals to Pope against Italian Ruthlessness”).

Kad su njemačke snage 13. studenoga 1943. godine okupirale otok Krk, njihovi su dužnosnici biskupa optužili za povezanost s hrvatskim antifašističkim partizanskim snagama. Unatoč njemačkim sumnjama, biskup Srebrnić je svojim intervencijama

Neki su diplomirali i ostvarili karijere kao učitelji, medicinske sestre, inženjeri, odvjetnici i liječnici. Krčki doseljenici koji su se nastanili u New Yorku osnovali su nekoliko udruga uzajamne pomoći koje su svojim članovima pomagale u slučaju bolesti, nesreće ili smrti. Oni su uspostavljeni u doba kada su se radnici borili za svoja prava i kada nije bilo nikakve mreže socijalne sigurnosti o kojoj bi se moglo govoriti. Za popunjavanje te praznine nastala su društva koja su osnovali krčki doseljenici. Međutim, kako su desetljeća prolazila, a doseljenici i njihove obitelji postajali sve bogatiji i asimiliraniji, sve se manje generacija rođenih u Americi pridruživalo tim organizacijama.

U izdanju *Krčkoga kalendara* 1954. Fabijanić je potresno pripovijedao o odlučnosti krčkog biskupa Josipa Srebrnića da zaštititi pučanstvo svoje biskupije od raznih režima i okupatorskih vlasti tijekom bur-

uspio spasiti 100-tinjak Puntara koje su nacisti pokupili i deportirali u Rijeku. Intervenirao je i kod nacista da se spasi sedamdeset mladih Krčanki koje su bile određene za prisilno odvođenje u Njemačku. Kako je naglasio Fabijanić, Srebrnić „nije uspio [u svojim intervencijama] koliko je htio, ali je učinio sve što je mogao” i uvijek „je u svakome gledao stvorenje Božje, kojemu je trebalo spasiti goli život ili olakšati očajnički položaj bez razlike na njegovo [politički] mišljenje i uvjerenje” (Fabijanić 1953: 24). Pred sam kraj rata, nacisti su minirali ključne točke infrastrukture u Krku i namjeravali ih detonirati prije povlačenja. Tu se opet umiješao biskup i uspio ih uvjeriti da odustanu od svojih namjera.⁹

Kad su partizani od 9. listopada do 13. prosinca 1943. nakratko zauzeli Krk, odmah je privedeno nekoliko mještana. I ovdje je biskup intervenirao da pokuša osloboditi te pojedince, ali nije uspio. Partizanski dužnosnici jasno su dali do znanja da neće tolerirati takve njegove intervencije. Biskup Srebrnić našao se u nepodnošljivoj situaciji. Zbog intervencija u spašavanju ljudi iz stiska fašističke Italije i nacističke Njemačke, partizani su ga tijekom rata više puta hvalili, a okupacijske vlasti označavale neprijateljem Italije i Njemačke. Kako se Narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj zbog širokih razmjera pretvarao u komunističku revoluciju, čelnici Komunističke partije sve su više optuživali Srebrnića za suradnju s neprijateljem jer je pokušavao spasiti zatočene ili izgladnjele Krčane, kucajući na sva vrata. Kao i drugi katolički biskupi u poslijeratnoj Jugoslaviji, Srebrnić je bio izložen napadima rulje kojom je orkestrirao novi režim. Dana 17. travnja 1945. komunističke vlasti smjestile su Srebrnića u zatvor bez optužbe, nikad mu nisu sudile i na kraju su ga pustile (Fabijanić 1953: 25-26; Velčić 2014: 109-110).

Fabijanić je na stranicama godišnjaka branio biskupa Srebrnića i osvijetlio orkestrirane kampanje zastrašivanja koje je nova komunistička vlast pokrenula protiv biskupa.¹⁰ U *Krčkome kalendaru 1955.* pisao je o tome kako su te rulje, koje je sarkastično nazvao „noćnim junacima”, pokušale zastrašiti biskupa Srebrnića besramnim vandalizmom i ispisivanjem sramotnih grafita na biskupske rezidencije na Krku. Neočekivano, kada je slučajni njemački turist zatekao ovu scenu i fotografirao grafite, te su fotografije objavljene u inozemstvu. Neke od njih pokupio je i pretiskao i Fabijanić. Proživjevši talijansku okupaciju, Fabijanić je na duhovit način povukao paralele između ponašanja Mussolinijevih fašista i Titovih komunista u napadima na hrvatske biskupe (Velčić 2014: 109-110; Fabijanić 1954b: 78). Učinio je to u nastojanju da obrani biskupa i otkrije kako izgleda sloboda vjeroispovijedi pod Titovom vlašću.

⁹ Kovačić daje dodatne pojedinosti o intervencijama Srebrnića u korist zatvorenih i progonjenih, talijanskom otporu njegovim nastojanjima i njegovim javnim kritičkim istupima prema fašizmu i potpori manjinama (Kovačić 2005: 180-188; Kovačić 2008: 122-126, 208-211, 312-317; Kovačić 2016).

¹⁰ Američki katolički tisak redovito je izvještavao o njegovu zlostavljanju i zastrašivanju svećenstva u Jugoslaviji. Pogledaj na primjer „Tito's 'Tolerance' Revealed as Sham: Yugoslavia Dictator Continues Persecution”, *The Union and Echo* (Buffalo, New York), 19. veljače 1950.; „Tito Drags Hero-Priest to Courtroom in Chains”, *The Eastern Montana Catholic Register* (Great Falls, Montana), 27. svibnja 1955.

Tijekom uređivanja i izdavanja četvrtoga broja *Krčkoga kalendara* Fabijanić se suočio s kritikama pojedinih pripadnika hrvatske zajednice zbog ideološke podjele unutar nje.

S jedne strane, neki su kritizirali publikaciju, nazivajući je „separatističkom” jer se ponajprije bavila određenom regijom. S druge strane, dio useljenika s otoka Krka u Sjedinjenim Američkim Državama smatrao je da je publikacija previše „prohrvatski” orijentirana te su je odbili. Zbog izazova objavljivanja za ciljnu publiku koja je bila ograničena, ideološki podijeljena i koja je pripadala različitim valovima emigracije s različitim životnim iskustvima i u različitim fazama procesa integracije i prilagodbe američkom društvu, Fabijanić je odlučio prestati izdavati kalendar. *Krčki kalendar 1955.* je zadnji objavljeni broj (Bozanić, 1996: 76; Fabijanić 1954a).

Osnivanje Hrvatske akademije Amerike

Pripadajući skupini prognanika u kojoj su bili i književnici, znanstvenici, izdavači, novinari i profesori, Fabijanić je nastavio sudjelovati u postojećim organizacijama, ali i u osnivanju novih obrazovnih, kulturnih i društvenih institucija koje služe hrvatskoj useljeničkoj zajednici (Prpic 1971: 406–412; Markotić 1973). Kao što je naglasio njujorški pomoćni biskup Edward E. Swanstrom (1903. – 1985.), koji je služio kao izvršni voditelj Katoličke službe pomoći (*Catholic Relief Services*) od 1947. do 1976. i odigrao ključnu ulogu u naseljavanju prognanika i izbjeglica u Sjedinjenim Američkim Državama, istočnoeuropski doseljenici pridavali su veliku važnost očuvanju jezika i kulture svojih predaka. Također su nastojali naučiti engleski, usvojiti i pronaći svoje mjesto u novoj američkoj sredini. Budući da su općenito bolje obrazovani od pretходnih valova useljenike iz svojih domovina, također su se obično osjećali dužnima upoznati svoje sugrađane Amerikance s bogatstvom svojih kultura (Swanstrom 1960: 52). U tom je kontekstu skupina Amerikanaca hrvatskog podrijetla, uključujući i one koji su nedavno došli u Sjedinjene Američke Države, ranih 1950-ih počela raspravljati o mogućnost osnivanja znanstvenog društva čiji bi zadatak bio predstavljanje povijesti i kulture hrvatskoga naroda sjevernoameričkoj publici.¹¹

Ranih 1950-ih, kada je Fabijanić upisao diplomski studij sociologije na Sveučilištu Fordham u New Yorku, Walter J. Reeve (1915. – 1958.) bio je docent povijesti na *Fordham School of Education* i sudionik kulturnih programa koje je organizirao hrvatsko-američkoj zajednici u New Yorku. Reeve je zajedno s Clementom S. Miha-novichem (1913. – 1998.), profesorom sociologije na Sveučilištu St. Louis, St. Louis, Missouri, odigrao ključnu ulogu u vođenju *ad-hoc* odbora 1952. koji je doveo do osnivanja onoga što se tada privremeno nazivalo *American-Croatian Guild*. Ova

¹¹ Bilo je i ranijih pokušaja da se američka javnost putem publikacija sa znanstvenim pretenzijama upozna s hrvatskom poviješću i kulturom. Organizacija Hrvatsko kolo objavila je dva broja časopisa *Croatian Review / Hrvatska smotra* (Philadelphia, 1931.), usredotočena na status Hrvatske u Jugoslaviji. Dva broja časopisa *The American Croatian Historical Review* (Youngstown, OH) Hrvatskoga zavoda za povijesna istraživanja (Croatian Historical Research Bureau) predstavila su 1946. godine hrvatske doprinose Americi. Oba časopisa prestala su izlaziti nakon samo dva broja.

organizacija zamišljena je kao znanstveno društvo koje okuplja akademike, znanstvenike i intelektualce hrvatskog podrijetla u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Organizacija je konačno osnovana u New Yorku 19. travnja 1953. pod imenom Hrvatska akademija Amerike (*The Croatian Academy of America*).¹² Fabijanić je bio među sedamnaest članova utemeljitelja ovog društva među kojima je bio i vlč. Ivan J. Ilijić (1918. – 1987.).

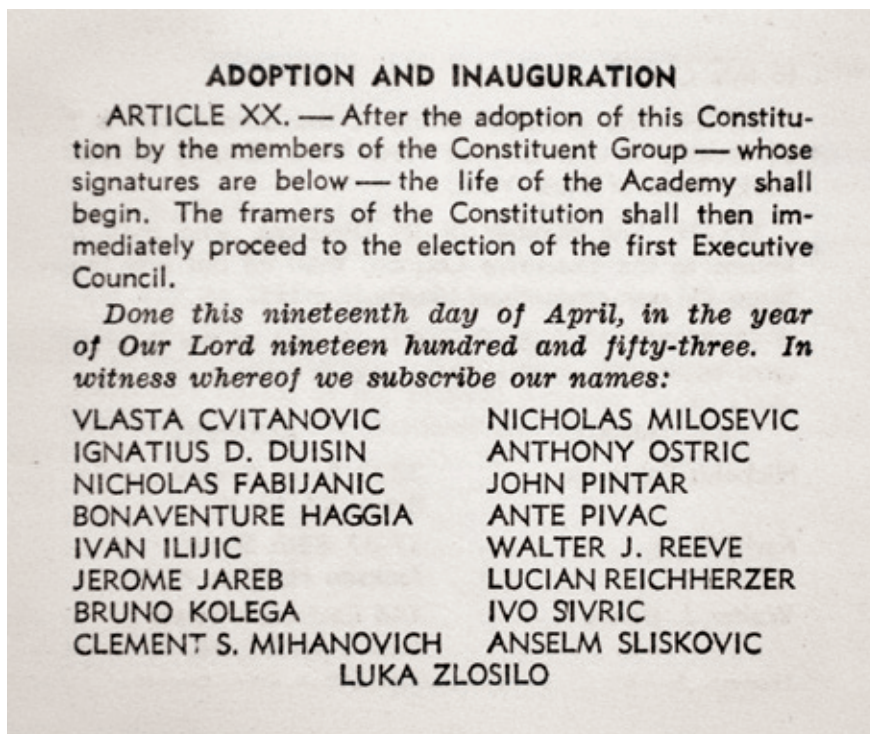
Nakon svog osnutka, Hrvatska akademija Amerike organizirala je razne kulturne i književne večeri, predavanja, okrugle stolove te večere u čast članova dijaspore poput umjetnika Kristiana Krekovića čija su djela bila izložena u SAD-u 1956. godine kada je Fabijanić bio predsjednik HAA-e. Dana 26. siječnja 1957. Fabijanić je održao referat na Akademijinoj kulturnoj večeri održanoj u njujorškom Baltic Freedom Houseu. Rad pod naslovom „Hrvatsko društvo u 18. i 19. stoljeću” analizirao je razvoj hrvatskog društva te društvene, ekonomske, političke i kulturne snage koje su utjecale na njegov napredak u tom razdoblju. Kao aktivan član Hrvatske akademije Amerike, Fabijanić je predsjedao njezinim godišnjim skupštinama te bio potpredsjednik (1955. – 1956.) i dva mandata predsjednik (1956. – 1957. te 1957. – 1958.) te organizacije.

Tijekom svog mandata trećeg predsjednika Akademije, pomogao je osigurati njezin položaj kao neprofitne znanstvene institucije u državi New York 17. prosinca 1956. Također, tijekom njegova mandata predsjednika, buduća interdisciplinarna publikacija Akademije, privremeno nazvana „Res Croaticae”, promijenila je naziv u „Časopis za hrvatske studije” (*Journal of Croatian Studies*). Pokrenut 1960. godine, ovaj časopis izlazi i danas. No, zbog sve većih pastoralnih obveza, Fabijanić nije mogao i dalje posvetiti vrijeme za aktivno predsjedanje Akademijom te je 1958. donio odluku da odstupi sa svoje dužnosti (Granic 2014: 129).

Slika 10. Vlč. Nikola Fabijanić, (oko 1967.)
(Izvor: *The Shamrock* 1967, godišnjak Srednje škole sv. Patrika, Newburgh, New York)

¹² Reeveina majka rođena je u Privlaci kraj Vinkovaca. Iako Reeve nije govorio hrvatski, bio je ključni pokretač u osnivanju znanstvenog društva. Njegova smrt 1958. godine u dobi od četrdeset tri godine omela je rani razvoj organizacije. „Prof. Walter J. Reeve”, *The New York Times*, 11. lipnja 1958.; „Walter J. Reeve”, *Journal of Croatian Studies*, 1 (1960), 5; „Prof. Walter J. Reeve”, *The Tablet* (Brooklyn, New York), 14. lipnja 1958.

Slika 11. Članovi utemeljitelji koji su 1953. godine osnovali Hrvatsku akademiju Amerike (Croatian Academy of America) i simbol Hrvatske akademije Amerike. (Izvor: brošura *The Croatian Academy of America, Inc.*, New York, 1968. godine, uz dopuštenje Hrvatske akademije Amerike)

Zaključak

Walter Dushnyck u naslovu svog članka posvećenog prognanicima koji su stigli nakon Drugog svjetskog rata i pronašli mjesto u Americi opisuje ih kao „najčvršće ljude na svijetu” (Dushnyck 1952: 8). Taj opis svakako se odnosio i na velečasnog Nikolu Fabijanića. Rodom s otoka Krka, a zaređen u matičnoj biskupiji, Fabijanić je služio kao kapelan kada su snage fašističke Italije okupirale hrvatski teritorij na istočnoj obali Jadrana. Zajedno s ostalim hrvatskim rimokatoličkim svećenicima bio je na meti talijanskih okupacijskih vlasti. Godine 1941. uhićen je i prebačen u koncentracijski logor u južnoj Italiji, a dvije godine kasnije prebačen u ruke njemačkih nacističkih vlasti. Uspio je pobjeći i zatim izbjeći svoje nacističke otmičare sve dok nije konačno oslobođen savezničkim prodorom Italije 1943. godine.

Fabijanić je bio jedan među milijunima ljudi iz svih društvenih slojeva i iz raznih etničkih skupina koje je Drugi svjetski rat raselio. Redovi prognanih dodatno su se povećali na kraju rata kada su još milijuni pobjegli iz Srednje i Istočne Europe pred napredovanjem sovjetske vojske. Na kraju rata oko pedeset milijuna nenijemaca

raseljeno je diljem Europe, a među njima je bilo više od 1 300 svećenika i redovnika. Jedan među više od 500 raseljenih rimokatoličkih svećenika koji su se na kraju doselili u Sjedinjene Američke Države bio je Fabijanić.

Unatoč zatočeništvu, obolijevanju od malarije, pothranjenosti, kao i cjelokupnome fizičkom i psihičkom maltretiranju koje je Fabijanić tijekom rata pretrpio od strane talijanskih fašističkih i nacističkih tamničara, nikada nije izgubio svoju ljudskost. Kako je istaknuo McNally, Fabijanić je bio „nesalomljiv” i „odbijao je biti oboren, čak i unatoč surovosti života u koncentracijskom logoru”. Nerado bi pričao o svojim iskustvima iz zatočeništva u Italiji. U rijetkim razgovorima sa svojim rođakom Paulom Fabijanićem ispričao je da je držan u hladnoj, vlažnoj ćeliji i da je prije bijega za dlaku izbjegao pogubljenje. Ta iskustva nisu umanjila njegovu vjeru niti su prigušila njegovu predanost pomaganju drugima. To se očituje u njegovu pastoralnom radu u Italiji od 1943. do 1948. i njegovu humanitarnom angažmanu u potpori Krčana koji se nakon razaranja i trauma Drugoga svjetskog rata bore za obnovu života i zajednice. To se pokazalo i u njegovoj organizaciji kulturnih događaja i druženja među Krčanima koji žive u New Yorku kako bi im pomogao da pokušaju održati svoju vjeru, jezik i kulturu dok se prilagođavaju i integriraju u američko društvo.

Kao i većina Hrvata doseljenih u SAD, Fabijanić se integrirao u američko društvo. Uspješno je služio kao pomoćni i redoviti župnik u nekoliko župa nadbiskupije New York. Od ranih 1960-ih njegove su dužnosti i odgovornosti zahtijevale da se preseli sjevernije od New Yorka. Unatoč dužnostima u redovitim američkim župama, Fabijanić je održavao veze s hrvatskom zajednicom u Sjedinjenim Američkim Državama, a posebice s Krčanima koji su se nastanili u New Yorku. Ovi doseljenici s Krka opisali su ga kao svećenika koji je pokazivao „živahnu narav, snalažljivost, sklonost glazbi, društvenost, [i] veliku privrženost svom narodu” (Velčić 2012.).

Dolazeći iz kraja u kojem su vjerski, politički i kulturni vođe njegova naroda bili izloženi progonima, zatvaranjima i još gore, Fabijanić je osjećao obvezu pomoći u očuvanju etnokulture hrvatske zajednice. To je nastojao postići svojom organizacijom i sudjelovanjem u vjerskim obredima i kulturnim programima među doseljenim Krčanima koji su u New Yorku zasnovali nove živote za sebe i svoje obitelji. Vidjelo se to i u njegovu uređivanju i izdavanju godišnjeg zbornika *Krčki kalendar* od 1951. do 1954. godine.¹³ Fabijanić je ovim izdanjem nastojao Krčanima koji žive u Sjedinjenim Američkim Državama pružiti osjećaj njihove jedinstvene baštine i njezine povezanosti sa širom hrvatskom kulturom. A svojim angažmanom u osnivanju Hrvatske akademije Amerike pomogao je u stvaranju organizacije koja i dalje igra važnu ulogu u predstavljanju bogate povijesti i kulture hrvatskoga naroda sjevernoameričkoj publici.

Povećanim obvezama u župama newyorške nadbiskupije, Fabijanićev angažman u hrvatsko-američkim organizacijama kasnijih godina jenjava. Bio je župnik crkve sv. Antuna nešto manje od jedanaest godina kada je preminuo 26. listopada 1980. u

¹³ *Krčki kalendar* koje je uredio Fabijanić ponovno su tiskani kao posebni svesci *Krčkoga zbornika*, publikacije Povijesnog društva otoka Krka. Tomislav Galović, „Popis izdanja Povijesnog društva otoka Krka od 1970. do 2019. godine”, *Krčki zbornik*, br. 75 (2019), 266.

Slika 12. Simbol Hrvatske akademije Amerike, ugledne organizacije među čijim je utemeljiteljima vlč. Nikola Fabijanić

šezdeset i sedmoj godini života. Pokopan je na groblju Evergreen u Pine Plainsu, blizu Red Hooka, New York. U posljednjem činu dobrote prema mještanima svoga rodnog Omišlja na otoku Krku, Fabijanić je svoju obiteljsku kuću ostavio mjesnoj župi. Kuća obitelji Fabijanić danas pripada članicama sestara Presvetog Srca Isusova koje služe pučanstvu župe Omišalj na otoku Krku (Bozanić 2010: 81-82).

Uloge klera i redovnika u etničkim hrvatskim rimokatoličkim župama, misijama i samostanima u Sjedinjenim Državama prikladno su naglašene u studijama o vjeri, obrazovnom, društvenom i kulturnom životu Hrvata u Americi. Osim

svoje vjerske uloge u služenju etničkim hrvatskim župama, ti su svećenici i redovnici često bili na čelu osnivanja hrvatskih škola, folklornih ansambala i tamburaških zborova. Djelovali su kao urednici i izdavači niza vjerskih i svjetovnih novina, časopisa i kalendara, a često su vodili radijske programe na hrvatskome jeziku te sudjelovali u mnogim drugim društvenim, dobrotvornim i kulturnim inicijativama i organizacijama. No, kako otkriva ovaj pregled djelovanja velečasnog Fabijanića, oni svećenici i redovnici koji su služili u redovitim američkim rimokatoličkim župama također su dali značajan doprinos i ostavili trajni pečat hrvatskoj zajednici u Sjedinjenim Državama.

Zahvala

Autor zahvaljuje sestri Margueriti Smith, arhivistici Arhiva nadbiskupije New York, na pruženim podacima o vlč. Fabijaniću, arhivistu Centra za migracijske studije (Center for Migration Studies) iz New Yorka te znanstvenom suradniku Franku Jankaču.

Bibliografija

Dokumenti

Arhiv nadbiskupije New Yorka – Archdiocese of New York Archives (ANYA). Saint Joseph's Seminary. Yonkers, New York. „Diocesan Clergy Registration: Reverend Nicholas Fabijanić”. 24. veljače 1964.

Arhiv nadbiskupije New Yorka – Archdiocese of New York Archives (ANYA). Saint Joseph's Seminary. Yonkers, New York. Pismo arhivistice sestre Marguerite Smith autoru u kojemu se detaljno opisuje služba velečasnog Nikole Fabijanića u nadbiskupiji New York od 1948. do 1963. godine. 31. kolovoza 2010.

Centar za migracijske studije – Center for Migration Studies of New York (CMS). National Catholic Welfare Conference Department of Immigration Records (NCWC). CMS 023. Kutija 139. Spis 4001. Fabijanic, Nikola 10/25/48.

Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83rd Congress, Second Session. Appendix. House. Washington: United States Government Printing Office, 1945. „Regarding the Religious Persecutions and True Status of Croatia. Extension of Remarks of Hon. John R. Pillion of New York in the House of Representatives”. 22. lipnja 1954. Str. A4578-A4580. „Constitution of The Croatian Academy of America, Inc.”, u: *The Croatian Academy of America, Inc.* New York: The Croatian Academy of America, 1968., str. 3-7.

Croatian Catholic Clergy. *Memorandum to Various Governments, Leading Statesmen and Religious Leaders, Publicists and News Agencies Regarding the Religious Persecutions and True Status of Croatia and Its People.* [Chicago: Croatian Franciscan Press, 1954].

Knjižnica i arhiv Kanade – Library and Archives Canada (LAC). Department of External Affairs fondovi. RG25. Kutija 3233. Spis 5566-40. Sadrži izvještaj na 10 stranica „Conditions of Yugoslavs in Italian Concentration Camps” Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije upućen kanadskome državnom tajniku za vanjske poslove (Secretary of State for External Affairs) od strane Poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Kanadi u Ottawi 7. kolovoza 1943.

Knjižnica i arhiv Kanade – Library and Archives Canada (LAC). Deputy Minister of Immigration fondovi. RG26. Kutija 121 (R223-80-9-E). Spis 3-32-2. „Displaced Persons, Admission to Canada, General File”. „Displaced Persons Receiving UNRRA Assistance: Classified by Occupation, Summer 1946”.

Intervju

Pavao Fabijanić. Autorov intervju s Paulom Fabijanićem iz Cuyahoga Fallsa, Ohio, 22. siječnja 2013.

Novine i periodika

The Advocate (Paterson, New Jersey)

The Blarney Stone (Newburgh, New York)

Catholic Herald (London, Ujedinjeno Kraljevstvo)

The Catholic News (New York, New York)

The Catholic Times (Columbus, Ohio)

Croatia Press (New York, New York)

Danica (Chicago, Illinois)

The Eastern Montana Catholic Register (Great Falls, Montana)

The Evening News (Newburgh, New York)

Evening World-Herald (Omaha, Nebraska)

Hrvatski glas (Winnipeg, Manitoba)

Hrvatska revija (Buenos Aires, Argentina)

Križ (Gary, Indiana)

Kvarnerski vez (Krk, Hrvatska)

The Messenger (Belleville, Illinois)

The Millbrook Round Table (Millbrook, New York)

Nedjelja (Zagreb, Hrvatska)

The New York Times (New York, New York)

Obitelj (Zagreb, Hrvatska)

The Pine Plains Register-Herald (Pine Plains, New York)

The Pittsburgh Press (Pittsburgh, Pennsylvania)

The Round Table-Register Herald (Pine Plains, New York)

The Tablet (Brooklyn, New York)

True Voice Edition of Our Sunday Visitor (Omaha, Nebraska)

The Union and Echo (Buffalo, New York)

Knjige i članci

Banov-Depope, Estela (2011), „Kalendarske knjige američkih Hrvata”, u: *Hrvatski iseljenički zbornik 2012.*, ur. Vesna Kukavica, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, str. 233-245.

Bolonić, Mihovil (1967.), „Mato Polonijo”, *Bogoslovska smotra*, 37: 3-4: 481-484.

Bonifačić, Anton ([1954.]), „Krčki kulturni krug”, u: *Krčki kalendar za godinu 1955.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: [Nikola Fabijanić], str. 17-21.

Božanić, Anton (1996.), *Hrvatsko iseljeništvo u Sjedinjenim Američkim Državama i Krčani u New Yorku, Krčki zbornik, sv. 34.*, Krk i New York: Povijesno društvo otoka Krka i krčki klubovi u New Yorku – „Dubašnica” Social Club of America, Women’s Club of otok Krk i Klub „Otok Krk”.

Božanić, Anton (2010.), *Omišalj, drevna župa i iseljenici u New Yorku*, Omišalj: Župa Omišalj i Općina Omišalj.

Capogreco, Carlo Spartaco (2019.), *Mussolini’s Camps: Civilian Internment in Fascist Italy (1940 – 1943)*, prev. Norma Bouchard i Valerio Ferme, London i New York: Routledge.

Carey, Patrick W. (2004.), *Catholics in America: A History*, Westport, CT: Praeger.

Cutts, Mark, ur. (2000.), *The State of The World’s Refugees 2000: Fifty Years of Humanitarian Action*, New York i Oxford: UNHCR i Oxford University Press.

Dalbello-Lovrić, Marija (1999.), „Croatian Diaspora Almanacs: A Historical and Cultural Analysis”, Doktorska disertacija, Fakultet informacijskih znanosti, Sveučilište u Torontu. http://www.collectionscanada.ca/obj/s4/f2/dsk1/tape9/PQDD_0007/NQ41133.pdf. Priступljeno 9. rujna 2023.

Dizdar, Zdravko (2005.), „Italian Policies toward Croatians in Occupied Territories during the Second World War”, prev. John Peter Kraljic. *Review of Croatian History*, 1: 179-210.

Dushnyck, Walter (1952.), „The World’s Toughest People: ‘Displaced Persons’ Make a Place for Themselves”, *Challenge*, 1: 3: 8-15.

Ellis, John T. (1969.), *American Catholicism*, 2. izd., Chicago: University of Chicago Press.

Eterovich, Francis H. ur. (1965.), *Biographical Directory of Scholars, Artists, and Professionals of Croatian Descent in the United States and Canada*, 2. izd., Chicago: Francis H. Eterovich.

Fabijanić, Nikola ([1950.]), „Otok Krk”, u: *Hrvatski kalendar 1951.*, ur. Vendelin Vasilj, Chicago: Uprava Hrvatskoga katoličkoga glasnika, sv. 8., str. 78-84.

Fabijanić, Nikola ([1951.]), „Naše crkve i crkvice”, u: *Krčki kalendar za prestupnu godinu 1952.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: Nikola Fabijanić, str. 67-78.

- Fabijanić, Miko [Nikola] ([1952.a]). „Grem na put koga ne znam ili uzorak bez vrijednosti (iz njegovog zapisnika)”, u: *Krčki kalendar za godinu 1953.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: [Nikola Fabijanić], str. 32-38.
- [Fabijanić, Nikola] Pop Miko ([1952.b]), „Naše zabave u New Yorku...”, u: *Krčki kalendar za godinu 1953.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: [Nikola Fabijanić], str. 53-55.
- Fabijanić, [Nikola] Miko ([1952.c]), „Otok Krk u Americi”, u: *Krčki kalendar za godinu 1953.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: [Nikola Fabijanić], str. 19-24.
- F[abijanić, Nikola] ([1953.]), „Dr. Josip Srebrnić: 30 godina krčki biskup (23. XII. 1923. – 23. XII. 1953.)”, u: *Krčki kalendar za godinu 1954.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: [Nikola Fabijanić], str. 20-29.
- [Fabijanić, Nikola] P. Miko ([1954.a]), „Onima kojih se tiče”, u: *Krčki kalendar za godinu 1955.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: [Nikola Fabijanić], str. 37-38.
- [Fabijanić, Nikola] ([1954.b]), „Biskup Srebrnić... ‘izdajica, špijun...’”, u: *Krčki kalendar za godinu 1955.*, ur. Nikola Fabijanić, New York: [Nikola Fabijanić], str. 78-80.
- Focardi, Filippo (2014.), „Italy’s Amnesia over War Guilt: The ‘Evil Germans’ Alibi”, *Mediterranean Quarterly*, 25: 4 (2014.), 5-26.
- Galović, Tomislav (2008.), „Osnivanje ‘Društva krčkih Hrvata u Zagrebu’ 1936. i njegova djelatnost do 1941. godine (s dodatkom društvenih Pravila, odobrenih 1937. god.)”, *Studia lexicographica*, 2: 2: 127-157.
- Galović, Tomislav (2017.). „Krčki kalendar u New Yorku od 1952. do 1955. godine”, *Krčki kalendar 2018.*, ur. Josip Žgaljić, Krk i Rijeka: Glosa: 2017., str. 111-117.
- Genizi, Haim (1993.). *America’s Fair Share: The Admission and Resettlement of Displaced Persons, 1945 – 1952*. Detroit: Wayne University Press.
- Granic, Stan (2014.), „From Prisoner of Fascist Italy to Pastor in the Archdiocese of New York: Rev. Nicholas Fabijanić (1913 – 1980)”. *Croatica Christiana Periodica*. 38: 74: 117-133.
- H[arney], R[obert] F. (1978.), „Religion and Ethnocultural Communities”, *Polyphony*. 1: 2: 3-10.
- Hennesey, James (1981.), *American Catholics: A History of the Roman Catholic Community in the United States*, New York i Oxford: Oxford University Press.
- Holborn, Louise W. (1956.), *The International Refugee Organization: A Specialized Agency of the United Nations. Its History and Work 1946 – 1952.*, London: Oxford University Press.
- Jelenović, Ive (1970.), „Talijanski okupator 1942. godine o Dobrinjcima (jedna stranica krčke povijesti)”, *Krčki zbornik*, 1: 435-442.
- [Jones, Roger] (1978.), „Church Records and Publications”, *Polyphony*, 1: 2: 11-18.
- Kovačić, Ivan (2005.), *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu 1941. – 1943.*, Krk i Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka i Adamić.
- Kovačić, Ivan (2008.). *Otok Krk u Drugom svjetskom ratu 1943. – 1945.*, Krk i Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka i Adamić.
- Kovačić, Ivan (2016.), „Djelatnost predstavnika Katoličke crkve u spašavanju zatočenika logora Kampor na otoku Rabu 1942. – 1943. godine. Uz 50. obljetnicu smrti krčkog biskupa dr. Josipa Srebrnića”, *Krčki zbornik*, br. 74: 55-97.
- Kraljic, John Peter (2023.), „Omišljani in New York during the 1940s and 1950s”, u: *Zbornik Antona Bozanića: Papers in Honour of Anton Bozanić*, ur. Tomislav Galović, Krk: Povijesno društvo otoka Krka, str. 489-520.

- Krasić, Ljubo ur. (1997.), *Hrvatski kalendar 1997. Hrvatske župe u Americi i Kanadi: povijest, statistike, stanje*, Chicago: Croatian Franciscan Press i Croatian Ethnic Institute, sv. 54.
- Krišto, Jure (1998.a). *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, sv. I.
- Krišto, Jure ur. (1998.b), *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945.: dokumenti*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, sv. II.
- Markotić, Vladimir ur. (1973.), *Biographical Directory of Americans and Canadians of Croatian Descent: With Institutions, Organizations, Their Officers and Periodicals*, 4. izd., Calgary: The Research Centre for Canadian Ethnic Studies.
- Mirth, Karlo (1954.), „A Memorandum of the Croatian Catholic Clergy of the United States”, *Croatia Press*, 8: 138 (1954), 1-11.
- Prpic, George J. (1971.), *The Croatian Immigrants in America*, New York: Philosophical Library.
- Sullivan, Dennis (2017.), *The Little Engine that Could, and Did: St. Patrick's High School, 1944 – 1969.*, Voorheesville, NY: Le Jardin de la Grande Chartreuse.
- Swanstrom, Edward E. (1960.), „The Newer Catholic Immigration”, u: *Roman Catholicism and the American Way of Life*, ur. Thomas T. McAvoy, Notre Dame: University of Notre Dame, Pp. 49-56.
- Turato-Mešter, Ivan (1970.), „O godišnjim narodnim običajima u Omišlju”, *Krčki zbornik*, 1 (1970.): 445-462.
- Velčić, Franjo (2012.). „Nikola (pop Miko) Fabijanić: svećenici i redovnici s područja Krčke biskupije – žrtve II. svjetskog rata i poraća” (nastavak br. 13), *Kvarnerski vez: list za vjerski, kulturni i društveni život*, br. 178 (29. veljače). <http://biskupijakrk.hr/Clanak.aspx?cid=241&izb=47>. Pristupljeno 14. ožujka 2012.
- Velčić, Franjo (2014.), „Krčki biskup dr. Josip Srebrnić – prvi progonjeni biskup nakon Drugoga svjetskog rata”, *Riječki teološki časopis*, 22: 1: 89-120.
- Walston, James (1997.), „History and Memory of the Italian Concentration Camps”, *The Historical Journal*, 40: 1: 169-183.
- Žic, Maria D. (2005.), „Uloga Krčke biskupije u razvitku hrvatske zajednice u New Yorku”, u: *Hrvatski iseljenički zbornik 2006.*, ur. Vesna Kukavica, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, str. 227-237

SUMMARY

THE CONTRIBUTIONS OF REV. NICHOLAS FABIJANIĆ TO THE CHURCH, HIS NATIVE ISLAND OF KRK AND THE CROATIAN COMMUNITY IN AMERICA

Krk native Rev. Nikola (Nicholas) Fabijanić (1913–1980) was imprisoned by Fascist Italy in 1941. In 1948 he arrived in the US as a stateless displaced person and went on to serve as an assistant or full pastor at various parishes of the Archdiocese of New York. Although assigned to regular American Roman Catholic parishes, he also conducted religious, social and cultural outreach efforts among immigrants from Krk living in New York City. These efforts included his publication in New York of the annual almanac *Krčki kalendar* from 1951 to 1954. The publication of the annual almanac and the social gatherings he organized also served to raise funds to purchase and collect desperately needed humanitarian assistance to help the people of Krk rebuild their lives, community and diocese in the aftermath of the devastation caused by the Second World War. Fabijanić contributed to the Croatian press in America, joined his fellow clergy in signing a 1954 memorandum regarding religious persecution in Yugoslavia that was delivered to US President Eisenhower and participated in the establishment of the Croatian Academy of America in 1953 for which he went on to serve as Vice President (1955–1956) and President (1956–1958).

RESUMEN

APORTES DE NIKOLA FABIJANIĆ A LA IGLESIA, A KRK, A SU ISLA NATAL Y A LA COMUNIDAD CROATA EN EE.UU.

El padre Nikola (Nicholas) Fabijanić (1913–1980), sacerdote oriundo de Krk, estuvo en prisión durante la Italia fascista en 1941. Llegó a EE.UU. en 1948 como refugiado y sin nacionalidad. Sirvió como vicario parroquial o párroco en diversas parroquias de la Arquidiócesis de Nueva York. Aunque asignado a parroquias católicas estadounidenses, organizó actividades religiosas, sociales y culturales para los habitantes de Krk que vivían en Nueva York. Fabijanić fue, entre otras cosas, responsable de la edición y publicación del Calendario de Krk entre 1951 y 1954. Asimismo, organizó reuniones sociales durante las que se recaudaban fondos, medicamentos y muchos otros artículos humanitarios destinados a la isla de Krk, a su población y a su diócesis tras los estragos de la Segunda Guerra Mundial. Colaboró además en periódicos y revistas de inmigrantes croatas en Norteamérica y firmó un memorando entregado al presidente estadounidense Eisenhower en 1954 sobre las persecuciones del clero católico y las libertades religiosas en Yugoslavia. Participó de la fundación de la Academia Croata en América en 1953. De 1955 a 1956 se desempeñó como vicepresidente, y de 1956 a 1958 asumió el cargo de presidente de esta sociedad científica.

JASENKA FERBER BOGDAN, SANJA ŽAJA VRBICA

SLIKAR IVAN BENKOVIĆ I HRVATSKA ISELJENIČKA ZAJEDNICA U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Iako je u razdoblju od 1880-ih do kraja Prvoga svjetskog rata više hrvatskih likovnih umjetnika boravilo u Sjedinjenim Američkim Državama, oni svojim umjetničkim djelovanjem, uz iznimku slikara Otona Ivekovića, nisu obilježili kulturni prostor hrvatske dijaspor. Prvi hrvatski umjetnik koji se aktivno povezao s iseljeništvom bio je slikar i grafičar Ivan Benković, pripadnik prve generacije studenata na novoosnovanoj Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetni obrt, čije je likovno stvaralaštvo dosad bilo nedovoljno istraženo. Za vrijeme boravka u Americi, od 1912. do 1918. godine, Benković je suradnjom s brojnim hrvatskim političkim i kulturnim organizacijama svojim umjetničkim angažmanom u oblikovanju vizualnog identiteta hrvatsko-američkih izdanja, kao i radovima s nacionalnom tematikom suvremenih likovnih rješenja, aktivno sudjelovao u građenju kulturnog identiteta Hrvata u Americi.

Ivan Benković (Rečica, 1886. – Chicago, 1918.) pripada prvoj generaciji studenata upisanih na novootvorenu buduću zagrebačku Akademiju likovnih umjetnosti (tada pod nazivom Privremena viša škola za umjetnost i umjetni obrt). Na školskim je izložbama istaknut kao talentirani slikar, uz kolege Ljubu Babića, Mihovila Krušlina, Branka Petrovića i druge.¹ Završivši Akademiju 1911. godine, uz Vladinu stipendiju nastavlja školovanje na specijalnoj školi Akademie der bildenden Künste u Beču.² Već po završetku prvog semestra, nezadovoljan nastavom na bečkoj Akademiji, odlazi u Pariz početkom 1912. godine, gdje, uz pohađanje večernjeg tečaja na Académie de la Grande Chaumière, stječe neposredna iskustva skicirajući gradske prizore i pejzaže pariške okolice. U Parizu boravi s kolegama iz slikarske klase Branimirom Petrovićem i Mihovilom Krušlinom, a

¹ -a.-ć (KOSTA STRAJNIĆ), Izložba učeničkih radova na umjetničkoj izložbi u Zagrebu, *Srbobran*, 6. (19.) srpnja 1909., 3; KOSTA STRAJNIĆ, Umjetnički pregled – Izložba Umjetničke škole, *Hrvatski pokret*, 19. srpnja 1911., 3–4.

² Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste Wien, Matrikelbuch, Meisterschule für Malerei des Professors Delug, 1056 N, 16. 10. 1911.

druži se i s Miroslavom Kraljevićem, koji neposredno utječe na pomak prema sezanimizmu u njegovu slikarskom izrazu.³

Osim kratkih tekstova u hrvatskim leksikografskim izdanjima⁴ te manjeg broja radova poznatih s tematskih izložaba i pregleda hrvatske likovne umjetnosti vremena u kojem je stvarao,⁵ opus Ivana Benkovića ostao je gotovo u potpunosti nepoznat. Za života je održao samo jednu samostalnu izložbu u Salonu Ullrich u listopadu 1912. godine, neposredno prije odlaska u Sjedinjene Američke Države.⁶ Nakon dvije samostalne izložbe Benkovićevih djela, koje je priredila povjesničarka umjetnosti Nada Anger 1968. i 1992. godine, ostali su tek deplijani s popratnim tekstom i popisom izloženih radova te nekoliko kraćih osvrtu u dnevnim novinama.⁷ Većina njegovih radova te dokumentacija sačuvana u privatnim arhivama dosad je istraživačima ostala uglavnom nepoznata, a gotovo je potpuno nepoznat ostao njegov život i stvaralaštvo za vrijeme boravka u Sjedinjenim Američkim Državama od 1912. do prerane smrti 1918. godine.

Hrvatski likovni umjetnici u Sjedinjenim Američkim Državama početkom 20. stoljeća

Početkom 1880-ih godina stanovništvo jugoistočne Europe započelo je masovnu emigraciju u Sjevernu Ameriku. U prvom desetljeću 20. stoljeća ondje se iz

- ³ Istraživanje Benkovićeve biografije i opusa provedeno je u sklopu izrade doktorskog rada na poslijediplomskom studiju Humanističke znanosti Sveučilišta u Zadru.
- ⁴ ANTON JIROUŠEK, Benković, Ivan, u: *Hrvatska enciklopedija* (ur. Mate Ujević), sv. 2, Zagreb, 1941., 394; JAKOV BRATANIĆ, Benković, Ivan, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti* (ur. Andro Mohorovičić), sv. 1, Zagreb, 1959., 329; NADA ANGER, Benković, Ivan, u: *Hrvatski biografski leksikon* (ur. Nikica Kolumbić), sv. 1, Zagreb, 1983., 663–664; BOŽENA ŠURINA, Benković, Ivan, u: *Hrvatska likovna enciklopedija* (ur. Žarko Domljan), sv. 1, Zagreb, 2005., 78–79; Benković, Ivan, u: *Leksikon hrvatskoga iseljništva i manjina* (ur. Vlado Šakić – Ljiljana Dobrovšak), Zagreb, 2020., 87.
- ⁵ Djela su mu izlagana na velikim tematskim izložbama, primjerice: *Jugoslovenska grafika 1900–1950.*, Beograd, Muzej savremene umetnosti, 1977.; *Autoportret u novijem hrvatskom slikarstvu*, Osijek, Galerija likovnih umjetnosti, 1977.; *Ekspresionizam i hrvatsko slikarstvo*, Zagreb, Umjetnički paviljon, 1980.; *1907. od zanosa do identiteta*, Zagreb, Umjetnički paviljon, 2008.; *Ikono grafija grada*, Zagreb, Moderna galerija, 2010.
- ⁶ Arhiv za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb (nadalje: ARLIKUM HAZU), Arhiv Salona Ullrich, *Izložba Ivana Benkovića, rujan – listopad 1912.*, popis radova s cijenama i kupcima.
- ⁷ *Ivan Benković*, deplijan izložbe, Samobor, 1968.; *Ivan Benković*, deplijan izložbe, Karlovac, 1992. Nada Anger objavila je o Benkoviću tekst u karlovačkom časopisu *Svjetlo* 1991. godine, baziran na dokumentaciji koja se u to vrijeme nalazila u njezinu posjedu, ali većinu navoda danas nije moguće provjeriti jer ta dokumentacija u istraživanju nije pronađena (NADA ANGER, Ivan Benković, zaboravljeni karlovački slikar, *Svjetlo*, 98, 3 (1991.), 36–39.). Dragocjen izvor podataka za istraživanje Benkovićeve života i rada predstavljaju dva umjetnikova sačuvana dnevnika (prvi pokriva prvu polovicu 1911. godine, a drugi razdoblje od sredine 1911. do 1915. godine). Dnevni se čuvaju u privatnom arhivu obitelji Benkovich u Chicagu.

središnje Hrvatske i Slavonije doselilo više od 300 000 ljudi,⁸ većinom zemljoradnika i radnika,⁹ koji su u najvećoj mjeri nastanjivali države New York, Pensilvaniju, Ohio i Illinois.¹⁰ Većina doseljenika drugog vala, koja se odlučila trajno preseliti u Ameriku, bili su radnici nižega društvenog položaja, dok su se visoko kvalificirani specijalisti na to daleko rjeđe odlučivali. Motiv za iseljavanje te grupe najčešće bila je želja za upoznavanjem novoga, slobodnijeg svijeta s mogućnošću ostvarivanja povoljnijih uvjeta života na novom tržištu rada, pogotovo kod pripadnika naroda Austro-Ugarske, trajno nezadovoljnih političkom i ekonomskom situacijom u svojim sredinama. U razdoblju do Prvoga svjetskog rata u Sjedinjene Američke Države putuju i hrvatski likovni umjetnici koji, uz početnu znatizelj, u putovanju vide i priliku za stjecanje novih umjetničkih iskustava, kao i za poboljšanje svoje financijske situacije.

Prethodnica spomenute grupe umjetnika ranije je iskustvo Amerike Vlahe Bukovca koji je u zemljama Sjeverne i Južne Amerike bio u dva navrata u mladosti (1865. – 1869.) te ponovno od 1874. do 1877. godine, odnosno prije akademskog obrazovanja i slikarske karijere. Bukovčeva američka iskustva zasigurno su naišla na interes umjetnika u Zagrebu gdje je on, došavši 1893. godine, ubrzo postao jedna od središnjih osoba likovnog života. Iz sredine nesklone promjenama i pomacima prema suvremenijim shvaćanjima umjetnosti Bukovac se povlači krajem 1898. godine, odselivši u Cavtat te naposljetku u Prag 1903. gdje postaje profesor na Umjetničkoj akademiji.¹¹ Njegov primjer slijedi nekoliko mlađih, već etabliranih likovnih umjetnika, jednako razočaranih kulturnom politikom i nedostatkom umjetničkog tržišta. Robert Auer i Bela Csikos Sesia s obiteljima krajem travnja 1902. putuju u New York,¹² a Menci

⁸ Većeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb, 1967., 67.

⁹ Statistički podaci Kraljevine Hrvatske i Slavonije govore o 50 posto zemljoradnika, 24 posto pomoćnih radnika, 26 posto nedefiniranih dnevnih radnika (*Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, sv. 1, Zagreb, 1905., 242–243; sv. 2, 1906–10., 198–99. Citirano prema: ULF BRUNNBAUER, *Globaliziranje jugoistočne Europe. Iseljenici, Amerika i država od kraja 19. stoljeća*, Zagreb, 2019., 57).

¹⁰ ULF BRUNNBAUER (bilj. 9), 78.

¹¹ VERA KRUŽIĆ-UCHYTIL, *Vlaho Bukovac, život i djelo: 1855. – 1920.*, Zagreb, 2006., 471–474.

¹² Odlazak Roberta Auera 26. travnja 1902. najavljen je u članku u *Obzoru* (–, Slikari nam odilaze, *Obzor*, 26. travnja 1902., 2). U istom članku spominje se i skoriji odlazak Bele Csikosa Sesije i Rudolfa Valdeca. U Strossmayerovoj galeriji starih majstora HAZU-a, u sklopu Csikoseve ostavštine sačuvan je dokument datiran 15. listopada 1902. u New Yorku, u kojem umjetnik iskazuje namjeru za traženjem američkog državljanstva i izjavljuje da je stigao 15. svibnja iste godine, što znači da je, kao i Auer, iz Hrvatske oputovao krajem travnja. Budući da Valdec nije dobio traženu financijsku potporu od hrvatske vlade, te godine nije oputovao u Ameriku (VINKO ZLAMALIK, *Bela Čikoš Sesia: začetnik simbolizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1984., 196). Američko razdoblje Roberta Auera detaljno je obrađeno u tekstu kataloga njegove retrospektivne izložbe. PETRA SENJANOVIĆ, Robert Auer – život i djelo, u: *Robert Auer (1873. – 1952). Slikar zagrebačke secesije. Retrospektiva* (ur. Petra Senjanović – Irena Kraševac), katalog izložbe, Galerija Klovečevi dvori, Zagreb, 2010., 31–35.

Clement Crnčić u Beč.¹³ Uvjereni da će im nova sredina „s višom kulturnom razinom i većim materijalnim mogućnostima“¹⁴ pružiti mogućnost pouzdanog prihoda, Auer i Csikos se povezuju s američkim trgovcima umjetnina,¹⁵ prilagođavajući se ukusu tamošnje publike temama iz antike. No, za razliku od tada popularnih umjetnika, primjerice Bouguereaua, Alma-Tademe ili Alphonsea Muche, njihovi su radovi prodavani po iznimno niskim cijenama, stoga im je, uz realiziranje određenog broja slikarskih narudžbi, jedini siguran izvor financiranja bio rad u litografskoj industriji.¹⁶ Nakon zajedničke izložbe održane u New Yorku 1903. godine,¹⁷ Csikos se vraća u Zagreb i u jesen iste godine s Crnčićem otvara slikarsku školu,¹⁸ a Auer u New Yorku ostaje do sredine 1904. godine,¹⁹ družeći se s tada cijenjenim slikarima, poput Alphonsa Muche, čiji se utjecaj ogleda u njegovim skicama namijenjenim američkim časopisima, sačuvanim u crtaćim blokovima toga razdoblja.²⁰

Nakon Auera i Csikosa, u Ameriku krajem 1909. putuje i Oton Iveković,²¹ na poziv školskog prijatelja Davorina Krmpotića, župnika mlade hrvatske katoličke župe sv. Ivana Krstitelja u Kansas Cityju, s molbom da oslika unutrašnjost nove župne crkve.²² Ivekovićevi oslici s prikazima povijesti pokršćavanja Slavena te hrvatskih iseljenika kao sudionika biblijske scene Rođenja Kristova bili su svojevrsna *Biblia pauperum*, namijenjena hrvatskim iseljenicima kao vjerska i povijesna poduka, odnosno identitetska poveznica s religijskim i nacionalnim vrijednostima stare domovine, ali istovremeno, uz prikaz američkoga autohtonog stanovništva, i s novim svijetom kojem pripadaju. U memoriji hrvatskog iseljeničtva, međutim,

¹³ —, Slikari nam odlaze, *Obzor*, 26. travnja 1902., 2.

¹⁴ PETRA SENJANOVIĆ (bilj. 12), 32.

¹⁵ VLADIMIR LUNAČEK, Izložba Društva umjetnosti, *Vienac*, 34, 36 (1902.), 564.

¹⁶ Vinko Zlamalik u monografiji o Beli Csikosu neodređeno piše o radu u „afirmiranoj radionici plakata“, međutim ne navodi podatak o kojoj je točno radionici riječ (VINKO ZLAMALIK /bilj. 12/, 202).

¹⁷ —, Izložbe, *Vienac*, 35, 5 (1903.), 164. U članku nije navedeno mjesto održavanja ove izložbe.

¹⁸ Csikosev i Crnčićev „Tečaj za slikanje i risanje“ započeo je s radom 1. listopada 1903. godine (DARIJA ALUJEVIĆ, Pedagoški i muzejsko-galerijski rad Mencija Clementa Crnčića, u: *Menci Clement Crnčić /1865. – 1930./ Retrospektiva*, katalog izložbe /ur. Petra Vugrinec/, Galerija Klovčevići dvori, Zagreb, 2016., 56).

¹⁹ Vrijeme Auerova povratka u Zagreb nije moguće točno utvrditi, no Alphonse Mucha prvi je put stigao u New York u ožujku 1904. godine (ANNA DELAY, *Alphonse Mucha in Gilded Age America, 1904–1921*, MA Thesis, Cooper-Hewitt, National Design Museum – Smithsonian Institution – Parsons The New School for Design, Washington DC, 2007., 9).

²⁰ PETRA SENJANOVIĆ (bilj. 12), 33.

²¹ Iveković je uz odobrenje Zemaljske vlade na dopustu od 13. prosinca 1909. do kraja siječnja 1910. godine, a na njegovu je molbu vlada dopust produžila do kraja travnja (Arhiv Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Fond Opći spisi, dopis Zemaljske vlade ravnateljstvu Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt, 15. veljače 1910.).

²² Prva hrvatska crkva u Kansasu podignuta je 1904. godine (—, *Croatians building a church, Kansas City Times*, 16. svibnja 1904., 5).

ti oslici gotovo da i ne postoje, s obzirom na to da je crkva teško stradala u požaru 1927. godine.²³ Nakon povratka u Zagreb 1910. godine, Iveković u feljtonu *Iverje s puta po Americi*, objavljivanom u osam nastavaka u časopisu *Vienac*,²⁴ detaljno opisuje svoj boravak u Americi, a njegova interakcija s hrvatskom dijasporom donosi domaćoj javnosti saznanja o potrebi jačanja kulturne osviještenosti hrvatskih iseljenika.

Nastojanja hrvatskih likovnih umjetnika za putovanjem u Ameriku nastavlja kipar Rudolf Valdec, koji stiže u New York početkom 1913. godine, a u Zagreb se vraća u proljeće 1914.²⁵ Valdec je u Sjedinjenim Američkim Državama ponajviše komunicirao sa zagovornicima jugoslavenske ideje, Mihajlom Pupinom i Pajom Radosavljevićem,²⁶ a bio je upoznat i s radom Hrvatskog saveza na čelu s Nikom Grškovićem, koji je također aktivno podupirao osnivanje zajedničke južnoslavenske države.²⁷

Osim Benkovićevih profesora sa zagrebačke Akademije, početkom 20. stoljeća u Sjevernu se Ameriku zaputilo još nekoliko hrvatskih likovnih umjetnika, od kojih je dio ondje boravio privremeno, a nekolicina ih se u Americi i trajno nastanila. Uz Bukovca, krajem 19. stoljeća, još je jedan, u potpunosti neistražen dubrovački slikar živio u Sjedinjenim Američkim Državama – Niko Zec iz Župe Dubrovačke nastanio se u središtu Bostona, gdje je u svom atelijeru izrađivao portrete i pejzaže.²⁸ O njemu, međutim, zasad nema drugih saznanja, a uglavnom su ostali neistraženi i opusi drugih umjetnika iseljenika toga vremena, od kojih se manji broj kratko spominje u malobrojnim izdanjima posvećenim hrvatskoj dijaspori u Americi.²⁹ Većinom su to bili kipari poput, primjerice, kipara Pavla Kelečića Kufrina, koji od 1906. do kraja

²³ GEORGE J. PRPIC, *The Croatian Immigrants in America*, New York, 1971., 356.

²⁴ OTON IVEKOVIĆ, *Iverje s puta po Americi*, *Vienac*, 2, 1 (1911.), 3–7; 2 (1911.), 69–74; 4 (1911.), 113–116; 6 (1911.), 170–171; 7 (1911.), 205–209; 9 (1911.), 277–279; 10 (1911.), 304–308; 11 (1911.), 323–330.

²⁵ —, Povratak prof. R. Valdeca, *Obzor*, 23. travnja 1914., 2.

²⁶ Paja Radosavljević (Obrež, 1879. – St. Petersburg, Florida, 1958.), američki psiholog srpskoga podrijetla, profesor eksperimentalne psihologije na New York University (ŠTEFKA BATINIĆ, *Djela i djelovanje Paje Radosavljevića u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća*, *Tragovi. časopis za srpske i hrvatske teme*, 2 /2022./, 78–99). U Ostavštini Rudolfa Valdeca sačuvano je nekoliko njegovih pisama iz vremena Valdecova boravka u Americi (ARLIKUM HAZU, Ostavština Rudolfa Valdeca, kut. 4).

²⁷ U Valdecovoj ostavštini nalazi se knjižica pravila Hrvatskog saveza iz 1912. godine (ARLIKUM HAZU, Ostavština Rudolfa Valdeca, kut. 4).

²⁸ —, Pet dubrovačkih slikara, *Vienac*, 43/23 (1881.), 691–692.

²⁹ U pregledu G. J. Prpica kratko se na par stranica spominju hrvatski umjetnici koji su djelovali u Americi u razdoblju do 1970. godine (GEORGE J. PRPIC /bilj. 23/, 351–359). Kasnija izdanja uglavnom ponavljaju jednake podatke, na primjer: EDWARD IFKOVIC, *The Yugoslavs in America*, Minneapolis, 1977., 69–74; IVAN ČIZMIĆ, *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*, Zagreb, 1982., 369–374; IVAN ČIZMIĆ – MARIN SOPTA – VLADO ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb, 2005., 89–93.

života djeluje u Chicagu,³⁰ ili kipara Ivana Bulimbašića,³¹ koji u dva navrata u New Yorku radi na nizu dekoracija javnih građevina i spomenika (1911. – 1914. te 1918. – 1920.).³² Zbog svjetskog rata u New York se 1914. uputio i akademski kipar Dujam Penić koji je, za razliku od ostalih hrvatskih umjetnika u Americi tog razdoblja, ondje doživio i stanoviti uspjeh, jer je zahvaljujući sretnim okolnostima od 1918. do 1920. uživao potporu bogate američke kiparice i mecene Gertrude Vanderbilt Whitney.³³ On je jedini hrvatski umjetnik koji je prije velike američke izložbe Ivana Meštrovića 1924. godine imao samostalnu izložbu u Americi, održanu u proljeće 1919. godine u njujorškoj Kingore Galleries.³⁴

Koliko je zasad poznato, navedeni umjetnici, uključujući i Csikosa, Auera i Valdeca, uz iznimku Ivekovića koji je oslikao hrvatsku crkvu u Kansas Cityju, u razdoblju do kraja Prvoga svjetskog rata nisu djelovali u sklopu hrvatske dijaspore, stoga će Ivan Benković biti prvi hrvatski umjetnik koji će se prezentirati i svojim djelovanjem aktivno uključiti u kulturni život hrvatskih iseljenika.

Iskustva „tehničkog rada“ u američkoj litografskoj industriji³⁵ Csikos i Auer, profesori Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt, prenijet će svojim studentima, pa će tako i Ivan Benković, polaznik prve generacije, biti dobro pripremljen za rad u polju grafičkog dizajna i ilustracije. Iako je Benković svoj rad proširio i izvan radijusa hrvatske iseljeničke zajednice, u nekoliko godina djelovanja u Americi nije uspio postići širu vidljivost, pa je stoga do danas, poput mnogih umjetnika iseljenika, ostao nepoznat istraživačima tog razdoblja.

Dolazak u New York i počeci suradnje s hrvatskim iseljeništvom (1913. – 1915.)

Zbog neslaganja s Kršnjavijem, koji je inzistirao da se u jesen iste godine mladi slikar vrati na započeti studij u Beč,³⁶ Benković se sa suprugom i kolegicom slikaricom Marijom Anger odlučuje na putovanje u New York, gdje stižu 6. studenoga 1912.

³⁰ —, Kelečić Kufrin, Pavao, u: *Leksikon hrvatskog iseljenništva i manjina* (bilj. 4), 610. Kufrinov opus potrebno je detaljno istražiti kako bi se utvrdio njegov angažman na dekoraciji javnih građevina u Chicagu, kratko spomenut u nekoliko intervjuu u američkom tisku.

³¹ DUŠKO KEČKEMET, Bulimbašić, Ivan, u: *Hrvatski biografski leksikon* (ur. Aleksandar Stipčević), sv. 2, Zagreb, 1989., 484–485.

³² DUŠKO KEČKEMET, Ivan Bulimbašić, *Život umjetnosti*, 22/23 (1975.), 177–179.

³³ Gertrude Vanderbilt Whitney, kiparica i mecena (New York, 1875. – 1942.), osnivačica Whitney Museum of American Art, New York (KATHLEEN D. MCCARTHY, *Women's Culture. American Philanthropy and Art, 1830–1930*, Chicago, 1993., 215–244).

³⁴ DUŠKO KEČKEMET, *Dujam Penić*, Zagreb, 1979., 19.

³⁵ VINKO ZLAMALIK (bilj. 12), 202.

³⁶ KOSTA STRAJNIĆ, Iz Ulrihova salona. Kolektivna izložba Ivana Benkovića. – Slavonski bakrorezi Vilhelma Habla. – „Kraljičino Vrelo“ Ivana Tišova. – Marina Mihovila Krušlina, *Hrvatski pokret*, 22. listopada 1912., 2.

godine.³⁷ Odluka o odlasku u „novi svijet“ zahtijevala je hrabrost i sklonost avanturizmu, a bio je to i svojevrsan izazov s obzirom na neizvjestan ishod. Za razliku od njegovih profesora s Akademije, Benković nije imao osiguranu financijsku potporu hrvatske Vlade ni dobrostojeće američke domaćine koji bi njemu i supruzi omogućili bezbrižan i ugodan boravak. Ipak, određenu sigurnost mladom je paru pružila Marijina obitelj Rosner, koja je u to vrijeme živjela u mjestu Bridgeport u Connecticutu, sat vremena udaljenom od New Yorka.³⁸

Svjestan kako u prvo vrijeme neće pronaći bolje plaćen posao na temelju svojega visokog obrazovanja, Benković se u prosincu 1912. godine brzopleto odlučuje zaposliti u njujorškoj *American Litographic Company*,³⁹ ali već nakon tjedan dana daje otkaz, shvativši da je tjedna plaća samo osam dolara.⁴⁰ U domovini, međutim, informacija o Benkovićevu snalaženju u Americi kasni, pa Strajnić u ožujku 1913. godine u dijelu članka o izložbi Mihovila Krušlina u Salonu Ullrich, u kojem piše o umjetnicima koji su morali otići u inozemstvo zbog nedostatka financijske potpore, navodi: „Daroviti Ivan Benković, ne dobivši stipendija, otišao je u Ameriku, gdje živi od posla običnoga litografskoga radnika...“⁴¹

Hrvatska zajednica u New Yorku u to je vrijeme raspršena i nepovezana, o čemu svjedoči i činjenica da je prva hrvatska župa sv. Ćirila i Metoda u gradu osnovana tek 1913. godine.⁴² U nedostatku lokacijske okupljenosti iseljeničke zajednice, povezujuću ulogu ima hrvatsko-američki tisak, a u New Yorku je prvo takvo glasilo bio tjednik *Narodni list*, pokrenut 1895. godine, početkom 20. stoljeća najpopularnije hrvatske novine u Americi.⁴³ Njemu konkurentan, dnevni list *Hrvatski svijet* počeo je u New Yorku izlaziti 1908. kao neovisni dnevnik hrvatskih radnika u SAD-u, a od

³⁷ Privatni arhiv obitelji Benkovich, Chicago, Ivan Benković, Dnevnik 2, zapis od 6. studenoga 1912., nepaginirano.

³⁸ U Ostavštini Ivana Benkovića u vlasništvu obitelji Benkovich nalaze se brojna pisma Ivana i Marije Benković obitelji Rosner.

³⁹ Tiskarski konglomerat American Litographic Company (ALCO) osnovao je 1892. J. P. Knapp, zaslužan za razvoj upotrebe koloriranog tiska, uključujući i proces rotogravure (VIRGINIA COUSE LEAVITT, *Eanger Irving Couse: The Life and Times of an American Artist, 1866–1936*, Norman, Oklahoma, 2019., 275).

⁴⁰ Privatni arhiv obitelji Benkovich, Chicago, Ivan Benković, Dnevnik 2, zapis od 23. prosinca 1912., nepaginirano.

Benković je radio kao litografski radnik na stroju, a ne poput Csikosa i Auera kao crtač. Današnja bi vrijednost svote koju je primio za tjedan dana bila oko 240 dolara (konverzija dolara prema internetskom izvoru: <https://www.in2013dollars.com/us/inflation/1912?amount=1>, pristupljeno 28. 6. 2023.). Početkom 1913. godine Benković bilježi u dnevniku da objed košta 15 centi, odnosno danas 4,5 dolara (Privatni arhiv obitelji Benkovich, Chicago, Ivan Benković, Dnevnik 2, zapis od 14. siječnja 1913., nepaginirano).

⁴¹ KOSTA STRAJNIĆ, Izložba Mihovila Krušlina, *Savremenik*, 8, 3 (1913.), 202.

⁴² GEORGE J. PRPIC (bilj. 23), 186.

⁴³ MARINA KRPAN SMILJANEC, Začeci periodike hrvatskoga iseljeništva, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 59, 3–4 (2016.), 158.

1912. postaje službeno glasilo Hrvatskog saveza.⁴⁴ Hrvatski savez, prva veća politička organizacija Hrvata u SAD-u, osnovan je u rujnu 1912. na 11. konvenciji Narodne hrvatske zajednice u Kansas Cityju, „sa zadaćom očuvanja nacionalne svijesti hrvatskih iseljenika i održavanja veza s domovinom“.⁴⁵ Predsjednikom je proglašen Niko Gršković⁴⁶ koji je ujedno postao i glavni urednik dnevnih novina *Hrvatski svijet*. Prije i u tijeku Prvoga svjetskog rata Hrvatski savez, kao „najveća politička organizacija hrvatskih iseljenika s preko 10 000 aktivnih članova i znatnim financijskim sredstvima“,⁴⁷ agitirao je za raspad Austro-Ugarske i stvaranje države Južnih Slavena, što se ogledalo i u politici lista. Novine su bile distribuirane diljem Sjeverne Amerike, u nakladi od preko 100 000 primjeraka.⁴⁸

Benkovićeve suradnja s Hrvatskim savezom započinje zahvaljujući Rudolfu Valdecu, koji u New Yorku boravi od početka veljače 1913. godine.⁴⁹ Valdec je s Benkovićem pozvan na svečanu večeru Hrvatskog saveza 21. veljače,⁵⁰ a taj je događaj označio prekretnicu u Benkovićevoj afirmaciji unutar hrvatske zajednice u Americi. Već u ožujku treći ogranak Hrvatskog saveza „Ban Jelačić“ naručuje od njega spomenicu, prezentiranu na posebnoj svečanosti 4. svibnja 1913. (sl. 1).⁵¹ *Hrvatski svijet* u najavi svečanosti otkrivanja *Spomenice* piše: „Djelo je to mladoga hrvatskog umjetnika g. Ivana Benkovića, koji time dolazi pred američke Hrvate. Bez pretjeravanja možemo kazati, da

⁴⁴ —, *Hrvatski svijet*, u: *Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina* (bilj. 4), 515.

⁴⁵ —, *Hrvatske političke organizacije u SAD-u*, u: *Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina* (bilj. 4), 484.

⁴⁶ Niko Gršković, svećenik, novinar i političar (Vrbnik, o. Krk, 1863. – New York, 1949.). Iselio se u Chicago radi političkih razloga. Član Hrvatske narodne zajednice, potpredsjednik Hrvatske narodne zajednice (1909.), prvi urednik lista *Zajedničar* (1909. – 1912.), vlasnik *Chicago – Slobode / Hrvatske slobode* (1901. – 1904.), vlasnik i urednik *Hrvatskog svijeta* (1912. – 1939.; od 1917. *Jugoslavenski svijet*, od 1922. *Svijet*). Godine 1915. postaje član *Jugoslavenskog odbora* u Londonu. S A. Biankinijem i M. Pupinom organizira *Prvi jugoslavenski narodni sabor* (Chicago, 1915.), kojemu i predsjedava, kao i drugom saboru (Pittsburgh, 1916.), na kojem je izabran za člana Izvršnog odbora *Jugoslavenskoga narodnog vijeća*. Nakon Prvog svjetskog rata razočaran velikosrpskom politikom prelazi u oporbu prema Jugoslaviji. Više vidjeti: —, Gršković, Niko, u: *Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina* (bilj. 4), 337.

⁴⁷ IVAN ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*, Zagreb, 1974., 31.

⁴⁸ Na naslovnici od 1917. godine *Hrvatski svijet* se u tekstu na engleskom reklamira kao novine s „largest circulation of all South Slavic dailies in the United States, and is the most popular and best read newspaper among the Croatsians, Serbs and Slovenians“.

⁴⁹ RUDOLF VALDEC, *Moj put u Ameriku*, *Obzor*, 26. srpnja 1914., 5.

⁵⁰ U Ostavštini Rudolfa Valdeca sačuvano je pismo člana Hrvatskog saveza (ime potpisnika nečitko) drugom članu, u kojem Valdeca i Benkovića pozivaju na svečanu večeru u hrvatskom restoranu Augusta Bacha u New Yorku, 21. veljače 1913. (ARLIKUM HAZU, Ostavština Rudolfa Valdeca, kut. 4). Valdec, međutim, nije imao najbolje mišljenje o Niki Grškoviću – u jednoj bilješci navodi kako on „politički zavađa narod“ (ARLIKUM HAZU, Ostavština Rudolfa Valdeca, kut. 4).

⁵¹ Po jedan primjerak reprodukcije spomenice čuva se u Zbirci Grozić u Samoboru i u vlasništvu obitelji Benkovich u Chicagu.

Slika 1. Ivan Benković, *Spomenica grane III. ban Jelačić – Grana III. Hrvackoga saveza Mariners Harbor, Staten Island, New York*, litografija, New York, 1913., Zbirka Grozić, Samobor
Ivan Benković, *Memorial of Branch III Ban Jelačić – Branch III of the Croatian Union Mariners Harbor, Staten Island, New York*, lithography, New York, 1913

bi slika njegova mogla dostojno ući u ma koju bilo umjetničku izložbu...⁵² U broju od 5. svibnja list donosi i reprodukciju *Spomenice* na prvoj stranici, a u izvješću s proslave nastavlja pohvale umjetniku: „...krasno djelo (...) koji u nj ulio svoju umjetničku pjesničku dušu, okitiv ga osobito našim narodnim motivima.“⁵³ Koliko je Benkoviću značila ova narudžba govori činjenica da je u travnju 1913. primio od ogranka „Ban Jelačić“ ukupno 100 dolara,⁵⁴ trostruko više nego što bi zaradio kao litografski radnik. Tim umjetničkim angažmanom hrvatskoj se zajednici u Sjedinjenim Američkim Državama otvorila mogućnost vizualne prezentacije svojega nacionalnog identiteta, kao što se ističe u *Hrvatskom svijetu*: „...grana njihova imat će pravo umjetničko djelo i kada im se svrati posjetilac, ma koje narodnosti on bio, moći će mu ponosno pokazati na spomenicu, samosvjesno istaknuv: To je naše, to je naše narodno – hrvatsko!“⁵⁵

⁵² —, Hrvatsko slavlje u Mariners Harbor, N. Y. Rijetka, valjda prva svoje vrsti slava hrvatska u Sjed. Državama, *Hrvatski svijet*, 30. travnja 1913., 1.

⁵³ —, Hrvatska slava u Mariners Harbordu, *Hrvatski svijet*, 7. svibnja 1913., 1.

⁵⁴ Privatni arhiv obitelji Benkovich, Chicago, Ivan Benković, *Dnevnik* 2, lista primitaka 1913. – 1915., nepaginirano.

⁵⁵ —, Hrvatsko slavlje u Mariners Harbor N. Y. (bilj. 52), 1.

Od svibnja do srpnja 1913. Benković se redovito oglašava u *Hrvatskom svijetu* kao „jedini hrvatski i srpski umjetnik (slikar) u Americi“. Dostupni podaci govore da je to zaista i bila činjenica, koliko je zasad poznato, a prije spomenuti hrvatski umjetnici, kipari i klesari Pavao Kelečić Kufrin i Ivan Bulimbašić bili su zaposleni na velikim arhitektonskim projektima američkih tvrtki, no zasad nije poznato jesu li u to vrijeme surađivali s hrvatskim organizacijama ili primali narudžbe od pojedinih članova hrvatske zajednice. Prema tekstu oglasa vidljivo je da se Benković pokušava što više približiti potencijalnim naručiteljima – nudi izradu svih vrsta slika, dekoracija za pozornice i tako dalje. Poslovi koje navodi svjedoče o Benkovićevoj spoznaji da od „salonske“ umjetnosti u ovoj sredini neće moći živjeti i da se mora prilagoditi konzervativnom ukusu šire publike.

U srpnju 1913. godine Benković u *Hrvatskom svijetu* prezentira svoj rad pod nazivom *Oslobođenje Hrvatske* (sl. 2),⁵⁶

uz opširni popratni tekst s opisom i obrazloženjem svrhe te kompozicije koju je izradio u tehnici ulja na platnu. Učvršćivanje i podizanje svijesti o nacionalnom identitetu kao temeljni motiv izrade ovog djela u skladu je s tendencijama Hrvatskog saveza, s čijim se političkim idejama u potpunosti slagao. Stoga ih je, u želji da slika bude „odraz čežnja, rada i nastojanja narodne naše hrvatske vojske, članova Hrvatskoga Saveza“, prenio na platno koje je izrađivao nekoliko mjeseci. Pomno objašnjava elemente složene kompozicije čiji je središnji dio smješten u dvoranu sa stupovima koji ujedno dijele prizor na tri dijela. Na lijevoj strani prikazani su predstavnici Hrvatskog saveza s hrvatskim barjakom, jakih mišića, sa „svetom misli“ borbe za hrvatsku slobodu koja se odražava na njihovim licima. Iznad njih nadvija se anđeo Slobode s palmom pobjede ispačenoj Hrvatskoj. Na desnoj je strani Hrvatska, sputana lancima, okružena neprijateljima koji padaju pred naletom hrvatske vojske. U središtu kompozicije „gori vječno svjetlo... simbol ljubavi neugasive, vječne“, a nad žrtvenikom stoji božica Slobode i Pravde s vagom i mačem. S neba se spuštaju anđeli s trubljama slaveći pobjedu dobra nad zlom. U podnožju slike „dva su bronzana kipa“ (reljefa) s prikazom radnika i seljaka, koje Benković interpretira kao spoj novoga i staroga, sa

Slika 2. Ivan Benković, *Oslobođenje Hrvatske*, ulje na platnu, 1913. (reproducirano u: Ivan Čizmić – Marin Sopta – Vlado Šakić, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb, 2005., 316) *Ivan Benković, Liberation of Croatia, oil on canvas, 1913*

⁵⁶ IVAN BENKOVIĆ, *Oslobođenje Hrvatske*, *Hrvatski svijet*, 1. srpnja 1913., 1.

Slika 3. Ivan Benković, *Kraljević Marko izbavlja vile, gvaš, na poledini sign. Kraljević Marko izbavlja vile / Mart 1914 New York, Zbirka Grozić, Samobor*
Ivan Benković, *Prince Marko Saving Fairies, gouache, titled on the back, New York, 1914*

Slika 4. Ivan Benković, *Smrznuti svatovi, ulje na platnu, na poledini sign. Poslije drugog balkanskog / rata 1914 u New Yorku / 15. III. 1914. / „Smrznuti svatovi“, Zbirka Grozić, Samobor*
Ivan Benković, *Frozen Wedding Party, oil on canvas, titled on the back, New York, 1914*

Slika 5. Ivan Benković, *Prijedlog naslovnice časopisa Svjetlo*, akvarel na papiru, sign. d.d. I. B., New York, 1915., Zbirka Grozić, Samobor
Ivan Benković, proposal for the cover of the Svjetlo magazine, watercolour on paper, signed lower right: I. B., New York, 1915

Slika 6. Ivan Benković, *Naslovnica časopisa Svjetlo*, New York, 1915.
Ivan Benković, cover of the Svjetlo magazine, New York, 1915

središnjim medaljonom u kojem su pijuk i lopata „koji svijet hrane“. Na gredi koju nose mramorni stupovi „četiri su bronzana poprsja... predstavnika kulture i narodne borbe: Petar Zrinski, Strossmayer, Starčević i Kvaternik“. Nad središnjim dijelom grede dva anđela podržavaju grb Hrvatskog saveza. Kompoziciju uokviruju „naši krasni narodni ornamenti, sve u najljepšim i harmoničnim bojama“. Benković na kraju teksta zaključuje: „U djelo ovo svoje ulio sam hrvatsku dušu svoju.“⁵⁷ No djelo će odavati i Benkovićevu sklonost kompromisima ukusu naručitelja jer u vrijeme dok radi djela izrazito secesijskih elemenata, nastaju i djela bliža duhu 19. stoljeća, s klasičnim redovima, žrtvenikom i grupama pomalo nezgrapno prenesenih likova.

Kao i drugi iseljenici, i Benković uoči Prvoga svjetskog rata pomno prati političke događaje u središnjoj i jugoistočnoj Europi, zabrinut za mogućnost izbijanja velikih sukoba i pogibelji za svoje bližnje. U dnevniku, referirajući se na balkanske ratove, bilježi: „Sve zamršenije stanje na Balkanu, grozna krvoprolića među vlastitom braćom, brišu sve više one velike nade jugoslavenstva. Sve izgleda da se još crniji dani

⁵⁷ Danas lokacija ove slike nije poznata, a još 1950-ih nalazila se u posjedu obitelji Gršković (ARLIKUM HAZU, Donacija Vesne Barbić, 2008., pismo Mandice Gršković Vesni Barbić, New York, 21. studenog 1959.).

bliže čitavoj Europi.⁵⁸ Pri kraju boravka u New Yorku, u ožujku 1914. izrađuje dvije kompozicije s prikazom tema iz narodnih pjesama: *Kraljević Marko izbavlja vile* u tehnici gvaša (sl. 3) i ulje na platnu *Smrznuti svatovi* (sl. 4), na čijoj je poledini zapisao tekst „Poslije Drugog balkanskog rata 1914. u New Yorku“. Odabirom teme Benković se priključuje tadašnjim idejama Društva „Medulić“, ali i drugim srednjoeuropskim umjetnicima, čije su se težnje stvaranja nacionalne države očitovale u prikazima povijesti, narodnih legendi i predaja.⁵⁹ Najpoznatiji prikazi iz južnoslavenskog mita o Kraljeviću Marku ponajprije su djela Kosovskog ciklusa Ivana Meštrovića te djela umjetnika okupljenih na prije spomenutoj zagrebačkoj izložbi *Nejunačkom vremenu uprkos* 1910. godine, koju je Benković imao prilike razgledati i u dnevnik zabilježiti svoja kritička zapažanja.⁶⁰ Opredjeljujući se nakon dolaska u Ameriku za potporu južnoslavenskom pokretu, ta tema predstavlja logičan izbor. Nije poznato je li dvije spomenute slike Benković načinio prema narudžbi, ali s obzirom na tešku financijsku situaciju toga razdoblja, može se pretpostaviti da je njegova zamisao bila njihova prodaja.

Umjetničko djelovanje tijekom Prvoga svjetskog rata (Chicago, 1915. – 1918.)

Prvi svjetski rat hrvatska je dijaspora u Sjevernoj Americi dočekala podijeljena u dva tabora – s jedne strane bila je struja koja se zalagala za rušenje Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje zajedničke južnoslavenske države, a druga, proaustrijski raspoložena, tražila je rješenja za očuvanje Monarhije. Većina je iseljenika podržavala južnoslavensku opciju, a Hrvatski je savez u suradnji s drugim hrvatskim društvima i pripadnicima Slovenaca i Srba na Jugoslavenskom saboru u Chicagu u ožujku 1915. podržao rad Jugoslavenskog odbora u Londonu.⁶¹ Benković se svojim umjetničkim angažmanom pridružuje jugoslavenskom pokretu, dajući doprinose slikom *Bijeg austrijske vojske iz Beograda*.⁶² Kako se doznaje iz kratkog članka u prvom broju čikaškog časopisa *Jugoslovenski soko*, objavljenom u studenome 1915. godine,⁶³ reprodukcije te slike prodavale su se preko tvrtke Balkan Picture Company. Pisac kratke bilješke Benkovića opisuje kao jednoga „od najboljih naših jugoslavenskih umjetnika – slikara u Americi“, te donosi opis samog djela: „Slika predstavlja kako je hrabra srpska vojska izagnala

⁵⁸ Privatni arhiv obitelji Benkovich, Chicago, Ivan Benković, Dnevnik 2, zapis od 20. srpnja 1913., nepaginirano.

⁵⁹ O djelovanju i ulozi Društva „Medulić“ u hrvatskoj umjetnosti vidjeti: SANDI BULIMBAŠIĆ, *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić“ (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb, 2016.

⁶⁰ Privatni arhiv obitelji Benkovich, Chicago, Ivan Benković, Dnevnik 2, zapis od 5. studenoga 1911., nepaginirano.

⁶¹ O političkom djelovanju hrvatskih iseljenika u Americi u Prvome svjetskom ratu više: IVAN ČIZMIĆ (bilj. 47).

⁶² Lokacije originala i reprodukcija ove slike nisu poznate.

⁶³ —, Bještvo austrijske vojske iz Beograda, *Jugoslovenski soko*, 1, 1 (1915.), 16.

Franjine vojnike iz Beograda i najurila ih preko Save.⁶⁴ Prizor se odnosi na Kolubarsku bitku, u kojoj su srpske snage nakratko potisnule austrijsku vojsku iz Beograda, u prosincu 1914. godine.⁶⁵

Benković nastavlja suradnju s Hrvatskim savezom i nakon preseljenja u Chicago u srpnju 1915. godine,⁶⁶ pa je tako za Niku Grškovića izradio naslovnicu dvotjednog lista *Svjetlo*, koji je počeo izlaziti u New Yorku 1915. godine.⁶⁷ Prvobitni prijedlog naslovnice secesijskog dizajna sa simboličnim prikazom žene s luči u ruci, kojom osvjetljava stranu zemaljske kugle sa Sjevernom i Južnom Amerikom (sl. 5), nije prihvaćen, a završna, tradicionalnija verzija (sl. 6) govori o Benkovićevim ustupcima koje je morao učiniti s obzirom na vrstu publike kojoj se časopis obraćao. Za *Hrvatski svijet* Benković je 1917. godine izradio i nacrt naslovnice *Danice – Koledara Hrvatskog svijeta* (sl. 7),⁶⁸ na kojem se pojavljuje lik muškarca sa štitom s grbovima triju nacija koje teže ujedinjenju. Biljna ornamentika vitica, lišća i kružnica s podrijetlom u narodnom vezu, u Americi postaje svojevrsan Benkovićev „zaštitni znak“, koji je primjenjivao u različitim projektima vezanim uz hrvatsku dijasporu, primjerice *Spomenici grane III. ban Jelačić – Grana III. Hrvackoga saveza Mariners Harbor, Staten Island, New York* iz 1913., *Nacrtu za tepih* iz 1913. (sl. 8), naslovnici izdanja *Amerikanski kalendar Hrvatske zastave* iz 1917. godine (sl. 9).

Nakon preseljenja u Chicago u srpnju 1915. godine Benković započinje suradnju s drugim hrvatsko-američkim organizacijama na likovnoj opremi njihovih tiskovina, pa tako surađuje s Narodnom hrvatskom zajednicom (pretečom Hrvatske bratske

Slika 7. Ivan Benković, Naslovnica godišnjaka *Danica – Koledar Hrvatskog svijeta*, litografija u boji, sign. d.d. I Benković, nedatirano, Zbirka Grozić, Samobor
Ivan Benković, cover of the yearbook *Danica – Koledar Hrvatskog svijeta*, colour lithograph, signed lower right: I Benković, undated

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ IAN V. HOGG, *The A to Z of World War I*, Plymouth, 2009., 107.

⁶⁶ Privatni arhiv obitelji Benkovich, Chicago, Ivan Benković, *Dnevnik* 2, Lista primitaka 1913. – 1915., nepaginirano.

⁶⁷ Časopis *Svjetlo* izdavala je tvrtka Croatian News Company koju je Niko Gršković osnovao u New Yorku 1914. godine. Tvrtka je izdavala i novine *Hrvatski svijet*, u nakladi od 100 000 primjeraka.

⁶⁸ Zasad nije poznato je li taj prijedlog realiziran.

Slika 8. Ivan Benković, *Dizajn tepiha*, tuš, akvarel i gvaš, sign. d. l. New York 1913, Zbirka Grozić, Samobor

Ivan Benković, Carpet Design, ink, watercolour, and gouache, signed lower left: New York 1913

Slika 9. Ivan Benković, Naslovnica *Amerikanskog kalendara Hrvatske zastave 1917.*, uvećanje s reklamnog letka, Chicago, Samoborski muzej, muzejska dokumentacija

Ivan Benković, cover of the American Almanac of the Croatian Flag 1917, enlargement from an advertising leaflet, Chicago

Slika 10. Ivan Benković, Logotip *Hrvatskog svijeta* (*Hrvatski svijet*, 2. siječnja 1917., 1)

Ivan Benković, logotype of Hrvatski svijet (Hrvatski svijet, January 2, 1917, 1)

Slika 11. Ivan Benković, Logotip *Jugoslovenskog svijeta* (*Jugoslovenski svijet*, 1. studenoga 1917., 1)

Ivan Benković, logotype of Jugoslovenski svijet (Jugoslovenski svijet, November 1, 1917, 1)

zajednice) i Hrvatskom zajednicom Illinois.⁶⁹ Prema sačuvanom letku/reklami za svoj atelijer u Chicagu,⁷⁰ Benković je radio i naslovnice za druge hrvatsko-američke časopise, kao što su *Oglasnik hrvatskih trgovaca i obrtnika na zapadnoj strani Chicaga*, časopis Narodne hrvatske zajednice *Pomladak*,⁷¹ *Glasnik Hrvatske zajednice Illinois* i *Koledar Hrvatske zastave za 1917*.⁷² Suradivao je i s čikaškim društvom Hrvatski sokol na zapadnoj strani, za koje je izradio naslovnicu *Spomenknjige* za pet godina njihova postojanja 1916. godine,⁷³ a iste godine i diplomu za istaknute članove društva. Iako je u tim rješenjima u prvom planu isticanje nacionalnih odrednica i narativna ilustracija radi približavanja širokom čitalačkom sloju, Benković u navedenim radovima vješto postiže sklad kompozicije u odnosu tipografije i likovnog sadržaja.

Grškovićeve novine *Hrvatski svijet* imale su značajnu ulogu u informiranju o političkim prilikama i ratu u Europi.⁷⁴ Želeći pojačati naglasak na borbi južnoslavenskih naroda za slobodnu državu, 1917. godine mijenjaju logotip, čiju izradu povjeravaju Benkoviću. Novi je logotip *Hrvatskog*

Slika 12. Ivan Benković, Ilustracija na dopisnici – prva jugoslavenska zastava, amblem i karta Jugoslavije, sign. d.d. Benkovic, Chicago, 1918., Samoborski muzej, muzejska dokumentacija
Ivan Benković, illustration on a postal card – the first Yugoslav flag, emblem, and map of Yugoslavia, signed lower right: Benkovic, Chicago, 1918

⁶⁹ Organizacija hrvatskih iseljenika u SAD-u i Kanadi osnovana je 1894. u Allegheny Cityju (danas dijelu Pittsburgha), a od 1897. nosi naslov Narodna hrvatska zajednica. Ujedinjenjem triju najvećih hrvatskih potpornih organizacija u SAD-u, među kojima se nalazila i Hrvatska zajednica Illinois, od 1926. godine nosi naziv Hrvatska bratska zajednica (–, Hrvatska bratska zajednica, *Leksikon hrvatskoga iseljeničtva i manjina* /bilj. 4/, 364).

⁷⁰ Samoborski muzej, muzejska dokumentacija.

⁷¹ *Pomladak* Narodne hrvatske zajednice, organizacija za mlade do 18 godina, osnovan je 1915. u Clevelandu, a djelovao je u Sjevernoj Americi sve do 1971. (TIHOMIR TELIŠMAN, *Hrvatska bratska zajednica kao socijalna organizacija hrvatskih iseljenika u SAD-u, Migracijske teme*, 2 /1985./, 71).

⁷² Spomenuta izdanja nisu bila dostupna tijekom istraživanja.

⁷³ *Spomenknjiga petogodišnjice Hrv. sokola na zapadnoj strani*, Chicago, 1916.

⁷⁴ IVAN ČIZMIĆ (bilj. 47), 105–120. Na Jugoslavenskom saboru u Pittsburghu 1916. utemeljeno je Jugoslavensko narodno vijeće, a za jednog od članova Izvršnog odbora izabran je Niko Gršković.

Slika 13. Ivan Benković, Diploma za Jugoslovenski odbor u Londonu, litografija, sign. desno ispod zastave: I Benković, Chicago, 1918., Zbirka Grozić, Samobor

Ivan Benković, diploma for the Yugoslav Committee in London, lithography, signed to the right below the flag: I Benković, Chicago, 1918

svijeta prikaz snažnog muškarca s mačem i štitom na kojem su elementi grbovlja Slovenije, Hrvatske i Srbije povezani trokutom s vijencima (sl. 10). Iza muškarčeve glave znakovi su američke zastave, a cijeli natpis natkriljuju velika krila. Isti se prikaz nalazi i na prijedlogu naslovnice prije spomenutog izdanja, *Danice*. U jesen 1917. *Hrvatski svijet* mijenja ime u *Jugoslavenski svijet*,⁷⁵ te pod novim imenom i logotipom izlazi prvi put 7. studenoga 1917. godine, a na promjeni logotipa ponovno je angažiran Benković (sl. 11).

Jugoslavenski odbor, osnovan u Parizu 30. svibnja 1915. godine, vodio je glavnu političku akciju za oslobođenje od Austro-Ugarske i ujedinjenje s Crnom Gorom i Srbijom u zajedničku državu, a uspostavio je i čvrste veze s iseljenicima, koji su ga izdašno financijski podupirali i sakupljali dobrovoljce za rat u Europi.⁷⁶ Povezanost

⁷⁵ IVAN ČIZMIĆ (bilj. 47), 126. Zbog slabe organizacije i nedostatka zajedničke političke fronte velikog broja različitih iseljeničkih časopisa dolazi do spajanja *Hrvatskog svijeta* s novinama *Hrvatska zastava* i *Slovenski svet*, koje je financirao M. Pupin.

⁷⁶ O djelovanju Jugoslavenskog odbora u Londonu više: MILADA PAULOVÁ, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1925.; *Jugoslavenski odbor u Londonu – u povodu 50-godišnjice osnivanja* (ur. Vaso Bogdanov – Ferdo Čulinović – Marko Kostrenčić), Zagreb, 1966.

s Grškovićem, koji je od početka postojanja Odbora bio njegovim članom,⁷⁷ Benkoviću je donijela nekoliko angažmana – osmislio je memorandum Glavne kancelarije Izaslanstva za Sjedinjene Države Amerike Jugoslavenskog odbora u Londonu, sa sjedištem u Clevelandu 1917. godine,⁷⁸ a autor je i zastave (sl. 12) koju su dobrovoljci 1918. nosili na vojnu obuku u tuniski grad Bizertu te kasnije na Solunski front.⁷⁹ Rješenje spajanja grbova triju nacija na štitu i crveno-bijelo-plavo kolorističko rješenje ujedno je i prvi prijedlog zastave buduće jugoslavenske države. U konačnoj verziji zastave kolorit je zadržan, ali s horizontalno odijeljenim bojama trobojnice, a grb je transformirani Benkovićev dizajn dvoglavog orla s jednako zastupljenim nacionalnim simbolima na štitu.

Krajem rata 1918. godine Benković je za Jugoslavenski odbor u Londonu izradio i rješenje diplome, odnosno priznanja „za rodoljubno držanje (...) u vrijeme svjetskog rata“, na kojoj se ponovno pojavljuje njegov prijedlog jugoslavenske zastave (sl. 13). U kompoziciji usklađene tipografije i ilustracije dominira alegorijska ženska figura u togi s mačem i jugoslavenskom zastavom, koja oštrom fizionomijom lica podsjeća na Meštrovićeve ženske dinaridske likove. U odnosu na ranija srodna rješenja hrvatskih umjetnika, primjerice Bukovčevu diplomu izrađenu za Hrvatsku narodnu zajednicu u Americi iz 1897.⁸⁰ ili Ivekovićevu diplomu Matice hrvatske iz 1902. godine,⁸¹ ovaj rad predstavlja pomak prema modernijem grafičkom dizajnu i ilustraciji, uz utjecaj ornamenta bečke secesije.

Zaključak

Krajem 19. stoljeća nacionalni je izraz postao iznimno važna komponenta europske umjetnosti. Odmakom od povijesnog prepričavanja događaja i izborom tema iz narodnih mitova i legendi, umjetnici su u djelima često primjenjivali novi i netradicionalan pristup bliži suvremenim stilovima.⁸² U težnji za oblikovanjem nacionalnog identiteta unutar Austro-Ugarske Monarhije pred političkim raspadom, srednjoeuropski su umjetnici prikazivali nacionalne krajolike, teme iz seoskog života i seljake u narodnim nošnjama te već spomenute teme iz nacionalne povijesti i narodnih predaja, a u primijenjenoj su umjetnosti posegnuli u

⁷⁷ Vidjeti bilj. 46.

⁷⁸ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Fond Jugoslavenskog odbora, HR-AHAZU 4, sv. 42, Memorandum Izaslanstva za Sjedinjene Države Amerike Jugoslavenskog odbora u Londonu, sign. unutar vitice desno: I.B., Chicago, 1917.

⁷⁹ —, Odgovori, u: *Borba*, 6. rujna 1956., 8.

⁸⁰ VERA KRUŽIĆ-UCHYTIĆ (bilj. 11), 375.

⁸¹ DANIJELA MARKOTIĆ, Knjižne ilustracije i likovni prikazi prema literarnim izvorima u opusu Otona Ivekovića, u: *Oton Iveković – retrospektiva*, katalog izložbe (ur. Danijela Markotić), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2023., 79.

⁸² MICHELLE FACOS – SHARON L. HIRSH, Introduction, u: Michelle Facos – Sharon L. Hirsh (ur.), *Art, Culture, and National Identity in Fin-de-Siècle Europe*, Cambridge, 2003., 7.

bogat repertoar narodne umjetnosti „preuzimanjem tradicijskog ornamenta“.⁸³ U hrvatskoj su secesiji folklorni motivi bili često korišteni, posebno u djelima umjetničkog obrta, čiju je obnovu i unaprjeđenje nakon povratka iz Beča potaknuo Tomislav Krizman, zalažući se za primjenu prerađenih narodnih motiva u oblikovanju likovne opreme knjiga⁸⁴ i časopisa te predmeta primijenjene umjetnosti.⁸⁵ Benković je te težnje prenio u američku sredinu umjetničkim angažmanom u oblikovanju vizualnog identiteta hrvatsko-američkih *koledara*, novina i časopisa te radovima s nacionalnom tematikom suvremenijih likovnih rješenja, čime je aktivno sudjelovao u građenju identiteta hrvatske zajednice u Americi tijekom kontinuiranog procesa njezina pozicioniranja unutar „drugih“ kultura.

U izgradnji kolektivnog identiteta od iznimne je važnosti položaj kulture i umjetnosti, posebno u vremenima velikih političkih previranja,⁸⁶ kao što su bile godine prije i u tijeku Prvoga svjetskog rata. Hrvati u Americi u to su vrijeme ubrzano prolazili kroz proces učvršćivanja vlastitog identiteta unutar američkog društva, potom i prihvaćanja jugoslavenskog identiteta, kao uvod u društveno-političku zajednicu kojoj su težili i naposljetku postigli 1918. godine. Benković se tako u pravo vrijeme pronašao u poziciji likovnog umjetnika u Americi kao „borca za oblikovanje nacionalnoga identiteta“.⁸⁷ Prije 1918. godine, uz Meštrovića prisutnog u to vrijeme u Americi preko radova objavljivanih u hrvatsko-američkom tisku,⁸⁸ bio je jedini istaknutiji hrvatski umjetnik koji se uspješno povezao s političkim nastojanjima hrvatskog iseljenništva. Međutim, Benkovićevo djelovanje unutar iseljeničke zajednice obilježeno je afinitetima, ukusom i materijalnim mogućnostima naručitelja, s rijetkim privatnim narudžbama portretne ili druge tematike. Konzervativni i nostalgичni ukus zajednice rezultirao je djelima obilježenima nedvojbenim simbolima zajednice, no afirmativne kritike Benkovićevih djela unutar hrvatsko-američkih publikacija ujedno iskazuju i težnju iseljenika za

⁸³ SANDI BULIMBAŠIĆ (bilj. 59), 358.

⁸⁴ Prema Petri Vugrinec, najraniji primjer „posvajanja secesijskog stila uvrštavanjem motiva s folklornim i nacionalnim elementima“ Krizmanova je oprema knjige *Novele* Branimira Livadića iz 1910. godine (PETRA VUGRINEC, Hrvatski salon i bečka secesija: slikarstvo u Zagrebu i Beču oko 1900., u: *Izazov moderne: Zagreb – Beč oko 1900.*, katalog izložbe /ur. Irena Kraševac – Petra Vugrinec/, Zagreb, 2017., 74).

⁸⁵ Više o Krizmanovu značaju za dekorativnu umjetnost u Hrvatskoj: OLGA MARUŠEVSKI, Tomislav Krizman za naš umjetnički obrt, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti JAZU*, 53, 2 (1982.), 11–38; JASENKA FERBER, *Tomislav Krizman i primijenjena umjetnost u razdoblju secesije*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993.

⁸⁶ PETAR PRELOG, Hrvatska umjetnost i nacionalni identitet od kraja 19. stoljeća do II. svjetskoga rata, *Kroatologija*, 1 (2010.), 254–255.

⁸⁷ PETAR PRELOG (bilj. 86), 255.

⁸⁸ Ivan Meštrović u SAD-u prvi put prezentira radove na samostalnoj izložbi u Brooklyn Museum of Art u New Yorku, u studenome 1924. Izložba je 1925. i 1926. gostovala u četrnaest američkih gradova (među inima u Chicagu, Clevelandu, Bostonu, Los Angelesu i Denveru). Više: DANICA PLAZIBAT ZIMA, Ivan Meštrović u Americi, *Život umjetnosti*, 60 (1998.), 98–107.

jačanjem vlastitih intelektualnih i umjetničkih kapaciteta, očito rijetko primijećenih u sferi lošije plaćenih poslova koje su pretežno obavljali slabije obrazovani pripadnici iseljeničke zajednice. Benković u svojim djelima pritom uspješno amalgamira secesijske elemente te je njegov neosporni talent vidljiv u različitim vidovima stvaralaštva, s djelima visoke umjetničke razine.

Njegov je američki opus, međutim, ostao uglavnom anonimn, ograničen unutar hrvatske zajednice, koja ga je nakon razočaranja razvojem situacije u Jugoslaviji nakon 1918. godine gotovo u potpunosti zaboravila. Istraživanje Benkovićeve američkog razdoblja stvaralaštva doprinos je budućoj cjelovitoj slici o danas nepoznatim hrvatskim umjetnicima, pripadnicima iseljeničke zajednice, i njihovu djelovanju.

Zahvala

- * Ferber Bogdan, J. i Žaja Vrbica, S. (2023). Slikar Ivan Benković i hrvatska iseljenička zajednica u Sjedinjenim Američkim Državama od 1912. do 1918. godine. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, (47), 145-158.
- ** Zahvaljujemo uredništvu časopisa *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* i autoricama ovoga izvornoga znanstvenog rada dr. sc. Jasenki Ferber Bogdan (Arhiv za likovne umjetnosti HAZU-a, Zagreb) i prof. dr. sc. Sanji Žaji Vrbici (Sveučilište u Dubrovniku, Odjel za umjetnost i restauraciju) za dozvolu pretiska članka. Poveznica: <https://doi.org/10.31664/ripu.2023.47.11>.

SUMMARY

PAINTER IVAN BENKOVIĆ AND THE CROATIAN EMIGRANT COMMUNITY IN THE USA

In the period from the 1880s to the end of World War I, several Croatian artists resided in the USA. In the 1880s, these included the Dubrovnik painters Vlaho Bukovac and Niko Zec, and in the early twentieth century, painters Bela Csikos Sesia, Robert Auer, and Oton Iveković, and sculptors Rudolf Valdec and Dujam Penić, as well as the lesser-known sculptors Pavao Kelečić Kufrin and Ivan Bulimbašić. With the exception of Oton Iveković, who painted the parish church of St John the Baptist in Kansas City in 1910, they did not significantly contribute to the cultural space of the Croatian diaspora during this period. The first Croatian artist who actively engaged with the diaspora was the painter and graphic artist Ivan Benković (Rečica, 1886 – Chicago, 1918), a member of the first generation of students at the newly founded future Academy, at that time the Temporary Higher School for Arts and Crafts in Zagreb. After receiving his diploma in 1911, he briefly stayed in Vienna and Paris before emigrating to New York in the spring of 1912. He then lived in Chicago from 1915 until his death. From 1913, Benković closely cooperated with the Croatian Union in New York, the first major political organization of Croats in the USA. Upon moving to Chicago in 1915, he collaborated with the Croatian National Community, the Croatian Community of Illinois, and the Croatian Falcon in the west.

Benković's work on the design of Croatian-American printed matter included a variety of magazine covers, memorials, and diplomas, as well as the logotype of the most widespread Croatian-American daily newspaper, *Hrvatski svijet*, which was renamed *Jugoslavenski svijet* in 1917. He translated the contemporary aspirations towards national expression, incorporating reworked folk motifs from his homeland into the American environment. Through his artistic contributions to shaping the visual identity of Croatian-American printed matter and artworks with national themes combined with contemporary artistic solutions, he actively participated in constructing the cultural identity of emigrants during the continuous process of their positioning within "other" cultures. The role of culture and art is crucial in building a collective identity, especially during times of significant political upheaval, such as the years before and during World War I. Benković found himself at the right time in the position of a visual artist in America, acting as a "fighter for shaping national identity." Until 1918, alongside Meštrović, who was renowned in America at that time due to the publication of his art in the Croatian-American press, Benković was the only prominent Croatian artist who successfully connected with the political efforts of the Croatian diaspora.

RESUMEN

EL PINTOR IVAN BENKOVIĆ Y LA COMUNIDAD EMIGRANTE CROATA EN EE.UU.

Entre 1880 y el fin de la Primera Guerra Mundial, muchos artistas croatas residieron en EE.UU. En la década de 1880, entre ellos se encontraban los pintores de Dubrovnik Vlaho Bukovac y Niko Zec y, a comienzos del siglo XX, los pintores Bela Csikos Sesia, Robert Auer, y Oton Iveković, y los escultores Rudolf Valdec y Dujam Penić, así como los escultores menos conocidos Pavao Kelečić Kufrin e Ivan Bulimbašić. Con excepción de Oton Iveković, quien pintó la Iglesia parroquial de San Juan Bautista, en la ciudad de Kansas en 1910, estos no contribuyeron significativamente al espacio cultural croata durante este periodo. El primer artista que se involucró activamente con la diáspora fue el pintor y artista gráfico Ivan Benković (Rečica, 1886 – Chicago, 1918), miembro de la primera generación de estudiantes de la que sería más tarde la “Academia”, en aquel tiempo llamada “Escuela superior temporal de artes y oficios”, de Zagreb. En 1911, tras recibir su diploma, permaneció brevemente en Viena y París, ante de emigrar a Nueva York, en 1912. Más tarde, se trasladó a Chicago, donde vivió hasta su muerte. A partir de 1913, Benković colaboró estrechamente con la Unión Croata de Nueva York, la primera gran organización política de croatas en EE.UU. Después de mudarse a Chicago en 1915, trabajó con la Comunidad Nacional Croata, la Comunidad Croata de Illinois y el Halcón Croata en el oeste.

La obra de Benković en el diseño de publicaciones croato-estadounidenses incluyó una serie de portadas de revistas, conmemoraciones y diplomas, así como el logotipo del periódico croato-estadounidense más vendido, el *Hrvatski svijet*, que luego, en 1917, se llamó *Jugoslovenski svijet*. Tradujo las aspiraciones contemporáneas hacia la expresión nacional, incorporando motivos populares de su tierra natal reinterpretados al entorno estadounidense. A través de sus aportes artísticos para la conformación de la identidad visual de las publicaciones croato-estadounidenses y de las obras con temática nacional combinadas con soluciones artísticas contemporáneas, participó activamente de la construcción de la identidad cultural de los emigrantes durante el proceso continuo de su posicionamiento dentro de “otras” culturas. El rol de la cultura y el arte es crucial en la construcción de una identidad colectiva, especialmente en tiempos de grandes convulsiones políticas, como los años previos y durante la Primera Guerra Mundial. Benković se encontró en la posición de artista visual en América en el momento adecuado, actuando como un “luchador por la configuración de la identidad nacional”. Hasta 1918, junto con Meštrović, quien era reconocido en América en aquel tiempo debido a la publicación de su arte en la prensa croato-estadounidense, Benković fue el único artista croata destacado que logró conectarse exitosamente con los esfuerzos políticos de la diáspora croata.

MARTA TOMIĆ

ČILEANSKO-HRVATSKI PODUZETNIK, KOLEKCIONAR I FILANTROP

Poduzetnik, kolekcionar umjetnina i filantrop Paško Baburica (Koločep, 28. IV. 1875. – San Vicente, Los Andes, Valparaíso, Chile, 13. VII. 1941.), jedna je od najistaknutijih ličnosti hrvatskog iseljeništva svih vremena. Iselio se u Čile 1892. Nastanio se u gradu Iquique, postavši najmoćniji poduzetnik Južne Amerike u industriji salitre. Premda lišen formalnoga obrazovanja, Baburica je redovito nastojao biti u tijeku s najnaprednijim poslovnim rješenjima. Dokaz tome je njegovo imanje *El Olivar* u čileanskome obalnom gradu Viña del Mar (1917.). Kako bi ostvario svoju početnu zamisao i oblikovao egzotičan park, Baburica angažira uglednoga francuskoga pejzažnog arhitekta Georges-a Dubois-a Rottiera, naručujući biljke iz svih dijelova svijeta i uvodeći moderan sustav navodnjavanja. Kada odlučuje darovati *El Olivar* čileanskome Udruženju proizvođača salitre (COSACH), to radi isključivo kako bi pretvorio svoje imanje u Centar za inovativna poljoprivredna istraživanja, eksperimentiranje gnojivom i obrazovanje budućih naraštaja agronoma (1930.). Donirao je obilato čileanskome društvu i matičnome hrvatskom narodu.

Nije se ženio, nije imao žene ni djece, nije organizirao zabave niti je putovao raskošnim brodovima, nije bio viđen u luksuznim hotelima kako uživa u bogatstvu i njime se razmeće. Mučaljiv, hermetičan, neprobojan, ovaj Filip II. financija slijedio je svoje trgovačko, industrijsko, salitrečno poljoprivredno poslanje kao mistik ili osuđenik, tajanstven, zadubljen. Čarobni štapić koji mu je sudbina stavila u ruke nije nikada koristio u fantastičnim užicima kojih bi se drugi dosjetili: nije imao jahtu, niti jednu *Callas* kao Onassis, ni skupinu plesačica kao markiz Cuevas. Radio je, spavao, ponovno radio i stvarao poduzeća bez predaha, ne dovodeći u pitanje mehanički žar golemoga mrava, radišnoga slona. Opsjednut čovjek koji prima naredbe, čuje glasove i pokorava se. No tajna ove izvrsne odabrane osobnosti i dalje postoji i čovjek se pita: Što je bio, tko je bio, zašto je i zbog čega je toliko puno radio sve do svoje smrti? Tim je riječima počastio našega karizmatičnog iseljenika s otoka Koločepa jedan od najutjecajnijih intelektualaca čileanske kulturne scene XX. stoljeća pisac Hernán Díaz Arrieta (Santiago, 11. svibnja 1891. – Santiago, 24. siječnja 1984.), poznat pod pseudonimom *Alone*. O 150. obljetnici rođenja hrvatskoga

velikana, poduzetnika, kolekcionara umjetnina i filantropa, donosimo aktualnu priču, brišući prašinu zaborava s lika i djela „kralja salitre“ i zaslužnoga hrvatskog sina te samoprijegornoga domoljuba Paška Baburice.

Kada je sedamnaestogodišnji Paško Baburica stigao u Iquique krajem XIX. stoljeća, ovaj je grad na krajnjem sjeveru Čilea bio jedna od najvažnijih luka u zemlji. Zahvaljujući eksploataciji salitre ili, kako su je zvali, bijeloga zlata, Čile je krajem prethodnog stoljeća sve do svjetskoga financijskog sloma 1929. godine živio razdoblje ubrzanog obogaćivanja i slave. Bilo je to razdoblje takozvane čileanske „belle époque“. U tom razdoblju gotovo sva svjetska salitra koja se u velikim količinama izvozila u Europu i Sjevernu Ameriku dolazila je iz pustinskih krajeva Atacame. Za Čile je to bilo od vitalnog značaja jer su izvozne carinske pristojbe koje su se naplaćivale prilikom ukrcaja ovoga minerala predstavljale između 40% i 60% državnih prihoda. Kako je tada Iquique živio gospodarski i trgovački procvat, ovaj lučki grad postajao je sve atraktivniji, ne samo za brojne doseljenike iz zemlje i inozemstva, nego i za strane ulagače koji su u rudama bogatom sjeveru Čilea vidjeli priliku jednostavnoga i brzoga bogaćenja. Među njima prednjačili su spretni i pronicljivi Englezi koji su, dobro potkovani u kolonijalnom umijeću, masovno ulagali u Južnoj Americi i na taj način iskorištavali golema prirodna bogatstva ovoga kontinenta. Razdoblje od 1880. do 1900. godine označava vrijeme najznačajnijeg prodora britanskoga kapitala na čileanskim pampama salitre.¹ O tome koliko je salitra bila važna za Čile govori činjenica da je upravo ona bila razlog izbijanja Pacifičkog rata (1879. – 1884.). U ovom sukobu između Čilea s jedne te udruženih snaga Bolivije i Perua s druge strane, nastalim zbog prevlasti nad pustinskim teritorijima Atacame bogatim nalazištima salitre, Čile je bio uvjerljivi pobjednik.² Završetkom rata, Bolivija je izgubila izlaz na more (uključujući i grad Antofagastu), a Peru Iquique, grad koji je do ratnoga sukoba imao u posjedu. Izgubljeni bolivijski i peruanski teritoriji pripali su Čileu.

Zvijezda je rođena

Paško Baburica (u Čileu *Pascual Baburizza*) rođen je u tradicionalnoj dalmatinskoj ribarskoj obitelji na otoku Koločepu 28. travnja 1875. godine od oca Ivana i majke Katarine (Katice) Šoletić. Bio je četvrto dijete u obitelji od petero braće i sestara. Kao i brojni drugi Hrvati, pretežno Bračani, Paško se sa svojim dvije godine mlađim bratom Vickom

¹ Britanci su vrlo brzo uvidjeli poslovnu priliku koju im u Čileu pruža ulaganje u industriju salitre. Ne štedeći u ulaganjima, bili su odlučni maksimalno iskoristiti sve financijske prilike koje im se otvaraju eksploatacijom i prodajom salitre, svjesni da Čile nije u stanju proizvesti ovaj mineral koji je bio toliko potreban na svjetskom tržištu. Alejandro Soto Cárdenas. *Influencia británica en el salitre. Origen, naturaleza y decadencia*, Editorial Universidad de Santiago, Santiago, 1998., str. 35-36.

² O tome koliko je Čile bio premoćan u ratu govori i činjenica da su od 1881. do 1883. godine Čileanci okupirali Limu, glavni grad Perua i nekadašnje središte španjolskoga potkraljevstva Perua. Namećanjem čileanske vlasti i vojne uprave uslijedili su snažni sukobi između lokalnog stanovništva i okupatora. Čileansko zauzimanje Lime ostavilo je duboki trag u peruanskoj nacionalnoj svijesti i predstavlja jedno od najosjetljivijih poglavlja čileansko-peruanskih diplomatskih odnosa.

Slika 1. Portret Paška Baburice, autor Rudolf Pintye, Muzej lijepih umjetnosti u Valparaíso. Izvor: Wikipedija

znanstvo i prijateljstvo sa Šibenčaninom Remigijem Gazzarijem, uglednim poduzetnikom željeznice za prijevoz salitre u Iquiqueu, prva je ozbiljnija poslovna suradnja okretnoga Dubrovčanina. U telefonskom imeniku pustinskoga mjesta Huara u okolici Iquiquea,⁴ naselju koje je nastalo zbog potrebe uspostave administrativnog središta i pružatelja usluga za obližnja salitrena naselja, 1907. godine Baburica i Gazzari upisani su kao vlasnici klaonice.

Godine 1910. osniva društvo *Baburizza, Briceño y Compañía*, grupaciju čija je uloga bila kupoprodaja stoke u Čileu i inozemstvu, stočne hrane te opskrba mesom salitre-nih tvrtki na sjeveru zemlje. Članovi ovoga društva bili su i Remigio Gazzari i Bračanin Marko Cicarelli. Čileanski liječnik i političar Leonardo Guzmán Cortés, u knjizi *Bilješke o skromnom životu gospodina Paška Baburice (Notas sobre la austera vida de don Pascual Baburizza, 1967.)*, opisuje Hrvata kao metodičnoga i krajnje posvećenoga radnika koji je u trenucima kada je to bilo potrebno znao raditi do jutra, osobno pregledavajući i odabirući stoku koja je u najvećoj mjeri pristizala iz Argentine.⁵ Etičan u

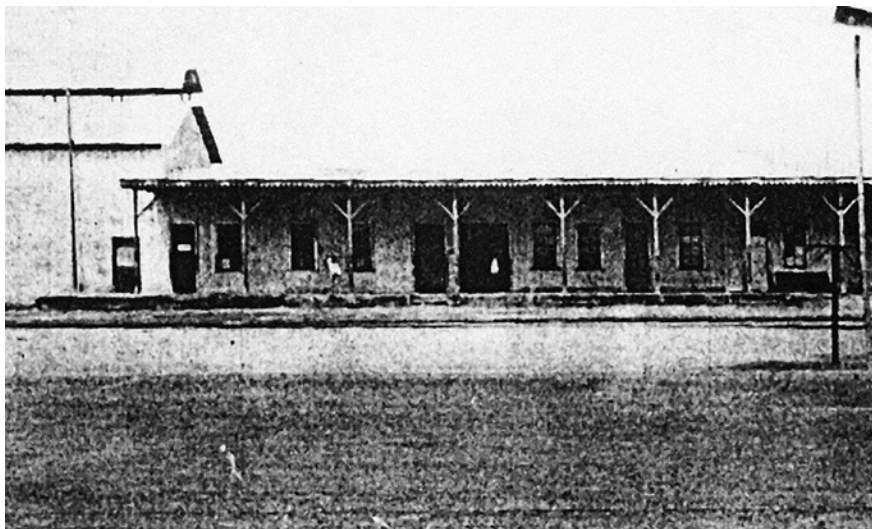
uputio u Čile i 1892. godine nastanio u Iquiqueu. U knjizi napisanoj o hrvatsko-me magnatu *Život jednoga Hrvata: Pascual Baburizza Šoletić (La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic, 2003.)*, čileanska povjesničarka hrvatskoga podrijetla Isabel Torres Dujisin donosi citat čileanskoga konzervativnog političara Héctora Ríosa Igualta, koji Baburicu opisuje kao još uvijek skromnoga mladića koji se „šeta ulicama Iquiquea, vodeći magarca natovarenog košarama sa svježom ribom, nudeći robu po četvrtima na obalnim brežuljcima”.³

Put prema poslovnome uspjehu započeo je kao radnik kod hrvatskih poslodavaca, prvo u željezariji kod Nicolása Gjika, a zatim u krojačkoj radnji *La Culebra* u vlasništvu Stančića i Dobroevića. Kako u počecima tako i tijekom čitave svoje poslovne karijere, Baburizza je uvijek bio i želio ostati povezan sa svojim sunarodnjacima. Po-

³ Isabel Torres Dujisin. *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic*. Universidad de Playa Ancha, Valparaíso. 2003., str. 27-28.

⁴ Nakon Pacifičkoga rata, Huara je bila razvijeno mjesto koje je imalo poštu, telegraf, matični ured, zabavne sadržajne, trgovine mješovitom robom i željezničku postaju. Svojedobno je Huara bila drugo naselje u Čileu s najviše željezničkih stanica u sklopu urbanih granica (prvo mjesto zauzimao je Santiago).

⁵ Leonardo Guzmán Cortés. *Notas sobre la austera vida de don Pascual Baburizza S.*, Universo, Santiago 1967., str. 7.

Slika 2. Željeznička postaja u Huari početkom XX. stoljeća. Izvor: Wikipedija

postupanju, nikada nije žurio s otpremom stoke na sjever, želeći biti siguran da će ona na odredište stići u dobrom stanju. Ljubomir Antić bilježi da je Baburizza bio prvi u Čileu koji je na uobičajenoj ruti putovanja stoke osnivao punktove koji bi životinja-ma služili za odmor, hranu i napajanje vodom.⁶ Baburica je bio svjestan da je dobro odrađen posao jedini način na koji kao mladi doseljenik skromnog obrazovanja može u novoj zemlji steći ugled i povjerenje poslovnih suradnika i klijenata.

Kralj salitre

U razdoblju u kojem je još uvijek bio posvećen stočarskoj djelatnosti, Paško Baburica počeo je svoja prva ulaganja u industriji salitre. U rujnu 1902. godine postaje dioničar salitrenog postrojenja *Dalmacia*, čiji su većinski vlasnici bila braća Pavao i Lujo Mitrović, rodom iz Slanog. Tri godine poslije, s prijateljem Gazzarijem počinje eksploataciju nalazišta salitre *Tarapacá*.

Godine 1913. prihvaća ponudu moćne *Banco de Chile* za spašavanjem dugovima upropaštene salitrene kompanije *Progreso* u Antofagasti. Sklapa poslovnu suradnju s čileanskim inženjerom Augustom Brunom i Bračanimom Josipom Lukinovićem i, osnovavši u Valparaísu tvrtku *Baburizza, Bruna y Compañía*, kupuje *Progreso*. Ovaj poslovni potez značio je kupnju važnoga salitrenog postrojenja koje je uključivalo tri punkta: Ausonia, Filomena i Aconcagua, kao i dozvolu za gradnju pristaništa u mjestu Mejillones, luci na sjeveru zemlje koja je služila za ukrcaj salitre za izvoz u Europu i Sjevernu Ameriku. Ulaskom Augusta Brune u čileansku politiku 1917. godine,

⁶ Ljubomir Antić, *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914.*, Stvarnost, Zagreb, 1991., str. 238.

tvrtka mijenja ime u *Baburizza, Lukinović y Compañía* i u njezinu sastavu nalaze se: Baburizza u vlasništvu 53% dionica, Lukinović 32%, Frano Petrinović 10% i Gazzari 5%. Na taj način Dubrovčanin postaje poslovni partner, a kasnije i politički kolega Frani Petrinoviću,⁷ još jednom uspješnom Dalmatincu koji je u razdoblju između dva rata bio svjetski poznati industrijalac i brodovlasnik. Ovo razdoblje do Velike ekonomske krize 1929. godine, razdoblje je najveće poslovne ekspanzije Paška Baburice. Magnat s Koločepa kupovao je salitre na postrojenja jedno za drugim, zatim ih često objedinjujući, nadzirajući u rudama bogatom sjeveru Čilea gotovo sve kupoprodajne procese kalijeva nitrata. Na temelju zapisa Torres Dujisin, stekao je titulu „kralja salitre XX. stoljeća”.⁸ U jednom od svojih klasičnih poslovnih manevara, prethodno postavši većinski vlasnik dionica kompanije *Lastenia*, Baburica sa svojim partnerima 1923. godine predvodi stapanje istoimene kompanije sa salitrenim pogonom *Lautaro*. Spajanjem ove dvije tvrtke nastaje *The Lautaro Nitrate Co. Ltda* koja dvije godine nakon osnutka nadzire poslovanje 24 salitre na naselja i u svojim rukama drži trećinu ukupne proizvodnje salitre. Ovaj izvrsni Baburičin uspjeh izazvao je zabrinutost i zaprepastenje Britanaca, tradicionalno većinskih vlasnika salitrenih postrojenja u Čileu. Thomas Hohler, britanski diplomat, izvještava iz Santiaga 1929. godine svoju vladu u Londonu o uspjehu Hrvata i njegova poslovnog carstva: „Baburica se uzdigao do sadašnjeg bogatstva i moći iz pozicije pomoćnika mesara: pametan je i domišljat, ali beskrupulozan i ograničenog razmišljanja, kao što je to neizbježno kod pripadnika ove klase. Međutim, ono što je najgore je to što te egzotične osobe imaju kontrolu nad golemim britanskim ulaganjima.”⁹ Među ovim „egzotičnim osobama”, Baburičinim partnerima, nalazili su se mahom hrvatski doseljenici: Emilio i Drago Leontić, Pedro Gluncić, Doro Cega, Andrés Goić, José Radić, Ivo Karlovac, Francisco Šimunović, Nino Bralić, Santiago Poklepović, Juan i Jorge Petrinović, Antonio Antončić, Antonio Stuparić, Miguel Abović, Pedro Lukšić i Boško Babarović.

Otkriće sintetske salitre u Njemačkoj rezultiralo je slomom salitrene industrije u Čileu krajem 20-ih godina XX. stoljeća. I u ovim nepovoljnim ekonomskim prilikama, promućurni Baburica odlično se snašao. Godine 1926., kada se nadolazeća kriza tek blago nazirala, Baburičino poduzeće počinje smanjivati plaće kao i broj radnika. Prodaja salitre u Europu postaje sve teža misija. Postavši svjestan da mu se bogatstvo temelji na nečemu što vrlo skoro više neće imati nikakvu upotrebu, uoči izbijanja

⁷ Rodom iz Supetra na Braču, Petrinović je bio još jedan primjer iznimno uspješnoga dalmatinskog čovjeka u Čileu. U razdoblju između 1921. i 1940. godine bio je predstavnik velikih čileanskih tvrtki u Londonu i New Yorku. Ostao je zapamćen i kao dobroćinitelj koji je u Chacabucu, mjestu gdje je imao svoje imanje, podigao modernu školu, zdravstvenu stanicu te nekoliko socijalno-humanitarnih domova. O svojim zaposlenicima nije se samo brinuo materijalno, nego i intelektualno, nastojeći pridonijeti njihovu obrazovanju i prosvjećivanju.

⁸ Torres Dujisin, op. cit., str. 47.

⁹ Korespondencija Thomasa Hohlera Ministarstvu vanjskih poslova od 10. kolovoza 1925. godine. Citirano u članku „Caso Baburizza: análisis de un grupo empresarial y su estructura organizacional”, <https://www.studocu.com/cl/document/universidad-adolfo-ibanez/gobierno-corporativo/caso-baburizza-caso-que-analizamos-en-clases/52722953>. Citirano 25. listopada 2025.

Velike ekonomske krize, 1928. godine prodaje svoju nekad moćnu tvrtku *The Lautaro Nitrate Co. Ltd.* obitelji Guggenheim. Sigurno je da je važan čimbenik u donošenju ove pravodobne poslovne odluke bila i činjenica da je Baburica u to vrijeme živio u Parizu¹⁰ i da je bio u izravnom doticaju sa stanjem na europskom tržištu.

Baburica zemljoposjednik

Novo poslovno poglavlje Baburica otvara kao jedan od najznačajnijih tamošnjih zemljoposjednika. Bio je vlasnik imanja po čitavome Čileu, od sjevera do juga ove dugačke zemlje. Kupuje posjede na sjeveru Čilea, u okolici gradova Vallenar i Copiapó, namijenjena proizvodnji lucerne, vrste djeteline za tov životinja. Na njima je počeo proizvoditi vrhunski sir, uzgajati nizozemsko govedo, a istaknuo se također i sadnjom 20 tisuća stabala eukaliptusa, bora i čempresa, kao i voćki vrhunske kvalitete. Premda mnoge *haciende* prije kupnje nije ni poznao, Baburica je pokazivao iznimnu upućenost u sve detalje i posebnosti svojih posjeda. Posebice je zanimljiva otvorenost i finoća njegova uma. Premda lišen formalnoga obrazovanja koje bi mu pružilo ne samo stručne vještine, nego i oštrinu razmišljanja, Baburica je uvijek nastojao biti u tijeku s najnaprednijim i najsuvremenijim poslovnim rješenjima. Dokaz tome je njegovo imanje *El Olivar* koje je 1917. godine kupio u čileanskome obalnom gradu Viña del Mar. Kako bi ostvario svoju početnu zamisao i oblikovao egzotičan, rafiniran i umjetninama opremljen park, Baburica angažira uglednoga francuskoga pejzažnog

Slika 3. Imanje *El Olivar*, Viña del Mar. Izvor: Wikipedija

¹⁰ Baburica se 1927. godine preselio u Pariz, vrlo vjerojatno zbog političkih neslaganja s tadašnjim čileanskim diktatorom Carlosom Ibáñezom del Campom. U glavnome gradu Francuske živio je do 1929. godine, kada se vraća u Čile i nastanjuje u Valparaíso.

arhitekta Georgesa Dubois Rottiera, naručujući biljke iz svih dijelova svijeta i uvo-deći moderan sustav navodnjavanja. Kada 1930. godine odlučuje darovati *El Oli-var* čileanskom Udruženju proizvođača salitre (COSACH), to radi isključivo kako bi pretvorio svoje imanje u centar za poljoprivredna istraživanja, eksperimentiranje gnojivom i obrazovanje budućih naraštaja agronoma. Njegova se zamisao ostvarila i park je jedno vrijeme zaista djelovao kao istraživačko poljoprivredno središte. Na mjestu Baburičina „Fundo El Olivar” danas se nalazi Nacionalni botanički vrt u Viñi del Mar, površinom najveći takav park u Čileu.

Baburičin beskrajni poslovni talent ne ograničava se ni na salitreanu industriju ni na posjedima diljem Čilea. Zajedno s moćnom hrvatskom obitelji Mihanović iz Buenos Airesa utemeljio je Jugoslavensko-američku brodarsku kompaniju, koja se kasnije spojila s takozvanom Jugoslavenskom kompanijom *Atlantska plovidba*. Time je nastao Jugoslavenski *Lloyd*, tvrtka čiji je predsjednik bio Baburica, a u čijem su sastavu bila 24 teretna broda. Osim toga, bio je prisutan u rudarstvu ugljena, bakra i zlata u Čileu te srebra i kositra u Boliviji, a imao je udjele u tri naftne kompanije.

Valparaíso kao dom

Još dok je nizao svoje najveće uspjehe u salitrenoj industriji, Baburica je za svoje pri-vatno i poslovno prebivalište odabrao Valparaíso, lučki grad na obali Tihoga oceana, u blizini Santiaga. Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća ovaj grad specifične ljepote, ar-hitekture i položaja bio je najvažnija luka na južnome Pacifiku te strateško, trgovačko i poslovno središte Čilea. Mjesto najvećeg protoka kapitala i sjedište brojnih poduzeća, banaka i trgovačkih kompanija, Valparaíso je privlačio i brojne strance koji su mu dali kozmopolitski i multikulturalni duh koji se i danas osjeća na njegovim ulicama. U središnjoj gradskoj ulici Prat, ujedno i financijskoj okosnici Valparaísa, 1925. go-dine Baburica kupuje pozamašan blok kuća, smještajući ondje svoj ured i središnjice većine svojih poduzeća. Iste godine postaje vlasnikom palače koja i dan-danas nosi njegovo ime i koja je stalni podsjetnik na slavu i moć Baburice. Smještena na Cerro Alegre, jednom od najljepših brežuljaka brdovitoga Valparaísa, ova palača sagrađena je 1916. godine prema projektu talijanskih arhitekata iz Trsta Arnalda Barisona i Re-nata Schiavona te je prvotno bila vlasništvo dobrostojeće talijanske obitelji Zanelli. Ova impozantna vila od 2000 četvornih metara, sagrađena u kombinaciji stilova *Art Nouveau* i *Art-Decó*, s pogledom na modro plavetnilo Tihoga oceana, postala je služ-bena rezidencija hrvatskoga magnata. U opremu i uređenje doma uložio je golemi trud i kolekcionarsku strast. Radove je vodio arhitekt Vicente Colovic koji je uredio i okolni javni prostor. Palaču je opremio velikim vitražnim prozorima, salon je ukrasio goblenima, ugradio je unutrašnje dizalo, kupaonice je potpuno obložio mramorom, sve slavine izrađene su od engleske bronce, a završni detalji od plemenitoga drva. Po svemu sudeći, bio je ljubitelj i kolekcionar automobila. Ipak, njegova posebna strast bile su umjetnine. U njegovoj privatnoj zbirci nalazilo se otprilike 80 slika. Umjetnine je nabavljao tijekom putovanja po Europi, a neke je stekao nakon smrti čileanskoga bankara i poduzetnika Carlosa Van Burena.

Slika 4. Palača Baburica u Valparaísou, danas Muzej lijepih umjetnosti. Izvor: Wikipedija

Rezidenciju 1971. godine kupuje Grad Valparaíso pretvarajući je, prema Baburičinoj želji, u Muzej lijepih umjetnosti. Smješten u staroj gradskoj jezgri, prostoru zaštićenom UNESCO-m, ovaj Muzej danas čuva jednu od najvažnijih umjetničkih zbirki u Čileu. Osim Baburičine privatne kolekcije (*Colección Baburizza*), koja uključuje raznovrsnu zbirku europskoga slikarstva XIX. i s početka XX. stoljeća, a koja je smještena na prvom katu zdanja, u muzeju su izložena i djela velikih čileanskih slikara poput Juana Francisca Gonzáleza, Pedra Lire, Alfreda Valenzuele Puelme i Nemesija Antúneza. Ističe se i vrijedna zbirka suvremenoga čileanskog kiparstva.

Veze s Hrvatskom i zahvalnost Čileu

Premda nikada nije ponovno posjetio Hrvatsku, Baburica je cijeloga života ostao povezan s domovinom. To je činio kao vodeća ličnost hrvatske zajednice u Čileu, kao osoba koja je sudjelovala u političkim zbivanjima naše zemlje i kao mecena koji je materijalno pomagao ostvarenju projekata u domovini, pogotovo onima u svojem rodnom kraju. Kao i mnogi njegovi istaknuti sunarodnjaci, Baburica je bio aktivno uključen u političke akcije protiv austrougarske vlasti u Hrvatskoj, smatrajući da je osnivanje samostalne države Južnih Slavena jedino povoljno rješenje. U Čileu i Južnoj Americi bio je tako predsjednik JNO-a (Jugoslavenski nacionalni odbor) i počasni član Jugoslavenskog odbora u Londonu. Njegova omiljena vila San Vicente, sagrađena u španjolskome kolonijalnom stilu, u mjestu Los Andes u okolici Santiaga, bila je i mjesto na kojem su se okupljale najistaknutije ličnosti čileanske politike i umjetnosti, kao i brojni predstavnici hrvatske zajednice. Ovaj povučeni i distancirani gospodin, uvijek besprijeekorno odjeven i dotjeran, bio je osoba koja je

svojom pojavom i svojim životnim putem ulijevala povjerenje i zahtijevala poštovanje. Nastojao je da u njegovim brojnim poslovima i tvrtkama uvijek budu zaposleni Hrvati. Intelektualno i materijalno podržavao je djelatnost hrvatskih udruga u Čileu. Financirao je *Slobodu*, dvotjedne novine utemeljene u Antofagasti 1902. godine, važan ujedinjavajući čimbenik Hrvata ne samo u Čileu nego i u Argentini, Boliviji, Peruu i Sjevernoj Americi. Podupirao je djelovanje i vatrogasnoga društva u Antofagasti koje i danas nosi njegovo ime (La Compañía Hrvatska N°3 Bomba Pascual Baburizza). Njegovom zaslugom u Antofagasti počela je djelovati škola koja se tada zvala *Colegio Yugoslavo*.

Među brojnim dobrotvornim akcijama u domovini, izdvajamo samo neke. Tijekom Prvoga svjetskoga rata, donacijama Crvenom križu pomagao je ranjenim i zarobljenim hrvatskim vojnicima. U Donjem Čelu, rodnome mjestu na Koločepu (dubrovački Kalamota), financirao je izgradnju kamenoga pristaništa, pristupnu cestu, a donirao je i novac za održavanje tamošnje javne kuhinje. U Dubrovniku je pomogao obnovu i proširenje Pomorskoga muzeja, a njegovim doprinosima 1929. godine obnovljen je renesansni gradski zvonik. U znak zahvalnosti dobročinitelju iz Čilea, na zvoniku su dodane dvije zlatne spomen-medalje. Na medaljama je s jedne strane bio lik Sv. Vlaha, a na drugoj lik Paška Baburice. Godine 1924. proglašen je počasnim građaninom Dubrovnika, a Torres Dujisin navodi da mu je odlikovanje osobno u Valparaísu uručio tadašnji dubrovački gradonačelnik.¹¹ Bio je jedan od najvećih donatora izgradnje upravne i stambene zgrade „Hrvatskog radiše” u Ulici kneza Mislava u Zagrebu.

Čile je volio i bio mu je beskrajno zahvalan. Duboko vođen iskrenom namjerom da zemlju i društvo u kojima živi učini boljima i naprednijima, Čileu i njegovim ljudima uvijek je svesrdno pomagao. Nikada ne zanemarujući estetsku komponentu, bilo mu je važno da prostor u kojem je živio i smatrao svojim učini ljepšim i kultiviranijim nego što ga je zatekao. Premda nikada nije završio srednjoškolsko obrazovanje, poseban senzibilitet pokazivao je prema znanosti. Osim škole za hrvatske iseljenike u Antofagasti i vrta u Viñi del Mar za koji je želio da postane središte agronomskih znanosti, u Valparaísu je osigurao sredstva za izgradnju škole za sestrinstvo, a tamošnjem vatrogasnom društvu darovao je teleskopsko vatrogasno vozilo. Izvodio je radove na povijesno važnome pristaništu Melbourne Clark u Antofagasti, kao i na cestama, mostovima i željeznicama. Osim obrazovnih ustanova, pomagao je u održavanju i moderniziranju zdravstvenih ustanova, bolnica i rodilišta u Valparaísu.

Bogataš je preminuo bez nasljednika

Duže vrijeme bolestan od tuberkuloze, Baburica je preminuo 13. kolovoza 1941. godine na svojem imanju San Vicente u Los Andesu u 66. godini života. Na njegov sprovod došli su predstavnici tadašnje čileanske vlade, čileanski političari, izaslanici

¹¹ Torres Dujisin, op. cit., str. 106.

Slika 5. Mauzolej Paška Baburice u Valparaísu. Izvor: Wikipedija

Kraljevine Jugoslavije, najistaknutije osobe čileanskoga poslovnog svijeta, kao i brojni predstavnici hrvatske zajednice. Na sprovodu su, među ostalima, govorili jugoslaven-ski diplomat Kruno Kolombatović i istaknuti čileanski demokršćanski političar Radomiro Tomić. Pokopan je na groblju u Valparaísu u mauzoleju podignutom prema arhitektonskom projektu Luisa Mitrovica Balbontina, sina njegova poslovnoga partnera Luje.

Kako nije imao svoju obitelj, mnoge je kopkala znatiželja tko će biti nasljednik ovoga imperija. U svojoj knjižici o Baburici, Leonardo Guzmán donosi zanimljivo priznanje koje mu je Hrvat ispovjedio: „Jednoga dana pričat ću Vam o svojem djetinjstvu. Goto-vo da ga i nisam imao. Radio sam od malih nogu. I prije svoga prvoga posla, već sam pomagao ocu u svemu u čemu sam stigao. Pitaju me što ću učiniti s tolikim novcem. Dobro ću ga uložiti kako bi se nastavio umnažati. Podijelit ću ga kako bi bio od koristi osobama koje radeći žele napredovati.”¹² Tako je i bilo. U svojoj oporuci napisanoj nekoliko tjedana prije smrti svoju slikarsku zbirku dodijelio je gradu Valparaísu ili Viñi dar Mar s ciljem osnivanja muzeja lijepih umjetnosti. Svoje imanje San Vicente u Los Andesu namijenio je izgradnji poljoprivrednoga instituta. Također, novčana sredstva ostavio je tada jugoslavenskim klubovima u Antofagasti, Iquiqueu i Punta Arenasu, vatrogasnoj postrojbi i Školi za sestrinstvo u Valparaísu. Svojoj domovini ostavio je bankovne dionice i državne obveznice koje je ondje posjedovao. Naravno, nasljednici su bili i njegovi hrvatski rođaci kao i najuži krug prijatelja. Vila na brdu Cerro Alegre u Valparaísu pripala je njegovoj obitelji u Hrvatskoj koja je 1971. godine kuću prodala općini.

¹² Guzmán, op. cit., str. 70.

Obilježavajući ove godine 150. obljetnicu njegova rođenja, nedvojbeno možemo reći da životni put Paška Baburice predstavlja jedinstveni slučaj u bogatoj hrvatskoj iseljeničkoj povijesti. Poznate su priče o bogatstvima i uspjehu tolikih Hrvata u Južnoj Americi, pogotovo onih u Čileu. Međutim, život Paška Baburice doista predstavlja nešto posebno. Teško se sjetiti drugoga hrvatskog iseljenika koji je u vremenu u kojem je živio stekao toliku moć, utjecaj i bogatstvo kao što ih je svojedobno u Čileu i izvan njega imao Baburica. Ipak, njegova stvarna veličina nadilazi njegov beskrajan poslovni talent. On je prije svega bio produhovljena i kultivirana osoba koja je tijekom cijeloga svoga života u bogatstvu vidio sredstvo kojim se svijet u kojem živi može učiniti boljim, ljepšim i ispunjenijim smislom. Paška Baburice doista se treba sjećati kao jednoga od velikana hrvatskoga roda.

Bibliografija

- ANTIĆ, Ljubomir. *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Stvarnost, Zagreb, 1991.
- DERADO, Klemet i ČIZMIĆ, Ivan. *Iseljenici otoka Brača*, Brački zbornik br. XIII, Zagreb: SIZ za kulturu općine Brač, 1982.
- GUZMÁN CORTÉS, Leonardo. *Notas sobre la austera vida de don Pascual Baburizza S.*, Universo, Santiago 1967.
- LUPIS, Vinicije. „O neorenesansnom gradskom zvoniku u Dubrovniku”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 24/2000., str. 85-92.
- SOTO CÁRDENAS, Alejandro. *Influencia británica en el salitre. Origen, naturaleza y decadencia*, Editorial Universidad de Santiago, Santiago, 1998.
- TORRES, DUJISIN, Isabel. *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic*, Universidad de Playa Ancha, Valparaíso, 2003.

Internetski izvori

- Članak „Caso Baburizza: análisis de un grupo empresarial y su estructura organizacional”, <https://www.studocu.com/cl/document/universidad-adolfo-ibanez/gobierno-corporativo/caso-baburizza-caso-que-analizamos-en-clases/52722953>. (Citirano: 25. listopada 2025.)

SUMMARY

CHILEAN-CROATIAN ENTREPRENEUR PAŠKO BABURICA – A PIONEER OF THE SHARING ECONOMY AND MODERN PHILANTHROPY AMONG CROATS

The Chilean-Croatian entrepreneur, art collector and philanthropist Paško Baburica (Koločep, April 28, 1875 – San Vicente, Los Andes, Valparaíso, Chile, July 13, 1941) is one of the most prominent figures of Croatian emigration of all time. He emigrated to Chile in 1892. He settled in the city of Iquique, becoming the most successful entrepreneur in South America in the saltpeter industry. Although deprived of a formal education that would have provided him not only with professional skills, but also with sharpness of mind, Baburica regularly made efforts to remain at the cusp of the most advanced business solutions. Evidence of this is his *El Olivar* estate, which he purchased in the Chilean coastal city of Viña del Mar (1917). To realize his initial concept and design an exotic park, Baburica commissioned the renowned French landscape architect Georges Dubois Rottier, ordering plants from all over the world and introducing a modern irrigation system. When he decided to donate *El Olivar* to the Chilean Association of Saltpeter Producers (COSACH), he did so solely to transform his estate into a Center for Innovative Agricultural Research, Fertilizer Experimentation and the Education of Future Generations of Agronomists (1930). As a wealthy entrepreneur, he donated generously, not only to his domestic Chilean community, but also to his native Croatian people.

RESUMEN

PAŠKO BABURICA, EMPRESARIO, COLECCIONISTA DE ARTE Y FILÁNTROPO CHILENO-CROATA

El empresario, coleccionista de arte y filántropo chileno-croata Pasko Baburica (Koločep, 28.4. 1875 – San Vicente, Los Andes, Valparaíso, Chile, 13.6.1941) es uno de los personajes más destacados de la emigración croata de todos los tiempos. En 1892 se trasladó a Chile y se estableció en la ciudad de Iquique, convirtiéndose en el empresario más poderoso de Sudamérica en la industria del salitre. Aunque carecía de una educación formal que le proporcionara no solo habilidades profesionales sino también agudeza intelectual, Baburica procuraba mantenerse al día con las soluciones empresariales más avanzadas. Prueba de ello es su finca *El Olivar*, que compró en Viña del Mar (1917). Para llevar a cabo su idea inicial y crear un parque exótico, Baburica contrató al prestigioso arquitecto paisajista francés Georges Dubois Rottier, encargando plantas de todo el mundo e instalando un moderno sistema de riego. Al decidir donar *El Olivar* a la Compañía de Salitres de Chile (COSACH), la razón fue transformar su propiedad en un Centro de Investigaciones Agrícolas Innovadoras, experimentación con fertilizantes y formación de futuras generaciones de agrónomos (1930). Como empresario acaudalado, hizo importantes donaciones tanto a la sociedad chilena como al pueblo croata de su patria de origen.

IVAN HRSTIĆ

KULTURNI I SPORTSKI POTENCIJALI NAJSTARIJEGA HRVATSKOG KLUBA U AUSTRALIJI

Članovi Hrvatskoga povijesnog društva u Adelaideu i ondašnjega Hrvatskog kluba odlučili su nizom aktivnosti tijekom cijele 2025. obilježiti 75. godišnjicu utemeljenja kluba. Bio je to prvi hrvatski klub osnovan u Australiji čiji su članovi od samoga njegova formiranja kontinuirano promovirali jedinstveni hrvatski identitet. Brojne aktivnosti posvećene jubileju obuhvaćene su pod nazivnikom „Hrvatski festival povijesti Adelaide 2025“. U sklopu festivala, između ostalog, organizirane su proslave pojedinih organizacija utemeljenih pri Hrvatskome klubu, konstituiran je i opremljen Hrvatski arhiv Južne Australije, intenzivirane su inicijative oko prikupljanja povijesnih izvora, organizirana je izložba posvećena Hrvatima u Južnoj Australiji u Muzeju migracija u Adelaideu, organizirani su obilasci značajnih lokacija iz povijesti Hrvata u Adelaideu, održana je značajna povijesna konferencija te je pripremljena za objavu komemorativna knjiga posvećena Hrvatskome klubu. U tekstu će se uz prikaz svih ovih aktivnosti u kratkim crtama predstaviti povijest hrvatske zajednice u Adelaideu iz perspektive Hrvatskoga kluba.

Dvadesetak iseljenika koji su napustili Hrvatsku u osvit kraja Drugoga svjetskog rata i u poraću okupilo se u Adelaideu u Heywood parku 25. travnja 1950., na dan obilježavanja sjećanja na žrtve australskih i novozelandskih oružanih snaga. Tom prilikom je ova grupa iseljenih Hrvata utemeljila Hrvatski klub u Adelaideu, kao prvu iseljeničku organizaciju u Australiji koja je beskompromisno inzistirala na jedinstvenosti hrvatskoga identiteta, a nasuprot jugoslavenskoj ideji. Naime, među ranijom generacijom hrvatskih iseljenika dominirala je jugoslavenska identifikacija s obzirom na društveni kontekst u vrijeme njihova iseljenja, ali i okolnostima u kojima su živjeli nakon dolaska u Australiju.

Posebno je to došlo do izražaja za vrijeme Drugoga svjetskog rata i u godinama nakon sukoba Tito – Staljin, kada socijalistička Jugoslavija u globalnome hladnoratovskom

Slika 1. Osnivači Hrvatskoga kluba u Adelaideu u Heywood parku 25. travnja 1950. godine.

kontekstu počinje zauzimati poseban status u zapadnim društvima.¹ Unatoč tome, protujugoslavenskim iseljenicima okupljenima u Hrvatskome klubu u Adelaideu u sljedećim godinama i desetljećima pridružuju se desetine tisuća novodoseljenih Hrvata organizirani u desecima klubova, društava, organizacija i drugih tipova institucija diljem Australije. Zajednička im je bila ideja promocije hrvatskoga identiteta te zagovaranje formiranja samostalne hrvatske države. S tim ciljem pokrili su svojim aktivnostima cijeli spektar društvenoga života, od sporta, kulture, obrazovanja, znanosti, zdravstva do medija i gospodarstva.² Hrvatski klubovi profilirali su se u tom kontekstu kao ključna mjesta u životu ove iseljeničke zajednice. Stoga su članovi Hrvatskoga kluba Adelaide³

¹ Za više vidi: Vesna Drapac, „Croatian Anti-Fascism in the Second World War: An Australian perspective”, *Australian Journal of Politics and History* 63 (2017), br. 2, str. 163-186; Vesna Drapac, „Perceptions of Post-WWII Croatian Immigrants: The South Australian Case”, *Croatian Studies Review* 3-4 (2004), br. 1, str. 27-39; Ivan Hrštić, „The Tito-Stalin split and Yugoslav diaspora in Australia and New Zealand”, *Nationalities papers* (prihvaćeno za objavu); Ivan Hrštić i Josip Mihaljević, „Diaspora in the Limbo of Socialist Yugoslavia Foreign Affairs”, *International history review* 45 (2023), br. 4, str. 643-660; Ivan Hrštić, „Croatian Diasporas in Australia and New Zealand: The Role of In-Group Dynamics in Contesting Diasporic Identities”. U: *Contested Identities. Centralist Ambitions and Peripheral Realities in the Twentieth Century* (ur. Milan Sovilj i Edvin Pezo), (u postupku objave).

² Usporedi: Ilija Šutalo, *Croatians in Australia: Pioneers, Settlers and their Descendants*, Kent Town: Wakefield, 2004.; Fabijan Lovoković, *Hrvatske zajednice u Australiji: Nastojanja i postignuća*, Kingsgrove: Central Council of Croatian Associations in Australia, 2008.; Mato Tkalčević, *Hrvati u Australiji*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1992.; Ivan Hrštić, „Gradivo Nacionalnog arhiva Australije kao osnova istraživanja povijesti Hrvata u Australiji”, *Arhivski vjesnik* 67 (2024), str. 213-234.

³ Hrvatski klub Adelaide. Vidi: <https://chfa2025.com.au/gallery/historical> (pristupljeno 25. 8. 2025.). Autor fotografije: Slavko Šiklič.

i Predstavništva Hrvata Južne Australije (Croatian Community Council of South Australia) posvetili cijelu 2025. obilježavanju 75. godišnjice osnutka kluba, trenutka koji ujedno obilježava i jednu od ključnih točaka u povijesti Hrvata na ovome kontinentu.

S ciljem organizacije adekvatnog obilježavanja događaja i usklađivanja aktivnosti, ali i korištenja simbolike obljetnice za davanje novog zamaha radu kluba, sve komemorativne aktivnosti okupljene su pod nazivom Hrvatski festival povijesti (Croatian History Festival) Adelaide 2025. Prema riječima Branimira Šprajcera, predsjednika organizacijskoga odbora festivala, manifestacija predstavlja istodobno projekt odavanja priznanja utemeljiteljima kluba i svima koji su pridonijeli njegovu razvoju, kao i projekt predavanja kluba u nasljedstvo novim generacijama uz njihovo ohrabrivanje u snažnijem aktiviranju u zajedničkim aktivnostima.⁴ Pri tome klub tradicionalno nastavlja slijediti politiku otvorenosti prema širem australskom društvu i osobama koje nisu samo hrvatskog podrijetla. Uz aktivnosti stoga članovi kluba nastoje upoznati lokalnu javnost o doprinosu Hrvata razvoju modernog australskog društva te im približiti hrvatsku „priču“. U sklopu ovoga festivala uz Šprajcera vrijedi spomenuti i druge članove organizacijskoga odbora (steering committee), odnosno Vesnu Drapac, Sandru Jadrešić, Dijanu Adžić, Mimi Glavaš, Jadranku Fuček, Juricu Turčinova, Karmen Petrić, Matu Bozanića, Krunu Batraca i Ivana Hrštića, autora ovoga eseja. Broj svih pojedinaca koji su pridonijeli uspjehu festivala mnogo je veći, no na ovome mjestu nije moguće sve ih spomenuti. S obzirom na dublji uvid stečen u radu organizacijskog odbora, cilj ovoga teksta je u kratkim crtama prikazati aktivnosti oko obilježavanja 75. godišnjice Hrvatskoga kluba u Adelaideu, a uz to ujedno ispričati priču o klubu, odnosno lokalnoj hrvatskoj zajednici. Bolje poznavanje povijesti kluba ujedno pruža i osnovu za stjecanje dubljeg uvida u povijest Hrvata u Australiji, s fokusom na drugu polovinu 20. stoljeća.

Inicijativa oko organizacije ovog festivala i okupljanja većeg broja aktivnosti u tu svrhu može se smatrati svojevrsnom krunom dosadašnjega rada lokalnoga Hrvatskoga povijesnog društva (Croatian History Group), odbora pri Predstavništvu Hrvata Južne Australije, a koji djeluje od 2018. u sklopu Hrvatskoga kluba Adelaide.⁵ Svrha osnivanja društva bila je istraživanje povijesti Hrvata u Adelaideu i Južnoj Australiji, te prikupljanje i čuvanje važne arhivske građe, periodike i predmeta, kao i prikupljanje svjedočanstava članova zajednica metodom usmene predaje. Zahvaljujući angažmanu članova društva i zatim uspostavljenoga organizacijskog odbora festivala, prvi događaj u njegovu sklopu upriličen je već u rujnu 2024. godine. Bilo je to okupljanje učitelja i polaznika Hrvatske etničke škole, koja je od 1966. do 1980. funkcionirala u prostorima Hrvatskoga kluba na njegovoj prvoj lokaciji u ulici Chief, u predgrađu Hindmarshu. Uslijedila je zatim u listopadu proslava 50. godišnjice rada organizacije Hrvatska žena – Katarina Zrinski, a u prosincu 2024.

⁴ Suzana Fantov, „Croatian History Festival Adelaide“, *Hrvatski vjesnik*, <https://vjesnik.com.au/2025/04/croatian-history-festival-adelaide/> (pristupljeno 8. 8. 2025.).

⁵ „Croatian History Festival website launched“, *Croatian History Festival Adelaide 2025*, <https://chfa2025.com.au/gallery/croatian-history-festival-website-launched> (pristupljeno: 8. 8. 2025.).

obilježena je 40. godišnjica utemeljenja Društva umirovljenika (The Croatian Care for the Aged Association). Ove dvije obljetnice nije organiziralo Hrvatsko povijesno društvo, ali su svakako nadopunile djelatnosti uže vezane uz Hrvatski povijesni festival te se lijepo uklopile. U sklopu ovog festivala, aktivnosti su se intenzivirale početkom slavljeničke 2025. godine. Od veljače su se počele organizirati radionice na temu istraživanja i pisanja o povijesti kluba, a kako bi se omogućilo praćenje događaja te pristup informacijama pokrenuta je 7. ožujka 2025. službena mrežna stranica festivala (<https://chfa2025.com.au/>). Na svečanosti koja je održana tim povodom uz članove organizacijskog odbora festivala, dužnosnike i članove Hrvatskoga kluba te pripadnike hrvatske zajednice u Adelaideu prisustvovao je i generalni konzul Republike Hrvatske u Melbourneu Joseph Petrić.⁶

Obljetnica kluba formalno je obilježena gala večerom 26. travnja 2025. godine. Svečanoj večeri prisustvovala je i guvernerica Južne Australije Frances Adamson, predstavnici Vlade Južne Australije i parlamenta te saveznog australskog parlamenta, kao i hrvatski generalni konzul u Melbourneu Joseph Petrić, te počasni hrvatski konzul za Južnu Australiju David Tudorović. Tom prilikom izložen je u klubu veliki broj povijesnih fotografija i eksponata, nastupila je Hrvatska folklorna skupina Lenek iz Adelaidea, a za zabavni dio programa pobrinula se hrvatsko-australska glazbena grupa Major – Minor koncertom. Tijekom svečanog dijela večeri posebna počast odana je doživotnim članovima i prisutnim bivšim predsjednicima, a priznanje je odano svima koji su pridonijeli razvoju kluba.⁷ Na tom tragu je u drugom dijelu godine nizom aktivnosti produbljena povijesna perspektiva obljetnice.

Od lipnja do kraja godine u Muzeju migracija u Adelaideu bila je otvorena izložba posvećena hrvatskoj zajednici u Adelaideu, s fokusom na aktivnosti vezane uz Hrvatski klub. Bio je to nastavak dobre suradnje s muzejom, koja korijene ima u već davnoj 1986., kada su Hrvati sudjelovali u pripremi izložbe pod naslovom „Textile Traditions“ donirajući tradicionalne nošnje.⁸ Izložba posvećena Hrvatima organizirana je u muzeju 1992., a od 2004. na komemorativnome zidu muzeja stoji brončana ploča posvećena doprinosu Hrvata kulturnome i društvenome razvoju Južne Australije koju je postavilo Predstavništvo Hrvata Južne Australije. Velika izložba posvećena povijesti Hrvata u Južnoj Australiji organizirana je i 2018. godine. Stoga je Muzej migracija bio jedna od postaja u obilascima značajnih mjesta iz povijesti Hrvata u Adelaideu, koje su se organizirale od lipnja 2025. godine. Tim obilascima rekonstruirala se povijest zajednice, s početkom u Heywood parku, gdje je klub utemeljen 1950. godine.

⁶ Za više informacije o svim događajima održanima u sklopu festivala usporedi službenu mrežnu stranicu festivala: <https://chfa2025.com.au>.

⁷ George Sabljak, „Croatian club Adelaide's remarkable 75 year story“, *Hrvatski vjesnik*, <https://vjesnik.com.au/hr/2025/06/croatian-club-adelaides-remarkable-75-year-story/> (pristupljeno 8. 8. 2025.).

⁸ „Croats in South Australia“, Migration Museum, *SA History Hub*, History Trust of South Australia, <https://sahistoryhub.history.sa.gov.au/subjects/croats-in-south-australia/> (pristupljeno: 8. 8. 2025.).

Slika 2. Prva zgrada Hrvatskoga kluba u Adelaideu (1961. – 1980.).

Tijekom prvog desetljeća svoga postojanja klub nije imao u vlasništvu svoje prostorije, već su se okupljanja i brojne manifestacije različitog tipa održavale diljem grada, najčešće u talijanskome, njemačkome, estonskome i grčkome klubu. I ove lokacije su stoga uključene u organizirane obilaskе u sklopu festivala, kao i crkve koje su bile važna mjesta duhovnoga života Hrvata u Adelaideu od druge polovine 20. stoljeća. Vjera je bila važan element identiteta doseljenika, a Crkva je ujedno bila i jedan od ključnih kanala za integraciju u australsko društvo.⁹ Posebno je tome pridonio tadašnji nadbiskup Adelaidea Matthew Beovich, sin ranoga hrvatskog doseljenika u Australiju, koji je bio jako naklonjen novonastaloj zajednici. Beovich je pozvao vlč. Ivana Mihalića u Adelaide i imenovao ga prvim hrvatskim dušebrižnikom u Australiji. Mihalić je od 1955. živio u stambenome sklopu crkve sv. Rafaela, gdje su se Hrvati okupljali, pa je u sjećanje na to i ova lokacija uključena u organizirane obi-

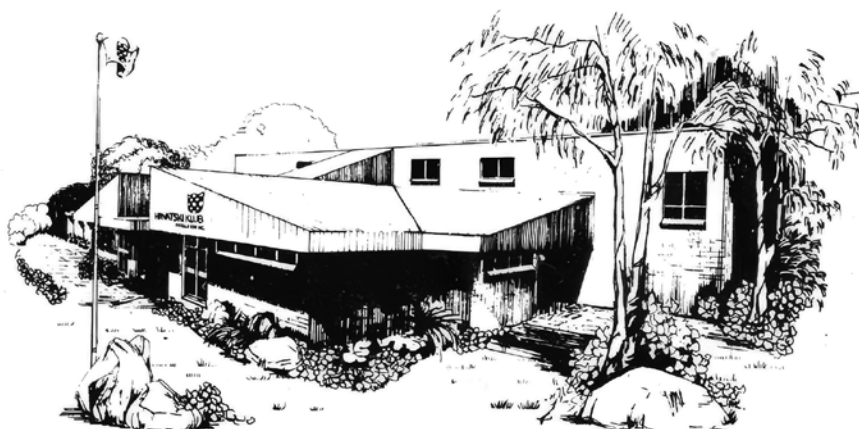
laske grada 2025. godine. Od 1955. do 1957. u Adelaideu je uz Mihalića djelovao i fra Rok Romac, da bi Mihalića 1970. zamijenio vlč. Nikica Dušević. Duševiću su se 1973. pridružile hrvatske časne sestre Klanjateljice krvi Kristove. Turneje su zatim uključivale posjet crkvama sv. Srca i sv. Patrika. U sklopu crkve sv. Srca nalazila se tijekom 1950-ih i dvorana, koju su Hrvati koristili u razne svrhe, kao što su plesovi, slavlja i slično. U crkvi sv. Patrika i danas se održavaju svete mise na hrvatskome jeziku te ova crkva uz Hrvatski katolički centar u Ridleytonu i tamošnju kapelicu posvećenu Gospi Velikog Hrvatskog Zavjeta predstavlja svojevrsno središte duhovnoga života zajednice.

Hrvatski klub¹⁰ je s radom u svojim prostorijama u ulici Chief, u predgrađu Hindmarsh, započeo u lipnju 1961. godine. Do tada je već imao razgranatu aktivnost, jer ubrzo nakon osnutka kluba, već 1951. prvi nastup je zabilježila hrvatska folklorna grupa. Grupa je nastavila djelovati sljedeća dva desetljeća, da bi službeno pod imenom Lenek bila konstituirana 1974., te vrlo uspješno funkcionira i danas. Već 1952. godine osnovan je i nogometni klub Croatia Adelaide, prvi hrvatski nogometni klub u Australiji, koji je u sljedećim desetljećima, uz ostale hrvatske nogometne klubove, imao jednu

⁹ Vidi: Drapac, „Perceptions of Post-WWII Croatian Immigrants“.

¹⁰ Lovoković, Hrvatske zajednice u Australiji, 503.; Hrvatski klub Adelaide, <https://chfa2025.com.au/gallery/historical> (pristupljeno: 25. 8. 2025.). Autor fotografije Cvjetko Milanović.

od ključnih uloga u okupljanju Hrvata te promociji hrvatskoga imena na kontinentu, ali i integraciji Hrvata u australsko društvo.¹¹ Useljenjem u vlastite prostorije rad zajednice je snažno pospješeo i olakšan, što je rezultiralo u konačnici i sve većim brojem članova te širenjem aktivnosti. U novom prostoru s radom je započela hrvatska etnička škola, prvo 1961., ali samo kratko razdoblje, a zatim 1966. godine. Od tada kontinuirano nastavlja mlade pripadnike zajednice učiti hrvatski jezik i kulturu, što je danas čini najstarijom aktivnom hrvatskom školom na kontinentu.

The New Croatian Club
68A Second Avenue, Ridleyton

Slika 3. Skica nove zgrade Hrvatskoga kluba s ulaznice u povodu njegova otvaranja u lipnju 1981. godine.¹²

U klubu su od samoga njegova osnutka i u svim aspektima djelatnosti vrlo angažirane žene. U tom kontekstu vrijedi valorizirati njihovo formalno okupljanje od 1974. u organizaciji Hrvatska žena – Katarina Zrinski. Doprinos žena razvoju kluba nemjerljiv je, a posebno je značajan u sklopu radijskog programa, koji 2026. slavi 50. godišnjicu postojanja. U to vrijeme radijski program se profilirao kao vrlo važan element u okupljanju zajednice te očuvanju hrvatskoga jezika i kulture. Stoga su organizirani obilasci lokacija važnih u povijesti kluba koji su uključivali i posjet radijskome studiju 5EBI-FM, u sklopu kojeg se emitira Hrvatski radioprogram. Širenje i rast kluba u svakom pogledu odrazio se i na potrebu za novim prostorom pa je u svibnju 1980. godine klub otvorio vrata na novoj lokaciji, u predgrađu Brompton.

¹¹ O ulozi nogometa kao jednom od popularnih aspekata iseljeničke aktivnosti usp. Vesna Drapac i Ivan Hršćić, „Croatian Australian identity and soccer since 1945“. U: *Football and Diaspora: Connecting Dispersed Communities through the Global Game* (ur. Jeffrey W. Kassing i Sangmi Lee), Abingdon: Routledge, 2023., str. 50-70.

¹² Hrvatski klub Adelaide i Hrvatsko povijesno društvo Adelaide, osobna korespondencija s Branimirom Šprajcerom.

Slika 4. Skulptura „Vukovar“, autora Marijana Bekića.

ne okolnosti, u tome vrlo važnu ulogu imala hrvatska zajednica Australije uz lobiranje, ali i činjenicu da se u drugoj polovini 20. stoljeća profilirala kao vrijedan dio australskog društva. Za vrijeme Domovinskoga rata Hrvatski klub Adelaide bio je jedan od centara prikupljanja humanitarne i svake druge pomoći te jedna od fokalnih točaka informiranja australske javnosti o istini na hrvatskome prostoru. U tom kontekstu su u lipnju 1992. Hrvati Adelaidea u parku Bonython 1992. postavili granitnu skulpturu hrvatskoga umjetnika s australskom adresom Marijana Bekića¹⁴, u spomen na stradanja Vukovara te posadili 200 stabala uz obalu rijeke Torrens, koja protječe kroz park. Naravno, sudionici organiziranih obilazaka Adelaidea 2025. posjetili su i ovu lokaciju.

Obilasci su obuhvatili i prolaskе pokraj zgrade nekadašnjeg kazališta La Mama, a koje se nalazilo u blizini Hrvatskoga kluba u Hindmarshu. Utemeljitelj La Mame bio je Bruno Dürriegl-Knez, ujedno i vrlo aktivan član Hrvatskoga kluba te jedno vrijeme i njegov predsjednik. Kazalište je bilo više desetljeća važan dio alternativne kazališne scene u Adelaideu.¹⁵ Slično tome imala je Croatia Adelaide, jer nogomet u Australiji nikada nije dosegao popularnost koju ima u Europi te je zadržao status „alternativnog“ sporta, ali ipak uz mnogo širi društveni doseg od kazališta. Više desetljeća Croatiajin dom je bio sportski kompleks Hanson Reserve, sljedeća postaja u organiziranim obilascima grada. S obzirom na važnost nogometa u hrvatskoj zajednici, ovaj prostor bio je mnogo više od samog nogometa, sve do preseljenja nogometnog kluba u Hrvatski športski centar 2000. godine.¹⁶

Inauguracija politike multikulturalizma u Australiji tijekom 1970-ih te njezina sve šira primjena tijekom 1980-ih pozitivno se odrazila na društveni status Hrvata.¹³ Proces je obuhvatio i priznanje hrvatskoga jezika te njegovo uključivanje u sve razine obrazovnoga sustava, što su hrvatski doseljenici desetljećima zahtijevali. Zajednica je tih godina postala još vidljivija, priznatija te poštovanija u svakodnevnom životu. Na simboličnoj, ali vrlo važnoj i za Hrvatsku ključnoj razini, potvrdilo se to priznanjem Republike Hrvatske od Australije već u prvome valu međunarodnih priznanja, 16. siječnja 1992. godine. Nije pretjerano zaključiti da je, uz međunarod-

¹³ O multikulturalizmu u Australiji i Hrvatima usporedi: Vesna Drapac, „Active Citizenship in Multicultural Australia: The Croatian Experience“, *Humanities Research* 15 (2009), br. 1, str. 59-73.

¹⁴ Osobna korespondencija s Branimirom Šprajcerom, autorom fotografije.

¹⁵ Za više o Bruno Dürriegl-Knezu vidi: Vesna Drapac, „Bruno Duerriegl-Knez (1921. – 1995)“. U: *Australian Dictionary of Biography*, 19 (2021), <https://adb.anu.edu.au/biography/duerriegl-knez-bruno-30888> (pristupljeno 8. 8. 2025).

¹⁶ Usporedi: Drapac i Hrstić, „Croatian Australian identity and soccer since 1945“.

Time je zaokružen popis lokacija koje su prepoznate kao najvažnije u povijesti Hrvata u Adelaideu i priča o formiranju zajednice. No, i dalje je mnogo toga što tek treba biti otkriveno te rekonstruirano. Članovi Hrvatskoga povijesnog društva, na čelu s Vesnom Drapac i Branimirom Šprajcerom, preuzeli su taj zadatak.

U sklopu ovoga festivala stoga su uz postavljanje izložbe u Muzeju migracija utemeljili i Hrvatski arhiv, pri Hrvatskome klubu, u kojem će se čuvati arhivska građa i predmeti. Pokrenuta je mrežna stranica arhiva, u sklopu koje je poseban dio posvećen životopisima Hrvata u Južnoj Australiji, odnosno južnih Australaca hrvatskog podrijetla koji su pridonijeli razvoju svoje useljeničke zajednice te australskog društva u cjelini. Inicirano je i pisanje knjige, svojevrsne spomenice kluba u povodu njegove 75. godišnjice osnutka. Urednici knjige su Vesna Drapac, Ivan Hrštić i Brendan Moran, a koji su uz niz drugih sudionika dio rezultata svojih istraživanja prezentirali na Hrvatskoj povijesnoj konferenciji (Croatian History Conference) Adelaide 2025. Konferencija je održana od 31. listopada do 2. studenoga i bila je mjesto iznimno zanimljivoga susreta znanstvenika čiji je interes fokusiran na povijest Hrvata u Australiji s lokalnom zajednicom. Uz izlaganja i rasprave, zajedno su osigurali dublji uvid u kompleksnu dinamiku života Hrvata na ovome kontinentu u dužoj povijesnoj perspektivi, a sve s pogledom na aktualnu situaciju te korištenje naučenih lekcija u budućnosti. Konferencija i knjiga uspješno su prikazali povijest Hrvata u Južnoj Australiji uz analizu razvoja Hrvatskoga kluba u Adelaideu. Time je i ispunjen osnovni cilj inicijatora cijele manifestacije obilježavanja 75. godišnjice rada kluba, na zadovoljstvo cijele zajednice. Pri tome svakako vrijedi još i napomenuti kako su opremanje arhiva adekvatnim kompaktus-ormarima, organizacija konferencije i priprema knjige potpomognuti financijskom podrškom History Trust of South Australia (priprema knjige) i Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske (priprema knjige, organizacija konferencije, opremanje arhiva i uspostava mrežnih stranica arhiva), dok je u prijavi projekata na natječaje ovih institucija ostvarena uspješna suradnja s Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu.

Hrvatski povijesni festival Adelaide 2025. pokrenut je na inicijativu zajednice, angažmanom velikog broja pojedinaca, organizacija i institucija. Uspjeh organizacije ove manifestacije potvrdio je snagu kluba i duboku međugeneracijsku solidarnost njegovih članova. Na čelu Hrvatskoga kluba danas se nalaze potomci hrvatskih iseljenika, pripadnici druge, treće, pa i četvrte generacije ove dijasporske zajednice. Oni nastavljaju rad na očuvanju i promociji hrvatskoga identiteta i imena u Adelaideu koji je započet prije 75 godina. Naravno, u skladu s promjenama konteksta klub je evoluirao te se i dalje nastavlja prilagođavati novim okolnostima, jer jedino tako je moguće osigurati opstanak. No, to ne podrazumijeva zaborav svojih prethodnika, koji su se u drukčijim okolnostima nosili s izazovima svoga vremena kako su znali i umjeli. Stoga svakako vrijedi podržati ovakve inicijative, čija je vrijednost višestruka, kako za samu lokalnu zajednicu, tako i za Republiku Hrvatsku, kao zemlju podrijetla, a i za Australiju, čijem društvu ova useljenička zajednica pripada. Hrvatski klub Adelaide svoju je 75. godišnjicu primjereno proslavio i postavio obrazac koji i drugi klubovi u Australiji mogu slijediti, odnosno dalje razvijati u sljedećim godinama prilikom proslave svojih okruglih obljetnica.

SUMMARY

CULTURAL AND SPORTS POTENTIAL OF THE OLDEST CROATIAN CLUB IN AUSTRALIA

Members of the Croatian Historical Society in Adelaide and the Croatian Club from the same city decided to mark the 75th anniversary of the club's founding with a series of activities throughout 2025. It was the first Croatian club founded in Australia, whose members have continuously promoted Croatia's unique identity since its formation. Numerous activities dedicated to the anniversary are included under the umbrella name "Croatian History Festival Adelaide 2025". As part of the festival, among other things, celebrations of the individual organizations founded by the Croatian Club were organized: the Croatian Archives of South Australia was constituted and equipped, initiatives around the collection of historical sources were intensified, an exhibition dedicated to Croats in South Australia was held at the Migration Museum in Adelaide, tours of significant locations in the history of Croats in Adelaide were organized, a significant historical conference took place and a memorial book dedicated to the Croatian Club was prepared for publication. In addition to all these activities, the text will briefly present the history of the Croatian community in Adelaide from the perspective of the Croatian Club.

RESUMEN

POTENCIAL CULTURAL Y DEPORTIVO DEL CLUB CROATA MÁS ANTIGUO EN AUSTRALIA

Los miembros de la Asociación histórica croata en Adelaide y del entonces Club Croata decidieron conmemorar el 75° aniversario del club durante todo 2025, mediante una serie de actividades. Este fue el primer club croata fundado en Australia, cuyos miembros promovieron una identidad croata única desde sus comienzos. Las actividades dedicadas al jubileo se agruparon bajo el nombre de „Festival Croata de Historia de Adelaide 2025“. Entre otras cosas, en el marco del festival se organizaron celebraciones de distintas organizaciones fundadas en el seno del Club Croata, se constituyó y equipó el Archivo croata de Australia del Sur, se intensificaron las iniciativas de recopilación de fuentes históricas, se organizó la exposición dedicada a los croatas del sur de Australia en el Museo de las Migraciones de dicha ciudad, se organizó la visita a lugares significativos en la historia de los croatas en Adelaide, se llevó a cabo una conferencia sobre Historia y se preparó un libro de memorias dedicado al Club Croata, para ser impreso en breve. Junto con la presentación de todas estas actividades, se expondrá brevemente la historia de la comunidad croata en Adelaide desde la perspectiva del Club Croata.

WALTER VORI LALICH

ISELJENIČKE NADE U DOBA VELIKIH ILUZIJA

Životi, iskustva i sudbine generacija iseljenika i njihovih obitelji bili su na bezbroj načina pod utjecajem ne samo njihovih osobnih nada, želja i snova, već raznih lokalnih i svjetskih društvenih zbivanja – vođenih različitim *iluzijama*. Autor propituje *nade* migranata naših korijena u Australiji u iskustvima dviju bliskih generacija hrvatskih iseljenika pretežno iz Dalmacije tijekom prve polovine prošlog stoljeća u jeku značajnih svjetskih društvenih i gospodarskih poremećaja, koji su se odražavali kako na Europu tako i na Australiju. Njihove sudbine i životi njihovih najbližih bili su vođeni ne samo obiteljskim snovima, već umnogome i *iluzijama* kojima su bili prožeti njihovo izvorno okruženje i zemlja doseljenja, kao i onim *iluzijama* koje su utjecale na razna svjetska zbivanja. *Iluzije* su sastavni dio života mnogih ljudi diljem svijeta, uključujući turiste, legalne i ilegalne migrante, izbjeglice i druge željne promjena, kojima se više puta (putujući iz Australije u Europu i iz Europe u Australiju) priključio i autor ovoga odličnog eseja, australski Dalmatinac Walter Vori Lalic.

Stihovi velikog pjesnika Lorda Byrona uvode čitatelja u djelo francuskog mislioca Jacquesa Attalija sa znakovitim naslovom: *Kratka povijest budućnosti* (2008.). Premda napisani prije više od dva stoljeća, unatoč generacijskim mijenama, ovi neizbrisivi stihovi odzvanjaju i dandanas diljem svijeta među pojedincima i društvenim zajednicama. Sustavni su dio i mnogih svakodnevnih snova i razmišljanja onih koji se odlučuju na odlazak u svijet iz rodnoga kraja:

Avaj, baš sve obmana je: / Buduće nas vara nijemo, ...

Iz raznih krajeva svijeta ljudi stalno odlaze u druga njima slabo poznata odredišta u namjeri da osiguraju sebi i svojim bolju budućnost. Društvena okruženja u kojima doseljenici, novi stanovnici, očekuju ostvarenje svojih nada i ciljeva i sama istodobno imaju svoja ograničenja čiji su korijeni u vlastitoj prošlosti i uspostavljenim stajalištima, a istodobno su i *iluzije* kako su postojeće stanje i prijedeni put najbolji putokaz prema budućnosti.

Mnogi još od pretprošlog stoljeća odlaze u nekoć vrlo udaljenu Australiju nadajući se ostvarenju svojih snova izvan ograničenja rodnoga kraja. Mnogi im zavide što su otišli i ostvarili svoj cilj u *Sretnoj zemlji*, kako je australski mislilac Donald Horne (1964.) prije šezdeset godina dosta ironično nazvao državu-kontinent prepunu vlastitih iluzija,

a prema kojoj su mnogi odlazili sa svojim osobnim iluzijama, snovima i nadama. U povodu šezdesete obljetnice objavljivanja ovoga ključnog rada o australskome društvu *Australian Academy of Humanities* održala je znanstveni skup „Ideje i ideali Australije” 2024. godine uz odabir tema koje jasno upućuju na probleme njezine sadašnjice: *Sno-vi i nezadovoljstvo; Razgovor i tabu; Australci – aristokrati Azije; Budućnost Australije*.

Sadašnja stvarnost *Sretne zemlje* nije isključivi predmet akademskih diskusija, već život-na stvarnost mnogih njezinih stanovnika kojima i dalje mnogi iz drugih dijelova svijeta zavide. Pisma uredništvu dnevnika iz Sydneya (SMH, 17. 8. 2024.) objavljena pod naslovom „Živimo u zemlji nejednakih iluzija” vrlo jasno upućuje kako svi nemaju jednake mogućnosti u razvijenoj demokratskoj zemlji u kojoj mnogi i dandanas ističu kako svatko ima iste mogućnosti, *a fair go!* Društvo kolektivnih *iluzija*, prema riječima jednog dopisnika-doseljenika u navedenoj rubrici, koje su gradile mnoge generacije doseljenika još od doba jedrenjaka i parobroda, u sadašnjem trenutku nalazi se u situaciji da se mora okrenuti svojim stvarnim problemima. Podudarno mišljenje javno je istaknuo i vrlo utjecajni poslovni čovjek Harvey Norman (*The Australian*, 31. 8., 1. 9. 2024., 27) u izjavi danoj u drugom lokalnom listu kako je *Reputacija Sretne zemlje na kocki* istaknuvši probleme australske stvarnosti nepoznate mnogima diljem svijeta.

Sljedeća dva primjera pokazuju kako je predviđanje Lorda Byrona prije više od dvjesto godina i dalje okvir svakodnevnog života ne samo mnogih iseljenika koji se upućuju u svijet u potrazi za boljom budućnosti, već i sredina koje oni napuštaju i onih u koje odlaze. Vrlo važan francuski film snimljen davne 1937. godine završava riječima kako je *Velika iluzija* da neće biti novog rata! Suvremeniji tekst o važnoj iseljeničkoj destinaciji prema kojoj i dalje mnogi hrle, objavljen u uglednome britanskom mjesečniku *Prospect* pod naslovom *Propadanje Amerike*, uoči dvjestote obljetnice smrti Lorda Byrona potvrđuje kako je nizom događaja došlo do grube stvarnosti da je nestala nedavno stvarana *lijepa iluzija* da su Sjedinjene Američke Države ključni oslonac mira, slobode i pravde diljem svijeta (Moyn, 2024.).

Prije četrdesetak godina, živeći u vrtlogu *iluzija*, nisam ni mislio da ću se jednog dana vratiti Lordu Byronu, jednom meni i mnogima drugima najdražem pjesniku, i da ću ga povezati s nadama, željama, očekivanjima stotina milijuna ljudi koji su napustili rodni kraj i otišli preko oceana u nepoznato. Iskrčavši se s broda u grčkoj luci Igumenicu, uputili smo se prema Mesolongi da posjetimo mjesto gdje je položeno srce velikog pjesnika koji je mlad u svojoj 36. godini iznenada ostavio ovaj svijet u ožujku 1824. godine tijekom sudjelovanja u borbi grčkog naroda za slobodu od turske osmanlijske vlasti.

I, pri kraju vožnje po Grčkoj vidjeli smo njegov potpis urezan u kamen vječnoga grčkog hrama u Sunionu, južno od Atene. A sada, nakon prohujala dva stoljeća, nakon svih tehnoloških i gospodarskih mijena, političkih zbivanja, ideoloških trzavica, rata, društvenih i demografskih promjena i raznih putovanja, spoznaš da je nezaboravni Lord Byron svojom besmrtnom napomenom o svijetu sveobuhvatnih iluzija i dalje s nama. Daleko od mediteranskih obala u općini Marrickville, u unutarnjem dijelu metropolitanskog područja Sydneya, koja je posljednjih desetljeća prošlog stoljeća bila pravac kretanja mnogih grčkih doseljenika, svake godine uzduž njezine glavne

ulice postavljaju se grčke zastave tijekom tjedna grčke neovisnosti za koju se borio i sam Lord Byron.

Kako se Lord Byron našao na razmeđu rodnoga kraja i mjesta gdje je u želji da pomogne grčkome narodu u njegovoj borbi za slobodu ostalo njegovo srce, tako i mnogi iseljenici diljem svijeta osjete ono što on ističe u ovim stihovima:

...*Nit' sjećanje mi smo svoje, / Nit' što jesmo mislit smijemo.*

Navedeno je podudarno iskustvima i raspoloženjima mnogih iseljenika koji su se našli razapeti između sjećanja i osjećaja prema rodnome kraju i onih izraslih u novome okruženju u kojem su stvarali svoj novi dom. Razne generacije iseljenika, hrvatskih i drugih, zbog svojih osobnih pobuda i ograničenja u rodnome kraju odlazili su i prema obećanoj *Sretnoj zemlji* gdje su se suočavali s novom stvarnošću, a mnogi godinama kasnije i prilikom povratka u svoj *Stari kraj*. Mnogi suočeni sa stvarnošću, proživljenim i novostvorenim sponama, vraćaju se ipak iz *Staroga kraja* u *Novi stari kraj*, odnosno u *stvarni dom* njihove djece i unučadi. Odlazak u svijet jednog dana otvara mnoga pitanja s kojima se iseljeni prije ili kasnije suočavaju i kada sami prožeti osobnim iskustvom trebaju utvrditi svoj daljnji put.

Raskrižja stvarnosti

Odlasci, putovanja i život iseljenika mogu se doživjeti u svijetu *iluzija*, osobnih i društvenih, kojima oni prolaze danima i godinama, a koje se mogu i generacijski razlikovati. Pojedinci i grupe odlaze od svog doma u nadi, sa snovima i očekivanjima kako će drugdje izvan rodnoga kraja uspjeti ostvariti svoje namjere, unaprijediti vlastiti život i pomoći svojim koje su ostavili da im bude bolje. Skoro svakodnevno se može čuti ili pročitati o iseljenicima koji u potrazi za prostorom u kojem mogu ostvariti svoje nade (Harvey, 2000.) dolaze legalno ili ilegalno, pješice, na brodovima i avionima. Odlaze poneseni *iluzijama* stvorenim u svome neposrednom okruženju projekcijom vijesti iz daleka kako se negdje daleko preko oceana može ostvariti bolji život.

Diljem svijeta mnoge stare i nove društvene sredine na raznim kontinentima doživjele su nagli demografski razvoj uz pojedinačno i kolektivno doseljavanje novih stanovnika. Tijekom mnogih desetljeća prošlog stoljeća mnogi su odlazili na dugi i skupi put brodovima u potrazi za boljim životom, daleko od nedaća i životnih uvjeta u rodnome kraju. Jedna od udaljenih destinacija za doseljenike postala je Australija poslije dolaska prve britanske flote 1788. godine. Mnogi su je diljem svijeta zamišljali kao *Sretnu zemlju* u kojoj je moguće ostvariti snove i nade vlastitim radom (Lawson, 1900.). Među njima ostvarenje svojih nada i sreću došao je potražiti i manji broj ljudi iz hrvatskih sela tijekom prvih desetljeća prošlog stoljeća, među kojima su bili ponajviše muškarci u zrelih i ranih godinama života i najvećim dijelom s jadranskog priobalja (Price, 1963.). Odlazili su često s velikim financijskim dugom, s nekoliko razreda osnovne škole i bez znanja jezika, znali su većinom samo sjeći i kopati (Grubišić, 2008.). Daleko od doma i najbližih, morali su često usamljeni proživjeti vlastite, obiteljske *iluzije* obiju društvenih sredina uz one svjetske.

Iluzije

Prilikom razmatranja pojma *iluzija* koji podrazumijeva svaku akciju koja smjera prema ostvarenju nečega za čime osjećamo želju ili stvaranje nečega što još ne postoji (Bergson, 1998./1911.), nužno je istaknuti kako uz to postoji i cijeli niz drugih izraza sličnoga i podudarnoga značenja. Uz pojmove kao što su *snovi*, *želje* i *nade*, mogu se navesti *obmana*, *opsjena*, *privid*, *varka*, *pričina*, *lažna nada*, *lažni dojam*, *samoobmana*, *pogreška*, *kriva prosudba*, *mjehur od sapunice*, *vizija*, *nestvaran*, *lažan*, *zavaravanje* te niz drugih sinonima (Turk i Wittschen, 2010.).

Navedeni izrazi se dopunjuju pojmovno i uz vidljive razlike jer svaki na svoj način može biti pokretač individualne i društvene inicijative diljem svijeta u raznim povijesnim razdobljima. *Iluzije* su uz druge slične i podudarne pojmove stvorene i ukorijenjene u sklopu datog društvenog prostora koji su definirani vlastitim *iluzijama* (Bergson, 2002./1946.) i izvor su raznih ljudskih aktivnosti, pojedinačnih i kolektivnih. Pojedinaac je nadalje karakteriziran vlastitom izvornom društvenom sredinom u kojoj postoji određeno nezadovoljstvo koje je izvor mobilnosti i samoobmana (Bourdieu, 2000./1997.). Mnogi pojedinci napuštaju svoj dom i odlaze iz rodnooga kraja s nadom, snovima i očekivanjima, nošeni iluzijama stvorenim u njihovim društvenim sredinama, u nepoznate udaljene zemlje i društvene sredine gdje očekuju da će naći posao i poboljšati životne uvjete za sebe i svoje obitelji.

Diljem mediteranskog okružja mnoge obitelji i pojedinci tražili su izlaz iz situacije koja je bila karakterizirana postojanjem mnogih siromašnih sela slabo prometno povezanih s gradovima i nedostatkom tržišta za svoje proizvode te rijetkim mogućnostima dodatnog prihoda osim teškog najma. U datim okolnostima mnogi su razmišljali o odlasku u prekoceanska mjesta koja su tražila sirovu radnu snagu, uz nadu da će tu naći posao i pomoći sebi i svojim obiteljima da prežive. Poslije glasina i vijesti o takvim ostvarljivim mogućnostima daleko preko oceana doznaje se da takve mogućnosti postoje i u Australiji, koja se znatno približila otvaranjem Sueskog kanala. Uz vijesti o mogućnosti zarade, postupno dolaze i priče kako je to miran kontinent (Pike, 1962.) s naprednom i uspješnom demokratskom nacijom (Ward, 1965.), što je pridonijelo da Australija tijekom vremena postane poželjnom destinacijom mnogima iz raznih krajeva svijeta željnih zarade i mira izvan žarišta svjetskih zbivanja.

Osim pojedinaca, *iluzije* stvaraju i suočavaju se s njima i šire društvene zajednice koje ih potiču i stvaraju zbog vlastitih razloga ili su posljedica vanjskih regionalnih i svjetskih zbivanja, a koje se neizbježno razlikuju između zemlje podrijetla iseljenika i zemlje njihova doseljenja. Iseljenik, osim što je vođen vlastitim *iluzijama*, istodobno se suočava, snosi posljedice i reagira na njih u navedenim različitim dijelovima njihova transnacionalnog prostora.

Daljnje promatranje utjecaja iluzija na život iseljenika pokriva razdoblje od dolaska dječaka iz dalmatinskoga primorskoga mjesta (Splivalo, 1982.) na zapadnoaustralska *Zlatna polja* (*Goldfields*) 1912. godine do dragovoljnog povratka mnogih hrvatskih doseljenika svome domu u Jugoslaviji 1948. i 1949. godine i ponovnog odlaska

mnogih povratnika nazad u Australiju tijekom Korejskog rata prvih godina sljedećeg desetljeća (Lalić, 2010.).

Tijekom ovoga četrdesetgodišnjeg razdoblja život iseljenika i njihovih obitelji bio je pod znatnim utjecajem društvenih *iluzija* na oba odredišta, ali i stajališta pojedinaca prema onima koji su došli potražiti bolje uvjete života na ovome udaljenom kontinentu. Nadalje, trebali su se suočiti i preživjeti u *Razdoblju ekstrema* (Hobshaw, 1994.) koje je uvelike utjecalo na oba okruženja i imalo značajne mnogostruke posljedice koje su posebno osjetili i mnogi iseljenici i njihove obitelji. Iseljenici i njihove obitelji doživjeli su u ovome kratkom razdoblju dva svjetska rata s relevantnim poslijeratnim obnovama i političkim promjenama, sovjetsku revoluciju, španjolsku gripu, veliku gospodarsku krizu i veliko ideološko sučeljavanje tijekom opasnog i dugotrajnog *Hladnog rata*. Ova značajna svjetska krizna zbivanja poticala su stvaranje raznih *iluzija* koje su dodatno razvijali i eksponirali pojedinci i društvene zajednice okruženja u kojemu su doseljenici živjeli uz nepovoljne posljedice na mnoge, ali i uz poticaj i nadu u bolji život u sredini gdje su stvarali novi dom.

Iluzije iseljenika

Pojedinci odlaze u udaljena i nepoznata odredišta puni nade da će uspjeti u namjeri da poboljšaju vlastiti život i život svojih obitelji. Pri odlasku se očekuje da će:

- ostvariti materijalni uspjeh uz rad i napraviti kuću ili izgraditi novu u rodnome kraju
- opet biti zajedno s najbližima poslije povratka ili njihova dolaska u novi svijet
- biti uspješni i cijenjeni u rodnome kraju i u novome okruženju.

Nade iseljenika prilikom njihova odlaska popraćene su i *iluzijama* njihovih najbližih koji u njihovu odlasku vide rješenje za niz obiteljskih problema. U iznimno važnoj knjizi za razumijevanje života i situacije u kojoj su se našli hrvatski doseljenici u Australiji, u godinama za vrijeme i oko *Velikog rata*, Anthony Splivalo vrlo jezgrovito opisuje očekivanja podrške i odnos obitelji i lokalne javnosti prema njegovu starijem bratu Mati i drugima koji su pošli u svijet: „...*Brat je neredovito slao novac i u malim iznosima, što je stvaralo ogovaranje u našem susjedstvu. Osobni prestiž i vrijednost bila je ocjenjivana novcem koji je slao svojim. Nitko se nije zanimao za njegov život u novoj zemlji. Naša obitelj nije imala pojma što naš brat radi u Australiji... koji me nije zbog posla mogao dočekati u Fremantlu, a niti na željezničkoj stanici u Kalgoorlie*“.

Stvarnost iseljeničtva

Mnogo prije samog odlaska potencijalni iseljenici i njihovi najbliži suočavali su se s nizom pitanja i problema koji su poslije odlaska postali dio njihova odvojenoga životnog puta koji je istodobno bio i integriran:

- odlučiti se o osobi koja će poći u svijet, ali i kamo da pođe i kome ako su već neki poznati ranije otišli

- pronaći novac za putne troškove i pristati na otplatu posuđenog novca uz kamate i do 30 posto tijekom 1920-ih godina (Grubišić, 2008.)
- osigurati smještaj i pomoć nakon dolaska prilikom traženja posla
- ostvariti očekivanja najbližih za kontinuirani podršku poslije isplate dugova.

Poslije dolaska u novo okruženje mnogi doseljenici naišli su na značajne probleme koji bi im otežali ostvarenje njihovih i obiteljskih snova i očekivanja, a isticali su se:

- samo je težak fizički rad u nezdravim uvjetima bio dostupan ljudima koji su došli bez stručnog znanja i znanja jezika
- niske nadnice, nesiguran posao, nezaposlenost i diskriminacija na poslu
- iskustvo usamljenosti u stranom svijetu s ograničenim društvenim kontaktima i bez podrške u teškim trenucima
- troškovi svakodnevnog života uz potrošnju na alkohol, kocku i prostitutke da bi se olakšala osamljenost i dosada otežavali su otplatu dugova, slanje novca svojim i plaćanje putnih troškova članovima obitelji ili za vlastiti povratak
- lokalno društveno raspoloženje, rasizam, nostalgija, odsutnost najbližih utjecali su na njihove želje, napore i život
- u slučaju nevolje mogli su se osloniti samo na zemljake
- pojava podijeljenosti, osjećaja pripadnosti između rodnog mjesta i doma stvorenog u novom okruženju
- otežani povratak rodnome kraju i najbližima poslije teškog rada tijekom iseljeničtva zbog raznih vanjskih utjecaja
- povrede, bolesti, smrt na radu i samoubojstva zbog propalih iluzija i nemoćnosti da šalju novac svojim
- teški radni i klimatski uvjeti utjecali su na preranu smrt mnogih u „*potrazi za dugom*“ (Kirigin, 1979.), u rudnicima i izvan njih, a posebno zbog smrtonosne rudarske bolesti, silikoze.

Kraj života i izgubljenih nada vidljiv je na mnogim grobljima Coolgardie, Kalgoorlie, Bouldera i dalje od Leonora-Gwalije i Lavertona u unutrašnjosti, na mnogim grobovima nema ni imena. U udaljenom Broken Hillu, važnome rudarskom središtu na istoku kontinenta, podignut je memorijalni muzej sjećanja na više od osamsto poginulih u rudnicima srebra, među njima se vide i imena dvadeset poginulih Hrvata koji su tu došli u potrazi za boljim životom.

Novi život u svijetu iluzija

U navedenome razdoblju prve polovine prošlog stoljeća međunarodna zbivanja su uvelike utjecala na mogućnost ostvarivanja iseljeničkih *iluzija* u stranoj zemlji i na očekivanja stvorena promjenama u rodnome kraju. Nakon što su učinili važan korak u svome životnom putu napustivši rodni kraj odlaskom u daleki svijet, nekima među njima novi život bio je prekinut prisilnim povratkom u rodni kraj u kojemu mnogi više nisu našli svoje mjesto. Tri desetljeća poslije veći broj se dragovoljno vratio u

rodni kraj ne samo zbog vlastitih želja za ponovnim susretom s najbližima, već i zbog svjetskih zbivanja i promjena u rodnome kraju.

Međutim, mnogi među njima su neočekivano postali nezadovoljni zbog prekomjernih očekivanja u poslijeratnoj zbilji i bili prisiljeni suočiti se s pitanjem gdje je njihov stvarni dom, u rodnome kraju ili sredini gdje su proživjeli mnoge aktivne godine svog života. Mnogi među povratnicima našli su se u situaciji da se moraju odlučiti na novi put koji nisu očekivali i vratiti se tamo odakle su došli, u Australiju. Razna životna iskustva pokazuju kako su se mnoge *iseljeničke iluzije*, snovi i nade sukobili s *iluzijama* koje su prevladavale u doseljeničkoj zemlji i u rodnome kraju.

A) Sučeljene iluzije doseljenika i novog okruženja

Prije svog odlaska iseljenici se nadaju kako postoje uvjeti za bolji život i budućnost u udaljenoj bogatoj zemlji iz koje su dolazile priče o mogućnostima rada i zarade. Život iseljenika našao se u raskoraku između njihovih očekivanja i stvarnosti na sjeći drva, u dubinama rudnika, poljima šećerne trske, gdje su prvo dolazili u potrazi za poslom bez znanja jezika i ikakvoga stručnog znanja.

Nakon dolaska s velikim nadama u budućnost, neizbježno su se sreli s društvom koje je uz vlastite *iluzije* o britanskoj superiornosti imalo izgrađena stajališta o drugima uz rasnu i društvenu netrpeljivost, diskriminaciju, također i prema doseljenicima iz južne Europe (Price, 1963.). Iluzija *Bijele Australije* usvojena Ustavom nakon osnivanja zajedničke države dotadašnjih kolonija 1901. godine, Commonwealth of Australia, obuhvaćala je i pridošlice s juga Europe i prve stanovnike kontinenta uz osobe s drugih kontinenata. Takav odnos opstao je u velikoj mjeri sve do 1970-ih godina kada započinju postupne promjene usvajanjem politike multikulturalnosti (Jupp, 1991.; Franzoi, 1996.; Ghassan, 2023.).

B) Iščeznule iluzije nakon povratka u domovinu

Iseljenici odlaze iz rodnog kraja s namjerom da se vrate jednog dana kad ostvare svoje ciljeve. Za svog boravka u stranoj sredini iseljenici su se morali prilagoditi datim uvjetima, ali istodobno su se mijenjale i njihove obitelji od kojih su se odvojili, kao i njihova domovina. Međutim, poslije povratka iz iseljeničtva koje je višestruko utjecalo na njih osobno, vrlo često mnogi dožive kako snovi o povratku i ponovnom susretu s najbližima nisu u skladu s osjećajima i nisu sasvim ostvarivi jer su se dogodile promjene i u obitelji, a i zbog društvenih i političkih promjena u domaćem okruženju. Vrlo brzo nakon povratka suočavaju se s novom stvarnošću kao što su se nekoć suočavali pri dolasku u stranu sredinu. Mnogi shvaćaju da su postali *stranci* u rodnome kraju, *stranci* su bili u tuđoj sredini, ali su postali i u svojoj!

Poslije dragovoljnog povratka, poneseni iluzijama o društvenim promjenama doživjeli su poslijeratnu oskudicu i poteškoće života u društvu koje se naglo mijenjalo. Neki poslijeratni povratnici vratili su se sa željom da pomognu u obnovi zemlje i razvoju

novog društva, uz planirane radikalne ideološke i gospodarske promjene, dok su neki uskoro otkrili i slabosti samog procesa.

Nakon povratka mnogi su prisiljeni shvatiti kako za njih i njihove više nema mjesta u rodnome domu te su morali odlučiti gdje je zapravo njihov stvarni dom. Neočekivano, našli su se u situaciji da moraju odlučiti gdje će nastaviti život, u sredini odakle su se vratili poslije niza godina boravka i stvaranja ili u nekome nepoznatom kraju u vlastitoj domovini gdje bi sve morali početi ispočetka. Neki su iznenada morali donijeti odluku da napuste djedovinu i da se vrate u rodni kraj svoje djece daleko preko oceana. S tim pitanjem suočili su se mnogi iseljenici-povratnici u poslijeratnu Jugoslaviju, ali ne samo oni. Odavno je to problem mnogih iseljenika-povratnika, zabilježen već u prethodnom stoljeću, a australska spisateljica (Richardson, 1925/2971) opisuje Engleza koji petnaest godina sanja *zelene livade* u domovini dok je bio u Australiji za vrijeme *Zlatne groznice* u Viktoriji 1850-ih godina, zatim odlazi doma, putuje po Europi, ali se na kraju vraća svome novom domu u Australiji.

Mladi iseljenik u svijetu velikih iluzija

Sedamdeset godina nakon što je sa suzama napustio rodni Viganj, Anthony Splivalo objavio je svoje dragocjeno ali i sumorno sjećanje na svoj boravak u zemlji prepunoj vlastitih *iluzija* o kojima nije ništa mogao znati u svojoj četrnaestoj godini života. Mnogo godina nakon njegova odlaska iz Australije počele su se događati znakovite društvene promjene koje su bile nezamislive za njegova boravka. Došao je u okruženje gdje je morao naučiti engleski i znati jezik kako bi bio prihvaćen u zemlji:

- koja se predstavljala za sigurnu demokratsku zemlju i koja je nudila mogućnosti zaposlenja i zarade
- doseljenici iz južne Europe smatrani su sposobnima samo za težak fizički rad i prezrivo zvani *dago*, *dinks* i *wogs* (Price, 1963.; Juliano, 2000.)
- Ustav iz 1901. godine definira Commonwealth of Australia kao *Bijelu Australiju*, a njime je spriječeno doseljavanje iz susjednoga pacifičkog i azijskog okruženja
- zapostavljeni, prvi stanovnici kontinenta naglašavaju probleme koje su imali nakon osvajanja kontinenta i doživljavaju *Dan Australije* 26. siječnja kao *Dan žalosti*, *Dan tuge* i kao *Dan preživljavanja* (Schultz, 2022.; Behrendt, 2012.; Macintyre, 1993.)
- rijetko uspješni referendum iz 1967. godine prihvatio je ravnopravnima ljudima čiji preci žive na kontinentu 65.000 godina (Reynolds, 2021.), dok je ključna odluka Vrhovnog suda, tzv. *Mabo odluka*, 1992. godine napokon istaknula kako su se prvi stanovnici kontinenta stvarno i brinuli o zemlji i da nisu bili isključivo litalice kao što je bilo ranije prikazivano (Keating, 1992.)
- Velika Britanija bila je smatrana za *majku domovinu* za koju su mnogi bili spremni žrtvovati svoj život u oba svjetska rata (Reynolds, 1916.; Scott, 1936.)

- iluzija da će Velika Britanija braniti Australiju iščeznula je početkom Drugoga svjetskog rata nakon japanskoga napada na pacifičko susjedstvo i na sam sjever Australije, kada se stvara novo savezništvo sa SAD-om (Day, 1999.; Crawford, 1960.).

Traumatski doživljaji mladog Splivala:

- susreti s mnogim lokalnim ljudima, izoliranim Dalmatincima, tijekom njihovih redovitih okupljanja
- podvojena razmišljanja može li mladi strani državljanin koji ide u školu biti član udruge mladih Australaca
- vršnjaci na početku rata očekuju da mladi Splivalo bude zatočen, dovikuju preko ulice „takvi nam ne trebaju ovdje“
- odveden s jedva 17 godina u njemački koncentracijski logor, najprije na otčiču Rottnešt pokraj Fremantla, a zatim u Liverpool-Holsworthy na periferiji Sydneja
- naučio prvu njemačku riječ *Junge* kad su zapanjeni zatočeni Nijemci vidjeli da i njega maloljetnika dovode u logor; s njima se sprijateljio tijekom četiri godine logorskog života i naučio njihov jezik
- logorske vlasti koristile su njegovo znanje jezika za rad u Uredu cenzure; novac je koristio za knjige i dopisivanje s djevojkama s kojima se školovao
- nije se priključio odredu hrvatskih dragovoljaca stvaranom od logoraša; ostao bez posla, ali ga njemački prijatelji zaposlili u restoranu
- dopušteno mu je da ostane u Australiji poslije rata
- doživio poslijeratni traumatski povratak vojnika iz rata i porast rasističke netrpeljivosti na Goldfieldsu.

Međutim, uz boravak, stanovanje kod irskih obitelji i uz školovanje stekao je prijatelje čija mu je podrška mnogo značila tijekom logorskog života.

Reakcije mladog iseljenika Anthonyja Splivala

Poslije neugodnih poslijeratnih iskustava na Goldfieldsu, Anthony sa starijim bratom Matom odlazi u Sydney, gdje im se uskoro pridružuje iz domovine mlađi brat Josip koji:

- razočaran, poslije braće, odlazi 1922. godine za sigurniju Kaliforniju, s riječima *Zbogom Australijo!*
- poslije velikih rasističkih napada na doseljenike s juga Europe na Goldfieldsu 1934. godine napisao je veliki ogorčeni dopis o australsko-britanskom društvu koji je objavljen u *The West Australian* polovinom lipnja 1934. godine; list je prethodno pokrenuo akciju financijske podrške nastradalima
- s braćom je telegramom pozdravio povratnike iz Australije na *Partizanki* zaželjevši njima i posadi sretan put u slobodnu domovinu (*Napredak*, 24. 1. 1948.).

U vrtlogu globalnih iluzija

Veliki svjetski događaji tijekom prve polovine prošlog stoljeća uvelike su utjecali na sudbine i živote hrvatskih iseljenika i njihovih obitelji. Između dvaju svjetskih ratova i posljedica nakon njih, uključujući i stvaranje nove države Jugoslavije i širenje Italije na istočnu obalu Jadrana, uz sovjetsku revoluciju, treba istaknuti i veliku svjetsku ekonomsku krizu koja je ograničila mogućnost zapošljavanja, što je stvaralo napetost i dovelo do velikih rasističkih izgreba protiv doseljenika iz južne Europe na Goldfieldsu 1934. godine na *Dan Australije*. Na različite načine sva ta zbivanja su utjecala i na hrvatske doseljenike čiji se broj povećao s oko 2000 prije Prvoga svjetskog rata do oko 5000 uoči sljedećeg (Scott 1936.; Price 1963.).

- Za vrijeme oba rata nisu bila moguća putovanja, a niti slanje novca obiteljima kojima je svaka funta puno značila. Veliki rat „*Za Boga i čovječanstvo 1914. – 1919.*“, kako piše na spomeniku u Marrickvilleu, u društvu koje je bilo spremno žrtvovati se za *majku domovinu* „do zadnjeg čovjeka i zadnjeg šilinga“ (Fischer, 1989.), pogodio je veliki broj hrvatskih doseljenika koji su najvećim dijelom bili iz Dalmacije.
- Hrvatski doseljenici bili su podijeljeni na većinu koja je nezainteresirana za rat bila smatrana proaustrijskom i manjinu koja je podržala rat protiv Austro-Ugarske.
- Mnogi hrvatski doseljenici osjećali su se nesigurnim radi porasta agresivne ksenofobije i iracionalnoga neprijateljskog stajališta prema njima građanima neprijateljske zemlje, što je poticalo strah, izolaciju i nesigurnost (Fischer, 1989.; Splivalo, 1982.; Kirigin, 1979.).
- Odmah na početku rata nekoliko stotina hrvatskih doseljenika odvedeno je s Goldfieldsa u privremeni logor na otočiću Rottneest ispred Fremantlea, među njima i mladi Splivalo. Dok su neki pušteni nakon ispitivanja, većina je krajem 1915. godine odvedena u logor Liverpool-Holsworthy na periferiji Sydneya, među njima i mladi Splivalo.

Posljedice Velikog rata na hrvatske doseljenike

Prema podacima popisa stanovništva prije Velikog rata iz 1911. godine, u Australiji je bilo oko 2700 doseljenika iz Austro-Ugarske, uključujući oko 2000 Hrvata (Scott, 1936.) od kojih se samo oko 200 dragovoljno prijavilo u jugoslavenske odrede i u ANZAC jedinice (Splivalo, 1982.; Darveniza, 1986.; Tkalčević, 1992.; Štalo, 2004.). Značajan broj dragovoljaca bili su članovi Hrvatsko-slavjanskog društva koji su okrenuli leđa sunarodnjacima koji nisu podržavali Jugoslavenski pokret (Kirigin, 1979.). Međutim, veliki broj hrvatskih doseljenika koji je došao u potrazi za radom, a ne kako bi ratovali, snosio je značajne posljedice.

- U koncentracijskom logoru Liverpool-Holsworthy bio je zatočen 701 Hrvat i daljnjih 400 iz drugih krajeva Austro-Ugarske. Zajedno s njima, od oko 32.990 osoba rođenih u Njemačkoj bilo ih je zatočeno 3272 i dodatnih 70

rođenih u Australiji uz daljnjih 2390 dovedenih iz Azije (Fischer, 1989.; Scott, 1936.). U SAD-u je istodobno od mnogo većeg broja, od 480.000 Nijemaca, bilo zatočeno samo 2100 osoba i tek 200 austrijskih građana „opasnih neprijateljskih stranaca“ (Nagler, 2000.).

- U logoru je umrlo 26 hrvatskih zatočenika (18 je umrlo od španjolske gripe) dok je jedan ubijen pri pokušaju bijega.
- Nakon završetka rata samo je 95 hrvatskih „ratnih“ zatočenika dobilo dozvolu da ostanu u Australiji, uključujući Anthonyja Splivalu, dok ih je 540 bilo protjerano u novostvorenu državu SHS i Italiju, kojoj je bio dodijeljen dio istočne jadranske obale. Protjerani su uglavnom tijekom rujna i listopada 1919. godine (Stenning, 1995.).

Političko stajalište hrvatskih zatočenika

- Većina od skoro 650 hrvatskih zatočenika odbila je ponudu Jugoslavenskog odbora i australskih vlasti da se priključe jugoslavenskim dragovoljačkim odredima. Bio je to veliki politički neuspjeh za njih, koji su pak oduševljeno pozdravili njemački zatočenici, a sve jezične i kulturne barijere među zatočenicima su odjednom iščeznule (Splivalo, 1982.; Scott, 1936.).
- Njihovo odbijanje odlaska u rat bilo je u skladu s raspoloženjem šire australske javnosti koja je odbacila dva referenduma na kojima je predloženo da i unovačeni vojnici budu poslani preko oceana u rat, a ne samo dragovoljci (Cohrane, 2018.; Macintyre, 1986.; Main, 1970.).

Obiteljske traume

- Obitelji iseljenika ubrzo su nakon početka rata doživjele razne probleme u Australiji, ali i one u domovini, i to zbog ograničene mogućnosti kontaktiranja i posebice jer su ostali bez financijske podrške.
- Obitelji zatočenih dodatno su traumatično doživjele prerani povratak svojih najbližih bez novca jer nisu imali prilike zaraditi tijekom nekoliko godina, ali i zbog njihove smrti u logoru.
- Kći preminulog zatočenika Petra Roki nikada nije vidjela svog oca ni njegov grob, vratio se u Australiju ubrzo nakon njezina rođenja. Njegova supruga Lucija Ilić Roki primila je pismo od njegova prijatelja da je umro 1917. godine u logoru. Njihova kći Anka doživjela je duboku starost i imala vlastitu obitelj, no cijeli život bila je traumatizirana što nikada nije imala prilike biti s ocem ni položiti cvijet na njegov grob (Radović, 1999.; Lalić, 2017.).

Sjećanja

Nigdje nema točnog spomena o mjestu gdje su pokopani u logoru umrli hrvatski zatočenici; najvjerojatnije su pokopani na odjelu za siromahe lokalnoga groblja u Liverpoolu, ali uprava nema nikakve podatke o tome.

- Spomenik s imenima svih preminulih zatočenika podigla je njemačka Weimarska Republika 1930. godine na luteranskom odjelu groblja Rookwood u Sydneyu. To je značajan spomenik žrtvama velike australske iluzije iznikle na kolonijalnome britanskom interesu, uz veliku ljudsku i društvenu cijenu.

Nakon mnogo desetljeća dane su dvije, i jedine, isprike doseljeničkima zajednicama za počinjeno.

- Bivši generalni guverner Australije William Deane ispričao se 1999. godine za odnos prema njemačkim doseljenicima u oba rata.
- Predsjednik upravnog odbora otočića Rottnešt, Laurie O'Meara, ispričao se 2012. hrvatskoj i talijanskoj zajednici za počinjeno zlo hrvatskoj i talijanskoj zajednici tijekom dvaju ratova. Svoju ispriku završio je riječima sjećanja prigodom proslave ANZAC dana odlaska u Prvi svjetski rat: *Lest we Forget!* (Ne zaboravimo!)⁵¹ (Fischer, 2015.). Na ovome značajnom događaju bio je prisutan i konzul Republike Hrvatske Hrvoje Petrušić; na spomen-ploči među zatočenicima se spominju *Austrian Slavs*.
- U Gradskome muzeja Sydneya priređena je izložba fotografija iz logora njemačkoga fotografa Paula Dubotzskog 2011. godine (Helmi i Fischer, 2011.), a poslije četiri godine Mjesni muzej u Liverpoolu priredio je izložbu o koncentracijskom logoru čiji se prostor sada nalazi u sklopu vojnog poligona.
- Uprava otoka Rottnešt postavila je u suradnji sa Scooplight kazalištem 2015. godine igrokaz u 17 slika *Capturing the Enemy*, priređenu na temelju knjige Anthonyja Splivala; nekoliko likova ima hrvatska prezimena, uključujući Splivalo; za vrijeme predstave izvedeni su pučki dalmatinski napjevi (Munt i Jarel, 2014.; Scooplight Program).
- Unatoč stalno prisutnoj „*nacionalnoj umjetnosti zaboravljanja*“ (Cohrane, 2018.) o raznim tužnim i neugodnim aspektima Velikog rata, ista se pomalo remeti radovima Fischera, Splivala i Stenninga (Ravlić), kao i drugim kasnijim izvorima o ovome jednom od „*nepotrebnih australskih ratova*“ (Reynolds, 2016.) tijekom kojeg je žrtvovala živote 60.000 svojih ljudi iza kojih je ostalo 12.000 siročadi (Scott, 1936.).

Poslijeratna nategnuta lokalna situacija

Poslijeratna društvena i gospodarska situacija na Goldfieldsu zaoštrila se povratkom australskih vojnika koji su inzistirali na svome pravu na rad u odnosu na Talijane, Grke i „Slavs“ koji su prosperirali dok su se oni borili. Poslije pogibije jednoga bivšeg vojnika u tučnjavi s jednim Talijanom, situacija je postala vrlo napeta i braća Mate i Tony Splivalo odlaze u Sydney gdje im se pridružuje iz domovine mlađi brat Josip.

- Zbog pada proizvodnje zlata gospodarska kriza se osjećala i prije velike gospodarske krize na Goldfieldsu već tijekom 1920-ih godina, što je ograničilo mogućnost zapošljavanja i dodatno utjecalo na pad cijena kuća (Alexander, 1976.; Kirigin, 1979.).

- Rasistički neredi protiv južnih Europljana potrajali su nekoliko dana poslije pogibije jednog Australca u tučnjavi u pubu s talijanskim konobarom na *Dan Australije* 26. siječnja 1934. godine kada su se proširile glasine „oni opet ubijaju Australce“. Tijekom divljanja ubijen je hrvatski rudar Jozip Katić, mnogi su se skrivali u *bushu* danima dok im je privatna i poslovna imovina bila uništavana, pljačkana i spaljena. Jedan Hrvat je ubio i ranio drugog napadača u samoobrani, što je i sud prihvatio (Marković, 1973.). Sindikati su intervenirali da se neredi zaustave jer su i rudnici zlata prekinuli rad do 5. veljače. Iz Perth je došlo 31. siječnja više od stotinu policajaca da pomognu uspostaviti red (Lalić, 2015., Gregson, 2001.; Gerritsen, 1969.).
- Uništeno je 19 poslovnih objekata i 117 kuća u ukupnoj vrijednosti od 74.000 funti (Evatt, 1935.), dok su rudnici izgubili na zaradi 13.200 funti, a rudari 18.000 funti plaće tijekom nereda. Vlada Zapadne Australije je tek u studenome iste godine isplatila odštetu od 16.235 funti u građevnome materijalu (Appleyard & Yiannakis, 2002.). Ukupna vrijednost uništene imovine 147 doseljenika iz Jugoslavije, među kojima je bilo 90 posto Hrvata, iznosila je 31.000 funti (*Novi iseljenik*, 14. 6. 1934.). *The West Australian*, dnevnik iz Perth, odmah je pokrenuo prikupljanje financijske potpore nastradalima; 347 osoba i institucija plaćalo je 1907 funti, što je podijeljeno među 600 oštećenih osoba (*Kalgoorlie Miner*, 1934.).
- Veliki broj australskih rudara priključilo se 300 hrvatskima na ispraćaju Jozipa Katića, posmrtni govori su bili na oba jezika, što je simbolički predstavljalo želju za rekonziliacijom i da se ispravi počinjeno zlo.
- Šest desetljeća poslije ovih zbivanja lokalne novine *Kalgoorlie Miner* podsjetile su na ovaj nesretni događaj koji je osim krutog rasizma istaknuo i ljudsku solidarnost, i to naslovom: „*Najtamnije razdoblje povijesti Goldfieldsa*“.

Svjetske iluzije i iseljenici

Između dvaju svjetskih sukoba hrvatski iseljenici su odlazili u većem broju prema Australiji u odnosu na prijašnje razdoblje. Podaci za 1947. godinu pokazuju kako ih je bilo tada oko 5029 doseljenih i to uglavnom iz Dalmacije. Uz njih bilo je još oko 580 iz drugih dijelova Jugoslavij, odnosno 1900 Makedonaca. Mnogi su došli putem lančane i obiteljske migracije slijedeći ranije pristigle rođake i suseljanke (Price, 1963.).

U ideološki definiranim australskom društvu na temelju *iluzije* o britanskoj rasnoj superiornosti identificiranom s *Bijela Australija* (Jupp, 2002.; Knighthley, 2000.; Clark, 1963.), doseljenici iz južne Europe bili su smatrani inferiorniji Britancima i ljudima sa sjevera Europe. Međutim, rasistički neredi u Kalgoorlie-Boulderu podsjetili su ipak sindikate kako nisu samo osobe britanskog podrijetla njihovi članovi, već su to i došljaci s juga Europe.

- Sovjetska revolucija poticala je nade obespravljenima naglasivši jednakost stvaranjem novog društva i prilika za rad, stvorivši i nove ideološke i društvene napetosti diljem svijeta.

- Borbeni *Radnički pokret* osnove su najvećim dijelom hrvatski rudari u *gradu srebra* Broken Hillu poslije proslave 1. svibnja 1928. godine. Vrlo brzo je prerastao u *Savez jugoslavenskih iseljenika Australije* sa sjedištem u Sydneyu. Imao je trideset ogranaka diljem kontinenta. Savez se uključivao u razne lokalne društvene, sindikalne i političke aktivnosti i izdavao tjednik *Napredak*. Također, Savez je uspostavio i bliski odnos s Komunističkom partijom u domovini i podržavao protivnike monarhističke diktature (Alagich & Kosovich, 2001.).
- Komunistička partija jedina je politička stranka u Australiji koja je zbog duha internacionalizma prihvatila i doseljenike iz južne Europe za ravnopravne članove. Takvo stajalište privuklo je određeni broj hrvatskih doseljenika i prije sljedećeg rata (Srhoj, 1998.).
- Za vrijeme rata SSSR je bio saveznik, a ne ideološki neprijatelj, što je oživilo panslavensko raspoloženje i među hrvatskim doseljenicima kao što je *partizanski pokret* u Jugoslaviji koji su predvodili komunisti, i koji je bio podržavan od saveznika te je također dodatno privukao nove članove u Komunističku partiju Australije.
- Vrlo brzo poslije rata savezništvo je iščeznulo i novi ideološki rat je započeo, *Hladni rat* u kojem su se domovina hrvatskih doseljenika i zemlja doseljenja našle na suprotnim stranama.

Drugi svjetski rat

Novi hrvatski doseljenici imali su drukčije iskustvo od starije generacije sunarodnjaka tijekom prošlog *Velikog rata*. Tako je jedan doseljenik bio zatočen jer je došao iz Istre koja je bila pod talijanskom upravom, dakle ušao je u Australiju s talijanskom putovnicom. Njegov otac bio je zatočen kao državljani neprijateljske Austro-Ugarske, a sin kao talijanske. Njegovu stricu, britanskome podaniku, trebalo je šest mjeseci da ga oslobodi, odnosno dokaže da je Hrvat po nacionalnosti premda ima talijansko državljanstvo (Africh, 2014.).

- Poslije početne podrške četničkom pokretu, Saveznici su podržali pokret partizanskog otpora koji je predvodila Komunistička partija. Hrvatski i drugi jugoslavenski doseljenici podržavali su partizanski pokret (Srhoj, 1998.; Marković, 1973.).
- *Napredak* i ostale novine na stranim jezicima bile su zabranjene početkom rata, ali je opet počeo izlaziti 1942. godine (Gibson, M & J. Zubrzycki, 1967.; Marković, 1973.). Podržavao je Saveznike i dolazio do hrvatskih vojnika. Poslije rata podržavao je *akciju povratka* u Novu socijalističku Jugoslaviju sve do potpore SSSR-u tijekom političkog raskola s Jugoslavijom.
- Približno je 400 hrvatskih doseljenika služilo u australskoj vojsci, kao dragovoljci i unovačeni, a znatan broj bio je i u lokalnim stražama (Lalich, 2016.). Zemljoradnici su mnogo pridonijeli proizvodnjom hrane, a žene potpornim grupama koje su slale pakete i pisma vojnicima na bojištima (Marković, 1973.).

Iskustva dvaju australskih vojnika hrvatskih korijena:

- Thomas Lesley Starceвич iz miješane hrvatsko-engleske doseljeničke obitelji dobio je najviše australsko vojno odličje, *Viktorijin križ*. Otac mu je rođen u selu Lič u Gorskom kotaru i radio je kao rudar u Boulderu. Thomas se dragovoljno javio u vojsku u veljači 1941. godine, bio je ranjen na Kreti, a odličje je dobio pri samome kraju rata 1945. godine na otoku Borneo za svoj hrabri samostalni pothvat. Ime mu je zabilježeno na spomen-ploči u poznatoj *Queen Victoria Building* u Sydneyu, a slika izložena u *Vojnome spomen-muzeju* u Canberri. Poslije rata grad Boulder upriličio je svečani prijam u povodu njegova dolaska, a u Grass Patch na jugu Zapadne Australije gdje je živio – ulica je nazvana po njemu. Pokopan je u mjestu Esperance na Južnom oceanu. Četvorica njegove braće služili su u Drugom svjetskom ratu, a dvojica u Korejskom, i svi su preživjeli (Starceвич, 2012.; Lalich, 2017.).
- Među stotinama hrvatskih doseljenika koji su služili u australskoj vojsci bio je mladi Franko Cetinić Kernjan koji je došao u dobi od petnaest godina ocu u Boulder 1937. (Cetinić Kernjan, 2014.). U vojsku se prijavio već 1941. godine i služio najvećim dijelom u Papua Novoj Gvineji. Sklon umjetničkom izražavanju, nosio je fotoaparat sa sobom cijelo vrijeme i dokumentirao svoja ratna kretanja sve do završetka rata u mjestu Rabaul na otoku Novoj Britaniji, ostavivši vrijednu dokumentaciju ratnih zbivanja. Poslije rata otac i on se vraćaju u Blato na Korčuli prvim putovanjem *Partizanke*, gdje se i zapošljava. Međutim, nakon dvadeset godina odlučuje se na povratak u Australiju; poslije početnog nesporazuma u veleposlanstvu je odmah dobio ulaznu vizu pokazavši svoje vojne dokumente. Došao je u Sydney s troje maloljetne djece 1969. godine, a pokopan je na mjesnom groblju u Blatu uz počasti koje su bile održane i u *Klubu ratnih povratnika* (RSL) Grenville, čiji je bio višegodišnji član i gdje je ranije bila priređena izložba njegovih fotografija s pacifičkog bojišta.

Poslijeratno uzbuđenje

Poslije Drugoga svjetskog rata australska vlada stvorila je novu iseljeničku politiku „*Nastaniti ili iščeznuti*“ u kojoj je i dalje davala prednost novim doseljenicima iz Velike Britanije, ali je počela prihvaćati u sve većem broju iseljenike i izbjeglice iz ratom porušene Europe (Jupp, 2002.). Kako bi razbio ranije uspostavljenu odbojnost prema tamnokosim doseljenicima s juga Europe, prvi savezni ministar doseljeničtva A. Calwell otišao je dočekati brod s plavokosim izbjeglicama s Baltika kako bi novi iseljenički program bio prihvaćen od šire javnosti (Persian, 2017.).

Poslije rata novi ideološki usmjereni politički režim uspostavljen je u Jugoslaviji s vlastitim *iluzijama* o ubrzanome društvenom razvoju uz uništavanje prijašnjega društvenog sustava, stvaranje jednakosti i bratstva te ubrzanu industrijalizaciju u zemlji zemljoradnika provodeći politiku jednopartijskoga totalitarnog sustava. Vijesti je prenosio tjednik *Napredak* i Konzularni ured u Sydneyu (Lalić, 2010.), odnosno kako se stvara novo društvo koje se razlikuje od prijašnjeg, koje su napustili i koje je podržavao ratni saveznik SSSR.

- Poslijeratna promjena vlade i najavljene društvene i gospodarske promjene u Jugoslaviji stvarali su *novu sliku napuštenog doma*: slobodu, jednakost, život u sklopu vlastite kulture i jezika, ujedinjenje s obitelji, sve to stvaralo je potrebu i želju da se pomogne u procesu poslijeratne rekonstrukcije i razvoju novog društva.
- Stvaranje novog društva značilo je socijalnu jednakost i mogućnosti rada za iseljene nakon povratka.
- Nova Jugoslavija obećavala je da će voditi brigu o iseljenima u svijetu i nakon njihova povratka.
- Jugoslavija je uspostavila politiku: *Dovedi iseljene doma!* Vlastitim brodovima u domaće luke željela je privući povratnike kojima je obećavala jednakost u društvu vlastitog naroda, u novom društvu koje se gradi, za razliku od njihova položaja u stranoj zemlji. Takve vijesti navodile su mnoge da donesu odluku – ostati ili vratiti se doma!
- Velike društvene, ideološke i političke promjene, zajedno s nostalgijom i željom da vide najbliže poslije mnogo godina, utjecali su na mnoge da se vrate kući iz iseljeništa.

Domovina treba iseljenike

Poslijeratna Jugoslavija nastavila se poput mnogih drugih zemalja oslanjati na materijalnu podršku svojih iseljenih građana, što je postalo posebno važno zbog velikih nestašica u vrijeme ubrzane industrijalizacije i nametnute kolektivizacije seoskoga gospodarstva.

- Uz materijalnu i financijsku pomoć bila je posebno dobrodošla društvena i politička podrška za daljnji razvoj.
- Obitelji su bile vrlo ovisne o paketima i novčanim doznakama, možda i više nego ranije zbog ozbiljnih nestašica.
- Iseljenici sa svojim radnim iskustvom i stečenim znanjima, uz sposobnost da žive izvan svojih rodniha mjesta, bili su potrebni kako bi se zemlja obnovila i izgradila nova infrastruktura i industrija.

Egzodus u komunističku Jugoslaviju za vrijeme Hladnog rata 1948. – 1949.

Na samom početku nove useljeničke politike koja je uvelike otvorila Australiju mnogim europskim doseljenicima, ministar useljavanja A. Calwell bio je iznenađen kako veliki broj predratnih doseljenika odlazi doma u komunističku zemlju.

- Društveno i politički bilo je prihvatljivo otputovati doma u Veliku Britaniju, ali ne i u zemlju kojom su vladali komunisti.
- Ministar A. Calwell nazvao je ovaj neobičan odlazak iz sigurnosti udaljene zemlje „mlijeka i meda“ (Peters, 2001.) u komunističku zemlju za Hladnog rata *Egzodusom Jugoslavena* (SMH, 1947., 1948.).

- Ministar je upozorio povratnike na moguće probleme oko ponovnog ulaska u Australiju i bio je zabrinut zbog komunističkih špijuna na jugoslavenskim brodovima (*The Daily Mirror*, 1948.).
- Australske vlasti nisu kontaktirale potencijalne povratnike (Srhow, 1998.) i nisu im ponudile pomoć da dovedu članove obitelji u zemlju.
- Za razliku od Australije koja je dovela veliki broj doseljenika na stranim brodovima, Jugoslavija je nabavila dva broda u tu svrhu, *Partizanka* i *Radnik*, s ciljem da povratnici doplove u vlastite luke umjesto u talijanske odakle su se ranije uputili u Australiju.
- Na četiri putovanja iz australskih luka Sydney i Fremantle, došlo je 1010 Hrvata, uključujući 150 maloljetnika (odnosno oko dvadeset posto hrvatskih doseljenika u Australiji), te 123 osobe koje su putovale u druge dijelove Jugoslavije i 160 njih kojima je određište bilo u drugim državama u Europi.
- Među 4293 povratnika iz svijeta bilo je 53% Hrvata do 1949. godine kada je povratak prestao (Šegvić, 1953.).
- Povratnici su bili sretni što su se vratili i bili su lijepo dočekan, ali stvarnost se vrlo brzo pokazala već te zime 1948. godine.

Dobrodošli doma i povratak u stvarnost

Povratnicima su vlasti zaželele dobrodošlicu, kao i najbliži koji su iščekivali i darove živeći u doba velikih oskudica. Neki među njima postali su vrlo brzo svjesni situacije u koju su došli. Nadalje, mnogi su shvatili kako su se oni sami promijenili za dugotrajna izbjivanja kao i da su se njima nekoć dobro poznate osobe, mjesta i društvo promijenili.

- Više nije bilo mjesta ni posla za mnoge povratnike i njihove obitelji u njihovim selima.
- Mnogi su uskoro morali napustiti svoj dom u potrazi za poslom i mjesto za život i stvaranje novog doma. Neočekivano, morali su potražiti posao i mjesto za život drugdje u Jugoslaviji, *iseljenici-povratnici* iznenada su postali iseljenici i *stranci* u svojoj zemlji.
- Otkrili su sveprisutno siromaštvo i prazne prodavaonice.
- Nekoliko mjeseci nakon povratka dotadašnji inspirativni saveznik SSSR iznenada je postao ljuti neprijatelj i izvor straha zbog mogućega novog rata.
- Došli su u očekivano društvo jednakih da bi otkrili kako se stvaraju novi oblici nejednakosti (Srhow, 1998.).
- Pojavio se problem adaptacije djece i njihova obrazovanja na novom jeziku koji su jedva znali; većinom su djelomično govorili lokalnim dijalektom roditelja. Djeca su se morala prilagoditi novome nepoznatome fizičkom i društvenom prostoru, steći nove prijatelje i naučiti nove igre; zaboraviti na kriket i naučiti igrati nogomet.

Nostalgija za napuštenom Zemljom snova

Mnogi povratnici koji su se puni nostalgije vratili u svoj stari dom sa željom da budu s najbližima i prijateljima koje nisu vidjeli godinama, neočekivano su osjetili kako im nešto nedostaje nakon povratka u djedovinu i to ne samo zarada i osjećaj sigurnosti u dalekoj Australiji.

- Postali su svjesni izgubljenih prilika za rad i zaradu uz način života na koji su se priviknuli tijekom iseljeničkih godina.
- Shvatili su da ne pripadaju mjestima gdje su dobili posao i stan.
- Tijekom iseljeničtva prihvatili su uz način života i nove običaje, naučili jezik, bili su prepoznatljivi u promijenjenoj staroj sredini.
- Pojedini su naišli i na financijske probleme prilikom školovanja djece (Mateljan, 2012.).
- Mnogi su osjetili kako su prijatelji i rodbina ostali u Australiji (Srhoj, 1998.).
- Neki potomci su inzistirali na povratku u svoj rodni kraj.
- Suočavali su se s pitanjem gdje je zapravo njihov stvarni dom. Obitelj se vratila iz Spearwooda na periferiji Fremantla doma u Metković gdje za njih više nije bilo mjesta. Morali su otići u Borovo, gdje su se osjetili *strancima* te su uz ostale životne probleme na koje su naišli odlučili vratiti se u Spearwood (Marinović, 2024.).
- Atmosfera novog povratka sve se više razvijala kako se sve veći broj povratnika odlučivao na povratak, ne samo u Australiju već i u Argentinu i Brazil, dok su neki pokušavali i ilegalno prijeći granicu (Šegedin, 2008.).
- Nakon smrti jednog povratnika ubrzo nakon povratka, djed koji se nije vratio financirao je cijeloj obitelji povratak u Australiju (Kenda Bavčević, 2012.).
- Povratak u Australiju postao je sve učestaliji. Odlazili su kad bi riješili pitanje putnih dokumenata, izlazne i ulazne vize, financiranje. Neki su odlazili nazad sretni, a drugi tužni (Milašić, 2008.).

Posljedice iluzije povratka

Vrlo je teško utvrditi sudbine mnogih koji su se vratili u rodni kraj poslije godina provedenih u Australiji gdje su mnogi utemeljili i svoj novi dom. Mnogi su se ipak vratili u Australiju, ali premda je nemoguće procijeniti koliko, ipak se može pretpostaviti da se većina povratnika vratila nazad. Životi onih koji su se vratili u Australiju razlikovali su se od života onih koji su odlučili ostati u starome kraju.

Povratnici u Australiju

Može se istaknuti kako je većina povratnika koja se vratila u Australiju bila u zreloj radnoj dobi te imala prijašnje lokalno radno iskustvo. Jugoslavija je poslije nekoliko godina dovođenja povratnika izgubila ljude od kojih je mnogo očekivala za svoj budućí razvoj, dok je Australija dobila nazad vrijedne radnike koji su je poznavali za razliku

od novih doseljenika koji su je tek morali upoznati. Za razliku od prethodnoga svečanog i radosnog dočeka pri kolektivnom povratku u domovinu, sada su ih s radošću dočekivali samo najbliži koje su prije nekoliko godina napustili.

- Neki povratnici sami su platili novi put preko oceana sredstvima koje su ostavili kod najbližih, dok su nekima pomogli posudbom prijatelji i rodbina koji se nisu s njima vratili u stari kraj, među kojima su bili oni koji se nisu slagali s njihovom odlukom o povratku u Jugoslaviju.
- Nakon povratka morali su sve započeti ispočetka na osnovi ranijega životnog i radnog iskustva.
- Većinom su se integrirali u svoje prijašnje zajednice, premda su neki pored financijskih naišli i na probleme s poznatima koji su podržavali stav SSSR-u prema Jugoslaviji i sveprisutne hladnoratovske atmosfere u društvu.
- Mnogi su se vratili ražalošćeni jer su im snovi o rodnome kraju izblijedjeli.
- Za razliku od mlađe djece, mnoga starija nisu imala prigodu za daljnje školovanje, čak su neki u četrnaestoj godini morali odmah početi raditi i pomoći roditeljima u novom životnom putu (Marinović, 2008.; Mateljan, 2012.).
- Postupno su se integrirali u australsko društvo ovisno o dobi, sposobnostima i radu u okruženju koje se stalno mijenjalo.
- Poslije obnovljenog života u Australiji, neki su posjećivali rodni kraj, a i neki njihovi potomci ostali su usko vezani uz rodna mjesta roditelja (Clarke Pavičić, 2008.).

Povratnici koji su ostali sa svojim snovima u domovini

Manji dio povratnika koji se nije vratio donosio je samostalno takve odluke. Nisu se vratili zbog niza razloga, među kojima se može istaknuti želja da budu zajedno sa svojom obitelji, da pomognu roditeljima, zbog dobi, prilike da dobiju odgovarajući posao, da budu u kulturnom okruženju u kojem se neće osjećati strancima, spoznaje da im djeca imaju bolje mogućnosti za daljnje obrazovanje, zbog ideoloških pobuda i da pridonese obnovi zemlje i razvoju društva. Njihova iskustva razlikuju se od njihovih suputnika koji su se odlučili na povratak u Australiju.

- Prilagodili su se lokalnim prilikama premda nezadovoljni životnim uvjetima i oskudicama, oslanjajući se poput mnogih na pakete iz Australije.
- Financijske teškoće postale su dio njihova života, neki su se oslanjali na svoje novčane rezerve koje su ostavili kod poznatih koji se nisu vratili. Nekoliko ih se vratilo poslije mnogih godina u Australiju kako bi zaradili sredstva za izgradnju kuće i osigurali djeci sveučilišno obrazovanje, a jedan dio se vratio kako bi dobio australsku mirovinu zasluženu zbog vojne službe.
- Povratnici su održavali stalne kontakte s drugim povratnicima na temelju prijedena životnog puta i ranijih susreta u iseljeništvu i rado su se družili s poznatima koji su dolazili povremeno u posjet.

- Njihova djeca su uz početne jezične i društvene teškoće imali priliku da se uklope u lokalni obrazovni proces. Može se pretpostaviti da su se s vremenom dobro uklopili u lokalno okruženje.
- Potomci rođeni u Australiji s vremenom su uzimali australsko državljanstvo i bili ponosni što posjeduju australsku putovnicu.
- Nostalgija za rodnim krajem u Australiji osjećala se u razgovorima o mjestima rođenja i ranim iskustvima, a pojedini bi se i vratili nazad u posjet.

Kontinuiranost iluzija

Vrlo je teško razdvojiti prošle *iluzije*, i posljedice, od trenutačnih u svakodnevnom životu. Premda su stvarane, osjećane i predstavljane na razne načine, stalno su prisutne i sustavni su dio ljudske povijesti, raznih lokalnih i većih društvenih okruženja, svjetskih zbivanja, a posebice pojedinaca neovisno o tome jesu li napustili rodni kraj ili su ostali u njemu. Naslov teksta na naslovnoj stranici *Zadržati nadu na kraju teške godine* (Leser, 2023.), objavljen krajem 2023. godine, upućuje na sveprisutnost *iluzija* u suvremenom životu.

Životi, iskustva i sudbine mnogih generacija iseljenika, i njihovih obitelji, na mnogo načina bili su pod utjecajem ne samo njihovih nada, želja i snova, već raznih lokalnih društvenih i svjetskih zbivanja vođenih različitim *iluzijama*. Iseljenici također imaju svoje ciljeve u životu „...*koji postaju sve privlačniji što su udaljeniji*..“ od njihove stvarne situacije i želje da se vrate doma, supruzi i djeci, ali...! (Mrozek, 1984.).

Tijekom suvremenoga povijesnog razdoblja ljudi donose odluke u rasponu od odlaska do povratka, kao što je istaknuto u iskustvima navedenih dviju bliskih generacija hrvatskih iseljenika tijekom prve polovine prošlog stoljeća i značajnih svjetskih poremećaja u doba ekstrema. Njihove sudbine i životi njihovih najbližih bili su vođeni ne samo obiteljskim snovima, već umnogome i *iluzijama* kojima su prožeti njihovo izvorno okruženje i zemlja doseljenja, kao i onima koje su utjecale na razna svjetska zbivanja. *Iluzije* su sastavni dio života mnogih diljem svijeta uključujući turiste, legalne i ilegalne iseljenike, izbjeglice i druge željne promjena. Mnoge vodi i nada da će naći novi dom negdje daleko u kraju koji odašilje drukčiju sliku od života koji su imali u vlastitoj domovini. Stihovi Lorda Byrona o sveprisutnosti *iluzija* koje nas izdaleka mame izazivajući u nama razna očekivanja, nade, želje, snove, zapravo su varke i obmane o dalekim budućim danima koje je veliki pjesnik, lutalica i borac za slobodu prepoznao i u čijim stihovima još uvijek odzvanjaju diljem svijeta.

Zahvala

Želim zahvaliti i mnogim drugim sugovornicima u Australiji i Hrvatskoj, uz navedene u *Izvorima*, koji su mi svojim vremenom, iskustvom i draoćenim informacijama pomogli u stvaranju podloge za izradu ovog teksta.

Izvori

- Africh, K. (2016.). Perth, Story
- Alagich, M. & S. Kosovich (2001.). „Early Croatian Settlement in Eastern Australia“, u: J. Jupp (Ed). *The Australian People: An Encyclopedia of Nation, Its People, and Their Origins*. Melbourne, Cambridge University Press, 235-239
- Alexander, F. (1976.). *Australia Since Federation*. 3rd Ed. Melbourne, Thomas Nelson, 95-6, 113
- Appleyard, R. & J. N. Yiannakis (2002.). *Greek Pioneers in Western Australia*, Perth, University of Western Australia Press: 185
- Attali, J. (2008.). *Kratka povijest budućnosti*. Prevela Vanda Mikšić. Zagreb, Meander Media/Lord Byron, *Stanzas for Music*: 7
- Behrendt, L. (2012.). Indigeneous Australia for *Dummies*. Milton, Qld, Wiley, 419-20
- Bergson, H. (2002./1946.). *The Creative Mind*. New York, Kensington Publishing/Citadel Books, 181-183
- Bergson, H. (1998./1911.). *Creative Evolution*. Mineola, New York, Dover, 273
- Bourdieu, P. (2000./1997.). *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press, 135
- Cetinić Kernjan, M. i N. (2024.). Sydney
- Clark, M. (1963.). *A Short History of Australia*. New York, The New American Library, 181-5, 207
- Clarke Pavičić, 2008.). Perth
- Cohrane, P. (2018.). *Best We Forget: The War for White Australia 1914-1918*. Melbourne, Text Publishing, 182-194, 211
- Crawford, R. M. (1960.). *Australia*. London, Hutchison University Library, 144, 180-182
- Darveniza, Z. (1986.). *An Australian Saga*, Marrickville, NSW. Southwood Press
- Day, D. (1999.). *John Curtin: A life*. Sydney, HarperCollins Publishers, 438
- Evatt, H. (1935.). *The International responsibility of States in the Case of Riots or Mob Violence: A Study of Kalgoorlie Riots Case*, 1934. Brisbane, The Law Book of Australia Ltd., The Australian Law Journal, Supplement, November, 9-25
- Harvey, D. (2000.). *Spaces of Hope*. Edinburgh, Edinburgh University Press
- Helmi, N. i G. Fischer (2011.). *The Enemy at Home: German Internees in World War I. Australia*. Sydney, UNSW Press
- Hobsbawm, E. (1994.). *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*. New York, Pantheon Books
- Horne, D. (1978./1964.). *The Lucky Country*. Sydney, Angus & Robertson
- Fischer, G. (2015.). „Immigration, integration, disintegration“. Brisbane, *Griffith Review* 48, 30-31
- Fischer, G. (2012.). „The Governor General’s Apology: Reflections on ANCAC Day“ *Cultural Studies Review*, 18/3 (December), 220-239
- Fischer, G. (1989.). *Enemy Aliens: Internment and the Homefront Experience in Australia 1914-1920*. Brisbane, Queensland University Press
- Franzoi, S. L. (1996.). *Social Psychology*. Dubuque, IA, Brown & Beshmark, 383-471
- Gerritsen, R. (1969.). „The 1934 Kalgoorlie Riots: A Western Australian Crowd“, u: *University Studies in History*. Perth, UWA Press, Vol. V., No. 3, 42-75
- Ghassan, H. (2023.). *The Racial Politics of Australian Multiculturalism*. Parramatta, NSW, Sweatshop/Arts& Cultural Exchange
- Gibson, M. & J. Zubrzycki (1967.). *The Foreign-language Press in Australia 1848-1964*. Canberra, Australian National University Press

- Gregson, S. (2001.). The 1934 Kagoorlie race riots revisited. Canberra, ASSLH, Labour History: Vol. 80. May, 2001./online
- Grubišić, M. pok. (2008.). Sydney
- Juliano, S. (2000.). *Vite Italiane: Italian Lives in Western Australia*. Perth, UWA Publishing
- Jupp, J. (2002.). *From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration*, Melbourne, Cambridge University Press
- Jupp, J. (1991.). *Australian Retrospectives: IMMIGRATION*. Sydney, Sydney University Press
- Keating, P. (1992.). „The Redfern Park Speech“, u: M. Fullilove (2005.). „Men and Women of Australia!“ *Our Greatest Modern Speeches*. Sydney, Random House Vintage: 157-160
- Kenda Bavčević, V. (2012.). Perth
- Kirigin, J. (1979.). *Na kraju duge*. Split, Književni krug, 25-9
- Knightley, Ph. (2000.). *Australia: A Biography of a Nation*, London, Jonathan Cape, 46-8
- Lalić, V. (2017.). „Smrt Višanina Petra Rokija godine 1917. u Australiji“. Zagreb, *Gordogan*, No 35-36, 84-102
- Lalich, W. F. (2016.). „Hrvati u obrani Australije u Drugom svjetskom ratu“. Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski iseljenički zbornik 2017., 270-292
- Lalich, W. F. (2015.). „Hrvatski zarobljenici u Australiji u doba Velikog rata“. Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski iseljenički zbornik 2016., 207-230
- Lalić, V. (2010.). „*Egzodus* iz Australije u doba Hladnoga rata – povratak hrvatskih iseljenika iz Australije brodovima Partizanka i Radnik godine 1948-1949“. Zagreb, *Gordogan*, No 19-22, 65-125
- Lawson, H. (1984.). „At Port Natal“ (1900.), u: Leonard Cronin, ur. *At Camp-Fire Yarn: Complete Works 1885-1900*. Sydney, Landsdowne, 685
- Macintyre, S. (1986.). *The Oxford History of Australia: Vol 4 1901-1942 The Succeeding Age*. Melbourne, Oxford University Press, 78, 162-175
- Main, J. M. (1970.). *Coscription: The Australian Debate, 1901-1970*. Melbourne, Cassell
- Marinović, N. (2024.). Perth
- Marković, L (1973.). *Pod australskim nebom*. Zagreb, Nakladni zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 346-359
- Mateljan, T. (2012.). Perth
- Milašić, V. (2008.). Perth
- Mrozek, S. (1984.). *The Emigrants*. Translated by Beissel, H.London, Samuel French, 77-85
- Munt, H. i J. Jarel (2014.). *Capturing the Enemy: A theatrical experience of Rotttnest Island during world War One*. Rotttnest Island Authority & Scooplight Theatre: Rotttnest After Dark, 2015.
- Nagler, J. (2000.). „Internment of German Enemy Aliens in the United States during the First and Second World Wars“, u: K. Saunders and R. Daniels (Eds). *Alien Justice: Wartime Internment in Australia and North America*. Brisbane, UQ Press, 66-79
- Novi iseljenik, Zagreb, 1934., No. 9
- Persian, J. (2017.). *Beautiful Balts: From Displaced Persons to New Australians*. Sydney, New South Publishing
- Peters, N. (2001.). *Milk and Honey – But no Gold*. Perth, UWA Press
- Pike, D. (1962.). *Australia: The Quiet Continent*. London. Cambridge University Press
- Price, Ch. (1963.). *Southern Europeans in Australia*. Melbourne, Oxford University Press
- Radović Roki Anka, pok. (2000.). Split
- Radović, Z. (2000.). Split

- Reynolds, H. (2021.). *Truth-Telling : History, Sovereignty And The Uluru Statement*. Sydney, NewSouth Publishing, 23, 42, 53, 237
- Reynolds, H. (2016.). *Unnecessary Wars*, Sydney, NewSouth Publishing
- Reynolds, H. (2010.). „Colonial Cassandras: Why weren't warnings heeded?“, u: M. Lake and H. Reynolds (Eds). *What's Wrong With ANZAC?* Sydney, NewSouth Publishing: 48
- Richardson, H. H.(1925./1971.). *The Fortunes of Richard Maloney, The Way Home*. Ringwood, Vic. Penguin Books
- Schultz, J. (2022.). *The Idea of Australia: A search for the soul of the nation*. Sydney. Allen & Unwin, 166-168, 332; Macintyre, S. (1993.), 318
- Scott, E. (1936.). *The Official History Of Australia In The War 1914-1918: Volume XI. Australia During The War*. Sydney, Angus and Robertson
- Spilivalo, A. (1982.). *The Home Fires*. Fremantle, Fremantle Arts Centre Press
- Srhoy, Bart (1998.). *Journey Beyond Origin*. Perth, Hesperian Press
- Starcevic, B. i C. (2012.). Grass Patch, WA
- Stenning, M. (1995.). *Austrian Slavs: Internment Camps of Australia World War I*. Sydney
- Šarić, Lj. i W. Wittschen (2010.). *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- Šegedin, A. pok (2008.). Sydney
- Šegvić, V. (1953.). *Povratak jugoslavenske ekonomske emigracije 1948-1951*. (Return of Yugoslav economic migrants 1948-1951). Beograd, Rad, 16, 18, 25-30
- Šutalo, I. (2004.). *Croatians in Australia: Pioneers, Settlers and their Descendents*. Kent Town, SA, Wakefield Press.
- Tkalčević, M. (1992.). *Hrvati u Australiji* (Croatians in Australia). Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske
- Ward, R. (1965.). *Australia*. Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, v.
- Webb J, Schirato, T. & Danaher, G. (2002.). *Understanding Bourdieu*, Sydney, Allen & Unwin, 26.

Novine

- Leser, D. (2023.). Sydney, Good Weekend, *Sydney Morning Herald*, 9. 12. 2023., 1, 6-23
- „Yugoslavs To Be Warned On Returning“, Sydney, *The Sydney Morning Herald* (SMH), 21. 1. 1948.
- „Warning To Yugoslavs Returning Home: Minister On difficulty of Re-Entering Australia“, Perth, *The West Australian*, 21. 1. 1948.
- „Lookout For Reds: Yugoslav Ship Suspect“, Sydney, *The Daily Mirror*, 15. 1. 1948., 4
- „Calwell Believes Yugoslavs Foolish To Leave“, Sydney, *The Sydney Morning Herald* (SMH), 3. 10. 1947., 5
- The West Australian*, Perth, 1934., 3. 2. – 3. 3.
- Kalgoorlie Miner, 1934., 7. 2., 4; 8. 2., 6
- „We live in a land of the unfair delusion“. Sydney, *The Sydney Morning Herald*, 17. 8. 2024.
- „Lucky Country“ reputation at risk: Harvey. Greenblat Eli, Sydney, *The Weekend Australian*, 31. 8. – 1. 9. 2024., 27
- „La Grande Illusion“, Film. Redatelj Jean Renoir, Francuska 1937.
- „America's Metdown“, Samuel Moyn, prof. (Yale, SAD), London, *Prospect*, Winter Special 2024., January-February: 11-15.

SUMMARY

IMMIGRANT HOPES IN AN AGE OF GREAT ILLUSIONS

The lives, experiences and destinies of many generations of expatriates and their families have been influenced in countless ways not only by their personal hopes, desires and dreams, but also by various local and global social developments driven by different illusions. The author interrogates the hopes of migrants with roots in Australia in the experiences of two close generations of Croatian emigrants, mainly from Dalmatia, in the first half of the last century in the midst of major global social and economic upheavals that were reflected in both Europe and Australia. Their fate and the lives of their loved ones were guided not only by family dreams, but also by the illusions that pervaded their original environment and country of settlement, and by the illusions that influenced various world events. Illusions are an integral part of the lives of many around the world, including tourists, legal and illegal immigrants, refugees and others eager for change, which the author of this excellent essay, the Australian Dalmatian Walter Vori Lalich, has joined on several occasions (travelling from Australia to Europe and from Europe to Australia).

RESUMEN

ESPERANZAS DE LOS EMIGRANTES EN LA ERA DE GRANDES ILUSIONES

Las vidas, experiencias y destinos de muchas generaciones de emigrantes y sus familias han estado influenciados de innumerables maneras, no solo por sus esperanzas, deseos y sueños personales, sino también por diversos acontecimientos sociales locales y mundiales impulsados por distintas *ilusiones*. El autor analiza las esperanzas de los migrantes de raíces croatas en Australia a través de las experiencias de dos generaciones cercanas de emigrantes croatas, en su mayoría provenientes de Dalmacia, durante la primera mitad del siglo pasado, en medio de importantes trastornos sociales y económicos globales que afectaron tanto a Europa como a Australia. Sus destinos y las vidas de sus seres queridos estuvieron guiados no solo por sueños familiares, sino también, en gran medida, por las *ilusiones* que impregnaban tanto su entorno original como el país de acogida, así como por aquellas *ilusiones* que influyeron en los acontecimientos mundiales de la época. *Las ilusiones* son una parte integral de la vida de muchas personas en todo el mundo, incluidos turistas, inmigrantes legales e ilegales, refugiados y otros deseosos de cambios. A estas experiencias, viajando repetidamente entre Australia y Europa, se sumó también el autor de este excelente ensayo, el dálmata australiano Walter Vori Lalich.

POVJESNICA

Proglašenjem neovisnosti 1991., međunarodnim priznanjem 1992. i pobjedom u Domovinske ratu 1995., Hrvatska je izborila svoj puni međunarodno-pravni i politički subjektivitet. Uspješno vođeni procesi ulaska u eurozonu i Schengen potvrdili su zatim zrelost hrvatske države u pozicioniranju svoga mjesta u europskoj obitelji naroda kao i novome međunarodnom poretku.

Uz dane ponosa i slave iz 1990-ih, Matičin godišnjak u ovoj tematskoj cjelini redovito donosi i niz otkrića

iz povijesti hrvatskoga iseljništva o kojima se nije pisalo prije pada Berlinskoga zida na Starome kontinentu – revalorizirajući ponovno povijesne iseljeničke prinose, uključujući i vjerske sadržaje koji su bili u sjeni „ateističnoga domovinskog raja i onodobne periodike“...

Na fotografiji: Kninska tvrđava s hrvatskim stijegom ispod vedrih nebeskih širina – simbol pobjede u Domovinskoj ratu i zalag mira te sjećanja na sve one iz domovine i dijasporu koji su položili svoje živote za slobodu Hrvatske!
Foto: HINA

DARKO PERIĆ

OPERACIJA OLUJA OZNAČILA JE RATNU POBJEDU HRVATSKE I POVIJESNI ISKORAK U MIRU

Članak donosi sažet prikaz svečane proslave 30. obljetnice Vojno-redarstvene operacije „Oluje“, održane u Zagrebu i Kninu proteklog ljeta. Podsjetimo, obljetnica „Oluje“ svake godine obilježava se 5. kolovoza, na dan kada su hrvatski vojnici u završnici oslobodilačkoga Domovinskog rata ušli u Knin, glavni grad samoproglašene terorističke paradržave Republike Srpske Krajine (RSK). Preostala područja u istočnoj Slavoniji, uz granicu sa Srbijom, Hrvatskoj su vraćena nakon mirne reintegracije Podunavlja 1998. godine. Operacija „Oluja“ pokrenuta je tri mjeseca nakon operacije „Bljesak“ kojom je RH vratila kontrolu nad zapadnom Slavonijom te nakon što su predstavnici agresorskih srpskih snaga iz RSK odbacili svaku mogućnost mirnog rješenja, uključujući i plan međunarodne zajednice znan po akronimu Z4, koji su izradili veleposlanici zemalja Kontaktne skupine: SAD-a, Rusije, EZ-a i UN-a. No, odlučnošću naših branitelja predvođenih prvim hrvatskim predsjednikom i vrhovnim zapovjednikom Hrvatske vojske dr. sc. Franjom Tuđmanom, „Olujom“ je okončan rat u Hrvatskoj tijekom kojeg su poražene sve agresorske snage.

Vojno-redarstvena operacija „Oluja“ započela je 4. VIII. 1995. godine u zoru, a već do 7. kolovoza Hrvatska vojska oslobodila je okupirana područja u Dalmaciji, Lici, Kordunu i Banovini te ih vratila u sastav Republike Hrvatske. Obljetnica „Oluje“ svake godine obilježava se 5. kolovoza, na dan kada su hrvatski vojnici ušli u Knin, glavni grad samoproglašene paradržave Republike Srpske Krajine (RSK). Preostala područja u istočnoj Slavoniji, uz granicu sa Srbijom, Hrvatskoj su vraćena nakon mirne reintegracije Podunavlja 1998. godine. Operacija „Oluja“ pokrenuta je tri mjeseca nakon operacije „Bljesak“ kojom je RH vratila kontrolu nad zapadnom Slavonijom te nakon što su predstavnici agresorskih srpskih snaga iz RSK odbacili svaku mogućnost mirnog rješenja, uključujući i plan međunarodne zajednice znan po akronimu Z4, koji su izradili veleposlanici zemalja Kontaktne skupine: SAD-a, Rusije, EZ-a i UN-a.

No, odlučnošću naših branitelja predvođenih prvim hrvatskim predsjednikom i vrhovnim zapovjednikom Hrvatske vojske dr. sc. Franjom Tuđmanom, „Olujom“ je okončan rat u Hrvatskoj tijekom kojeg su poražene sve snage RSK, potpomognute vojnom i financijskom podrškom iz Srbije. Uz Knin, operacijom „Oluja“ oslobođeni

Slika 1. Prizor s proslave VRO Oluja na Kninskoj tvrđavi (2025.), gdje je priređena ceremonija podizanja zastave Republike Hrvatske, uz čitanje 245 imena branitelja koji su poginuli i nestali u finalnoj oslobodilačkoj operaciji Domovinskoga rata – Oluji. Foto: HINA

su i Gračac, Obrovac, Korenica, Slunj, Plitvice, Sveti Rok, Benkovac, Kijevo, Vrlika, Dubica i brojna druga naselja, a hrvatske snage došle su na međunarodno priznatu granicu Hrvatske i Bosne i Hercegovine. S druge strane, sa spomenutih područja nakon „Oluje“ iselilo se oko 100 tisuća građana, pretežno srpske nacionalnosti, unatoč jamstvima Republike Hrvatske da mogu mirno nastaviti živjeti ako poštuju zakone RH. Vojna operacija kojom je oslobođena jedna petina hrvatskoga teritorija nije prošla bez ljudskih gubitaka, a još ustrajno tražimo 1744 nestale osobe.

Trideseta obljetnica „Oluje“ obilježena je i veličanstvenim vojnim mimohodom 31. srpnja u Zagrebu u kojem je sudjelovalo oko 3400 vojnika, 500 borbenih i neborbenih vozila te ukupno 41 zrakoplov iz sastava Hrvatskoga ratnog zrakoplovstva. Mimohod je održan, u nazočnosti državnoga vrha i mnoštva građana iz zemlje i iseljeništva, u srcu glavnoga grada svih Hrvata i to na križanju Vukovarske ulice i Ulice Hrvatske bratske zajednice koju krase spomenik utemeljitelju hrvatske države Franji Tuđmanu,

odakle se iz neposredne blizine vidi zgrada Hrvatske matice isljenika, čiji je ravnatelj Zdeslav Milas nazočio svečanosti.

Također, više od pola milijuna mladih Hrvatica i Hrvata proslavili su 30. jubilej hrvatske slobode pjevanjem pjesama domoljubnoga karaktera na zadivljujućem koncertu Marka Perkovića Thompsona na Hipodromu u Zagrebu. Pjevalo se satima na najvećem ikad održanom koncertu i to na onome istome mjestu na kojem je sveti otac Ivan Pavao II. blagoslovio hrvatski narod i suvremenu Republiku Hrvatsku slavnih devedesetih. Posebnu emotivnu snagu imao je i drugi obljetnički Thompsonov koncert na kojem se u Sinju okupilo gotovo 180 tisuća mladih iz Dalmacije, kao i onih koji su pristigli iz naše dijaspori za ljetne praznike sa svih kontinenata, uoči Dana pobjede i Dana domovinske zahvalnosti te Dana hrvatskih branitelja 4. VIII. 2025. Pjevalo se i slavilo na sinjskome Hipodromu do ranih jutarnjih sati – kada su mnogi krenuli na središnju državnu proslavu u Knin, 5. VIII. 2025. Obilježavanje „Oluje“ počelo je u zoru na ulicama Zvonimirova kraljevskoga grada uobičajenom budnicom.

Zavjet zahvalnosti na svečanosti u Kninu

Službeni dio programa nastavljen je polaganjem vijenaca, nakon čega je uslijedila središnja svečanost na stadionu NK Dinare gdje su održani prigodni govori čelnih ljudi hrvatske države i predstavnici veterana Domovinskoga rata. Istodobno, na Kninskoj tvrđavi priređena je ceremonija podizanja zastave, uz čitanje 245 imena branitelja koji su poginuli i nestali u „Oluji“. Predsjednik Vlade RH Andrej Plenković u prigodnome kninskom obraćanju istaknuo je: „Svake godine ovdje u Zvonimirovu gradu okupljamo se s istim osjećajima: ponosom na pobjedu, zahvalnošću prema braniteljima i pijetom prema poginulima. Prije tri desetljeća združena snaga hrvatskoga naroda oslobodila je okupirane gradove i sela, porazila agresora, vratila život i ponos hrvatskim prognanicima. Nadasve je donijela mir, u kojem skloništa više nisu bila utočišta nego uspomena. Danas ta hrvatska snaga više ne brani domovinu oružjem, nego odgovornošću, znanjem i odlučnošću, čuvajući naše temeljne vrijednosti.“ Plenković je podsjetio da je „Oluja“ bila najveći kopneni boj u Europi u tom trenutku od Drugoga svjetskog rata kojim je slomljen projekt Velike Srbije, poražen agresor, a taj junački pothvat hrvatskih snaga promijenio je geopolitički poredak jugoistočne Europe, odredivši sudbinu Hrvatske u euroatlantskim integracijama i omogućivši završetak rata u Bosni i Hercegovini. „Oluja“ je, prema Plenkoviću, potvrdila hrvatsku snagu koja ne porobljuje nego oslobađa, snagu koja ne razara nego gradi sve sastavnice hrvatskog društva, od gospodarstva do kulture. Posebno se prisjetio i svih onih koji su dali život za slobodu Hrvatske, istaknuvši da njihova žrtva nije samo broj, nego zavjet – zavjet zahvalnosti jer je Hrvatska zahvaljujući njima postala suverena i slobodna.

Pravna „Oluja“ u Den Haagu

Uz branitelje i državni vrh, prigodom ove okrugle obljetnice treba se prisjetiti i pravne bitke za „Oluju“ i hrvatske generale koja je vođena u pobjedničkome duhu, a na koju nas je podsjetio ovoga ljeta u svome zagrebačkom predavanju o Međunarodnome kaznenom sudu u Haagu odvjetnik iz Chicaga Luka Mišetić.

Nakon odluke Žalbenog vijeća Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Den Haagu, kojom su preinačene osuđujuće presude generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču u oslobođajuće, moguće je bilo progovoriti o valu neopisive radosti građana diljem domovine i među našim ljudima u svijetu, posebno onima čija je stručnost bila presudna za slom lažne optužnice generalima i Hrvatskoj – koja je počivala na koncepciji udruženoga zločinačkog pothvata (*Joint Criminal Enterprise*). Riječ je o stručnjacima s međunarodnom reputacijom čija je argumentacija uvjerila predsjednika Žalbenog vijeća MKSJ suca Theodora Merona, američkoga Židova brilijantne profesionalne karijere koji je i sam proživio strahote druge svjetske kataklizme, da je pravda spora ali dostižna.

U odvjetničkim timovima koji su dokazali čestitost Domovinskoga rata i VRO „Oluja“ marljivo su radili Amerikanci, Kanađani, Irci, Hrvati i jedan Iranac, uvjerivši uz Merona suce Mehmeta Güneya i Patricka Robinsona u nedužnost generala Ante Gotovine i Mladena Markača. U javnosti je i danas najprisutniji Luka Mišetić, rođen 1970. u obitelji čikaških Hercegovaca, a do kasne mladosti nije dolazio u Hrvatsku. Njegov otac Ivan potječe iz Grabovnika, a majka Iva Čuvalo iz Proboja. Nakon završenoga studija politologije, upisuje pravni fakultet u Chicagu, gdje danas ima odvjetnički ured. U središte medijske pozornosti Luka Mišetić dolazi 1999. kada je kao najmlađi odvjetnik u povijesti zastupao nekoga pred Međunarodnim kaznenim sudom. Bio je to Haaški sud, a klijent mu je bio bosanski Hrvat Ante Furundžija.

Ne umanjujući slavu odvjetničkog umijeća najistaknutijoj trojci – Luki Mišetiću i Gregu Kehou te voditelju tima generala Markača, zagrebačkome odvjetniku Goranu Mikuličiću, posebno smo ponosni na stručnost dviju kanadskih pravica koje su danonočno iščitavale megaspis u timu generala Gotovine. Tri ugla Mišetiću i Kehou, pobjednicima specijalnoga rata protiv Hrvatske u 21. stoljeću, godinama je držala u Haagu jedna žena – Ana Katalinic, rođena u gradiću Prince George. Roditelji su joj se doselili iz Brinja i Vratnika. Ističe da je poticajnu iskru osjetila kad je 1990-ih započeo Domovinski rat. Studirala je međunarodne odnose i prijavila se za službu u UN-u, odakle je upućena u Haag. Afirmirala se radeći u tužiteljstvu. Bila je istražiteljica u procesu Miloševiću. Uz Anu, zadivljuje pronicavost i druge Kanađanke, samozatajne Diane Juricevic, čiji su roditelji iz Omiša i Pule. U njezinu stručnom fokusu su ljudska prava otkad je doktorirala na Sveučilištu u Torontu 2004. godine. U timu je bila usredotočena na analitiku presedana, tj. analize svih slabosti protivničke tužiteljske strane. Inteligentnim Kanađankama pridružio se u Markačevu timu i američki Hrvat Tomislav Z. Kuzmanovic iz Milwaukeeja.

Obiteljske su im priče poput antičkih drama jer je iza njih egzodus iz domovine šezdesetih godina prošlog stoljeća, koji se smirio na sjevernoameričkome kontinentu, ne zaboravivši svoju dalmatinsku kolijevku u kojoj su baštinili bogoljublje, čovjekoljublje i domoljublje. Od srca im hvala! Kćeri i sinovi iseljenika do pobjede, rame uz rame sa stručnjacima kakav je profesor prava iz Montreala Payam Akhavan, podrijetlom Iranac, koji je uložio fascinantnu energiju u analitiku cijeloga slučaja. Iz timova u Zagrebu, uz Marina Ivanovića, treba pohvaliti svih 20 odvjetnika, istražitelja, informatičara

Slika 2. Svečani vojni mimohod u Zagrebu u čast VRO Oluja – pokazao je ljudski i tehnološki potencijal suvremene, obrazovane i moćne Hrvatske vojske – zalag mira i ponosa, te nezaboravne uspomene na poginule hrvatske sinove i kćeri iz domovine i dijasporu koji su položili svoje mlade živote za Republiku Hrvatsku u obrambenom Domovinskom ratu. Foto: HINA

i prevoditelja koji su pet godina obrađivali desetke tisuća stranica dokumenata i tisuće sati video i audio zapisa.

Među najučinkovitijim zajedničkim inicijativama za pomoć u obrani spomenutim generalima je Zaklada za istinu o Domovinskom ratu, utemeljena 16. I. 2006., čiji su formalni utemeljitelji bili zakladnici Dunja Zloić-Gotovina, stožerni brigadir Željko Hučić i načelnik općine Pakoštane Milivoj Kurtov, dok je u Upravnom vijeću Zaklade djelovalo devet uglednih osoba iz različitih područja javnog života domovinske i iseljene Hrvatske. To su Igor Zidić, nekadašnji predsjednik Matice hrvatske, neurokirurg Josip Paladino, glazbenik Miroslav Škoro, reprezentativac Stojko Vranković, poduzetnik iz Australije Marko Franović, financijašica Dunja Vidošević, poduzetnik iz SAD-a Ilija Letica, te odvjetnici Ivan Ćurković i Ante Župić. Olujni jubilej još jednom je potvrdio snagu zajedničkih postignuća domovinske i iseljene Hrvatske, koje smo dužni poštovati i čuvati za nova pokoljenja.

Gojko Šušak – ministar pobjedničke Hrvatske vojske

Hrvatsko iseljeničtvo imalo je neprocjenjivo važnu ulogu u stvaranju i obrani suvremene Republike Hrvatske. Među najistaknutijim aktivistima bio je Gojko Šušak, koji je gotovo dva desetljeća djelovao u Kanadi, gdje je uz poslovnu karijeru organizirao kulturni, prosvjetni i društveni život tamošnje hrvatske zajednice. Bio je pokretač hrvatskih škola, sportskih društava, kulturnih federacija te osnivač Zaklade za hrvatske studije u Kanadi, a njegovo djelovanje ostavilo je dubok trag u očuvanju jezika, kulture i nacionalne svijesti među iseljenicima. Nakon povratka u domovinu 1990., Šušak se uključio u politički život, a ubrzo i u obranu zemlje. Od 1991. do smrti 1998. obnašao je dužnost ministra obrane, a u tim je godinama stekao izvrsnu reputaciju ministra pobjedničke vojske. Pod njegovim vodstvom Hrvatska vojska je ustrojena i modernizirana, poentiravši svoje umijeće „Olujom“ i pobjedom u Domovinskom ratu, čime je osigurana teritorijalna cjelovitost Hrvatske.

Šušak je simbol povezanosti domovinske i iseljene Hrvatske – iseljenička iskustva i organizacijske sposobnosti pretečio je u obrambeni sustav nove države. Zbog zasluga u ratu i doprinosu stvaranju Republike Hrvatske odlikovan je najvišim državnim odličjima, a u kolektivnom sjećanju ostaje kao jedan od ključnih ljudi pobjedničke Hrvatske vojske.

SUMMARY

OPERATION STORM MARKED CROATIA'S WAR VICTORY AND HISTORICAL TRANSITION TO PEACE

The article summarizes the ceremonial celebration of the 30th anniversary of the Military-Police Operation *Storm*, held in Zagreb and Knin last summer. As a reminder, the anniversary of *Storm* is celebrated every year on August 5, the day when Croatian soldiers entered Knin, the capital of the self-proclaimed terrorist parastate called *Republika Srpska Krajina (RSK)*, in the finale of the liberating Homeland War. The remaining areas in eastern Slavonia, along the border with Serbia, were returned to Croatia after the peaceful reintegration of the Danube region in 1998. Operation *Storm* was launched three months after Operation *Flash*, when the Republic of Croatia regained control of Western Slavonia, and after representatives of the aggressor Serb forces from the RSK rejected any possibility of a peaceful solution, including a plan from the international community known by the acronym Z4, developed by the ambassadors of the countries of the Contact Group: US, Russia, EC and UN.

However, thanks to the determination of Croatian defenders led by the first Croatian President and Supreme Commander of the Croatian Army, Dr. Franjo Tuđman, *Storm* ended the war in Croatia, during which all the aggressor forces were defeated. The military operation that liberated one-fifth of Croatia's territory did not transpire without human losses, and we are still persistently searching for 1,744 missing persons.

This liberation operation still awakens pride and a sense of gratitude and togetherness among the Croatian people today, Prime Minister Andrej Plenković said in Knin at the celebration of the 30th Anniversary of Operation *Storm* on August 5, 2025.

RESUMEN

LA OPERACIÓN 'TORMENTA' MARCÓ LA VICTORIA MILITAR DE CROACIA Y UN GIRO HISTÓRICO HACIA LA PAZ

El artículo ofrece una presentación resumida de la celebración del 30° aniversario de la Operación Militar y Policial 'Tormenta' realizada en Zagreb y Knin el verano pasado. Cabe recordar que el aniversario de dicha operación se conmemora cada año el 5 de agosto, día en que los soldados croatas, en la fase final de la Guerra por la Independencia, entraron en Knin, la capital del autoproclamado Estado paraterrorista de la República Serbia de Krajina. Las zonas restantes de Eslavonia oriental, en la frontera con Serbia, fueron devueltas a Croacia tras la reintegración pacífica de Podunavlje en 1998. La Operación 'Tormenta' se lanzó tres meses después de la Operación 'Rayo' a través de la que Croacia recuperó el control de Eslavonia occidental, después de que los representantes de las fuerzas agresoras serbias rechazaran toda posibilidad de una solución pacífica, incluido el plan de la Comunidad Internacional conocido como Z4, elaborado por los embajadores de los países del Grupo de Contacto: EE.UU., Rusia, la CE y la ONU.

Gracias a la determinación de los defensores croatas, liderados por el primer presidente croata y comandante en jefe del Ejército Croata, el dr. Franjo Tuđman, con la Operación 'Tormenta', durante la cual fueron derrotadas todas las fuerzas agresoras, se puso fin a la guerra en Croacia. La operación militar con la que se liberó la quinta parte del territorio croata no transcurrió sin pérdidas humanas: aún buscamos a 1744 personas desaparecidas.

Esa operación de liberación sigue despertando orgullo, gratitud y un sentimiento de unidad en el pueblo croata, dijo el presidente de Gobierno de la República de Croacia, Andrej Plenković, durante la celebración del 30° aniversario de la Operación Tormenta, en Knin, el 5.8.2025.

STAN GRANIC

ZNANSTVENI DOPRINOSI KANADSKOGA POVJESNIČARA ANTHONYJA W. RASPORICHA

Anthony W. Rasporich (1940. – 2025.) bio je vodeći povjesničar Hrvata u Kanadi i imao dugu i uspješnu karijeru na Sveučilišta u Calgaryju (Calgary, Alberta). Obnašao je dužnost pročelnika Odsjeka za povijest i dekana Fakulteta društvenih znanosti. Pripadao je skupini mladih znanstvenika na području socijalne povijesti koja se pojavila 1960-ih i osporavala tradicionalne povijesne narative. Monografije kojima je bio autor ili urednik studiozno su obrađivale povijest zapadne Kanade, multikulturalne i vjerske teme, migraciju u Kanadu te regionalnu i urbanu povijest. Dvadeset dvije godine bio je suurednik uglednog akademskog časopisa *Canadian Ethnic Studies/Études ethniques au Canada*. Kulminacija njegova opsežnog istraživanja o hrvatskim Kanađanima bila je njegova nezamjenjiva knjiga iz 1982. godine, *Za bolji život: Povijest Hrvata u Kanadi*, koja je objavljena na engleskom i francuskom, službenim jezicima Kanade.

Kada je 9. kolovoza 2025. preminuo Anthony Walter Rasporich, zaslužni profesor povijesti Sveučilišta u Calgaryju, hrvatsko-kanadska zajednica izgubila je jednog od svojih najistaknutijih povjesničara. Rasporich je imao dugu i uspješnu karijeru u akademskoj zajednici. Bio je profesor, sveučilišni administrator, urednik časopisa te autor i urednik brojnih monografija. Pridružio se Odsjeku za povijest Sveučilišta u Calgaryju, Alberta, 1966. godine, a od 1973. do 1976. bio je pročelnik Odsjeka za povijest. Rasporich je imenovan na vodeće pozicije na Fakultetu društvenih znanosti, obnašajući dužnost prodekana od 1976. do 1981., a dekana od 1986. do 1994. godine.

U svome znanstvenom radu vezanom uz hrvatsku doseljeničku i etnokulturnu zajednicu, Rasporich je 1982. objavio vrhunsku monografiju i nekoliko članaka u zbirkama, znanstvenim časopisima, godišnjacima i enciklopedijama. Svojim profesionalnim pristupom u području društvene povijesti, predanošću otkrivanju i pristupu primarnim izvorima iz kanadskih arhiva, pregledavanjem desetljeća hrvatsko-kanadskih i hrvatsko-američkih novina kako bi se pronašla sjećanja na pionirske useljenike te istraživačkim intervjuima s pionirskim članovima zajednice i njihovim potomcima, postavio je mjerilo za buduće znanstvenike posvećene proučavanju hrvatske prisutnosti u Kanadi.

Odrastanje u Port Arthuru u sjeverozapadnome Ontariju

Anthony Rasporich bio je sin Milana i Sofije (rođene Grgurić) i rođen je u gradu Port Arthuru 9. siječnja 1940. Gradić Port Arthur nalazi se na sjevernoj obali jezera Superior u sjeverozapadnome Ontariju. Gradić i okolna regija bili su poznati po ostrim, dugim zimama i kratkim ljetima. Godine 1970. Port Arthur se spojio s gradićem Fort Williamom kako bi stvorio današnji grad Thunder Bay, iako je tradicionalno većina hrvatskih useljenika živjela u Port Arthuru. Njegov otac Milan rođen je u Hreljinu i emigrirao je u Kanadu 1928. u dobi od 17 godina, dok je njegova majka Sofija rođena u Ravnoj Gori i došla u Kanadu u dobi od 7 godina 1927. godine. Thunder Bay bio je ključno pretovarno središte za izvoz pšenice koja je doprema-

na teretnim vlakovima iz zapadnih kanadskih provincija Manitoba, Saskatchewan i Alberta, namijenjenih svjetskim tržištima. Uz obalu Thunder Baya nalazili su se neki od najvećih svjetskih silosa za izvoz žitarica. Tijekom kanadskoga procvata pšenice od 1896. do 1914. godine, ovi golemi silosi bili su potrebni za skladištenje i preradu stotina milijuna bušela pšenice godišnje za prijevoz brodovima preko Velikih jezera, morskoga puta Saint Lawrence i konačno do Atlantskoga oceana i prekomorskih zemalja.

Hrvatski doseljenici počeli su se naseljavati u Port Arthuru već tijekom ranih godina dvadesetog stoljeća. Radili su kao lučki radnici, u šumarstvu, rudarstvu te industriji celuloze i papira, kao i u sektorima izgradnje željeznica i autocesta. Prema riječima urednika *Hrvatskoga glasa* (Winnipeg) Petra Stankovića, koji je posjetio Port Arthur 1929. godine, ondje je živjelo otprilike 200 Hrvata, uključujući 30 obitelji koje su se ukorijenile. Do 1935. zajednica je bila dovoljno velika da je osnovala Hrvatski dom koji je služio i široj kanadskoj zajednici. Tijekom međuratnog razdoblja u Port Arthuru osnovane su podružnice raznih hrvatskih dobrotvornih, društvenih, kulturnih, tamburaških, radničkih, ženskih i političkih društava. To je uključivalo dva ogranka Hrvatske bratske zajednice u Port Arthuru. Odsjek broj 679 „Sv. Nikola” osnovan je 1928., a Odsjek broj 873 „Stjepan Radić” osnovan je 1938.¹ Rasporichev otac Milan, koji je

Slika 1. Anthony Walter Rasporich (1996).
Uz dopuštenje obitelji Rasporich

¹ Zapažanja o hrvatskoj zajednici u Port Arthuru u međuratnom razdoblju vidi: [Petar Stanković], „Kod braće u Port Arthuru”, *Kanadski glas* (Winnipeg), 11. studenoga 1929.; John D. Butkovich, „Moje putovanje u Kanadu”, *Zajedničar* (Pittsburgh), 11. prosinca 1935., 6. dio.

Slika 2. Mladi Anthony s ocem Milanom, majkom Sofijom i sestrom Brendom u Port Arthuru (1947). Uz dopuštenje obitelji Rasporich.

radio u tvornici celuloze i papira, bio je dugogodišnji tajnik Odsjeka 679 „Sv. Nikola” u Port Arthuru. Kao tajnik, pisao je obavijesti i izvješća o sastancima odsjeka, banketima, piknicima i drugim društvenim događajima, koja su se objavljivala tijekom nekoliko desetljeća u *Zajedničaru* (Pittsburgh). Mladi Anthony bio je član ‘gnijezda’ Hrvatske bratske zajednice u Port Arthuru, a 1958. godine postao je punopravni član. Godine 1959. Anthony, njegov otac i drugi članovi Odsjeka 679 donirali su Zakladi za stipendije HBZ-a.

U Port Arthuru, Rasporich je pohađao osnovnu (St. Andrew’s School) i srednju školu (Port Arthur Collegiate Institute). Dok je odrastao, hrvatski je bio drugi jezik koji se povremeno govorio u obiteljskome domu. Isticao se u školovanju i u sportu, posebno u košarci i skoku u vis. Tijekom ljeta radio je s ocem u tvornici celuloze i papira. Dok je završavao srednju školu, Rasporich je razmišljao o tome da postane svećenik ili da nastavi obrazovanje u svjetovnom ozračju. Dok se borio s tom odlukom, njegovoj majci Sofiji dijagnosticiran je rak. Zbog te poražavajuće vijesti Rasporich je želio ostati kod kuće i pomoći svojim mlađim sestrama Brendi i Betty-Jane

da se brinu za majku koja je podvrgnuta dvjema operacijama i provela znatno vrijeme u bolnici. Međutim, njegova majka je inzistirala da nastavi svojim putem prema visokom obrazovanju. U dobi od sedamnaest godina, Rasporich je započeo svoje visoko obrazovanje, zarađivši stipendije za pohađanje Sveučilišta Queen’s u Kingstonu, Ontario. Iste godine umrla je njegova voljena majka Sofija. Dirljiv članak u njezinu čast objavljen je u *Zajedničaru* 11. studenoga 1959. godine.

Obrazovanje i akademska karijera

Rasporich je završio preddiplomski studij povijesti, političke znanosti i ekonomije s počastima 1962. godine te magistarski studij povijesti (1965.) na Sveučilištu Queen’s u Kingstonu. Njegova magistarska teza bila je pod naslovom „Kvazisavez s Francuskom 1812. godine: Ideološka studija, 1789. – 1812. godine”. Na tom sveučilištu igrao je za košarkašku momčad Queen’s Golden Gaels. Njegova momčad jednom je

Slika 3. Anthony (drugi red, treći zdesna) sa svojim suigračima iz košarkaške momčadi Golden Gaels Sveučilišta Queen's 1959. – 1960. Uz dopuštenje obitelji Rasporich.

čak otputovala u Detroit tijekom predsezona kako bi trenirala s Pistonsima iz Nacionalnoga košarkaškog saveza (National Basketball Association – NBA). Predavao je na *Kingston Collegiate and Vocational Institute* tijekom školske godine 1962./1963.

Rasporich je zatim nastavio studij, završivši doktorat 1970. godine iz kanadske povijesti na Sveučilištu Manitoba u Winnipegu s disertacijom pod naslovom „Razvoj političkih i društvenih ideja u provinciji Kanadi, 1848. – 1858.“. Studirao je kod istaknutoga kanadskog povjesničara W. L. Mortona (1908. – 1980.) koji se specijalizirao za razvoj kanadskoga zapada. Ubrzo nakon što je doktorirao, Rasporich je postao suurednik, zajedno s Davidom P. Gaganom, serije knjiga „Kanadska povijest kroz tisak“, koju je izdala istaknuta kanadska izdavačka kuća Holt, Rinehart i Winston. Knjige objavljene u seriji imale su cilj pružiti studentima povijesti vrijedan izbor reproduciranih novinarskih članaka i uvodnika iz raznolikoga kanadskog tiska koji odražavaju političku, društvenu, kulturnu, jezičnu i vjersku raznolikost Kanade.

Kao uspješan i cijenjeni profesor povijesti, Rasporich je predavao razne kolegije i mentorirao mnoge posljediplomske studente. Monografije koje je napisao i uredio usredotočile su se na povijest zapadne Kanade, multikulturalne i vjerske teme, imigraciju u Kanadu te regionalnu i urbanu povijest. Pripadao je skupini mladih znanstvenika na području socijalne povijesti koja se pojavila 1960-ih i osporavala tradicionalne povijesne narative. Socijalna povijest usredotočila se na živote i borbe običnih ljudi i često je obrađivala teme

poput useljenja, rada, klase, etničke pripadnosti, rase, žena, obitelji i zajednice, koje su uglavnom nedostajale u povijesnim zapisima. Ovi povjesničari bili su posvećeni otkrivanju utjecaja tih skupina i pokazivanju da te skupine nisu bile ni statične ni jednolične u svojim stavovima, kao ni pasivne u događajima koji su utjecali na njihove živote.

Tijekom svoje znanstvene karijere, Rasporich je bio nositelj postdoktorske stipendije CD Howe (1969. – 1970.), stipendije za vanjske poslove na Sveučilištu u Sussexu (1979.) i bio je *Killam Resident Fellow* na Sveučilištu u Calgaryju (1979.). Njegov izdavački opus također je bio plodan, a bio je i autor ili koautor te urednik ili suurednik nekoliko knjiga, uključujući: *William Lyon Mackenzie* (1972.), *Prairie Perspectives* (1973.), *Western Canada Past and Present* (1975.), *Frontier Calgary* (1975.), *The Social Sciences and Public Policy in Canada* (1979.), *The Making of the Modern West* (1984.), *Winter Sports in the West* (1990.), *Migration and the Transformation of Cultures* (1992.) te povijesti Sveučilišta u Calgaryju pod nazivom *Make No Small Plans* (2007.). Rasporich je također pridonio *Leksikonu kanadskih biografija* (*Dictionary of Canadian Biography*) kao autor ili koautor nekoliko natuknica, uključujući one o osobama poput Johna Jeremiaha Bigsbyja, Johna Palmera Litchfielda, Johna Scotta, Henryja Taylora i Georgea Vereya.

Suradnja s časopisom **Canadian Ethnic Studies**

Rasporich je bio rani zagovornik multikulturalizma u Kanadi, a od 1980. do 2002. bio je suurednik uglednog akademskog časopisa *Canadian Ethnic Studies/Études ethniques au Canada*. Tri godine nakon što se Rasporich pridružio fakultetu Sveučilišta u Calgaryju, na toj je instituciji pokrenut Istraživački centar za kanadske etničke studije. Nakon što je već objavio nekoliko radova i proveo opsežna istraživanja na području etničkih studija, pokazalo se prirodnim da se Rasporich uključi u suuređivanje časopisa *Canadian Ethnic Studies*. Od drugog broja iz 1979. do 2002. James Frideres i Rasporich bili su glavni urednici časopisa *Canadian Ethnic Studies*. Od 1980. časopis izlazi tri puta godišnje, s jednim brojem godišnje posvećenim određenoj temi.

Urednici su uložili znatan napor „kako bi otvorili nove teme i skupine koje zaslužuju širu raspravu u nacionalnom časopisu posvećenom etnicitetu” (Rasporich 1993: 3). Ova posebna izdanja *Canadian Ethnic Studies* bila su posvećena temama kao što su etnička pripadnost i ženstvenost (1981.), starenje (1983.), obrazovanje i etnička pripadnost (1986.), popularna kultura (1991.) te rasna i etnička nejednakost (1994.). Također su uključivali regije i ispitivanja etničke pripadnosti, poput Ukrajinaca (1980.), Métisa (1985.), Kineza (1987.), autohtonih Prvih naroda (1990.), Duhobora (1995.), islandske veze (1997.), Québeca (1986.), Atlantske Kanade (1988.) i Montréala (2002.).

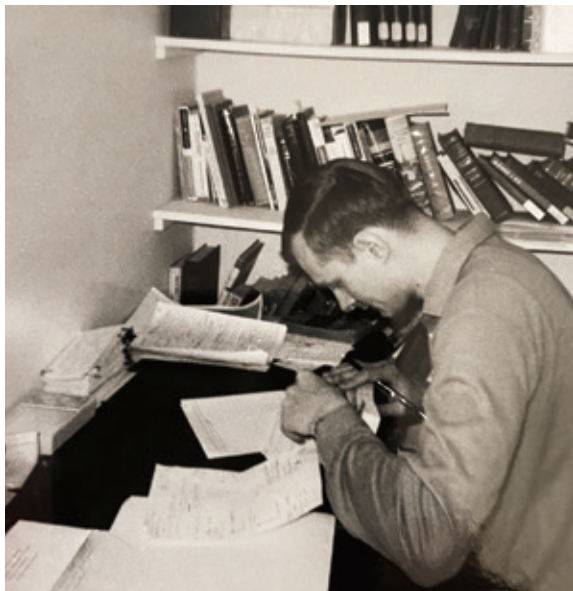
Suurednici Frideres i Rasporich provodili su opću politiku podržavanja uključivosti i pluralizma te poticanja obostrano korisnih kontakata između suradnika iz različitih disciplina, a sve s ciljem predstavljanja načina na koji se etnokulturne zajednice usvajaju i međusobno djeluju u prostoru i vremenu. Kao što je Rasporich primijetio u povodu 25. obljetnice časopisa: „Prošli smo dug put niz tu usku stazu etničke pripadnosti koju su prvi put utrljali osnivači ovog časopisa 1969. godine, do širokog puta kojim sada putujemo s mnogim drugim znanstvenicima diljem ove zemlje. Opća snaga

koju ovo područje sada uživa uvelike se duuguje i raznim rukovoditeljima Kanadskog udruženja za etničke studije... To je zaista bio kolektivni pothvat u kojem je ovaj časopis odigrao ključnu ulogu” (Rasporich 1993: 4). Za svoj dugogodišnji istaknuti rad kao suurednik časopisa *Canadian Ethnic Studies*, Rasporich je 2003. godine dobio nagradu za životno djelo u području etničkih studija.

Etnička pripadnost u kanadskome povijesnom pisanju

Vrijedi se prisjetiti da je prije 1960-ih povijesna struka u Kanadi bila domena znanstvenika britanskog i francuskog podrijetla koji su se uglavnom usredotočili na političku i ekonomsku povijest i biografiju. Manjinske doseljeničke ili etnokulturne zajednice ovi povjesničari u prošlosti su uglavnom zanemarivali. Oni koji su se bavili etničkom poviješću često su bili amaterski povjesničari ili samoproglašeni vođe useljeničkih zajednica. Često nisu imali široko razumijevanje kanadske povijesti i nisu u potpunosti govorili engleski ili francuski. Također često nisu kritički pristupali svojoj temi i nisu uspjeli smjestiti povijest određene etnokulturne skupine u širu socioekonomsku i političku povijest Kanade. Kada je Rasporich ušao u područje etničke povijesti tijekom 1970-ih i 1980-ih, povjesničari su se „našli na neobrađenom tlu, punom mina“ (Palmer 1982: 36).

Razdoblje u kojem je Rasporich proveo svoja osnovna istraživanja i napisao knjigu *Za bolji život* poklopilo se s epohom nakon Hrvatskog proljeća kada su pokušaji postizanja veće ekonomske, kulturne i političke slobode u Hrvatskoj ugušeni. Mnogi od onih koji su izravno pogođeni ovim obračunom i koji su pronašli novi dom u Kanadi, kao i oni koji su se već nastanili u Kanadi i u potpunosti podržavali demokratizaciju i neovisnost Hrvatske, bili su skloni biti fiksirani na staru domovinu. Za mnoge od tih pojedinaca, Rasporichev objektivni prikaz cijele zajednice, uključujući malu, ali aktivnu ljevicu i desnicu unutar nje, te njegovo pozicioniranje zajednice u sklopu kanadske ekonomske, političke i društvene povijesti, nije uvijek bilo u potpunosti shvaćeno ili cijenjeno. Na nezadovoljstvo desničara u zajednici, Rasporich je istaknuo ulogu hrvatskih Kanađana u radničkom pokretu i borbi za opstanak tijekom Velike

Slika 4. Postdiplomski student za svojim stolom zadubljen u pisanje dok je dovršavao doktorat na Sveučilištu Manitoba (oko 1966.). Uz dopuštenje obitelji Rasporich.

svjetske gospodarske krize, kao i krajnje ljevice čiji pripadnici su se pridružili Komunističkoj partiji Kanade, od kojih su se neki borili u Španjolskome građanskom ratu, a kasnije se pridružili Titovim partizanima. I desničari i ljevičari u zajednici uglavnom su ignorirali Rasporichove doprinose, a ponekad su ih čak i osporavali.²

Vodeći povjesničar hrvatske zajednice u Kanadi

Unatoč izazovima s kojima se suočio u smislu primarnih izvora i podjela u zajednici, Rasporich je i dalje ostao vodeći povjesničar i autoritet za Hrvate u Kanadi. Njegovi članci u zbornicama, znanstvenim časopisima, godišnjacima i enciklopedijama vezanim uz kanadske Hrvate su nezamjenjivi. To je uključivalo studije o radničkim radikalima, radnicima u udaljenim šumarskim i rudarskim logorima, iskustvima radnika doseljenika tijekom Velike gospodarske krize i najranijih useljenika. Bio je prvi povjesničar koji je razjasnio razoran utjecaj Prve nacionalne internacije u Kanadi (1914. – 1920.) usredotočene na hrvatske radnike useljenike u Kanadi. Ti su se doseljenici suočavali sa sumnjom i predrasudama, njihova su kretanja praćena i ograničavana, a značajan broj njih bio je podvrgnut internaciji, prisilnom radu i zatim deportaciji nakon rata.

Jedan od prvih Rasporichovih radova posvećenih hrvatskim doseljenicima bio je njegov prijevod sjećanja Stjepana Bradice (1895. – 1967.) iz 1952. godine. Prijevod se pojavio u izdanju časopisa *Canadian Ethnic Studies* iz 1976. godine. U njemu Bradica živo prikazuje iskustva samaca, hrvatskih radnika useljenika u kanadske pogranične dijelove krajem 1920-ih. Tijekom tog razdoblja hrvatski doseljenici činili su 10 do 25 posto stanovništva u tim dalekim graničnim radnim logorima. Bradica, koji je prethodno živio u Sjedinjenim Američkim Državama i donekle govorio engleski, predvodio je radnu skupinu hrvatskih samaca useljenika. Njegova sjećanja obuhvaćaju društvene uvjete među radnicima, njihov nesiguran životni položaj, povremeno kršenje zakona, izloženost predrasudama, osjećaje otuđenja, drugarstvo i instinkt za preživljavanje. Uz prijevod na engleski jezik, Rasporich je napisao i uvod te smjestio život radnika doseljenika u međuratnom razdoblju u kontekst kanadske društvene i radničke povijesti.

Kao što je Rasporich naglasio u uvodu: „...nesigurno stanje života koje je opstajalo za novopridošle doseljenike... Prelazak ogromnih udaljenosti pješice bio je uobičajena teškoća koju je trebalo podnijeti, a beskrajno čekanje u redovima za potencijalno zaposlenje preduvjet za rad čak i u prosperitetnim godinama kasnih dvadesetih. Nije ni čudo da je čak i u prvim danima u ovoj zemlji grupna solidarnost useljenika znatno porasla, kao što ovaj dokument prilično slikovito pokazuje. Viša sila bila je doista jedino sredstvo koje je ova skupina imala za preživljavanje u stranom okruženju. Izložen kao doseljenik predrasudama domorodaca Kanađana, uznemiravanju sitnih činovnika i otuđenju sustava zapošljavanja, grupni instinkt za preživljavanjem postaje lako razumljiv” (Rasporich 1976a: 96).

² „Uz članak dr. Rasporicha o Hrvatima u Kanadi”, Naše novine (Toronto), 13. prosinca 1975.

Dvije godine kasnije, Rasporich je objavio esej u časopisu *Canadian Ethnic Studies* pod naslovom „Tomo Čačić: Buntovnik bez zemlje”. Ovaj rad bio je posvećen Čačiću (1896. – 1969.) sudjelovanju u Radničkom pokretu u Kanadi tijekom 1920-ih. Čačić je emigrirao u SAD 1913. u dobi od sedamnaest godina. Radio je kao nekvalificirani radnik u Montani, Utahu i Oregonu u šumarstvu, rudarstvu i talionici. Godine 1916. pridružio se Socijalističkoj partiji Amerike, a 1920. otputovao je u Sovjetski Savez. U Moskvi je pohađao političke tečajeve prije povratka u domovinu, a zatim emigrirao u Kanadu 1924. Tijekom toga ranog razdoblja promovirao je distribuciju čikaških novina *Radnik* u Kanadi među hrvatskim i južnoslavenskim useljenicima. Pridružio se Komunističkoj partiji Kanade (KPK) 1926. i postao sve aktivniji u organizacijskom radu među rudarima, drvosječama i nezaposlenima u zapadnoj Kanadi.

Čačićeve organizacijske aktivnosti uključivale su tiskanje vancouverskoga šapirografiranog biltena *Neuposleni radnik* 1930. godine. Također je predvodio napore za izdavanje tjednika *Borba* čije se probno izdanje pojavilo u Chicagu 1930. godine. Iako su se tiskale u Chicagu, ove su novine bile posebno usmjerene na Hrvate i Južne Slavene u Kanadi. Sljedeće godine *Borba* je konačno pokrenuta u Torontu, a Čačić je u ime nezaposlenih radnika u Vancouveru predao Parlamentu (Ottawa) peticiju u ime nezaposlenih radnika, prosvjedujući protiv politike federalne vlade, a za osiguranje i pomoć za nezaposlene. Nastavio je organizirati rad za KPK u Ontariju, gdje je radio na pokretanju novina *Borba*. Dan nakon što je policija upala u urede i domove ključnih dužnosnika KPK u Torontu, Čačić je uhićen dok je bio u posjetu sjedištu Jedinstvenoga radničkog saveza.

Čačić je pritvoren pod optužbama za članstvo u „nezakonitom udruženju” i „buntovničkoj zavjeri” prema članku 98. Kaznenog zakona Kanade. Dobio je dvogodišnju kaznu i kaznu je odslužio u kaznionici Kingston. Tijekom pritvora više puta je organizirao skupove za prava zatvorenika. Nakon puštanja na slobodu krajem 1933. deportiran je u Europu, a zatim je pobjegao u Moskvu. Nakon trogodišnjeg boravka u Moskvi, borio se u Španjolskome građanskom ratu. Godine 1941. vratio se kući, pridružio se partizanima, obolio od tuberkuloze i amputirana mu je noga. Nakon rata nastanio se u Osijeku i povremeno pisao članke u južnoslavenskome tisku u Kanadi. Zbog svojih ranih organizacijskih aktivnosti i rada na pokretanju *Borbe*, suđenja uz visoke dužnosnike KPK, zatvorske kazne u Kingstonu i deportacije, Čačić je stekao legendarni status među hrvatskim i južnoslavenskim komunistima i progresivcima u Kanadi.

Rasporich će se ponovno vratiti 1978. godine na temu društvenih promjena i etničkog identiteta među izoliranim radnicima doseljenika u sjevernim dijelovima goleme zemlje tijekom Velike gospodarske krize. Ovaj važan segment hrvatske etnokulturne zajednice, „marginalni ljudi”, živio je i radio u udaljenim kampovima i bio je izoliran ne samo od širega kanadskog društva, već i od onog dijela hrvatsko-kanadske enklave gdje su se obitelji ukorijenile u raznim naseljenim zajednicama koje su se obično nalazile u manjim gradovima s gospodarstvima temeljenima na resursima ili tvornicama. Oslanjajući se na djelomične informacije o tim radnicima useljenicima u

Slika 5. Profesor Rasporich pokraj vitrine s publikacijama kolega s Odsjeka za povijest Sveučilišta u Calgaryju (1992.). Uz dopuštenje obitelji Rasporich.

sjevernoameričkome tisku na hrvatskome jeziku, raspršena sjećanja doseljenika, kao i na izvore poput zapisa radnicima-učiteljima koji su djelovali u kampovima kao dio Frontier Collegea, Rasporich isprepliće priču o mobilnim hrvatskim imigrantskim radnicima.

Ove radne grupe obično su se sastojale od doseljenika koji su dolazili iz istog sela, gradića ili regije i okupljali se radi samozaštite. Vodio ih je član grupe koji je stekao znanje engleskog, obično tijekom prethodnog boravka u Sjevernoj Americi, i koji je pregovarao o poslu za cijelu skupinu. Oni radnici useljenici koji nisu bili u dodiru s nastavnicima-radnicima Frontier Collegea, učili su osnove engleskog jezika preko svojih kolega, iz kanadskih novina koje su se prenosile iz ruke u ruku ili iz sjevernoameričkoga tiska na hrvatskome jeziku. S obzirom na uvjete u kojima su ti doseljenici radili i uvjete nezaposlenih tijekom Velike gospodarske krize, dio onih Hrvata koji su živjeli na marginama kanadskog društva postali su radikalizirani i militantni sindikalni organizatori. Hrvatski useljenici aktivno su sudjelovali i vodili štrajkove u rudarskim gradićima i mjestima poput Anyoxa u Britanskoj Kolumbiji (1933.) i Rouyan-Norande u Québecu (1935.). Njihovi naponi za poboljšanje plaća i uvjeta rada često su dovodili do nasilnih sukoba. Hrvatski useljenici često su skupo plaćali za svoje napore, neki su uhićeni i deportirani, a stotine su otpuštene s posla.

Slika 6. Profesor Rasporich sudjeluje na panelu na simpoziju u Calgaryju „450 godina Hrvata u Kanadi” 1993. godine s profesorom Vinkom Grubišićem (lijevo) i Adamom S. Eterovichem (desno). Iz Folia Croatica-Canadiana.

Općenito, hrvatski doseljenici našli su se na dnu društvenog poretka u Kanadi tijekom međuratnog razdoblja. Kako je Rasporich naglasio, ovi useljenici živjeli su u surovim uvjetima, što je neke dovelo do militantnosti i radikalizma: „Očajni ljudi u očajnim okolnostima, neki su odlučili pobuniti se, drugi izdržati, a treći otići. Reakcije su bile ograničenog opsega i često su dovele do gorkih optužbi između jedne frakcije i druge o najboljem programu za preživljavanje skupine. Ipak, uvijek iznenađuje stupanj zajedništva prilikom pomaganja obitelji smrtno ozlijeđenog radnika ili prilikom izgradnje doma... posvećen zadružni napor. Svaka skupina na kraju je prepoznala nesigurnost svog postojanja kao marginalne skupine na samome rubu kanadskog društva, a to je prepoznavanje često poslužilo za otupljivanje međusobnih sukoba u očajnim uvjetima Velike gospodarske krize” (Rasporich 1978a: 408).

Godine 1987., prije velikih geopolitičkih promjena koje su se počele događati u Istočnoj Europi, Rasporich je napisao esej u kojem je izložio teorije američkog politologa i povjesničara Louisa Hartza (1919. – 1986.) i primijenio ih na proučavanje hrvatskih useljenika u Kanadu. Hartz je ispitao kulturne i ideološke podstruje presađenih europskih društava, ili dijelova tih društava, koji su migrirali u Sjevernu Ameriku. U ovome modelu, stara domovina izvozi reprezentativne ili disidentske ideološke fragmente koji se fiksiraju u prostoru i vremenu. Rasporich je smatrao da je ovaj pristup proučavanju migracija u Kanadu koristan jer pruža sociokulturnu matricu za

sveobuhvatno razumijevanje vrijednosti različitih valova hrvatskih doseljenika koji su stigli na kanadske obale.

Kako je naglasio Rasporich, svaka od državnih struktura ili jurisdikcija koje su upravljale sudbinom Hrvata tijekom dvadesetog stoljeća (Austro-Ugarska do 1918., međuratna ili prva Jugoslavija te komunistička ili druga Jugoslavija do 1990.), zauzela je stavove podrške ili otpora prema svojim migrantima. U eseju je ispitao različite karakteristike svakog vala hrvatskih useljenika u Kanadu na mjestu ulaska i otkriva kako su na svaki val utjecali ključni događaji njihove generacije u Kanadi. Valove je opisao na sljedeći način: prvi val od 1900. do 1914. kao „kolumbusare i graničare”; drugi val (1919. do 1939.) kao „fragmentiranu političku zajednicu”; i četvrti val (1945. –) kao „poslijeratnu migraciju” (Rasporich 1987a).

Rasporich je opisao prvi val hrvatskih doseljenika kao „ljude bez korijena” sa zanemarivom vezanošću uz Austro-Ugarsku i premda je njihova hrvatska nacionalna odanost možda bila pobuđena Ilirskim pokretom ili političkim idejama Ante Starčevića, bilo bi pretjerano pripisati nacionalne težnje ovoj skupini. Drugi međuratni val useljenika, „ljudi iz susjedstva” koji su se pridružili novim ili prethodno osnovanim ograncima klubova, društava za uzajamnu pomoć, političkih organizacija i dvorana, također je bio povezan putem novinskih mreža. Drugi val bio je podijeljen na one koji „imaju i nemaju, između lijevih i srednjih elemenata na političkom spektru”. I premda je bilo napetosti, žestokih organizacijskih sporova i polemičkih razmjena u tisku, došlo je do okupljanja protiv prve Jugoslavije kojom su dominirali Srbi i cilja borbe protiv fašizma u Europi. Hrvatski useljenici trećeg vala obično su bili bolje obrazovani, urbanijeg pogleda na svijet, nastojali su uspostaviti kulturnu inteligenciju u Kanadi, bili su svjesniji svoje etničke pripadnosti i težili su postizanju „većeg stupnja institucionalne složenosti” (Rasporich 1987a).

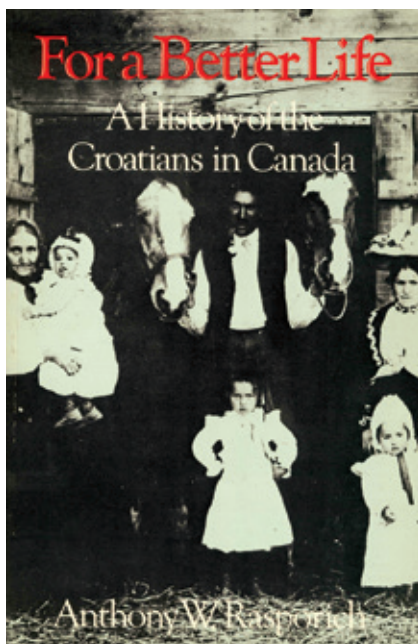
Knjiga Za bolji život: Povijest Hrvata u Kanadi

Kulminacija Rasporichova opsežnog istraživanja provedenog između 1973. i 1978. bila je njegova nezamjenjiva knjiga iz 1982. godine, *Za bolji život: Povijest Hrvata u Kanadi* (*For a Better Life: A History of the Croatians in Canada*). Knjiga je objavljena na oba službena jezika Kanade, engleskom i francuskom. Cilj ove knjige, koja je objavljena u sklopu serije „Generacije: Povijest kanadskih naroda”, bio je pružiti dobro istražen i solidan znanstveni rad o maloj zajednici o kojoj Kanađani malo znaju. Seriju u kojoj se pojavila financirala je federalna vlada putem svoje Uprave za multikulturalizam. Svaka od knjiga bila je posvećena različitoj etnokulturnoj zajednici. Kako su naglasili urednici serije, Jean Burnet i Howard Palmer, svaki od autora trebao je pružiti „uravnotežen prikaz niza tema” koje su uključivale „obrasce naseljavanja, etnički identitet i asimilaciju, etničke veze, trendove stanovništva, religiju, vrijednosti, zanimanja i društvenu klasu, obitelj, etnički tisak, obrasce upotrebe jezika, političko ponašanje, obrazovanje, međuetničke odnose, umjetnost i rekreaciju” (Burnet i Palmer 1982: vii).

Rasporicheva knjiga proglašena je jednom od najboljih objavljenih u seriji. Njegov pristup bio je smjestiti hrvatsku doseljeničku i etnokulturnu zajednicu u kontekst kanadske političke, ekonomske i društvene povijesti. Knjiga i dalje ostaje jedna od najboljih knjiga na svim jezicima posvećena određenoj hrvatskoj doseljeničkoj zajednici. U recenziji iz 1983. godine, profesor povijesti Sveučilišta John Carroll, Jure Prpić, opisao je Rasporichevu knjigu kao „nezamjenjivu”. Nastavio je navodeći da je Rasporich morao mukotrpno graditi uz „teško istraživanje raspršenih i oskudnih izvora o životima i doprinosima Hrvata u Kanadi”. Prpić je također naglasio da je, unatoč svim izazovima s kojima se Rasporich suočio, „uspio iz svih tih dijelova izvući zanimljiv, iznimno dobro napisani i uravnoteženi narativ” koji predstavlja „dobrodošao dodatak etničkim i hrvatskim studijama na ovom kontinentu” (Prpić 1983.).

Knjiga *Za bolji život* započinje kratkim pregledom povijesti hrvatskoga naroda te opisuje manifestacije migracija, jedne od najintenzivnijih ljudskih drama. Rasporich naglašava da se migracija „bavi zbrojem ljudskih težnji i nada, kao i ekonomskom računicom razlika u plaćama i komparativnim životnim standardom. U nekim slučajevima, percepcija boljeg života značila je život, a ne smrt ili bijeg od gladi i bijednoga seljačkog siromaštva, ili jednostavnije, bolju materijalnu egzistenciju koja je mogla uključivati udobnost, a ne potrepštine” (Rasporich 1982: 7). Ti snovi i nade za one koji su se upustili u nepoznato u potrazi za boljim životom u Kanadi mogli su biti uništeni. Za neke su uništeni „kada su im okrutna nesreća ili bolest odnijele živote u tuđini, a za druge koji su se vratili kući kada Kanada nije ispunila obećanje njihovih snova” (Rasporich 1982: 7).

U razdoblju od 1500. do 1900. godine malo je Hrvata odlučilo otići u Kanadu, a oni koji su to učinili bili su uglavnom pomorci, avanturisti ili vojno osoblje koje je služilo u stranim vojskama. Prije 1914. godine oko 3.600 Hrvata imigriralo je u Kanadu i zbog njihova malog broja u golemoj zemlji često su bili prepušteni sami sebi s obzirom na to da praktički nije bilo hrvatsko-kanadskih institucija. Kako je primijetio Rasporich, od „prijelaza stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, hrvatska zajednica u Kanadi bila je mala i nije imala zajednički osjećaj identiteta ili kulture. Imigranti su bili siromašni, a život u Kanadi bio je brutalna fizička borba za preživljavanje, bilo u

Slika 7. Naslovnica knjige *Za bolji život: Povijest Hrvata u Kanadi* (1982.).

rudnicima ili šumama, na imanjima ili u ribarstvu, ili u urbanoj gradnji ili industriji” (Rasporich 1982: 52). Tijekom ovoga ranog razdoblja, novonastale društvene organizacije poput osnivanja triju ogranaka Narodne hrvatske zajednice (kasnije nazvane Hrvatska bratska zajednica) u Britanskoj Kolumbiji (Ladysmith, Trail, Grand Forks) i jedne u Wellandu, Ontario, ubrzo su se suočile s velikim izazovima. Zbog radničkih nemira i slabljenja gospodarstva 1913. godine, što je pogoršano izbijanjem Prvoga svjetskog rata, položaj hrvatskih migranata postao je nesiguran zbog straha i prezira prema „neprijateljskim strancima” koji su uslijedili.

Jedan od najvažnijih doprinosa Rasporičeve knjige bilo je četvrto poglavlje posvećeno nadzoru, registraciji i zatvaranju Hrvata tijekom Prve nacionalne internacije u Kanadi od 1914. do 1920. godine. To je bio prvi put da je povjesničar detaljno skrenuo pozornost na utjecaj ove epizode na hrvatske doseljenike u Kanadi. Nakon izbijanja Prvoga svjetskog rata, nenaturalizirani useljenici, od kojih su mnogi bili rezervisti, proglašeni su „neprijateljskim strancima” u zemljama u kojima su živjeli i radili. Većina zaraćenih država poduzela je hitne korake kako bi ograničila odlazak svoga neprijateljskoga stranog stanovništva zbog straha da će se vratiti i pridružiti oružanim snagama svojih matičnih zemalja.

Kada je Kanada ušla u sukob 4. kolovoza 1914., Parlament je donio Zakon o ratnim mjerama (donesen 22. kolovoza s retroaktivnim djelovanjem od 4. kolovoza) kojim su federalnoj vladi dodijeljena široka izvanredna ovlaštenja. Federalna vlada u Ottawi zatim je uvela nekoliko uredbi u vijećima koje su dovele do uvođenja nadzora, registracije i interniranja neprijateljskih stranaca različitoga etničkog podrijetla iz Austro-Ugarske, Bugarske, Njemačke i Turske. Kad je rat izbio, nenaturalizirani hrvatski doseljenici bili su među onima koji su „prvi otpušteni” s posla jer su bili „pripadnici neprijateljske nacije i prvi su osumnjičeni za kriminalne namjere i špijunažu dok su se okupljali u mnoštvu nezaposlenih koji su hodali ulicama kanadskih gradova” (Rasporich 1982: 77-78). U svojim zaključnim riječima o internaciji, Rasporich je napisao da je za „Hrvate... ovo zaista bilo mračno vrijeme biti stranac u kanadskom društvu. Nativistička reakcija koja je zahvatila kanadsko društvo... bila je duboka, a taj će nativizam neko vrijeme dovesti do zatvaranja vrata nepoželjnim nacionalnostima” (Rasporich 1982: 88).

Sljedeća dva poglavlja bavila su se širenjem priljeva otprilike 27.000 hrvatskih doseljenika, pretežno samaca, od 1925. do 1930. godine, a zatim posljedicama Velike gospodarske krize tijekom 1930-ih. Tek sredinom 1920-ih kanadska useljenička politika prema Hrvatima promijenila se kako bi podržala promjenjive potrebe gospodarstva u ekspanziji. Dok je politika zatvorenih vrata za doseljenike ostala na snazi do 1923., zatvaranjem američkih vrata useljenicima iz južne i istočne Europe gurnulo je Kanadu u to da je postala preferirano odredište za hrvatske migrante. Priljev „nepreferiranih” hrvatskih doseljenika koji je započeo sredinom 1920-ih bio je posljedica ukidanja prethodnih ograničenja od strane Kanade i promjene kursa kako bi se suočila s brzim širenjem kanadskoga gospodarstva i potrebom za velikim brojem nekvalificiranih radnika za rad u rudnicima, šumarstvu i tvornicama.

Ulazak ove skupine hrvatskih muških useljenika u to razdoblje poklopio se s radikalnim razdobljem kanadskog sindikalizma. Nakon što je udarila Velika gospodarska kriza, hrvatski doseljenici suočili su se s velikim teškoćama, a posebno samci bez korijena. Onaj dio zajednice koji se ukorijenio i bio sastavljen od obitelji s djecom, doživio je veliki ponos postignut otvaranjem hrvatskih domova ili donacijskim kampanjama za potporu obnovi crkava, izgradnji bolnica i pomoći raznim drugim nevladinim organizacijama u staroj domovini. Među samcima bez korijena 1930. godine bile su doba sudjelovanja u radikalnim radničkim organizacijama, a u nekim slučajevima značile su i članstvo u Komunističkoj partiji Kanade i njezinim pridruženim organizacijama, poput Tome Čačića. Nekoliko ovih useljenika čak se dobrovoljno borio na republikanskoj strani Španjolskoga građanskog rata.

Sedmo poglavlje obuhvatilo je turbulentno razdoblje Drugoga svjetskog rata i prvih nekoliko godina Hladnoga rata. To je bilo teško i turbulentno razdoblje za hrvatske doseljenike, od kojih su se mnogi do tada ukorijenili s obiteljima i postali naturalizirani državljani s djecom koja su bila vojno sposobna i služila u kanadskoj vojsci. Njihovu staru domovinu okupirali su njemački nacisti i talijanski fašisti te je postala poprište građanskoga sukoba u kontekstu širega svjetskog rata. Ovi hrvatski Kanadani bili su odsječeni od događaja koji su se događali u staroj domovini i podržavali su kanadske ratne napore te su se mobilizirali za sudjelovanje u akcijama prikupljanja ratnih obveznica (*Victory Bonds*), kampanjama donacija i drugim akcijama podrške kanadskim vojnicima i njihovim saveznicima. Različita hrvatska društva i njihove novine mobilizirali su kanadske Hrvate da pridonese ratnim naporima i istaknuli one koji su se pridružili kanadskim oružanim snagama.

Oni u sklopu zajednice koji su živjeli na socioekonomskim marginama kanadskog društva tijekom Velike gospodarske krize i koji su podržavali Kanadu i njezine saveznike, postajali su sve euforičniji zbog nadolazećeg poraza fašizma. Mnogi od njih ozbiljno su razmišljali o povratku kako bi pomogli u obnovi svoje stare domovine. Konačno, počevši od proljeća 1947. godine, više od 1.800 pojedinaca, pretežno hrvatskih Kanadana, uključujući cijele obitelji s malom djecom rođenom u Kanadi, donijelo je sudbonosnu odluku da se pridruži pokretu povratka kući. Ironično, u isto vrijeme kretanje hrvatskih izbjeglica događalo se u suprotnome smjeru, čak 8.000 useljenika između 1946. i 1951. godine. Nadalje, mnogi povratnici, posebno njihova djeca rođena u Kanadi, također su se počeli vraćati u Kanadu zbog loših ekonomskih uvjeta u Jugoslaviji i opće autoritarne prirode nove jugoslavenske države.

Kao što je Rasporich napisao, nakon Drugoga svjetskog rata došlo je do polarizacije u etničkim frakcijama među hrvatskim Kanadanima: „Generacijske napetosti počele su razbijati labavi osjećaj etničke suradnje koji je postojao među useljenicima koji su došli prije 1940. Ideološke napetosti između frakcija sada su bile komplicirane zbog mreže društvenih, klasnih i rodbinskih veza. Povratkom u ‘normalnost’ i stabilnost nakon rata, napetost između roditelja useljenika i asimilirane djece često je postajala nepodnošljiva i prerasla je u delinkvenciju ili ravnodušnost nadolazeće generacije. Egzozamni brakovi iz predratnog i ratnog razdoblja također su stvarali napetosti u

odnosima u grupi i izvan nje. Isto tako, priljev generacije izbjeglica bez korijena iz ratom razorene Europe uveo je novu kategoriju raseljenih osoba u složenu mrežu institucija i uspostavljene obiteljske veze. Tako su se vrlo različita grupna iskustva spajala, na dobro ili zlo: bivši austrougarski veterani i građani, bivši politički i ekonomski migranti iz kraljevine Jugoslavije, izbjeglice iz ratom razorene Jugoslavije u talijanskim i austrijskim logorima za raseljene osobe te djeca... koji su bili potpuno asimilirani Kanađani, gotovo jednako neupućeni u jezik i kulturu svojih roditelja. Rezultat je bila vrlo nestabilna mješavina..." (Rasporich 1982: 168).

Posljednje i najduže poglavlje knjige *Za bolji život* bilo je posvećeno „velikoj transformaciji i fragmentaciji hrvatsko-kanadske zajednice” između 1955. i 1979. (Rasporich 1982: 192). Zbog „same sile brojki”, novi dolasci useljenika u veća urbana središta „dramatično su preokrenuli prirodu i smjer akulturacije i asimilacije starije generacije” u rudarskim, tvorničkim i šumarskim gradićima u Kanadi (Rasporich 1982: 192). Pretežna radnička hrvatska zajednica od 15.000 do 20.000 članova koja se naselila prije Drugoga svjetskog rata bila je na dobrom putu da se asimilira, a znanje hrvatskoga jezika njihove djece rođene u Kanadi opadalo je kako su se sve više pridruživali urbanoj, sekularnoj i mobilnoj zajednici oko sebe.

S obzirom na to da je njegova knjiga objavljena 1982. godine, ovaj odjeljak nije imao potrebnu povijesnu distancu za kritičku procjenu događaja kao prethodna poglavlja. To se posebno odnosilo na useljenike trećeg vala koji su počeli pristizati krajem 1940-ih i početkom 1950-ih. Dio izazova bio je u tome što je velik dio institucionalne cjelovitosti onih koji su doseljeni u Kanadu od 1950. do 1969. tek počeo dobivati na zamahu. To se vidi u dvanaest hrvatskih crkava koje su kupljene ili izgrađene između 1967. i 1987. u Vancouveru, Victoriji, Edmontonu, Calgaryju, Winnipegu, Thunder Bayu, London-St. Thomasu, Kitchener-Waterloo-Cambridgeu, Norvalu, Mississaugi, Oakvilleu i Wellandu. Drugi razlog bio je zahtjev koji je izdavač postavio Rasporichu da ograniči broj stranica cijelog rukopisa u pisanju ovog poglavlja. To ograničenje zasigurno je odigralo ulogu u prisiljavanju autora da u ovome posljednjem poglavlju obuhvati tako dugo vremensko razdoblje i da što više obuhvati značajnu institucionalnu složenost koja se javljala dok su useljenici trećeg vala, koji su se ukorijenili i prilagodili novom društvu, usmjerili svoje organizacijske aktivnosti na izgradnju zajednice.

Zaključak

Članovi hrvatsko-kanadske zajednice s vremenom su počeli bolje cijeniti Rasporicheva značajna znanstvena postignuća i njegov značajan doprinos povijesti njihove zajednice i njezinu mjestu u Kanadi. To se vidi u pozivima Rasporichu da održi predavanja o aspektima hrvatske prisutnosti u Kanadi. To je uključivalo njegovo sudjelovanje na simpozijima kao što su: „Hrvatski nacionalizam i kultura u 19. i 20. stoljeću” (Toronto, 1983.), „Iseljenici iz Hrvatske i njihova postignuća” (Calgary, 1984.) i „450 godina Hrvata u Kanadi” (Calgary, 1993.). Njegovi prilozi koji se odnose na Hrvate u Kanadi objavljeni su u publikacijama kao što su *Canadian Ethnic Studies*, *Matica – iseljenički kalendar*, *Newsletter of the Croatian Historical Society of Western Canada* i *Polyphony*.

Rasporich je također bio član uredništva *Newsletter of the Croatian Historical Society of Canada* (1982. – 1986.) i je-dinstvenoga sveska *Folia Croatica-Canadiana* (1995.). Zbog svoje stručnosti, Rasporich je bio angažiran za pisanje članaka o Hrvatima u Kanadi za *Kanadsku enciklopediju* (*The Canadian Encyclopedia*) i *Enciklopediju kanadskih naroda* (*Encyclopedia of Canada's Peoples*). Kao priznanje za njegov doprinos povijesti Hrvata u Kanadi, 2014. godine primio je Nagradu za postignuća u zajednici Kanadsko-hrvatske gospodarske komore.

Nakon vijesti o Rasporichovoj smrti, Sveučilište u Calgaryju spustilo je zastavu na kampusu na dan njegova sprovoda kako bi odalo počast njegovu životu. U članku posvećenom njegovim postignućima u *UCalgary News* od 29. rujna 2025., profesor emeritus i bivši dekan Fakulteta društvenih znanosti Stephen J. Randall opisao je Rasporicha kao „izvrsnog znanstvenika, promišljenog administratora, kao dekana društvenih znanosti, dobrog kolegu i nekoga tko se duboko brinuo o Sveučilištu u Calgaryju”. Izvanredni profesor i sadašnji pročelnik Odjela za povijest Paul Chastko naglasio je da je Rasporich „bio stup zajednice Sveučilišta u Calgaryju gotovo četiri desetljeća. Oni koji su ga najbolje poznavali složili bi se oko dvije stvari. Prvo, da je i te kako zaslužio da sveučilište oda počast njegovu dobro proživljenome životu. I drugo, da nitko ne bi bio više iznenađen od samoga Tonyja odavanjem počasti dobro proživljenome životu”. U svojoj počasti, Chastko je nastavio da je Rasporich „bio jednako poznat po svojoj ljubaznosti i humoru, čineći da se svaka interakcija osjeća osobno i iskreno. Dr. Rasporich je svoje satove kanadske povijesti prožeo živopisnim pripovijedanjem, dubokim uvidom i velikodušnim duhom koji je inspirirao generacije studenata. Njegovo nasljeđe traje u umovima koje je oblikovao, pričama koje je pričao i ljubaznosti koju je pokazivao. Bolji smo jer smo ga poznavali”.

Smrću Anthonyja W. Rasporicha, hrvatsko-kanadska zajednica izgubila je svoga najistaknutijeg povjesničara. Kao pripadnik druge generacije hrvatskih Kanadana, rođen od roditelja useljenika koji su došli u Kanadu krajem 1920-ih, Rasporich se suočio s izazovima i prevladao ih kako bi uspio ostvariti uglednu sveučilišnu karijeru. Svojim vodećim položajima na Odsjeku za povijest i Fakultetu društvenih znanosti

Slika 8. Obitelj Rasporich u Calgaryju, Alberta (1980.). Uz dopuštenje obitelji Rasporich

Sveučilišta u Calgaryju, svojim iznimnim znanstvenim radom i dugogodišnjim uredničkim radom na *Canadian ethnic studies*, ostavio je neizbrisivo nasljeđe. Također je budućim generacijama ostavio upečatljivo znanstveno nasljeđe posvećeno dubljem razumijevanju zapadnokanadske povijesti, proučavanju multikulturalizma u kanadskome kontekstu te hrvatskih doseljenika i etnokulturne zajednice u Kanadi. Ta će postignuća nesumnjivo inspirirati buduće generacije Kanađana, uključujući i one hrvatskog podrijetla.

U svome obiteljskom životu, Anthony Rasporich bio je odan suprug, otac i djed. Upoznao je Beverly, svoju suprugu s kojom je bio u braku 64 godine, dok su oboje pohađali Sveučilište Queen's. Beverley je također postala uspješna profesorica, znanstvenica i administratorica. Bila je Fullbrightova stipendistica, bila je dekanica akademskih programa od 1988. do 1998. i objavljivala je brojne radove o kanadskome identitetu, humoru i umjetnicama. Njihova djeca Paul, Leslie, Stefan i Matthew uvijek su osjećali da ih otac u potpunosti podržava. Njegovi unuci Kai, Seth i Finn, zajedno s njegovom djecom, imali su priliku svjedočiti njegovim majstorskim vještinama i iskusiti njegovu natjecateljsku stranu tijekom obiteljskih košarkaških „utakmica”. Unatoč zahtjevnim visokim sveučilišnim pozicijama te svojoj nastavničkoj i znanstvenoj karijeri, Rasporich je ostao potpuno odan suprug i aktivno angažiran otac koji je uvijek bio tu za svoju životnu partnericu, djecu i unuke.

U osobnoj refleksiji, njegov najstariji sin Paul rekao je: „Moji roditelji bili su briljantni akademici, ali za nas su bili samo mama i tata. Otkad je tata preminuo ovog ljeta, shvatili smo dubinu njegova međunarodnog utjecaja – i koliko ga se s toplinom sjećaju njegovi studenti. Unatoč mnogim postignućima, ostao je skroman. Iznad svega, bio je izvrstan otac” (*UCalgary News*, 29. rujna 2025.).

Bibliografija

Primarni izvori

- Ancestry.com. Ontario, Canada, Marriages, 1826. – 1942. Milan Rasporic i Sophie Grgurich.
- Ancestry.com. U.S., Index to Alien Arrivals at Canadian Atlantic and Pacific Seaports, 1904. – 1944. Rasporic, Milan.
- Ancestry.com. U.S., Index to Alien Arrivals at Canadian Atlantic and Pacific Seaports, 1904. – 1944. Grguric, Sofija.
- Canadian-Croatian Chamber of Commerce. 12th Annual Business Excellence Awards. 2014. Community Achievement Award Anthony W. Rasporich, PhD. <https://croat.ca/congratulations-to-the-2014-business-excellence-award-winners/>.
- Canadian Ethnic Studies Association. Conferences. CESA 2003. Ethnicity: Space and Place. October 2-5, 2003. Banff, Alberta. <https://cesa-scee.ca/wp-content/uploads/2017/04/CE-SA2003Info.pdf>.
- Library and Archives Canada. Anthony W. Rasporich fondovi. R10300-0-9-E, MG31-D117. Finding aid. „Biographical Notes”. <https://data2.archives.ca/pdf/pdf001/p000000319.pdf>.
- University of Calgary Archives. Dr. Anthony Rasporich fondovi. F0109. Description area. History. <https://searcharchives.ucalgary.ca/rasporich-anthony-w>.

Rasporich, Paul. Remarks delivered at the funeral service for Anthony W. Rasporich. Stranica emitiranja. McInnis and Holloway Funeral Homes. Calgary, Alberta. 19. kolovoza 2025. u 16:30 EDT.

Disertacije

Rasporich, Anthony Walter (1970). „The Development of Political and Social Ideas in the Province of Canada, 1848–58”. Doktorska disertacija. Sveučilište u Manitobi. Winnipeg, Manitoba.

Rasporich, Anthony Walter (1965). „Quasi-alliance with France in 1812: An Ideological Study, 1789–1812”. Magistarski rad. Sveučilište Queen's. Kingston, Ontario.

Novine i periodične publikacije

Calgary Herald (Calgary, Alberta)

Hrvatski glas (Winnipeg, Manitoba)

Hrvatski list and Danica Hrvatska (New York, New York)

The Kingston Whig-Standard (Kingston, Ontario)

Matica (Zagreb, Croatia)

Naše novine (Toronto, Ontario)

UCalgary News (Calgary, Alberta)

Zajedničar (Pittsburgh, Pennsylvania)

Knjige i članci

Burnet, Jean i Palmer, Howard (1982). „Editors' Introduction”. U Anthony W. Rasporich. *For a Better Life (Za bolji život): A History of the Croats in Canada*. Ottawa: McClelland and Stewart i Multiculturalism Directorate, Department of the Secretary of State, Canadian Government Publishing Centre, Supply and Services Canada, 1982. Str. vi-viii.

Frideres, James i Rasporich, Anthony (2018). „A Retrospective of *Canadian Ethnic Studies/Études ethniques au Canada*”. *Canadian Ethnic Studies*. 50: 1: 11-13.

Gagan, David P. i Anthony W. Rasporich (1972). „Editors' Preface”. U J. E. Rea. *The Winnipeg General Strike*. Canadian History Through the Press Series. Toronto: Holt, Rinehart and Winston of Canada. Str. iii-iv.

„In Memoriam: Anthony W. Rasporich, Faculty of Arts”. (2025). *UCalgary News* (Calgary, Alberta). 29. rujna. <https://ucalgary.ca/news/memoriam-anthony-w-rasporich-faculty-arts>.

Palmer, Howard (1982). „Canadian Immigration and Ethnic History in the 1970s and 1980s”. *Journal of Canadian Studies*. 17: 35-50.

Prpić, George J. (1983). Osvrt na *For a Better Life: A History of Croats in Canada*. U *Canadian Ethnic Studies*. 15:2 (1983): 153-154.

Rasporich, A. W. Ur. (1983). „Croatian Canadian Poetry [of Steve Krpan]”. [Prev. Mirko Meheš]. *Newsletter of the Croatian Historical Society of Western Canada*. 2: 1: 7-13.

Rasporich, Anthony W. (2006). „Croatian Canadians”. U *The Canadian Encyclopedia*. Elektroničko izdanje. Toronto: The Canadian Encyclopedia and Historica Canada. Objavljeno elektronički 7. veljače 2006. Zadnja izmjena 31. listopada 2019. <https://thecanadianencyclopedia.ca/en/article/croatsians>.

- Rasporich, Anthony W. Ur. i prev. (1976a). „A Croatian Immigrant on the Frontier”. *Canadian Ethnic Studies*. 8: 2: 95-102.
- Rasporich, A. W. (1988). „Croats”. U *The Canadian Encyclopedia*. 2. izd. Edmonton: Hurtig Publishers. Sv. I: 540-541.
- Rasporich, A. W. (1974). „The Croats in Canada”. U *Matica – iseljenički kalendar 1975*. Ur. Ivo Smoljan. Zagreb: Matica iseljenika Hrvatske. Str. 160-167.
- Rasporich, Anthony W. (1999). „Croats”. U *Encyclopedia of Canada's Peoples*. Ur. Paul Robert Magocsi. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1999. Str. 382-389.
- Rasporich, Anthony W. (1995). „The First Generation of Croats in Canada Prior to World War I / Prva generacija Hrvata u Kanadi prije Prvog svjetskog rata”. Prev. Vinko Grubišić. *Folia Croatica-Canadiana*. 1: 109-126.
- Rasporich, Anthony W. (1982). *For a Better Life (Za bolji život): A History of the Croats in Canada*. Ottawa: McClelland and Stewart i Multiculturalism Directorate, Department of the Secretary of State, Canadian Government Publishing Centre, Supply and Services Canada, 1982.
- Rasporich, A. W. (1993). „Looking Backward – A Brief Twenty-Five Year Retrospective”. *Canadian Ethnic Studies*. 25: 3: 1-4.
- Rasporich, Anthony W. (1982). *Pour une vie meilleure (Za bolji život) : l'histoire des Croates au Canada*. Ottawa: Multiculturalisme Canada.
- Rasporich, Anthony W. (1978a). „South Slavs on a Northern Margin: The Frontier Experience of Croatian Migrants during Canada's Great Depression”. U *Ethnic Canadians: Culture and Education*. Ur. Martin L. Kovacs. Canadian Plains Studies. Br. 8. Regina: Canadian Plains Research Center, University of Regina. Str. 399-410.
- Rasporich, Anthony (1978b). „Tomo Čačić: Rebel Without a Country”. *Canadian Ethnic Studies*. 10: 2: 86-94.
- Rasporich, A. W. (1987a). „Three Generations of Croatian Immigrants in Canada: A Hartzian Perspective”. U *Symposium: Emigrants from Croatia and Their Achievements*. Ur. Vladimir Markotic. Newsletter of the Croatian Historical Society of Canada. Sv. 4-5. Calgary: Western Publishers. Str. 101-111.
- Rasporich, Anthony W. (1994a). „Three Generations of Croatian Immigrants in Canada: A Hartzian Perspective”. U *Unknown Journey: A History of Croats in Canada*. Ur. Marin Sopta i Gabriele Scardellato. Polyphony. Sv. 14. Toronto: Multicultural History Society of Ontario. Str. 15-26.
- Rasporich, A. W. (1981) „Tribute to a Canadian Historian. William Lewis Morton – Epitaph”. *Canadian Ethnic Studies*. 13: 3: iii – iv.
- Tricolor '62: To the Students of Queen's University* (1962). Ur. Al Maloney. Toronto: Yearbook House.

Kanadske povijesne knjige Anthonyja W. Rasporicha

- Burnet, Jean, Juteau, Danielle, Padolsky, Enoch, Rasporich, Anthony i Sirois, Antoine. Ur. (1992). *Migration and the Transformation of Cultures*. Toronto: Multicultural History Society of Ontario.
- Corbet, Elise A. i Rasporich, Anthony W. Ur. (1990). *Winter Sports in the West*. Calgary: The Historical Society of Alberta.

- Rasporich, Anthony W. (2007). *Make No Small Plans: The University of Calgary at Forty*. Calgary: The University of Calgary.
- Rasporich, A. W. Ur. (1984). *The Making of the Modern West: Western Canada since 1945*. Calgary: The University of Calgary Press.
- Rasporich, Anthony W. (1984–1985). *Oil and Gas in Western Canada: 1900–1980*. Canada's Visual History. Sv. 70. Ottawa: National Film Board of Canada i National Museum of Man.
- Rasporich, A. W. (1979). *The Social Sciences and Public Policy in Canada*. Calgary: University of Calgary.
- Rasporich, Anthony W. (1979). *The Vanishing West: Utopian Settlements in Western Canada, 1885–1914*. Canada House Lecture Series. Br. 7. London: High Commission of Canada.
- Rasporich, Anthony W. Ur. (1975). *Western Canada: Past and Present*. Calgary: The Department of History, University of Calgary i McClelland and Stewart West.
- Rasporich, Anthony, W. Ur. (1972). *William Lyon Mackenzie*. Toronto: Holt, Rinehart and Winston of Canada.
- Rasporich, Anthony i Foran, Max. Ur. (2004). *Harm's Way: Disasters in Western Canada*. Calgary: University of Calgary Press.
- Rasporich, Anthony W. i Klassen, Henry C. Ur. (1975). *Frontier Calgary: Town, City and Region, 1875–1914*. Calgary: University of Calgary i McClelland and Stewart West.
- Rasporich, Anthony W. i Klassen, Henry C. Ur. (1973). *Prairie Perspectives 2: Selected Papers of the Western Canadian Studies Conferences, 1970, 1971*. Toronto i Montreal: Holt, Rinehart and Winston of Canada.

Članci o kanadskoj povijesti Anthonyja W. Rasporicha

- Rasporich, Anthony W. (1973). „A Boston Yankee in Prince Arthur's Landing: C.D. Howe and His Constituency”. *Canada: An Historical Magazine* 1: 2: 21–40.
- Rasporich, Anthony W. (1991). „‘Call me Charlie,’ Charles W. Cox: Port Arthur's Populist Politician”. *Papers and Records* (The Thunder Bay Historical Museum Society). 19: 2–20.
- Rasporich, Anthony W. (2007) „The City Yes, the City No: Perfection by Design in the Western City”. U *The Prairie West as Promised Land*. Ur. R. Douglas Francis i Chris Kitzen. Calgary: University of Calgary Press. Str. 177–197.
- Rasporich, A.W. (2006) „A Community in Search of a University: The University of Calgary's Pre-History, 1912–66.”. *Alberta History*. 54: 3: 2–11.
- Rasporich, Anthony W. (1989). „Early Twentieth-Century Jewish Farm Settlements in Saskatchewan: A Utopian Perspective”. *Saskatchewan History*. 42: 1: 28–40.
- Rasporich, Anthony W. (1990). „Early Mormon Settlement in Western Canada: A Comparative Communitarian Perspective”. U *The Mormon Presence in Canada*. Ur. Brigham Young Card et al. Edmonton: University of Alberta Press. Str. 136–149.
- Rasporich, Anthony W. (1994b). „Ethnicity in Canadian Historical Writing 1970–1990”. U *Ethnicity and Culture in Canada: The Research Landscape*. Ur. J. W. Berry i J. A. Laponce. Toronto: University of Toronto Press. Str. 153–178.
- Rasporich, Anthony W. (1987b). „Ethnicity in Lakehead Politics, 1900–30”. *Polyphony*. 9: 2: 61–66.
- Rasporich, Anthony W. (1974). „Faction and Class in Modern Lakehead Politics”. *The Lakehead University Review*. 7: 1: 31–66.

- Rasporich, A. W. (1968). „Imperial Sentiment in the Province of Canada during the Crimean War, 1854–1856”. U *The Shield of Achilles: Aspects of Canada in the Victorian Age*. Ur. W. L. Morton. Toronto i Montreal: McLelland and Stewart. Str. 139–168.
- Rasporich, A. W. Ur. (1969). „The National Awakening: Canada at Mid-Century”. U *Documentary Problems in Canadian History*. Ur. J. M. Bumsted. Georgetown, ON: Irwin-Dorsey. Sv. 1 (*Pre-Confederation History*). Str. 229–257.
- Rasporich, Anthony W. (1976b). „Positivism and Scientism in the Canadian Confederation Debates”. U *Science, Technology and Culture in Historical Perspective*. Ur. Louis A. Knafla, Martin S. Staum i T.H.E. Travers. University of Calgary Studies in History. Br. 1. Calgary: The University of Calgary. Str. 206–234.
- Rasporich, Anthony W. (1997). „The Sleeping Giant: Ontario’s North as Homeland and Hinterland”. U *A Passion for Identity: An Introduction to Canadian Studies*. Ur. David Taras i Beverly Rasporich. Toronto: ITP Nelson. Str. 395–412.
- Rasporich, Anthony W. (1990). „Twin City Ethnopolitics: Urban Rivalry, Ethnic Radicalism and Assimilation in the Lakehead, 1900–70”. *Urban History Review*. 18: 3: 210–230.
- Rasporich, A. W. (1977). „Utopian Ideals and Community Settlements in Western Canada: 1880–1914”. U *The Canadian West: Social Change and Economic Development*. Ed. Henry C. Klassen. Calgary: University of Calgary. Str. 37–62.
- Rasporich, A. W. (1992). „Utopian Ideals and Community Settlements in Western Canada, 1880–1914”. U *The Prairie West: Historical Readings*. 2. izd. Ur. R. Douglas Francis i Howard Palmer. Edmonton: Pica Pica Press. Str. 352–377.
- Rasporich, Anthony W. (2007) „Utopian Ideals and Community Settlements in Western Canada, 1880–1914”. U *The Prairie West as Promised Land*. Ur. R. Douglas Francis i Chris Kitzen. Calgary: University of Calgary Press. Str. 127–154.
- Rasporich, A. W. (1987c). „Utopia, Sect and Millennium in Western Canada, 1870–1940”. *Prairie Forum*, 12: 2: 217–243.
- Rasporich, Anthony W. (1992). „Utopia, Sect and Millennium in Western Canada, 1870–1940”. U *Prophets, Priests, and Prodigals: Readings in Canadian Religious History, 1608 to Present*. Ur. Mark G. McGowan i David B. Marshall. Toronto: McGraw-Hill Ryerson. Str. 213–241.
- Rasporich, A. W. and Tronrud, Thorold J. (2008). „Class, Ethnicity and Urban Competition”. U *Thunder Bay: From Rivalry to Unity*. Ur. Thorold J. Tronrud i A. Ernest Epp. Thunder Bay, ON: The Thunder Bay Historical Museum Society. Str. 204–225.

SUMMARY

THE SCHOLARLY CONTRIBUTIONS OF CANADIAN HISTORIAN ANTHONY W. RASPORICH

Anthony W. Rasporich (1940–2025.) was the leading historian of Croats in Canada and had a long and successful career at the University of Calgary in Calgary, Alberta. He served as Head of the History Department and Dean of the Faculty of Social Science, and belonged to the group of young scholars in the field of social history that emerged in the 1960s and challenged traditional historical narratives. The monographs he authored or edited focused on the history of western Canada, multicultural and religious themes, immigration to Canada, and regional and urban studies. For twenty-two years he was co-editor of the respected academic journal *Canadian Ethnic Studies/Études ethniques au Canada*. The culmination of his extensive research into Croatian Canadians was his indispensable 1982 book *For a Better Life (Za bolji život): A History of the Croats in Canada* that was published in English and French, the official languages of Canada.

RESUMEN

APORTES CIENTÍFICOS DEL HISTORIADOR CANADIENSE ANTHONY W. RASPORICH

Anthony W. Rasporich (1940 – 2025) fue el historiador líder de los croatas en Canadá. En el marco de su larga y exitosa carrera en la Universidad de Calgary (Calgary, Alberta), desempeñó el cargo de jefe del Departamento de Historia y el de decano de la Facultad de Ciencias Sociales. Perteneció al grupo de jóvenes investigadores en el ámbito de la historia social que surgió en la década de 1960 que cuestionaba las narrativas históricas tradicionales. Las monografías de las que fue autor o editor abordaron de manera rigurosa la historia del oeste de Canadá, temas multiculturales y religiosos, la migración a Canadá y la historia regional y urbana. Fue coeditor de la prestigiosa revista académica *Canadian Ethnic Studies / Études ethniques au Canada* durante 22 años. El punto culmine de su investigación sobre los croatas en Canadá fue su libro *Por una vida mejor: Historia de los croatas en Canadá*, publicado en inglés y francés.

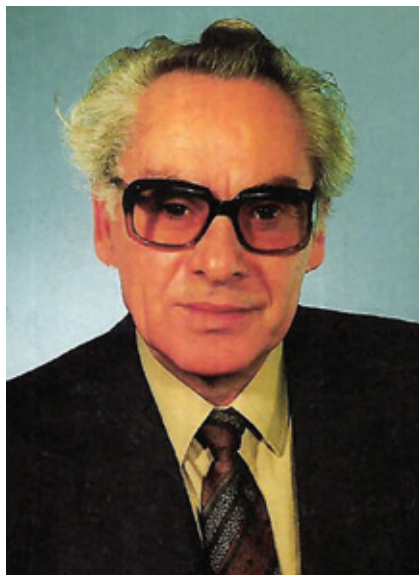
WOLLFY KRAŠIĆ

U RALJAMA ZLODUHA – OTMICA HRVATSKOGA POLITIČKOG EMIGRANTA VJENCESLAVA ČIŽEKA

U ovome članku analizira se djelovanje obavještajnih službi jugoslavenskoga komunističkog režima protiv hrvatskih političkih emigranata na primjeru intelektualca i književnika Vjenceslava Čižeka, koji je 1977. godine otet u Italiji i pod optužbom da je terorist osuđen na dugogodišnju zatvorsku kaznu. S druge strane, ovo istraživanje izvedeno na temelju Čižekovih tekstova koje je objavljivao za vrijeme političkoga egzila u Saveznoj Republici Njemačkoj tijekom 1970-ih godina, zatim Čižekovih memoara, ali i dokumenata jugoslavenskih obavještajnih službi te relevantne publicističke i znanstvene literature, pobija presudu jugoslavenskoga suda. Naime, navedeni izvori sugeriraju da Čižek nije sudjelovao u organiziranju ili provođenju antijugoslavenskih akcija koje bi uključivale korištenje nasilja, nego da ga je Beograd ocijenio prijetnjom zbog njegove britke i argumentirane kritike sve brojnijih slabosti komunističkoga režima u Jugoslaviji.

U razdoblju postojanja komunističke Jugoslavije (1945. – 1990.) diljem zapadnoga svijeta deseci tisuća hrvatskih političkih emigranata nastojali su na razne načine potaknuti i pomagati inicijative kojima je krajnji cilj bilo stvaranje samostalne i demokratske hrvatske države. U tome su imali malo uspjeha, što zbog toga što su Jugoslaviju podržavala i pomagala oba hladnoratovska bloka, što zbog toga što je beogradski režim brutalno i nemilosrdno gušio svaki oblik oporbe u zemlji. Bez obzira na spomenuto, djelovanje hrvatskih političkih izbjeglica za Jugoslaviju nije bilo bezazleno, pa je morala ulagati znatne resurse na polju diplomacije, promidžbe i obavještajnog rada kako bi mu se suprotstavljala (Krašić, 2018.; Tepeš, 2021.). Najradikalniji oblici borbe komunističke Jugoslavije protiv hrvatskih političkih emigranata uključivali su ubojstva i otmice pa je, prema sadašnjem stupnju znanstvenih istraživanja, u takvim akcijama jugoslavenskih obavještajnih i diplomatskih službi ubijeno, ranjeno ili oteto stotinjak Hrvata u inozemstvu (Vukušić, 2002.). Dio stradalih činili su hrvatski mladići koji su zagovarali, a neki od njih i koristili nasilje u borbi protiv jugoslavenskoga komunističkog režima. Naime, bila je to posljedica različitih oblika represije kojima su bili izvrgnuti još od dječake dobi, kao i dubokog razočaranja zapadnim, demokratskim državama, koje su politički podržavale te obilato vojno i

ekonomski pomagale komunističku Jugoslaviju. Stoga su zaključili kako se mogu osloniti samo na sebe i da se sloboda za hrvatski narod može jedino izboriti s oružjem u rukama (Vukušić, 2010.). S druge pak strane, niz stradalih hrvatskih političkih emigranata nije bio povezan ni sa zagovaranjem, a kamoli provođenjem konkretnih oružanih akcija uperenih protiv komunističke Jugoslavije (Krašić, 2021.). Jedan od takvih bio je poluslijepi i boležljivi pjesnik i filozof Vjenceslav Čižek. Zbog gotovo konstantnoga progona i marginalizacije u Jugoslaviji 1972. godine pobjegao je u Saveznu Republiku Njemačku (SRNJ) gdje je dobio politički azil. Ondje je uskoro postao član jedne od organizacija koju su osnovali hrvatski politički emigranti – Hrvatske republikanske stranke (HRS) – u čijim je časopisima objavio velik broj različitih tekstova, pjesama i karikatura. Znatno

Slika 1. Književnik Vjenceslav Čižek
– vizionar hrvatske slobode. Foto: HINA

dio njegova spisateljskog rada odnosio se na komentiranje i kritiziranje događaja u Jugoslaviji, a iz niza njegovih tekstova dalo se naslutiti da ih piše dobro obrazovana i načitana osoba, koja poznaje jugoslavenski komunističku sustav „iznutra“. Atraktivnosti Čižekovih tekstova, posebno za brojne radne migrante iz Jugoslavije koji su boravili u zapadnoj Europi, pridonosila je činjenica da su često bili pisani satiričnim tonom, ismijavajući na vrlo domišljat način jugoslavensku zbilju. Čižek je u studenome 1977. godine netragom nestao, a opravdane sumnje da ga je otela jugoslavenska obavještajna služba potvrdila je vijest objavljena u kolovozu iduće godine, prema kojoj je Čižek u Jugoslaviji osuđen na kaznu zatvora od čak petnaest godina, jer je navodno ugrožavao „društveno uređenje“ i „sigurnost“ komunističke Jugoslavije. Ukratko, prikazan je kao fašist i terorist. Bile su tu dvije standardne etikete koje je komunistički Beograd koristio kako bi diskreditirao sve hrvatske političke emigrante, bez obzira na njihovu prošlost, ideološko-političke stavove i ideje kojim putem i sredstvima izboriti stvaranje samostalne hrvatske države. Hrvatski politički emigranti, na čelu s HRS-om, povelili su široku promidžbenu i lobističku kampanju na nekoliko kontinenata kako bi ishodili najprije bolji tretman u zatvoru za teško bolesnog Čižeka, a zatim i njegovo puštanje. Amnesty International, međunarodna organizacija koja se zauzima za poštovanje ljudskih prava, također je podržala opisana nastojanja izbjeglih Hrvata, a čemu su se s vremenom počeli priklanjati i političari, državni dužnosnici, intelektualci, društveni aktivisti i mnogi drugi diljem zapadnoga svijeta. Međutim, komunistička Jugoslavija popustila je tek pod izravnim pritiscima vlade SRNJ, a u situaciji teške političke krize

i gospodarskoga kolapsa, koji su je učinili izrazito ovisnom o zapadnoj političkoj podršci i posebice ekonomskoj pomoći. Tako je Čižek pušten iz zatvora krajem srpnja 1988. godine, dok je početkom studenoga stigao u SRNJ. Preminuo je u njemačkome gradu Dortmundu 2000. godine.

Cilj članka; izvori i metodologija; dosadašnja istraživanja

Temeljni cilj ovoga članka jest usporediti dokumente jugoslavenske obavještajne službe koji opisuju Čižekovu djelatnost kao političkoga emigranta, kao i presudu jugoslavenskoga suda protiv njega s Čižekovim tekstovima koje je objavljivao dok je boravio u SRNJ te drugim izvorima koji govore o njemu. Drugim riječima, propitati tezu jugoslavenskoga komunističkog režima kako se radilo o fašistu i teroristu koji je predstavljao ozbiljnu ugrozu.

Autor je za pisanje ovoga rada koristio dvije studije jugoslavenske obavještajne službe o Čižeku, kao i dvije presude jugoslavenskih sudova protiv njega. Nadalje, Čižekove brojne tekstove koje je objavio u časopisima *Republika Hrvatska*, *Hrvatski put* i *Rakovica*, kao i tekstove koji su objavljeni u spomenutim časopisima o nastojanjima da se pomogne Čižeku na način kako je opisano u uvodu ovoga rada. Također, autor je konzultirao i knjigu Kazimira Katalinića, visokog dužnosnika HRS-a, naslova *Od poraza do pobjede*, u kojoj piše o Čižeku,

kao i kratku autobiografsku Čižekovu knjigu u kojoj opisuje dio svojega života od otmice od strane jugoslavenske obavještajne službe do puštanja na slobodu, a koja nosi naslov *U raljama zloduha*.

Iako je pitanje Čižekove otmice, gotovo od toga događaja, bilo predmet mnogih članaka, do sada nije bilo znanstveno obrađeno, a ista je situacija i s Čižekovim brojnim tekstovima (Vukušić, 2002., 328-330). Ipak, treba reći da je tema obračuna jugoslavenskoga komunističkog režima s političkim protivnicima u inozemstvu bila predmet niza knjiga i članaka, od kojih dio ima i znanstveni karakter (Vukušić, 2002.). Štoviše, i neki inozemni publicisti i znanstvenici pisali su o toj temi (Rullman, 1981.; Tokić, 2020.; Axboe Nielsen, 2022.). Riječ je i o pitanju koje još uvijek u Hrvatskoj pobuđuje žestoke političke i društvene rasprave, a znanstveni pristup svaka-ko može pomoći njihovu svođenju u

Slika 2. Naslovnica knjige memoara „U raljama zloduha“ Vjenceslava Čičeka u izdanju Matice hrvatske (Zagreb, 2003.) u sklopu biblioteke Svjedočanstva.

prihvatljive okvire. Međutim, ova tema je aktualna ne samo u Hrvatskoj, nego i u Njemačkoj, budući da je najveći dio „ofenzivnih akcija“ protiv hrvatskih političkih emigranata proveden upravo u toj državi. U tome kontekstu treba istaknuti suđenje visokopozicioniranim dužnosnicima jugoslavenskih obavještajnih službi – Zdravku Mustaču i Josipu Perkoviću – koji su u Münchenu 2016. godine osuđeni na kaznu doživotnoga zatvora zbog organiziranja ubojstva hrvatskoga političkog emigranta Stjepana Đurekovića („PRESUDA Kronologija slučaja Perković-Mustač“).

Na meti režima od ranog djetinjstva – život i djelovanje Vjenceslava Čižeka do bijega u inozemstvo 1972. godine

Vjenceslav Čižek rođen je 1929. godine u maloj, ali autohtonoj hrvatskoj zajednici u Boki kotorskoj, bio je progonjen od strane jugoslavenskoga komunističkog režima gotovo od trenutka dolaska jugoslavenskih komunista na vlast. U godinama nakon završetka Drugoga svjetskog rata, Čižekova obitelj živjela je u egzilu u Bosni i Hercegovini, sva im je imovina oduzeta, a Vjenceslavov otac proveo je godinu dana u zatvoru. Sredinom 1950-ih godina, Čižek je ponovno proganjan iz rodnoga kraja zbog pokušaja objavljivanja tekstova u omladinskom časopisu s antitotalitarnim tonom. Nakon što je 1955. sudjelovao u velikim i spontanim studentskim prosvjedima u Beogradu, Čižek je proveo godinu dana u pritvoru, a zatim još dvije godine u zatvoru. Zbog dugog boravka u samici, djelomično je izgubio vid. Ipak, uspio je nastaviti studij, iako je jedva preživljavao, završivši studij filozofije s najvišim ocjenama. Međutim, budući da je bio označen kao državni neprijatelj, nije mogao pronaći odgovarajući posao. Zbog izopćenja i stalne opasnosti da ponovno bude izložen represiji režima, 1972. godine pobjegao je u Zapadnu Njemačku (Čižek, prosinac 1980., 3-9).

Duga ruka komunističke Jugoslavije – otmica

Čižek se ubrzo uključio u djelovanje hrvatskih političkih emigranata i postao članom Hrvatske republikanske stranke, o čemu će u nastavku biti opširnije raspravljano. Njegova djelatnost izražavala se gotovo isključivo pisanjem članaka za razne emigrantske časopise. Stoga je hrvatske političke emigrante šokirala vijest da se Čižek iznenada našao u Jugoslaviji i na suđenju zatvorenome za javnost u kolovozu 1978. osuđen na petnaest godina zatvora, najvišu moguću kaznu za zločin koji mu se stavlja na teret – „kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog sustava“. Kazna mu je ubrzo smanjena na trinaest godina. Jugoslavenska služba sigurnosti namamila je Čižeka u Italiju uz pomoć svojega doušnika, radnoga migranta iz Jugoslavije koji je boravio u SRNJ, Hasana Milića, a Čižeka su 11. studenoga 1977. oveli u blizini Milana i teško ga ozlijedili. Kao rezultat ovoga napada te kasnijeg maltretiranja i nedostatka medicinske skrbi, gotovo je potpuno izgubio vid. Prije „službenog“ uhićenja bio je izložen dugotrajnim ispitivanjima i maltretiranjima. Između ostalog, istražitelji, a ujedno i mučitelji, tri su ga puta izvodili na simulirano strijeljanje s ciljem da Čižeka psihički slome. Potonje

su pokušavali postići i time što su ga tjerali da dnevno stoji na nogama 20 sati, dok je samo četiri sata smio spavati, ali vezan i na podu. Tijekom dugog razdoblja pritvora, nastavljena su razna psihička i fizička zlostavljanja, u koja su bili uključeni i zatvorski čuvari i drugi zatvorenici (Neprijateljska delatnost Čižek Vjenceslava, 1; Vukušić, 2002., 328-329; Mičić, 2019., 139; „Nestanak prof. Vjenceslava Čižeka“, 10. travnja 1978., 60-62; Čižek, srpanj 1989., 15-32; Čižek, 2003., 9-79, 11-113, 120).

Vjenceslav Čižek prema jugoslavenskim dokumentima – opasni terorist?

Dvije studije o djelovanju Čižeka kao političkoga emigranta, a koje su izradile jugoslavenske obavještajne službe, ponajviše govore o njegovoj opsežnoj publicističkoj djelatnosti, zatim o organizacijskom djelovanju u sklopu HRS-a u SRNJ, kao i Hrvatskoga narodnog vijeća, krovne organizacije većeg dijela hrvatskih političkih emigranata. Zatim, o tome da je održao nekoliko javnih predavanja te stupio u kontakt s nizom istaknutih hrvatskih političkih emigranata – u SRNJ osobno te putem razmjene pisama u drugim dijelovima svijeta. Za sve ove tvrdnje navedeni su i određeni primjer. Treba reći da bi potonji opis umnogome odgovarao djelovanju većine aktivnijih hrvatskih političkih emigranta. No, spomenute su ga studije pokušale prikazati i teroristom, iako nevješto, budući da nije podastrt ni jedan dokaz za to da je Čižek poticao, a kamoli organizirao primjerice poduzimanje oružanih akcija koje bi bile usmjerene prema jugoslavenskom diplomatskom osoblju u SRNJ ili pak upad određene skupine političkih emigranata u Jugoslaviju s ciljem dizanja ustanka protiv komunističkog režima i slično. Na gotovo identičan način bile su koncipirane optužnica, a onda i presuda protiv Čižeka. Jedini element iz spomenutih dokumenata kojim se Čižeka moglo dovesti u vezu s poticanjem na korištenje nasilja u antijugoslavenskim akcijama bio je tekst koji je koncipirao za objavu u obliku letka, a koji su otmičari pukim slučajem pronašli kod Čižeka prilikom otmice. Tekst je nosio naslov „Deset uputa hrvatskoj mladeži u domovini“, a u spomenutim jugoslavenskim dokumentima prikazan je kao detaljan plan za rušenje komunističke Jugoslavije i preuzimanje vlasti od strane hrvatske „fašističke“ emigracije (Neprijateljska delatnost Čižek Vjenceslava, 2-4; Mičić, 2019., 140-142; Čižek, 2003., 96-105, 113-115).

Čižek se u svojim memoarima osvrnuo na taj tekst napisavši: „U tom letku namjeravao sam upozoriti, poglavito hrvatsku mladež u domovini, da u kriznom vremenu koje sam osjetio da dolazi bude na strani svoga naroda, bez obzira na političke i ideološke razlike mišljenja. To je sve. U tom letku, kao i brojnim ranijim koje sam pisao i slao u domovinu, nikad i nigdje nisam pozivao na nasilje i terorizam, jer sam bio načisto da samo ljudi s politički izgrađenom sviješću mogu uspješno poduzeti djelo oslobođenja pojedinca i naroda. Nasiljem i terorom to se ne postiže. Fizički napadati obrambeni aparat jedne države, ma kakva ona bila po ustrojstvu, uzaludan je posao i donosi samo žrtve, a često i sramoćenje onih koji se bore za slobodu“ (Čižek, 2003., 16). Uvidom u spomenuti tekst vidljivo je da je element poziva na nasilje bio prisutan samo u jednoj formi – Čižek je pozivao hrvatske mladiće da ne brane Jugoslaviju u

slučaju invazije iz inozemstva, kao i da u slučaju izbijanja krize u Jugoslaviji također otkazu poslušnost srpskim časnicima te podrže borbu za oslobođenje hrvatskoga naroda (Čížek, 2003., 104-105).

Tako ni u jednom od prezentiranih dokumenata, pa ni u optužnici i presudi, nisu ponuđeni konkretni dokazi za tvrdnju da se Čížek kao politički emigrant posvetio organiziranju „terorističke djelatnosti protiv Jugoslavije“. Istinska opasnost koju je Čížekov rad predstavljao za totalitarni komunistički sustav u višenacionalnoj jugoslavenskoj državi vidljiv je u ovoj rečenici iz jedne od studija jugoslavenske obavještajne službe: „Njegova neprijateljska djelatnost naročito (! op. au.) je došla do izražaja u organizovanju i izdavanju emigrantskih listova, pisanju članaka, pamfleta, pjesama, anegdota, letaka, karikatura i drugih brojnih materijala neprijateljske sadržine“ (Mičić, 2019., 140). Stoga će se u nastavku rada analizirati brojni tekstovi koje je Čížek objavio u emigrantskim časopisima.

Vjenceslav Čížek u svjetlu svojih tekstova – „propovjednik slobode iz pakla“

Pišući o intelektualcima koji su pred progonom napustili Sovjetski Savez i pobjegli na Zapad, Čížek je naveo kako iz „pakla“ ne dolaze samo „nasilnici“, nego i, misleći na spomenute disidente – „propovjednici“. Naime, napisao je da oni nastoje približiti javnosti, intelektualcima i političarima na Zapadu ne toliko političku dimenziju, nego duševnu stranu proživljenoga terora kojemu su bili izvrgnuti od strane komunističkih vlasti, „pozivajući svijet na ono što je najdublje ukorijenjeno u čovječanstvu: slobodu, dostojanstvo, istinu i savjest“ (Čížek, ožujak 1977., 12). Takvome opisu umnogome je odgovarao i Čížek. Radilo se o intelektualcu kojega je gotovo cijeli život jugoslavenski komunistički režim progonio i marginalizirao i koji je – pobjegavši iz „pakla“ – na Zapadu nastojao „propovijedati“ svoje antikomunističke i slobodom prožete ideje.

Čížekovi se antikomunistički i antijugoslavenski tekstovi mogu podijeliti u dvije osnovne kategorije. Onu daleko brojniju, a radi se o stotinjak tekstova, čine kraći članci, objavljeni u časopisu *Hrvatski put* i još više u časopisu *Rakovica*. U njima je Čížek pisao o brojnim aktualnim događajima i procesima u Jugoslaviji. Pri tome je kao izvor koristio razne jugoslavenske novine i časopise, komentirajući i kontekstualizirajući preuzete informacije u antikomunističkom i antijugoslavenskom tonu. Takvi su tekstovi često pisani satiričkim stilom, a neki do njih popraćeni su crnohumornim i izrugujućim karikaturama. Prema Kataliniću, do otmice Čížek je u *Rakovici* imao čak sedam stalnih rubrika, u kojima je objavljivao tekstove pod punim imenom ili raznim pseudonimima (Katalinić, 2017., sv. III, 262). U studiji jugoslavenske obavještajne službe nalazi se podatak da su Čížekovi tekstovi u *Rakovici* zauzimali od trećine do polovine ukupnog sadržaja (Mičić, 2019., 141). Sljedeće što je nužno reći jest to da je časopis *Rakovica* bio jednim dijelom namijenjen radnim migrantima hrvatske nacionalnosti iz Jugoslavije te je u njemu namjerno dominirao sadržaj koji je spomenutoj populaciji bio blizak i razumljiv. Naime, u drugoj polovici 1970-ih na tzv. privremenome radu u zapadnoj Europi boravilo je najmanje 300.000 jugoslavenskih

državljana hrvatske nacionalnosti, od kojih su mnogi gajili snažnu averziju prema komunističkoj Jugoslaviji. Iako se nisu javno željeli solidarizirati s djelovanjem hrvatske političke emigracije, zbog straha da će im biti oduzeta putovnica i da će biti izvrgnuti represiji, ipak su mnogi kupovali emigrantske novine i časopise, novčano podupirali političke emigrante i slično, a prilikom dolaska u Jugoslaviju kriomice unosili razne promidžbene materijale koje su tiskali hrvatski politički emigranti. Opisana situacija predstavljala je sigurnosnu ugrozu za Jugoslaviju iz vizure njezina totalitarnoga komunističkog režima te su stoga njezine obavještajne i diplomatske službe ulagale znatne napore ne bi li otkrile i prekinule veze između hrvatskih političkih emigranata i radnih migranata (Krašić, 2022., 58-72). Časopis poput *Rakovice*, prepun argumentirane kritike brojnih slabosti, promašaja i apsurdna komunističkoga sustava u Jugoslaviji, koji se iz dana u dana hrvao sa sve većim ekonomskim teškoćama, kao i prokazivanja komunista kao vladajuće i privilegirane kaste čiji je jedini cilj zadržavanje na vlasti, zasigurno je predstavljao prvorazredni „kontrarevolucionarni“ promidžbeni materijal. Stoga beogradske vlasti nikako nisu željele da kola populacijom radnih migranata, a preko nje stiže i u Jugoslaviju. Prosječni razočarani, marginalizirani i osiromašeni jugoslavenski građanin hrvatske nacionalnosti vrlo se lako mogao poistovjetiti s takvim, ponajprije Čižekovim tekstovima.

Govoreći поближе o temama koje je Čižek obrađivao u takvim tekstovima, radilo se primjerice o problemu visoke nezaposlenosti i propadanja poduzeća u Jugoslaviji, demografskom praznjenju ruralnih prostora, široko raširenim pojavama poput nepotizma i korupcije, kao i nezakonitom bogaćenju pripadnika komunističke elite, niskom životnom standardu većine jugoslavenskih građana, cenzuri u tisku ili pak komunističkoj indoktrinaciji u kulturi (Čižek, siječanj-veljača 1974., 5; Č., kolovoz 1976., 4; Croata, kolovoz 1976., 9; Croata, rujan 1976., 7; Bukara, rujan 1976., 8; Croata, listopad 1976., 5; Croata, lipanj 1977., 4; Vj. lipanj 1977., 6; Croata, srpanj 1977., 4; Bukara, kolovoz 1977., 14; Vj., studeni 1977., 5; Vj. studeni 1977., 6; Bukara, studeni 1977., 10; Croata, prosinac 1977., 11). Tvrdio je da se jugoslavenski komunistički režim, osim na obilnom korištenju represije te inozemnoj potpori, uvelike održava ne zbog snažne i brojne komunističke partije, nego zbog oportunizma velikog broja ljudi, koji se odaju „prostituciji duše“, odnosno odriču od uvjerenja i morala zbog uspinjanja na društvenoj ljestvici (Bukara, lipanj 1976., 6; Croata, listopad 1977., 10; Č., listopad 1977., 15). Potonja poruka i te kako je bila opasna za komunističku Jugoslaviju koja se sve teže nosila s ekonomskim i drugim teškoćama, jer je govorila da je podrška režimu velikog broja jugoslavenskih građana bila uvjetovana društvenim položajem i materijalnim beneficijama, a ne razvijenom „klasnom svijesću“ i jugoslavenskim patriotizmom.

Druga vrsta Čižekovih tekstova su eseji objavljeni u časopisu *Republika Hrvatska*, uglavnom filozofskoga karaktera. U njima je Čižek obrazlagao podlogu i način na koji treba biti vođena hrvatska osloboditeljska borba, istodobno prikazujući jugoslavenski komunistički režim antihumanim i anticivilizacijskim. Stoga borba Hrvata protiv njega, a za stvaranje samostalne i demokratske države, nije bila politička, pa ni ideološka, nego nacionalna i duboko moralna, humana. Naime, Čižek je tvrdio kako

je većina građana u komunističkim državama podanička, jer oni nisu mogli utjecati na većinu aspekata svojih života. Tako obespravljenima, polako, ali sigurno iščezavala im je ljudskost, koje su bili lišeni i mnogi pripadnici državnog aparata zbog odricanja od vlastitih mišljenja i stavova. Čižek je smatrao da jugoslavenska komunistička ideologija, koja za njega zapravo i nije bila ideologija, nego skup dosadnih i beskonačnih pričanja, referata, sjednica i rezolucija, intelektualno i duhovno unazađuje čovjeka. Držao je kako je cilj te uvjetno rečeno ideologije, svođenje ljudskog uma na automatizam i svijesti na polusvijest, kako bi ljudi nekritički slijedili direktive režima. Tvrdeći da se komunistički režim ne može održati bez obilnog korištenja sile, zaključio je da se radi samo o privremenom stanju, koje će ukinuti ideje koje nikada ne mogu biti uništene – sloboda i demokracija (Čižek, 10. travnja 1976., 9-14; Čižek, listopad 1976., 42-48). Iz spomenutih tekstova vidljivo je da je Čižek bio i duboko religiozan čovjek te je osim na prethodno spomenutim temeljima, i na katoličkoj vjeri bazirao svoju kritiku komunizma. Tako u njegovim tekstovima nije moguće pronaći elemente bilo kakvog šovinizma (primjerice, prema Srbima) ili pak neofašizma, ali ni konkretnih poziva na nasilje protiv komunističke Jugoslavije. S druge strane, nedvojbeno je da je Čižek smatrao da će konačna etapa hrvatske osloboditeljske borbe morati biti hrvatska revolucija, budući da su jugoslavenski komunisti vlast osvojili masovnom primjenom sile, zadržavajući je u rukama na isti način. No, ni on, a ni drugi članovi HRS-a, nikada nisu objavili konkretne planove o izvođenju diverzija u Jugoslaviji, pokretanju gerilske borbe i slično. Smatrali su kako je u hrvatskome narodu, uz pomoć malih, ilegalnih i međusobno neovisnih skupina sastavljenih od istinskih revolucionara ideološki izgrađenima na ideji slobode, potrebno širiti revolucionarno raspoloženje koje bi došlo do izražaja u određenoj kriznoj situaciji u Jugoslaviji te rezultiralo masovnim antirežimskim buntom (Čižek, prosinac 1973. – siječanj 1974., 3-12; Čižek, rujan – listopad 1974., 29-36; Čižek, prosinac 1980., 25-28). Može se pretpostaviti da je Čižek zamišljao situaciju sličnu mađarskoj revoluciji 1956. godine, o čemu je i napisao tekst, ili pak način na koji je srušen Ceaucescuov komunistički režim u Rumunjskoj 1989. godine (Čižek, prosinac 1976., 32-41). Kako je pak zamišljao prvu fazu djelovanja hrvatskih revolucionara u domovini, koja je imala prethoditi izbijanju revolucije, možda najbolje ilustrira njegov letak naslova „Mladiću, učini to bez dinamita“. U njemu je pozivao mlade Hrvate da uništavaju i šaraju komunističke simbole i natpise u javnome prostoru, umnožavaju i dijele letke koje su u Jugoslaviju slali hrvatski politički emigranti ili pak da na različite načine ometaju i sabotiraju komunistička okupljanja i sastanke, primjerice izazivanjem električnoga kratkog spoja u zgradi u kojoj bi se održavao takav skup (Katalinić, 2017., sv. III, 260).

I u časopisu *Republika Hrvatska* Čižek je objavio nekoliko satiričnih i osebujnih tekstova koji su na podrugljiv, crnohumoran i vrlo inteligentan način ismijavali i kritizirali niz karakteristika jugoslavenskoga komunističkog režima te svakodnevnog života u Jugoslaviji. Tako je sastavio posebnu jugoslavensku „gramatiku“ u kojoj je uz opće i vlastite imenice uveo i „besmislene imenice“, kao primjere navodeći riječi poput „zakon“, „sud“ i „izbori“. Napisao je i opširan „rječnik“ u kojem se može pročitati i sljedeće riječi i njihova tumačenja: „badava – način uspostavljanja otkupnih cijena za

seljačke proizvode“, „čelija – mračna i zaključana odaja za slobodno iskazivanje mišljenja“, „direktor – ovan s partijskom knjižicom“, „eunuh – uškopljenik ili osoba koja plaća partijsku članarinu“, „ideologija – najuspjelije sredstvo mentalne kontracepcije“ i slično (Bukara, 10. travnja 1977., 56-70).

Zatvorenik savjesti – kampanja za puštanje književnika Vjenceslava Čižeka na slobodu

Hrvatski politički emigranti organizirali su velik broj akcija kako bi osigurali oslobođanje teško bolesnoga Čižeka, a tim su se naporima pridružili mnogi političari, intelektualci i drugi na Zapadu. Radilo se o globalnoj kampanji, pa je tako i niz australskih političara lobirao za Čižekovo puštanje, što je bila posljedica snažnog angažmana članova HRS-a i drugih pripadnika hrvatske zajednice na tome kontinentu. Tako su petorica članova HRS-a 1980. godine štrajkala glađu nekoliko dana ispred jugoslavenskog veleposlanstva u Canberri. HRS je organizirao prevođenje najvažnijih dijelova Čižekovih pisama i objavljenih tekstova na engleski, francuski i njemački jezik u obliku brošura, a prijevod na ruskome jeziku objavljen je u uglednome ruskom emigrantskom časopisu *Kontinent*. U Švedskoj su se na poticaj lokalnih Hrvata za Čižeka snažno počele zauzimati udruge koje su okupljale i pomagale slijepim osobama, a ondje je osnovano i društvo za pomoć Čižeku, koje su predvodili Šveđani. Društvo je u rujnu 1985. godine skupilo 3.200 potpisa za peticiju kojom se tražilo Čižekovo puštanje na slobodu, a tom prilikom podijeljeno je oko 15.000 komada letaka. Što se tiče SRNJ, u zauzimanju za Čižeka posebno se istaknulo njemačko Društvo za ljudska prava. Središnju ulogu odigrao je Amnesty International, koji je Čižeka proglasio „zatvorenikom savjesti“ i koji je pokušao skrenuti pozornost na kršenje ljudskih prava u Jugoslaviji u ovom slučaju putem apela i pisama UN-u i drugim međunarodnim organizacijama („Solidarnost s utamničenim Vjenceslavom Čižekom“, rujna 1985., 67-79; Katalinić, 2017., sv. III, 266-307; Neprijateljska delatnost Čižek Vjenceslava, 5-7). Međutim, jugoslavenske vlasti popustile su tek pod izravnim pritiskom vlasti SRNJ, u čemu se posebno istaknuo tadašnji ministar vanjskih poslova Hans-Dietrich Genscher. To se dogodilo krajem 1980-ih godina, u situaciji kada je jugoslavenski režim nezadrživo tonuo u sve dublju ekonomsku i političku krizu, bivajući sve ovisniji o inozemnoj (zapadnoj) financijskoj podršci, pogotovo u vidu povoljnih kredita. Tako su, u stilu svojevrstne trampe, put Jugoslavije otišle njemačke marke, a u SRNJ u studenome 1988. godine stigao je Vjenceslav Čižek – nakon više od deset godina provedenih „u raljama zloduha“ (Katalinić, 2017., sv. III, 307-311).

Zaključak

Jugoslavenski komunistički režim nastojao je diskreditirati mnogobrojne i u ideološko-političkome smislu vrlo raznolike hrvatske političke emigrante na Zapadu, tvrdeći da su svi oni fašisti, ekstremisti i/ili teroristi. Međutim, svi su oni, bez obzira na spomenute razlike, zagovarali isključivo stvaranje demokratske hrvatske države. Uz to, vrlo je mali broj hrvatskih političkih izbjeglica koristio nasilje za ostvarivanje

političkih ciljeva, što je u prvome redu bila posljedica brutalne represije jugoslaven-skoga komunističkog režima. S druge strane, u suprotstavljanju djelovanju hrvatskih političkih emigranata, komunistički Beograd nije prezaio ni od ubojstava ni otmica, a žrtve su bili i oni izbjegli Hrvati koji ni na koji način nisu bili povezani sa zagova-ranjem, organiziranjem i provođenjem konkretnih antijugoslavenških akcija koje su uključivale i korištenje nasilja. Jedan od takvih bio je i Vjenceslav Čižek, koji je bio na udaru represije jugoslavenškoga režima još od djetinjstva. Taj poluslijepi i boležljivi pjesnik i filozof početkom 1970-ih godina pobjegao je u SRNJ, gdje je dobio poli-tički azil. Angažirao se u djelovanju hrvatskih političkih emigranata, što se ponajviše očitovalo u pisanju eseja, kraćih članaka, pjesama kao i crtanju karikatura u kojima je kritizirao i ismijavao jugoslavenški komunistički režim. Njegov izbor tema te način pisanja bili su razumljivi i bliski prosječnome nezadovoljnom, razočaranom i obe-spravljenom jugoslavenškom građaninu hrvatske nacionalnosti. Očito držeći kako ta Čižekova „subverzivna“ djelatnost ima potencijal rasplamsavati nezadovoljstvo među režimskim neistomišljenicima, jugoslavenška obavještajna služba izvela je u studeno-me 1977. godine njegovu otmicu u Italiji, gdje ga je prethodno namamila. Nakon višemjesečnog ispitivanja popraćenog mučenjima, Čižek je i „službeno“ uhićen, a za-tim i osuđen na kaznu od čak 15 godina zatvora zbog „ugrožavanja“ komunističke Jugoslavije. Hrvatski politički emigranti povelili su globalnu promidžbeno-lobističku kampanju s ciljem da se ishodi Čižekovo puštanje na slobodu, u što su se uključili brojni zapadni političari i intelektualci, kao i organizacije za zaštitu ljudskih prava. No, to se dogodilo tek nakon što je prošlo više od deset godina od otmice, ponajprije zbog inzistiranja vrha vlasti SRNJ, koje su uvjetovale daljnju financijsku pomoć ko-munističkoj Jugoslaviji Čižekovim puštanjem na slobodu.

Literatura i izvori

- Axboe Nielsen, C. (2022.), *Jugoslavija i politička ubojstva: povijest i naslijeđe Titova djelovanja protiv emigranata*, Zagreb, Profil knjiga.
- Bukara, M., „Buket ispranih mozgova“, *Rakovica*, br. 4, rujan 1976.: 8.
- Bukara, M., „Samoupravljačka gramatika s rječnikom“, *Republika Hrvatska*, br. 109, 10. trav-nja 1977.: 56-70.
- Bukara, M., „Temelji diktature“, *Rakovica*, br. 1, lipanj 1976.: 6.
- Bukara, M., „Ubijanje vijesti“, *Rakovica*, br. 11, studeni 1977.: 10.
- Bukara, M., „Ucjepljivanje“, *Rakovica*, br. 8, kolovoz 1977.: 14.
- Croata, „Glodanje gole kosti“, *Rakovica*, br. 4, rujan 1976.: 7.
- Croata, „Jugoslavenški gospodarski kolaps“, *Rakovica*, br. 3, kolovoz 1976.: 9.
- Croata, „Mokra voda“, *Rakovica*, br. 6, lipanj 1977.: 4.
- Croata, „Neraspoređeni ‘drugovi’“, *Rakovica*, br. 7, srpanj 1977.: 4.
- Croata, „Sitna krađa ili prostitucija“, *Rakovica*, br. 10, listopad 1977.: 10.
- Croata, „Tko da jamči ‘zajamčeno’“, *Rakovica*, br. 12, prosinac 1977.: 11.
- Croata, „Tužni godišnji odmori“, *Rakovica*, br. 5, listopad 1976.: 5.
- Čižek, V., „Samoupravljanje kao prihvaćeni nerad“, *Rakovica*, br. 10, listopad 1977.: 15.

- Čižek, V., „Domovina i sloboda“, *Republika Hrvatska*, br. 96, prosinac 1973. – siječanj 1974.: 3-12.
- Čižek, V., „Državni ateizam“, *Republika Hrvatska*, br. 99, rujan – listopad 1974.: 29-36.
- Čižek, V., „Fenomen političkog otuđenja čovjeka u uvjetima komunističke diktature“, *Republika Hrvatska*, br. 107, listopad 1976.: 42-48.
- Čižek, V., „Izgon sa svoje zemlje“, *Hrvatski put*, br. 139-140, siječanj-veljača 1974.: 5.
- Čižek, V., „Moj dolazak u emigraciju“, *Republika Hrvatska*, br. 128, prosinac 1980.: 1-13.
- Čižek, V., „Moje tamnovanje“, *Republika Hrvatska*, br. 165, srpanj 1989.: 15-32.
- Čižek, V., „Političke ustanove u komunističkom političkom ‘sustavu’“, *Republika Hrvatska*, br. 105, 10. travnja 1976.: 9-14.
- Čižek, V. (2003.), *U raljama zloduha. Zapisi iz tamnice*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Čižek, V., „Usrećitelji“, *Rakovica*, br. 3, ožujak 1977.: 12.
- Čižek, V., „Ustanak, poraz i pouka“, *Republika Hrvatska*, br. 108., prosinac 1976.: 32-41.
- Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, fond 1561 Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske. Šifra 4. Šifra 4.1. Broj 229. Neprijateljska delatnost Čižek Vjenceslava. Beograd: Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, 1985.
- Katalinić, K. (2017.), *Od poraza do pobjede*, svezak III. Zagreb, Varaždin, Naklada Trpimir, Mini-print-logo.
- Krašić, W. (2021.), „A Failed Assassination Attempt on the Deželić Family in the Federal Republic of Germany in 1965 by the Yugoslav Security Service“, *Zbornik Janković*, V (5-6): 238-280, <https://doi.org/10.47325/zj.5.11>
- Krašić, W. (2018.), *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, Zagreb, Školska knjiga.
- Krašić, W., „Migrant Workers as a Security Challenge for the Yugoslav Communist Regime“, *Zbornik radova 2. međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država“*, ur. Marina Perić Kaselj, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Razred za prirodne znanosti, 2022.: 58-72.
- Mičić, T. (2019.), *U potrazi za Hrvatskom: sjećanja jednog proljećara i političkog izbjeglice*, Zagreb, Nova knjiga Rast.
- „Nestanak prof. Vjenceslava Čižeka“, *Republika Hrvatska*, br. 113, 10. travnja 1978.: 60-62.
- „PRESUDA Kronologija slučaja Perković-Mustač“. HINA, 3. 8. 2016. Pristup ostvaren 5. 3. 2024., <https://m.hina.hr/#content/9275059>
- Rullman, H. P. (1981.), *Mordauftrag aus Belgrad*, Hamburg, Ost-Dienst.
- „Solidarnost s utamničanim Vjenceslavom Čižekom“, *Republika Hrvatska*, br. 150, rujan 1985.: 67-79.
- Tepeš, I. (2021.), *Hrvatska politička emigracija – HSS*, Zagreb, AGM.
- Tokić, M. N. (2020.), *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, West Lafayette, Indiana, Purdue University Press.
- V. Č., „Teror lažnog kazivanja“, *Rakovica*, br. 3, kolovoz 1976.: 4.
- Vj., „Kad su novci ‘isparili’, naivnima ponuđene ‘varijante’“, *Rakovica*, br. 11, studeni 1977.: 5.
- Vj., „Kako su poslovali ‘samoupravljači’“, *Rakovica*, br. 11, studeni 1977.: 6.
- Vj., „Pusta zemlja“, *Rakovica*, br. 6, lipanj 1977.: 6.
- Vukušić, B. (2002.), *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, Zagreb, Klub hrvatskih povratnika iz iseljenništva.
- Vukušić, B. (2010.), *HRB: Hrvatska revolucionarno bratstvo: rat prije rata*, Zagreb, Klub hrvatskih povratnika iz iseljenništva.

SUMMARY

IN THE JAWS OF EVIL – THE KIDNAPPING OF CROATIAN POLITICAL ÉMIGRÉ VJENCESLAV ČIŽEK

This article analyzes the work of the intelligence services of the Yugoslav communist regime against Croatian political emigrant on the example of the intellectual Vjenceslav Čižek, who was kidnapped in Italy in 1977 and, on accusations of being a terrorist, was sentenced to a long-term prison sentence. On the other hand, this research, based on Čižek's texts published during his political exile in the Federal Republic of Germany during the 1970s, Čižek's memoirs, as well as documents of the Yugoslav intelligence services and relevant journalistic and scientific literature, refutes the verdict of the Yugoslav court. Namely, the aforementioned sources suggest that Čižek did not participate in organizing or carrying out anti-Yugoslav activities that would have involved the use of violence, but rather that Belgrade considered him a threat due to his sharp and well-argued criticism of the increasing weaknesses of the communist regime in Yugoslavia.

RESUMEN

EN LAS GARRAS DEL DEMONIO – EL SECUESTRO DEL EMIGRANTE POLÍTICO CROATA VJENCESLAV ČIŽEK

En este artículo se analiza la actuación de los servicios de inteligencia del régimen comunista yugoeslavo contra los emigrantes políticos croatas en el ejemplo del intelectual Vjenceslav Čižek quien, en 1977, fue secuestrado en Italia y, acusado de terrorismo, fue condenado a muchos años de prisión. Por otro lado, esta investigación, realizada sobre la base de los textos que Čižek publicó durante su exilio político en la República Federal de Alemania en la década de 1970, de sus memorias, así como de documentos de los servicios de inteligencia yugoeslavos y de la literatura científica y de contenido social y político, refuta la sentencia del tribunal yugoeslavo. Las fuentes mencionadas sugieren que Čižek no participó en la organización ni ejecución de acciones antiyugoeslavas que implicaran el uso de la violencia, sino que Belgrado lo consideró una amenaza por su crítica incisiva y fundamentada de las crecientes debilidades del régimen comunista en Yugoslavia.

MARIJANA KOMLJENović

ISELJAVANJE S HRVATSKOGA OTOČNOG PODRUČJA S KRAJA 19. I POČETKA 20. STOLJEĆA

U ovom radu prikazat će se socioekonomski i gospodarski uzroci iseljavanja s hrvatskoga otočnog područja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, u društveno-povijesnome kontekstu, za vrijeme velikoga migracijskog vala iz Europe u prekooceanske zemlje. Obrađuju se gospodarski, društveni, ekonomski i kulturni aspekti života migranata u domicilnim državama Amerike, osobito Južne Amerike, Australije i Novog Zelanda gdje su hrvatski iseljenici, posebno s hrvatskoga otočnog područja, emigrirali uglavnom zbog bolesti vinove loze koja je zahvatila hrvatsko otočno područje na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Figurativno rečeno, naši raseljeni otočani obilježili su povijest u svim kutcima Zemlje, napose najjužnijega dijela Južne Amerike. Svojim intenzivnim djelovanjem u mnogobrojnim kulturnim, novinarskim, pjevačkim, vatrogasnim, folklornim, političkim i dobrotvornim društvima – uz čitaonice i nakladničku djelatnost – čuvaju hrvatsku baštinu, temelj opstojnosti i na ponos budućim naraštajima.

Hrvatska je tradicionalno iseljenička zemlja. Svako povijesno previranje na tlu Republike Hrvatske izazivalo je valove izbjeglica i iseljenika. Posljedica tih stoljetnih iseljavanja Hrvata jest postojanje dvije Hrvatske: Republika Hrvatska „na hrvatskom etničkom i povijesnom prostoru. Druga je iseljena Hrvatska – Hrvati izvan domovine”.¹ Na povijesne, kulturne i socioekonomske događaje utjecala su tri golema migracijska vala, koji su „značajno i trajno izmijenili demografsku sliku otoka”.² Prvi migracijski val odnosi se na razdoblje od 15. do 18. stoljeća kada su Hrvati bježali pred najezdom Osmanlija u kršćanske zemlje Europe (u austrijsko Gradišće i talijanski Molise). To je početak moderne kolonizacije u svijetu. Drugi migracijski val, tzv. *veliki migracijski val*, događa se od 18. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata, kada su Hrvati odlazili uglavnom zbog gospodarskih razloga u Ameriku, Australiju, JAR te se naseljavali u tim zemljama. Treći migracijski val odnosi se na razdoblje od 1965. do danas, kada je na stotine tisuća

¹ Čizmić, Ivan; Sopta, Marin; Šakić, Vlado (2005.): *Iseljena Hrvatska*, str. 7.

² Klempić Bogadi, Sanja; (2003.): *Demografska održivost otočnih zajednica*, str. 16.

Hrvata pobjeglo pred komunističkim režimom³ i zbog ekonomskih razloga.⁴ Pod pojmom migracije podrazumijevaju se sve promjene mjesta stalnog boravka, bilo da je riječ o preseljenju trajne ili privremene naravi na manju ili veću udaljenost u sklopu državnih i administrativnih granica ili preko njih.⁵ Iseljavanje iz Hrvatske u drugoj polovini 19. stoljeća, tijekom drugoga migracijskog vala, poprimilo je intenzivan karakter, osobito na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (kada se u prvom desetljeću 20. stoljeća preko Trsta – logora *Fermo* – iselilo 20 000 ljudi). To razdoblje još se zove *vrijeme bez srca*.⁶ Procjenjuje se da je između 55 i 65 milijuna Europljana emigriralo u Sjevernu i Južnu Ameriku, Južnoafričku Republiku, Australiju i Novi Zeland. Računa se da je u razdoblju od 1846. do 1924. godine iseljenički kontingent u prosjeku činio 12,3% europskog stanovništva, što je britanski povjesničar Eric Hobsbawm definirao tvrdnjom: „Pitanje ne glasi zašto je toliko Europljana imigriralo, nego zašto ih je toliko ostalo kod kuće.”⁷ Iseljavanje je ponajprije uvjetovano demografskim pritiskom koji je zahvatio Europu tijekom 19. stoljeća, ne sve zemlje istodobno, i to zbog smanjenja smrtnosti kao posljedice opće modernizacije i demografske tranzicije. Važnu odluku u masovnosti iseljavanja imala je i industrijalizacija koja je uništila tradicionalne ruralne strukture te stvorila višak poljoprivrednika koje moderni sektor gospodarstva nije mogao potpuno prihvatiti, dijelom zbog sve veće mehanizacije proizvodnje. U Europi je agrarna prenapučenost inicirala emigraciju u zemlje Novoga svijeta, gdje je bilo obilje privlačne travnate ravnice bogate humusom. Na taj razlog nadovezivali su se mnogobrojni drugi razlozi od kojih se posebno ističe bolest vinove loze sredinom 19. stoljeća (lug – pepelnica) koja je zahvatila vinograde na jugu Francuske i u srednjoj Italiji, zbog čega su te države bile prisiljene nabavljati vino iz drugih krajeva. U takvim okolnostima i hrvatsko vino našlo je tržište u tim državama, što je dovelo do vrhunca vinogradarstva u hrvatskim otočnim krajevima. Zbog velike potražnje i izvoza mnogi otočani čak su povadili vočke, masline i druga stabla kako bi mogli zasaditi više vinove loze, a posao je cvjetao do te mjere da su na otoke u vrijeme berbe dolazili i brojni sezonski migranti,

³ Gadže, Paula; Rajković Iveta, Marijeta (2014.): *Latinosi u Zagrebu – Multipliciranje zavičaja i domovina: hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet / Grbić Jakopović, Jadranka* (ur.). Zagreb: Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu., str. 137, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/download/79/125/5706?inline=1>, pristupljeno 20. 6. 2024., „Unatoč tome što su većina kazivača potomci političke emigracije, svi su isticali da nitko od njihovih roditelja nije bio vojno lice u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, već da je bilo dovoljno biti intelektualac, student i katolik i time biti proglašen protivnikom nove komunističke vlasti.”

⁴ Čizmić, Ivan; Sopta, Marin; Šakić, Vlado (2005.): *Iseljena Hrvatska*, str. 474.

⁵ Nejašmić, Ivo (2005.): *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, str. 114.

⁶ Sardelić, Ivana (2015.): *Tajanstvena zemlja suza – slučaj Blato 1925. godine*, <https://virtualni-muzej.aspira.hr/tajanstvena-zemlja-suza-slucaj-blato-1925-godine/>, pristupljeno 1. 6. 2024.

⁷ Ibid

od kojih su se neki kasnije odlučili i trajno nastaniti na otoku.⁸ Manje otporne sorte na bolest vinove loze su nestale, a razmnožene su rodnije, većinom crne sorte, međutim bolest vinove loze zahvatila je vinograde i na hrvatskome otočnom području. U to vrijeme Dalmacija je kao najistočnija pokrajina Austro-Ugarske Monarhije bila poprilično zapostavljena: vlada u Beču nije ulagala u njezin razvoj niti je rješavala probleme s kojima se stanovništvo susretalo.⁹ Tako kod Holjevca nalazimo podatak da se 1907. godine iz Hrvatske iselilo oko 50 000 ljudi.¹⁰ Uzroke kulminacije iseljavanja Hrvata sve do početka Prvoga svjetskog rata treba tražiti u teškim ekonomskim prilikama, nadiranjju kapitalizma, osiromašenju sela, kao i naglome industrijskom razvoju zapadnih zemalja koji je osobito privlačilo radnu snagu kako iz središnje i južne Europe, tako i iz Hrvatske. Istražujući uzroke naglog iseljavanja Hrvata iz Hrvatske tijekom drugoga migracijskog vala, dolazimo do podatka da je do početka Prvoga svjetskog rata u SAD-u živjelo više od 600 000 Hrvata, međutim najveći dio hrvatskih iseljenika krenuo je iz Dalmacije, Hrvatskog primorja i Istre u Južnu Ameriku. Hrvatski iseljenici uglavnom iz primorskih krajeva krenuli su u Australiju i Novi Zeland, dok se hrvatske iseljenike iz Like može naći u Južnoj Africi i u Kanadi. Hrvati s otočnog područja Hrvatske tada su činili 50% hrvatskog iseljeničtva. Iz povijesnih izvora otočne povijesti saznajemo da se uloga otoka u migracijskim pravcima mijenjala ovisno o političkim, ekonomskim i religijskim kretanjima. Druga polovica 19. stoljeća na prijelazu u 20. stoljeću za dalmatinske otoke predstavlja jednu od najznačajnijih etapa duge demografske prošlosti. Emigracije 19. i 20. stoljeća motivirane su ekonomskim razlozima, a tek djelomično političkim i ostalim razlozima.

Hrvatsko otočno područje

Hrvatski otočni prostor neprocjenjivo je nacionalno blago kojem je iseljavanje osnovna demografska značajka.¹¹ Hrvatska ima ukupno 1246 otoka od kojih je naseljeno njih 67 (njih 20-ak samo sezonski),¹² što je znak pojave koju Nejašmić naziva *mrtva sela*¹³ ili *gašenje ognjišta*. Kraljevina Dalmacija je u sklopu Austro-Ugarske Monar-

⁸ Lajić, Ivan (1984.): *Utjecaj društveno-ekonomskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća*, str. 315: „Platon preporučuje naseljavanje polisa eksternim stanovništvom (teorija 2:5-21). Konfucijev idealni smjer između broja ljudi i raspoložive zemlje bio je 2 : 6.”

⁹ Goleš, Igor (2021.): *Emigracija Dalmatinaca u prekoceanske zemlje*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/>, pristupljeno 1. 6. 2024.

¹⁰ Holjevac, Većeslav (1967): *Hrvati izvan domovine*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 20.

¹¹ Akrap, Anđelko, Čipin, Ivan (2016.): *Razvoj stanovništva hrvatskih otoka*, <https://morehrvatskoblagom.wordpress.com/zvonimir-radic-priredio-more-hrvatsko-bлаго/>, pristupljeno 1. 6. 2024., str. 88.

¹² Nejašmić, Ivo (2013.): *Demografsko starenje na hrvatskim otocima*, str. 142, <https://hrcak.srce.hr/112357>, pristupljeno 1. 6. 2024.

¹³ Ibid, str. 157.

hije bila regija koja je obuhvaćala nekadašnje mletačke pokrajine Dalmaciju, Boku kotorsku, teritorij bivše Dubrovačke Republike, a čije je glavno prometno i trgovačko središte bio grad Split. Još iz mletačkog razdoblja gospodarskom razvoju Dalmacije barijera je bila takozvana *posebna carinska zona* kojoj je Dalmacija s otocima tada pripadala. Slijedom toga dolazi se do zaključka da su mletačka i austrijska vlast Dalmaciju koristili ponajprije zbog vojno-političkih i strateških interesa. Koliko je život na otoku bio težak, a ljudi unatoč tim teškoćama izrazito marljivi, pokazuje nam primjer otočića Bavljenca u šibenskome arhipelagu koji podsjeća na otisak prsta svojim izgrađenim kamenim suhozidima. Otok je mikrosocijalni ambijent u kojem čovjek ne može imati sve što mu je nužno za egzistenciju, a uz to relativna izoliranost od kopna izaziva određeni strah od nekih stanja (bolesti i nesreće) što može biti pogubno za opstanak čovjeka na otoku.¹⁴ S otoka su se iseljavali pomorci, mornari i ribari, najviše zbog ekonomskih i političkih razloga, kao i problema zaposlenja.

Stanovništvo unutrašnjosti dalmatinskih otoka živjelo je od poljoprivrede, a stanovništvo uz obalu bavilo se obrtom, brodogradnjom, pomorstvom i ribarstvom. Glavni izvozni proizvod na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće s dalmatinskih otoka bilo je dalmatinsko vino. Tijekom druge polovice 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća Dalmacija je u potpunosti bila ekonomski ovisna o vinogradarstvu. Izvoz vina polovicom 19. stoljeća u Italiju, a zatim od 1875. do 1890. u Francusku, pozitivno je utjecao na vinogradarstvo kao primarnu gospodarsku granu na hrvatskome otočnom području, a prema tome i na proizvodnju. Međutim, teške gospodarske prilike koje su bile rezultat bolesti vinove loze *filoxere* (koja je počela 1894. godine na Braču, a na Korčuli 1912. godine), niskih cijena vina nakon francuske zabrane uvoza stranih vina, nerodnih godina, nedostatka plodne zemlje za obradu (što je sve rezultat Agrarne reforme iz 1930. godine, kad je mnogo ljudi živjelo na malo obradive površine), težaštine, odnosno kolonata (Dalmacija je u sklopu Austro-Ugarske predstavljala najvinorodniju pokrajinu, tako je splitsko okružje bilo najvinorodniji dalmatinski kraj).¹⁵ Poljoprivredna imanja, uglavnom vinogradi, bili su u vlasništvu gradskog plemstva. Obradivali su ih seljaci koji su dobivali na obradu niz manjih parcela, uz uvjete kolonatskog tipa zakupa, tj. često obvezno davanje naturalne rente. Sustav kolonata postojao je u mediteranskim zemljama od ranoga srednjeg vijeka te je velik broj ruralnog stanovništva u to bio uključen. Tradicionalni kolonatski sustav ostao je u Dalmaciji tijekom cijelog razdoblja austrijske vladavine. Zbog toga se u Dalmaciji nisu formirali suvremeniji seljački posjedi koji bi modernizirali poljoprivredu,¹⁶ problem loše prometne povezanosti, nedostatne zdravstvene skrbi, otežanih uvjeta obrazovanja, nedostatka komunalne infrastrukture, kao i „gubitak tržišta zbog uvođenja takozvane *Vinske klauzule*

¹⁴ Babić, Dragutin; Lajić, Ivan; Podgorelec, Sonja (2004.): *Otočni izazovi: život na periferiji, odlazak ili revitalizacija otočnog mikrosocijalnog ambijenta*, str. 256, <https://hrcak.srce.hr/34238>, pristupljeno 1. 6. 2024.

¹⁵ Kraljević, Rudolf (1994.): *Vinogradarski slom i demografski rasap južne Hrvatske u osvit 20. stoljeća*, str. 31.

¹⁶ Karaman, Igor (1991.): *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800. – 1941.)*, str. 246.

iz 1891. godine kojom je uništena izvozna konkurentnost dalmatinskog vina zbog uvoza jeftinog talijanskog vina”,¹⁷ a koju je Austro-Ugarska dogovorila s Italijom koja je pokrenula zaduživanje dalmatinskog seljaka,¹⁸ a posljedično tome i osiromašenje hrvatskoga otočnog stanovništva. Tradicionalna brodogradnja (najpoznatija brodogradilišta bila su na Korčuli i na Pelješcu) nije mogla konkurirati pojavi parobroda pa su brodograditelji i mornari ostajali bez posla. Taj proces se još naziva i *kriza jedrenjaka*.¹⁹ Posljedica krize jedrenjaka izazvala je prvo masovno iseljavanje iz Dalmacije koje je krenulo krajem sedamdesetih i tijekom osamdesetih godina 19. stoljeća.

Također zbog iseljavanja radno sposobnog i biološki reproduktivnog stanovništva, nestajali su obrti zlarinskog koraljstva i krapanjskog spužarstva. Da bi otočno stanovništvo prebrodilo teške životne uvjete nastale zbog bolesti vinove loze i loših socioekonomskih prilika, oni su počeli intenzivno uzgajati buhač na nekadašnjem vinogradskom zemljištu koji se koristio kao sirovina za proizvodnju dezinfekcijskih sredstava, dok su na ostalim obradivim površinama (*lazine* koje su dobivali paljenjem niske šume i makije) uzgajali smokve, masline, bademe i višnje. Ribarstvo se temeljilo uglavnom na ulovu srdela. Na srednjodalmatinskim otocima razvila se suvremenija prerada ribe i to zahvaljujući francuskom i talijanskom ulaganju. Strana ulaganja početkom 20. stoljeća dovela su do formiranja cementne i kemijske industrije u splitskoj i šibenskoj okolici. Domaći industrijski kapital omogućio je u priobalnim gradovima proizvodnju alkoholnih pića, dok su na otocima bili pogoni za preradu ribe. U primjeru otoka Brača poslije vinogradarstva, maslinarstvo je bilo druga najvažnija poljoprivredna kultura, pogotovo na zapadnome i sjeveroistočnome dijelu otoka. Iako su zbog sadnje vinograda mnogi maslinici posječeni, Brač je i krajem 19. stoljeća imao veću proizvodnju ulja od ostalih srednjodalmatinskih otoka, Makarskog primorja te kaštelanskog i trogirskog polja. Na popisima industrijskih poduzeća u sastavu splitske komore 1897. – 1898. godine nalazila se tvornica ulja braće Bonačić u Milni, jedina na otoku.²⁰ Ostale poljoprivredne vrste, kao što su žitarice, blitva, krumpir, kupus, smokve, bademi, višnje, šljive, jabuke, kruške, bile su manje zastupljene i korištene su za domaću upotrebu. Dosta se sadio buhač, koji je tada bio vrlo cijenjen, ali svi ti proizvodi bili su manje važni od vinogradarstva i maslinarstva. U unutrašnjosti otoka stočarstvo je, unatoč raširenosti vinogradarstva, bilo glavni izvor privređivanja. Meso, sir i vuna bili su izvozni artikli koje su kopitari (magarci, mazge i mule) donosili u primorska mjesta, odakle se brodovima prevozilo dalje na prodaju. U razdoblju između 1890. i 1921. godine glavnina otoka i otočnih skupina doživljava kulminaciju broja stanovnika nakon čega će uslijediti, uz kratkotrajni poratni prekid, depopulacija koja se neće zaustaviti sve do danas. Svi navedeni čimbenici otežavali su inovacije i

¹⁷ Jura, Ana (2014.): *Istaknuti Hrvati u gospodarskom razvoju Novog Zelanda do 2. svjetskog rata*, str. 101.

¹⁸ Lajić, Ivan (1984.): *Utjecaj društveno-ekonomskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća*, str. 317.

¹⁹ Goldstein, Ivo (2003.): *Hrvatska povijest*, str. 285.

²⁰ Karaman, Igor (1991.): *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800. – 1941.)*, str. 232-233.

promjene u agrarnoj strukturi zbog čega se stanovništvo s hrvatskih otoka iseljavalo. Jedan od glavnih uzroka iseljavanja s hrvatskoga otočnog područja bio je služenje obveznoga četverogodišnjega vojnog roka u austro-ugarskoj vojsci, u čijoj su se mornarici Dalmatinci dokazali kao izvrsni mornari i pomorci – osobito tijekom Viške bitke 1866. godine,²¹ kada je na habsburškim brodovima od 7 871 mornara čak njih 5 000 bilo s hrvatskih prostora. Svi ovi uzroci imali su za posljedicu veliku emigraciju s obilježjima prave moderne seobe naroda. Kod Opitza tako nalazimo podatak da su „oštroumni promatrači suvremenih događaja proglasili 20. stoljeće ‘stoljećem izbjeglica’”.²² Sam podatak da se do Prvoga svjetskog rata s obalnog i otočnog područja iselilo 350 000 ljudi govori o lošim životnim uvjetima kojima je bilo izloženo stanovništvo tog kraja, unatoč prirodnim resursima kojima je južni dio Hrvatske obilovao. U teškim trenucima tijekom Prvoga svjetskog rata krizu življenja hrvatskoga otočnog stanovništva svojim djelovanjem olakšava Zadružni savez Dalmacije, koji se fokusirao na opskrbljivanje pučanstva hranom kao i na pomaganje novčanim sredstvima.²³ Ukupnost navedenih razloga utjecala je na iseljavanje s obale i otoka Dalmacije krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, osobito s otoka Korčule,²⁴ u Novi svijet koji se intenzivno razvijao u gospodarskome i ekonomskome pogledu.

Demografija hrvatskoga otočnog stanovništva

Hrvatski otočni prostor spada u populacijski najslabije razvijene prostore u državi, a s velikim demografskim problemima suočavaju se gotovo svi otoci. Uz uobičajene attribute kojima se opisuju hrvatski otoci – njihovu brojnost, prirodne karakteristike (razvedenost i kvaliteta obalnog prostora, vrijednost okoliša, gospodarska osnova i klima) te razinu očuvanosti arhitekture i tradicijske kulture (jezika i običaja), kada se pozornost usmjeri na stanovništvo, tri su značajke uvijek u prvome planu: malobrojnost stanovnika, veliki udio starih ljudi te posebice veliki udio žena među starijima. O demografskim obilježjima hrvatskih otoka do sada je objavljen popriličan broj znanstvenih i stručnih radova. U većini radova analizira se hrvatsko otočje u cjelini, a dosta radova bavi se i analizom na razini većih otočnih skupina. Među brojnim autorima takvih radova svojim doprinosom posebno su ističu Mladen Ante Friganović, Ivan Lajić i Ivo Nejašmić, koji su postavili temelje znanstvene spoznaje demografskih obilježja hrvatskog otočja. Neki od njihovih značajnih radova koji su korišteni u ovome radu su: *O demografskoj problematici hrvatskih otoka na Jadranu* (Friganović, 2001.), *Utjecaj društveno-ekonomskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća* (Lajić, 2006.), *Suvremene značajke (bio)reprodukcije*

²¹ Viška bitka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., pristupljeno 19. 7. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/viska-bitka>>.

²² Opitz, Peter Joachim (1999): *Velika seoba – bježanje i migracija u 20. stoljeću*, str. 43, <https://hrcak.srce.hr/32063>, pristupljeno 5. 7. 2023.

²³ Zadružni savez Dalmacije, <https://zsd.hr/o-nama/>, pristupljeno 1. 6. 2024.

²⁴ Mirošević, Franko: *Iseljavanje s otoka Korčule 1929. – 1938.*, str. 60, <https://hrcak.srce.hr/258580>, pristupljeno 5. 7. 2023.

stanovništva hrvatskog otočja i Demografsko starenje na hrvatskim otocima (Nejašmić, 1997. i 2013.). Lajić iznosi podatak da se „biološka reprodukcija zbivala pod izuzetno teškim uvjetima gdje je sve do sredine 19. stoljeća osnovna komponenta kretanja stanovništva bio mortalitet...”, te da predtranzicijsku etapu karakterizira visoka stopa mortaliteta (oko 30%) i visoka stopa nataliteta (oko 40%).²⁵ Primjer je otok Korčula, otok koji je 1857. – 1910. udvostručio broj stanovnika pokazuje da je mortalitet sve do 1910. bio veći od 20%. Natalitet, koji je naglo porastao u razdoblju 1857. – 1869. zadržavao je vrijednosti iznad 40% sve do 1910., kada je prosječno pao na razinu iznad 20%. Treba istaknuti da je ovom padu nataliteta prethodio blagi pad mortaliteta, iako pad počinje 1910. – 1921., kada zapravo možemo i utvrditi tranzicijski pomak mortaliteta, ali i nataliteta. Što se tiče šibenskog arhipelaga kojemu su slični zadarski, trogirski, biogradski otoci, vrlo visok rast nataliteta preko 45%, ali i mortaliteta tekao je uzlaznim putem u 19. stoljeću.²⁶ Otok Mljet nikad nije dosezao visoke vrijednosti mortaliteta i nataliteta kao šibenski otoci i Korčula. Rast stope mortaliteta je posljedica Prvoga svjetskog rata i pogubne epidemije španjolske gripe.²⁷

Iseljeni Hrvati s kraja 19. i početka 20. stoljeća u svijetu

Otočno hrvatsko stanovništvo iseljavanjem je rješavalo tešku životnu egzistenciju. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata iseljavanje se uvelike smanjilo tako da je na popisu 1921. zabilježen čak i mali porast. U tom razdoblju mobilizacija radno sposobnog stanovništva uzrokovala je zapostavljanje poljoprivrednog zemljišta te je mnoga područja zahvatila glad. Narod je sve više gajio negativne stavove prema austrijskoj vlasti, a kad se zemlja raspala, nadali su se boljem životu u novoj državi.²⁸ Kao jedan od znakova boljitka življenja, planirao se provesti popis stanovništva. Zbog talijanske okupacije hrvatske obale, popis nije mogao biti proveden, već je 1924. napravljena procjena broja stanovnika u čije se podatke može opravdano posumnjati. Na temelju statistika o broju rođenih i umrlih, pretpostavlja se da je od 1881. do 1910. iz Dalmacije emigriralo oko 60 000 ljudi. Dio njih, pogotovo Bračani i Omišani, odlazili su u Ognjenu zemlju i južni dio Patagonije u Čileu.²⁹ Postoji nekoliko procjena brojnosti iseljenika u Južnu Ameriku: od 25 000 do 30 000 (prema izaslaniku Jugoslavenskog odbora Miće Mičića) i od 40 000 do 50 000 (prema iseljeničkome novinaru Ambrozu

²⁵ Lajić, Ivan (1984.): *Utjecaj društveno-ekonomskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća*, str. 39, <https://hrcaj.srce.hr/128073>, pristupljeno 1. 6. 2024.

²⁶ Nejašmić, Ivo (1991.): *Depopulacija istočnojadranskih otoka i izumiranje kao moguća demografska perspektiva*, str. 157, <https://hrcaj.srce.hr/127450>, pristupljeno 1. 6. 2024.

²⁷ Mić, Antonia; Mirošević, Lena (2023.): *Prostorna i socijalna obilježja pandemijske gripe 1918. – 1919. u Splitu*, str. 259–282, <https://hecak.srce.hr/313722>, pristupljeno 1. 6. 2024.

²⁸ Mimica, Bože, (2003.): *Omiška krajina – Poljica – Makarsko primorje: od antike do 1918. godine*, str. 374–375.

²⁹ Ibid, str. 365.

Slika 1. Naselje Slivno Ravno, smješteno u Hrvatskoj, Dubrovačko-neretvanska županija. Snimljeno oko 1910.-ih. Autor fotografije/razglednice je Rudolf Mosinger (Varaždin, 27. II. 1865. – Beč, 9. X. 1918.), jedan od najznačajnijih hrvatskih fotografa na prijelazu XIX. u XX. st. Pionir je hrvatskoga svjetlotiskarstva, kao i reklamne fotografije te motiva za razglednice poput ove s prizorom iz Dubrovačko-neretvanskog primorja. Fotografija preuzeta s internetskog bloga Igora Goleša Zaboravljena Dalmacija: <https://www.zaboravljenadalmacija.hr/Blog/otkrivene-senzacionalne-fotografije-iz-1910-sela-slivno-ravno>.

Strižiću). Potonji novinar tvrdi kako je oko 90% hrvatskih emigranata u Južnoj Americi iz Dalmacije, a u Čileu 90% s Brača. Zadružni savez napravio je popis iseljeničkih i neuseljeničkih rajona prema kojem je supetarski kotar (otok Brač) smatran iseljeničkim područjem, dok je splitski kotar (uključeno omiško područje) smatran da nije bio zahvaćeno masovnim iseljavanjem. Znakovito je kako u prekoceansku migraciju nisu bili uključeni težaci iz Zagore. Razlog je u demogeografskim i sociološkim različitostima života na teritoriju koji planinski lanac Dinarida odvaja od obalnog pojasa.³⁰

Nakon rata nastavila se snažna emigracija, koja više nije bila toliko usmjerena prema Americi zbog uvođenja *useljeničkih kvota*, već jačaju odlasci na druge prekomorske destinacije koje u razdoblju između dvaju svjetskih ratova bivaju posebno popularni, bilo jugoslavensko ili europsko migracijsko odredište. Razlog što na popisima useljenika nema Hrvata nalazi se u činjenici da su „Hrvati do 1918. godine bili registrirani kao austro-ugarski državljani, a nakon Prvog svjetskog rata kao *Jugoslaveni*”.³¹

³⁰ Antić, Ljubomir (1991): *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914.*, str. 10-11.

³¹ Sinovčić, Marko (1991): *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, str. 18 – 19.

Odlazilo se u Ameriku, što je bio pojam kojim su se označavale sve države na oba kontinenta koje nose ovaj naziv, ali i za zemlje gdje se financijski bolje živjelo:³² „Brodom *Zaton* iz korčulanske luke Prigradice otplovilo je 21. 4. 1925. godine 70-ak obitelji (oko 1500 duša) iz Blata s otoka Korčule prema Brazilu, a ispratilo ih je 2 000 uplakanih otočana. Obitelji su odlazile u nepoznato i bez velike nade u povratak! Hrvatski iseljenici koji su emigrirali u Ameriku, osobito u Južnoj Americi, zapošljavani su na farmama, plantažama kave, poslovima robova koji su ukidanjem ropstva 1888. godine *Zlatnim zakonom* (*Lei Aurea*) postali slobodni ljudi. Odredba *Money landing* je najviše utjecala na broj useljenika jer je bio obvezatan polog od 40 funti. Međutim, kad se zna da je izrada putnih isprava i vize iznosila 40 dinara, a brazilska vlada u potpunosti snosila putne troškove, tada ne čudi pojava zaduživanja seoskog otočnog stanovništva koji su u potrazi za boljim životom prodali svu imovinu ili se zadužili kako bi pokrili sve troškove. Tamo su se iselili gonjeni ljutom crnom gladi koja ih je davila na kućnom pragu i na roditeljskoj grudi.”³³ Unatoč mnogobrojnim teškoćama i životnim nedaćama prilikom doseljenja u strane zemlje i na strane kontinente, brojni otočani koji su se iselili u svijet postigli su zavidne rezultate na mnogim gospodarskim, kulturnim, društvenim, humanističkim, privrednim i znanstvenim područjima. Mnogi od njih su bili i pioniri vinogradarstva na područjima na koja su se doselili. Naime, poznat je običaj prilikom iseljavanja s otoka³⁴ da su otočani koji su emigrirali uvijek sa sobom nosili mladicu vinove loze kao sjećanje na hrvatsku zemlju. Uglavnom su to bile vrste *pošipa*, *dingača*, *malog plavca* i *marštine*, s otoka Korčule, Visa, Lastova, Hvara, Brača i Pelješca. Tu bi mladicu vinove loze ošišali i držali u vodi do Amerike, Argentine, Australije i Čilea, koji je osobito poznat po plantažama naše sorte vinove loze *malog plavca*:³⁵ (poznata vinarija na farmi iseljenika iz Dalmacije Ante Marijana u Armadaleu, W. A. u Australiji,³⁶ Ivan Peratrovich s Hvara koji je u Klawocku na Aljasci imao svoju tvornicu lososa,³⁷ Ivan Sango iz Milne i Jakov Sabioncello kao i Paško Baburica iz Nerežišća, Marko Cicarelli iz Pučišća, braća Pavo

³² Antić, Ljubomir, (2002.): *Hrvati i Amerika*, str. 156.

³³ Sardelić, Ivana (2015.): *Tajanstvena zemlja suza – slučaj Blato 1925. godine*, <https://virtualni-muzej.aspira.hr/tajanstvena-zemlja-suza-slucaj-blato-1925-godine/>, pristupljeno 1. 6. 2024.

³⁴ Perić Kaselj, Marina (2017.): *Obitelj ih nije otpratila uz pjesmu i gozbu zbog ženidbe ili odlaska u vojsku, nego zbog iseljavanja*, <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/obitelj-ih-nije-otpratila-uz-pjesmu-i-gozbu-zbog-zenidbe-ili-odlaska-u-vojsku-nego-zbog-iseljavanja-1151722>, pristupljeno 1. 6. 2024. „U Dalmaciji se njegovao običaj *opraštanja* mještana s iseljenicima. Večer prije odlaska za iseljenike se pripremala oproštajna večera, a iseljenici su obilazili kuće svojih mještana kako bi se oprostili s njima. Sutradan, uoči odlaska, mještani bi se okupili u velikom broju kako bi ih ispratili na brod i zaželjeli im sretan put. Brod bi prilikom polaska svirao tri puta brodskom sirenom i tako najavljivao odlazak.”

³⁵ Iskaz Mladena Ugrine (75 g.), rodom iz Rastovca (Marina kod Trogira), pomorac u mirovini, Arbanija (otok Čiovo), 28. 3. 2024..

³⁶ Holjevac, Većeslav (1967): *Hrvati izvan domovine*, str. 213.

³⁷ Bezić Filipović, Branka (2021.): *Dalmatinac Ivan Peratrovich na Aljaski*, <https://www.zaboravljene-dalmacije.hr/Blog/dalmatinac-ivan-peratrovich-na-aljaski>, pristupljeno 1. 6. 2024.

i Lujo Mitrovich iz Slanog imali su vlastite rudnike salitre u Čileu, pomorac Trojan Drvenica iz Trnovića pokraj Dubrovnika poznat je po svojoj vinariji u Victoriji, a za svoje vino sam je osmislio zaštitni znak s klokanom i emuom koji su 1912. dio službenog australskog grba;³⁸ kolekcionar Franko Neretich s otoka Lošinja u New Yorku,³⁹ Mateo Martinic Beos, čileanski povjesničar hrvatskog podrijetla i jedan od najznačajnijih povjesničara pokrajine Magallanes, Jakov Buratović, rodом iz Vrbnja na Hvaru, u Argentini građevinski poduzetnik po kome je nazvan trg u Rosario de Santa Fe i željeznička postaja u Bahía Blanci, Rudolf Crnković, rodом iz Gorskog kotara, koji je bio jedan od najznačajnijih promicatelja tamburaške glazbe u Americi),⁴⁰ a Dalmatince koji su se ženili na pacifičkoj obali Amerike zvali su „crni Slaveni”.⁴¹ Jedno od značajnijih odredišta bila je čileanska pokrajina Magallanes koja zbog svoje surove klime ranije nije bila kolonizirana te su kasnije Dalmatinci zajedno s drugim useljenicima sudjelovali u europeizaciji i modernizaciji tog dijela Južne Amerike. O tome svjedoči članak Martina Martinića Beroša čiji je otac Mate iz Pučišća na Braču došao u Magallanes 1905. godine: „... sveučilišni profesori, tehničari, znanstvenici, umjetnici, redovnici, pa i javni djelatnici predstavljaju danas čitavu plejadu koja je dala i nastavlja davati zemlji i regiji intelektualne, znanstvene i umjetničke sposobnosti i usluge. U tom smislu, prilog stare hrvatske emigracije uvelike u kakvoći i količini nadmašuje odgovarajuće prinose drugih etičkih sastavnica magallanske zajednice.”⁴² Hrvatski doseljenici u zemlje Novog svijeta bili su izrazito siromašni. Emigranti su u zemljama u koje su se useljavali završavali kao radnici u rudnicima, lukama, zagušenim radionicama salitrerama, skladištima, na farmama, plantažama kave, fazendama šećerne trske, gdje su nerijetko vlasnici imanja silovali kćeri i žene radnika.⁴³ Odlazilo

³⁸ Bezić Filipović, Branka (2021.): *Dalmatinac Trojan Drvenica i grb Australije*, <https://www.zaboravljenadalmacija.hr/>, pristupljeno 1. 6. 2024.

³⁹ Goleš, Igor (2021.): *More i ribe, ljudi i lanterne*, <https://www.zaboravljenadalmacija.hr/Blog/more-i-ljudi>, pristupljeno 1. 6. 2024.

⁴⁰ Bezić Filipović, Branka (2021.): *Dalmatinci u čileanskim salitrerama*, <https://www.zaboravljenadalmacija.hr/>, pristupljeno 1. 6. 2024., „Quien canta su pena espanta (Tko pjeva, tugu tjera)”

⁴¹ Bezić Filipović, Branka (2021.): *Put Dalmatinki u iseljeništvo*, <https://www.zaboravljenadalmacija.hr/Blog/put-dalmatinski-u-iseljenistvo>, pristupljeno 1. 6. 2024.

⁴² Antić, Ljubomir (2002.): *Hrvati i Amerika*, str. 176.

⁴³ Sardelić, Ivana (2015.): *Tajanstvena zemlja suza – slučaj Blato 1925. godine*, <https://virtualnimuzej.aspira.hr/tajanstvena-zemlja-suza-slucaj-blato-1925-godine/>, pristupljeno 1. 6. 2024., „Uvjeti u kojima se radilo i živjelo na plantažama potpuno su opravdale vladinu zabranu za seljenjem u Brazil iz 1924. godine. Plaće nisu redovito isplaćivane, klima je bila drukčija, zbog loših higijenskih uvjeta bilo im je ugroženo zdravstveno stanje. Nisu imali predznanje o radu na farmi, a zbog nepoznavanja jezika pri samom su dolasku imali problema. Ipak, ... imali su besplatan stan, djeca besplatno školovanje, pravo na besplatno liječenje. Iako su uvjeti nakon dolaska bili loši, neimaština nije dopuštala povratak ... ali kao i život na plantažama i pisma su bila kontrolirana kako se vijesti o lošim uvjetima ne bi širile. Da bi izbjegli kontrolu, i prosljedili informaciju, ... neka pisma spornog sadržaja bila su pisana u alegorijama. Među primjerima ... posebno se ističe ono jednog blatskog iseljenika poslano prijatelju, koji je možda i sam razmišljao da u potrazi za boljim životom otputuje, u kojem mu iseljenik piše da mu je *ode tako dobro kao gasparu Kužetu* (koji je u Blatu bio najveća sirotinja).”

se zbog egzistencijalne nesigurnosti te su im agenti obećavali bolju budućnost u novoj sredini,⁴⁴ a priče agenata su bile uglavnom lažne i pretjerane.⁴⁵ Da niti u europskim zemljama u koje su naši iseljenici odlazili tijekom drugoga migracijskog vala nije bolje dokazuje i putopisna crtica Ive Tijardovića iz Pariza:⁴⁶ „Općenitog smo mišljenja da su Dalmacija, Hercegovina i Crna Gora najsiromašniji predjeli Europe, ali da kad čovik putuje po zapadnin lukama Sredozemlja, može vidit takvu bijedu, sirotinju koju niti jedan Dalmatinac zamislit ne more.” Gotovo na isti način intonirano pismo iseljenika-povratnika Ive Tadića u časopisu *Novo doba* od 29. 8. 1933. godine⁴⁷ oslikava uvjete u kojima su živjeli naši iseljenici: „U predjelima oko luke u Buenos Airesu hiljade i hiljade Jugoslovena skrivaju se gladni i polugoli tijekom noći u rupama koje su iskopali u zemlji. Pokrivaju se komadima starog cinka, ogorjelim daskama i slamom. U tim krtičjim stanovima skrivaju svoju bijedu u vape samilost. Hrane se otpadcima koje dobivaju s parobroda, iz restorana i po pučkim kuhinjama. Hrvatski izaslanici bi se trebali brinuti za iseljene Hrvate, a oni ih uhode i denunciraju.”⁴⁸ Na taj način dolazimo do zaključka da je poticaj masovnog iseljavanja hrvatskoga otočnog stanovništva bio skup svih socioekonomskih, gospodarskih i političkih uzroka.

„O nama se može reći, da smo ni s kućom
ni bez kuće, ni goli ni obučeni“⁴⁹

Zaključak

Danas se prema podacima Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske procjenjuje da oko 3 200 000 hrvatskih iseljenika, uključujući i njihove potomke, živi izvan granica Republike Hrvatske, naseljeni po cijelome svijetu. Najvećim dijelom to su Dalmatinci, koji su stvarali i obilježili povijest u svim kutcima planeta Zemlje, napose najjužnijega dijela Južne Amerike, iako iseljavanje zahvaća sve hrvatske regije od Istre, preko Like, do Slavonije... Svojim intenzivnim djelovanjem iseljenici u mnogobrojnim kulturnim, novinarskim, pjevačkim, vatrogasnim, folklornim, političkim i dobrotvornim društvima – uz čitaonice i nakladničku djelatnost – čuvaju svoju riječ, njeguju hrvatsku baštinu, temelj hrvatske opstojnosti i na ponos budućim naraštajima. Jedno od najpoznatijih dobrotvornih i domoljubnih društava

⁴⁴ Goleš, Igor (2021.): *Emigracija Dalmatinaca u prekoceanske zemlje*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/>, pristupljeno 1. 6. 2024. „Ostaje u dolini Neretve i Metkoviću zapamćena narodna pjesmica o posredničkoj agenciji Ante Golijana: Bog ubi Antu Golijana šta odpravi preko okeana.”

⁴⁵ Mimica, Bože (2004.): *Dalmacija u 20. stoljeću*, str. 27.

⁴⁶ Alujević, Tonka (2011.): *Nepoznati Ivo Tijardović*, Iz brodskog dnevnika, *Otvoreno more*, br. 147.

⁴⁷ *Novine Novo doba*, br. 201 datirano 29. 8. 1933., <http://dalmatica.svkst.hr/?documentIndex=1&docid=3756&page=0&class=0>, pristupljeno 5. 7. 2024.

⁴⁸ Ibid. To potvrđuje činjenica da je u to međuratno vrijeme za mjesto iseljeničkog izaslanika izabran Srbin Jovo N. Marčetić.

⁴⁹ Barbarić, Ana; Hebrang Grgić, Ivana (2021.): *Ni s kućom ni bez kuće – nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu*, str. 3, napisao Josip Franić u Pučkome listu br. 17, 1875. godine.

je Hrvatska bratska zajednica Amerike, *Croatian Fraternal Union of America*, koja od 1894. godine djeluje u Sjevernoj Americi kao najmnogoljudnija hrvatska iseljenička organizacija.

Bibliografija

- Akrap, Anđelko, Čipin, Ivan (2016.): *Razvoj stanovništva hrvatskih otoka*, u: Radić, Zvonimir (ur.) *More – hrvatsko blago*, <https://morehrvatskobлаго.wordpress.com/zvonimir-radic-priedio-more-hrvatsko-bлаго/>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Alujević, Tonka (2011.): *Nepoznati Ivo Tijardović*, Iz broskog dnevnika, *Otvoreno more*, br. 147.
- Antić, Ljubomir (2002.): *Hrvati i Amerika*, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Babić, Dragutin; Laić, Ivan; Podgorelec, Sonja (2004.): *Otočni izazovi: život na periferiji, odlazak ili revitalizacija otočnog mikrosocijalnog ambijenta*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, Vol. 42 No. 3/4 (165/166), str. 255-274, <https://hrca.srce.hr/34238>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Barbarić, Ana; Hebrang Grgić, Ivana (2021.): *Ni s kućom ni bez kuće – nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Bezić Filipović, Branka (2021.): *Dalmatinac Ivan Penatrovič na Aljaski*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/Blog/dalmatinac-ivan-penatrovich-na-aljaski>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Bezić Filipović, Branka (2021.): *Dalmatinac Trojan Drvenica i grb Australije*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Bezić Filipović, Branka (2021.): *Dalmatinci u čileanskim salitrerama*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Bezić Filipović, Branka (2021.): *Put Dalmatinki u iseljenništvo*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/Blog/put-dalmatinki-u-iseljenistvo>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Čizmić, Ivan; Sopta, Marin; Šakić, Vlado (2005.): *Iseljena Hrvatska*, Golden Marketing – tehnička knjiga, Zagreb.
- Čuka, Anica; Nakićen, Jelena (2016.): *Demografski razvoj otoka Brača i sklonost otočana iseljavanju*, Migracijske i etničke teme, Vol. 32 No. 3, str. 319-351, <https://hrca.srce.hr/128073>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Dobrovšak, Ljiljana, Šakić, Vlado (ur.), (2020.): *Leksikon hrvatskoga iseljenništva i manjina*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb.
- Friganović, Mladen Ante (2001.): *O demografskoj problematici hrvatskih otoka na Jadranu*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, Vol. 39 No. 1/4 (151/154), <https://hrca.srce.hr/100235>, str. 37- 60, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Gadže, Paula; Rajković Iveta, Marijeta (2014.): *Hrvati u Buenos Airesu – Latinosi u Zagrebu – Multiplikiranje zavičaja i domovina: hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet* / Grbić Jakopović, Jadranka (ur.). Zagreb: Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 133-154, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/download/79/125/5706?inline=1>
- Goldstein, Ivo (2003.): *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb.
- Goleš, Igor (2021.): *Emigracija Dalmatinaca u prekoceanske zemlje*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Goleš, Igor (2021.): *More i ribe, ljudi i lanterne*, <https://www.zaboravljena-dalmacija.hr/Blog/more-i-ljudi>, pristupljeno 1. 6. 2024.

- Holjevac, Većeslav (1967.): *Hrvati izvan domovine*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Iskaz Mladena Ugrine* (75 g.), rodnom iz Rastovca (Marina kraj Trogira), pomorac u mirovini, Arbanija (otok Čiovo), 28. 3. 2024.
- Jura, Ana (2014.): *Istaknuti Hrvati u gospodarskom razvoju Novog Zelanda do 2. svjetskog rata*, u: Hrvatsko iseljeništvo i domovina: Razvojne perspektive, Hornstein Tomić, Caroline i dr. (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
- Karaman, Igor (1991.): *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800. – 1941.)*, Naprijed: Zagreb.
- Klempić Bogadi, Sanja (2003.): *Demografska održivost otočnih zajednica*, u: Vukić, Jana (ur.): *Otočnost u suvremenom društvenom kontekstu – pogled u budućnost: knjiga sažetaka*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kraljević, Rudolf (1994.): *Vinogradarski slom i demografski rasap južne Hrvatske u osvit 20. stoljeća*, Književni krug, Split.
- Lajić, Ivan (1984.): *Utjecaj društveno-ekonomskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća*, Migracijske i etičke teme, Vol. 5 No. 4, str. 307 – 324, <https://hrcak.srce.hr/128073>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Mić, Antonia; Mirošević, Lena (2023.): *Prostorna i socijalna obilježja pandemijske gripe 1918. – 1919. u Splitu*, Acta medico – historica Adriatica: AMHA, Vol. 21 No. 2, str. 259-282, <https://hecak.srce.hr/313722>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Mimica, Bože (2003.): *Omiška krajina – Poljica – Makarsko primorje: od antike do 1918. godine*, Vitagraf, Rijeka.
- Mimica, Bože (2004.): *Dalmacija u 20. stoljeću*, Vitagraf, Rijeka.
- Mirošević, Franko (2021.): *Iseljavanje s otoka Korčule 1929. – 1938.*, Lanterna: časopis za kulturu, str. 58 – 69, No. 4, <https://hrcak.srce.hr/258580>, pristupljeno 5. 7. 2023.
- Nacionalni program razvitka otoka* (1997.), Republika Hrvatska, Ministarstvo razvitka i obnove.
- Nejašmić, Ivo (1991.): *Depopulacija istočnojadranskih otoka i izumiranje kao moguća demografska perspektiva*, Migracijske i etničke teme, Vol. 7 No. 1, str. 77-99, <https://hrcak.srce.hr/127450>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Nejašmić, Ivo (2013.): *Demografsko starenje na hrvatskim otocima*, Migracijske i etničke teme, Vol. 29 No. 2, str. 141-168, <https://hrcak.srce.hr/112357>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Opačić, Vuk Tvrтко (2002.): *Geografski aspekt proučavanja trajektnog prometa: primjer hrvatskog otočja*, Geoadria, Vol. 7 No. 2, str. 95-109, <https://hrcak.srce.hr/9624>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Opitz, Peter Joachim (1999.): *Velika seoba – bježanje i migracija u 20. stoljeću*, Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 36 No. 1, str. 42 – 59, <https://hrcak.srce.hr/32063>, pristupljeno 5. 7. 2023.
- Perić Kaselj, Marina (2017.): *Obitelj ih nije otpratila uz pjesmu i gozbu zbog ženidbe ili odlaska u vojsku, nego zbog iseljavanja*, <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/obitelj-ih-nije-otpratila-uz-pjesmu-i-gozbu-zbog-zenidbe-ili-odlaska-u-vojsku-nego-zbog-iseljavanja-1151722>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Sardelić, Ivana (2015.): *Tajanstvena zemlja suza – slučaj Blato 1925. godine*, <https://virtualnimuzej.aspira.hr/tajanstvena-zemlja-suza-slucaj-blato-1925-godine/>, pristupljeno 1. 6. 2024.
- Sinovčić, Marko (1991.): *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, vlastita naklada, Buenos Aires.
- Viška bitka*, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/viska-bitka>>, pristupljeno 19. 7. 2024.
- Zadružni savez Dalmacije*, <https://zsd.hr/o-nama/>, pristupljeno 1. 6. 2024.

SUMMARY

EMIGRATION FROM THE CROATIAN ISLAND AREA FROM THE END OF 19TH AND BEGINNING OF 20TH CENTURY

This paper will present the socioeconomic causes of emigration from the Croatian island area during the transition from the 19th to the 20th century in the sociohistorical context during the great migration wave from Europe to overseas countries. Examined are the economic, social and cultural aspects of the lives of migrants in the domicile countries of America, especially South America, Australia and New Zealand, where Croatian emigrants, especially from the Croatian island area, emigrated mainly due to the grapevine disease that affected the Croatian island area at the turn of the century. Figuratively speaking, our dispersed islanders have marked history in all corners of the Earth, particularly the southernmost part of South America. With their intensive activities in numerous cultural, journalistic, singing, firefighting, folklore, political and charitable associations – along with reading rooms and publishing activities – they preserve Croatian heritage, the foundation of survival and pride of future generations.

RESUMEN

LA EMIGRACIÓN DESDE LAS ISLAS CROATAS A FINES DEL SIGLO XIX Y COMIENZOS DEL SIGLO XX

Este trabajo presenta las causas socioeconómicas de la emigración desde la región insular croata a fines del siglo XIX y principios del XX, en un contexto sociohistórico, en tiempos de una gran ola migratoria desde Europa hacia los países de ultramar. Se analizan los aspectos económicos, sociales y culturales de la vida de los migrantes en los países de residencia en América – especialmente Sudamérica –, Australia y Nueva Zelanda, donde los emigrantes croatas, en particular aquellos que emigraron de la región insular, lo hicieron principalmente a causa de la enfermedad de la vid que había afectado todos los viñedos en aquella época. En sentido figurado, nuestros isleños desplazados han dejado su huella en la historia de todos los rincones de la Tierra, especialmente en la parte más meridional de América del Sur. Con su participación intensiva en numerosas asociaciones culturales, periodísticas, corales, de bomberos, folklóricas, políticas y benéficas – junto con salas de lectura y actividades editoriales –, preservan el patrimonio croata, fundamento de supervivencia y motivo de orgullo para las generaciones futuras.

SNJEŽANA RADOŠ

ŠEZDESETA OBLJETNICA DUŠOBRIZNIŠTVA ZA HRVATE U INOZEMSTVU

Ravnateljstvo Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu je formirano kao zajednički ured Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine za hrvatsku inozemnu pastvu. Zadaća mu je koordinacija rada hrvatskih katoličkih župa, misija, zajednica i centara, kojih trenutačno diljem svijeta ima 180. U tom sustavu ukupno djeluje oko 350 osoba, među kojima su 184 svećenika, nešto manje od pedesetak časnih sestara, te isto toliko suradnika u raznim raspršenim pastoralnim prisutnostima. Uoči 60. obljetnice Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu za Hrvatski iseljenički zbornik govori ravnatelj te ugledne vjerske organizacije dr. sc. Tomislav Markić. Ipak, podsjećamo da je organizirana skrb Katoličke crkve za hrvatske iseljenike započela dvostruko ranije i to na vremenskoj okomici od 130 godina, odnosno 1894. godine kada je u Pittsburgh biskup Josip Juraj Strossmayer poslao svećenika Dobroslava Božića na molbu iseljenika koji su u tome glavnom gradu savezne američke države Pensylvanije ondje sagradili prvu hrvatsku crkvu u dijaspori. Osnutak Ravnateljstva 1966. godine nedvojbeno je dao bolji organizacijski okvir dušobrižništvu iseljenih Hrvata.

Službu nacionalnog ravnatelja Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu obnašali su dosad uzorni svećenici kao što su Vladimir Vince, Vladimir Stanković, prof. dr. sc. Pero Aračić, vlč. Pero Ivan Grgić, don Ante Kuleša i fra Josip Bebić. Velečasnome dr. sc. Tomislavu Markiću teče treći mandat na poziciji čelne osobe Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu, a sudeći prema agilnosti toga svećenika Zagrebačke nadbiskupije mogao bi u radu s hrvatskim iseljeništvom nadmašiti legendarnog najdugovječnijeg ravnatelja Inozemne pastve Katoličke crkve u Hrvata monsinjora Vladimira Stankovića. Ovaj rođeni Zagrepčanin (12. rujna 1969.) i druželjubivi teolog proveo je formativne godine u migrantskim prilikama Austrije, gdje je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Beču stekao magisterij iz religiozne pedagogije i pastoralne teologije, obranivši na tome znanstvenom polju doktorsku disertaciju 2005. godine na temu: „Mir je djelo pravde. Zauzimanje hrvatskih katoličkih biskupa za mir u ratu u Hrvatskoj (1991. – 1995.)“. Obnašao je brojne odgovorne dužnosti u Zagrebačkoj nadbiskupiji i Hrvatskoj biskupskoj konferenciji. Od rujna 2014. obnaša

službu nacionalnog ravnatelja Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu, koordinirajući pastoralnu skrb za hrvatske vjernike diljem svijeta.

Doktore Markiću, dugogodišnji ste ravnatelj Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu. Možete li nam pobliže objasniti što ta služba obuhvaća i koje su Vaše glavne zadaće kao ravnatelja?

Dvanaesta je godina kako obavljam službu nacionalnoga ravnatelja Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu. Ravnateljstvo je inače zajednički ured Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine za hrvatsku inozemnu pastvu. A zadaća koju su mi tim imenovanjem povjerili hrvatski biskupi iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine sastoji se ponajprije u koordinaciji rada hrvatskih katoličkih župa, misija, zajednica i centara, kojih trenutačno diljem svijeta ima 180. U sustavu hrvatske inozemne pastve trenutačno djeluje 184 svećenika, nešto manje od pedeset časnih sestara, pedesetak pastoralnih suradnika i suradnica te isto toliko tajnika i tajnika, zaposlenih u našim pastoralnim prisutnostima. Dakle, ukupno govorimo o sustavu u kojemu djeluje gotovo

Slika 1. Velečasni dr. sc. Tomislav Markić, ravnatelj Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu

350 osoba. Ravnateljstvu je nadređeno Vijeće Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine za hrvatsku inozemnu pastvu, kojemu je posljednjih pet godina na čelu nadbiskup vrhbosanski mons. Tomo Vukšić, tako da svoju službu ravnatelja obavljam u tijesnoj suradnji s njime kao i s članovima Vijeća, koje čine predstavnici redovnika i redovnica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, zatim delegati hrvatske inozemne pastve za sljedeća pastoralna područja: Sloveniju, Austriju, Njemačku, Švicarsku, Zapadnu Europu, Skandinaviju, Kanadu, Sjedinjene Američke Države, Južnu Ameriku i Oceaniju. Kako u Njemačkoj djeluje najveći broj hrvatskih katoličkih misija i zajednica, ova zemlja u sastav Vijeća daje i po jednu predstavnicu časnih sestara, kao i pastoralnih suradnika i suradnica. Uz redovito vođenje Ravnateljstva kao ureda, zadaće ravnatelja su da u dogovoru s nadležnim biskupima i redovničkim poglavarima pronalazi svećenike i pastoralne djelatnike za upražnjena mjesta u hrvatskim katoličkim župama i misijama, zatim da podnosi redovita izvješća o stanju u hrvatskoj inozemnoj pastvi biskupima i članovima Vijeća, da promiče suradnju i povezanost s nadležnim crkvenim osobama i ustanovama u zemljama u kojima žive hrvatski katolici, da održava veze s hrvatskim katoličkim župama i misijama diljem svijeta, s područnim delegatima za hrvatsku inozemnu

Slika 2. Godišnji pastoralni skup svećenika iz SAD-a i Kanade na kojem redovito sudjeluje ravnatelj dr. sc. Tomislav Markić. Foto: IKA

pastvu u pojedinim zemljama te sudjeluje na radnim i prigodnim sastancima hrvatskih misionara i pastoralnog osoblja. Također, prema potrebi surađuje s vatikanskim Dikasterijem za promicanje cjelovitoga ljudskog razvoja, kao i s drugim crkvenim tijelima koja se bave migracijama te redovito sudjeluje u radu drugih crkvenih i civilnih ustanova povezanih s hrvatskim iseljeništvom.

Hrvatske katoličke misije počele su se osnivati usporedno s prvim valovima iseljavanja. Koliko je djelovanju misija organizacijski pomoglo ustrojavanje Ravnateljstva od 1966. naovamo? Koliko je bila važna njihova uloga u očuvanju hrvatskoga nacionalnog identiteta među hrvatskim iseljenicima?

Mi kao narod s dugom poviješću iseljavanja možemo reći da je pastoralna skrb za iseljene Hrvate stara koliko i njegove seobe jer su se s narodom selili i njegovi svećenici, što se vidi na primjeru hrvatskih nacionalnih manjina u susjednim zemljama. Također je bilo primjera privremene organizirane pastoralne skrbi kao kada su naši ljudi radili na prokopavanju Sueskoga kanala, a dubrovački biskup je za njih oko 3.000 tada poslao službenoga hrvatskog dušobrižnika. Trajna, organizirana skrb Katoličke crkve za hrvatske iseljenike započela je prije više od 130 godina, odnosno 1894. godine kada je u Pittsburghu u Pennsylvaniji, u Sjedinjenima Američkim Državama, đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer na molbu hrvatskih iseljenika onamo poslao hrvatskog svećenika Dobroslava Božića te je ondje sagrađena prva hrvatska crkva u iseljeništvu. Najveći broj hrvatskih etničkih župa u Americi osnovan je u prva dva desetljeća 20. stoljeća. Dakako, sva iseljavanja prošlog stoljeća rezultirala su značajnim brojem naših novih pastoralnih prisutnosti.

Ove će se godine napuniti 60 godina od imenovanja prvoga nacionalnog ravnatelja Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu u osobi vlč. Vladimira Vincea. Njega je naslijedio, nakon prerane smrti u avionskoj nesreći prigodom povratka iz Južne Amerike, i tu službu obavljao punih trideset godina pokojni prelat Vladimir Stanković, a spominjem i ravnatelje poslije njega: prof. dr. Peru Aračića, vlč. Peru Ivana Grgića, don Antu Kulešu i fra Josipa Bebića. Svakako da je osnutak Ravnateljstva dao novi zamah i potreban organizacijski okvir dušobrižništvu iseljenih Hrvata, koje je bilo posebno izazovno voditi tijekom komunističkog i socijalističkog razdoblja vlasti u Hrvatskoj. Mnogi su tome dali značajan doprinos, a uz već spomenutog prelata Stankovića ističem ovdje i blagopokojnog kardinala Franju Kuharića, koji je kao zagrebački nadbiskup često i rado posjećivao naše misije i župe u iseljeništvu. Za potrebu izrade jednoga znanstvenog članka o tome izračunao sam kako je kardinal Kuharić tijekom svoje biskupske službe u pohodima hrvatskoj inozemnoj pastvi proveo ukupno 467 dana, što iznosi jednu cijelu godinu, tri mjeseca i 12 dana, što je gotovo pet posto Kuharićeve vremena provedenog u službi zagrebačkog nadbiskupa. U to Stankovićevo i Kuharićevo vrijeme pripada i organizacijski maksimum od gotovo 250 hrvatskih katoličkih župa i misija po cijelom svijetu.

Njihova je uloga bila i ostala neprocjenjiva ne samo u očuvanju vjerničkog identiteta i predanju poklada vjere novim naraštajima, već i u očuvanju nacionalnog identiteta hrvatskih iseljenika budući da se uz te naše zajednice uvijek gradilo i zajedništvo preko kulturnih, obrazovnih, tradicijskih, sportskih sadržaja, pa sve do gastronomskih, što je očuvalo identitet hrvatskog čovjeka pa i ondje gdje su već treći ili četvrti pa i peti naraštaji hrvatskih potomaka postoji svijest o podrijetlu. Vrijedno je spomenuti kako su naše misije i župe dugo vremena bile i jedina mjesta slobode gdje su se nesmetano mogli okupljati Hrvati, bez obzira na svoja politička i druga uvjerenja.

Koliko se mijenja profil iseljenih Hrvata danas u odnosu na prijašnje generacije te, s druge strane, kako se uloga svećenika i pastoralnih djelatnika mijenja u kontekstu suvremenih migracija?

Današnji hrvatski iseljenici ljudi su mlađih do srednjih godina, koji se češće nego prije iseljavaju sa svojim obiteljima. Novi iseljenici su bolje obrazovani, bolje znaju jezik zemlje u koju dolaze te se naravno dobro služe modernim komunikacijskim sredstvima i društvenim mrežama, kojih ranije nije bilo. Oni se lakše i brže integriraju te manje traže pomoć naših pastoralnih djelatnika u prvom snalaženju u novoj sredini, iako se i to događa. U našim misijama više ne djeluju socijalni radnici kao što je to bilo još do devedesetih godina prošlog stoljeća kada su naše misije, osobito u Njemačkoj, bile gotovo jedina moguća susretništa i mjesta za dobivanje pomoći i u socijalnom pogledu glede zapošljavanja, pronalaženja stana i slično.

Svećenici i pastoralni djelatnici mogu se u novim okolnostima više i jače posvetiti svom izvornom, pastoralnom poslanju, a na to ih nerijetko i potiču smjernice za pastoral zajednica drugih materinskih jezika pojedinih mjesnih crkvi. No, naše misije i zajednice i nadalje našim iseljenicima i njihovim potomcima pružaju djelić domovine i zavičaja u stranom okruženju, koji nijedna druga organizacija ili udruga ne može nadomjestiti.

Međukulturalno zajedništvo nasuprot asimilaciji

Svjedočimo gašenju pojedinih katoličkih misija u inozemstvu s jedne strane te recentnom iseljeničkom valu s druge strane. Što smatrate najvećim izazovima u hrvatskoj inozemnoj pastvi danas?

Najveća teškoća i izazov pred kojim se nalaze naše župe i misije u inozemstvu sastoji se u prenošenju poklada vjere. Prijenos vjere, osobito mlađim naraštajima, sve je zahtjevniji. Mlađi naraštaji žive u drukčijem svijetu te su s jedne strane, one virtualne, više povezani, no s druge, stvarne strane, manje su međusobno povezani, naglašeno su individualizirani jer napredne komunikacijske mogućnosti istodobno zarobljavaju i zatvaraju pojedince u svijet koji je odvojen od zajednice. Međutim, to pruža i nove mogućnosti naviještanja putem digitalnih medija i društvenih mreža. S tim izazovom uspješnije se dakako nose mlađi svećenici jer su i sami dijelom stasali u takvome svijetu. Uz to, župe u inozemstvu više su izložene inkulturaciji, integraciji, asimilaciji s obzirom na društvene odnose. S crkvene pak strane, promjene u mjesnim crkvama pretaču se i na misije, a to često znači reorganizaciju i mogući gubitak određene samostalnosti, uvođenje novih odnosa u pastoralu, pri donošenju odluka i slično.

Drugi veliki izazov sastoji se u pronalaženju dovoljnoga broja svećenika za naše misije u inozemstvu. Ranije je to bilo lakše jer je bilo više svećenika, a sada se dogodilo da se broj iseljenika relativno naglo povećao, a s time i njihove pastoralne potrebe u iseljeništvu, dok mi kao Crkva to nismo u mogućnosti uvijek pratiti i na njih adekvatno personalno odgovoriti. Sve se češće događa da biskupije ili provincije koje su do sada davale svećenika za određenu misiju više nisu u mogućnosti dati nasljednika pa se

Slika 3. Dr. sc. Tomislav Markić i sudionici Godišnjega pastoralnog skupa pastoralnih djelatnika iz Zapadne Europe u posjetu Nacionalnom svetištu sv. Josipa u Karlovcu. Foto: IKA

Slika 4. Fra Antonio Musa, župnik Župe sv. Jeronima i ravnatelj Hrvatskoga etničkog instituta Kustodije Svete Obitelji s učenicima Osnovne škole „Kardinal Alojzije Stepinac“ iz Chicaga s predsjednikom Vlade RH Andrejom Plenkovićem. Foto: IKA

poneka misija, ostavši bez svećenika, s vremenom ugasi. No, postoje i primjeri posebne izdržljivosti i upornosti u strpljivom traženju svećenika, vjerujem i uz puno molitve za tu nakanu. Ističem tu primjer Hrvatske katoličke misije u Aucklandu koja je, nakon što je gotovo petnaest godina bila bez svećenika, u kolovozu pretprošle godine dočekala svoga novog dušobrižnika vlč. Danka Bizjaka, svećenika Sisačke biskupije, s kojim je lani u prosincu 2024. proslavila 120 godina djelovanja Misije.

Idealan bi slučaj bio da naše misije, osobito one starije, same dadu nekoliko duhovnih zvanja mjesnoj Crkvi u kojoj djeluju pa da se između njih onda pronađu i novi voditelji. Imamo dosta primjera duhovnih zvanja iz dijaspore kao što je to Hrvatska katolička župa Hrvatskih mučenika u Mississaugi, u kojoj su prošle godine braća Krešimir i Marko Bušić zajedno proslavili mladu misu te je jedan zaređen za Zagrebačku nadbiskupiju, drugi za Torontsku.

S druge strane, mjesne crkve postavljaju sve zahtjevnije uvjete za vođenje naših misija, osobito glede znanja jezika, ali i prethodnog iskustva, pa je i zbog toga sve teže pronaći prikladne kandidate za pastoralno djelovanje u hrvatskoj inozemnoj pastvi. Što se pak gašenja župa tiče, mogu reći kako su njemački biskupi nedavno donijeli novi dokument o pastoralu zajednica drugih jezika i obreda pod nazivom „Na putu prema međukulturalnom zajedništvu“. U dokumentu se priznaje i cijeni doprinos i udio katolika drugih jezika i obreda, ali se traži i njihovo jače uključivanje u život njemačke Crkve u cjelini. U tom smislu i okviru može se govoriti više o novim oblicima zajedništva i sinodalnosti u koje se želi uključiti zajednice drugih materinskih jezika, nego o nekom zatvaranju. Osim toga, njemački biskupi su i te kako svjesni da je broj katolika hrvatskoga jezika i podrijetla u posljednjih dvanaestak godina, osobito nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju, snažno porastao te im nipošto ne žele uskratiti pastoralnu skrb na materinskom jeziku, gdje god je to moguće. Mi srećom u Njemačkoj još od ranije imamo snažnu mrežu misija i zajednica, koja broji punih 95 pastoralnih prisutnosti s ukupno 88 svećenika.

Cijelo jedno desetljeće kao ravnatelj redovito posjećujete hrvatske zajednice diljem svijeta. Kako osobno doživljavate rad s hrvatskim iseljeništvom?

U ulozi nacionalnog ravnatelja pozivan sam i – kad god mogu – odazivam se na događaje poput obilježavanja značajnijih obljetnica osnutaka misija, godišnjih susreta naših pastoralnih djelatnika pojedinih pastoralnih područja i kontinenata, duhovnih vježbi s našim misionarima i u mnogim drugim prigodama. Tako sam do sada imao prilike obići sve kontinente na kojima žive značajnije zajednice naših iseljenika, osim Južne Amerike. Posvuda je lijepo, a moje je iskustvo da ljepotu ne čine samo gradovi i mjesta koja obilazim, nego ponajprije ljudi koje susrećem i upoznajem. Njihovim sam prijateljstvom i blizinom posebno obogaćen. Od početka sam zavolio ovu službu s obzirom na dinamičnost, brojna putovanja i upoznavanja novih sredina i ljudi. Nakon dvanaest godina službe mogu reći da su me najviše promijenile godine, koje pomalo osjećam i koje zajedno sa zdravljem utječu na mogućnost učestalih putovanja. No, posebno me promijenilo i bogato iskustvo koje mi je pružilo koordinate i smjernice za daljnje djelovanje i razlikovanje prioriteta kao i realnih mogućnosti pastoralna naših

iseljenika. Ono što me ponekad žalosti jest iskustvo nemogućnosti personalnog popunjavanja nekih naših pastoralnih prisutnosti po svijetu pa dijelim bol i žalost članova onih misija za koje, na žalost, zbog sve manjeg broja svećenika u domovini više nismo u mogućnosti pronaći prikladnog voditelja.

Smatrate li da se hrvatske zajednice u inozemstvu integriraju ili postoji opasnost od asimilacije?

Naše zajednice u inozemstvu se integriraju i asimiliraju. Razlike u tome izazvane su „starošću misije“. Prekooceanske misije uglavnom jače pogađaju procesi asimilacije i starenja jer odlaskom prvih naraštaja iseljenika, smanjenim uključenjem drugog i trećeg naraštaja, zajednice se osipaju budući da većih valova iseljavanja u te zemlje nije bilo od 1970-ih. Kod njih se i najviše očituje zamjena jezika, hrvatski jezik na kojemu su se prvo održavali liturgija i svi sakramenti i obredi zamjenjuje se sada novim materinskim jezikom mladih, engleskim u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi i Australiji, a španjolskim u Južnoj Americi. Europske zemlje, zbog Europske unije u kojoj se nalazimo i omogućene veće mobilnosti i novoga vala iseljavanja, imaju novu perspektivu, iako i njih pogađaju procesi inkulturacije i integracije naših ljudi u društvo u kojemu se nalaze, posebice mladih. Sve to dovodi do nekada plodnijeg, a nekada manje plodnog prožimanja i međusobnog obogaćivanja različitih kultura, tradicija i običaja. Naši iseljenici s tim se izazovom često nose pokušavajući i u sklopu misije zadržati i naglasiti učenje hrvatskoga jezika, njegovanje tradicije, kulture i baštine uz pjesmu i ples, praćenje i uključivanje u sportske događaje i slično.

Postoji li trend povratka Hrvata iz inozemstva u domovinu i kako Crkva može pomoći u tom procesu?

Taj trend uvijek je postojao, uglavnom se mali broj uvijek vraća, najčešće su to stariji ljudi koji odlaze u mirovinu i žele provesti svoje posljednje godine na rodnoj grudi ili pak u inačici života u „vječnome ljetu“, kada topliji dio godine provode na južnoj, odnosno sjevernoj hemisferi. U tome trendu dio je i onih obitelji koje se sele, ali koje se ne vraćaju, nego u potrazi za boljim uvjetima odlaze u drugu zemlju, primjerice iz Irske u Njemačku ili iz Njemačke u Austriju koja je bliže domovini i sl. Na poslijetku, i to je ono što posebno raduje, prema izvješćima naših delegata i misionara u posljednje vrijeme izraženiji je trend povratka cijelih obitelji, a ne nedostaju ni primjeri doseljavanja potomaka naših iseljenika u Republiku Hrvatsku ili pak rjeđe u Bosnu i Hercegovinu. Važan čimbenik poticanja na povratak sastoji se u sigurnosti i bogatim prirodnim resursima, kao i u ležernijem životnom pa i radnom stilu koji povratnici i doseljenici prepoznaju u domovini.

Kakve su buduće perspektive hrvatske inozemne pastve? Što biste voljeli vidjeti u nadolazećim godinama?

Hrvatska inozemna pastva još će nekoliko desetljeća imati svoje čvrsto i stalno mjesto u pastoralu naše Crkve. S druge strane, možemo očekivati daljnje smanjenje broja pastoralnih prisutnosti zbog sve manjeg broja novih svećenika u domovini i sve veće zahtjevnosti koju donosi pastoralna služba u iseljeništvu. S druge strane, mjesne crkve

Slika 5. Nacionalno hodočašće u Rim prigodom jubilarne 2025. godine u kojem je sudjelovalo više od deset tisuća hrvatskih hodočasnika iz RH, BiH i četrdesetak zemalja sa svih kontinenata. Foto: IKA

najčešće na misije i pastoral stranaca gledaju kao na nešto važno i obogaćujuće te ga u najvećoj mjeri podupiru. To posebno dolazi do izražaja u sinodalnom hodu sveopće Crkve. Dosad su misije najčešće imale punu podršku mjesnih biskupa, a priliku uzvratiti na gostoprimstvu koje smo kao Hrvati iskusili po cijelom svijetu imamo sada i mi u domovini kada nama dolazi sve više stranih radnika, od kojih je nemali broj katolika pa je već sada organizirano dušobrižništvo za albanske i filipinske vjernike, a bogoslužje se služi i na engleskom i drugim nama stranim jezicima.

Kako ocjenjujete suradnju Crkve s državnim institucijama, uključujući i Hrvatsku maticu iseljenika, kada je riječ o Hrvatima u inozemstvu? Postoji li dovoljno podrške?

Tu suradnju ocjenjujem izvrsnom. Rado sudjelujem na brojnim događajima koje organizira Hrvatska matica iseljenika, a odlična je suradnja i sa Središnjim državnim uredom za Hrvate izvan Republike Hrvatske, Institutom za istraživanje migracija, Centrom za hrvatsko iseljeništvo, visokoškolskim i drugim ustanovama, udrugama i organizacijama koje u svome djelokrugu imaju hrvatsko iseljeništvo. Ističem ovdje i zajedničku suradnju u organizaciji sada već šest *Hrvatskih iseljeničkih kongresa* te sudjelovanje u radu Savjeta Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan Republike Hrvatske, raznim radnim skupinama vezanim uz iseljeništvo, povremeno sudjelovanje na sjednicama saborskog Odbora za Hrvate izvan Republike Hrvatske, kontakte s Ministarstvom demografije i useljeničtva i slično.

SUMMARY

SIXTIETH ANNIVERSARY OF PASTORAL CARE FOR CROATS ABROAD

The Directorate of Pastoral Care for Croats Abroad was formed as a joint office of the Croatian Bishops' Conference and the Bishops' Conference of Bosnia and Herzegovina for the pastoral care of Croats abroad. Its task is to coordinate the efforts of Croatian Catholic parishes, missions, communities and centers, of which there are currently 180 worldwide. In total, about 350 people work in this system, including 184 priests, just under fifty nuns, some fifty associates, as well as a small number of secretaries in the pastoral sites. On the eve of the 60th anniversary of the Pastoral Care for Croats Abroad, the Director of this prominent religious organization, Tomislav Markić, Ph.D., speaks for the Croatian Emigrant Almanac, whose interview we bring in its entirety. However, as a reminder, the organized care of the Catholic Church for Croatian emigrants began twice as early, on a 130-year timeline, i.e. in 1894, when Bishop Josip Juraj Strossmayer sent the Croatian priest Dobroslav Božić to Pittsburgh at the request of Croatian emigrants who also built the magnificent first Croatian church in the diaspora in that capital of the US state of Pennsylvania. The establishment of the Directorate in 1966 undoubtedly provided new momentum and a better organizational framework for the pastoral care of Croats abroad.

Prior to Fr. Markić, the Office of the National Director was held by exemplary priests such as Vladimir Vince, Vladimir Stanković, Prof. Pero Aračić, Ph.D., Fr. Pero Ivan Grgić, Fr. Ante Kutleša and Fr. Josip Bebić.

RESUMEN

60° ANIVERSARIO DE LA PASTORAL PARA LOS CROATAS EN EL EXTRANJERO

La Dirección de Pastoral para los Croatas en el Extranjero fue establecida como una oficina conjunta de la Conferencia Episcopal Croata y la Conferencia Episcopal de BiH para la pastoral croata en la diáspora. Su tarea es coordinar el trabajo de las parroquias, misiones, comunidades y centros, que suman 180 en todo el mundo. En dicho sistema obran unas 350 personas, entre ellas 184 sacerdotes, algo menos de 50 religiosas, 50 colaboradores y algunos secretarios. En vistas al 60° aniversario de la Pastoral para los Croatas en el Extranjero, el director de la organización, el dr. Tomislav Markić, ofrece una entrevista completa para el Anuario de la Emigración Croata. No obstante, recordamos que la atención organizada que la Iglesia Católica para los emigrantes croatas comenzó mucho tiempo atrás, hace 130 años, es decir, cuando el obispo Josip Juraj Strossmayer envió a Pittsburgh al sacerdote croata Dobroslav Božić, a pedido de los emigrantes croatas que, en aquella ciudad de Pensilvania, había construido la primera iglesia croata de la diáspora. La creación de la Dirección en 1966 dio, sin duda, un nuevo impulso y un mejor marco para la organización de la Pastoral de los Croatas de la Emigración. Previo al padre Markić, el cargo directivo fue desempeñado por destacados sacerdotes como Vladimir Vince, Vladimir Stanković, el prof. dr. Pero Aračić, el padre Pero Ivan Grgić, don Ante Kuleša y fray Josip Bebić.

ZNANOST

Inovacije hrvatskih znanstvenika i primjene njihovih otkrića prepoznate su u laboratorijima diljem planeta u raznim međunarodnim centrima izvrsnosti. Ovogodišnji Matičin ljetopis donosi opise vrhunskih karijera znanstvenica i znanstvenika koji djeluju u Velikoj Britaniji, SAD-u i Kanadi. Tako prof. dr. sc. Igor Štagljar (Toronto, CA) rado odvaja vrijeme za suradnju s kolegama od Švicarske do rodne zagrebačke sredine te Mediteranskog instituta za istraživanje života u Splitu. Hvalevrijedan transfer znanja, također, ostvaruje i matematičar sa Sveučilišta California prof. dr. sc. Igor Mezić (Santa Barbara, SAD), koji je aktualni predsjednik Međunarodnoga znanstvenog savjeta Sveučilišta u Rijeci...

Na fotografiji: prof. dr. sc. Igor Štagljar.
Foto: Privatni album. Ustupljena fotografija.

TANJA RUDEŽ

PRINOSI UMJETNOJ INTELIGENCIJI MATEMATIČARA IGORA MEZIĆA

Znanstvenik Igor Mezić (Rijeka, 1967.), inženjer je strojarstva, matematičar, istaknuti profesor na Sveučilištu *Kalifornija* u Santa Barbari (UCSB) te istraživač na polju umjetne inteligencije (AI). Studirao je strojarstvo na Tehničkom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Doktorirao je u području primijenjene matematike na Caltechu, SAD (1994.). Usavršavao se na poslijedoktorskim studijima na Sveučilištu Warwick u Velikoj Britaniji, gdje se usmjerio prema matematici. Od 1995. do 2000. godine radio je na Sveučilištu *Kalifornija* u Santa Barbari, zatim tri godine na Harvardu da bi se 2003. godine vratio na UCSB. Mezićev znanstveni rad obuhvaća niz fundamentalnih, matematičkih tema u nelinearnoj dinamici s primjenom na mehaniku fluida, nanotehnologiju, energetske učinkovitost u zgradama, probleme okoliša i u socijalnim znanostima. U svim tim područjima postigao je vrhunske svjetski zapažene rezultate. Mezić je dobitnik niza priznanja, uključujući nagradu „J. D. Crawford“ koju dodjeljuje američko Udruženje za industrijsku i primijenjenu matematiku (SIAM). Rado surađuje sa znanstvenicima iz Hrvatske. Na čelu je Međunarodnoga znanstvenog savjeta Sveučilišta u Rijeci.

Umjetna inteligencija (AI) jedna je od najmoćnijih tehnologija koje je čovjek stvorio: donosi nam puno dobroga, ali u sebi krije i potencijalne opasnosti i etičke dvojbe. Toga je svjestan i Igor Mezić, istaknuti profesor (distinguished professor) na Kalifornijskom sveučilištu u Santa Barbari (UCSB).

- Mislim da se cijelo društvo mora angažirati oko umjetne inteligencije. Ne smijemo propustiti taj moment da se dogovorimo oko toga, kako nam ta tehnologija ne bi pobjegla iz ruku. I to je važno napraviti na nekoj međunarodnoj razini. Kao što smo ipak s pomoću međunarodnih sporazuma ograničili broj nuklearnih bojevitih glava, tako je moguće regulirati i razvoj umjetne inteligencije. Iako trenutačna situacija u svijetu ne izgleda dobro, osobno sam optimist. Moramo biti svjesni da AI može izmaknuti kontroli, ali istodobno zaustaviti razvoj nije moguće niti ima smisla. Povijesno govoreći, svaki put kad smo napravili novu tehnologiju izvršno nam je poslušila i svijet je postao bolji na različite načine – rekao mi je Igor Mezić kada je u rujnu 2025. godine boravio u Zagrebu.

Slika 1. Znanstvenik Igor Mezić, matematičar svjetske slave i istaknuti profesor na Sveučilištu Kalifornija u Santa Barbari te istraživač na polju AI izvršno surađuje s hrvatskim znanstvenicima putem Međunarodnog znanstvenog savjeta Sveučilišta u Rijeci. Foto: Privatni album.

Igor Mezić rođen je 1967. godine u Rijeci. Njegov otac Ante otišao je 1971. na rad u Njemačku i kasnije postao uspješan kapetan duge plovidbe. Majka Nataša uvela ga je u tajne glazbene umjetnosti, posebno sviranje klasične gitare, koju Igor i danas prakticira. Dok je pohađao Gimnaziju Andrije Mohorovičića u Rijeci, otac mu je kupio prvo osobno računalo, Spectrum ZX81, što je snažno utjecalo na njegov izbor studija i kasniju karijeru. Iako je razmišljao o studiju biologije, matematike, fizike, pa čak i glazbe, Igor Mezić upisao je studij strojarstva na Tehničkom fakultetu u Rijeci. Kada je 1989. godine postao jedan od prvih studenata stipendista Grada Rijeke, prijavio se na doktorske studije u Americi: primljen je na Kalifornijski institut za tehnologiju (Caltech), Massachusetts Institute of Technology (MIT), Kalifornijsko sveučilište u Berkeleyju i niz drugih poznatih sveučilišta. Na posljepku, odlučio je studirati primijenjenu mehaniku na Caltechu gdje je doktorirao 1994. godine. Zatim je godinu dana bio na poslijedoktoratu na Sveučilištu Warwick u Velikoj Britaniji, gdje se usmjerio prema matematici. Od 1995. do 2000. godine radio je na Sveučilištu Kalifornija u Santa Barbari (UCSB), zatim tri godine na Harvardu da bi se 2003. godine vratio

na UCSB. Mezić je dobitnik niza priznanja, uključujući nagradu „J. D. Crawford“ koju svake dvije godine dodjeljuje američko Udruženje za industrijsku i primijenjenu matematiku (SIAM). Ima čak 10 američkih патената, a na osnovi njegovih патената i algoritama utemeljene su četiri tehnološke kompanije: Ecorithm, iFluidics, Mixmode i AimDyn, koju je 2003. godine osnovao sa suprugom Adrianom Jadrankom.

U fokusu njegova rada su tzv. Koopmanovi operatori, čiji su matematički temelji postavljeni još 1930-ih godina, no Igor Mezić uveo ih je u analizu i strojno učenje dinamičkih sustava u 2000-tima. U medijima su najpoznatije Mezićeve primjene Koopmanovih operatora nakon havarije naftne platforme Deepwater Horizon u travnju 2010. godine u Meksičkom zaljevu. Tada je Igor Mezić, u suradnji s Američkom mornaricom i Obalnom stražom, pomogao u lociranju naftnih mrlja o čemu je i objavio zapažen rad u časopisu Science.

Primjene Koopmanovih operatora i razumijevanje umjetne inteligencije

Također, Mezićev istraživački tim za umjetnu inteligenciju koristio je Koopmanove operatore prilikom predviđanja broja zaraženih u pandemiji koronavirusa za potrebe američkog CDC-a (Centri za kontrolu i prevenciju bolesti).

- Koopmanovi operatori su bitni jer nam daju mehanizam s pomoću kojega možemo umjetnu inteligenciju (AI) na određen način čak i razumjeti. Ne samo da možemo napraviti softverske strukture i programe, dakle sve ovo što vidimo u sklopu ChatGPT-a, nego imamo čak način da vidimo ono što se događa unutra – objašnjava Mezić. Smatra da su veliki jezični modeli, kao što su ChatGPT, Gemini ili Perplexity, revolucija u znanosti, tehnologiji, ali i svakodnevnom životu.
- Zanimljivo, metodologije iza velikih jezičnih modela vrlo su slične onome što smo mi radili primjenom Koopmanovih operatora u fizikalnim sustavima. No, ljudi koji su izumili te metodologije za jezične sustave radili su neovisno o nama. Iako su to njihove ideje, bile su prisutne i ranije i fascinantno je kako su napravili golem inženjerski posao tako što su jezične sustave izložili sve većem i većem broju podataka. To su onda preuzele velika kompanije i zatim skalirale na golemom broju podataka. Naravno, i ja koristim ChatGPT u svom radu. Primjerice, posao koji je mome odličnom studentu 2005. i 2006. godine oduzeo šest mjeseci računanja napravio sam s ChatGPT-om za desetak minuta. To je fascinantno – rekao je Mezić. Ipak, smatra da ChatGPT i slične tehnologije neće nadmašiti ljudsku inteligenciju, odnosno te tehnologije neće dostići tehnološki singularitet (trenutak preokreta kad će AI postati inteligentniji od nas).
- S postojećim jezičnim modelima sigurno nećemo dostići singularitet. ChatGPT i slične tehnologije treba gledati kao na naše asistente: na određeni način to su vrlo, vrlo sofisticirane papige. I mogu biti jako korisne. I te sofisticirane papige interpoliraju ono što su pročitale. Zato trenutačno nemamo velike pomake, jer ne smiju čitati knjige. Jer knjige su vlasništvo autora i izdavačkih kuća. Sad je kompanija

Anthropic najavila da će platiti autorima 1,5 milijardu dolara da bi dopustili čitanje knjiga. I to će opet dovesti do nekakvog pomaka. No, jezični modeli ne mogu ništa napraviti a da ne pročitaju dostupnu literaturu. A Einstein je osmislio opću teoriju relativnosti bez doslovce jednog eksperimenta. To je jako puno redova veličine iznad onoga što trenutačno umjetna inteligencija može napraviti – objasnio je Mezić.

Transfer znanja – Mezićevi prinosi putem Međunarodnoga znanstvenog savjeta Sveučilišta u Rijeci

Upoznala sam ga 2018. godine na prvoj konferenciji Međunarodnoga znanstvenog savjeta Sveučilišta u Rijeci (UniRI) na čijem je čelu posljednje dvije godine. – Sveučilište u Rijeci je mlado, ambiciozno sveučilište i meni je drago pomoći kolegama na svaki mogući način. Kao predsjednik Međunarodnoga znanstvenog savjeta UniRI, blisko surađujem s rukovodstvom Sveučilišta. U svojoj karijeri radio sam i na institucijama slavne povijesti kao što su Caltech i Harvard, no i na mladim i izvrsnim sveučilištima kao što su Matematički institut Sveučilišta Warwick u Velikoj Britaniji te Sveučilište Kalifornija u Santa Barbari (UCSB). Na primjer, UCSB je od utemeljenja 1944. godine došao do 10 nobelovaca, a od tih devet u posljednjih 25 godina. Za ta mlada sveučilišta i za takva postignuća, ne govorim nužno o Nobelovim nagradama, nego o znanstvenoj izvrsnosti koja vodi ka objavljivanju radova u najprestižnijim časopisima i s najprestižnijim izdavačima, posebno je bitno imati rukovodstvo koje cijeni znanstvenu izvrsnost – naglašava Mezić.

Profesionalno, Mezić njeguje dugotrajnu suradnju sa znanstvenicima u Rijeci, posebno s grupom prof. Ervina Kamenara na Tehničkom fakultetu u Rijeci te s grupom prof. Zlatka Drmača s Prirodoslovno-matematičkog fakulteta (PMF) u Zagrebu. Tako je u rujnu 2025. godine u palači Moise na Cresu Mezić s prof. Ervinom Kamenarom i prof. Antonijem Navarrom sa Sveučilišta u Bologni organizirao drugu međunarodnu znanstvenu radionicu „Teorija Koopmanova operatora: Osnove, aproksimacije i primjene“.

Svake godine dolazi u domovinu, nekad i nekoliko puta.

– Svake godine dolazimo na ljetno, a povremeno i u drugim terminima. Imamo ljetnu kuću na otoku Ižu, odakle je moj pokojni otac Ante, pa tamo provedemo dio ljetnog razdoblja. Ljetujemo s najboljim prijateljima iz školskih dana, a također nastojimo što više vremena provesti s mojom majkom i supruginim ocem – rekao je Mezić.

Osvrnuo se i na svoju obitelj: sa suprugom Adrianom Jadrankom još je od studentskih dana.

– Moja supruga Adriana Jadranka je izvršna direktorica naše kompanije AIMdyn koja se bavi razvojem AI algoritama i aplikacija. U slobodnom vremenu vrlo je aktivna u dobrotvornim udrugama. Primjerice, ovog mjeseca organizirala je gala događaj za Zakladu Teddy Bear Cancer koja pruža financijsku pomoć obiteljima djece oboljele

Slika 2. Iz obiteljskog albuma znanstvenika Igora Mezića, koji je sa suprugom Adrianom Jadrankom utemeljio kompaniju AIMdyn za razvoj AI algoritama i aplikacija. S tri odrasle kćeri obitelj Mezić svake godine ljetuje u domovini. Foto: Privatni album.

od raka. Na tom događaju bilo je 370 uzvanika, a veliki broj njih dao je donacije za rad Zaklade. AIMdyn i naša obitelj financijski su podržali događaj i donirali sredstva – kaže Igor Mezić.

Mezićevi imaju tri odrasle kćeri. – Najstarija kći Ana se nakon diplome iz novinarstva bavi digitalnim marketingom. Srednja Ivana završila je studij animacije i razvija originalne karaktere i scenarije za animirane filmove. Najmlađa, Mariana, završila je ekologiju i biologiju okoliša te radi u Prirodoslovnome muzeju u Santa Barbari – dodao je Mezić.

Na posljertku, ispričao je i o svojim planovima.

– Branša umjetne inteligencije zasnovana na teoriji Koopmanovih operatora, tema koju sam započeo već u svojoj doktorskoj tezi na Caltechu od 1990. do 1994. godine, u velikom je zamahu. Naravno, još uvijek imamo dobar broj otvorenih pitanja i zanimljivih aplikacija na kojima radim. Ideja je razviti sigurnu, energetski efikasnu umjetnu inteligenciju koja će služiti čovječanstvu bez strahova o nekontroliranim potezima ili pretjeranoj upotrebi energije. Očito, tu je još jako puno posla – zaključio je Igor Mezić.

SUMMARY

CONTRIBUTIONS OF MATHEMATICIAN IGOR MEZIĆ TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Scientist Igor Mezić (Rijeka, 1967) is a mechanical engineer, mathematician, distinguished professor at the University of California, Santa Barbara (UCSB) and researcher in the field of artificial intelligence (AI). He completed secondary school in 1985 in his hometown, where he studied mechanical engineering at the Technical Faculty of the University of Rijeka from 1986 to 1990. He obtained his Ph.D. in Applied Mathematics in 1994 at Caltech (USA). He continued his education in post-doctoral studies at the University of Warwick in the UK, where he focused on mathematics. From 1995 to 2000, he worked at the University of California, Santa Barbara, followed by three years at Harvard before returning to UCSB in 2003. Mezić's scientific work covers a number of fundamental, mathematical topics in non-linear dynamics with application to fluid mechanics, nanotechnology, energy efficiency in buildings, environmental issues, and social sciences. He has achieved world-class results in all of these areas. Mezić is the recipient of numerous awards, including the "J. D. Crawford" Award, presented biennially by the American Society for Industrial and Applied Mathematics (SIAM). He gladly cooperates with researchers and scientists from Croatia. He is at the helm of the International Science Council of the University of Rijeka.

RESUMEN

APORTES DEL MATEMÁTICO IGOR MEZIĆ A LA INTELIGENCIA ARTIFICIAL

El científico Igor Mezić (Rijeka, 1967), ingeniero mecánico, matemático, profesor destacado de la Universidad de California, Santa Bárbara (UCSB) e investigador en el campo de la inteligencia artificial (IA), terminó sus estudios secundarios en 1985 en su ciudad natal, donde estudió Ingeniería Mecánica en la Facultad Técnica de la Universidad de Rijeka entre 1986 y 1990. Obtuvo el doctorado en Matemáticas Aplicadas en 1994 en Caltech, EE.UU. Cursó sus estudios post doctorales en la Universidad de Warwick, Reino Unido, donde se orientó hacia las Matemáticas. De 1995 a 2000 trabajó en la Universidad de California, Santa Bárbara; en los siguientes tres años trabajó en Harvard, para regresar nuevamente a la UCSB en 2003. La labor científica de Mezić abarca una serie de temas matemáticos fundamentales en la dinámica no lineal, con aplicaciones en la mecánica de fluidos, la nanotecnología, la eficiencia energética en edificios, cuestiones medioambientales y las ciencias sociales. En todos los campos mencionados ha alcanzado resultados de primer nivel y de reconocimiento mundial. Mezić ha recibido numerosos premios, entre ellos la distinción "J.D. Crawford", que cada dos años otorga la Sociedad de Matemática Industrial y Aplicada (SIAM) de EE.UU. Colabora con gusto con científicos de Croacia y preside el Consejo Científico Internacional de la Universidad de Rijeka.

TANJA RUDEŽ

ZAGREPČANKA MARTA ZLATIĆ – PRVA HRVATICA U BRITANSKOJ AKADEMIJI ZNANOSTI

Neurobiologinja Marta Zlatić ljetos je primljena u Royal Society, postavši prva hrvatska znanstvenica koja se može pohvaliti članstvom u toj elitnoj instituciji. Riječ je o jednoj od najprestižnijih znanstvenih institucija u svijetu, čiji su članovi genijalni umovi poput Isaaca Newtona, Charlesa Darwina, Alberta Einsteina, Stephena Hawkinga, zajedno s hrvatskim znanstvenicima muškoga roda Ruđerom Boškovićem, nobelovcima Lavoslavom Ružičkom i Vladimirom Prelogom. Trenutačno, prof. dr. sc. Marta Zlatić voditeljica je istraživačkog tima iz neurobiologije na Sveučilištu Cambridge i na Laboratoriju za molekularnu biologiju MRC u Cambridgeu. Školovala se u rodnom Zagrebu i Velikoj Britaniji, gdje je doktorirala iz neurobiologije. Usavršavala se u New Yorku na Sveučilištu Columbia (2006.). Svoj vlastiti laboratorij dobila je u Virginiji u jednom od najboljih instituta za neurobiologiju na svijetu, Janelia Research Campusu Medicinskoga instituta Howard Hughes (2009.). Ondje je upoznala i svoga supruga Alberta Cardona, također neurobiologa. Prije šest godina s djecom su se preselili u Veliku Britaniju, nižući uspjehe u znanstvenoj karijeri.

Biti član britanske akademije znanosti, glasovitog Royal Societyja (Kraljevskog društva) u Londonu, jedno je od najvećih priznanja u životu znanstvenika te se smatra krunom u desetljećima dugoj pojedinoj istraživačkoj karijeri. Iako njezina karijera još nije dostigla vrhunac, neurobiologinja prof. dr. sc. Marta Zlatić ljetos je u dobi od 47 godina primljena u Royal Society i tako postala prva hrvatska znanstvenica koja se može pohvaliti članstvom u toj elitnoj instituciji.

Osnovan 1660. godine, Royal Society jedna je od najprestižnijih znanstvenih institucija u svijetu, a njezini su slavni članovi poput Isaaca Newtona, Charlesa Darwina, Alberta Einsteina i Stephena Hawkinga svojim teorijama oblikovali svijet u kojemu živimo. Među prijašnjim članovima bili su Ruđer Bošković (1761.), nobelovci Lavoslav Ružička (1942.) i Vladimir Prelog (1962.). Neuroznanstvenik Paško Rakić sa Sveučilišta Yale postao je član 2016. godine dok je australski znanstvenik hrvatskih korijena Ivan Marušić sa Sveučilišta u Melbourneu u tu uglednu instituciju izabran

Slika 1. Znanstvenica prof. dr. sc. Marta Zlatić voditeljica je istraživačkog tima iz neurobiologije na Sveučilištu Cambridge i na Laboratoriju za molekularnu biologiju MRC u Cambridgeu. Školovala se u rodnom Zagrebu i Velikoj Britaniji, a usavršavala se na poslijedoktorskim studijama u Sjedinjenim Američkim Državama. Foto: Privatni album.

2024. godine. Nadalje, 2016. godine Igor Rudan postao je član Royal Societyja u Edinburghu (RSE), institucije osnovane 1783. godine.

– Jako sam sretna zbog moga izbora u Royal Society. Ovo priznanje mome istraživačkom radu puno mi znači. Velika je čast pridružiti se mnogim inspirativnim prethodnicima i sadašnjim uglednim kolegama. Nisam očekivala da bi me mogli izabrati u Royal Society u ovoj dobi jer su u prosjeku članovi barem deset godina stariji kad su izabrani – kaže prof. dr. sc. Marta Zlatić, voditeljica istraživačkoga tima iz neurobiologije na Sveučilištu Cambridge i na Laboratoriju za molekularnu biologiju u Cambridgeu MRC.

Rođena je 1977. godine u Zagrebu u obitelji intelektualaca: njezin otac je ugledni teorijski fizičar dr. Veljko Zlatić koji je radio u Institutu za fiziku, dok je majka Nena Franičević-Zlatić diplomirala filozofiju i francuski jezik, a radni vijek provela u Ministarstvu kulture. U rodnome gradu završila je osnovnu školu i Klasičnu gimnaziju, a priznaje kako su je od djetinjstva podjednako zanimali i biologija i jezici.

– Nakon Klasične gimnazije dobila sam punu stipendiju Trinity Collegea u Cambridgeu za dodiplomski studij pa sam tamo studirala i diplomirala prirodne znanosti – biologiju. Kako su me istodobno zanimali i jezici i lingvistika, za vrijeme diplomskoga studija na Cambridgeu paralelno sam nekoliko godina na Filozofskome fakultetu u Zagrebu studirala lingvistiku i ruski jezik. Posebice me zanimalo način na koji mozak generira jezik i uči tako kompleksne strukture i simbole. Nadala sam

Slika 2. Tim prof. dr. sc. Marte Zlatić objavio je nedavno u prestižnom časopisu *Science* mapu mozga larve vinske mušice, prvu cjelovitu mapu mozga neke kompleksne životinje, što je izazvalo veliku medijsku pozornost diljem svijeta. Foto: Privatni album.

se da ću baveći se neurobiologijom na neki način spojiti ta dva interesa. I doista, sada se puno bavim načinom na koji neuronski krugovi u mozgu životinja uče. S obzirom na to da je učenje neophodno za jezik, ako razumijemo mehanizme kojima životinje uče kako i kada trebaju reagirati u nekoj situaciji, bit ćemo korak bliže razumijevanju načina na koji ljudski mozak uči jezik – rekla je Marta Zlatić.

Nakon dodiplomskoga studija, magisterija i doktorata iz neurobiologije na Cambridgeu, gdje je završila i dio postdoktorskoga studija, preselila se u SAD. Od 2006. do 2009. bila je na postdoktoratu na Sveučilištu Columbia u New Yorku.

– Te dvije godine su mi bile prekrasne. Jako sam voljela živjeti u New Yorku, taj grad mi je davao posebnu energiju. Danju sam radila eksperimente u laboratoriju, a na večer bih uživala u kulturnoj ponudi toga grada ili u druženju s prijateljima. Često bih nakon rada sjela na metro i odvela se do Opere Metropolitan, kupila jeftine karte koje se prodaju sat prije početka predstave i uživala u fantastičnim izvedbama. Ili bih otišla do nekog drugog kazališta ili na koncert. Bilo mi je jako žao napustiti New York, ali sam 2009. dobila ponudu koju nije moguće odbiti – svoj vlastiti laboratorij u jednom od najboljih instituta za neurobiologiju na svijetu, Janelia Research Campusu Medicinskoga instituta Howard Hughes, u Virginiji, blizu Washingtona D. C. – prisjetila se Marta Zlatić. Na Janelia Research Campusu provela je idućih 10 godina koje su, kako kaže, bile iznimno važne za njezinu karijeru i osobni život. – Imali smo golemu sredstva za riskantna istraživanja, nismo morali tražiti dodatna financijska sredstva i mogli smo se sto posto usredotočiti na

istraživanja. Tamo sam upoznala i svog supruga Alberta Cardona, također neurobiologa, i dobili dvoje djece. Sin David i kći Dunja sada imaju 13 i 7 sedam godina. Te su godine u Americi uistinu bile vrlo posebne – ističe Marta Zlatić.

Povratak iz Amerike k europskoj znanstvenoj zajednici

Prije šest godina mlada obitelj preselila se u Veliku Britaniju, bilo je to baš uoči Brexita i pandemije. – Nije bila laka odluka jer nam je u Americi bilo jako lijepo i udobno. No, imali smo osjećaj da smo jako daleko od Europe, od obitelji, od starih prijatelja, od vlastite prošlosti. Koliko god mi je bilo lijepo u Americi, ipak sam emocionalno bila više vezana uz Hrvatsku gdje sam provela djetinjstvo i ranu mladost, i Veliku Britaniju, gdje sam provela studentske dane. Suprug je Katalonac, tako da se slično osjećao. No, dobili smo fantastične ponude iz Cambridgea: javili su nam se da bi željeli proširiti područje neurobiologije kojom se mi bavimo i ponudili su nam da preselimo svoje laboratorije. Dobili smo velika financijska sredstva za svu opremu koja nam je bila potrebna. Oboje smo dobili i projekte Wellcome Trusta, najveće britanske privatne zaklade za znanstvena istraživanja, a ja sam dobila i projekt ERC (Europsko istraživačko vijeće) Consolidator – rekla je Marta Zlatić.

Cilj njezinih istraživanja je razumjeti odnos između strukture živčanog sustava i njegove funkcije, posebice mehanizme učenja i donošenja odluka. Kao modelni organizam koriste vinsku mušicu (*Drosophila melanogaster*). U proljeće 2023. godine tim prof. Zlatić objavio je u *Scienceu* mapu mozga larve vinske mušice, prvu cjelovitu mapu mozga neke kompleksne životinje, što je izazvalo veliku medijsku pozornost diljem svijeta. – Svaki mozak sastoji se od mreža međusobno povezanih neurona. Neuroni su povezani kontaktnim mjestima, sinapsama koje su iznimno male pa ih možemo vizualizirati samo oslikavanjem živčanih sustava elektronskom mikroskopijom vrlo visoke rezolucije. Svaki neuron prima sinapse od mnogih drugih neurona i stvara sinapse s mnogim drugim neuronima. Međusobno povezani neuroni čine specifične neuronske krugove kroz koje mogu teći informacije. Različite vrste neuronskih krugova obavljaju različite funkcije – objasnila je Marta Zlatić.

Studija u *Scienceu* pružila je uvid u konektom, odnosno dijagram „ožičenja“ svih 3016 neurona i 548.000 sinapsi čvrsto zbijenih u mozgu mlade vinske mušice, koji je manji od makova zrna.

– U našoj studiji snimili smo cijeli živčani sustav insekta elektronskim mikroskopom i zatim mapirali sve neurone i njihove sinaptičke veze. Naša studija otkrila je različite vrste sinaptičkih veza koje postoje u mozgu, različite vrste neurona i mnoge nove vrste neuronskih sklopova koji bi mogli biti temelj funkcija kao što su multisenzorna integracija, učenje i donošenje odluka – dodala je prof. Zlatić.

Nedugo nakon što je saznala da je postala članica Royal Societyja, Marta Zlatić dobila je novi projekt Europskoga istraživačkog vijeća: 2,5 milijuna vrijedni ERC Advanced Grant za idućih pet godina istraživanja. – Do sada smo istraživali način na koji

neuronski krugovi u mozgu jedne životinjske vrste uče i donose odluke. Mapirali smo sve neuronske krugove u mozgu te vrste, tzv. konektom, sa sinaptičkom rezolucijom. Od sada ćemo početi uspoređivati mozgove srodnih vrsta, koje se razlikuju u sposobnosti učenja, kako bismo razumjeli što čini neku vrstu pametnijom od druge. Ima li pametnija vrsta više živčanih stanica? Ili ima isti broj živčanih stanica, ali su spojene na drugi način u drukčije krugove? Ima li drukčije gene ili proteine? Cilj je usporediti strukture mozgova i gene koji su izraženi u mozgu te tako otkriti način na koji se može poboljšati sposobnost učenja – objasnila je Marta Zlatić. Osvrnula se i na svoj svakodnevni život.

– Tijekom dana suprug i ja intenzivno radimo, a nakon što djeca dođu iz škole, kao i vikendom, potpuno im se posvećujemo. Predivni su, dobri, veseli, zaigrani, vrlo znatiželjni. Oboje, uz engleski, tečno govore i hrvatski te katalonski. Slobodno vrijeme uglavnom provodimo s djecom. Vikendima se puno družimo s prijateljima, a volimo otići i u London, koji je udaljen pedesetak minuta vlakom, u kazalište i u galerije. Tijekom studentskih dana puno sam se bavila kazalištem i voljela sam glumiti u starogrčkim tragedijama. Više nemam vremena za glumu, ali sada jako volim ići u kazalište – rekla je Marta Zlatić.

Iako karijera vrhunske znanstvenice podrazumijeva mnogo istraživačkog rada i česta službena putovanja na znanstvene konferencije, na mapi moje sugovornice i njezine obitelji nezaobilazno je odredište Hrvatska. – Dolazimo barem jednom godišnje, a često i dva puta. Ljeti dođemo na tri-četiri tjedna na Hvar, odakle je mamina obitelj, a zimi obično u Zagreb na tjedan ili dva. Za sada nemam suradnju s kolegama i laboratorijima iz Hrvatske, ali bih je voljela započeti – zaključila je Marta Zlatić.

SUMMARY

ZAGREB'S MARTA ZLATIĆ FIRST CROAT IN THE BRITISH ACADEMY OF SCIENCES

Neurobiologist Marta Zlatić was admitted into the Royal Society this summer, becoming the first Croatian scientist to boast membership in the institution. It is one of the most prestigious scientific institutions in the world, whose members include genius minds such as Isaac Newton, Charles Darwin, Albert Einstein, Stephen Hawking, as well as Croatian scientist Ruđer Bošković and Nobel laureates Lavoslav Ružička and Vladimir Prelog. Professor Marta Zlatić, Ph.D., is a research team leader in neurobiology at Cambridge University and the Molecular Biology Laboratory at Cambridge MRC. She was born in 1977 in Zagreb into a family of renowned intellectuals – physicist Veljko Zlatić, Ph.D., and philologist and meritorious cultural worker Nena

Franičević-Zlatić. In her hometown, she finished elementary school and classical secondary school. She was awarded a full scholarship to study at Trinity College in Cambridge and graduated in natural sciences – biology – in this elite academic environment. At Cambridge, this gifted native of Zagreb earned a doctorate in neurobiology. Since 2006, she has been on postdoctoral studies and training in the United States at Columbia University in New York. In 2009, she received a lucrative offer she could not refuse – her own laboratory in one of the best neurobiology institutes in the world, the Janelia Research Campus of the Howard Hughes Medical Institute, Virginia. She spent the next 10 years at the Janelia Research Campus, which, according to Zlatić, were extremely significant for her career and personal family life. There, she also met her husband Albert Cardon, also a neurobiologist. Today, they have a family with two children. Six years ago, she and her family moved to the UK, where she has achieved a series of successes in her scientific career.

RESUMEN

MARTA ZLATIĆ, PRIMERA CROATA EN LA ACADEMIA BRITÁNICA DE CIENCIAS

La neurobióloga Marta Zlatić fue admitida este verano en la *Royal Society*, convirtiéndose así en la primera científica croata en ser miembro de dicha institución. Se trata de una de las instituciones científicas más prestigiosas del mundo, cuyos miembros han sido genios como Isaac Newton, Charles Darwin, Albert Einstein y Stephen Hawking, el científico croata Ruđer Bošković y nuestros premios Nobel Lavoslav Ružička y Vladimir Prelog. La prof. dra. Marta Zlatić lidera un equipo de investigación en Neurobiología en la Universidad de Cambridge y en el Laboratorio de Biología Molecular del MRC Cambridge. Nació en 1977 en Zagreb, en el seno de una familia de renombrados intelectuales: el físico dr. Veljko Zlatić y la filóloga Nena Franičević-Zlatić. Cursó la escuela primaria y secundaria en su ciudad natal. Obtuvo una beca completa del *Trinity College* de Cambridge para cursar sus estudios. Allí se graduó en Biología y posteriormente el doctorado en Neurobiología. En 2006 se trasladó a Estados Unidos para continuar su formación y estudios postdoctorales en la Universidad de Columbia, Nueva York. En 2009 recibió una oferta laboral que no pudo rechazar: su propio laboratorio en uno de los mejores institutos de Neurobiología del mundo: el *Janelia Research Campus*, del Instituto Médico Howard Hughes, Virginia, EE.UU. Allí pasó los siguientes diez años, que resultaron extremadamente importantes para su carrera y su vida familiar. Allí también conoció a su marido, Albert Cardona, también neurobiólogo, con el que tuvo dos hijos. Hace seis años, Zlatić y su familia se trasladaron al Reino Unido, donde sigue sumando éxitos en su carrera científica.

DUBRAVKO BARAČ

INOVACIJE I TRANSFER ZNANJA U FOKUSU HRVATSKO-KANADSKOGA ZNANSTVENIKA IGORA ŠTAGLJARA

Znanstvenik Igor Štagljar iz Toronta, uz istraživački ritam s vrhunskim otkrićima i obiteljski život, s radošću odvaja vrijeme za suradnju s kolegama od domicilne Kanade do Švicarske, uključujući znanstvenike iz rodne zagrebačke sredine te Mediteranskog instituta za znanost života u Splitu. Član je Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Europske organizacije za molekularnu biologiju (EMBO) te prestižnog Royal Society of Canada. Nedavno je imenovan glavnim urednikom znanstvenog časopisa „Disease and Therapeutics“, što će mu omogućiti da još aktivnije utječe na razvoj znanosti. Vjeruje da će u bliskoj budućnosti AI i kvantna računala revolucionirati pristupe personalizirane medicine u liječenju raka. U svom laboratoriju u Torontu pruža priliku darovitim studentima iz Hrvatske da steknu iskustvo u vrhunskoj znanosti. S kolegama sa zagrebačkoga PMF-a Štagljar je osnovao Stipendijski fond, koji financiraju uz pomoć najuspješnijih hrvatskih tvrtki. Usto, uspostavio je suradnju s vodećim hrvatskim onkolozima, koji mu šalju mlade specijalizante na usavršavanje. Cilj mu je prenijeti znanje na mlađe generacije te potaknuti inovacije koje mogu imati pozitivan utjecaj na znanost i društvo u Hrvatskoj.

I ako se čini da sve znamo o poznatome hrvatsko-kanadskom znanstveniku (i hrvatskome i kanadskome akademiku!) prof. dr. sc. Igoru Štagljaru, nabrojiti ću samo nekoliko natuknica iz njegove biografije za one koji nisu pobliže pratili njegov znanstveni put. Igor Štagljar rodio se 1966. u Zagrebu, gdje je 1990. diplomirao na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu (PMF), doktorirao 1994. na poznatoj ETH u Švicarskoj te se kao postdoktorand usavršavao na Sveučilištu Washington u Seattleu. S 35 godina postao je najmlađi strani profesor u povijesti Sveučilišta u Zürichu. Godine 2005. Sveučilište u Torontu pozvalo ga je da se preseli u novootvoreni „Donnelly centar za istraživanje života“ i pružilo mu odlične uvjete da tu nastavi svoj znanstveni rad. Dr. Štagljar je uz to i voditelj laboratorija Mediteranskog instituta za znanost života

Slika 1. Znanstvenik prof. dr. sc. Igor Štagljar iz Toronta, vjeruje da će u bliskoj budućnosti AI i kvantna računala revolucionirati pristupe personalizirane medicine u liječenju raka.
Foto: Privatni album

sada ga koristi svakodnevno. Danas mi je posebno važno što su obje zadržale jezik, jer to nije samo sredstvo komunikacije, već i važan dio našeg identiteta i povezanosti s domovinom. A i uvijek se nasmijem kad im se u razgovoru potkrade neka tipična engleska riječ izgovorena s hrvatskim naglaskom!

U mlađim danima si se aktivno bavio rukometom. Pratiš li uspjehe hrvatskih sportaša i sportašica na svjetskoj sceni?

Naravno da pratim – sport mi je i dalje velika strast! Posebno sam uživao gledati sve utakmice hrvatske reprezentacije na nedavnome Svjetskome rukometnom prvenstvu, gdje smo osvojili srebro. Još uvijek sam u kontaktu s nekim od svojih starih suigrača,

u Splitu te suosnivač dviju kompanija s područja biotehnologije, u Švicarskoj i u Torontu. Dr. Štagljar je član HAZU-a (Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti) od 2015., izabran je za člana Europske organizacije za molekularnu biologiju (EMBO) te za člana Royal Society of Canada, najviše odličje koje kanadski građanin može postići na području znanosti i umjetnosti. U svibnju 2025. prof. Štagljar je postavljen za glavnog urednika (Editor-in-Chief) znanstvenog časopisa „DISEASE and THERAPEUTICS“, što će mu omogućiti da još aktivnije utječe na razvoj znanosti na tom području.

Razgovor s Hrvatima izvan domovine obično počinjemo s pitanjem o tome koliko su osobno vezani uz domovinu. Govore li tvoje sada već odrasle kćeri još uvijek aktivno hrvatski? Koji je glavni jezik vaše međusobne komunikacije?

Da, obje moje kćeri, Lara (28) i Leja (25), još uvijek odlično govore hrvatski! To je rezultat naše male „obiteljske politike“ – za stolom se uvijek pričao hrvatski, bez iznimke. Doduše, znale su pokušati odgovarati na engleskom, ali bih ih odmah podsjetio: „Engleski pričajte vani i u školi, a doma smo na hrvatskom!“ Posebno mi je drago što je Lara već četiri godine u Hrvatskoj, gdje živi i radi, pa je u međuvremenu usavršila hrvatski i

a zanimljivo je da su neki od njih danas visoki rukovoditelji u Hrvatskome rukometnom savezu. Pratiti uspjehe naših sportaša na svjetskoj sceni uvijek me ispuni ponosom i podsjeti na dane kad sam i sam trčao po terenu.

U razgovoru za HIZ koji smo vodili prije 14 godina bio si dosta kritičan o zatvorenosti znanstvenog sustava u Hrvatskoj, pa i u Europi. Sudeći po sadašnjem intenzitetu tvoje suradnje s hrvatskim znanstvenicima, čini se da je došlo do promjena na tom području. Možeš li reći nešto više o tome?

Definitivno su se stvari promijenile nabolje! Ulaskom Hrvatske u EU 2013. znanost je postala puno otvorenija i dinamičnija, ponajviše zahvaljujući velikim ulaganjima EU-a koja su omogućila našim znanstvenicima pristup vrhunskim projektima i infrastrukturi. U posljednjih 14 godina pojavila se i nova generacija mladih istraživača koji su iskustvo stjecali na najboljim svjetskim sveučilištima, a sada se vraćaju i u Hrvatskoj rade iznimno konkurentnu znanost. Suradnja s kolegama u domovini danas je puno intenzivnija i inspirativnija nego prije pa osjećam da zajedno zaista možemo napraviti nešto veliko. Ukratko, optimist sam i veselim se svakom novom odličnom zajedničkom projektu s kolegama u RH!

Je li zagrebački Prirodoslovno-matematički fakultet u tijeku s novim tehnologijama na području molekularne biologije i medicine, koje su razvijene u svijetu?

Mislim da i zagrebački i splitski PMF i Medicinski fakultet (MEF) hvataju korak s najnovijim tehnologijama u molekularnoj biologiji i medicini zahvaljujući nekolicini izvrsnih znanstvenika i kliničara koji tamo rade vrhunsku znanost. Posebno bih pohvalio dekane oba fakulteta jer su njihovo vodstvo i vizija ključni za napredak i otvaranje novih prilika mladim istraživačima. Naravno, uvijek ima prostora za još više suradnje i ulaganja, ali uz ovakve ljude na čelu, optimistično gledam na budućnost hrvatske znanosti.

Više puta u tvojem laboratoriju u Torontu studenti i mladi znanstvenici s hrvatskih sveučilišta usvajali su vrhunska dostignuća svjetske znanosti. Možeš li nam reći nešto o tome?

U svom laboratoriju u Torontu već godinama pružam priliku najboljim studentima iz Hrvatske da steknu iskustvo u vrhunskoj znanosti. S mojim kolegama sa zagrebačkoga PMF-a osnovao sam Stipendijski fond „Igor Štagljar”, koji financiramo uz pomoć najuspješnijih hrvatskih tvrtki – one svake godine doniraju oko 12.000 eura. Na natječaju biramo najboljeg studenta ili studenticu koji zatim dolaze kod mene u laboratorij i rade šest mjeseci na svome diplomskom/MSC projektu; do sada sam ugoštio već šestoro studenata. Uz to, uspostavio sam suradnju s vodećim hrvatskim kliničarima/onkolozima – akademikom Miroslavom Samaržijom i prof. Markom Jakopovićem s KBC Jordanovac te prof. Eduardom Vrdoljakom iz KBC Split. Oni od prošle godine šalju po dvije mlade specijalizantice onkologije iz Hrvatske u Toronto, gdje uče o molekularnoj onkologiji i promatraju kako ovdje onkolozi s Princess Margaret Cancer Centra liječe pacijente. Vjerujem kako ovakve inicijative ne samo da podižu razinu znanja mladih znanstvenika i liječnika, već i jačaju suradnju između hrvatskih

i kanadskih institucija. Cilj mi je prenijeti znanje i iskustvo na mlađe generacije te potaknuti inovacije koje mogu imati pozitivan utjecaj na znanost i društvo u Hrvatskoj.

Posuđujem pitanje s hrvatske tribine „Kamo ide svjetska znanost?“ koje traži odgovor na to kako znanost može uspješno „plesati“ između države, sveučilišta i svemoćnih korporacija?

Znanost se u posljednjih 20 godina dosta promijenila. Puno se polaže na projekte koji mogu donijeti komercijalnu dobit, jer to sveučilištima može donijeti značajna sredstva. Jasno mi je zašto je taj pristup sve prisutniji – suradnja s industrijom i komercijalizacija rezultata istraživanja otvaraju nova radna mjesta, potiču inovacije i omogućuju transfer znanja u gospodarstvo, što je važno za konkurentnost i razvoj društva.

Ali, jednako je važno ulagati i u bazičnu znanost. Upravo su temeljna istraživanja često izvor najvažnijih otkrića koja kasnije mijenjaju svijet, iako u početku možda nemaju jasnu komercijalnu primjenu. Primjerice, otkriće DNA strukture ili razvoj interneta započeli su kao istraživanja iz čiste znatiželje, a danas su temelj moderne medicine i tehnologije. Bez ulaganja u bazičnu znanost riskiramo da propustimo sljedeće veliko otkriće koje može donijeti dobrobit cijelom društvu.

Sjećam se da si na jednom predavanju rekao kako je znanstveno utvrđeno da postoji više od 200 vrsta raka te da je stoga nerealno očekivati „da se nađe lijek protiv raka“ koji bi liječio sve te vrlo različite bolesti. Koje su najčešće vrste raka sada izlječive, a za koje se očekuje lijek u dogledno vrijeme?

Točno je da u biomedicini danas imamo više od 200 različitih vrsta raka, što znači da je svaki od njih jedinstven i zahtijeva specifičan pristup liječenju. Među najčešćim vrstama raka koji su danas izlječivi, osobito ako se otkriju u ranoj fazi, ističu se rak dojke, rak prostate i rak debelog crijeva – kod ranih stadija ovih bolesti petogodišnje stope preživljavanja prelaze 90%, dok je kod raka debelog crijeva ukupna stopa oko 65%. S druge strane, neki oblici raka, poput raka gušterače (petogodišnje preživljavanje oko 10%), raka pluća (oko 20%) ili glioblastoma (najagresivniji zloćudni tumor mozga kod odraslih s petogodišnjim preživljavanjem ispod 5%), i dalje imaju vrlo lošu prognozu.

Ipak, u posljednjih nekoliko godina svjedočimo velikom napretku u razvoju imunoterapije i personalizirane medicine, što daje nadu da ćemo uskoro imati učinkovitije terapije i za najotpornije vrste raka. Važno je naglasiti da prevencija, rana dijagnostika i redoviti pregledi značajno povećavaju šanse za izlječenje od mnogih vrsta raka. Ukratko, univerzalni „liječ protiv raka“ vjerojatno nikada neće postojati budući da se radi o više od 200 vrlo različitih bolesti, ali zahvaljujući napretku u imunoterapiji danas imamo terapije koje djeluju protiv mnogobrojnih različitih vrsta raka, a znanstveni napredak svakodnevno otvara nova vrata u borbi protiv ove skupine bolesti.

Postoje li vrste raka koje će još dugo ostati neizlječive?

Da, postoje vrste raka koje će, prema sadašnjim saznanjima, još dugo biti vrlo teško izlječive. To su prije svega tumori koje sam maloprije spomenuo: poput raka gušterače, glioblastoma i nekih oblika sarkoma, koji su poznati po svojoj

Slika 2. Iz obiteljskog albuma znanstvenika Igora Štagljara (na fotografiji sa suprugom i kćerima), koji s radošću odvaja i vrijeme za suradnju s kolegama od Kanade do Švicarske, uključujući znanstvenike iz rodne zagrebačke sredine te Mediteranskog instituta za znanost života u Splitu.
Foto: Privatni album

agresivnosti i otpornosti na terapije. Kod hematoloških maligniteta, osobito perifernih T-staničnih limfoma kao što su PTCL-NOS, angioimunoblastični T-stanični limfom i hepatosplenični T-stanični limfom, također još uvijek nemamo zadovoljavajuće terapijske opcije. Ovi tumori često nemaju jasne rane simptome, brzo napreduju i razvijaju otpornost na lijekove, što dodatno otežava liječenje. Upravo zato su ovakvi izazovi u fokusu suvremene onkologije, a daljnji napredak u razumijevanju genetike i biologije tumora daje nadu za učinkovitije terapije u budućnosti.

Čitamo da se rak sve više pojavljuje u osoba koje su mlađe nego što je bio „prosječni“ bolesnik prije 20 godina. Što je tome uzrok?

Prije svega, jedan od glavnih razloga zašto danas sve češće otkrivamo rak u mlađih osoba je golemi napredak dijagnostičkih metoda u posljednjih 20 godina – danas se tumori otkrivaju ranije i preciznije nego ikad prije. Osim toga, stil života u zapadnoj civilizaciji značajno se promijenio: prehrana je često bogata procesiranom hranom i umjetnim vrstama šećera (koje su kancerogene), a povećana je i konzumacija alkohola. Ne smijemo zaboraviti ni sjedilački način života, pretilost te kronični stres, koji također mogu povećati rizik za razvoj raka. Izloženost štetnim tvarima iz okoliša, poput zagađenja zraka i mikroplastike, sve više se prepoznaje kao važan čimbenik. Posebno zabrinjava porast pretilosti i metaboličkih

poremećaja, koji su povezani s ranim pojavama raka probavnog trakta, dojke, štitnjače i bubrega kod mladih. Također, sve više istraživanja upućuje na poremećaje crijevnog mikrobioma (zajednica svih mikroorganizama koji žive u našim crijevima), kronične upale i poremećaje sna kao dodatnih rizičnih čimbenika. Na kraju, određenu ulogu igra i genetika, ali na nju ne možemo utjecati, dok na ove ostale čimbenike i te kako možemo. Sve to zajedno pridonosi porastu učestalosti raka među mlađim generacijama.

Istražuje se kako koristiti umjetnu inteligenciju u dijagnostici i liječenju raka, posebice u prilagođavanju tretmana potrebama i karakteristikama pojedinog bolesnika. Možeš li nam reći nešto o tome kakve se nove mogućnosti otvaraju korištenjem umjetne inteligencije i kako vidiš rad svojeg laboratorija u tom kontekstu?

Umjetna inteligencija (AI) danas otvara potpuno nove mogućnosti u dijagnostici i liječenju raka, posebno kad je riječ o personalizaciji terapija za pojedinog bolesnika. AI može analizirati goleme količine podataka – od genetskih profila tumora do medicinskih slika i kliničkih podataka – i na temelju toga predložiti optimalne terapije, predvidjeti odgovor na liječenje ili prepoznati pacijente koji će imati koristi od određenih lijekova. U mom laboratoriju smo nedavno, u suradnji s kolegama sa Sveučilišta u Torontu i kompanije Insilico Medicine, prvi put iskoristili kombinaciju AI-a i kvantnih računala za dizajniranje novih molekula koje ciljaju do sada „nepobjedive“ proteine povezane s razvojem raka, poput KRAS-a, što je objavljeno u časopisu Nature Biotechnology. Ovaj novi pristup omogućuje nam da u rekordnom roku pronademo potencijalne lijekove za tumore za koje do sada nismo imali učinkovite terapije. AI također ubrzava pronalazak novih biomarkera i pomaže u boljem odabiru pacijenata za klinička ispitivanja, čime se povećava uspješnost novih terapija. Vjerujem da će u bliskoj budućnosti AI i kvantna računala potpuno promijeniti način na koji pristupamo liječenju raka i omogućiti još precizniju, bržu i učinkovitiju personaliziranu medicinu.

Hoće li korištenje AI-a u otkrivanju i liječenju raka i drugih bolesti biti dostupno samo u najbogatijim zemljama ili će biti moguće i u siromašnijem dijelu čovječanstva?

U početku će te napredne AI tehnologije za otkrivanje i liječenje raka biti dostupne uglavnom u najbogatijim zemljama, zbog visokih troškova, potrebne infrastrukture i stručnog kadra. Međutim, iskustvo s drugim medicinskim inovacijama u posljednjih dvadesetak godina pokazuje da se s vremenom te tehnologije šire i u manje razvijene zemlje, kako cijene padaju i sustavi postaju dostupniji. Očekujem da će za 5 do 10 godina AI alati postati dostupni i u siromašnijim dijelovima svijeta, osobito uz globalne inicijative, partnerstva i digitalne platforme. Ključno je ulagati u edukaciju zdravstvenih radnika i razvoj infrastrukture kako bi AI mogao zaista koristiti svima, a ne samo privilegiranim. Dugoročno, AI ima potencijal smanjiti nejednakosti u zdravstvu, ali taj proces zahtijeva vrijeme, suradnju i pametno ulaganje.

U nekim zemljama, posebice ovdje u Kanadi, osjeća se veliki nedostatak liječnika. Očekuješ li da će daljnji razvoj znanosti uspjeti to riješiti većim i boljim korištenjem umjetne inteligencije?

Umjetna inteligencija može značajno ubrzati dijagnostiku i razvoj novih lijekova, ali neće riješiti problem manjka liječnika i medicinskog osoblja. Ljudski kontakt, kliničko iskustvo i empatija ostaju nezamjenjivi u liječenju pacijenata, osobito u složenim i emocionalno zahtjevnim situacijama. AI može rasteretiti liječnike od administrativnih zadataka i pomoći im da se više posvete pacijentima, ali potreba za stručnim kadrom ostat će velika, pogotovo zbog starenja stanovništva i sve većih zdravstvenih potreba. Dugoročno, rješenje je ulaganje u obrazovanje, bolje uvjete rada i privlačenje novih generacija u medicinu. AI je moćan alat, ali nikako ne može zamijeniti liječnika i njegovu ulogu uz pacijenta.

Koja medicinska područja će doživjeti najveći razvoj u doglednoj budućnosti prema tvom previđanju? Gdje u tome vidiš mjesto svog rada i laboratorija?

Očekujem da će najveći razvoj u medicini u sljedećim godinama doživjeti personalizirana medicina, imunoterapija, genska terapija i primjena umjetne inteligencije. Posebno bih istaknuo mRNA cjepiva protiv raka, koja se individualno dizajniraju za svakog pacijenta na temelju genetskog profila tumora, a cilj im je „istrenirati“ imunološki sustav da prepozna i uništi stanice raka. Prva klinička ispitivanja mRNA cjepiva protiv raka pluća i melanoma već pokazuju obećavajuće rezultate, s jasnim smanjenjem rizika od povratka bolesti. CAR-T terapija je još jedan revolucionaran pristup: pacijentove vlastite T-stanice (podgrupa bijelih krvnih zrnaca) genetski se modificiraju izvan tijela, a zatim vraćaju pacijentu kako bi ciljano uništavale maligne stanice, što je već donijelo izlječenje od određenih leukemija i limfoma. Moj laboratorij pridonosi ovom napretku korištenjem AI i kvantnih računala za dizajniranje novih molekula koje ciljaju do sada „nepobjedive“ tumorske proteine što je, kao što sam već spomenuo, nedavno objavljeno u časopisu Nature Biotechnology. AI nam omogućuje puno bržu identifikaciju biomarkera i optimalnih terapija dok kvantna računala ubrzavaju simulacije i razvoj lijekova. Sve ove tehnologije zajedno vode prema preciznijoj, bržoj i učinkovitijoj medicini, u kojoj će terapije biti sve više prilagođene svakom pojedinom pacijentu. Vjerujem da će upravo ovaj pristup obilježiti novu eru u liječenju raka i drugih teških bolesti.

Igore, hvala ti na zanimljivom razgovoru, vjerujem da će našim čitateljima ove informacije biti korisne i zanimljive!

SUMMARY

INNOVATIONS AND KNOWLEDGE TRANSFER IN THE FOCUS OF CROATIAN-CANADIAN SCIENTIST IGOR ŠTAGLJAR

Scientist Igor Štagljar from Toronto, apart from a research pace yielding cutting-edge findings and family life, gladly takes the time to collaborate with colleagues from his domicile Canada to Switzerland, including scientists from his native Zagreb area and the Mediterranean Institute for Life Sciences in Split. He is a member of the Croatian Academy of Sciences and Arts, the European Molecular Biology Organization (EMBO) and the prestigious Royal Society of Canada. He was recently appointed editor-in-chief of the scientific journal *Disease and Therapeutics*, which will allow him to impact the development of science even more actively. He believes that, in the near future, AI and quantum computers will revolutionize personalized medicine approaches to treating cancer. In his Toronto laboratory, he provides opportunities for gifted students from Croatia to gain experience in cutting-edge science. Together with his colleagues from Zagreb's Faculty of Science (PMF), Štagljar established a Scholarship Fund, which is financed with the help of the most successful Croatian companies. In addition, he has established cooperation with leading Croatian oncologists, who send him young residents. His goal is to transfer knowledge to younger generations and encourage innovations that can have a positive impact on science and society in Croatia.

RESUMEN

INNOVACIONES Y TRANSFERENCIA DEL CONOCIMIENTO EN EL FOCO DEL CIENTÍFICO CROATO-CANADIENSE IGOR ŠTAGLJAR

Además de mantener un ritmo de investigación con descubrimientos de primer nivel y una vida familiar activa, el científico Igor Štagljar, de Toronto, dedica su tiempo a colaborar con colegas de Canadá y Suiza, así como de su Zagreb natal y del Instituto Mediterráneo de Ciencias de la Vida, en Split. Štagljar es miembro de la Academia Croata de Ciencias y Artes, de la Organización Europea de Biología Molecular (EMBO) y de la prestigiosa *Royal Society of Canada*. Recientemente fue nombrado editor en jefe de la revista científica *Disease and Therapeutics*, lo que le permitirá influir más activamente en el desarrollo de la ciencia. Este científico cree que en un futuro cercano la IA y las computadoras cuánticas revolucionarán los enfoques de la medicina personalizada para el tratamiento del cáncer. En su laboratorio de Toronto ofrece a estudiantes talentosos de Croacia la oportunidad de adquirir experiencia en una ciencia de vanguardia. Junto con sus colegas de la Facultad de Ciencias (PMF) de Zagreb, Štagljar fundó un Fondo de Becas, financiado con la ayuda de las empresas croatas más exitosas. Asimismo, colabora con los principales oncólogos croatas, quienes le envían a jóvenes profesionales para especializarse. Su objetivo es transmitir conocimientos a generaciones jóvenes y estimular innovaciones que puedan tener un impacto positivo en la ciencia y en la sociedad croata.

NOVE KNJIGE

Iz ovogodišnje produkcije knjiga posvećenih iseljeništvu izdajamo dvije zbirke eseja autora Milana Bošnjaka pod naslovom „Suvremena hrvatska književnost izvan Hrvatske“ i „Hrvatska nacionalna manjina – status i perspektiva“, koje su nedavno objavljene u nakladi Matice hrvatske i Hrvatske matice iseljenika. Privlačnog sadržaja je i monografija Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture pod naslovom „Povjestice“ koju supotpisuju Hrvatska matica iseljenika i Sveučilište u Zagrebu, koja je nastala u povodu obilježavanja 45 godina od prve takve jezične škole u Hrvatskoj koju je 1980. godine zajedno sa Sveučilištem u Kansasu (SAD) pokrenula Hrvatska matica iseljenika. Atraktivne su i knjige o revitalizaciji naše manjine u Italiji i Češkoj te etnološka studija iz života vojvođanskih Hrvata.

LADA KANAJET ŠIMIĆ

POVJESTICE – PRIČA O ŠKOLI KOJA ČUVA HRVATSKI JEZIK I KULTURU

Objavljivanje monografije Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture pod naslovom *Povjestice* važan je trenutak za Hrvatsku maticu iseljenika i Sveučilište u Zagrebu, ali i za širu društvenu zajednicu na globalnoj razini, koja je zainteresirana obogatiti svoje znanje jezika i kulturoloških osobitosti Lijepe Naše. Monografija se sastoji od šest tematskih cjelina koje čitatelju pružaju cjelovit uvid u povijest, razvoj i značenje Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture. Uvodne riječi rektora Sveučilišta u Zagrebu prof. dr. sc. Stjepana Lakušića i ravnatelja Hrvatske matice iseljenika mr. sc. Zdeslava Milasa ističu simboliku dugogodišnje suradnje ovih dviju ustanova. Monografija je nastala u povodu obilježavanja 45 godina od prve Ljetne škole hrvatskoga jezika u Hrvatskoj koju je 1980. godine zajedno sa Sveučilištem u Kansasu (SAD) pokrenula Hrvatska matica iseljenika, 35 godina otkad je Sveučilište u Zagrebu preuzelo akademski jezični program te 15 godina od početka provođenja Hrvatskoga internetskog tečaja HiT-1 – čime su ove dvije ustanove različitoga djelokruga rada samo potvrdile svoju iznimno kreativnu suradnju u zajedničkoj misiji – očuvanju i promicanju hrvatskoga jezika, kulture i identiteta.

Objavljivanje knjige *Povjestice*, monografije Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture, važan je i simboličan trenutak za Hrvatsku maticu iseljenika i Sveučilište u Zagrebu, ali i širu društvenu sredinu te cijelu zajednicu hrvatskoga izvandomovinstva. Riječ je o publikaciji koja bilježi i interpretira više od četrdeset godina sadržajno raznolikoga i bogatoga programa – najdugovječnijega i najprepoznatljivijega projekta Hrvatske matice iseljenika, koji je od samih početaka bio most između domovine i njezinih potomaka diljem svijeta, a čiji je jezični dio na samome početku demokratskih promjena u Hrvatskoj preuzelo Sveučilište u Zagrebu.

Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture započela je svoj put 1980. godine kao Ljetna škola hrvatskoga jezika i folklora, prvi ljetni program takve vrste u Hrvatskoj, a prva Zimska škola održana je 1987. godine. Početkom 1990-ih uslijedila je važna institucionalna nadogradnja – akademski jezični dio preuzelo je Sveučilište u Zagrebu, čime je započela dugogodišnja i iznimno uspješna suradnja dviju ustanova različitoga djelokruga, ali s istom misijom: očuvanje i promicanje hrvatskoga jezika, kulture i identiteta.

Na početku je Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture imala ljetni i zimski program, no kako se dugi niz godina u sklopu Sveučilišne škole održavao samo ljetni program, naziv Sveučilišna škola postao je sinonim za Ljetnu školu. No, Škola se tijekom desetljeća razvijala i prilagođavala svoje programe novim izazovima i potrebama polaznika mahom iz višejezičnih sredina s raznih meridijana. Monografija koja je upravo objavljena sustavno prikazuje taj razvojni put: od davnih početaka do razgranatoga programa koji danas okuplja i povezuje polaznike iz cijeloga svijeta. U novije doba Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture krovni je naziv za sve programe koji se održavaju u njezinu sastavu: Ljetna škola, Zimska škola, Proljetna škola, Jesenska škola, Internetski tečaj HiT-1 te Individualni e-tečaj *Hej*. Također se u monografiji uz povijesni dio, program škole te strukturu polaznika, predstavlja i njezina šira djelatnost, odjeci i utjecaji, kao i programi Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatske matice iseljenika koji su iz Škole proizašli, poput spomenutih internetskih tečajeva ili Male škole hrvatskoga jezika i kulture i dr., a koji su opet dodatno pridonijeli širenju njezinih dosega i utjecaja.

Zašto je monografija nazvana *Povjestice*? U jednome trenutku suradnici Ljetne škole došli su na ideju da bi neke zanimljivosti, događaje, zapazanja, fotografije i različite tekstove polaznika mogli zabilježiti na jednome mjestu kako bi ostao i pisani trag i uspomena na lijepe studentske dane provedene u Školi. Novine su nazvali *Sveučilišne povjestice* i one su tijekom nekoliko godina (2001. – 2017.) pratile život i rad Ljetne škole. Budući da su postale dragocjen simbol kontinuiteta i zajedništva, njihov je naziv prirodno prenesen i na ovu monografiju koja, u širem i sveobuhvatnijem obliku, nastavlja istu misiju – čuvati sjećanja i svjedočiti bogatoj povijesti Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture.

Monografija se sastoji od šest tematskih cjelina koje čitatelju pružaju cjelovit uvid u povijest, razvoj i značenje Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture. Uvodne riječi rektora Sveučilišta u Zagrebu prof. dr. sc. Stjepana Lakušića i ravnatelja Hrvatske matice iseljenika mr. sc. Zdeslava Milasa ističu važnost i simboliku dugogodišnje suradnje ovih dviju ustanova te značenje Škole za hrvatsko društvo i izvandomovinsku zajednicu. Slijede riječi autorica dr. sc. Marije Bošnjak i Lade Kanajet Šimić, prof., koje objašnjavaju koncepciju i strukturu knjige te motive koji su ih vodili pri njezinu nastajanju. Poglavlje posvećeno organizatorima donosi pregled uloga i doprinosa dviju ključnih institucija – Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatske matice iseljenika – koje su zajedničkim djelovanjem pridonijele uspješnosti programa. U središnjem dijelu, posvećenom povijesti Škole, prikazani su njezini počeci i prvi programi učenja hrvatskoga jezika i kulture u organizaciji Hrvatske matice iseljenika, razdoblje novoga partnerstva i nadogradnje programa te institucionalne potpore Sveučilišta u Zagrebu koje su uslijedile nakon demokratskih promjena, početkom 1990-ih. Sljedeća cjelina, naslovljena Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture, donosi detaljan prikaz organizacije i sadržaja ljetnog programa, raznolikosti skupina, profila polaznika, predavača i suradnika u razdoblju od 1993. do 2024., kao i prikaz brojnih aktivnosti, susreta, dodjela diploma i nezaboravnih trenutaka koji su obilježili desetljeća održavanja ovoga programa. Posebno su vrijedna svjedočanstva bivših polaznika i suradnika, njihova

Slika 1. Polaznici Sveučilišne škole hrvatskoga jezika i kulture u organizaciji HMI-ja i Sveučilišta u Zagrebu stižu iz četrdesetak zemalja svijeta o čijim interesima i postignućima možete čitati u spomen monografiji koja je nastala u povodu obilježavanja 45 godina od prve Ljetne škole hrvatskoga jezika u Hrvatskoj koju je zajedno sa Sveučilištem u Kansasu (SAD) pokrenula Hrvatska matica iseljenika, 35 godina otkad je Sveučilište u Zagrebu preuzelo akademski jezični program te 15 godina od početka provođenja Hrvatskoga internetskog tečaja HiT-1. Foto: HMI

iskustva, sjećanja i pogledi koji zorno prikazuju koliko je ovaj program oblikovao sve pojedince koji su na bilo koji način sudjelovali u programima Škole, poticao znanstvene i profesionalne putove te pridonosio promicanju Hrvatske u svijetu. Poglavlje o odjecima i utjecajima Škole predstavlja radove i spoznaje koji su iz nje proizašli, pokretanje međunarodnoga znanstvenog skupa hrvatskoga kao inoga jezika kao i prvoga časopisa posvećenog toj temi, razvoj internetskih tečajeva HiT-1 i Hej, programa za mlade useljenike i povratnike, HOLA programa, Male škole hrvatskoga jezika i kulture i drugih projekata. Monografija završava cjelinom s pregledom literature koja čitatelju omogućuje dublje razumijevanje znanstvenoga, kulturnoga i povijesnoga konteksta u kojemu je Škola djelovala i razvijala se.

Inventivni profesori eruditske naobrazbe

U nastavku se nalaze dva teksta koja dodatno potvrđuju vrijednost i značaj Sveučilišne škole i monografije koja je njoj u čast izdana. Prvi tekst je recenzija dugogodišnje voditeljice Škole dr. sc. Zrinke Jelaske koja analizira djelo kao bogat prikaz povijesti i sadašnjosti jednoga iznimnoga projekta te svjedočanstvo uspješnog partnerstva Hrvatske matice iseljenika i Sveučilišta u Zagrebu. Drugi tekst koji potpisuje prof. dr. sc. Božo Skoko, jedan od predavača u Školi, nalazi se u monografiji te nudi osobni i znanstveni pogled na misiju i ulogu Škole u očuvanju hrvatskoga identiteta i promociji Hrvatske u svijetu. Zajedno, ove dvije perspektive daju cjelovitu sliku važnosti monografije, ali i same Sveučilišne škole – programa koji već više od četrir desetljeća povezuje ljude, čuva hrvatski jezik i kulturu, prenosi znanje i vrijednosti novim naraštajima te utječe na profesionalni i osobni rast i razvoj svih sudionika.

Rukopis i prilozi za knjigu Marije Bošnjak i Lade Kanajet Šimić o Sveučilišnoj školi hrvatskoga jezika i kulture te drugim Matičinim programima u kojemu se uči(o) hrvatski jezik vrlo je zanimljivo, čitljivo i sadržajno raznoliko djelo kojim je predstavljena njihova povijest i sadašnjost. Autorice su se potrudile dati bitne podatke, ali i pribaviti izjave mnogih bivših sudionika u programima te slikovnim priložima pokazati razgranatost i utjecaj tih programa i na učenike, ali i na učitelje hrvatskoga u njihovoj karijeri. Pokazuje kako je Škola u kojoj su radile glavinu njezina postojanja postala sjajan primjer predstavljanja hrvatskoga jezika i kulture te povezivanja potomaka hrvatskoga iseljeničtva s domovinom svojih roditelja, ali i predstavljanja hrvatskoga jezika, kulture te suradnih ustanova i drugih stranih studenata i polaznika. Budući da su ljetni i zimski programi, kao i e-tečajevi, bili prvi takvi društveni programi koji su nudili stručno poučavanje hrvatskoga jezika i terensko sudjelovanje u raznolikom bogatstvu hrvatske kulturne ponude, ova je knjiga i svojevrstan spomenik toga uspjeha obiju suradnih ustanova.

Tekstovi su pisani biranim stilom, dovoljno jednostavnim da će ga s radošću čitati i bivši i budući polaznici. Priložene izjave zadovoljnih i zahvalnih sudionika donose ljudsku stranu priče upotpunjenu lepršavim fotografijama koje su zabilježile mnoge sretne trenutke i njih i drugih sudionika. Autorice su se potrudile spomenuti i izravno, a još više neizravno pohvaliti velik broj suradnika Sveučilišne škole nimalo ne ističući vlastiti trud u njezinu uspjehu, koji je izrazito velik.

Činjenica da je Sveučilišnu školu pohađalo oko dvije tisuće polaznika, a u rad na njoj od njezina postojanja bilo uključeno znatno više od stotinu ljudi (samo je u jezičnoj nastavi spomenuto osamdeset i sedam ljudi), od kojih su neki bili, a neki su danas poznati i bitni akademski, kulturni ili politički djelatnici u Hrvatskoj i izvan nje, već sama pokazuje o kakvu je veliku uspjehu Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatske matice iseljenika riječ. Iz teksta se čita i zahvalnost mnogim drugim ustanovama i suradnicima, od onih uglednih do (svojedobno) najmanjih.

Vjerujem da će ova knjiga biti svjedočanstvo uspjela posla mnogih ljudi koji su se trudili poučavati hrvatski jezik i kulturu te predstavljati i nuditi mnogo od njihova bogatstva i ljepota. Time će biti i izvrstan promidžbeni proizvod koji će svi uključeni, od čelnika obiju ustanova do svih koji su u njoj radili bilo koliko i bilo kada, moći s ponosom darivati svima zainteresiranima, poglavito hrvatskomu iseljeništvu.

Stoga sa zadovoljstvom preporučujem da se ova knjiga dviju autorica objavi.

Dr. sc. Zrinka Jelaska,

voditeljica Sveučilišne škole
hrvatskoga jezika i kulture
od 1993. do 2024.

Uz Sveučilišnu školu hrvatskoga jezika i kulture vežu me predivna iskustva punih trideset godina. Kao mladi novinar Programa za dijasporu Hrvatske televizije, sredinom devedesetih godina, redovito sam pratio njezino održavanje i rado snimao razgovore s polaznicima, radeći zanimljive priče i reportaže. Iskreno sam se divio polaznicima i pristupao im s dubokim poštovanjem, jer sam znao da mnogi od njih jako slabo ili nikako ne govore hrvatski jezik, ali su imali snažnu volju i želju upoznati Hrvatsku i njezinu baštinu te naučiti hrvatski jezik. Mnogima je to bio prvi povratak korijenima i upoznavanje zemlje, o kojima su im govorili njihovi djedovi i bake, odnosno roditelji. Dio njih nije imao baš nikakve veze s Hrvatskom, ali su je slučajno otkrili, a ona ih je šarmirala i privukla. Zato su mi njihova znanja, iskustva, komentari i zapažanja bili prava riznica mudrosti i inspiracije za medije, ali i za sve nas u Hrvatskoj. Oni su neke stvari vidjeli od nas bolje i izoštrenije. Divili su se nečemu što se nama činilo svakidašnjim. Upozoravali su nas na bogatstvo, uz koje smo prolazili ili mu nismo pridavali neku posebnu pozornost, kao što je primjerice hrvatski način života. Učili su oni od nas, ali smo i mi i te kako učili od njih.

Spletom okolnosti od 2005. godine, četiri godine nakon što sam postao asistent na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i objavio svoju prvu knjigu Hrvatska – identitet, image i promocija, postao sam dio predavača na Školi, zamijenivši legendarnoga profesora i moga dragog prijatelja dr. sc. Vladimira Petera Gossa. Obično sam držao uvodno predavanje posvećeno hrvatskom identitetu. Nastojao sam im uz simbole i elemente našeg identiteta, mentalitet i način života te kratko upoznavanje s poviješću i sadašnjosti približiti zemlju u koju su došli. Kako su se mijenjale generacije, tako su se mijenjale i teme koje su ih zanimale pa sam nastojao osuvježiti prezentacije. A vjerujem da smo se pokazali i inovativnim dvojezičnim predavanjima, kako bi oni koji znaju manje mogli uredno pratiti, a oni koji znaju više provjeravati svoje nijanse hrvatskoga jezika.

Zahvaljujući sjajnoj ekipi koja godinama vodi ovaj, zasigurno jedan od najvrednijih projekata Hrvatske matice iseljenika i Sveučilišta u Zagrebu, uvijek je vladala obiteljska atmosfera, ali su se poštovali sveučilišni standardi. Uvijek je bilo dovoljno vremena za turističko upoznavanje Hrvatske, ali obveze su se morale riješiti... Posebno mi je bilo zanimljivo čitati njihove završne testove u kojima se vidio napredak, ali i dao iščitati jedinstven pogled na Hrvatsku.

Predavanja na Školi proteklih dvadeset godina obično su mi jedna od zadnjih sveučilišnih obveza prije ljetnog odmora, pa su tako na poseban način davala žig zagrebačkom ljetu. Nakon tih početaka, obično u auli našeg sveučilišta, s pozornošću sam pratio program i putovanja polaznika po Hrvatskoj, jer su mi otkrivala neiscrpnu kreativnost i inovativnost organizatora, ali i ljubav prema Hrvatskoj naših gostiju.

Promatrajući Školu iz znanstvene perspektive, čini mi se važnim navesti nekoliko njezinih misija, koje su postale nezamjenjive. Prije svega, ovo je sjajan izraz očuvanja hrvatskoga nacionalnog identiteta, posebice jezika u dijaspori, ali i doprinos promociji Hrvatske i njezine kulture. Organizirano učenje hrvatskoga jezika, kulture i baštine posebno je važno za nove generacije, odnosno potomke naših iseljenika. Njihovi roditelji žele da im djeca usvoje znanje hrvatskoga jezika, povijesti te osnovne odrednice kulturnoga i nacionalnoga identiteta, a takvo nastojanje uvijek iziskuje puno dodatne energije, napora i vremena. Ovaj program im sve to omogućuje povezano s ljetovanjem u jednoj od najljepših zemalja na svijetu. I tko tome može odoljeti!? Drugi važan segment Škole je promicanje hrvatskoga jezika kao stranoga jezika. Naime, sve veći broj stranaca redovito putuje u Hrvatsku ili žele poslovati s Hrvatskom pa imaju potrebu učenja i hrvatskoga jezika. Organizirano učenje hrvatskoga jezika pomaže im u unaprjeđivanju kulturnih i društvenih interakcija s Hrvatima, ali i širenje jezične kulture. Uz to je posebno važno i stjecanje, odnosno širenje znanja o Hrvatskoj. Iako je Sveučilišna škola hrvatskoga jezika i kulture namijenjena ponajprije mladeži hrvatskog podrijetla i stranim studentima koji žele upoznati Hrvatsku i steći ili proširiti znanje o njoj, uvijek su me oduševljavali polaznici u zlatnim godinama. Svi oni su nakon povratka doma postajali hrvatski „brend ambasadori“ i promotori u svijetu. A koliko znam, neke je Škola trajno vezala uz Hrvatsku pa su se stalno vraćali i na kraju uselili... A to je najbolja potvrda važnosti i ljepote ovakvih projekata. Zato biti barem mali kotačić uspjeha ove Škole, osobno mi je neizmjerena čast.

Prof. dr. sc. Božo Skoko,

predavač u Sveučilišnoj školi
hrvatskoga jezika i kulture

SUMMARY

POVJESTICE – THE STORY OF A SCHOOL PRESERVING THE CROATIAN LANGUAGE AND CULTURE

The publication of the monograph about the University School of Croatian Language and Culture entitled *Povjestice* (Historical Tales), is an important moment for the Croatian Heritage Foundation and the University of Zagreb, but also for the wider social community at the global level, interested in enriching its knowledge of the language and cultural features of Croatia. The monograph consists of seven thematic units that provide the reader with a comprehensive insight into the history, development and significance of the University School of Croatian Language and Culture. The opening words by the Rector of the University of Zagreb, Prof. Stjepan Lakušić, Ph.D., and CHF Director, Zdeslav Milas, M.Sc., emphasize the symbolism of the many years of cooperation between these two institutions. The University School of Croatian Language and Culture began its journey in 1980 as the Summer School of Croatian Language and Folklore, the first summer program of its kind in Croatia – while the first Winter School was held in 1987. At the beginning of the 1990s, an important institutional upgrade followed – the academic language part was taken over by the University of Zagreb, marking the start of an extremely creative cooperation between two institutions with different scopes of activity, but with the same mission: preserving and promoting the Croatian language, culture and identity. In addition to the history, the school program and the structure of the learners, also presented in the monograph are its broader activities, repercussions and impacts, as well as programs that have emerged from the School, such as online courses or the Little School of Croatian Language and Culture...

As of recent, the University School of Croatian Language and Culture is used as the umbrella term for all programs held within its composition: Summer School, Winter School, Spring School, Autumn School, HiT-1 Online Course and Hej One-to-One e-Course etc. Link: <https://matis.hr/programi/sveucilisna-skola-hrvatskoga-jezika-i-kulture/>.

RESUMEN

POVJESTICE – HISTORIA DE LA ESCUELA QUE PRESERVA LA LENGUA Y LA CULTURA CROATA

La publicación de la monografía de la Escuela Universitaria de Lengua y Cultura Croata, titulada *Povjestice*, marca un momento importante para la FEC y para la Universidad de Zagreb, así como para la comunidad en un sentido más amplio a nivel global, interesada en enriquecer sus conocimientos sobre la lengua y las particularidades culturales de Croacia. La monografía incluye siete unidades que ofrecen al lector una visión completa de la historia, el desarrollo y la importancia de esta Escuela. Las palabras introductorias, a cargo del rector de la Universidad de Zagreb, el prof. dr. Stjepan Lakušić, y del director de la FEC, el mag. Zdeslav Milas, destacan el simbolismo de la colaboración de larga data entre ambas instituciones. La Escuela Universitaria de Idioma y Cultura Croata comenzó su camino en 1980, bajo el nombre de Escuela de Verano de Idioma y Folklore Croata, el primer programa estival de este tipo en Croacia, mientras que la primera Escuela de Invierno se llevó a cabo en 1987. A comienzos de la década de 1990 se llevó a cabo una importante ampliación institucional: la Universidad de Zagreb asumió la parte académica lingüística, con lo cual comenzó una cooperación muy creativa entre dos instituciones de diferentes ámbitos, pero con la misma misión: preservar y promover la lengua, la cultura y la identidad croata. Asimismo, además de la parte histórica, el programa de la escuela y la estructura de sus participantes, en la monografía se presenta también su actividad más amplia, sus resonancias e influencias, así como los programas que surgieron de la Escuela, como los cursos en línea o la Pequeña Escuela de Lengua y Cultura Croata... En tiempos más recientes, la Escuela Universitaria de Lengua y Cultura Croata es el nombre general que abarca todos los programas que se llevan a cabo en el marco de la misma: la Escuela de Verano, la de Invierno, la de Primavera, la de Otoño, el curso en línea HiT-1, el curso individual en línea Hej y otros similares.

Enlace: <https://matis.hr/programi/sveucilisna-skola-hrvatskoga-jezika-i-kulture/>.

VESNA KUKAVICA

MONOGRAFIJE O REVITALIZACIJI HRVATSKE MANJINE IZ ČEŠKE I ITALIJE

U Zagrebu je predstavljena knjiga „Boje hrvatske Moravske“ koja je objavljena na češkome, njemačkome i hrvatskome jeziku. Knjigu je tiskala Udruga građana hrvatske narodnosti u Češkoj uz financijsku potporu Hrvatske matice iseljenika, a na hrvatski jezik preveo ju je povjesničar i bohemist Marijan Lipovac. Građu ove bogato ilustrirane knjige napisalo je 16 najboljih poznavatelja socio-kulturnih i eko-lingvističkih fenomena u hrvatskoj manjini u Češkoj i to na vremenskoj okomici od gotovo pola tisućljeća. Urednice knjige Lenka Kopřivová Kasper i Eliška Leisserová napravile su pravi nakladnički pothvat bez jezične barijere. Sličan pothvat nedavno je ostvarila i autorica Marta Račić, objavivši knjigu znakovita naslova „Identitet moliških Hrvata“. Knjiga je nastala kao rezultat doktorske disertacije u kojoj je autorica Račić propitivala dodire dviju kultura - talijanske i hrvatske - nastojeći na terenu pouzdano zabilježiti spoznaje o procesima revitalizacije identiteta moliških Hrvata. Autoricu su posebno zanimale aktivnosti usmjerene na očuvanje jezika u modernim kulturnim praksama, uključujući postojeće obrasce vjerskih običaja.

U sklopu Festivala povijesti KlioFest 14. svibnja 2025. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu predstavljeno je hrvatsko izdanje knjige „Boje hrvatske Moravske“, fokusirano na povijest, kulturu, tradiciju i jezik moravskih Hrvata. Knjigu je objavila Udruga građana hrvatske narodnosti u Češkoj uz financijsku potporu Hrvatske matice iseljenika, a preveo ju je povjesničar i bohemist Marijan Lipovac. Zamjenik ravnatelja HMI-ja povjesničar dr. sc. Ivan Tepeš u pozdravnome govoru je istaknuo: „Sa zadovoljstvom smo dočekali izlazak iz tiska hrvatskoga prijevoda knjige, čiju je građu ispisalo 16 najboljih poznavatelja povijesnih, socio-kulturnih i eko-lingvističkih fenomena u hrvatskoj manjini u Češkoj, a na vremenskoj okomici od gotovo pola tisućljeća. Urednice knjige Lenka Kopřivová Kasper i Eliška Leisserová napravile su pravi nakladnički pothvat bez jezične barijere“, ocijenio je dr. Tepeš, dodavši kako je ova jedinstvena knjiga tiskana na češkome, njemačkome i na posljertku hrvatskome jeziku. „Riječ je o prvoj opsežnoj i bogato ilustriranoj sintetskoj monografiji - o povijesti, kulturi, tradiciji i jeziku moravskih Hrvata iliti o hrvatskoj manjini u Češkoj Republici - u kojoj je svoje studiozne priloge objavio niz

Slika 1. Svečana promocija knjige „Boje hrvatske Moravske“ na Kliofestu, Zagreb. Na fotografiji promotori: Vesna Kukavica, Marijan Lipovac, autorica i urednica knjige Lenka Kopřivová Kasper, Marijeta Rajković Iveta i Željko Holjevac. Foto: HINA

hrvatsko-čeških autora različitih struka i to u posve modernome narativu i dojmljivu dizajnu. Matica je financirala prijevod na hrvatski jezik koji potpisuje Marijan Lipovac, kojemu čestitam na izvrsno priređenome prijevodu“, zaključio je dr. Tepeš. Izaslanik državnoga tajnika Zvonika Milasa iz Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH, voditelj Službe za pravni položaj, kulturu, obrazovanje i gospodarstvo hrvatske nacionalne manjine Vedran Iskra pridružio se čestitkama timu ovoga nakladničkog pothvata usredotočenog na revitalizaciju hrvatske manjine u Češkoj, te na njezin što sretniji suživot s domicilnom sredinom u zajedničkoj nam europskoj obitelji naroda. Knjigu su predstavili recenzenti povjesničar dr. sc. Željko Holjevac, ravnatelj Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar; etnologinja prof. dr. sc. Marijeta Rajković Iveta s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; te prevoditelj knjige Marijan Lipovac, uz urednicu Lenku Kopřivovu Kasper, istaknutu aktivisticu Udruge građana hrvatske narodnosti u Češkoj.

Prema mišljenju povjesničara Holjevca historiografska građa je precizno interpretirana. Moravski Hrvati su etnička skupina u Češkoj, najsjevniji ogranak gradišćanskih Hrvata, koji su živjeli na području južne Moravske (od 1530.) odakle su krajem četrdesetih prošlog stoljeća raseljeni u 118 mjesta sjeverne Moravske. U jezičnome smislu moravski Hrvati bliski su gradišćanskim Hrvatima, i to njihovoj najsjevnijoj skupini koja se zove Hacı. Govore arhaičnim hrvatskim jezikom (ikavska čakavština), s mnogo čeških i njemačkih posuđenica. U 16. i 17. stoljeću spominje se desetak hrvatskih sela južne Moravske, dok su se do danas održala samo tri sela: Dobro Polje, stanovništvom najveća Jevišovka (ranije Frielištof) i Nova Prerava. Spomenuta sela leže u zapadnom

dijelu okruga Břeclav, odnosno u upravnome području općine s proširenim ovlastima Mikulov. Posrijedi je pretežno ruralno stanovništvo koje se bavi poljoprivredom, odnosno vinogradarstvom u specifičnoj graditeljskoj baštini. Polovicom 19. stoljeća na području svih triju sela živjelo je 2,2 tisuće stanovnika. Nakon pada Berlinskoga zida u Europi, primjerice 1991. popis stanovništva je zabilježio u tim selima samo 1,3 tisuće stanovnika. Ulaskom Češke u Europsku uniju, a kasnije i u Schengenski prostor te razvojem turizma i procesom suburbanizacije, broj stanovnika počeo je opet rasti pa je pri posljednjem popisu stanovništva (2011.) zabilježeno 1,4 tisuće stanovnika hrvatskih korijena, podsjetio je recenzent Holjevac, zaključujući kako je ova knjiga svojom sveobuhvatnošću i sažetom dosadašnjom literaturom – novi međaš od kojeg mogu pouzdano teći sva daljnja istraživanja o moravskim Hrvatima, ali i našim dvjema suvremenim europskim nacijama, i hrvatskoj i češkoj.

Revitalizacija i raritetni etnografski prinosi

Vodeća hrvatska etnologinja dr. sc. Marijeta Rajković Iveta pridružila se pohvalama prevoditelju i uredničkome dvojcu - Lenki Kopřivovoj Kasper i Eliški Leisserovoj - što su oplemenile ovu iznimno dragocjenu knjigu, opremivši je pouzdanim znanstvenim aparatom. „U prikazu poglavlja knjige“, dodala je Rajković Iveta, „vidljivo je da su uvršteni stručnjaci različitih znanstvenih disciplina sabrali impresivnu arhivsku dokumentaciju (zapise, litografije, fotografije), muzejske predmete koje su od 16. do 21. stoljeća prikupljali sakupljači različitih narodnosti. Usto, građa je dopunjena i kontekstualizirana i intervjuima sa samim moravskim Hrvatima koji žive ovu kulturu. Osim tradicijske kulture u monografiji saznajemo i o suvremenosti, a da identitet Hrvata u Moravskoj živi svjedoči ova impresivna monografija. Ova knjiga ima golemu važnost za cjelokupno razumijevanje hrvatske kulture, ali i povijest života u ruralnim sredinama Austro-Ugarske Monarhije. Monografija predstavlja i odličan primjer prekogranične suradnje dviju manjina, odnosno dviju suvremenih europskih nacija, češke i hrvatske. Mogu sa sigurnošću reći da je ovo odličan primjer kako bi trebale biti obrađene i napisane monografije manjinskih zajednica. U ovu knjigu uloženo je puno interdisciplinarnih spoznaja, povjesničara, etnologa, jezikoslovaca, sa znanjem češkoga i hrvatskoga jezika, ona pokazuje veliko kulturno nasljeđe i minucioznost autora svih priloga“, poručila je recenzentica Rajković Iveta.

Uz predstavnike akademske zajednice, promociju su u sklopu prestižnoga 12. Klio-festa pratili brojni uglednici iz javnoga života Zagreba te diplomatskoga kora među kojima su bili Nj. E. Milan Hovorka, veleposlanik Češke Republike, i njegov zamjenik Jiří Hušnera. Veleposlanik Hovorka pohvalio je slojevite kulturne i gospodarske veze Hrvatske i Češke, čestitavši na temeljito obavljenome poslu nakladniku Udruzi građana hrvatske narodnosti u Češkoj te sunakladniku hrvatskoga izdanja knjige Hrvatskoj matici iseljenika, kao i svim autorima ove sveobuhvatne studije o hrvatskoj manjini u Češkoj. U finalu svečanosti nazočnima se obratila urednica Lenka Kopřivová Kasper, zahvalivši svima koji su na bilo koji način pridonijeli izlasku ove knjige na trima jezicima, uz molbu da lingvisti iz Hrvatske nastave istraživanje o hrvatskoj manjini u

Češkoj i njezinu idiomu na temelju više od stotinu intervjua koje su autori ove knjige prikupili u terenskim istraživanjima. Kao izaslanica ministra vanjskih i europskih poslova promociju je pratila Ljerka Brdovčak, savjetnica za češku i slovačku suradnju, dok je u ime Gradskog ureda za kulturu i civilno društvo promociji prisustvovala voditeljica Odjela za nacionalne manjine, savjetnica Tanja Horvatin.

Inovativna studija o revitalizaciji moliških Hrvata

Na Fakultetu hrvatskih studija u Zagrebu predstavljena je 27. V. 2025. knjiga autorice doc. dr. sc. Marte Račić pod naslovom „Identitet moliških Hrvata“, koju je objavio Ogranak Matice hrvatske iz autoričine rodne Hrvatske Kostajnice. Uz autoricu Račić knjigu su predstavile: u ime nakladnika OMH Silvija Brkić Midžić te talijanistica mr. sc. Francesca Sammartino s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao i načelnica Sektora za hrvatsku manjinu Dubravka Severinski iz Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH, koji je potpomogao izlazak ove jedinstvene monografije. Potporu tiskanju knjige pružilo je i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih RH. Monografija se sastoji od 16 tematski povezanih poglavlja, opremljenih pouzdanim znanstvenim aparatom, nakon kojih slijedi zaključak i sažetak na hrvatskome, talijanskome i engleskome jeziku te odabrana literatura koja obuhvaća sedamdesetak ključnih naslova iz RH i Italije fokusiranih na tu hrvatsku manjinu od znamenitoga filologa eruditske naobrazbe Milana Rešetara do Antonija Sammartina i suvremenih živućih pisaca.

Knjiga je nastala kao rezultat doktorske disertacije u kojoj je autorica Marta Račić propitivala dodire dviju kultura - talijanske i hrvatske - nastojeći na terenu pouzdano zabilježiti spoznaje o procesima revitalizacije identiteta manjinske zajednice moliških Hrvata u Italiji i to uz aktivnosti usmjerene na očuvanje jezika u suvremenim kulturnim praksama od šezdesetih godina 20. stoljeća do danas, uključujući postojeće obrasce tradicijske kulture i vjerskih običaja. Autorici Račić su kao polazišta poslužili brojni dosadašnji filološki, etnološki i historiografski radovi koji su se bavili podrijetlom, jezikom i običajima moliških Hrvata. Na toj interdisciplinarnoj potki, a uz pomoć teorijskih pristupa proučavanju preobrazbi identiteta, izgrađen je inovativan kulturno-antropološki prikaz procesa revitalizacije, stanja i statusa ove hrvatske dijasporske zajednice u Italiji.

Dvostruka ukorijenjenost

Prema mišljenju promotorice Francesce Sammartino, predsjednice Zaklade „Agostina Piccoli“, autorica je vješto opisala dvostruku ukorijenjenost i pripadnost pojedinoga manjinca, izdvojivši vidljive pokazatelje identiteta u moliško-hrvatskoj zajednici u raznim manjinskim udrugama i priredbama te literarnim susretima, kao i pokazatelje kojima našu manjinsku zajednicu označavaju nehrvatski pripadnici tamošnje lokalne zajednice. Čestitavši autorici na izvrsno napisanoj knjizi, promotorica Dubravka

Slika 2. Promotorice monografije „Identitet moliških Hrvata“: Dubravka Severinski iz Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH, autorica dr. sc. Marte Račić, mr. sc. Francesca Sammartino, predsjednica Zaklade „Agostina Piccoli“ te urednica knjige. Foto: Snježana Radoš

Severinski naglasila je kako se „knjigom nastoji utvrditi koliko je suvremeni trenutak u kojem se revitalizirao moliškohrvatski identitet u skladu s manjinskim politikama Europske unije, politikom Italije prema manjinama i politikom Republike Hrvatske prema dijaspori“, dodavši kako u tom pravnom okviru ima još prostora za napredak kad je u pitanju naša manjina u Italiji. Autorica Račić je u svome obraćanju, uza zahvale svima koji su poduprli njezina istraživanja, podsjetila kako je monografija oblikovana nakon dva terenska istraživanja prije par godina u pokrajini Molise na području triju moliškohrvatskih sela: Mundimitar (tal. Montemitro), Kruč (tal. Acquaviva Collecroce) i Filič (tal. San Felice del Molise). Rezultati istraživanja Marte Račić pokazali su da se moliškohrvatska zajednica višestoljetnim povijesnim trajanjem na prostoru južne Italije potpuno integrirala u društvo, ali se u isto vrijeme jezikom, kao najvažnijim identitetskim obilježjem, uspjela oduprijeti potpunoj asimilaciji.

SUMMARY

MONOGRAPHS ON THE REVITALIZATION OF THE CROATIAN MINORITY IN THE CZECH REPUBLIC AND ITALY

In Zagreb, the book *Boje hrvatske Moravske* (The Colors of Croatian Moravia), published in Czech, German and Croatian, was successfully presented. The book was published by The Association of Citizens of Croatian Nationality in the Czech Republic with the support of the Croatian Heritage Foundation and translated by historian and bohemist Marijan Lipovac. The material of this richly illustrated and unique book was written by 16 of the most renowned experts on the historical, sociocultural and ecolinguistic phenomena of the Croatian minority in the Czech Republic, covering a timeline lasting almost half a millennium. The book editors Lenka Kopřivová Kasper and Eliška Leisserová have completed an impressive publishing undertaking, avoiding the language barrier. A similar publishing venture was recently realized by the author Marta Račić, Ph.D., who published her book with the telling title *Identitet moliških Hrvata* (The Identity of Molise Croats). The book came to light as an outcome of her doctoral dissertation, in which the author Račić investigated the overlapping of the two cultures – Italian and Croatian – with the intention of reliably recording in the field knowledge about the processes of revitalization of the identity of the minority community of Molise Croats in Italy. The author Račić was particularly interested in activities aimed at preserving language in modern cultural practices from the 1960s to the present, including existing patterns of traditional culture and religious customs.

RESUMEN

MONOGRAFÍA SOBRE LA REVITALIZACIÓN DE LAS MINORÍAS CROATAS DE REPÚBLICA CHECA E ITALIA

En Zagreb se presentó el libro „Los colores de la Moravia croata“, publicado en checo, alemán y croata. El libro fue impreso por la Asociación de ciudadanos de nacionalidad croata en la República Checa, con el apoyo financiero de la Fundación para la Emigración Croata, y traducido al croata por el historiador Marijan Lipovac. El contenido de este libro ricamente ilustrado fue escrito por dieciséis de los mejores expertos en fenómenos históricos, socioculturales y eco-lingüísticos de la minoría croata en República Checa, abarcando casi medio milenio de historia. Las editoras del libro, Lenka Kopřivová Kasper y Eliška Leisserová, realizaron un verdadero logro editorial, sin barreras lingüísticas. Un logro editorial similar fue alcanzado recientemente por la dra. Marta Račić, con su libro „Identidad de los croatas de Molise“. Esta obra surgió como resultado de su tesis doctoral, en la que Račić analizó los encuentros entre dos culturas: la italiana y la croata, intentando documentar de manera fidedigna los procesos de revitalización de la identidad de la comunidad minoritaria de los croatas de Molise en Italia. A la dra. Račić le interesaron especialmente las actividades orientadas a la preservación del idioma en las prácticas culturales modernas desde la década de 1960 hasta la actualidad, incluyendo los patrones existentes de la cultura tradicional y de las costumbres religiosas.

ĐURO VIDMAROVIĆ

NOVI PREGLED SUVREMENE HRVATSKE LITERATURE NASTALE IZVAN HRVATSKE

U povodu ovogodišnje manifestacije *Mjesec hrvatske knjige*, dvije su kulturne ustanove – Matica hrvatska i Hrvatska matica iseljenika, zajednički promovirale dvije zanimljive knjige autora Milana Bošnjaka, koje otkrivaju recentno sociokulturno i književno blago naše dijaspore. Knjige su naslovljene „Suvremena hrvatska književnost nastala izvan Hrvatske“ i „Hrvatska nacionalna manjina – status i perspektiva“. Riječ je o potpuno zasebnim zbirkama domišljatih eseja, koje zajedno opsežu više od 400 stranica nevelikoga formata kojima pisac Milan Bošnjak kritički propituje suvremenu interkulturalnu dionicu hrvatske dijaspore – kako u prekoceanskim odredištima tako i u bližemu europskome susjedstvu. Ovdje donosimo recenziju Bošnjakovih knjiga iz pera književnika Đure Vidmarovića, koji desetljećima prati ovu tematiku. Vidmarović ocjenjuje kako Bošnjakove knjige vjerodostojno nastavljaju opisivati naše rasuto filološko blago, odavši pri tome dužno poštovanje istraživačima koji su prije njega proučavali i baštinili književnost nastalu izvan domovine među kojima su odabrani kroatisti, anglisti, hispanisti i germanisti raznih naraštaja iz RH i inozemstva.

Dr. sc. Milan Bošnjak danas je najistaknutiji istraživač književnosti Hrvata izvan Domovine. Ova me činjenica raduje kao jednoga od njegovih pret-hodnika. Dr. Bošnjak rođen je 1974. u Gospiću. Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio je studij filozofije i komparativne književnosti te poslije-diplomski sveučilišni doktorski studij kroatistike.

Kako stoji u njegovoj biografiji, niz godina radio je u Ministarstvu znanosti i obrazo-vanja, a od 2014. do danas radi u Središnjem državnom uredu za Hrvate izvan Repu-blike Hrvatske. Član je Društva hrvatskih književnika. Do sada je objavio tri pjesničke zbirke: *Neuki letači*, Gospić 2013., *Zelenoplavo*, Gospić 2013. i *Tragom ljepote i sjaja*, Zagreb 2022. Uz navedena pjesnička djela Bošnjak je objavio i šest stručnih knjiga: *Hrvatska nastava u inozemstvu: priručnik za učitelje i učiteljice* (Zagreb 2012. – pri-re-dio s Antom Beženom), *Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, aktivnosti i postignuća*, svibanj 2012. – svibanj 2015. (Zagreb 2015. – priredio sa Žanom Ćorić i Ivankom Kunštić), *Hrvatska književnost nastala u Njemačkoj 1990. – 2013.* (Zagreb

2021.), *Hrvatski kulturni institut Marulić: nacrt projekta* (Zagreb 2023.), *Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske: osam godina rasta i razvoja – SDU-HIRH* (Zagreb 2024. – priredio sa Žanom Čorić, Croatianom Gregurić i Vedranom Iskrom), *Hrvatska nacionalna manjina: status i perspektive*, Hrvatska matica iseljenika (Zagreb 2024.) te jedan edukacijsko-ekološki vodič: *Eko-Kosinj* (Kosinj 2003.). Knjiga o kojoj pišemo te knjiga *Hrvatska nacionalna manjina. Status i perspektive* u izdanju Hrvatske matice iseljenika njegova su posljednja djela.

Monografija *Suvremena hrvatska književnost nastala izvan Hrvatske* podijeljena je u sljedeća poglavlja: *STVARANJE TEMELJA ZA SINTEZU (Važnost hrvatske književnosti nastale izvan domovine)*; dvije ključne autorice (Irena Vrkljan – *Putnica koja spaja Zagreb i Berlin*; Jagoda Marinić – *Autentičan glas identitetskih i životnih dvojbi hrvatskih migranata u Njemačkoj*); *OKUPLJANJA I POVEZIVANJA (Susret pjesnika „Hrvatske izvandomovinske lirike“ u New Yorku, 2016.)*; *16 susreta i 15 objavljenih zbirki*; *Sustavno djelovanje i promocija hrvatskoga jezika i kulture*; *Dvadeset godina razvijanja ljubavi prema srcu hrvatskoga jezika i „Rešetari – mjesto okupljanja umjetnika i razvijanje hrvatskoga zajedništva*; *TRI PJESNIČKE ZBIRKE (Skladno nadopunjavanje lirskoga i likovnog jezika*; *Čežnja koja prati pjesnika jača je od straha i esej Igra, jezik i ljubav – tri središta poetskoga svijeta Tuge Tarle)*.

Budući da ova knjiga ima elemente znanstvenog rada, na kraju su dodani literatura, bilješka o izvorima, kazalo imena te bilješka o autoru.

Autor Milan Bošnjak napisao je predgovor ovoj knjizi. U njemu je istaknuo sljedeće: „Prije nekoliko godina osvijestio sam činjenicu da još uvijek nemamo studiju koja bi obuhvatila i sistematizirala bitne sastavnice, ključna obilježja i najvažnija pitanja hrvatske književnosti nastale izvan Hrvatske nakon demokratskih promjena i stvaranja suvremene Hrvatske 1990. godine, za razliku od razdoblja između 1945. i 1990. za koje je odmah 1990-ih godina i u domovini i u inozemstvu objavljeno nekoliko vrlo relevantnih studija.“

Autor je u navedenoj tvrdnji iznio povijesnu istinu. U pravu je i kada piše sljedeće: „Stoga sam odlučio na jednome mjestu, bez minimalne prilagodbe objaviti članak (*Suvremena hrvatska književnost nastala izvan domovine*) i još neke svoje tekstove koji bi mogli biti korisni studentima, kolegama, stručnjacima, ali i cijeloj znanstvenoj i kulturnoj javnosti.“ U zaključku dr. Bošnjak s optimizmom kaže: „Pridonese li ova knjiga tome da se bar još jedna osoba zainteresira za nekog od naših književnika koji stvaraju ili su stvarali izvan Hrvatske, te da se djela i autori o kojima se u njoj govori još više integriraju u jedinstvenu hrvatsku književnost i u cjelovitu hrvatsku kulturu, moći ćemo reći da je knjiga ispunila svoj smisao.“

Dr. Bošnjak u prvoj studiji pod naslovom „Važnost hrvatske književnosti nastale izvan Hrvatske“ polazi od ispravnog zaključka recenzenta ove knjige Vinka Brešića koji je u svome radu „Hrvatska emigrantska književnost“ objavljenom 2001. zaključio kako su hrvatsku književnost u razdoblju 1945. - 1990. stvarali izvan Lijepe Naše, a čije je stvaralaštvo uglavnom bilo nepoznato u domovini i čija djela nisu ulazila u ondašnji korpus hrvatske književnosti u Hrvatskoj. Naime, u tom su razdoblju, kako piše dr.

Slika 1. Prizor sa svečane promocije: Željko Holjevac, Sanja Vulić, autor Milan Bošnjak, te urednici knjiga Vesna Kukavica i Luka Šeput. Foto: Jurica Galoić

Brešić, „postojala dva odvojena književna korpusa hrvatske književnosti – jedan u domovini, tj. domovinski (i u kojem se usustavljuje književna produkcija u Hrvatskoj i u koju je uključen mali dio djela napisanih u inozemstvu) i drugi izvan domovine – izvandomovinski (koji su gradili emigrantski pisci i koji je bio uglavnom nepoznat u domovini“. Možemo primijetiti kako je ovu tezu o domovinskoj i izvandomovinskoj književnosti, nazvavši je dva krila hrvatske književnosti, prvi razvio Juraj Lončarević još 1968. u tadašnjem tjedniku *Hrvatski književni list* koji je uređivao književnik Zlatko Tomićić.

Književni teoretičar dr. sc. Bošnjak prati hrvatske autore nakon 1990. koji su nastojali integrirati izvandomovinsku književnost u korpus nacionalne kulturne baštine. Na prvo mjesto stavlja Dubravka Horvatića i njegov poznati esej „Nepostojeći hrvatski pisci: eseji i članci (Concilium - ITG, Zagreb 1993.). Na drugo mjesto stavlja impozantnu hrestomatiju Šimuna Šite Ćorića „45 hrvatskih emigrantskih pisaca“ objavljenju 1991. s nadahnutim predgovorom Stjepana Šešelja. U podrubniku obavještava kako je dr. Šimun Šito Ćorić nakon nekoliko godina objavio još jednu: „60 hrvatskih emigrantskih pisaca“ i tako dao svoj vrlo značajan doprinos ovoj temi. Obje hrestomatije su dragocjen izvor obavijesti o književnom stvaralaštvu Hrvata u dijaspori. Tome treba dodati i knjigu „Hrvatska književnost u egzilu“ koju je 1971. objavio akademik Vinko Grubišić s podacima o 22 autora i njihovim djelima. Bošnjak s pravom navodi Grubišićevo vjerovanje da će proces integracije „dvaju iskustava“ odnosno dvaju korpusa biti brz „uz dodatak kako na žalost ni 2020. godine taj proces nije posve bio

dovršen nego je i nadalje potrebno kontinuirano istraživati književna djela nastala izvan Lijepe Naše i upoznavati hrvatsku javnost s ovim veoma važnim integralnim dijelom naše književnosti“.

Milan Bošnjak izrazio je, što je hvalevrijedno, poštovanje i brojnim stručnjacima istraživačima koji su prije njega proučavali i *ubaštinjavali* književnost nastalu izvan domovine. On navodi imena poput Vinka Brešića, Sanje Vulić, Branke Kalogjere, Vinka Grubišića, Dubravka Horvatića, Željke Lovrenčić, Nikole Benčića, Stjepana Blažetina, Ante Sekulića, Stjepana Šešelja, Vesne Kukavice, Vladimira P. Gossa, Jelene Šesnić, Borisa Škvorca, autora ovih redaka Đure Vidmarovića i drugih. Točno je njegovo isticanje kako „još uvijek nemamo studiju koja bi obuhvatila bitne sastavnice i ključna obilježja hrvatske književnosti nastale izvan domovine od 1990. do 2020., a ni one nastale u razdoblju od 1990. do 2013. godine“.

Autor isto tako s pravom kao važnu godinu, uz 1990., ističe 2013. jer je ona obilježena „dvama ključnim događajima u novijoj hrvatskoj povijesti: raspadom SFRJ i uspostavom Republike Hrvatske te ulaskom RH u Europsku uniju“.

Milan Bošnjak ističe kako se u ovoj knjizi neće baviti hrvatskom književnošću nastalom na području BiH u kojoj je hrvatski narod konstitutivan. Prije svega bavit će se „književnošću koju stvaraju pripadnici hrvatskoga iseljeničtva ili pripadnici hrvatske nacionalne manjine u 12 europskih država, dakle dvije od tri skupine, kako su definirane u Zakonu o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske¹“.

Vrlo je važno istaknuti kako dr. Bošnjak ima u vidu ponajprije autore koji pišu na hrvatskome jeziku, ali i autore koji pišu na jezicima svoje životne sredine, ponajprije na engleskome, španjolskome ili njemačkome jeziku. Razlog tome, kako ističe, je u tome što su glavne veze i važni motivi njihova stvaralaštva imanentni hrvatskome kontekstu te većina njih naglašava svoju pripadnost hrvatskome narodu i kulturi „te ih, sukladno tome, smatramo (i) hrvatskim književnicima“. Autor također smatra kako je od iznimne važnosti ova djela prevoditi bez obzira na stupanj znanja stranih jezika u našoj domovini kako bismo stekli pravu recepciju o književnosti Hrvata u dijaspori. Štoviše, autor apelira kako bi trebalo osnovati, odnosno utemeljiti institut koji bi se svojim sustavnim djelovanjem brinuo o promociji hrvatskoga jezika i kulture izvan Lijepe Naše – Hrvatskoga kulturnog instituta *Marulić*“. Dr. Bošnjak je i inicijator njegova osnivanja.

On s pravom daje značaj i Društvu hrvatskih književnika koje u svome članstvu ima i nekoliko književnika koji žive izvan Lijepe Naše. Isto tako navodi i književne susrete na koje dolaze i pisci iz dijaspore.

Veliku pažnju dr. Bošnjak posvećuje piscima koji pišu na engleskome jeziku. Neki od njih su pravo otkriće. On navodi znanstvenu podjelu koju je izvršila teoretičarka

¹ Vidi: Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan RH, poveznica: <https://www.zakon.hr/z/507/zakon-o-odnosima-republike-hrvatske-s-hrvatima-izvan-republike-hrvatske>, pristupljeno 10. XI. 2025.

književnosti, anglistica i hispanistica Branka Kalogjera u knjizi „Pisci i između dviju domovina“ (2003.), koja je autore podijelila na *etničare*, *egzilante* i *globaliste*. Zanimljivo da pod *etničarima* podrazumijeva američke pisce hrvatskog podrijetla koji pišu na engleskome jeziku. Njima je Hrvatska tek „stara domovina“ u kojoj traže korijene, ali joj se ne vraćaju. Kao primjer navodi jednoga važnog autora iz skupine pisaca hrvatskih korijena s američkom adresom Edwarda Ifkovića – autora jednog od najliterarnijih romana s etničkom tematikom *Anna Marinkovich*.

U sljedećem eseju Bošnjak daje vrlo pregledan tekst o ovom dijelu našega književnog bića. Posebno poglavlje posvećuje djelima hrvatskih autora napisanima na španjolskome jeziku, zatim djelima napisanima na njemačkome jeziku.

U zaključku ovog djela svoje knjige Bošnjak ističe „u radu je naznačen uvid u mogućnosti i načine integrativnosti i globalne hrvatske povezanosti kao ključnog pitanja hrvatske sadašnjosti i važnoga zaloga hrvatskoga razvoja, što isto tako očekuje detaljniju elaboraciju“.

Drugi dio knjige nosi naslov „Dvije ključne autorice“. U njima je pažnja posvećena Ireni Vrkljan i Jagodi Marinić. Treba napomenuti kako je u svojim esejima pažnju posvetio književnim djelima ovih autorica, a manje njihovu odnosu prema matičnoj zemlji. Moram primijetiti kako se u javnosti Irena Vrkljan izbjegavala svrstati u skupinu izvandomovinskih pjesnika, osjećala se građankom svijeta.

Treći dio knjige nosi naslov „Okupljanje i povezivanje“. U njemu je prvo poglavlje posvećeno susretu pjesnika „Hrvatske izvandomovinske lirike u New Yorku“. Autor navodi njihova imena i literarno biografski sažetak. Drugi dio iz ovog poglavlja nosi naslov „Šesnaest susreta, petnaest objavljenih zbirki i dvije u pripremi“. To je zapravo nastavak djelovanja udruge „Hrvatska iseljenička lirika“. Na žalost, iz osobnog iskustva znam kako se vodstvo ove udruge oslanjalo isključivo na literarni amaterizam.

Važno poglavlje u knjizi koju predstavljamo nosi naslov „Sustavno djelovanje i promocija hrvatskoga jezika i kulture“. U uvodnom dijelu autor naglašava: „Vjerujem da ćemo se svi složiti kako je zadivljujuće kako je naš hrvatski narod unatoč nepovoljnim i teškim okolnostima, unatoč agresivnim i dugotrajnim procesima germanizacije, talijanizacije, turkizacije, hungarizacije i srbizacije, uspio očuvati tijekom stoljeća i neprestano razvijati ljepotu i širinu svoga jezika, bogatstvo i raznolikosti svoje kulture i svoj nacionalni identitet, a ja duboko vjerujem da ćemo odoljeti i suvremenim izazovima takozvanih fluidnih identiteta, anglicizacije i, prije svega, izazovu globalizacije koji, uz neosporni potencijal razvija i nosi mnoge prijetnje.“ Apsolutno se slažemo! U ovom duhu napisan je ovaj vrlo vrijedan i aktualan dio knjige.

Treće poglavlje posvećeno je Nadi Pupačić (Splićanka iseljena u SAD) i njezinoj knjizi „Tisuće milja opletenih stihovima“ koja je objavljena u Splitu 2021. godine.

Posebno poglavlje u ovom djelu odnosi se na već tradicionalne Rešetaračke književne susrete, pod naslovom: „Rešetari – mjesto okupljanja umjetnika i razvijanja hrvatskoga zajedništva“. Ovi Susreti upravo su to i takvo okupljanje je njihova odlika i njihov

veliki doprinos kulturnom povezivanju stvaralaca domovinske i izvandomovinske književnosti.

Posljednji dio knjige koju predstavljamo prikazuje tri pjesničke zbirke: „Crta na dlanu“ Vande Babić (Zagreb 2019.); „Dvije trećine“ Adrijana Vuksanovića (Tivat 2019.) i „Anatomija tuge“ Tuge Tarle (Zagreb 2021.).

Knjiga „Suvremena hrvatska književnost nastala izvan Hrvatske“ završava popisom literature, bilješkama o izvorima, kazalom imena i bilješkom o autoru.

Knjiga koju smo ovdje opisali znanstveno je djelo i vjerojatno će poslužiti kao literatura za studente koji proučavaju povijest hrvatske književnosti nastale u dijaspori. Kao takva ona bi trebala biti obvezatna literatura svima nama koji se bavimo na ovaj ili onaj način fenomenom hrvatske književnosti nastale, i koja i dalje nastaje, u *našem etničkom rasuču*, kako bi rekao A. G. Matoš. Autor, dr. sc. Milan Bošnjak, zaslužio je za ovo djelo visoku ocjenu jer su nam ovakve knjige prijeko potrebne.

Hrvatska nacionalna manjina – status i perspektiva

Pozitivne kulturne, obrazovne i znanstvene prakse među hrvatskom nacionalnom manjinom u europskome susjedstvu u fokusu su desetogodišnjeg djelovanja autora ove druge zbirke odabranih članaka naslovljene „Hrvatska nacionalna manjina – status i perspektiva“ dr. sc. Milana Bošnjaka, savjetnika s posebnim položajem za pitanja hrvatske nacionalne manjine u inozemstvu u Središnjem državnom uredu za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Podsjetimo, pripadnici hrvatske manjine žive u 12 europskih država: Republika Austrija, Republika Bugarska, Crna Gora, Češka Republika, Talijanska Republika, Republika Kosovo, Mađarska, Rumunjska, Republika Sjeverna Makedonija, Slovačka Republika, Republika Slovenija i Republika Srbija.

Sadržaj ove knjige podijeljen je u dva dijela. Prvi dio donosi autorovih osam izabranih članaka koji su objavljeni u periodici i/ili izloženi na stručnim i znanstvenim simpozijima, a drugi dio sabire njegove zanimljive računalne prezentacije, govore i intervjue koji su objavljeni u domaćim i inozemnim tiskanim ili pak audiovizualnim medijima. Knjiga opseže 228 stranica i bogato je ilustrirana. Nakladnik knjige je Hrvatska matica iseljenika, a knjigu je uredila Vesna Kukavica, rukovoditeljica Odjela za nakladništvo. Recenzenti knjige su dr. sc. Željko Holjevac i dr. sc. Marina Perić Kaselj. Knjiga je opremljena pouzdanim znanstvenim aparatom koji sadrži, uz sažetak na hrvatskome i engleskome jeziku, izabranu literaturu, odabrane predmetne dokumente s manjinskom tematikom i ostala usporedbena vrela te Popis institucija i udruga hrvatske nacionalne manjine u 12 europskih država, koji ima više od 220 organizacija.

Uvodni članak u prvome dijelu knjige pod naslovom *Hrvatska nacionalna manjina – položaj i status te kratak pregled aktualnog stanja* obiluje informacijama o najznačajnijim postignućima i najizglednijim razvojnim potencijalima hrvatske manjine. Izdvojeni su ključni međunarodni pravni akti u području zaštite prava nacionalnih manjina. Ukratko se opisuje izgradnja recentnoga institucionalnog okvira te se navode

Slika 2. Visoki uzvanici na promociji: Ivan Tepeš, Davor Ivo Stier, predsjednik MH Damir Zorić, Vesna Kukavica, Željko Holjevac, predsjednik UV HMI-ja Milan Kovač, državni tajnik SDU Zvonko Milas, Sanja Vulić, autor Milan Bošnjak, Jasna Vojnić, Jasmina Kovačević-Čavlović, Luka Šeput, Katarina Milković, predsjednik Savjeta Vlade RH za Hrvate izvan RH Ivan Guban. Foto: Jurica Galoić

sklopljeni bilateralni ugovori Republike Hrvatske s odgovarajućim pravnim subjektima iz spomenutih 12 država srednje i jugoistočne Europe. Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske primjenjuje se od kraja 2011. godine. Među postojećim programima Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske skreće se pozornost na složeni Program potpore hrvatskoj nacionalnoj manjini u 12 europskih država, čiji je cilj osnažiti hrvatsku zajednicu u domaćim zemljama u ostvarivanju manjinskih prava, te očuvati i razviti njihovu etničku, vjersku, kulturnu i jezičnu samosvijest. Iz Programa se putem natječaja svake godine (od 2012.) isplaćuju značajna sredstva za projekte organizacija hrvatske nacionalne manjine. Projekti stipendiranja studenata Hrvata izvan Republike Hrvatske koji studiraju na sveučilištima u Republici Hrvatskoj, uz osiguranu posebnu upisnu kvotu za pripadnike hrvatske nacionalne manjine, nude se od akademske godine 2018./2019. Osobito važan iskorak koji je poduzela Vlada Republike Hrvatske, prema ocjeni autora predstavlja podupiranje strateških infrastrukturnih projekata u području kulture, obrazovanja i znanosti namijenjenih manjinskim zajednicama, počevši od 2018. godine. Nadalje, za one pripadnike hrvatske nacionalne manjine kojima je to potrebno, Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske omogućuje stipendije za učenje hrvatskoga jezika na sveučilišnim tečajevima u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Osijeku, kao i besplatne internetske tečajeve razine A1 i A2. Sve države u kojima živi hrvatska manjina članice su Vijeća Europe i obvezale su se kako će primjenjivati

međunarodne standarde u pravnoj zaštiti manjinskih zajednica pa autor izdvaja primjere dobre prakse, ali i ističe određena odstupanja.

Slijedi članak pod naslovom *Hrvatska nacionalna manjina u vremenu korone* fokusiran na raznovrsne obrazovne aktivnosti za djecu i mlade u uvjetima socijalne izolacije te zaštitu starije populacije. Saznajemo o kreativnim iskoracima hrvatskih zajednica u snimaju videomaterijala u kojima se predstavljaju kulturni pothvati i različite tradicijske prakse budući da se pokazalo da takvih multimedijских sadržaja nema dovoljno. Kako je za razvoj svake osobe odgoj i obrazovanje na materinskome jeziku vrlo značajno, tijekom pandemije sve su manjinske zajednice osnažile online nastavu na hrvatskome jeziku te pojačale informativne sadržaje na internetu. U tome vremenu smanjenih mogućnosti i minimalnih socijalnih kontakata istodobno su se događale pojačane interakcije u obitelji. Oko online nastave na hrvatskome jeziku okupljala su se tako ne samo djeca, nego i ostali članovi obitelji, što je urodilo većim interesom za dvojezično školstvo. Aktivnu potporu hrvatskoj manjini pruža stalno svih 15 diplomatsko-konzularnih predstavništava naše države: 12 veleposlanstava u glavnim gradovima spomenutih zemalja kao i generalni konzulati u Pečuhu, Subotici i Kotoru. Tijekom pandemije i nakon nje, na prostoru srednje i jugoistočne Europe gdje živi hrvatska manjina, kvalitetom informiranja izdvojila su se tri tjednika – *Hrvatske novine*, *Hrvatski glasnik* i, među njima najmlađa, *Hrvatska riječ*, sljedećih nakladnika: Hrvatskoga tiskarskog društva iz Željeznoga, Neprofitnoga poduzeća za izdavačku djelatnost i kulturu *Croatica* iz Budimpešte te Novinsko-izdavačke ustanove *Hrvatska riječ* iz Subotice.

Članak *Rad i djelovanje međuvladinih mješovitih odbora za zaštitu nacionalnih manjina, s posebnim naglaskom na Međuvladin mješoviti odbor za zaštitu nacionalnih manjina između Republike Hrvatske i Republike Srbije* donosi osnovne informacije o temeljima međunarodne pravne zaštite nacionalnih manjina. Autor ocjenjuje značajnim doprinos međuvladinih mješovitih odbora za zaštitu nacionalnih manjina u unapređenju manjinskih prava i poboljšanju manjinskoga statusa. Ovaj Međuvladin mješoviti odbor osnovan je radi praćenja provedbe Sporazuma između Republike Hrvatske i Republike Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Republici Srbiji i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj, potpisanoga 2004. i ratificiranoga 2005. u obje države. Uz ovaj, Republika Hrvatska ima još tri međuvladina mješovita odbora: s Crnom Gorom, Mađarskom i Republikom Sjevernom Makedonijom. U radu međuvladinih mješovitih odbora sudjeluju članovi koje imenuju vlade dviju država. Sjednice međuvladinih mješovitih odbora održavaju se naizmjenično u dvjema državama, a nakon održanih sjednica potpisuju se zapisnici u kojima se vladama obje države daju preporuke za poduzimanje konkretnih aktivnosti kojima će se poboljšati položaj i status te povećati razina ostvarenosti prava nacionalnih manjina.

Sustavna komunikacija i suradnja institucija Republike Hrvatske s Hrvatima u Boki kotorskoj obrađena je u zasebnome članku. Kad govorimo o bokeljskim Hrvatima, po prirodi stvari, posebna pozornost usmjerena je na zaštitu i promociju iznimno bogate nematerijalne i materijalne kulturne baštine te na očuvanje posebnosti. No, treba istaknuti kako je jednako važno specifične kulturne prakse bokeljskih Hrvata integrirati u kulturu države u kojoj žive – Crne Gore i u cjelovitu hrvatsku kulturu.

U petome prilogu opisana je strateška važnost *Hrvatskih novina*, tjednika gradišćanskih Hrvata, za očuvanje i razvijanje hrvatskoga identiteta – u starim i novim identitetskim aktivnostima koje se osmišljavaju i provode u suvremenome svijetu i digitalnome dobu, za Hrvate u Austriji i okolnim državama. Cjelokupnu seriju *Hrvatskih novina* čitatelji mogu prelistavati u digitalnome repozitoriju u Nacionalnoj biblioteci Austrije (<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=hrv&da%C2%ADtum=1922&zoom%20=33>).

Šesti dio prvog dijela knjige donosi sintetsko izlaganje na temu *Bilateralna suradnja u području zaštite prava nacionalnih manjina s državama u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine*. Poseban naglasak stavljen je na rad i djelovanje međuvladinih mješovitih odbora osnovanih radi praćenja provedbe sporazuma o obostranoj zaštiti nacionalnih manjina. Republika Hrvatska ima četiri međuvladina mješovita odbora: s Mađarskom, Republikom Srbijom, Republikom Sjevernom Makedonijom i Crnom Gorom, a oni su vrlo učinkoviti mehanizmi za unaprjeđenje manjinskih prava. Rad i postignuća Međuvladina mješovitog odbora između Republike Hrvatske i Mađarske međunarodno su prepoznati te su predstavljeni kao primjer najbolje europske prakse u području zaštite nacionalnih manjina na konferencijama OEES-a i Vijeća Europe.

Sedmi prilog opisuje *položaj hrvatskoga jezika u državama u kojima žive pripadnici hrvatske nacionalne manjine*. Hrvatski jezik je kao manjinski jezik (standardni hrvatski jezik ili lokalni idiomi hrvatskoga jezika) u službenoj uporabi (u cijeloj državi ili u pojedinim dijelovima) Austrije, Crne Gore, Italije, Mađarske, Rumunjske, Slovačke i Srbije. Hrvatski jezik je službeni jezik u Republici Hrvatskoj te jedan od 24 službena jezika u Europskoj uniji. Na žalost, u konkretnim situacijama naši sunarodnjaci susreću se s mnogobrojnim teškoćama prilikom službene uporabe hrvatskoga jezika (i latiničkog pisma, ako je drugo pismo službeno pismo u određenoj državi). No, svakako je pozitivna činjenica da hrvatski jezik sve više dobiva pravo javnosti te da postoji svijest naših sunarodnjaka o važnosti javne uporabe hrvatskoga jezika, kako specifičnih mjesnih govora, tako i hrvatskoga standardnog jezika, pri čemu se kao uspješan model pokazuju primjeri kad se u jednoj sredini koriste i mjesni idiom i hrvatski standard. Činjenica da su mnogobrojni pripadnici hrvatske nacionalne manjine dvojezični postaje u našem dobu još važnija, a kako se na dva jezika puno lakše nadodaju i treći i četvrti, zasigurno pripadnici hrvatske manjine iz našega europskog susjedstva imaju dobre izgleda za osobni uspjeh, a time istodobno i za značajan doprinos kulturnoj razmjeni te učvršćivanju suvremenoga hrvatskog zajedništva.

Osmi članak na engleskome jeziku dodatno izdvaja *Međuvladin mješoviti odbor za zaštitu nacionalnih manjina između Republike Hrvatske i Mađarske kao uzoran*, želeći doprijeti do šire inozemne publike u susjedstvu. Istaknuti primjeri uspješno realiziranih projekata uključuju, uz ostale, Mađarski medijski centar u Bilju u Hrvatskoj i Hrvatsko kazalište u Pečuhu u Mađarskoj.

U zadnjem dijelu knjige donosimo autorove sažete računalne prezentacije u *Microsoft PowerPoint* programu, koje zorno pokazuju u riječi i slici bogat kulturni i društveni život hrvatske autohtone manjine te ukupni prikaz potpora koje je pružio Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske u posljednjem desetljeću. Interes medija u

Republici Hrvatskoj za položaj i status hrvatske nacionalne manjine u inozemstvu sve je veći, o čemu svjedoče uvršteni intervjui autora ove knjige. Na kraju donosimo, uz *Izabranu literaturu, citirane dokumente i ostala usporedbena vrela*, i *Popis važnih institucija i udruga u manjinskim sredinama*, koji može poslužiti kreatorima kulturne, obrazovne i znanstvene suradnje s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine u inozemstvu.

Promocija Bošnjakovih knjiga u sklopu Mjeseca hrvatske knjige

U organizaciji Hrvatske matice iseljenika u Zagrebu 14. X. 2025. predstavljene su ove dvije prikazane Bošnjakove knjige u sklopu državne manifestacije *Mjeseca hrvatske knjige*, privukavši velik interes medija i javnosti. Prigodnim govorima uvodno su se obratili dr. sc. Ivan Tepeš, te predsjednik Matice hrvatske dr. sc. Damir Zorić rekavši među ostalim: „Hrvatska književnost nastala izvan Hrvatske ili u iseljenoj hrvatskoj konstitutivni je dio identiteta hrvatskoga naroda. Zato mi je jako drago da se susrećemo s Hrvatskom maticom iseljenika, Središnjim državnim uredom i drugima, jer posla je puno i ne smijemo rasipati snage, nego ih trebamo udružiti da bismo taj konstitutivni čimbenik našega suvremenog identiteta podastrili kako ovdje hrvatskoj javnosti tako koliko god je to moguće i onoj inozemnoj, osobito kada je riječ o Hrvatima u inozemstvu. Bez toga nećemo imati svoj cjeloviti suvremeni nacionalni identitet.“

Državni tajnik Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan RH i izaslanik predsjednika Vlade RH Zvonko Milas, uz čestitke autoru, naglasio je „kako će ove dvije knjige koje progovaraju o recentnoj inozemnoj Croatici, političkim bilateralnim aktivnostima i temama, ali i o životu, umjetnosti, kulturi i svemu onome što Hrvati izvan Republike Hrvatske njeguju tamo gdje žive - biti vrijedan doprinos boljem statusu i položaju ljudi hrvatskih korijena u njihovim domicilnim destinacijama.“

O knjigama su u nastavku govorili, osim autora dr. sc. Milana Bošnjaka, recenzenti prof. dr. sc. Sanja Vulić i prof. dr. sc. Željko Holjevac te urednici dr. sc. Luka Šeput (MH) i mr. sc. Vesna Kukavica (HMI). Svečanosti su prisustvovali brojni uglednici iz javnog i akademskog života Zagreba, među kojima su bili: Jasna Vojnić, izaslanica predsjednika Hrvatskog sabora; Ivan Guban, predsjednik Savjeta Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan domovine i predsjednik Hrvatske državne samouprave iz Mađarske; ravnateljica I. Uprave za Europu Ministarstva vanjskih i europskih poslova Terezija Gras; Milan Kovač, predsjednik Upravnog vijeća Hrvatske matice iseljenika; Mirjana Piskulić, u ime Ministarstva kulture i medija; ravnateljica Agencije za odgoj i obrazovanje mr. sc. Katarina Milković; dr. sc. Vesna Golubović u ime Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu; dopredsjednica Društva hrvatskih književnika za međunarodnu suradnju i prevoditeljica dr. sc. Željka Lovrenčić; Marija Žebec, u ime ravnateljstva Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu; prof. dr. sc. Tihomil Maštrović u ime Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti; akademkinja dr. sc. Jasna Čapo iz Instituta za etnologiju i folkloristiku; bivši rektor Sveučilišta u Zagrebu dr. sc. Damir Boras; bivši ravnatelji Hrvatske matice iseljenika Ante Beljo, Nikola Jelinčić i Marin Knezović te brojni drugi predstavnici političkih i kulturnih institucija i udruga.

SUMMARY

NEW REVIEW OF CONTEMPORARY CROATIAN LITERATURE PRODUCED OUTSIDE CROATIA

On the occasion of this year's *Croatian Book Month*, the two *Maticas*, *Matica hrvatska* (Matrix Croatica) and *Hrvatska matica iseljenika* (Croatian Heritage Foundation) jointly promoted two interesting books by Milan Bošnjak, which reveal the recent sociocultural and literary treasures of our diaspora. The books are entitled *Suvremena hrvatska književnost nastala izvan Hrvatske* (Contemporary Croatian Literature Produced Outside Croatia) and *Hrvatska nacionalna manjina – status i perspektiva* (The Croatian National Minority – Status and Perspective). These are two separate collections of ingenious essays, which together comprise more than 400 pages in a not-so-small format, by which the author Milan Bošnjak critically explores the contemporary intercultural section of the Croatian diaspora – both in overseas locations and in the closer European neighborhood. Provided is a review of Bošnjak's books from the pen of historian and writer Đuro Vidmarović, who has been following this topic for decades. Vidmarović estimates that Bošnjak's new books credibly continue to describe our scattered philological treasure, paying due respect to the researchers who have studied and safeguarded literature produced outside the homeland before him, including numerous literary theorists, Croatian linguists, English linguists, Hispanic linguists and Germanic linguists of various generations from the Republic of Croatia and abroad.

RESUMEN

NUEVA REVISIÓN DE LA LITERATURA CONTEMPORÁNEA CROATA CREADA FUERA DE CROACIA

Con motivo del *Mes del Libro Croata* de este año, la Matrix Croata y la Fundación para la Emigración Croata han promovido conjuntamente dos interesantes libros de Milan Bošnjak, que revelan el reciente acervo sociocultural y literario de la diáspora. Los libros se titulan „La literatura contemporánea croata creada fuera de Croacia“ y „La minoría nacional croata: estado y perspectiva“. Se trata de dos colecciones de ensayos que, en conjunto, abarcan más de 400 páginas de pequeño formato, en las que el escritor Milan Bošnjak examina críticamente el tramo intercultural contemporáneo de la diáspora croata, tanto en destinos transoceánicos como en Europa. Presentamos aquí la reseña de los libros de Bošnjak escrita por el historiador y escritor Đuro Vidmarović quien sigue esta temática desde hace décadas. Vidmarović considera que los nuevos libros de Bošnjak continúan describiendo de manera fidedigna nuestro disperso tesoro filológico, rindiendo al mismo tiempo el debido respeto a los investigadores que, antes que él, estudiaron la literatura creada fuera de la Patria, entre los que se encuentran numerosos teóricos de la literatura, croatistas, anglistas, hispanistas y germanistas de varias generaciones, tanto en Croacia como en el extranjero.

MARIJETA RAJKOVIĆ IVETA

VRIJEDNA ETNOLOŠKA STUDIJA „BUNJEVAČKE KRALJICE: DUHOVSKI OBIČAJ BUNJEVAČKIH HRVATA“

U sklopu biblioteke Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Srbiji objavljena je nedavno zanimljiva kulturno-antropološka knjiga „Bunjevačke kraljice: Duhovski običaj bunjevačkih Hrvata“. Godišnji proljetni ophod kraljice ili *ljelje* iz Gorjana (pokraj Đakova u Republici Hrvatskoj) uvrštene su na UNESCO-vu Reprezentativnu listu kulturne baštine čovječanstva. No izvan uskih stručnih krugova malo je bilo poznato da se ovi ophodi prakticiraju i izvan Republike Hrvatske, a posebno da ih prakticiraju i Bunjevci. Knjiga „Bunjevačke kraljice – Duhovski običaj bunjevačkih Hrvata“ etnologinje i kulturne antropologinje prof. dr. sc. Milane Černelić i etnomuzikologinje prof. Tamare Štricki Seg donosi rezultate njihovih izvornih terenskih, arhivskih i medijskih istraživanja s ciljem cjelovitog prikaza običaja ophoda kraljica kod podunavskih Hrvata Bunjevaca u Bačkoj (u Republici Srbiji /Vojvodini/ i Republici Mađarskoj) kao dijela hrvatske tradicijske baštine. Nakladnik je Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Ophodi kraljica, odnosno djevojaka i/ili djevojčica održavaju se na blagdan Duhova. Kraljice u povorci obilaze kuće u selu ili četvrti (Subotici) i ulaze u dvorišta.

Godišnji proljetni ophod kraljice ili *ljelje* iz Gorjana (pokraj Đakova u Republici Hrvatskoj) od 2009. godine uvrštene su na UNESCO-vu (eng. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; hrv. Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu) Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. No izvan uskih stručnih krugova malo je bilo poznato da se ovi ophodi prakticiraju i izvan Republike Hrvatske, a posebno da ih prakticiraju i Bunjevci. Knjiga *Bunjevačke kraljice – Duhovski običaj bunjevačkih Hrvata* etnologinje i kulturne antropologinje prof. dr. sc. Milane Černelić i etnomuzikologinje prof. Tamare Štricki Seg donosi rezultate njihovih izvornih terenskih, arhivskih i medijskih istraživanja s ciljem cjelovitog prikaza običaja ophoda kraljica kod podunavskih Hrvata Bunjevaca u Bačkoj (u Republici Srbiji /Vojvodini/ i Republici Mađarskoj) kao dijela hrvatske tradicijske baštine.

Knjiga sadrži predgovor koji potpisuje urednica knjige, prof. Katarina Čeliko-
vić, tadašnja ravnateljica Zavoda za kul-
turu Vojvođanskih Hrvata: *Bunjevačke
kraljice živa su baština.*

Ophodi kraljica, odnosno djevojaka i/ili
djevojčica (čija se starost mijenjala s ob-
zirom na razdoblja i lokalitete) održavaju
se na blagdan Duhova (*Dova*). Kraljice u
povorci obilaze kuće u selu ili četvrti (Su-
botici) i ulaze u dvorišta. Osim kraljica,
u povorci je često dječak – *pastir* i starija
djevojaka – *mama* koja predvodi povor-
ku u subotičkom kraju, dok u bajskim
ophodima djevojčice prate starije dje-
vojke ili mlađe žene i dvojica tamburaša.
Povorku kraljica (broj varira od 8 do 12)
čine dvije skupine: kraljice i kraljevi. Po-
lovica kraljica su kraljevi koji nose sablje
i muške šešire ukrašene cvijećem, ogle-
dalcima, trakama. Kraljevi izvode ples sa
sablama, a kraljice prigodnom pjesmom
(primjerenoj obitelji, djevojci, mladiću, nevjesti) prate plesne figure. Nakon završetka
izvedbe, ukućani ih počaste hranom i pićem i daruju novcima. Prvoga dana kraljice
obilaze svoje selo, a drugog dana Duhova odlaze u susjedno selo. Nakon završetka
ophoda slijedi zajednička gozba i zabava kod jedne od kraljica.

Autorice Černelić i Štricki Seg navode da postoje različite teorije o podrijetlu, znače-
nju i starosti običaja kraljica. Svojim minucioznim istraživanjima kronološki prika-
zuju različite prakse i transformacije običaja u istraživanim lokalitetima od kraja 19.
stoljeća do sredine 20. stoljeća na temelju dostupne literature i arhivskih podataka te
od sredine 20. stoljeća do današnjih dana na temelju terenskih istraživanja i analize
medija (ponajviše lokalnih časopisa). Tamara Štricki Seg provela je terenska istraži-
vanja u Subotici te u naseljima Stari Žednik, Ljutovo i Donji Tavankut, a Milana
Černelić u okolici Baje, Vancagi i Kačmaru u Mađarskoj te u Subotici i Tavankutu u
Srbiji. Obje su autorice istraživanja obavljale putem strukturiranih i polustrukturira-
nih intervjua s bivšim kraljicama i ženama koje su ih pripremale (uvježbavale pjesme,
koreografije, odijevale u narodne nošnje i ukrašavale za ophode), kao i putem izravnog
promatranja ophoda kraljica. Na osnovi analize starih obiteljskih fotografija, arhivske,
etnografske i medijske građe, autorice prikazuju različite kronološke promjene u istra-
živanim lokalitetima. U svim lokalitetima kraljice su obilazile vlastita sela na Duhove
da bi s vremenom u nekim lokalitetima dobivale dodatne uloge, npr. nekoliko deset-
ljeća sudjeluju i na gradskoj *Dužijanci* (proslavi žetvenih svečanosti), od 1990-ih su-
djeluju na Bunaričkom proštenju, posebnu ulogu imaju prilikom različitih folklornih,

Slika 1. Milana Černelić i Tamara Štricki
Seg, 2025. *Bunjevačke kraljice – Duhovski
običaj bunjevačkih Hrvata*. Subotica: Zavod za
kulturu vojvođanskih Hrvata.

festivalskih i književnih manifestacija Hrvata Bunjevaca. Izvođenjem ophoda izvan primarne obredne funkcije na Duhove i na lokalitetima izvan mjesta stanovanja autorice prikazuju kako je običaj postajao marker/simbol etničkog i nacionalnog identiteta te poprimio važnu ulogu u promociji i prezentaciji manjinskog identiteta.

Iako je ophod kraljica danas živa bašina, u pojedinim lokalitetima tijekom više godina ili desetljeća ovaj običaj se prestao prakticirati. Autorice prikazuju društveno-političke kontekste, procese i zaslužene pojedince (kulturno-umjetnička društva, učiteljice, čašne sestre) koji su ophod revitalizirali, a poneki ga pritom modificirali i prilagođavali. I dok na području Vojvodine ovaj običaj danas prakticiraju Hrvati Bunjevci, Bunjevci i Šokci, u Mađarskoj (u Baji i Vancagi) od 1990-ih do prvog desetljeća 21. stoljeća došlo je do njegova oživljavanja i izdvajanja kao običaja po kojemu se razlikuju od drugih etničkih zajednica u okruženju. Na taj način ophod kraljica postaje simbol identiteta hrvatske i bunjevačke zajednice u Mađarskoj.

Ovo poglavlje sadrži bogat etnološki opisi različitih specifičnosti ophoda kao što su: sastav i nazivi likova u povorci, odijevanje i opremanje kraljica, priprema kraljica za ophode, kraljički ophodi, tumačenje starine i značenja pojedinih elemenata ophoda kraljica sve detaljno popraćeno izvorima, bogato ilustrirano fotografijama i izabranim pjesmama.

Posebna znanstvena vrijednost knjige je njezina interdisciplinarnost. Druga velika cjelina knjige odnosi se na etnomuzikološko-koreološko istraživanje običaja kraljica u Subotici i okolici. Ovo poglavlje prošireni je diplomski rad: *Kraljički ophodi/običaji Bunjevaca iz Subotice i okoline* koji je Tamara Štricki Seg obranila na studijskom programu etnomuzikologije (Departman muzičke umetnosti, Akademija umetnosti, Univerzitet u Novom Sadu, mentor prof. dr. Nice Fracile). Poglavlje je strukturirano na način da nakon uvodnog objašnjenja slijedi melopetska analiza notnih primjera u kojima autorica navodi i analizira pet melodijskih tipova. „Njihove zajedničke karakteristike su monotematičnost, u većem broju primjera dvodijelnost, distributivni ritmički sustav, šesterac simetrične i asimetrične strukture i dijatonski tonski nizovi koji ne prelaze interval sekste” (Štricki Seg 2025: 27). Knjiga je opremljena i QR kodovima koji vode do notnog materijala te audio i video zapisa na mrežnoj stranici Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata i *YouTube*. Zatim opisuje značajke kraljičkih pjesama (tekst i njegovu ulogu, pripjev, formalnu strukturu, kadence, tonske nizove i ambituse melodija i stilove izvođenja). „Tekst kraljičkih pjesama Bunjevaca se temelji na štokavskom narječju ikavskog izgovora, u narodu poznatom pod nazivima *ikavica* ili *divan*. Tematika se najčešće temelji na obiteljskim, ljubavnim, šaljivim, ali i na religioznim motivima. Očuvan je veliki broj nekadašnjih tekstova pjesama, ali i danas nastaju novi, koje stvaraju novi tekstopisci, poglavito žene za posebno svečane prilike. Melostrofe se sastoje od ponovljenog stiha s dodanim dvosložnim pripjevom *ljeljo*. Pjesme kraljica izvide skupine djevojčica jednoglasno – unisono, gdje prevladava silabičan stil izvođenja, dok su u rijetkim slučajevima prisutni ornamenti u obliku predudara, glisandnih pokreta i rjeđe vibrata.” (ibid.) Jedna od osnovnih

Slika 2. Godišnji proljetni ophod kraljice ili *ljelje* iz Gorjana (pokraj Đakova u Republici Hrvatskoj) od 2009. godine uvrštene su na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. No izvan uskih stručnih krugova malo je bilo poznato da se ovi ophodi prakticiraju i izvan Republike Hrvatske, a posebno da ih prakticiraju i Bunjevci. Foto: HIINA

ritmičkih osobitosti koja odlikuje pjesme kraljica jest distributivni ritmički sustav dvodijelne i četverodijelne strukture. Autorica analizira plesne obrasce kraljica u različitim lokalitetima: Starom Žedniku, Ljutovu, Donjem i Gornjem Tavan-kutu, subotičkim četvrtima (Keru i Aleksandrovu). Nakon toga analizira scenski prikaz kraljica u različitim prigodama. Jedno poglavlje posvetila je ophođenju kraljica (tijeku šetnje, povezanosti sudionika, putanji kretanja i plesnim obrascima, ritmu plesnih koraka, dimanici i tempu izvođenja). Poglavlje sadrži primjere notnih zapisa i skica plesnih pokreta. Nakon ove analize u knjizi je dio naslovljen *Bunjevačke kraljičke pisme* u kojem je zapisano 137 tekstova pjesama (s izvorima i podacima o autorima). Većina pjesama u knjizi prenesena je iz knjige *Bunjevačke kraljičke pisme* Bele Gabrića i Ante Pokornika (1996.). Pjesme su podijeljene prema prigodama izvođenja: *Koračnice (pisme u hodu)*, *vesele kraljičke pisme* i *žalosne kraljičke pisme*. Budući da kraljičke pisme i danas nastaju, dodane su i te nove bunjevačke kraljičke pisme, njih 35, pisane za različite prigode.

Na kraju knjige nalazi se bogata prateća galerija fotografija (iz privatnih kolekcija te arhiva medija i udruga) koja ilustriraju običaj od početka 20. stoljeća do suvremenosti. Fotografije su grupirane u dva dijela: *Duhovski ophodi kraljica* i *Scenski nastupi kraljica*.

Prinos koheziji hrvatske zajednice

Zaključno, ova knjiga ima višestruku znanstvenu i stručnu važnost. Iako su nositelji hrvatske nacionalne kulturne baštine Hrvati neovisno o tome gdje žive, često nedostaju sustavna etnološka i kulturnoantropološka i etnomuzikološka istraživanja Hrvata izvan Hrvatske. Ovo je jedna od rijetkih knjiga koja sustavno prikazuje jedan segment (hrvatske) nematerijalne kulturne baštine, koju prakticiraju Hrvati u Republici Hrvatskoj i Hrvati izvan Hrvatske (u ovom primjeru Hrvati Bunjevci u Srbiji i Mađarskoj). Nadalje sa znanstvenog aspekta knjiga prikazuje utjecaj suživota različitih naroda u ugarskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije, migracije i kontakte stanovništva, odnosno preuzimanja običaja i ophoda (autorice navode da su kraljice prakticirali i Mađari i Nijemci koji su taj ophod najvjerojatnije preuzeli od Bunjevaca), a danas ga osim Hrvata Bunjevaca, Bunjevaca, Šokaca prakticiraju i Srbi, čime knjiga služi kao polazište za daljnja komparativna istraživanja.

Na kraju smatram da knjiga ima najveću važnost za koheziju lokalne istraživane bunjevačke i hrvatske zajednice i jačanje identiteta. Naime, tijekom promocije knjige u lipnju 2025. godine svjedočili smo kako pojedinci koji su u obitelji imali kraljice kupuju knjige i s ponosom traže i pokazuju na fotografijama svoje majke, bake i druge članice obitelji. Prepuna dvorana posjetitelja, nastupi nekoliko grupa kraljica iz različitih lokaliteta, od onih malih djevojčica do djevojaka, pokazuje ponos izvođačica i šire zajednice na svoju kulturu i baštinu.

SUMMARY

VALUABLE ETHNOLOGICAL STUDY „BUNJEVAČKE KRALJICE: DUHOVSKI OBIČAJ BUNJEVAČKIH HRVATA”

As part of the Intangible Cultural Heritage of Croats in Serbia series, an interesting book “Bunjevačke kraljice: Duhovski običaj bunjevačkih Hrvata” (Queens of Bunjevac: Pentecost Tradition of Bunjevac Croats) was published.

The annual spring procession of the *queens* or *ljelje* from Gorjani (near Đakovo in the Republic of Croatia) has been inscribed on UNESCO's (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. However, outside specialized professional circles, it was little known that these processions were also practiced outside the Republic of Croatia, and particularly that they were also practiced by Bunjevac Croats. The book “Bunjevačke kraljice: Duhovski običaj bunjevačkih Hrvata” by ethnologist and cultural anthropologist Prof. Milana Černelić, Ph.D., and ethnomusicologist Prof. Tamara Štricki Seg showcases the results of their original field, archival and media research with the aim of a comprehensive presentation of the customs of the processions of queens among the Danube Croats, the Bunjevci in Bačka (in the Republic of Serbia (Vojvodina) and the Republic of Hungary), as part of Croatian traditional heritage. The publisher is the Institute for Culture of Vojvodina Croats. The processions of queens, that is, young girls are held on the Feast of Pentecost. The queens in the procession visit the houses in the village or neighborhood (Subotica) and enter the yards.

RESUMEN

VALIOSO ESTUDIO ETNOLÓGICO: „REINAS DE LOS CROATAS BUNJEVCI: UNA COSTUMBRE DE PENTECOSTÉS”

En el marco de la colección ‘Patrimonio cultural inmaterial de los croatas en Serbia’, se ha publicado recientemente el libro „Reinas de los croatas *bunjevci*: una costumbre de Pentecostés”. El recorrido anual de primavera de las reinas o *ljelje* de Gorjani (Đakovo, Croacia) forman parte de la Lista del Patrimonio Cultural Inmaterial de la UNESCO. Sin embargo, fuera de los círculos especializados es poco conocido que estas procesiones también se practican fuera de la República de Croacia, como es el caso de los *bunjevci*. El libro ‘Reinas de los croatas *bunjevci*: una costumbre de Pentecostés’, de la etnóloga y antropóloga cultural, la dra. Milana Černelić, y la prof. Tamara Štricki Seg, etnomusicóloga, presenta los resultados de sus investigaciones originales de campo, archivísticas y mediáticas, con el fin de ofrecer una visión completa de la costumbre del recorrido de las reinas por los lugares donde viven los croatas *bunjevci* en Bačka, Vojvodina, República Serbia, como parte del patrimonio tradicional croata. La obra ha sido publicada por el Instituto de Cultura de los Croatas de Vojvodina. Los recorridos de las reinas – jóvenes o niñas –, se celebran en la festividad de Pentecostés. Las reinas, en procesión, visitan las casas del pueblo o del barrio (Subotica) y entran a los patios o jardines.

Čitate li časopis Matica

Mjesečna revija Hrvatske matice iseljenika

Uredništvo i ravnateljstvo:

Hrvatska matica iseljenika

Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska

tel: (3851) 6115-116, faks: (3851) 6111-522

e-mail: matica@matis.hr

www.matis.hr

**Posjetite stranice web portala
Hrvatske matice iseljenika!**

www.matis.hr

Budite korak ispred ostalih i predstavite se hrvatskim iseljeničkim zajednicama, uglednim poslovnim Hrvatima u svijetu i njihovim partnerima.

Web stranice HMI čitaju se diljem svijeta, dostupne su na tri jezika (hrvatski, engleski, španjolski) i bilježe stalan porast posjećenosti.

**Oglašavajte na web portalu
Hrvatske matice iseljenika!**

Internet marketing HMI osmislio je nekoliko načina oglašavanja:

- BANERI
- SPONZORIRANI ČLANAK
- SPONZORIRANE RUBRIKE

HRVATSKA MATICA ISELJENIKA

tel. (+385 1) 61 15 116 / fax. (+385 1) 61 11 522
mob. 099 61 15 116 / E-mail: marketing@matris.hr

SADRŽAJ

Predgovor	5
ZNACI VREMENA	9
Ivan Tepeš: Matičinih 75 godina u afirmaciji hrvatskoga kulturnog identiteta	11
Božo Skoko: Trideset peta obljetnice prvog Ustava Republike Hrvatske	28
Marina Perić Kaselj, Natasha Ružić: Useljavanje potomaka hrvatskih iseljenika iz Južne Amerike: demografski, identitetski i razvojni potencijal	39
Ivana Bašić: Atraktivne kulturne prakse Lijepe Naše i prekogranična suradnja	60
KROATISTIČKI OBZORI	83
Milan Bošnjak, Vedran Iskra: Potpura očuvanju i razvoju hrvatskoga jezika i kulture u inozemstvu	85
Domagoj Vidović: O osobnome imenu Tomislav u hrvatskome imenoslovlju	97
Josip Mihaljević: Glagoljične mrežne igre: učenje glagoljice na zabavan i interaktivan način	104
Željka Lovrenčić: Slavni Ramón Díaz Eterovic – laureat čileanske Nacionalne nagrade za književnost	117
Manuela Obad, Sara Marđetko: Dječje stvaralaštvo u školskom časopisu <i>Govorimo hrvatski</i> iz Švicarske	128
MOSTOVI	141
Monika Balijs, Tamara Bodor: Između domovine i europskih metropola: hrvatska zajednica u Bavarskoj	143
Jasna Čapo: Etnografski zapisi s otoka Suska: iseljenici, rezidenti i otočne budućnosti	155
Tatjana Mihalić: Projekt <i>Iz Pittsburgha s ljubavlju</i>: knjižnična baština hrvatskih iseljenika	169
Stan Granic: Doprinosi Nikole Fabijanića Crkvi, rodnom otoku Krku i hrvatskoj zajednici u Americi	182
Jasenska Ferber Bogdan, Sanja Vrbica: Slikar Ivan Benković i hrvatska iseljenička zajednica u Sjedinjenim Američkim Državama	208

Marta Tomić: Čileansko-hrvatski poduzetnik, kolekcionar i filantrop Paško Baburica	230
Ivan Hrštić: Kulturni i sportski potencijali najstarijeg hrvatskog kluba u Australiji	242
Walter Vori Lalich: Iseljeničke nade u doba velikih iluzija	251
POVJESNICA	275
Darko Perić: Operacija Oluja označila je ratnu pobjedu Hrvatske i povijesni iskorak u miru	277
Stan Granic: Znanstveni doprinosi kanadskoga povjesničara Anthonyja W. Rasporicha	284
Wollfy Krašić: U raljama zloduha – otmica političkog emigranta Vjenceslava Čížeka	306
Marijana Komljenović: Iseljavanje s hrvatskoga otočnog područja s kraja 19. i početka 20. stoljeća	318
Snježana Radoš: Šezdeseta obljetnica Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu	332
ZNANOST	341
Tanja Rudež: Prinosi umjetnoj inteligenciji matematičara Igora Mezića	343
Tanja Rudež: Zagrepčanka Marta Zlatić prva Hrvatica u Britanskoj akademiji znanosti	349
Dubravko Barač: Inovacije i transfer znanja u fokusu hrvatsko-kanadskog znanstvenika Igora Štagljara	355
NOVE KNJIGE	363
Lada Kanajet Šimić: Povjestice – priča o školi koja čuva hrvatski jezik i kulturu	365
Vesna Kukavica: Monografije o revitalizaciji hrvatske manjine iz Češke i Italije	373
Đuro Vidmarović: Novi pregled suvremene hrvatske literature nastale izvan Hrvatske	379
Marijeta Rajković Iveta: Vrijedna etnološka studija „Bunjevačke kraljice: duhovski običaj bunjevačkih Hrvata“	390

CONTENTS

Introduction	5
SIGNS OF THE TIMES	9
Ivan Tepeš: Affirming Croatian Cultural Identity Over the CHF's 75 Years	11
Božo Skoko: 35th Anniversary of the First Constitution of the Republic of Croatia	28
Marina Perić Kaselj, Natasha Ružić: Return Migration of Descendants of Croatian Emigrants from South America: Demographic, identity and Development Potential	39
Ivana Bašić: Attractive Cultural Practices of our Beautiful Country and Cross-Border Cooperation	60
CROATIAN PHILOLOGICAL HORIZONS	83
Milan Bošnjak, Vedran Iskra: Support for the Preservation and Development of the Croatian Language and Culture Abroad	85
Domagoj Vidović: On the Personal Name Tomislav in Croatian Onomastics	97
Josip Mihaljević: Online Games: Learning the Glagolitic Script in a Fun and Interactive Way	104
Željka Lovrenčić: Famous Crime Novelist Ramón Díaz Eterovic – Laureate of the Prize for Literature in Chile	117
Manuela Obad, Sara Marđetko: Children's Creativity of Learners of Croatian Teaching Abroad Program with Review of Swiss Magazine <i>Govorimo Hrvatski</i>	128
BRIDGES	141
Monika Balijsa, Tamara Bodor: Between the Homeland and European Capitals: The Croatian Community in Bavaria	143
Jasna Čapo: Ethnographic Records from the Island of Susak: Emigrants, Residents and Future of the Island	155
Tatjana Mihalić: The <i>From Pittsburgh with Love</i> Project: Library Heritage of Croatian Emigrants	169
Stan Granic: The Contributions of rev. Nicholas Fabijanić to the Church, His Native Island of Krk and the Croatian Community in America	182

Jasenka Ferber Bogdan, Sanja Žaja Vrbica: Painter Ivan Benković and the Croatian Emigrant Community in the USA	208
Marta Tomić: Chilean-Croatian Entrepreneur Paško Baburica – A Pioneer of the Sharing Economy and Modern Philanthropy Among Croats	230
Ivan Hrستیć: Cultural and Sports Potential of the Oldest Croatian Club in Australia	242
Walter Vori Lalich: Immigrant Hopes in an Age of Great Illusions	251
A HISTORY	275
Darko Perić: Operation Storm Marked Croatia's War Victory and Historical Transition to Peace	277
Stan Granic: The Scholarly Contributions Of Canadian Historian Anthony W. Rasporich	284
Wollfy Krašić: In the Jaws of Evil – The Kidnapping of Croatian Political Émigré Vjenceslav Čížek	306
Marijana Komljenović: Emigration from the Croatian Island Area from the End of the 19th and Beginning of the 20th Century	318
Snježana Radoš: Sixtieth Anniversary of Pastoral Care for Croats Abroad	332
SCIENCE	341
Tanja Rudež: Contributions of Mathematician Igor Mezić to Artificial Intelligencea	343
Tanja Rudež: Zagreb's Marta Zlatić First Croat in the British Academy of Sciences	349
Dubravko Barač: Innovations and Knowledge Transfer in the Focus of Croatian-Canadian Scientist Igor Štagljar	355
NEW BOOKS	363
Lada Kanajet Šimić: Povjestice – The Story of a School Preserving the Croatian Language and Cultureu	365
Vesna Kukavica: Monographs on the Revitalization of the Croatian Minority in the Czech Republic and Italy	373
Đuro Vidmarović: New Review of Contemporary Croatian Literature Produced Outside Croatia	379
Marijeta Rajković Iveta: Valuable Ethnological Study “Bunjevačke kraljice: duhovski običaj bunjevačkih Hrvata”	390

CONTENIDO

Introducción	5
LOS SIGNOS DEL TIEMPO	9
Ivan Tepeš: 75 años de la FEC en la afirmación de la identidad cultural croata	11
Božo Skoko: 35° aniversario de la primera Constitución de la República de Croacia	28
Marina Perić Kaselj, Natasha Ružić: Inmigración de descendientes de origen croata de Sudamérica: potencial demográfico, de identidad y de desarrollo	39
Ivana Bašić: Prácticas culturales atractivas de Croacia y la cooperación transfronteriza	60
HORIZONTES CROATÍSTICOS	83
Milan Bošnjak, Vedran Iskra: Apoyo de la Oficina central gubernamental para los croatas en el exterior a la preservación y desarrollo del idioma y la cultura croatas en el extranjero	85
Domagoj Vidović: Sobre el nombre Tomislav en la onomástica croata	97
Josip Mihaljević: Juegos glagolíticos en línea: aprendiendo el alfabeto glagolítico de forma divertida e interactiva	104
Željka Lovrenčić: El famoso Ramón Díaz Eterovic: Premio Nacional de Literatura de Chile	117
Manuela Obad, Sara Marđetko: La creatividad infantil en el periódico Govorimo hrvatski, de Suiza	128
PUENTES	141
Monika Balijs, Tamara Bodor: Entre la Patria y las metrópolis europeas: la comunidad croata en Baviera	143
Jasna Čapo: Registros etnográficos de la isla de Susak: emigrantes, residentes y el futuro de la isla	155
Tatjana Mihalić: Proyecto Desde Pittsburgh con amor: el patrimonio literario de los emigrantes croatas	169
Stan Granic: Aportes de Nikola Fabijanić a la Iglesia, a su isla natal Krk y a la comunidad croata en EE.UU.	182
Jasenska Ferber Bogdan, Sanja Žaja Vrbica: El pintor Ivan Benković y la comunidad emigrante croata en EE.UU.	208

Marta Tomić: Paško Baburica, empresario chileno-croata, coleccionista y filántropo	230
Ivan Hrstić: Potencial cultural y deportivo del club croata más antiguo en Australia	242
Walter Vori Lalić: Esperanzas de los emigrantes en la era de grandes ilusiones	251
HISTORIA	275
Darko Perić: La Operación Tormenta, victoria militar de Croacia y giro histórico hacia la paz	277
Stan Granic: Aportes científicos del historiador canadiense Anthony W. Rasporich	284
Wolff Krašić: En las garras del demonio – el secuestro del emigrante político croata Vjenceslav Čizek	306
Marijana Komljenović: La emigración desde las islas croatas a fines del siglo XIX y comienzos del siglo XX	318
Snježana Radoš: 60° aniversario de la pastoral para los croatas en el extranjero	332
CIENCIA	341
Tanja Rudež: Aportes del matemático Igor Mezić a la Inteligencia Artificial	343
Tanja Rudež: Marta Zlatić, primera croata en la Academia Británica de Ciencias	349
Dubravko Barač: Innovaciones y transferencia del conocimiento en el foco del científico croato-canadiense Igor Štagljar	355
NUEVAS PUBLICACIONES	363
Lada Kanajet Šimić: Povjestice – historia de la escuela que preserva la lengua y la cultura croata	365
Vesna Kukavica: Monografía sobre la revitalización de las minorías croatas en República Checa e Italia	373
Đuro Vidmarović: Nueva revisión de la literatura contemporánea croata creada fuera de Croacia	379
Marijeta Rajković Iveta: Valioso estudio etnológico: „Reinas de los croatas <i>bunjevci</i>: una costumbre de Pentecostés“	390

**HRVATSKA MATICA ISELJENIKA /
CROATIAN HERITAGE FOUNDATION /
FUNDACIÓN PARA LA EMIGRACIÓN CROATA**

🏠 Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia / Croacia

☎ Tel: ++385 1 61 15 116

✉ E-mail: matica@matishr

GODIŠNJA PRETPLATA / YEARLY SUBSCRIPTION / SUSCRIPCIÓN ANUAL

Pretplata na **Hrvatski iseljenički zbornik /**

Subscription to **Croatian Emigrant Almanac /**

Suscripción al **Anuario para la Emigración Croata**

Ime i prezime / Name and surname / Nombre y apellido:

Adresa / Address / Dirección: _____

Grad / City / Ciudad: _____

Država / State / País: _____

Pošt. Broj / Zip code / Código postal: _____

E-Mail: _____

Datum / Date / Fecha: _____

Godišnja pretplata / Yearly Subscription / Suscripción anual:

Žiro račun za uplatu u eurima / Domestic Currency Account (in euro) / Cuenta en Moneda Nacional (en euro): **IBAN: HR80 2390 0011 1000 21305**

Hrvatska poštanska banka, Zagreb

Devizni račun / Foreign Currency Account / Cuenta en Moneda Extranjera:

IBAN: HR06 2340 0091 5102 96717

SWIFT CODE: PBZGHR2X

Privredna banka Zagreb, Radnička cesta 50, Zagreb, Hrvatska

Godišnja pretplata HIZ-a iznosi / Yearly Subscription rate Croatian Emigrant Almanac /

Precio de la suscripción anual: **20 USD, 25 CAD, 25 AUD, 20 EUR**

Potpis / Signature / Firma: _____

(Pretplatnik / Subscriber/ Scriptor)

Suvremeno hrvatsko zajedništvo na globalnoj razini rezultira logičnom potrebom sažimanja naših rasutih tragova s udaljenih meridijana u cilju predstavljanja i sintetskog vrednovanja ostvarenjâ ljudi hrvatskih korijena u zasebnoj *serijskoj publikaciji* kakvom se pokazao ovaj *Matičin godišnjak*, zahvaljujući suradnji uvrštenih publicista koji slikom i riječju efektno opisuju recentna postignuća našijenaca u kulturi i znanosti, povratničke i gospodarske pothvate te razne događaje koji su obilježili povijest i sadašnjost hrvatskog izvandomovinstva...

Appropriate to worldwide Croatian unity today is a synoptic overview of ideas and events, aimed at a synthetic evaluation of the achievements of people of Croatian ancestry, and presented in a *serial publication* – a role *this volume* has assumed over the years thanks to the collaborating authors. They have effectively described, in images and words, recent achievements in culture and science, repatriation and business ventures, and a range of events that have marked the past and present of the Croatian diaspora...

La unidad croata actual a escala global hace necesaria la recopilación de nuestras huellas dispersas por el mundo, para presentar y valorar los logros de las personas de origen croata en una *publicación seriada* independiente. Este *anuario* cumple justamente esa función, gracias a la colaboración de publicistas que describen los recientes logros de nuestros compatriotas en la cultura y la ciencia, las iniciativas de retorno, los emprendimientos económicos y los acontecimientos que han marcado la historia y el presente de la diáspora croata...

www.matis.hr